

The Ramakrishna Mission
Institute of Culture Library

Presented by

Śrī V. Bhakti Charya

87738

The Department of Public Instruction, Bombay.

HANDBOOK

TO THE

STUDY OF THE RIGVEDA.

BY

057

PETER PETERSON, M.A., D.Sc., Edin;

B.A. BALLIOL COLLEGE, OXFORD;

PROFESSOR OF SANSKRIT, ELPHINSTONE COLLEGE, BOMBAY.

PART II.—THE SEVENTH MANDALA OF THE RIGVEDA.

500 Copies

Registered for Copyright under Act.

Bombay:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPOT.

1892.

[All rights reserved.]

Price Five (5) Rupees.

BOMBAY SANSKRIT SERIES No. XLIII.

BOMBAY:

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA

RMIC LIBRARY	
Acc. No	87738
27.6.75	
	Cm
	CD
	CD
	S.S.
Checked	CD

PREFACE.

It has already been stated (Preface to Part I) that the text of Sayana's commentary in this edition of the Seventh Mandala of the Rigveda rests on a collation of the *editio princeps* with three manuscripts called by me A, B, and C. That the work has been done independently is, I trust, evident on the face of it. But it may be convenient if I put together here the chief places in which I believe I can claim to have improved the text. It will be seen that I have, as a rule, sought improvement in an attempt to make out what the reading of the MSS. really means, holding as I do very strongly that we are not entitled to desert the MSS. by reason of any doubt on that point, but only when we are positively certain that they are wrong. I take all * the cases in which Max Müller has introduced emendations into the text from his *Varietas Lectionis*.

- 1, 1. I have adopted M. M.'s conjectural reading **भागम्ये** after **अथर्षि** with some reluctance. I do not feel certain that it is right. The quotation from Yaska shows that the second word must be **अतनवंते**; but the MSS., as we have them at present, hardly enable us to decide what Sayana's alternative explanation of the *ἁπαξ λεγόμενον* **अथर्षि** really was.
- 1, 15. I have retained **सेदग्रियो** after **प्रबोधनं** on the authority of all the MSS. except M.'s B4.

* I have omitted a few towards the end of this review which seemed unimportant, or with regard to which I had nothing to say.

Sayana has to explain the यः of the text. He writes यः समेद्वारं प्रबोधकं सेदधिर्यः &c. He requires the words again to 'complete the sense' of the second clause सुजातासः &c., and on that occasion he breaks them up स इत् स एवाग्निः. It is at least possible to explain the reading of the MSS. so, and I prefer therefore to let it remain.

- 1, 20. Sayana has to explain the change from the singular to the plural, from त्वं (Agni) to यूयं (Agni, and the gods in his train). He does it in his note on this last word यूयं परिवाराश्च = "यूयं that is the attendant gods also." No MS. that has yet been found inserts त्वं before त्वपरिवारं, as M. does by conjecture, and it is not wanted. Compare, as M. himself does, 3, 10 and 7, 7 below.
- 1, 21. It will be seen that the MSS. vary greatly with regard to Sayana's explanation of the मा वि दासीत् of the text. But the reading of M.'s B4 was unobjectionable. The imperative mood is used by Sayana as often in similar cases (cf. e. g. मा धुः मा तिष्ठतु Sayana on 10, 57, 1) and अप क्षीयतां corresponds exactly to वि दासीत्. I prefer now मापक्षीयतां to my own reading मोपक्षीयतां. M.'s reading by conjecture मोपक्षीयत sits against Panini 3, 3, 176.—D. (see note on 3, 8) नोपक्षीयते.
- 2, 1. The reading of the MSS. साविष्टाविदं, सोविष्टाविदं, सौविष्टाविदं is not intelligible to me. I have given the last from my own MSS. M. reads by conjecture पशाविष्टाविदं which I believe to

be bad Sanskrit. M. takes पशौ from Asval. 3, 2, 1: but we should require पथिष्टौ or पथो-रिष्टौ if that were the sense. A reference to Asval. 3, 2, 6, and the fact that the MSS. vary as they do between सा, सो and सौ for the first syllable of the word in doubt, makes me think that an original वासिष्ठमिदं was first written, by a mistake often met with, साविष्ठमिदं. This was corrected by the use of numerals, above the two syllables which had got transposed, thus साविष्ठमिदं. The scribes who followed did not understand this. They took सा to be सो or सौ, disregarded the mark over the वि, and 'amended' the third syllable, thus making सोविष्ठमिदं or सौ-विष्ठमिदं out of what was meant for वासिष्ठमिदं.

- 2, 4. भर्माणाः पादौ भरंतः. The पादौ of the MSS. (including M.'s Ca, A, B1) is alone right. The worshippers go down on their knees (अभिनु अभिगतजानुकं), and then "drag their feet (each his two feet) forward," that is, they advance on their knees. M. finds पादे (sic) in his B4, and gives by conjecture पादिभरंतः.
- 2, 11. M. changes the अस्मान् of all the MSS. to अस्माकं. He mistakes Sayana's construction. The च after अदितिः shows that आदिनिश्च begins a new clause. नोऽस्मान् बहिः अभ्यास्तां is therefore a clause by itself, बहिः being the nominative before the verb, and नः = अस्मान् the accusative after it. Put a stop after आगच्छ, and remove the stop after कन्याणपुत्रा, in mv text of the note.

PREFACE.

- 3, 4. I have adopted M.'s correction **खादति** for the **सादति** of the MSS. I am not sure that it would not be better to write **सादयति**. Cf. **संवृत्तः संचिन्नाः** Sayana on IX, 48, 2 and **अवृजन् समपादयन्** Sayana on X, 48, 3, **खादनं** and **भक्षणं** are the same; and, according to Sayana, the **भक्षणं** comes later in the verse.
- 3, 5. M. reads **आहवनीयातने** by conjecture. The reading of his MS. **आ** and of my MSS. **आहवनीयापेति** gives a better sense. **योनी** is explained by the generic term **स्थाने**, which is then restricted by the clause **आहवनीयापेति**.
- 3, 8. The MSS. (including a MS. lent to me by Mr. M. C. Apte, to which occasional reference will be made under the designation of D) read **उरुष्याः रक्ष**, and there is no reason why Sayana should not have written so. He naturally wants to give an imperative force to **उरुष्याः**. (Compare his note on 2, 10 above **सूदयानि प्रेरयतु** and **यजानि यजतु**.) He makes a separate clause therefore of **याभिः** (sc. **रक्षसि**) **ताभिः उरुष्याः** i. e. **रक्ष. उरुष्याः** and **निपाहि** answer to one another. If any change is made I should prefer to write **रक्षसि**. Cf. note as to A's reading, where **ति** (for **सि**?) is supplied in the margin. M. corrects **रक्ष** to **रक्षे**.—In the same note I omitted **स्तेतृश्च** (with my MS. B* ?), but think now that it should stand. It is in my A, C, D.
- 4, 5. The note on this verse ends with the clause **श्रुतमेव विभर्तीति पदं बहुवचनांततया विपरिणतं** (so

* Not now available for reference.

correct my विपरिणते) सन् ओषधीभिर्वनिभिश्च संब-
ध्यते. वनिभिश्च is M.'s correction for वनिनश्च,
and I find it in D. The other MSS. all read
वनिनश्च. I believe the whole clause to be
one of those interpolations which earlier
MSS. of Sayana than any yet available will
show to have been so many. It is quite
unnecessary.

- 5, 2. वरेण श्रेष्ठेन हविषा तेजसा वावृधानः. So all the
MSS., including D. M., writes by conjecture
तेजसा वा. He mistakes the construction
of तेजसा. It is not an alternative explanation
of the वरेण of the text, but goes with वावृधानः.
तेजसा वावृधानः "growing in glory" वरेण "by
means of the वर" i.e. the श्रेष्ठं हविः.
- 5, 3. All the MSS. make Sayana explain असिक्नीः,
by असिक्तवर्णाः. M. corrects to असितवर्णाः. But
Sayana would either have written असिक्नीः
असिताः following the vārtika on Pan. 4,1,39,
or, as we find in the MSS., असिक्नीः असिक्तवर्णाः.
He is not giving the equivalent in classical
speech for the Vedic असिक्नीः, but is giving
the sense of the word as he understands it
here, and suggesting an etymology not follow-
ing the vārtika. His reason is not far to
seek. The poet speaks of विशाः who are असि-
क्नीः. This latter word Sayana paraphrases
by राजस्यः, as contrasted with सात्त्विक्यः and
तामस्यः. White and black are the two appro-
priate colours for these two last : and Sayana
therefore seeks for some other meaning than
"white" for the word असिक्नीः. It is there-

fore doing violence to him, as well as to the MSS., to make him read असिक्नीः असितवर्णाः.

- 5, 6. The MSS. make Sayana explain जुषंत by सेवंत. M. corrects to असेवंत. I have given सेवते (cf. v. 4 above सचंत सेवते). I believe now, however, that Sayana wrote जुषंत सेवंत. With that the sense in which he took the word was given. He may, or may not have added सेवते. (A present, not a past is wanted.) The time is different from that of नृण्वन् and आजः). In D an original सेवते is corrected to सेवंत.

- 5, 7. कामान्वा. So all the MSS. M. changes to कामान् च (which if it were right, must have been written कामांश्च). कामान्वा is alone right. Thunder may be heard, and no rain follow. When Indra thunders he is either pouring down rain, or, in some other way, accomplishing the desires of his worshipper. The अभिक्रंदसि अभिगर्जसि वा which follows refers to the same alternative rationale of thunder.—D has जनाय for यजमानाय, a reading which deserves attention.

- 6, 7. M. changes the अंतरिक्षाणि of the MSS. to अंतर्निष्ठाणि. This is a word which Sayana would never have used. He would have said अंतरिक्षे भवानि, as at 38, 5 and elsewhere. I believe that Sayana's note, on a word he has already explained repeatedly, consisted only of बुध्या बुधानि. The gloss बुध्मंतरिक्षं &c. was added afterwards. And our word was subsequently

inserted by some one who missed a link between बुध्ने and बुध्यः. On 36, 14 we have the note बुध्य बुध्यानि अंतरिक्षे भवन्ति.

- 11, 5. M. changes the किमिति of all the MSS., including D, to किमर्थमिति. This is quite unnecessary.
- 15, 1. M. changes the अग्नेर्भगियोऽया of the MSS. to अग्नेर्भगिनो याज्या. Why? This is the “bhagiyājyā” of Agni, i.e. the verse to be used when Agni is praised under his attribute of “Bhagī.” अग्नेर्भगिनो याज्या is of course, an easy emendation. But in that case would not Sayana have written भगिनोऽग्नेयाज्या? He has the sutra अग्निर्भगी (comm. भगीः यन्नेर्गुणः) in his mīṇḍ, and writes अग्नेर्भगियाज्या. If we are to correct at all I should prefer to write अग्निर्भगियाज्या. But no correction is necessary.
- 16, 5. M. writes by conjecture कामयस्व. The MSS. have कामय त्वं (correct त्वं in my note to त्वं) and कामय च (D has this last). The त्वं does not appear to be wanted (cf. यज्ञे, not यज्ञ त्वं), and the च does. If we correct कामय I think now that we should write कामयस्व (cf. Say. on I: 76, 4) च. But it is not beyond possibility that Sayana wrote कामय च.
- 16, 6. यद्वा सुशंसो होता. “Or सुशंसो = होता.” M. writes by conjecture यद्वा यः सुशंसो होता. But Sayana is not giving an alternative explanation of the whole clause. He desires only to say that the word सुशंसः may have another meaning than that already given, and then the sen-

tence will go on अ३ before, वर्धते नं वर्धयत्येत्यर्थः. His meaning is quite intelligible without the interpolated यः.

18. 8. Sayana explains the पत्यमानः of the text by पलायमानः. Compare his note on v. 16 below, where पत्यमानः is explained by गच्छन्, and वर्तन् by पलायनमार्गः. M.'s B4 has this reading but M. reads पालयमानः, a conjectural emendation of the reading of his MSS. A, C, Ca पालयमानः, which gives a sense inconsistent with the context.

18. 9. All the MSS. except M.'s B4 (सुप्तु अपत्यसंयुक्तान्) read सुप्तुकान् सुप्तोकमानान्. M. changes to सुप्तुकान् सुप्तोकान्. It is true that at I, 149, 5 Sayana explains सुप्तुकः by शोभनपुत्रः; but there would be no propriety in the word in that sense here. सुप्तोकमानान् "acting just like children, submitting," is the only right reading.

18. 17. D reads अस्त्रान् and वेद्यादेः.

18. 21. All the MSS. have अपगच्छन्ति, except that M.'s B1 has अवगच्छन्ति. D has this last reading. M. corrects to उपगच्छन्ति. The व्युच्छान् of the text is first explained as to its form. It is to be taken as व्युच्छन्ति. Then the meaning is given निवसन्ति अपगच्छन्तीत्यर्थः. Write निवसन्ति अपगच्छन्तीत्यर्थः. (निवासे Dhātup निवासः समाप्तिः प्राणिनां विपूर्वः Siddh. Kaum. Calc. Ed. I, p. 47) "are bright (सुदिना) to the close." Compare Sayana's note on 72, 4 below, where व्युच्छन्ति is paraphrased by तमांसि निवासयन्ति.

18, 22. Write गौः for गौः in line 2 of note.—Sayana writes रेभन् इन्द्रः स्तुवन्. It is Indra that boasts of the gifts he, or his priest, has already got; and Vasishtha, according to Sayana, makes these the ground of an appeal for further gifts. It is a very forced construction to dissociate पर्येमि from रेभन्, but that appears to be Sayana's construction. He contrasts sharply इन्द्रः and अहं.—अतस्तद्देवतात्वादस्य सूक्तस्य. In the Anukramanika the 'gift of Sudas' is declared to be the *devatā* of this and the following three verses. It would therefore be a mistake, though a natural one, to take the word अग्नि of the text as fixing the *devatā* of this verse. Accordingly Sayana says, अत्राग्निः सर्वो धर्मः सर्वदेवमुख्यत्वप्रतिपादनार्थं न तु देवतात्वज्ञापनार्थः. Why is it not possible to take the word अग्नि as fixing the *devatā* of this verse? The MSS., two of M.'s as well as my own, go on अतस्तद्देवतात्वादस्य सूक्तस्य. Sayana seems to be quoting his viniyoga (p. 218) अतस्तास्तद्देवताकाः (omitting the word ताः as he is here considering one verse only). M. corrects to अतद्देवतात्वादस्य सूक्तस्य, which seems unnecessary. It ought to be said, however, that two of M.'s MSS. have the reading अतद्देवता°, which may very well be for अतद्देवता°, and that D has a corrupt reading which supports that, अतद्देवताकरत्वात्.

0, 8. D also omits the यः which M. inserts by conjecture before ते. It is not wanted, Sayana

does not always repeat the exact structure of the sentence he is explaining.

21. Introduction. I followed M. in inserting भूतितं च against my MSS. and his I find the words now in D. But they are not indispensable.

- 21, 5. D follows the majority of the MSS. in writing उत्सहे च. Perhaps Sayana wrote उत्सहेच (M.'s B1). The च would repeat the किंच at the beginning of the clause. I have adopted M.'s correction उत्सहेन.—In the MSS. (including D) the note on शिश्रदेवाः is शिश्रेण दीव्यन् इति क्रीडन् इति शिश्रदेवाः. This would be complete without the क्रीडन् इति (शिश्रेण दीव्यन् इति शिश्रदेवः), and these words are omitted in C. Sayana added them as a synonymous expression for the दीव्यन् इति of the etymology. क्रीडन् and दीव्यन् are both participles. But M. writes by conjecture शिश्रेण दीव्यन्ति क्रीडन् इति शिश्रदेवाः.

- 22, 2. In all the MSS. (including D) Sayana is made to explain the मुख्यः of the text by गणः, in the sense of something like गुणकारकः, by a familiar idiom. M. corrects to अनुगुणः.

- 23, 6. Here M. has changed the वज्रकल्पनाहं of the MSS. (his B, my C and D omit) to वज्रकल्पवाहुं, which gives no good sense. वज्रकल्पवाहुं could only mean 'whose arm is like a thunderbolt.' We should probably omit. But if the note is right Sayana wishes to attach a peculiar meaning to बाहु, making it equal to नाह 'armour.'

- 24, 1. The MSS. have मादय and मादय च. The च is wanted. M. reads by conjecture मादयस्व. D मादय च.
- 24, 3. I have adopted M.'s emendation इमं यज्ञः.
- 27, 5. मघाय मंहनीयाय स्तुत्या. So all the MSS. M.'s change to मंहनीययि is wrong. The word is not in construction with स्तुत्या*.
- 30, 3. In the second clause my reading यदाथा rests on M.'s MSS. B4, C, Ca, D and on my own MSS. ; and my reading तथा on his B1, 4, C, Ca, D, and my MS. A. M. reads यदाथा with his A, B1, and नदा by conjecture (his A तथा). D यदाथा च and तथा.
- 31, 1. I have adopted M.'s correction तदर्थः. D तदर्थ.
- 31, 12. D. स्तोत्राणां. See my Critical Note.
- 32, 1. Here I have left the अय्येनो of all the MSS. (including D) though I confess I do not understand it.† M. corrects to अय्येन.
- 32, 4. It does not appear to me to be possible to say what should follow सुन्विरे. I have therefore given सुन्विरे. M. prints सुन्विरे सुता. बभूवुः.
- 34, 4. Here I must put one conjecture against-

The passage, with M.'s note upon it, supplies a good illustration of remarks to be made below on the use of Sandhi in the commentary. For the स्तुत्या आवृत्त्याम् of the MSS. M. (besides adding it) would conjecture स्तुत्यावृत्त्याम्. But that is precisely what the s. mean. Only they would never write it in that way. And if construed as M. does they would write स्तुत्यै आवृत्त्याम्. "Let not the very sacrificers put an end to sin, with your help, distance: come, &c."? M. would change स्वया to त्वां .

another. The MSS. read पूर्वस्यामि प्रकृतत्वात्. M. prints by conjecture पूर्वस्यामिन्द्रस्य प्रकृतत्वात्. I have given पूर्वस्यामिन्द्रमः प्रकृतत्वात्. Sayana begins his commentary on verse 3 by saying that in it and the following verse Indra is praised. He advances no proof of this in the commentary on verse 3, and the word इन्द्रः does not occur there, as on M.'s hypothesis it ought to. He is dealing now with the circumstance that the word अस्मै in verse 4 is anudatta. Why? By reason of Panini's rule 2, 4, 32, that the word इदं, when used for the second time in the same reference, is anudatta. So Sayana writes पूर्वस्यामिन्द्रमः प्रकृतत्वात्. Now Sayana goes on to say that it is this very fact, namely, that अस्मै in verse 4 is anudatta, that shows that in verse 3, as well as in verse 4, it is Indra who is praised. अत एव पूर्वप्येदोति विज्ञायते. Indra is referred to by name in verse 4, and the fact that अस्मै is anudatta in verse 4 shows that the अस्मै of verse 3 and the अस्मै of verse 4 refer to one and the same person. Therefore, it is Indra who is praised in verse 3. It remains, for Sayana to explain why the अस्मै of verse 3 is anudatta also. For this he falls back on Yaska's dictum तीव्रार्थतरमुदात्तमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तं. D has पूर्वस्यापि the reading of M.'s B1. This might give the same sense. पूर्वस्यापि, sc. अस्मा इति पदस्य, प्रकृतत्वात्. But the पूर्वा which follows supports पूर्वस्याम् here.

- 4, 24. The word in the text is अनु जिहतां. It is in the dual in dependence on रोदसी. In going on to construe it also with वरुणः on the one hand, and ते मरुतः on the other, Sayana repeats the form in the text, with the remark, that for वरुणः we must understand the singular, and for ते मरुतः the plural. The MSS. are practically unanimous in reading जिहतां in the second place. But M. puts by conjecture जिहीतां. In the third place M. writes जिहतां with no vv. ll. I have repeated जिहतां with my MS. B. D writes, as I have done, जिहतां in all three places. — In the same verse we have the same consensus of MSS. for the reading भरणीयां. M.'s B4 and my C भरणीयं. So also D. M. prints by conjecture धरणीयं.
4. As the MSS. stand I do not think it is possible to say what should follow रथे. I have, therefore printed रथे - - M. by conjecture रथे युज्यात्. D has युजान्, the reading of M.'s Ca, D and of my A.
6. I have adopted M.'s correction निवहेत्. D has the न्यवहेत् which all the other MSS. present.
3. D writes जग्माः म रंत. (sic). 39, 5 D गिरः गरीयान्. 40, 1. D has the clause which I have omitted. It writes अथवा श्रुष्टिर्वेगवन्ती विदध्या विदधेन त्वदीयेन चित्तिन संपाद्य यज्ञे क्रियमाणा अस्मदीया स्तुतिर्युष्मदीयानागच्छतु. In my note write "MSS. युष्मदीयान्." M. changes this to युष्मान् unnecessarily.

- 41, 5. Here, as at 5,2 M. introduces a वा which owes its existence to a failure to construe the passage rightly. MSS. तेनं भगेन देवेन धनेन वयं भगवतः स्याम. M. prints by conjecture धनेन वा. But देवेन धनेन are not alternative explanations of भगेन. The तेन of the text is explained by भगेन देवेन. धनेन goes with भगवतः. "Through him, *i. e.* God Bhaga, may we be rich in wealth."
- 42, 2. D writes तानश्वा (sic), युक्ष (sic), and निसत्ता.
- 43, 2. I have adopted M.'s correction साधकं. But Sayana perhaps used साधुकं (which D also has) in the same sense.
- 43, 3. I have adopted M.'s correction जननी. But there is something wrong. Why should Sayana explain मातरं by जननी? Both words are perfectly familiar. D has जननीयं with all the other MSS.—M.'s change of अस्मान् into अस्माकं is wrong. Sayana construes अस्मान् with आ सहेतु. अस्मान् corresponds to मातरं.
- 46, 1. Sayana's note on the रुद्राय of the text is एतन्नामकाय रुद्राय, *i. e.*, Rudra, here is a proper name, and not the name of a class of gods. The variant in M.'s B4 रुद्राय देवाय is a short way of stating the same thing. M. abandons all the MSS. to print एतन्नामकाय देवाय. D तन्नामकाय रुद्राय.
- 46, 3. D has क्षम्याक्षित्या क्षितौ वा.
- 48, 1. MSS. (including D) मनुष्यरथं. M. मनुष्यहितं रथं. See Critical Note.
- 48, 2. Sayana's note on the ऋयुः of the text seemed

to me to be concerned not with its etymology, but with the fact that in his construction of the verse it must be taken for the plural. ऋभुः is e., ऋभवः. M. भवन्तीति ऋभवं. for the भवन्त्यृभवः of the MSS. D युष्माभिर्वयं ऋभवः उरु. भवन्त्यृभवः. In the light of D's reading I would now read वयं ऋभुः ऋभवः उरु भवन्त्यृभवः.

48. 3. Correct my note which refers to a clause मिथ्यातिदिदं रूपं which I afterwards struck out with my MS. C. D writes मिथ्यातिदिदं (sic) रूपं.
49. 4. D omits स कः. 50. 1. D. त्सगः छद्मगोप्तीः 56, 8. D. कंपायितुं वेगः 57. 3. D agrees with all the other MSS. See Critical Note.
57. 4. D क्षिप्रयाग. In conjecturing क्षिप्रयागः I am afraid I forgot the existence of the word सुलभः. I would now edit with D मंसुष्याणः क्षिप्रयागसुलभः. M.'s B1 has क्षिप्रयाग सुलभः. M.'s हि appears to me to be inconsistent with the इत्यर्थः at the end of the clause.
59. 4. न सहते. So all the MSS. including D. M. removes a न which is indispensable for the sense. The protection of the Maruts, so far from being injurious to us, *will not suffer* the enemy to hurt us, they smite down our foes.
9. 7. All the MSS. have नि वेद निषेदुः. The note is in effect that we are to understand that the word is in the third person. Instead of correcting निषीदु I have preferred to add it, and now think even that was unnecessary. D समतान्निषेदु तत्र &c.
60. 1. See Critical Note. D has the वयं after अन्दीन

- देव (MS. 'ययं') with the other MSS. It should have been noted that my C has it also. 3. D तद्वान्तरेण व्यक्ति. 6. See Critical Note. D writes as I have printed.
- 60, 12. विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिगे नो. "Ferry as across all evils." Sayana explains दुर्गा etymologically by दुःखानि गन्तव्यानि 'evils that have to be faced' आपदः. M.'s change to दुःखेन गन्तव्यानि spoils the sense altogether. A thing that is दुःखेन गन्तव्यं need not be an evil. D with the other MSS.
- 61, 3. See Critical Note. D agrees with M.'s B1. 5. D with us.
- 65, 4. D has the second वां युवां प्राति with the other MSS.
- 66, 3. I have kept, perhaps wrongly, the ग्रहाः of the MSS. M. changes to गृहाः comparing VII, 19, 11 and X, 69, 4. D ग्रहाः.
- 66, 6. D, अहिंसितस्य कर्मणः omitting the words between. 66, 15. अयं वहन्तीत्यनेन संबध्यते. So practically all the MSS. For the meaning see Critical Note. M, by conjecture सूर्यं वहन्तीत्यनेन संबध्यते. 66, 16. D. हविःस्वीकारस्यैतदधानत्वात् (sic). 67, 1. केनेति तदुच्येत. 67, 4. D युवाभ्यां —D अति वा स्वभूतः. See Critical Note. 67, 8. D गंगाद्याः—D तद्रथाश्वाः. 68, 6. महर्षये त्येतत्प्रतीत्यं. (sic), प्रतिगमनं तस्य रूपस्य प्रत्यास्यै अभूत्. 68, 8. D धनदात्रे.—D नदितां (sic). 6.—D नानयंतु with M.'s B1.
- 69, 6. Sayana मा नि यमन् मा नियंतु. Cf. note above on नि षेद निषेदतु. 59, 7. M. changes to नियच्छंतु.

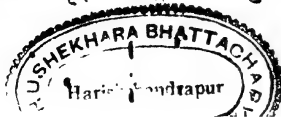
- 70, 2. MSS. कम्पनीयत्वा अतिशयेनाभवती. M. adds वा, as if the two words were alternative explanations of the चनिष्ठा of the text. कम्पनीयत्वा is given as a synonym of चनिष्ठा, and अतिशयेनाभवती is the explanation. The वा is wrong.
- 71, 4. For Sayana's apparent omission of the यः of the text of his note cf. notes on 16, 6 and 20, 8. Here too M. inserts it by conjecture.—I have adopted M.'s correction of वा to वां.—D अथवाह and वा.
- 71, 4. MSS. रथः. M. यो रथः. Compare last note. Sayana here also simply omits the relative.
- 71, 5. Sayana explains निष्पत्ति by नि पारयतं. (So D.) He does not think it necessary to add the augment. Compare note on 59, 7. M. by conjecture न्यपारयतं.
- 72, 1. I have adopted M.'s correction गोप्रदेशेन. D गोप्रदेशेन with the other MSS.
- 72, 2. See Critical Note.
- 72, 3. D कर्मपरिवृद्धानि with the other MSS.
- 73, 2. I found M.'s conjectural emendation मनुष्ये-सकाशात् in my MSS. D मानुषसकाशात्.
- 73, 4. D अंधांस्यन्नानि मत्सराणि सोमान् समग्रतः सम-गच्छतं युवां. M. does not notice the reading सोमान्, and reads समच्छते by conjecture.
- 77, 1. D बाधमानं वा बाधकं. 78, 1. D तेजोवता- (omitting रथेन) स्मर्यं वामं वननीयं धनमस्मभ्यं वक्षि वहसि.
- 88, 3. MSS. अभूव. M. by conjecture बभूविव. See

- Critical Note, in which I have shewn that M.'s own MSS. write अभूव, not बभूव as he gives.
- 93, 2. D confirms the reading संयोजयत् which M. gave by conjecture, and which is also evidently the reading intended in my A.
93. 8. D agrees with the other MSS. in writing परि रव्यन् not मा परि रव्यन् as M. gives by conjecture. Sayana does not need to give the मा of the text here. He brings it in before द्राक्षुः. He is concerned here with परि रव्यन्, and wants to make परि = अस्मान् परित्यज्य, and रव्यन् = अन्यान् द्राक्षुः. When he comes to द्राक्षुः he inserts the मा of the text, and it is not required sooner.
- 95, 6. D ते त्वां क्रतस्य with my MS. C. 96, 1. D सरस्वन्देवताकः.
- 98, 3. See Critical Note. D with the other MSS.
- 98, 4. The MSS. including D make Sayana explain the अभियुध्याः of the text by अभियुध्यस्व. Cf. note on 3, 8. M. corrects to अभियुध्येश्च.
- 99, 5. See Critical Note.
- 100, 6. D गूढरूपोऽसि, with M.'s B1. 103, 7. D अहनि वर्तमाना with my C and M.'s B1. 104, 6. D with us. 104, 12. D with us.
- 104, 22. I should have noted that M. inserts by conjecture शुशुलूकः after शिशुरूपं उलूकः. It is not in D; and is not wanted. The full note on शुशुलूकयातुं (already given) is शिशुरूपः उलूकः तद्रूपेण, &c.
- 104, 24. MSS. including D. मिथुना निथुनानि स्त्रीपुं-रूपाणि. M. corrects this last word to स्त्रीपुं-रूपाणि. But See Pan, 5, 4, 77.

In the following passages also, which are not noticed in Max Müller's *Varietas Lectionis*, my reading is new. For details see my Critical Note. 2, 1, I find no MS. authority for M.'s स्तूपेस्तत्रैः. The word occurs only in one other passage of the Rigveda, I, 24, 7, and there Sayana renders स्तूपं by संघं. 4, 6. The reading of the MSS. अप्स इति रूपनामेति affords no explanation of अप्सवः रूपरहिताः. I have given प्सु इति by conjecture. 9, 4. विभक्तिवचनं by conjecture. 11, 2. अजिरं क्षिप्रगामिनं by conjecture. 19, 8. वा मदीयाय. 23, 2. रुंधन्ति. 40, 2. यद्धनं. 42, 3. नमस्करिः. 49, 2. निर्वृत्ताः. 58, 5. नवंतां. 59, 11. वः युष्मदीयं. 74, 2. स्तुतिमते. 78, 2. I have omitted तेजोवता (sic). 89, 5. निर्वर्तयामः. 104, 11. विमुक्तः.

I have not followed Max Müller with regard to the observance of Sandhi in the commentary. But I claim, as he does, to have "followed the custom of the MSS." in this matter. In Max Müller's view the MSS. "sometimes suspend very properly the laws of Sandhi in order to avoid certain combinations of words, by which either single words or the structure of whole sentences might become obscure or doubtful."* I think this a very inadequate description of the custom of the MSS. These, so far as I have been able to judge, suspend the observance of the rules of Sandhi not sometimes, but constantly. I have never seen a manuscript with the laws of Sandhi and other euphonic laws "practically carried out" as they are in the edition: and when I find Max Müller claiming that he has shown that he knows the rule of Panini VIII, 3, 32 in more than a thousand passages of his edition† I am disposed to think, if I

may say so without 'offence,' that Max 'Müller's MSS.' do not differ in this respect from those which I have seen. We get the right standpoint here when we remember that the commentary, for the purposes of instruction was recited to pupils, and that originally it was written to dictation. Under these circumstances it was only right and natural that the word of the text to be explained should *not* be in Sandhi, either with the last word of the preceding note, or with the note to follow it. This, and not an occasional suspension of the rules of Sandhi for a particular purpose, is the rule of the MSS.; and it is in every way convenient that we should adhere to it. Two things only have to be noted. Combinations which it is positively difficult in pronunciation to resist are often given effect to. Thus **उत** in the text is generally explained by **अपि च**; and the MSS., as a rule, write **उतापि च**, though **उत अपि च** is also found. Secondly, under such a system absolute uniformity is of course out of the question. There are many cases where both ways of writing are equally right, and equally well supported. I have deant in the direction of the method which shall make matters easier for the student. The rigorous application of the rules of Sandhi to the commentary is not, as I believe, warranted by the MSS., and can only increase the student's difficulty. I will not shrink from putting what I have said to the test by an appeal to the first verse of the first hymn of the present volume. Sayana has to explain the three words of the text **गृहपतिं, अथर्षु** and **अग्निं** in that order. My MSS. write, and I have printed, **गृहपतिं गृहाणां पारुक् अथर्षु आमस्यं. अतनवंतं वा अग्निमरण्योः**

&c.* Do any of Max Müller's MSS. write, as he has printed, गृहति गृहाणां पालकमथर्युमागम्यमतनवंनं वाग्निमरण्योः &c. ?

In the text of the hymns I have followed Aufrecht, Hymnen des Rigveda², II, V, and my MSS. in reading, देवगोपा in 35, 13, and युक्ष्व in 42, 2. I have also with Aufrecht written *e. g.* एभि स्तवथैः (1, 8) instead of एभिः स्तवथैः and *e. g.* न्युष्वन्सुप्रति° instead of न्युष्वन्सुपति° (1, 2) throughout. That I have written the hymns in our metrical form will, I hope, be generally approved. I have taken advantage of that method to endeavour to represent to the eye the build of such hymns as, for example, No. 16.

Part II of this Rigveda Handbook now issued will be followed, at a reasonable interval as I hope, by a Third Part, in which I propose to give notes to the whole work and a translation of the hymns. At the suggestion of my kind and ever helpful friend Professor Weber, I propose also to include in Part III a full glossary. Meanwhile Parts I and II are I trust fairly complete in themselves, and I submit them to the indulgent judgment of Sanskritists. It has been in my aim to put into the hands of students, whether of the East or of the West, a convenient Handbook for the intelligent study of this greatest of all relics of the Aryan past.

PETER PETERSON.

Elphinstone College, Bombay, 25th January 1892.

* With the correction आगम्य. See note on the passage. The Sandhi between अग्नि and अरण्ये, the word to be explained, and the beginning of the note on it, is very common in the MSS., whenever it causes no obscurity. So they might write अयथुमागम्य as well as अथयु आगम्य. But to write पालकमथर्यु is almost entirely foreign, I believe, to the style of the MSS.

II. The Seventh Mandala of the
Rigveda.

विंध्यु शेखर शर्मा - स्वत्ववान्

नारदतैर्थस्थः ॥

MANDALA VII.

१.

अग्निं नरो दीधितिभिररण्यो-

हस्तच्युती जनयंत प्रभुस्तम् ।

दूरेदृशं गृहपतिमथर्द्युम् ॥ १ ॥

तमग्निमस्ते कसंबो न्यृण्व-

न्सुप्रतिचक्षुमवसे कुतश्चित् ।

दक्षाय्यो यो दम आसु नित्यः ॥ २ ॥

प्रेङ्खो अग्ने दीदिहि पुरो नो-

ज्जलया सूर्या यविष्ठ ।

त्वां शश्वत् उषं यन्ति वाजाः ॥ ३ ॥

प्र ते अग्नयो अग्निभ्यो वरं निः

सुवीरांसः शोशुचन्त द्युमन्तः ।

यत्रा नरः समासन्ते सुजाताः ॥ ४ ॥

दा नो अग्ने धिया रयिं सुवीरं

स्वपत्यं सहस्य प्रशस्तम् ।

न यं यावत् तरति यातुमावान् ॥ ५ ॥

उप यमेति युवातिः सुदक्षं
दीषा वस्तोर्हविष्मती घृताक्षी ।
उप स्वैनमरमतिर्वसूयुः ॥ ६ ॥

विश्वा अग्नेषु दहाराती-
र्षोभिस्तपोभिरदहो जरूथम् ।
न निस्वरं चातयस्वामीवाम् ॥ ७ ॥

आ यस्ते अग्न इधते अनीकं
वसिष्ठं शुक्रं दीदिवः पावक ।
उतो न एभि स्तवथैरिह स्याः ॥ ८ ॥

वि ये ते अग्ने भेजिरे अनीकं
मर्ता नरः पित्र्यासः पुरुत्रा ।
उतो न एभिः सुमना इह स्याः ॥ ९ ॥

इमे नरो वृत्रहत्येषु गूरा
विश्वा अदेवीरभि संतु मायाः ।
ये मे धियं गुनयंत प्रशस्ताम् ॥ १० ॥

मा गूने अग्ने निषदाम नृणां
माशेषसोऽधीरता परि त्वा ।
प्रजावतीषु दुर्यीसु दुर्य ॥ ११ ॥

यमंश्ची नित्यमुपयाति यज्ञं
प्रजावतं स्वपत्यं क्षयं नः ।
स्वजन्मना शेषसा वावृथानम् ॥ १२ ॥

पाहि नो अग्ने रक्षसी०अनुष्टा-

त्पाहि धूर्तेररक्षो अघायोः ।

त्वा युजा पृतनार्यूरभि व्याम् ॥ १३ ॥

सेदग्निर्म्रीरत्यस्त्वन्या-

न्यत्र वाजी तनयो०वीळुपाणिः ।

सहस्रपाथा अक्षरा समेति ॥ १४ ॥

सेदग्निर्यो वनुष्यतो निपाति

समेद्धारुमहंस उरुष्यात् ।

सुजातासः परि चरति वीराः ॥ १५ ॥

अयं सो अग्निराहुतः पुरुत्रा

यमीशानः समिद्धि हविष्मान् ।

परि लभेत्यध्वरेषु होता ॥ १६ ॥

त्वे अग्न आहवनानि भूरी-

शानास आ जुहुयाम नित्या ।

उभा कृण्वन्ते बहुतू मियेधे ॥ १७ ॥

इमो अग्ने वीततमानि हव्या-

र्जलो वक्षि देवतात्रिमच्छ ।

प्रति न ई सुस्भीणि व्यतु ॥ १८ ॥

मा नो अग्नेऽवीरते परा दा

दुर्वाससेऽमृतये मा नो अस्यै ।

मा नः क्षुधे मा भूक्षसं क्रतावी
मा नो दमे मा वन आ जुह्वीः ॥ १९ ॥

नू मे ब्रह्माण्यम् उच्छशाधि
त्वं देव मघवः सुषूदः ।
रातौ स्यामोभयासु आ ते
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २० ॥

त्वमग्ने सुहवो रण्वसंद-
क्सुदीती सूनो सहसो दिदीहि ।
मा त्वे सचा तनये नित्य आ ध-
क्का कीरो अस्मन्नर्यो वि दासीत् ॥ २१ ॥

मा नो अग्ने दुर्भृतये सचैषु
देवे देव्यग्निषु प्र वीचः ।
मा ते अस्मान् दुर्मतयो भूमाच्चि-
देवस्य सूनो सहसो नशत ॥ २२ ॥

स मर्तो अग्ने स्वनीक रेवा-
नमर्त्ये य आजुहोति हव्यम् ।
स देवता वसुवनि दधाति
यं सूरिरर्था पृच्छमान एति ॥ २३ ॥

महो नो अग्ने सुवितस्य विद्वा-
वयिं सूरिभ्य आ वहा बृहंतम् ।

येन वयं सहस्रवन्मदेमां-
विक्षितासु आयुषा सुवीराः ॥ २४ ॥

नू मे ब्रह्माण्यम् उच्छशाधि
त्वं देव मुषवद्भ्यः सुषूदः ।
रात्रौ स्यामोभयासु आ ते
• यूयं पात स्वस्तिभिः सदा ज्ञः ॥ २५ ॥

2.

जुषस्व नः समिधमग्ने अद्य
• शोचा बृहद्यजतं धूममुष्वन् । •
उप स्पृश दिव्यं सानु स्तूपैः
सं रुदिमभिस्ततनः सूर्यस्य ॥ १ ॥

नराशंसस्य महिमानमेषा-
• मुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैः ।
• द्वे सुक्रतवः शुचयो धियधाः
• स्वदति देवा उभयानि हव्या ॥ २ ॥

हुळेन्य वो असुरं सुदक्ष-
मंतर्दूतं रोदसी सत्यवाचम् ।
मनुष्वदग्निं मनुना समिद्धं
समध्वराय सदमिन्महेम ॥ ३ ॥

संपर्यवो भरमाणा अभिज्ञ
 प्र वृजते नमसा बर्हिरग्नौ ।
 आजुहाना घृतपृष्ठं पृषद्व-
 दध्वर्यवो हविषा मर्जेयध्वम् ॥ ४ ॥

स्वाध्व्यो देवि दुरो देवयन्तो-
 अशिश्र्यू रथयुदेवताता ।
 पूर्वी शिशुं न मातरा रिहाणे
 समग्रवो न समनेष्वंजन् ॥ ५ ॥

उत योषणे दिव्ये मही न
 उषासानंक्तो सुदुधैव धेनुः ।
 बर्हिषदा पुरुहूते मघोनी
 आ यज्ञिये सुविताय श्रयेताम् ॥ ६ ॥

विप्रा यज्ञेषु मानुषेषु कारू-
 मन्थे वा जातवेदसा यजध्वे ।
 ऊर्ध्वं नो अध्वरं कृतं हवेषु
 ता देवेषु वनथो वार्याणि ॥ ७ ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा
 इळा देवैर्मनुष्यैर्भिरग्निः ।
 सरस्वती सारस्वतेभिर्वा-
 कितस्वो देवीर्बर्हिरेदं सदतु ॥ ८ ॥

तन्नस्तुरीपमधे पौषयित्नुं
देव त्वष्टृर्वि रराणः स्यस्व ।
यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो
युक्तग्रीवा जायते देवकामः ॥ ९ ॥

वनस्पतेज्व सृजोप देवाः
• नमिर्हविः शमिता सूदयाति ।
सेदु होता सत्यतरो यजाति
यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

आ ग्राह्यग्रे समिधानो अर्वा-
ङ्घ्रिरेण देवैः सरथं तुरेभिः ।
बर्हिर्न आस्तमदितिः सुपुत्रां
स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

3.

अग्निं वो देवमग्निभिः सृजोषां
यजिष्ठं दूतमध्वरे कृणुध्वम् ।
यो मर्त्येषु निर्धुर्विर्कृतावा
तर्पुर्मूर्धा घृतान्नः पावकः ॥ १२ ॥

प्रोथुदग्धो न यवसेऽविष्यं
न्यदा मुहः संवरणाद्दृष्ट्यात् ।
भादस्य वातो अनु वाति शोचि-
रध स्म ते ब्रजनं कृष्णमस्ति ॥ १३ ॥

उवस्य ते नवजातस्य वृष्णे-
 अग्ने चरत्यजरा इधीनाः ।
 अच्छा वामरूपो धूम एति ।
 सं दूतो अग्न इयसि हि देवान् ॥ ३ ॥

वि यस्य ते पृथिव्यां पाजो अश्वे-
 तृषु यदत्रा समवृक्त जभैः ।
 सेनेव सुष्टा प्रसितिष्ठ एति
 यवं न दस्म जुह्व विवेक्षि ॥ ४ ॥

तमिहोषा तमुषसि यविष्ठ-
 मग्निमत्यं न मर्जयंत नरः ।
 निशिशाना अतिथिमस्य योनौ
 दीदाय गोचिराहुतस्य वृष्णः ॥ ५ ॥

सुसंदृक्ते स्वनीक प्रतीक
 वि यदुक्मो न रोचस उपाके ।
 दिवो न ते तन्यतुरेति शुष्म-
 श्वित्रो न सूरः प्रति चक्षि भानुम् ॥ ६ ॥

यथा नः स्वाहामये दाशेम
 परीक्षाभिर्धृतवद्भिश्च हव्यैः ।
 तेभिर्नो अग्ने अमितैर्महोभिः
 शतं पूर्भिराससीभिर्नि पाहि ॥ ७ ॥

या वा ते संतिः दांशुषे अंधृष्टा
 गिरो वा याभिर्नृवतीरुष्याः ।
 ताभिर्नः सूनो सहसो नि पाहिं .
 स्मत्सूरीञ्जरितृञ्जातवेदः ॥ ५ ॥

निर्यत्पूतेव स्वधितिः शुचिर्गा-
 • त्वया कृया तन्वा रोचमानः ।
 आयो मात्रोरुदोन्यो जनिष्ट
 देवयज्याय सुक्रतुः पावकः ॥ ९ ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीह्य-
 पि क्रतुं सुचेतसं वृतेम ।
 विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु .
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

4.

प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं
 • हव्यं मतिं चांभये सुपूतम् ।
 यो दैव्यानि मानुषा जनुष्यं-
 तर्विश्वानि विद्वाना जिगाति ॥ १ ॥

स गृत्सो अग्निस्तरुणश्चिद्वस्तु
 यतो यविष्ठो अजनिष्ठ मातुः ।
 सं यो वना युवते शुचिद्व-
 न्भूरि चिदन्ना समिदन्ति सद्यः ॥ २ ॥

अस्य देधस्य संसद्यनीके
यं मर्तसः श्येत जगृभे ।
नि यो गृभं पौरुषेयीमुवोच
दुरोकमग्निरायवे शुशोच ॥ ३ ॥

अयं कविरकविषु प्रचेता
मर्तेष्वग्निरमृता नि धार्थि ।
स मा नो अत्र जुहुरः सहस्वः
सदा त्वे सुमनसः स्याम ॥ ४ ॥

आ यो योनिं देवकृतं ससाद
क्रत्वा ह्यग्निमृतां अतारीत् ।
तमोषधीश्च वनिनश्च गर्भं
भूमिश्च विश्वधायसंविभर्ति ॥ ५ ॥

ईशे ह्यग्निमृतस्य भूरे-
रीशे राखः सुवीर्यस्य दातोः ।
मा त्वा वयं सहसावन्नवीरा
माप्सवः परि षदाम् मादुवः ॥ ६ ॥

परिषद्यं हारणस्य रेक्णो
नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।
न शेषो अग्ने अन्यजातमस्य-
चेतानस्य मा पथो वि दुक्षः ॥ ७ ॥

नहि प्रभायारणः सुशेवो-
 • ऽन्योदर्यो मनसा मन्तवा उ ।
 अधो षिदोक्तः पुनरिस्स एत्या
 नो ष्वाज्यभीषाळेत्तु नव्यः ॥ ८ ॥

त्वमुग्ने वनुष्यतो नि पाहि
 • त्वमु नः सहसां वन्नव्यात् ।
 सं स्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः
 सं रुयि स्पृहव्याय्यः सहस्री ॥ ९ ॥

एतां नो अग्ने सौभगा दिदीह्य-
 पि क्रतुं सुज्ञेतसं वत्सेम ।
 विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

5.

अग्नये तवसे भरध्वं
 • गिरं दिवो अरुतये पृथिव्याः ।
 अग्ने विश्वेषाममृतानामुपस्थे
 • वैश्वानरो वावृधे जागृवद्भिः ॥ १ ॥

पृष्टो दिवि धाय्यग्निः पृथिव्यां
 नेता सिधूनां वृषभं स्तियाङ्गाम् ।
 स मानुषीरभि विशो वि भाति
 वैश्वानरो वावृधानो वरेण ॥ २ ॥

त्वंङ्गियांविशो भायन्नसिक्ती-
 रसमना जहतीर्भोजगानि ।
 वैश्वानर पूरवे शोगुचानः
 पुरो यदग्ने दरयन्नदीदेः ॥ ३ ॥

त्वं त्रिधातु पृथिवी उत द्यौ-
 वैश्वानर व्रतर्मग्ने सचंत ।
 त्वं भासा रोदसी आ ततंथा-
 जलेण शोचिषा शोगुचानः ॥ ४ ॥

त्वामग्ने हरितो वावशाना
 गिरः संचर्ते धुनयो घृताचीः ।
 पार्ति कृष्टीनां रथ्यं रयीणां
 वैश्वानरमुषसां केतुमह्वाम् ॥ ५ ॥

त्वे असुर्यवसवो न्यृण्व-
 न्क्रतुं हि ते मित्रमहो जुषंत ।
 त्वं दस्युरोक्तो अग्न आज
 उरु ज्योतिर्जनयन्नार्याय ॥ ६ ॥

स जायमानः परमे व्योम-
 न्वायुर्न पाथः परि पासि सद्यः ।
 त्वं भुवना जनयन्नभि क्र-
 न्नपत्याय जातवेदो दशस्यन् ॥ ७ ॥

तामग्ने अस्मे इषमेरेयस्थ
 वैश्वानर ह्युमर्तो जातवेदः ।
 यया राधः पिन्वसि विश्ववार
 पृथु श्रवो दागुषे मर्त्याय ॥ ५ ॥

तं नो अग्ने मघवद्भ्यः पुरुक्षं
 • रयिं नि वाजं श्रुत्य युवस्व ।
 वैश्वानर महि नः शर्म यच्छ
 रुद्रेभिरग्ने वसुभिः सजोषाः ॥ ६ ॥

6.

प्र सन्नाजो असुरस्य प्रशस्ति
 पुंसः कृष्टीनामनुमाद्यस्य ।
 इंद्रस्येन्न प्र त्वसस्कृतानि
 वंदे दारुं वंदमानो विवस्मि ॥ १ ॥

कविं केतुं धासि भानुमन्त्रे-
 • हिन्वन्ति द्वां राज्ञ्यं रोदस्योः ।
 पुरुंदरस्य गीभिरा विवांसे-
 अग्नेर्व्रतानि पूर्या महानि ॥ २ ॥

न्यक्तून्प्रथिनो मध्रवाचः
 पर्णैरिश्रद्धां अवृधां अयज्ञान् ।
 प्रप्र तान्दस्यूरमिर्विवाय
 पूर्वश्रकारापरौ अयज्यून् ॥ ३ ॥

यो अ॒पा॒ची॒ने त॒मसि॒ म॒द॒तीः
 प्रा॒ची॒श्च॒कार॒ नृ॒त॒मः॒ श॒ची॒भिः ।
 त॒मी॒शानं॑ व॒स्वो अ॒ग्निं गृ॑णी॒ष्वे-
 ऽना॒न॒तं द॒मय॑तं पृ॒त॒न्यून॑ ॥ ४ ॥

यो दे॒ह्यो॒रे॒अ॒न॒म॒य॒द्वध॑स्नै-
 यो अ॒र्य॒प॒त्नीरु॑ष॒सश्च॑का॒र ।
 स नि॒रु॒ध्या न॒हुषो॒ य॒ज्ञो अ॒ग्नि-
 वि॒शश्च॑को बृ॒ह॒त्तः स॒हो॒भिः ॥ ५ ॥

यस्य॑ श॒र्म॒न्नु॒प वि॒श्वे ज॒ना॒सु
 ए॒वै॒स्त॒स्थुः सु॒म॒तिं भि॑क्ष॒माणाः ।
 वै॒श्वान॒रो व॒र॒मा रो॑द॒स्यो-
 रा॒ग्निः स॑सा॒द पि॒त्रो॒रु॒प॒स्थम् ॥ ६ ॥

आ दे॒वो दे॑दे बु॒ध्या॒रे॒वसू॑नि
 वै॒श्वान॒र उ॒दि॒ता सूर्य॑स्य ।
 आ स॑मु॒द्रा॒र्द॒वरा॑दा॒ पर॑स्मा-
 दा॒ग्निर्दे॑दे दि॒व आ पृ॑थि॒व्याः ॥ ७ ॥

7.

प्र वो॑ दे॒वं चि॑त्स॒हसा॑न॒म॒ग्नि-
 म॒श्वं न॒ वा॒जिनं॑ हि॒षे न॒मो॒भिः ।
 भ॒वा नो॑ दू॒तो अ॒ध्वर॑स्य॒ वि॒द्वा-
 न्म॒ना दे॒वेषु॑ वि॒विदे॑ मि॒त्रुः ॥ ९ ॥

आ या॒ह्यमे॑ प॒थ्या॑ ३ अनु॑ स्वा
 : म॒न्द्रो दे॒वानां॑ स॒ख्यं जु॑षाणः ।
 आं सा॒नु शु॒ष्मैर्न॑दयन्पृथि॒व्या
 ज॒भेभिर्वि॒श्वमु॒शधु॑ग्वना॒नि ॥ २ ॥

प्रा॒चीनो॑ य॒ज्ञः सु॒धितं॑ हि ब॒र्हिः .
 प्री॒णीते॑ अ॒ग्निरी॒ळितो॑ न हो॒ता ।
 आ मा॒तरा॑ वि॒श्ववो॑र॒ हुवा॑नो
 यतो॑ य॒न्निष्ठ॑ अ॒जिषे॑ सु॒शेवः॑ ॥ ३ ॥

स॒द्यो अ॒ध्वरे॑ रथि॒रं ज॑नन्त
 मा॒नुषा॑सो वि॒चेत॑सो य ए॒षाम् ।
 वि॒शाम॑धायि वि॒रप॑तिर्दु॒रोणे॑ ३-
 अ॒ग्निर्म॑न्द्रो मधु॒वचा॑ ऋ॒तावां॑ ॥ ४ ॥

अ॒सादि॑ वृ॒तो वह्नि॑राजगन्वा-
 न॒ग्निर्ब्र॑ह्मा नृ॒षद॑भे वि॒धर्ता॑ ।
 द्यौश्च॑ यं पृथि॒वी वा॑वृ॒धाते॑
 आ यं॑ हो॒ता य॒जति॑ वि॒श्ववो॑र॒म् ॥ ५ ॥

ए॒ते शु॒क्लेभिर्वि॒श्वमा॑ति॒रन्त॑ .
 म॒त्रं ये वा॑रुं न॒र्या अ॑त॒क्षन् ।
 य॒ ये वि॒शस्ति॑रन्त॒ श्रोष॑माणा
 आ ये॑ मे अ॒स्य दी॑ध॒यन्वृ॑तस्य ॥ ६ ॥

नू त्वार्मग्न ईमहे वसिष्ठा
 ईशानं सूनो सहसो वसूनाम् ।
 इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आन-
 ड्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

8.

बुधे राजा समर्थो नमोभि-
 र्यस्य प्रतीकुमाहुतं घृतेन ।
 नरो हव्येभिरीळते सुबाधु-
 आग्निरग्र उषसामशोचि ॥ १ ॥

अयमु द्य सुमर्हां अवोदि,
 होता मन्द्रो मनुषो यज्ञो अग्निः ।
 वि भा अकः ससृजानः पृथिव्यां
 कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥

कया नो अग्ने वि वसः सुवृक्ति
 कामुं स्वधामृणवः शस्यमानः ।
 कदा भवेम पतयः सुदत्र
 रायो वन्तारो दुष्टरस्य साधोः ॥ ३ ॥

प्रभायमग्निर्भस्तस्य गृण्वे
 वि यत्सूर्यो न रोचते बृहद्भाः ।
 अग्नि यः पूरुं पतनासु तस्थौ
 बुतानो दैव्यो अतिथिः शुशोच ॥ ४ ॥

असन्नित्वे आहव॑नानि भू॒रि
भुवो॑ विश्वे॒भिः सुम॑ना अनी॒कैः ।
स्तु॒तश्चि॒दमे॑ गृ॒ण्विषे॑ गृ॒णानः
स्वयं॑ वर्ध॑स्व तन्वं॑ सुजा॒त ॥ ५ ॥

इ॒दं व॒चः शू॒तसाः॑ संस॑ह॒न्-
मु॒दग्र॑मे॒ जनि॑षीष्ट॒ द्विब॑र्हीः ।
शं य॒त्स्तो॒तृभ्य॑ आ॒पये॑ भवा॒ति
द्यु॒म॒द॒मीव॑चा॒तनं॑ रक्षो॒हा ॥ ६ ॥

नू॒ त्वा॒म॒ग्र॒ ई॒महे॑ वसि॒ष्ठा
ई॒गानं॑ सू॒नो स॒हसो॑ वसू॒नाम् ।
इषं॑ स्तो॒तृभ्यो॑ म॒घक॑द्भ्य॒ आन॑-
ड्यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ७ ॥

9.

अ॒बो॒धि॒ जा॒र उ॒षसा॑मुप॒स्था-
द्धो॒ता॒ म॒न्त्रः क॒वि॒तमः॑ पा॒वकः॑ ।
दधा॑ति के॒तुमु॒भय॑स्य ज॒न्तो-
ह॒व्या दे॒वेषु॑ ब्रवि॒णं सु॒कृत्सु॑ ॥ १ ॥

स सु॒क्रतु॑र्यो॒ वि दु॑रः प॒णीनां॑
पु॒नानो॑ अ॒र्कं पु॒रु॒भो॒र्जसं॑ नः ।
हो॒ता म॒न्त्रो वि॒शां द॒मूना॑-
स्ति॒रस्त॑मो॒ द॒दृशे॑ रा॒म्या॒णाम् ॥ २ ॥

अमूरः कुविरदितिर्विवस्वा-
 न्सुसंसन्मित्रो अतिथिः शिवो नः ।
 चित्रभानुरुषसां भात्यग्रे-
 ष्पां गर्भः प्रस्व॑आ विवेदा ॥ ३ ॥

ईलेन्यो वो मनुषो युगेषु
 समनगा अशुचज्जातवेदाः ।
 सुसदृशा भानुना यो विभाति
 प्रति गावः समिधानं बुधत ॥ ४ ॥

अग्ने याहि दूत्यं॑मा रिषण्यो
 देपाँ अच्छा॑ ब्रह्मरुता गणेन ।
 सरस्वतीं मरुतो अश्विनापो
 यक्षि देवान्रक्षधेयाय विश्वान् ॥ ५ ॥

त्वामग्ने समिधानो वसिष्ठो
 जरूथं ह॒न्यक्षि॑ राये पुरंधिम् ।
 पुरुणीथा जातवेदो॑ ञरस्व
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

उद्यो न जारः पृथु पाजो अग्ने-
 इविद्युत्तक्षीद्यच्छोशुचानः ।
 वृषा हरिः शुचिरा भाति भासा
 धियो हिन्वान उशतीरजीगः ॥ १ ॥

स्व॑र्णं वस्तोरुषसामरोचि॑
यज्ञं तन्वाना उशिजो न मन्म ।
अग्निर्जन्मानि देव आ वि विद्वा-
न्ब्रवद्भूतो देवधावा वनिष्ठः ॥ २ ॥

अच्छा गिरौ म॒तयो देव॒यन्ती-
रग्निं य॑न्ति ब्र॒विणो॑ भिक्ष॑माणाः ।
सु॒स॒न्द॒शं सु॒प्रती॑कं स्व॒चं
हव्य॒वाह॑म॒रतिं॑ मानु॒ष्याणाम् ॥ ३ ॥

इ॒न्द्रं नो अग्ने॑ वसु॒भिः स॒जोषा॑
रु॒द्रं रु॒द्रेभि॑रा व॒हा बृ॒ह॒त॑म् ।
आ॒दि॒त्येभि॑र॒दिति॑ वि॒श्वज॑न्यां
बृ॒ह॒स्पति॑मृ॒क्कभिर्वि॑श्ववारम् ॥ ४ ॥

मु॒द्रं हो॑तारमुशिजो यविष्ठ-
म॒ग्निं वि॒श ई॒ळते॑ अध्व॒रेषु॑ ।
स हि क्ष॑पा॒वां अभ॑व॒द्रयी॑णी-
म॒त॑त्रो॒ दूतो॑ य॒जथा॑य दे॒वान् ॥ ५ ॥

11.

मु॒ह्यं अ॑स्यध्व॒रस्य॑ प्र॒केतो॑
न ऋ॒ते त्व॑द॒मृता॑ मा॒द॑र्यते ।
आ वि॒श्वेभिः॑ स॒रथं॑ याहि दे॒वै-
न्ध॒मो हो॑ता प्रथ॒मः स॑दे॒ह ॥ १ ॥

त्वामीळते अजिरं दूत्याय
हविष्मंतः सदमिन्मानुषासः ।
यस्य देवैरासद्गो बर्हिरग्ने-
हान्यस्मै सुदिना भवन्ति ॥ २ ॥

त्रिभिर्दुक्तोः प्र चिकितुर्वसूनि
त्वे अंतर्दोगुषे मर्त्याय ।
मनुष्वदग्न इह यक्षि देवा-
न्भवा नो दूतो अभिशस्तिपात्रा ॥ ३ ॥

अग्निरीशे बृहतो अध्वरस्या-
ग्निर्विश्वस्य हविषः कृतस्य ।
क्रतुं ह्यस्य वसवो जुषन्ता-
था देवा दधिरे हव्यवाहम् ॥ ४ ॥

आग्ने वह हविरद्याय देवा-
निर्द्रज्येष्ठास इह मादयन्ताम् ।
इमं यज्ञं दिवि देवेषु धेहि
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

12.

अग्ने महा नमसा यविष्ठं
यो दीदाय समिद्धः स्वे दुरोणे ।
चित्रभानुं रोदसी अंतरुर्वी
स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यंचम् ॥ १ ॥

सं महा विश्वा दुरिताभिं साक्षा-
 नग्निं ष्ट्वे दम् आ जातवेदाः ।
 स नो रक्षिषद्दुरितादवद्या-
 दस्मान्गृणत उत नो मृधोनः ॥ २ ॥

त्वं वरुण उत मित्रो अग्ने
 त्वां वर्धति मूर्तिभिर्वसिष्ठाः ।
 त्वे वसु सुषणनानि संतु
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

13.

प्राग्रये विश्वशुचि धियधे-
 ऽसुरग्ने मन्म धीतिं भरध्वम्
 भरे हविर्न बर्हिषि प्रीणानो
 वैश्वानराय यतये मतीनाम् ॥ १ ॥

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान्
 आ रौदसी अपृणा जायमानः ।
 त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो
 वैश्वानर जातवेदो महित्वा ॥ २ ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः
 पृगून्न गोपा इर्यः परिज्मा ।
 वैश्वानर ब्रह्मणे विंद गातुं
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

समिधा जातवैदसे
 देवाय देवहूतिभिः ।
 हविर्भिः शुक्रशोचिषे नमस्विनो
 वयं दाशेमाम्नये ॥ १ ॥

वयं ते अग्ने समिधा विधेम
 वयं दाशेम सुष्टुती यजत्र ।
 वयं घृतेनाध्वरस्य होत-
 वयं देव हविषा भद्रशोचे ॥ २ ॥

आ नो देवेभिरुष देवहूति-
 मग्ने याहि वर्षदृति जुषाणः ।
 तुभ्यं देवाय दाशतः स्याम
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

उपसद्याय मीळहुष आस्ये जुहुता हविः ।
 यो नो नेदिष्ठमाप्यम् ॥ १ ॥

यः पूर्वं चर्षणोरभि निषसाद दमेदमे ।
 कविर्गृहपतिर्युवा ॥ २ ॥

स नो वेदो अमात्यमग्नी रक्षतु विश्वतः ।
 उतास्मान्पात्वंहसः ॥ ३ ॥

नवं नु स्तोममग्रये दिवंः इयेनायं जीजनम् ।
वस्वः कुबिह्नान्ति नः ॥ ४ ॥

स्पर्हा यस्य श्रियो दृशे रयिर्वीरवतो यथा ।
अग्रे यज्ञस्य शोचतः ॥ ५ ॥

सेमां वेतु वषट्कृतिमुग्निर्जुषत नो गिरः ।
यजिष्ठो हव्यवाहनः ॥ ६ ॥

त्रि त्वा नक्ष्य विक्षपते श्रुमन्तं देव धीमहि ।
सुवीरमग्र आहुत ॥ ७ ॥

क्षप उल्लश्च दीदिहि स्वग्रयस्त्वया वयम् ।
सुवीरस्त्वमस्मयुः ॥ ८ ॥

उप त्वा सातये नरो विप्रांसो यन्ति धीतिभिः ।
उपाक्षरा सहस्रिणी ॥ ९ ॥

अग्नी रक्षांसि सेधति शुक्रशोचिरमर्त्यः ।
शुचिः पावक ईडयः ॥ १० ॥

स नो राधांस्या भुरेशानः सहसो यहो ।
भगश्च दातु वार्यम् ॥ ११ ॥

त्वमग्ने वीरवद्यशो देवश्च सविता भगः ।
दितिश्च दाति वार्यम् ॥ १२ ॥

अग्ने रक्षा णो अंहसः धृतिं ऽम देव रीषतः ।
तपिष्ठैरजरो दह ॥ १३ ॥

अधा मही न आयस्यनाधृष्टो नृपीत्रये ।
पूर्भवा शतभुजिः ॥ १४ ॥

त्वं नः पाह्यंहसो दोषावस्तृषायतः ।
दिवा नक्तमदाभ्य ॥ १५ ॥

16.

एना वो अग्निं नमस्रो-
र्जो नपातमा हुवे ।
प्रियं चेतिष्ठमरुतिं स्वध्वरं
विश्वस्य दूतममृतम् ॥ १ ॥
स योजते अरुषा विश्वभोजसा
स दुद्रवत्स्वाहुतुः ।
सुब्रह्मा यज्ञः सुशमी वसूनां
देवं राधो जनानाम् ॥ २ ॥

उद्वरथं शोचिरस्था-
दा जुह्वानस्य भीळहुषः ।
उद्धृमासो अरुषासो दिविस्पृशः
समग्निमिधते नरः ॥, ३ ॥

तं त्वा दूतं रुण्महे यशस्तमं
 देवाँ आ वीतये वह ।
 विश्वा सूनो सहसो मर्तभोजना
 रास्व तद्यत्त्वेमहे ॥ ४ ॥

त्वमग्ने गृह्णति-
 स्त्वं होता नो अध्वरे ।
 त्वं पोता विश्ववार प्रचेत्वा
 यक्षि वेषि च वार्यम् ॥ ५ ॥
 कृधि रत्नं यजमानाय सुक्रतो
 त्वं हि रत्नधा असि ।
 आ न ऋते शिशिहि विश्वमृत्विजं
 सुशसो यश्च दक्षते ॥ ६ ॥

त्वे अग्ने स्वाहुत
 प्रियासं संतु सूरयः ।
 यन्तारो ये मघवानो जनाना-
 मूर्धान्दमन्त गोनाम् ॥ ७ ॥
 येषामिळा घृतहस्ता दुरोण
 आँ अपि प्राता निषीदति ।
 तांस्त्रायस्व सहस्य क्रुहो निदो
 यच्छा नः शर्म दीर्घश्रुत् ॥ ८ ॥

स मंत्रया च जिह्या ५
 वह्निरासा विदुष्टरः ।
 अग्ने रयि मघवद्भयो न आ वह
 हव्यदाति च सूदय ॥ ९ ॥
 ये राधसि ददत्यश्व्या मघा
 कामेनं श्रवसो महः ।
 तां अंहसः पिपृहि पतृभिष्ट्वं
 शतं पुर्भिर्यविष्ठय ॥ १० ॥

देवो वो ब्रविणोदाः
 पुष्यो विवष्ट्यासिचम् ।
 उद्वा सिचध्वमुप वा पृणध्व-
 मादिद्वो देव ओहते ॥ ११ ॥
 तं होतारमध्वरस्य प्रचेतसं
 वह्नि देवा अरुणवत ।
 दधाति रत्नं विधुते सुवीर्य-
 मग्निर्जनाय दाशुषि ॥ १२ ॥

17.

अग्ने भव सुषमिधा समिद्ध
 उत बर्हिर्हविया वि स्तृणीताम् ॥ १ ॥
 उत द्वारं उशतीवि श्रयंता-
 मुत देवा उशत आ वहहेह ॥ २ ॥

अग्ने वीहि हविषा यक्षि देवा-
न्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ३ ॥

स्वध्वरा कंसति जातवेदा
यक्षि देवा अमृतान्पिप्रयच्च ॥ ४ ॥

वंस्व विश्वा वार्याणि प्रचेतः
सत्या भवंत्वाशिषो नो अद्य ॥ ५ ॥

त्वामु ते दधिरे हव्यवाहं
देवासो अग्न ऊर्ज आ नपातम् ॥ ६ ॥

ते ते देवाय दाशतः स्याम
महो नो रक्षा वि दध इयानः ॥ ७ ॥

• —————

18.

त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इन्द्र
विश्वा वामा जग्निारो असन्वन् ।
त्वे गावः सुदुघास्त्वे ह्यश्वा-
स्त्वं बद्ध देवयुते वनिष्ठः ॥ १ ॥

राजेंव हि जनिभिः क्षेप्येवा-
व द्युभिरभि विदुष्कृविः सन् ।
पिशा गिरो मघवन्गोभिरश्वै-
स्त्वायतः शिशीहि राये अस्मान् ॥ २ ॥

इ॒मा उ॒ त्वा प॒स्प॒धा॒नासौ॒ अत्र॑
म॒न्त्रां गि॒रो दे॒व॒य॒न्तीरु॑प॒ स्थुः ।
अ॒र्वाची॑ ते प॒थ्या रा॒य ए॒तु
स्या॒म ते सु॒म॒तावि॑द्व॒ शर्म॑न् ॥ ३ ॥

धे॒तुं न॒ त्वा सूर्य॑व॒से दु॒दु॒दा-
नु॒प॒ ब्र॒ह्मा॒णि स॒मृ॒जे व॑सिष्ठः ।
त्वा॒मि॒न्मे गो॑प॒तिं वि॒श्व आ॒हा
न॒ इ॒द्रेः सु॒म॒तिं ग॑त्व॒च्छ ॥ ४ ॥

87738

अ॒र्णी॒मि चि॒त्प॒प्र॒धा॒ना सु॒दा॒स
इ॒द्रे॒ गा॒धा॒न्य॒रु॒णोत्सु॑पा॒रा ।
श॒र्ध॒तं शि॒म्यु॒मु॒च॒थ॒स्य॒ न॒व्यः
शा॒पं सि॒धूना॑म॒रु॒णोद॑श॒स्तीः ॥ ५ ॥

पु॒रो॒ळा इ॒क्षु॒र्व॒शो य॒क्षु॒रा॒सी-
द्रा॒ये म॒त्स्या॑सो॒ भि॒शि॒ता अ॒पी॒व ।
श्रु॒ष्टिं च॒क्षु॒र्भृ॒गवो॑ ब्रु॒ह्मव॑श्च
स॒खा स॒खाय॑म॒तर॑द्वि॒षूचोः॑ ॥ ६ ॥

आ॒र्प॒क॒थासो॑ भ॒लान॑सो॒ भन॑ता-
लि॒नासो॑ धि॒षा॒णि॒नः शि॒वा॒सः ।
आ यो॒ज॒न॒य॒त्स॒ध॒मा आ॒र्य॑स्य
ग॒व्या तृ॒त्सु॒भ्यो अ॒ज॒ग॒न्यु॒धा नृ॑न् ॥ ७ ॥

दुरा॒ध्यो॑ऽअ॒दिति॑ स्त्रेव॒थैतो॑-
 ज्वेत॑सो वि ज॒गृध्रे॑ पर॒हणीम् ।
 म॒ह्नावि॑व्यक्पृथि॒र्वी प॒त्यमानः॑
 प॒शुष्क॑कि॒रशय॑च्चाय॒मानः ॥ ८ ॥

इ॒युर॒र्थं न न्य॒र्थं पर॒हणी-
 मा॒शुश्व॑नेदभि॒पित्वं॑ ज॒गाम ।
 सु॒दास॑ इ॒न्द्रः सु॒तुका॑ अ॒मित्रा-
 न॒रं ध॒यन्मा॒नुषे॑ वृ॒ध्निक॑चः ॥ ९ ॥

इ॒युर्गा॒वो न य॒वसा॑दगो॒पा
 यथा॑कृतम॒भि मि॒त्रं चि॒तासः॑ ।
 पृ॒श्निगा॑वः पृ॒श्निनि॑प्रेषितासः
 श्रु॒ष्टिं च॑क्रु॒र्षियु॑तो र॒तय॑श्च ॥ १० ॥

एकं॑ च॒ यो वि॑शाति च॒ श्रव॑स्या
 वैक॑र्णयो॒र्जना॑न्नाजा न्य॒स्तः ।
 द॒स्मो न स॒द्यत्रि॑ शि॒शाति॑ ब॒र्हिः
 गू॒रः सर्ग॑म॒रुणो॑दि॒द्र एषाम् ॥ ११ ॥

अध॑ श्रुतं क॒वषं॑ वृ॒द्धम॑प्स्व-
 नु॒ ब्रु॒ह्मं नि॑ वृ॒ण॒ग्वज्र॑बाहुः ।
 वृ॒णा॒ना अत्र॑ सु॒ख्याय॑ सु॒ख्यं
 त्वा॒यतो॑ ये अम॒दन्न॑नु॒ त्वा ॥ १२ ॥

वि सद्यो विश्वा दंहितान्येषा-

मिद्रः पुरः सहसा सप्त रदः ।

व्यानवस्य तृत्सवे गयं भा-

ग्जेष्म पूरुं विदथे मृधवाचम् ॥ १३ ॥

नि गव्यवोऽनवो ब्रुहवश्च

षष्टिः शता सुषुपुः षट्पहसा ।

षष्टिर्वीरासो अधि षड्दुवोयु

विश्वेदिद्रस्य वीर्योऽकृतानि ॥ १४ ॥

द्वेऽनैते तृत्सवो वेविषाणा

आपो न सृष्टा अध्वन्त नीचीः ।

दुर्मित्रासः प्रकलविन्मिमाना

जहुर्विश्वानि भोजना सुदासे ॥ १५ ॥

अर्धवीरस्य शृतपामनिद्रं

परा शर्धतं पुनुद् अभि क्षाम् ।

इन्द्रो मन्युं मन्युम्यो मिमाय

भेजे पथो वर्तनिं पत्यमानः ॥ १६ ॥

आध्रेण चित्तद्वेको चकार

सिंहो चित्पेत्वेना जघान ।

अव स्रक्तीर्विश्यावृश्चदिद्रः

प्रायच्छद्विश्वा भोजना सुदासे ॥ १७ ॥

शश्वतो हि शत्रवो रारुष्टे
 भेदस्य चिच्छर्धतो विद रंधिम् ।
 मर्ता एन स्तुवतो यः कृणोति
 तिग्मं तस्मिन्नि जहि वज्रमिद्र ॥ १८ ॥

आवदित्रं यमुना तत्संवश्व
 प्रात्र भेद सर्वताता मुषायत् ।
 अजासश्च शिग्रवो यक्षवश्व
 बलि शीर्षाणि जभुरभ्यानि ॥ १९ ॥

न त इद्र छमतयो न रायः
 संचक्षे पूर्वी उषसो न नूत्नाः ।
 देवके चिन्मान्यमानं जघंथा-
 व त्मना बृहंतः शत्रवं भेत् ॥ २० ॥

प्र ये गुहादममदुस्त्वाया
 पराशर शतयातुर्वसिष्ठः ।
 न ते भोजस्य सख्यं मृषंता-
 धा सूरिभ्यः सुदिना व्युच्छान् ॥ २१ ॥

द्वे नमुदेववतः शते गो-
 र्वा रथा बधूमंता सुदासः ।
 अर्हन्नमे पैजवनस्य दानं
 होतिव सद्य पर्येमि रेभन् ॥ २२ ॥

चत्वारो मा पैजवनस्य दानाः
 स्मद्विष्टयः रुद्रानिनो निरेके ।
 ऋज्जीसो मा पृथिविष्ठाः मुदास-
 स्तोक् तोकाय श्रवसे वहन्ति ॥ २३ ॥

यस्य श्रवो रोदसी अंतरुर्वी
 शीर्ष्णेशीर्ष्णे विबुभाजी विभक्ता ।
 संसेदिदं न स्रवतो गृणन्ति
 नि युध्यामधिमग्निशाद्भीके ॥ २४ ॥

इमं नरी मरुतः सश्वतानु
 दिवोदासं न पितरं मुदासः ।
 अविष्टना पैजवनस्य केरं
 दृणाशं क्षत्रमजरं दुवोयु ॥ २५ ॥

19.

यस्तिग्मगंगो वृषभो न भीम
 एकः कृष्टीश्रयावर्यति प्र विश्वाः ।
 यः शश्वतो अदाशुषो गयस्य
 प्रयन्तासि छवितराय वेदः ॥ १ ॥
 त्वं ह त्यदिदं कुत्समावः
 शुश्रूषमाणस्तन्वा समये ।
 दासं यच्छुणं कुर्यावं न्यस्मा
 अरंधय आर्जुनेयाय शिक्षन् ॥ २ ॥

त्वं धृष्णो धृष्टता वीतहृदयः
 प्रावो विश्वाभिरुतिभिः सुदासम् ।
 प्र पैरुक्त्सि त्रसदस्युमावः
 क्षेत्रसाता वृत्रहस्येषु पूरुम् ॥ ३ ॥

त्वं नृभिर्नृमणो देववीतौ
 भूरीणि वृत्रा हर्यश्च हंसि ।
 त्वं नि दस्युं चुमुर्नि धुनि चा-
 स्वापयो दभीतये सुहृते ॥ ४ ॥

तव च्यौन्नानि वज्रहस्त तानि
 नव यत्पुरो नवति च संद्यः ।
 निवेशने शततमाविवेषी-
 रहश्च वृत्रानमुचिमुताहन् ॥ ५ ॥

सना ता ते इन्द्र भोजनानि
 रातहव्याय दागुषे सुदासम् ।
 वृष्णे ते हरी वृषणा युनज्मि
 व्यंतु ब्रह्माणि पुरुशाक् वाजम् ॥ ६ ॥

मा ते अस्यां सहसावन्परिष्टा-
 वधाय भूम हरिवः परादै ।
 त्रायस्व नोऽवृकेभिर्वरुथै-
 स्तव प्रियासः सूरिषु स्याम ॥ ७ ॥

प्रियासु इत्ते मघवन्नभिष्टौ
 नरा मदेम शरणे सखायः ।
 नि तुर्वशं नि याद्वं शिशिह्य-
 तिधिग्वायु शंस्यं करिष्यन् ॥ ८ ॥

सद्यश्चिन्तु ते मघवन्नभिष्टौ
 नरः शंसंत्युक्थं शंस उक्था ।
 थे ते हवेभिर्वि पुंणीरदाश-
 न्नास्मान्वृणीष्व युज्याय तस्मै ॥ ९ ॥

एते स्तोमा नरा नृतम तुभ्य-
 मस्मद्यैचो ददतो मृधानि ।
 त्रेषामिन्द्र वृत्रहत्ये शिवोभूः
 सखा च गुरोश्चिता च नृणाम् ॥ १० ॥

नू इन्द्र गूरुस्तवमान ऊती
 ब्रह्मजुतस्तवा वावृधस्व ।
 उप नो वाजान्मिमिक्षुप स्ती-
 न्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ११ ॥

20.

उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावा-
 ञ्चक्रिरपो नर्यो यत्करिष्यन् ।
 जग्मिर्युवा नृषदं नमवोभि-
 त्ताता न इन्द्र एनसो महश्चित् ॥ १ ॥

हंता वृत्रमिन्द्रः गूशुवान् ।
 प्रावीक्षु वीरो जरितारमृती ।
 कर्ता सुदासे अह वा उं लोकं
 दाता वसु मुहुरा दाशुषे भूत् ॥ २ ॥

युध्मो अनर्घा खजुह्वस्मद्वा
 गूरः सत्राषाड् जुनुषे^{अर्घ}मषाळहः ।
 व्यास इन्द्रः पृतनाः स्वोजा
 अधा विश्वं शत्रूयतं जघान ॥ ३ ॥

उभे चिदिन्द्र रोदसी महित्वा
 पप्राथ तविषीभिस्तुविष्मः ।
 नि वज्रमिन्द्रो हरिवा^{वृष्टि}न्मिमिक्ष-
 न्समंधसा भर्देषु वा उवोच ॥ ४ ॥

वृषा जजान् वृषणं रणाय
 तमु चित्रारी नर्थं समूच ।
 प्र यः सैनानरिध नृभ्यो अस्ती-
 नः सत्त्वा गवेषणः स धृष्णुः ॥ ५ ॥

नू चित्स भेषते जनो न रेष-
 न्मनो यो अस्य घोरमाविवासात् ।
 युजैर्य इहे दधते दुवांसि
 शयत्स राय ऋतुप्रा ऋतेजाः ॥ ६ ॥

यदि॑श्च॒ पूर्वो॑ अप॒रासि॑ शिक्ष-
 त्रयः॑ ज्याया॒न्कनी॑यसो दे॒ष्णः
 अ॒मृतं॑ इत्य॒र्यासी॑त दूर-
 मा चि॒त्र चि॒त्र्यं भ॑रा र॒थि नः॑ ॥ ७ ॥

यस्त॑ इ॒न्द्र प्रि॒यो ज॒नो द॑दाश-
 दस॑न्नि॒रेके अ॒द्रिक् स॒खा ते ।
 व॒यं ते अ॒स्यां सु॒म॒तौ च॒नि॒ष्टाः
 स्या॒म व॒रूथे॑ अ॒ग्नौ नृ॒पी॒तौ ॥ ८ ॥

ए॒ष स्तो॒मो अ॒चि॒क्रद॒दृषा॑ त
 उ॒त स्ता॒मुर्म॑घवन्न॒क्रपि॑ष्ट ।
 रा॒यस्का॒मो ज॒रि॒तारं॑ ह आ॒ग-
 त्व॒मंग॑ श॒क्र व॒स्व आ श॑को नः ॥ ९ ॥

स न॑ इ॒न्द्र त्व॒र्यता॒या इ॒षे धा-
 स्म॒ना च॒ ये म॑घवा॒नो जु॑नन्ति ।
 व॒स्वी॒षु ते॑ ज॒रि॒त्रे अ॒स्तु श॒क्ति-
 र्यू॒य पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः॑ ॥ १० ॥

21.

ध॒सावि॑ दे॒वं गो॒म्रजी॑क॒मधो॑
 न्य॒स्मिन्नि॒द्रो जु॑नुषे॒मुवो॑च ।
 बो॒धाम॑सि त्वा ह॒र्यश्च॑ य॒ज्ञे-
 बो॒धा नः॑ स्तो॒मम॑ध॒सो म॑देषु ॥ १ ॥

प्र यँति युजं विपयँसि बर्हिः
 सौममादौ विदथे दुधवाचः ।
 न्यु ध्रियते यशसो गृभादा
 दूरउपब्दो वृषणो नृषाचः ॥ २ ॥

त्वमिद्रं स्रवित्वा अपस्कः
 परिष्ठिता अहिना गूर पूर्वीः ।
 त्वद्वावक्रो रथ्योऽन धेना
 रेजंते विश्वा कृत्रिमाणि भीषा ॥ ३ ॥

भीमो विवेषायुधेभिरेषा-
 मपांसि विश्वा नर्याणि विद्वान् ।
 इंद्रः पुरो जर्हषाणो वि दूधो-
 द्वि वज्रहस्तो महिना जघान ॥ ४ ॥

न यातव इंद्र जूजुवुनो
 न वंदना शविष्ठ तेषाभिः ।
 स शर्धदुर्यो विषुणस्य जंतो-
 मां शिश्रदेवा अपि गुह्यतं नः ॥ ५ ॥

अभि क्रत्वेद्र भूरध जमन्न ते
 विव्यङ्गहिमानं रजोसि ।
 स्वेना हि वृत्रं शवसा जघंथ
 न शत्रुरतं विविदद्युधा ते ॥ ६ ॥

देवाश्चित्तं असुर्याय पूर्ष-

ऽनु क्षत्राय ममिरे सहांसि ।

इंद्रो मघानि दयते विषह्ये-

ॐ वाजस्य जोहुवंत सातौ ॥ ७ ॥

कीरिश्चिद्धिं त्वामवसे जुहावे-

ज्ञानमिदं सौभगंस्य भूरि ।

अवो बभूथ शतमूते अस्मे

अभिक्षत्तुस्त्वावतो वरूता ॥ ८ ॥

सखायस्त इंद्र विश्वहं स्याम

नमोवृधासो महिना तव ।

द्वन्वतु स्मां तेऽवसा समीक्रे

भीतिमुर्यो वनुषां शवांसि ॥ ९ ॥

स न इंद्र त्वयताया इषे धा-

स्मना च ये मघवानो जुनन्ति ।

वस्वी षु ते जरित्रे अस्तु शक्ति-

र्ययं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

पित्रा सोममिदं भदंतु त्वा

ग्रं ते सुषाव हर्यश्वाद्रिः ।

सोतुर्बाहुभ्यां सुर्यतो नार्बो ॥ १ ॥

यस्ते मदो युज्यश्चारुरस्ति
 येन वृत्राणि हर्यश्च हंसि ।
 स त्वामिन्द्र प्रभूवसो ममत्तु ॥ २ ॥

बोधा सुमे मघवन्वाचमेमां
 यां ते कसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिम् ।
 इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व ॥ ३ ॥

श्रुधी हवै विपिपानस्याद्रे-
 बोधा विप्रस्यार्चतौ मनीषाम् ।
 कृष्वा दुवांस्यतमा सचेमा ॥ ४ ॥

न ते गिरो अपि मृष्ये तुरस्यं
 न सुष्टुतिमसुर्यस्य विद्वान् ।
 सदा ते नाम स्वयशो विवक्त्रि ॥ ५ ॥

भूरि हि ते सर्वना मानुषेषु
 भूरि मनीषी हवते त्वामित् ।
 मरि अस्मन्मघवज्ज्योक्तः ॥ ६ ॥

तुभ्येदिमा सर्वना गूर विश्वा
 तुभ्यं ब्रह्माणि वर्धना कृणोमि ।
 त्वं नृभिर्हव्यो विश्वधासि ॥ ७ ॥

नू चित्रु ते मन्यमानस्य दस्मो-
 दश्रुवन्ति महिमानमुग्र ।
 न वीर्यमिन्द्र ते न राधः ॥ ८ ॥

ये च पूर्वे ऋषयो ये च नूत्ना
 इंद्रं ब्रह्माणि जनयंतु विप्राः ।
 अस्मे ते संतु सख्या शिवानि
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

23.

उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्ये-
 द्रं समर्थे महया वसिष्ठ ।
 आ यो विश्वानि शर्वसा तनानो-
 पश्रोता म ईवतो वचांसि ॥ १ ॥
 अयामि घोषं इंद्रं दिवजामि-
 रिरज्यंतु यच्छुरुधो विवाचि ।
 नहि स्वमायुश्चिकिते जनेषु
 तानीदं ह्यस्यति पर्यस्मान् ॥ २ ॥

युजे रथं गवेषणं हरिभ्या-
 मुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः ।
 वि बाधिष्ट स्य रोदसी महित्वे-
 द्रो वृत्राण्यप्रती जघन्वान् ॥ ३ ॥
 आर्षश्चित्पिप्युस्तथोरेन गावो
 नक्षत्रतं जरितारस्त इंद्र ।
 याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छा
 त्वं हि धीभिर्दयसे वि वाजान् ॥ ४ ॥

ते त्वा मदा इन्द्र मादयन्ते
 गुण्मिणं तुविरार्धसं जरित्रे ।
 एको देवत्रा दयसे हि मती-
 नस्मिञ्छ्वर सर्वने मादयस्व ॥ ५ ॥

एवेदिद्वं वृषणं वज्रबाहुं
 वसिष्ठसो अभ्यर्च्यैः ।
 स न स्तुतो वीरवत्पातु गोम-
 द्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

24 .

योनिष्ठ इन्द्र सदैने अकोरि
 तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि ।
 असो यथा नोऽविता वृधे च
 ददो वसूनि ममदश्च सोमैः ॥ १ ॥

गृभीतं ते मन इन्द्र द्विबर्हीः
 सुतः सीमः परिषिक्ता मधूनि ।
 विसृष्टधेना भरते सुवृक्ति-
 रियमिद्वं जोहुवती मनीषा ॥ २ ॥

आ नो दिव आ पृथिव्या ऋजीषि-
 न्निदं बर्हिः सोमपेयाय याहि ।
 वहंतु त्वा हरयो मन्त्र्यच-
 मांगूषमच्छा तवसं मदाय ॥ ३ ॥

आ नो विश्वाभिरुतिभिः सजोषा
 ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि ।
 वरीवृजस्थविरेभिः सुशिप्रा-
 स्मे दधदृषणं शुष्ममिन्द्र ॥ ४ ॥

एष स्तोमो मह उग्राय वाहे
 धुरीदेवात्यो न वाजयन्नधायि ।
 इन्द्र त्वायमर्क ईद्रे वसूनां
 दिवीव द्यामधि नः श्रोमतं धाः ॥ ५ ॥

एवा न इन्द्र वार्यस्य पूर्धि
 ऋ ते महीं छमुतिं त्रेविदाम ।
 द्रष्टुं पिन्वं मघवद्भ्यः सुवीरां
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

25.

आ ते मह ईद्रोत्युग्र
 समन्यवो यत्समरंतसेनाः ।
 पताति दिद्युन्नर्यस्य बाह्वो-
 र्मा ते मनो विष्वद्यग्नि चारीत् ॥ १ ॥

नि दुर्ग ईद्र अथिह्यमित्रा-
 नभि ये नो मतीसो अमंति ।
 अहि तं शंसं रुणुहि निनित्सो-
 रा नो भर संभरणं वसूनाम् ॥ २ ॥

शतं ते शिपिचूतयः सुवासे
 सहस्रं शंसा उत रातिरस्तु ।
 जहि वर्धर्वनुषो मर्त्यस्या-
 स्मे युष्मन्धि रक्षं च धेहि ॥ ३ ॥

त्वावतो हीद्रु क्रत्वे अस्मि
 त्वावतोऽवितुः शूर रातौ ।
 विश्वेदहानि तविषीव उग्रं
 ओकः रुणुष्व हरिवे न मर्धाः ॥ ४ ॥

कुत्सा एते हर्यश्वाय शुष-
 मिद्रे सहो देवजुतमियाज्ञाः ।
 सुत्रा रुधि सुहनाशूर वृत्रा
 वयं तरुत्राः सनुयाम वाजम् ॥ ५ ॥

मुवां न इन्द्र वार्यस्य पूर्धि
 प्र ते मही सुमतिं वैविदाम ।
 इषं पिन्व मघवद्भ्यः सुवीर्यं
 यूयं प्रात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

न सोम इन्द्रमसुतो ममाद
 नाब्रह्माणो मघवानं सुतासः ।
 तस्मा उक्थं जनये यज्जुजोष-
 नृवन्नवीयः शृण्वद्यथा नः ॥ १ ॥

उक्थउक्थे सोम इन्द्रं ममाद
 नीथेनीथे मघवानं सुतासः ।
 यदीं सबाधः पितरं न पुत्राः
 समानदक्षा अवसे हवन्ते ॥ २ ॥

चकार ता कृणवन्नूनमन्या
 यानि ब्रुवन्ति वेधसः सुतेषु ।
 अनीरिव पतिरेकः समानो
 नि मामृजे पुर इन्द्रः सु सर्वाः ॥ ३ ॥

एवा तभाहुरुत शृण्व इन्द्र
 एको विभक्ता तरणिर्मघानाम् ।
 मिथस्तुर ऊतयो यस्य पूर्वा-
 रस्मे भद्राणि सश्वत प्रियाणि ॥ ४ ॥

एवा वसिष्ठ इन्द्रमूतये नृ-
 ण्कृष्टीनां वृषभं सुते गृणाति ।
 सहस्रिण उप नो अहि वाजा-
 न्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

27.

इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते
 यत्पार्या मुनजते धियस्ताः ।
 शूरो नृषाता शवसश्चकान
 आ गोमति व्रजे भञ्जा त्वं नः ॥ १ ॥

य इँद्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति
 शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः ।
 त्वं हि दुह्मा मघवन्विचेता
 अपा वृधि परिवृतं न राधः ॥ २ ॥

इंद्रो राजा अगतश्चर्षणीना-
 मधि क्षमि विषुरूपं यदस्ति ।
 ततो ददाति दागुषे वसूनि
 चोदब्राध उपस्तुतश्चिकुर्वाक् ॥ ३ ॥

नू चित्र इंद्रो मघवा सहूती
 दानो वाजं नि यमते न कुती ।
 अनूना यस्य दक्षिणा पीपाय
 वामं नृभ्यो अभिवीता सखिभ्यः ॥ ४ ॥

नू इँद्र राये वरिवरूधी न
 आ ते मनो ववृत्याम मघाय ।
 गोमदश्वावृथवृथयंतो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

28.

ब्रह्मा ण इंद्रोप याहि विद्वा-
 नर्वाचस्ते हरयः संतु युक्ताः ।
 विश्वे चिद्धि त्वा विहवंत मती
 अस्माकमिच्छुणुहि विश्वमिन्व ॥ १ ॥

हवँ त इन्द्र महिमा व्यौन-
 इन्द्र यत्पासि शवसिन्धवीणाम् ।
 आ यद्वज्रं दधिषे हस्त उग्र
 -घोरः सन्क्रत्वा जनिष्ठा अषाढः ॥ २ ॥

तव प्रणीतीन्द्र जोहुवाना-
 न्सं यन्नृत्र रोदसी निनेयम् ।
 महे क्षत्राय शवसे हि जुज्ञे-
 शूतुजिं चित्तुजिरिशिक्षत् ॥ ३ ॥

एभिर्न इन्द्राहभिर्दशस्य
 दुर्मित्रासो हि क्षितयः पवन्ते ।
 प्रति यच्छे अमृतमनेना
 अव द्विता वरुणो मायी नः सात् ॥ ४ ॥

वोचेमेदिन्द्रं मघवानमेनं
 महो रायो राधसो यद्दन्नः ।
 यो अर्चितो ब्रह्मरुतिमविष्टो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

. 29. .

अयं सोम इन्द्र तुभ्यं सुन्व
 आ तु मयाहि हरिवस्तदोकाः ।
 पिब त्वयस्य सुषुतस्य चारो-
 र्ददौ मघानि मघवन्नियानः ॥ १ ॥

ब्रह्मन्वीरु ब्रह्मकृति जुषाणो-
 र्वाचीनो हरिभिर्याहि तूयम् ।
 अस्मिन्नू पु. सर्वने मादयस्वो-
 प ब्रह्माणि शृणव इमा नः ॥ २ ॥

का ते अस्त्यरकृतिः सूक्तैः
 कदा नूनं ते मघवन्दाशेम ।
 विश्वा मतीरा ततने त्वाया-
 धा म इन्द्र शृण्वो हवेमा ॥ ३ ॥

उतो घा ते पुरुष्या इदास-
 न्येषां पूर्वेषामशृणोर्कृषीणाम् ।
 अधाहं त्वा मघवज्जोहवीमि
 त्वं न इन्द्रासि प्रमतिः पितेव ॥ ४ ॥

वोचेमेदिदं मघवानमेनं
 महो रायो राधसो यद्ददन्नः ।
 यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

30.

आ नो देव शवसा याहि शुष्मि-
 न्भवा वृध इन्द्र रायो अस्य ।
 महे नृष्णाय नृपते सुवज्र
 महि क्षत्राय पौंस्याय शूर ॥ १ ॥

हव॑न्त उ॒ त्वा हव्यं॑ वि॒वाचि॑
 तनू॑षु गू॒राः सूर्य॑स्य सा॒तौ ।
 त्वं वि॒श्वेषु॑ से॒न्यो जने॑षु
 त्वं वृ॒त्राणि॑ रं॒धया सु॑ह॒न्तु ॥ २ ॥

अ॒हा यदि॑द्र सु॒दिना॑ व्यु॒च्छा-
 न्दधो॑ यत्के॒तुमु॑प॒मं स॑म॒स्तु ।
 न्य॑ १ मिः सी॒दद॑सु॒रो न हो॑ता
 हु॒वानो॑ अत्र॒ सुभ॑र्गाय॒ दे॒वान् ॥ ३ ॥

व॒यं ते॒ त इ॒न्द्र ये च॑ दे॒व
 स्तव॑न्त गू॒र द॑द॒तौ म॒घानि॑ ।
 य॒च्छा सूरि॑भ्य॒ उप॑मं वरू॒थं
 स्वा॒भुवो॑ ज॒रणा॑म॒श्रव॑न्त ॥ ४ ॥

वो॒चेमे॑दि॒द्रं म॒घवा॑नमे॒न
 म॒हो रा॒यो रा॒धरो॑ यद्द॒न्नः ।
 यो अ॒र्चतो॑ ब्र॒ह्म॒रुति॑मवि॒ष्टो
 यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ ५ ॥

31.

प्र व॒ इ॒न्द्राय॑ मा॒दनं॑ ह॒र्यश्वा॑य गायत ।
 सखा॑यः सोम॒पात्रे॑ ॥ १ ॥

शंसेदुक्थं सुदानव उत क्षुक्षं यथा नरः ।
चक्रुः सा सत्यराधसे ॥ २ ॥

त्वं न इंद्र वाजयुस्त्वं गव्युः शतक्रतो ।
त्वं हिरण्ययुर्वसो ॥ ३ ॥

वयमित्र त्वायवोऽभि प्र णेनुमो वृषन् ।
विद्धी त्वस्य नो वसो ॥ ४ ॥

मा नो निदे च वक्तव्यो रंधीररावणे ।
त्वे अपि क्रतुर्मम ॥ ५ ॥

त्वं वर्मासि सप्रथः पुरोयोधश्च धृत्रहन् ।
त्वया प्रति ब्रुवे युजा ॥ ६ ॥

महाँ उतासि यस्य तेऽनु स्वधावरी सहः ।
मम्राते इंद्र रोदसी ॥ ७ ॥

तं त्वा मरुत्वती परि भुवर्क्षणी स्यावरी ।
नक्षमाणा सह द्युभिः ॥ ८ ॥

ऊर्ध्वासस्त्रान्विदवो भुवन्दस्ममुप त्रवि ।
सं ते नमंत कृष्टयः ॥ ९ ॥

प्र वो महे महिवृधे भरध्वं
प्रचेतसे प्र छमति कृणुध्वम् ।
विशः पूर्वीः प्र चरा चर्षणिप्राः ॥ १० ॥

उरुव्यचसे महिने सुवृक्ति-

मिद्राय ब्रह्म जनयंत विप्राः ।

तस्य व्रतानि न मिनन्ति धीराः ॥ ११ ॥

इंद्रं वाणीरनुत्तमन्युमेव

सुत्रा राजानं दधिरे सहधै ।

हर्यश्वाध बर्हया समापीन् ॥ १२ ॥

32.

मोषु त्वा वाघतश्चना-

रे अस्मान्नि रिरिमन् ।

आरात्ताचित्सधमादं न आगही-

ह वा सन्नुप श्रुधि ॥ १ ॥

इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा

मधौ न मक्ष आसते ।

इंद्रे कामं जरितारो चसूयवो

स्थे न पादमा दधुः ॥ २ ॥

रायस्क्रामो वज्रहस्तं सुदक्षिणं

पुत्रो न पितरं हुवे ॥ ३ ॥

इमं इंद्राय सुन्विरे

सोमासो दध्याशिरः ।

तां आ मदाय ऋजहस्त पीतये
 हरिभ्यां याहोक् आ ॥ ४ ॥
 श्रवच्छुत्कर्ण ईयते वसूनां
 नू चित्रो मधिषद्विरः ।
 सद्यश्चिद्यः सहस्राणि शता दद-
 न्नकिर्दित्संतमा मिनत् ॥ ५ ॥

स वीरो अप्रतिष्कृत्
 इद्रेण श्रूयवे नृभिः ।
 यस्ते गभीरा सवनानि वृत्रह-
 न्सुनोत्या च धावति ॥ ६ ॥
 भवा वरूथं मघवन्मघोनां
 यत्समजासिं शर्धतः ।
 वि त्वाहंतस्य वेदनं भजेमह्या
 दूणाशो भरा गयम् ॥ ७ ॥

सुनोता सोमपात्रे
 सोममिद्राय वच्चिणे ।
 पचता पक्तीरवसे कृणुध्व-
 मित्पृणन्नित्पृणते मयः ॥ ८ ॥
 मा सैधत सोमिनो दक्षता महे
 कृणुध्वं राय आतुजे ।

१
तरणिरिज्जयति क्षेति पुष्यति
न देवासः कवन्वे ॥ ९ ॥

नकिं सुदासो रथं
पर्यासं न रीरमत् ।
इन्द्रो थस्याविता यस्य मरुतो
गमत्स गामति व्रजे ॥ १० ॥
गमद्वाजं वाजयन्निद्र मर्त्यो
यस्य त्वमाविता भुवः ।
अस्माकं बोध्यविता रथाना-
मस्माकं भूर पृणात् ॥ ११ ॥

उदिञ्चस्यं रिच्यते-
इन्द्रो धनं न जिग्युषः ।
य इन्द्रो हरिवान्न दभंति तं रिपो
दक्षं दधाति स्त्रेमिनि ॥ १२ ॥
मन्त्रमखर्व सुधितं सुपेशसं
दधात यत्तियेष्व ।
पूर्वाश्चन प्रसितयस्तरंति तं
य इन्द्रे कर्मणा भुवत् ॥ १३ ॥

कस्तमिद्र त्वावसु-
मा मर्त्यो दधर्षति ।

श्रद्धा इत्ते मघवृत्पर्ये दिवि
वाजी वाजं सिषासति ॥ १४ ॥

मघोनः स्म वृत्रहृत्पु चोदय
ये ददति प्रिया वसु ।
तव प्रणीती हर्यश्च सूरिभि-
र्विश्वा तरेम दुरिता ॥ १५ ॥

तवेदिद्रावमं वसु
ब्बं पुण्यसि मध्यमम् ।
सत्रा विश्वस्य परमस्य राजसि
नकिष्ठा गोषु वृण्वते ॥ १६ ॥
त्वं विश्वस्य धनदा असि श्रुतो
य ई भवत्याजयः ।
तवायं विश्वः पुरुहूत पार्थिवो-
ज्वस्युर्नाम भिक्षते ॥ १७ ॥

यदिद्रं यावत्स्व-
मेतावदहमीशीय ।
स्तोतारुमिद्धिधिषेय रदावसो
न पापत्वाय राक्षस्य ॥ १८ ॥
शिक्षेयमिन्महयते दिवेदिवे
राय आ कुहचिद्विदे ।
नहि त्वदन्यन्मघवन्न आप्यं
वस्यो अस्ति पिता चून ॥ १९ ॥

त॒रु॒णिरि॒स्तिषा॑सति
 वा॒जं पु॒रंध्या॑ यु॒जा ।
 आ व॒ इ॒दं पु॒रु॒हूतं॑ न॒मे गि॑रा
 ने॒मि त॑ष्टे॒व सु॒द्र॒म् ॥ २० ॥
 न दु॒ष्टुती॑ म॒र्त्यो वि॑दते॒ वसु॑
 न स्ने॒धं तं॑ रु॒यिर्न॑शात् ।
 सु॒शक्ति॑रिन्म॒घव॑न्तु॒भ्यं मा॑वते
 दे॒ष्टुं यत्पा॑र्ये॒ दि॒वि ॥ २१ ॥

अ॒भि त्वा॑ शू॒र ने॒नुमो॑
 उ॒द॒ग्धा इ॒व धे॑नवः ।
 ई॒शान॑म॒स्य ज॑गतः स्व॒र्दृ॒श-
 मी॒शान॑मि॒दं त॒स्थुषः॑ ॥ २२ ॥
 न त्वावाँ॑ अ॒न्यो दि॒व्यो न॑ पा॒र्थिवो॑
 न जा॒तो न क्षु॑नित्यते ।
 अ॒श्राय॑तो॒ मघ॑वन्नि॒दं वा॒जिनो॑
 ग॒व्यं त॑स्त्वा ह॒वामहे॑ ॥ २३ ॥

अ॒भी प्र॒तस्त॑दा भ॒रे-
 द्रं॒ ज्योति॑र्यः क॒नीय॑सः ।
 पु॒रु॒वसु॑र्हि म॒घव॑न्स॒नाद॑सि
 भ॒रेभ॑रे च॒ हव्यः॑ ॥ २४ ॥

परां णुदस्व म॒घ्नव॒न्नमि॒त्रा-
 न्सु॒वैदा॑ नो॒ वसू॑ रुधि ।
 अ॒स्माकं॑ बो॒ध्यवि॒ता म॑हा॒धने॑
 भवा॑ वृ॒धः स॒खीना॑म् ॥ २५ ॥

इ॒न्द्र क्र॑तुं न॒ आ भ॑र
 पि॒ता पु॒त्रेभ्यो॑ यथा । •
 शि॒क्षां णो॑ अ॒स्मिन्पु॑रु॒हूत॑ याम॒नि
 जी॒वा ज्योति॑रशीमहि ॥ २६ ॥
 मां नो॑ अ॒ज्ञाता॑ वृ॒जना॑ दुरा॒ध्योऽ
 माशि॑वासी॒ अव॑ क्रमुः ।
 स्वया॑ व॒यं प्र॒वतः॑ श॒श्वती॑रपो- ,
 र्जति॑ शूर॒ तरा॑मसि ॥ २७ ॥

• —————

33.

श्रि॒त्यं चो॑ मा दक्षि॒णत॑स्क॒पद्मो॑
 धियं॑जि॒न्वासो॑ अ॒भि हि॑ प्र॒मंदुः॑ ।
 उ॒त्तिष्ठ॑न्वो॒चे परि॑ ब॒र्हिषो॑ नृ-
 ज मे॑ दू॒राद॑वि॒तवे॑ वसि॒ष्ठाः ॥ १-॥

दू॒रादि॑ब्र॒मन॑य॒न्ना सु॒तेन॑
 ति॒रो वैश॑ंतम॒ति पा॑तमु॒ग्रम् ।
 . पा॒शद्यु॑प्तस्य वा॒यत॑स्य सोमा-
 . त्सु॒तादि॑ब्रो॒जृणी॑ता॒ वसि॑ष्ठान् ॥ २ ॥

एवेन्न कं सिधुमेभिस्ततारे-

वेन्न कं भेदेमभिर्जघान ।

एवेन्न कं दाराराज्ञे सुदासं

गावदिन्द्रो ब्रह्मणा वो वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

जुष्टी नरो ब्रह्मणा वः पितृणा-

मक्षमव्ययं न किल्बिषिषाथ ।

यच्छकरीषु बृहता रवेणै-

द्वे शुष्ममदधाता वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

उद्द्यामिवेत्तृष्णजो नाधितासो-

द्वाधयुर्दाराराज्ञे वृतासः ।

वसिष्ठस्य स्तुवत इन्द्रो अश्रो-

दुरु तृप्सुभ्यो अरुणोदु लोकम् ॥ ५ ॥

दंडा इवेन्द्रो अजनास आस-

न्यारिच्छिन्ना भरता अर्भकासः ।

अभवच्च पुरेता वसिष्ठ

आदितृत्सूनां विशो अप्रथत ॥ ६ ॥

त्रयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेत-

स्तिलः प्रजा आर्या ज्योतिरग्राः ।

त्रयो घर्मास उषसं सवन्ति

सर्वी इत्ता अनु विदुर्वसिष्ठाः ॥ ७ ॥

सूर्यस्येव वक्षथो ज्योतिरिषां

समुद्रस्येव महिमा गभीरः ।

वातस्येव प्रजुवो नान्येन
स्तोमो वसिष्ठा अन्वेतवे वः ॥ ८ ॥

त इन्निण्यं हृदयस्य प्रकृतैः
सहस्रवल्गामभि सं चरन्ति ।
यमेन ततं परिधिं वर्यतो-
ऽप्सरसं उप सेदुर्वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

विद्युतो ज्योतिः परि संजिहानं
मित्रावरुणा यदपश्यतां त्वा ।
तत्ते जन्मोत्तैकं वसिष्ठा-
गस्त्यो यत्त्वा विश्वं आजुभर ॥ १० ॥

उतासि मैत्रावरुणो वसिष्ठो-
वदया ब्रह्मन्मनसोर्धि जातः ।
द्रुप्तं स्कन्नं ब्रह्मणा देव्येन
विश्वे देवाः पुष्करे त्वाददन्त ॥ ११ ॥

स प्रकेत उभयस्य प्रविद्धा-
न्सहस्रदान उत वा सदानः ।
यमेन ततं परिधिं वधिष्य-
न्ऽप्सरसः परि जज्ञे वसिष्ठः ॥ १२ ॥

सत्रे हं जाताविषिता नमोभिः
कुंभे रेतः सिषिञ्चतुः समानम् ।

ततो ह भान उदियाय मध्या-
 ततो जातमृषिमाहुर्वसिष्ठम् ॥ १३ ॥

उक्थभृतं सामभृतं विभर्ति
 ग्रावाणं विश्वत्स वदात्यग्रे ।
 उपैनमाध्वं सुमनस्यमाना
 आ धौ गच्छाति प्रतृष्टो वसिष्ठः ॥ १४ ॥

34.

प्र शुक्रैस्तु देवी मनीषा
 अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी ॥ १ ॥

विंदुः पृथिव्या दिवो जनित्रं
 शृण्वंत्यापो अध क्षरंतीः ॥ २ ॥

आपश्चिदस्मै पिन्वंत पृथ्वी-
 वृत्रेषु शूरा मंसंत उग्राः ॥ ३ ॥

आ धूर्वस्मै दधाताश्वा-
 निद्रो न वज्जी हिरण्यबाहुः ॥ ४ ॥

अभि प्र स्थाताहेव यज्ञं
 यातेव पत्नन्त्सनां हिनोत ॥ ५ ॥

त्सनां समस्तु हिनोत यज्ञं
 दधात केतुं जनाय वीरम् ॥ ६ ॥

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्त
बिभर्ति भारं पृथिवी न भूम ॥ ७ ॥

हयामि देवा अयातुरग्ने
सार्धव्रतेन धियं दधामि ॥ ८ ॥

अभि वो देवीं धियं दधिध्वं
प्र वो देवत्रा वाचं कणुध्वम् ॥ ९ ॥

आ चष्ट आसां पार्थो नदीनां
वरुण उग्रः सहस्रचक्षाः ॥ १० ॥

राजा राष्ट्रानां पेशो नदीना-
मनुत्तमस्मै क्षत्रं विश्वायु ॥ ११ ॥

अविष्टो अस्मान्विश्वासु विक्ष्व-
द्युं कणोत् शंसं निनित्सोः ॥ १२ ॥

व्येतु दिव्युद्धिषामशेवा
युयोत् विष्वप्रपस्तनूनाम् ॥ १३ ॥

अवीन्नो अग्निर्हव्यान्नमोभिः
प्रेष्टो अस्मा अधायि स्तोमः ॥ १४ ॥

सजूर्देविभिरपां नपात्
सखायं रुध्वं शिवो नो अस्तु ॥ १५ ॥

अञ्जामुक्थैरहिं गृणीषे
बुधे नदीनां रजःसु पीदन् ॥ १६ ॥

मा नोऽहिर्बुधो रिषे धा-
न्मा यज्ञो अस्य लिधदृतायोः ॥ १७ ॥

उत नः एषु नृषु श्रवोऽधुः
प्र राये यंतु शर्धतो अर्यः ॥ १८ ॥

तपेति शत्रुं स्वर्णं भूमा
मूहासैनासे अमेभिरषाम् ॥ १९ ॥

आ यन्नः पत्नीर्गमंत्यच्छा
त्वष्टा सुपाणिर्दधातु वीरान् ॥ २० ॥

प्रति न स्तोमं त्वष्टा जुषेत
स्यादस्मे अरमतिर्वसूयुः ॥ २१ ॥

ता नो रासत्रातिप्राचो वसू-
न्या रोदसी वरुणानी गृणोतु ।
वरुत्रीभिः सुशरणो नो अस्तु
त्वष्टा सुदत्रो वि दधातु रायः ॥ २२ ॥

तन्नो रायः पर्वतास्तन्न आप-
रतद्रातिषाच्च ओषधीरुत द्यौः ।
वनस्पतिभिः पृथिवी सजोषा
उभे रोदसी परि पांसतो नः ॥ २३ ॥

अनु तदुर्वी रोदसी जिहाता-
 मनु बुक्षो वरुण इन्द्रसखा ।
 अनु विश्वे सुरुतो ये सहासो
 रायः स्याम धरुणं धियध्वे ॥ २४ ॥

तन्न इन्द्रो वरुणो मित्रो अग्नि-
 राप ओषधीर्विनिनी जुषंत ।
 शर्मन्स्याम मरुतामुपस्थे
 यूयं पात स्वस्तिभिः मदा नः ॥ २५ ॥

(✓) 35.

शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभिः
 शं न इन्द्रावरुणा रातहव्या ।
 शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः
 शं न इन्द्रापूषणा वार्जसातौ ॥ १ ॥

शं नो भगुः शमु नः शंसो अस्तु
 शं नः पुरंधिः शमु संतु रायः ।
 शं नः सत्यस्य सुयमस्य शंसुः
 शं नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥

शं नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु
 शं न उरूची भवतु स्वधाभिः ५
 शं रोदसी बृहती शं नो अग्निः
 • शं नो देवानां सुहवनि संतु ॥ ३ ॥

शं नो अग्निर्ज्योतिरनीको अस्तु

शं नो मित्रावरुणावश्विना शम् ।

शं नः सुकृतां सुकृतानि संतु

शं न इषिरो अभि वातु वातः ॥ ४ ॥

शं नो द्यावापृथिवी पूर्वदूतौ

शमन्तरिक्षं दृशये रो अस्तु ।

शं न ओषधीर्वनिनो भवन्तु

शं नो रजसस्पातिरस्तु जिष्णुः ॥ ५ ॥

शं न इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु

शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः ।

शं नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलापः

शं नस्त्वष्टा ग्राभिरिह गृणोतु ॥ ६ ॥

शं नः सोमो भवतु ब्रह्म शं नः

शं नो प्रावाणः शम् संतु यज्ञाः ।

शं नः स्वरूपां मितयो भवन्तु

शं नः प्रस्व॑ः शम्बस्तु वेदिः ॥ ७ ॥

शं नः सूर्य उरुचक्षा उदेतु

शं नश्चतस्रः प्रदिशो भवन्तु ।

शं नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु

शं नः सिंखवः शम् संत्वापः ॥ ८ ॥

शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः

शं नो भवन्तु मरुतः स्वर्काः ।

शं नो विष्णुः शम् पूषा नो अस्तु
शं नो भवित्रं शम्बस्तु वायुः ॥ ९ ॥

शं नो देवः सविता त्रायमाणः
शं नो भवन्तूषसो विभातीः ।
शं नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः
शं नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शंभुः ॥ १० ॥

शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु
शं सरस्वती सह धीभिस्तु ।
शमभिषाचः शम् रातिषाचः
शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अग्न्याः ॥ ११ ॥

शं नः सत्यस्य प्रतयो भवन्तु
शं नो अवीतः शम् संतु गावः ।
• शं न ऋभवः सुकृतः सुहस्ताः
शं नो भवन्तु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥

शं नो अज एकपादिवो अस्तु
शं नो अर्हर्बुध्यः शं समुद्रः ।
शं नो अपां नपात्येरस्तु
शं नः पृथ्विर्भवतु देवगोपा ॥ १३ ॥

अदित्या रुद्रा वसवो जुषते-
दं ब्रह्म क्रियमाणं नवीयः ।

शृण्वंतु नो दिव्याः पार्थिवासो ।

गोज्ञाता उत ये यज्ञियांसः ॥ १४ ॥

ये देवानां यज्ञियां यज्ञियानां

मनोर्यजत्रा अमृतां ऋतज्ञाः ।

ते नो रासन्तामुरुगायमद्य

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १५ ॥

36.

प्रब्रह्मैतु सदानादृतस्य

र्वि रश्मिभिः समृजे सूर्यो गां ।

वि सानुना पृथिवी सस्र उर्वी

पृथु प्रतीक्रमध्येधे अग्निः ॥ १ ॥

इमां वां मित्रावरुणा सुवृक्ति-

मिषं न कृण्वे असुरा नवीयः ।

इनो वामन्यः पदवीरदब्धो

जनं च मित्रो यतति ब्रवाणः ॥ २ ॥

आ वातस्य ध्रजतो रंत इत्या

अपीपयंत धेनवो न सूदाः ।

महो दिवः सदाने जायमानो-

अचिक्रददृषभः सस्मिन्नूधन् ॥ ३ ॥

मिरा य एता युनजद्दरीं त

इंद्रं प्रिया सुरथां शूर धायू ।

प्र यो म॒न्युं रि॒रिक्षतो॑ मि॒नात्या
सु॒क्रतु॑म॒र्यमणं॑ ववृ॒त्याम् ॥ ४ ॥

यज॑न्ति अ॒स्य स॒ख्यं वय॑श्च
नम॒स्विनः॑ स्व॒ ऋत॑स्य॒ धाम॑न् ।
वि पृ॒क्षो वा॒वधे॑ नृ॒भिः स्तवा॑न
इ॒दं नमो॑ रु॒द्राय॑ प्रे॒ष्ठम् ॥ ५ ॥

आ यत्सा॒कं य॒शंसो॑ वा॒वशा॑नाः
सर॑स्वती स॒प्तथी॑ सि॒धुमा॑ता ।
याः सु॒व्यय॑त सु॒दुधाः॑ सु॒धारा॑
अ॒भि स्वे॑न प॒यसा॑ पी॒प्यानाः॑ ॥ ६ ॥

उ॒त त्ये नो॑ म॒रुतो॑ म॒दसा॑ना
धि॒र्यं तो॑कं च॒ वाजिनो॑ऽव॒न्तु ।
मा नः॑ परि॒ ह्ये॒दक्ष॑रा च॒रन्त्य॑-
वी॒वृध॒न्युज्य॑ ते रु॒यि नः॑ ॥ ७ ॥

प्र वो॑ म॒हीम॒रम॑ति कृ॒णुध्वं॑
प्र पू॒षणं॑ वि॒द्ध्यं॑ न वी॒रम् ।
भगं॑ धि॒र्योऽवि॑तारं नो अ॒स्याः
सा॒तो वा॒जं रा॒तिषा॑चं पु॒रंधि॑म् ॥ ८ ॥

अ॒च्छायं॑ वो॑ म॒रुतः॑ श्लो॒क ए॒त्व-
च्छा॒ वि॒ष्णुं नि॒षिक्त॑पामवो॒भिः ।
उ॒त प्र॒जायै॑ गृ॒णते॑ वयो॒ धु-
र्यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः॑ ॥ ९ ॥

'37.

आ वो वाहिष्ठो वहतु स्तवधै
 रथो वाजा ऋभुक्षणो अमृक्तः ।
 अभि त्रिपृष्ठैः सवनेषु सोमै-
 र्मेदे सुशिप्रा मृहभिः पृणध्वम् ॥ १ ॥

यूयं हं रत्नं मघवत्सु धत्थ
 स्वर्दृशं ऋभुक्षणो अमृक्तम् ।
 सं यज्ञेषु स्वधार्वतः पिबध्वं
 त्वि नो राधांसि मतिभिर्देयध्वम् ॥ २ ॥

उवोचिथ हि मघवन्देष्टं
 मृहो अर्भस्य वसुनो विभागे ।
 उभा ते पूर्णा वसुना गभस्ती
 न सूनृता नि यमते वसुध्या ॥ ३ ॥

त्वमिदं स्वयंशा ऋभुक्षा
 वाजो न साधुरस्तमेष्टृका ।
 वयं नु ते दाश्वांसः स्याम
 ब्रह्म कृण्वतो हरिवो वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

सन्तितासि प्रवतो दाशुषे चि-
 द्वाभिर्विवेषो हर्यश्च धीभिः ।
 ववन्मा नु ते युज्याभिरूती
 कृदा न इदं राय आ दशस्येः ॥ ५ ॥

वा॒सय॑सीव वे॒भस॑स्त्वं नः
 क॒दा न इ॒न्द्र वच॑सो बुबोधः ।
 अस्त॑ ता॒त्या धि॒या रु॒यि सु॒वीरं
 पृ॒क्षो नो अ॒र्वा न्यु॑हीत वा॒जी ॥ ६ ॥

अ॒भि यं दे॒वी नि॒र्ऋति॑श्चिदी॒शे
 नक्ष॑त॒ इ॒न्द्र शर॑द॒ सुपृ॑क्षः ।
 उप॑ त्रि॒ब॒धुर्जर॑द॒ष्टिमे॒त्य-
 स्व॑वेशं यं कृ॒ण्व॑त॒ म॒र्तीः ॥ ७ ॥

आ नो राधा॑सि स॒वित॑ स्त॒व॒ध्या
 आ रा॒यो य॑तु पर्व॑तस्य रा॒तौ ।
 सदा॑ नो दि॒व्यः पा॒युः सि॑षक्तु
 यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ८ ॥

38.

उ॒दु॒ऽय दे॒वः स॒वि॒ता य॑याम्
 हि॒र॒ण्य॒र्था॒म॒म॒तिं या॑म॒शि॒श्रेत् ।
 नू॒नं भ॒गो ह॒व्यो मा॑नु॒षेभि॑-
 वि॒ यो र॒क्षा पु॒रू॒वसु॑र्दधा॒ति ॥ १ ॥

उ॒दु तिष्ठ॑ स॒वितः॑ श्रु॒ध्य॒स्य
 हि॒र॒ण्य॒पा॒णे प्र॑भृ॒तावृ॑तस्य ।
 व्यु॒र्वी पृ॒थ्वी॒म॒म॒तिं सृ॒जान॑
 आ नृ॒भ्यो म॑र्त॒भोज॑नं सु॒वानः॑ ॥ २ ॥

अपि द्रुतः सविता देवो अस्तु

यमा चिद्विश्वे वसवो गृणन्ति ।

स ग स्तोमान्नमस्य १ श्वनो धा-

द्विश्वेभिः पातु पायुभिर्नि सूरीन् ॥ ३ ॥

अभि यं देव्यदिति गृणान्ति

सुतं देवस्य सवितुर्लुणाणा ।

अभि सम्राजो वरुणो गृणत्य-

भि मित्रासो अर्यमा सुजोषाः ॥ ४ ॥

अभि ये मिथो वनुषः सपते

राति दिवो रातिषाचः पृथिव्याः ।

अहिर्बुध्न्य उत नः शृणीतु

वरुच्येकधेनुभिर्नि पातु ॥ ५ ॥

अनु तन्नो जास्पतिर्मसीष्ट

रत्नं देवस्य सवितुरियानः ।

भगमुग्रोऽश्वसे जोहवीति

भगमनुग्रो अथ याति रत्नम् ॥ ६ ॥

शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु

देवताता मितद्ववः स्वर्काः ।

जंभयंतोऽहिं वृकं रक्षांसि

संनैम्यस्मब्धुयवन्नमीवाः ॥ ७ ॥

वाजैवाजेष्वत वाजिनो नो

धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।

अस्य मध्वः पिवत मदयध्वं
तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥ ८ ॥

39.

ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्वे-
त्पतीर्चा जूर्णिर्देवतातिमेति ।
भेजाते अद्री रथ्येव पंथा-
मृतं होता न इषितो धेजाति ॥ १ ॥

प्र वावृजे सुप्रया बर्हिरेषा-
मा विरपतीव वीरिष्ट इयाते ।
विशामक्तोरुषसः पूर्वदूतौ
वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ॥ २ ॥

ज्मया अत्र वसवो रंत देवा
उरावन्तरिक्षे मर्जयंत शुभाः ।
अवक्पिथ उरुज्वयः कृणुध्वं
श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य ॥ ३ ॥

ते हि यज्ञेषु यज्ञियांस ऊमाः
सधस्थं विश्वे अभि संति देवाः ।
तां अध्वर उशतो यक्ष्यमे
श्रुष्टी भगं नासत्या पुरंधिम् ॥ ४ ॥

आग्ने गिरौ दिव आ पृथिव्या
 मित्रं वह वरुणमित्रमग्निम् ।
 आर्यमणमदिति विष्णुमेषां
 सरस्वती मरुतो मादयन्ताम् ॥ ५ ॥

ररे हव्यं मतिभिर्यज्ञियानां
 नक्षत्कामं मर्त्यानामसिन्वन् ।
 धाता रयिमविदस्यं सदासां
 संक्षीमहि युज्येभिर्नु देवैः ॥ ६ ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठै-
 ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।
 यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्क
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

40.

ओ भुष्टिर्विदध्या देसमेतु
 प्राति स्तोमं दधीमहि तुराणाम् ।
 यदद्य देवः सविता सुवाति
 स्यामांस्य रुक्मिनो विभागे ॥ १ ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो रोदसी च
 बुभक्तमित्रो अर्यमा ददातु ।
 दिदेष्टु देव्यदिती रेक्णो
 वायुश्च यन्नियुवैते भगश्च ॥ २ ॥

सेदुग्रो अस्तु मरुतः स शुष्मी
यं मर्त्यं पृषदश्चा अवाथ ।
उतेमग्निः सरस्वती जुनन्ति
न तस्य रायः पर्येतास्ति ॥ ३ ॥

अयं हि नेता वरुण ऋतस्य
मित्रो राजानो अयमांषो धुः ।
सुहवा देव्यदितिरनर्वा
ते, नो अंहो अति पर्वन्नरिष्ठान् ॥ ४ ॥

अस्य देवस्य मीळहुषो वया
विष्णोरिषस्य प्रभृथे हांविभिः ।
विदे हि रुद्रो रुद्रियं माहित्वं
यासिष्टं वर्तिरम्भिनाविरावत् ॥ ५ ॥

मात्रं पूषन्नाघुण इरस्यो
वरुन्त्री यद्वातिषाचश्च रासन् ।
मयोभुवो नो अवैतो नि पांतु
वृष्टिं परिज्मा वातो ददातु ॥ ६ ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठै-
ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।
यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्कं
यूयं पात स्वास्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

‘41.

प्रातरग्निं प्रातरिदं हवामहे
 प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विनो ।
 प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं
 प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम ॥ १ ॥

प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम
 वयं पुत्रमादितेयो विधुता ।
 आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चि-
 द्राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह ॥ २ ॥

भग प्रणेतर्भग सत्यराधो
 भगेमां धियमुदेवा ददन्नः ।
 भग प्र णो जनय गोभिरश्वै-
 र्भग प्र नृभिर्नृवंतः स्याम ॥ ३ ॥

उतेदानीं भगवंतः स्यामो-
 त प्रपित्व उतं मध्ये अह्नाम् ।
 उतोदिता मघवन्सूर्यस्य
 वयं देवानां सुमतौ स्याम ॥ ४ ॥

भग एव भगवाँ अस्तु देवा-
 स्तेन वयं भगवंतः स्याम ।
 तं त्वा भग सर्व इज्जोहवीति
 स नो भग पुर एता भवेह ॥ ५ ॥

समध्वरायोषसो नमंत
 दधिक्रावेव शुचये पदाय ।
 अर्वाचीनं वसुविदं भगं नो
 रथमिवाश्वो वाजिन आ वहंतु ॥ ६ ॥

अश्ववतीर्गोमतीर्न उषासो
 वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।
 घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

42.

प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत
 प्र क्रौंदनुर्भिभन्यस्य वेतु ।
 प्र धेनवं उदप्रुतो नवंत
 युज्यातामग्नी अध्वरस्य पेशः ॥ १ ॥

सुगस्ते अग्ने सनविचो अध्वा
 युक्ष्वा सुते हरितो रोहितश्च ।
 ये वा सद्यन्नरूपा वीरवाहो
 हुवे देवानां जनिमानि सतः ॥ २ ॥

समु वो यज्ञं महयन्नमोभिः
 प्र होता मद्रो रिरिच उपाकै ।
 यजस्व सु पुर्वणीक देवाना
 यज्ञियामरमति ववृस्थाः ॥ ३ ॥

यदा कीरस्य रेवतो दुरोणे
 स्योनशीरतिथिरोच्चिकेतत् ।
 सुप्रीतो अग्निः सुधितो दम आ
 स विशो दाति वार्यमियस्यै ॥ ४ ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं जुषस्व
 मरुत्स्विद्रे यशसं कृषी नः ।
 आ नक्ता बर्हिः सदतामुषासी-
 शतो मित्रावरुणा यजेह ॥ ५ ॥

एवाग्निं सहस्यं वसिष्ठो
 रायस्कामो विश्वप्स्यस्य स्तौत् ।
 इषं रयिं पप्रथद्वाजैर्मस्मि
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

43.

प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्च-
 नद्यावा नमोभिः पृथिवी इषधै ।
 येषां ब्रह्माण्यसमानि विभ्रा
 पिबद्गवियंति वनिनो न शाखाः ॥ १ ॥

प्र यज्ञ एतु हेत्वो न सग्नि-
 रुद्यच्छध्वं सर्मनसो घृताचीः ।
 स्तृणीत बर्हिरध्वराय साधू-
 र्धा शोचीषि देवयूम्यस्थुः ॥ २ ॥

आ पुत्रासो न मातरं विभृत्राः
 सानौ देवासौ बर्हिषः सदंतु ।
 आ विश्वाची विद्व्यामनस्क-
 मे मा नो देवताता मृधस्कः ॥ ३ ॥

ते सीषपंत जोषमा यजत्रा
 ऋतस्य धाराः सुदुघा दुहानाः ।
 ज्येष्ठं वो अद्य मह आ वसूना-
 मा गंतन समनसो यतिष्ठ ॥ ४ ॥

एवा नो अग्ने विद्वा दशस्य
 त्वया वयं सहसावज्रास्काः ।
 राया युजा सधमादो अरिंश्वा
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

44.

दधिक्रां वः प्रथममश्विनोषस-
 मग्निं समिद्धं भगमूतये हुवे ।
 इन्द्रं विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पति-
 मादित्याभ्यावापृथिवी अपः स्वः ॥ १ ॥

दधिक्रासु नमसा बोधयंत
 उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः ।
 इळां देवीं बर्हिषि सादयंतो-
 अश्विना विप्रो सुहवा हुवेम ॥ २ ॥

दधि॒क्रावा॑र्णे बु॒धानो॑ अ॒ग्नि-
 भु॒पं॑ ब्रुव॒ उष॑सं॒ सूर्य॑ गाम् ।
 ब्र॒ध्नं॑ मा॒भ्युतो॑र्व॒रुण॑स्य बु॒धुं
 ते वि॒श्वास्मद्ग॑रिता यावय॑न्तु ॥ ३ ॥

दधि॒क्रावा॑ प्रथ॒मो वा॒ज्यर्वा-
 ग्रे र॒थानां॑ भवति प्रज्ज॒नन् ।
 संवि॑दान॒ उष॑सा॒ सूर्ये॑णा-
 दि॒त्येभि॒र्वसु॑भि॒रंगि॑रोभिः ॥ ४ ॥

आ नो॑ दधि॒क्राः प॒थ्याम॑न॒क्नु-
 तस्य॑ प॒थ्याम॑न्वे॒तवा॑ उ ।
 शृ॒णोतु॑ नो दै॒व्यं श॑र्धो अ॒ग्निः
 शृ॒ण्वन्तु॑ वि॒श्वे म॑हिषा अमू॒राः ॥ ५ ॥

45.

आ दे॒वो या॑तु स॒विता॑ सु॒रत्नो॑-
 अ॒न्तरि॑क्ष॒प्रा वह॑मानो अ॒श्वेः ।
 ह॒स्ते द॑धानो न॒र्या पुरु॑णि
 नि॒वे॒शय॑न् प्रसु॒वन् भू॑म् ॥ १ ॥

उ॒दस्य॑ बा॒हू शि॑थि॒रा बृ॑ह॒न्ता
 हि॒र॒ण्यया॑ दि॒वो अ॑ती॒ अन॑ष्टाम् ।
 नू॒न् सो अ॑स्य म॒हिमा॑ प॒निष्ट॑
 सूर॑श्चि॒दस्मा॑ अ॒नु दा॑द॒पस्याम् ॥ २ ॥

स षा नो देवः सविता सहावा
 सविषद्वसुपतिर्वसूनि ।
 विश्रयमाणो अमतिमुरूचीं
 मर्तभोजनमधं रासते नः ॥ ३ ॥

इमा गिरः सवितारं सुजिह्वं
 पूर्णगभस्तिमीळते सुपाणिम् ।
 चित्रं वयो बृहदस्मि दधातु
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदाः नः ॥ ४ ॥

46.

इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः
 क्षिप्रैषवे देवाय स्वधात्रे ।
 अषाळहाय सहमानाय वेधसे
 तिग्मायुधाय भरता शृणोतु नः ॥ १ ॥

स हि क्षयेण क्षम्यस्य जन्मनः
 साम्राज्येन दिव्यस्य चेतति ।
 अवन्नवतीरुप नो दुरश्वरा-
 नमीवो रुद्र जासु नो भव ॥ २ ॥

या ते दिद्युदवसृष्टा दिवस्परि
 क्षमया चरति परि सा वृणक्तु नः ।
 सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा
 मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥ ३ ॥

मा नो वधी रुद्र मा परा दा
 गा ते भूम प्रसितौ हीळितस्य ।
 आ नो भज बर्हिषि जीवशुसे
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

47.

आपो यं वः प्रथमं देवयन्तं
 इंद्रपानमूर्मिमरुण्वतेळः ।
 तं वो वयं युचिमरिप्रपद्य
 घृतयुषं मधुमन्तं वनेम ॥ १ ॥
 तमूर्मिमापो मधुमत्तमं वो-
 ष्पां नपादवस्वागुहेमा ।
 यस्मिन्निद्रो वसुभिर्मादयाते
 तमश्याम देवयन्तौ वो अद्य ॥ २ ॥
 शतपवित्राः स्वधया मदन्ती-
 देवीर्देवानामपि पन्ति पाथः ।
 ता इंद्रस्य न भिनन्ति व्रतानि
 सिंधुभ्यो हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ ३ ॥
 याः सूर्यो रश्मिभिराततान्
 याभ्य इंद्रो अरदद्वातुमूर्मिम् ।
 ते सिंधयो वरिवो धासना नो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

48.

ऋभुक्षणो वाजा मादयध्व-
 मस्मे नरो मघवानः सुतस्य ।
 आ वोर्वाचः क्रतवो न यातां
 विभवो रथं नयं वर्तयंतु ॥ १ ॥

ऋभुर्ऋभुभिर्गुभि वः स्याम
 विभ्वो विभुभिः शवसा शवांसि ।
 वाजो अस्मां अवतु वाजसाता-
 विद्रेण युजा तरुषेम वृत्रम् ॥ २ ॥

ते चिद्धि पूर्वीरुभि संति शासी
 विश्वा अर्य उपरताति वन्वन् ।
 इंद्रो विभ्वो ऋभुक्षा वाजो अर्यः
 शत्रोर्मित्या कृणवन्वि नृम्णम् ॥ ३ ॥

नू देवासो वरिवः कर्तना नो,
 भूत नो विश्वे ज्वसे सजोषाः ।
 समस्मे इषं वसवो ददीर-
 न्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

49.

समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्या-
 न्पुनाना यत्यनिविशमानाः ।

इन्द्रो या वज्री वृषभो रराद्
ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ १ ॥

या आपो दिव्या उत वा स्रवन्ति
खनित्रिमा उत वा याः स्वयंजाः ।
समुद्रार्था याः शुचयः पावका-
स्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ २ ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये
सत्यानृते अवपश्यञ्जनानाम् ।
मधुश्चुतः शुचयो याः पावका-
स्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ ३ ॥

यासु राजा वरुणो यासु सोमो
विश्वे देवा यासूर्जं मदन्ति ।
वैश्वानरो यास्वग्निः प्रविष्ट-
स्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ ४ ॥

50.

आ मां मित्रावरुणेह रक्षतं
कुलाययद्विश्वयन्मा न आ गन् ।
अजुकाव दूर्दशीकं तिरो दधे
मा मां पथेन रपसा विदत्सरुः ॥ १ ॥

यद्विजामन्यरुषि वन्दनं भुव-
दष्टीवन्तौ परि कल्फौ च देहत ।

अग्निष्टच्छोचन्नपं बाधतामि॒तो
मा मां पथे॑न॒ रप॑सा विद॒त्सरुः ॥ २ ॥

यच्छ॑ल्मलौ भव॑ति यन्नदीषु
यदोष॑धीभ्यः परि जाय॑ते वि॒षम् ।
विश्वे॑ दे॒वा निरि॑तस्तत्सु॒वंतु
मा मां पथे॑न॒ रप॑सा विद॒त्सरुः ॥ ३ ॥

याः ऋ॑वतो॒ निव॑त॒ उद॑त॒ ,
उद॑न्वती॒रनु॑द॒काश्च॑ याः ।
ता अ॒स्मभ्यं॑ प॒यसा॒ पिन्व॑मानाः
शि॒वा दे॒वीर॑शि॒पदा॑ भव॑न्तु
सर्वा॑ न॒द्यो अ॒शि॒मि॒दा भव॑न्तु ॥ ४ ॥

51.

आ॒दि॒त्याना॒मव॑सा॒ नूत॑नेन॒ :
सक्षी॑महि॒ शर्म॑णा॒ शन्त॑मेन ।
अ॒ना॒गा॒स्त्वे अ॑दि॒तित्वे॑ तुरा॒से
इ॒मं य॒ज्ञं द॑धतु॒ श्रोष॑माणाः ॥ १ ॥

आ॒दि॒त्यासो॑ अ॒दि॒तिर्मा॑दय॑तां
मि॒त्रो अ॑र्य॒मा व॑रु॒णो रजि॑ष्ठाः ।
अ॒स्माकं॑ संतु॒ भुव॑नस्य गो॒पाः
पि॒ब॑न्तु सोम॒मव॑से नो अ॒द्य ॥ २ ॥

आदित्या विश्वे मरुतश्च विश्वे
 देवाश्च विश्वे ऋभवश्च विश्वे ।
 इंद्रो अग्निरश्विना तुष्टुवाना
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

52.

आदित्यासो अदितयः स्याम
 पूर्देवत्रा वसवो मर्त्यत्रा ।
 सनेम मित्रावरुणा सनेतो
 भवेम द्यावापृथिवी भवतः ॥ १ ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो मामहंत
 शर्म तोकाय तनयाय गोपाः ।
 मा वो भुजेमान्यजातमेनो
 मा तत्कर्म वसवो यच्चयध्वे ॥ २ ॥

तुरण्यवोऽगिरसो नक्षंत
 रक्षं देवस्य सत्रितुरियानाः ।
 पिता च तन्नो महान्यजन्नो
 विश्वे देवाः समनसो जुषंत ॥ ३ ॥

53.

प्र द्यावा युज्ञे पृथिवी नमोभिः
 सत्रार्धं ईळे बृहती यजत्रे ।
 ते चिद्धि पूर्वे कवयो गुणतः
 पुरो मही दधिरे देवपुत्रे ॥ १ ॥

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभि-
 र्गीभिः कृणुध्वं सदेने ऋतस्य ।
 आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन
 जनेन यातं महि वां वरूथम् ॥ २ ॥
 उतो हि वां रत्नधेयानि संति
 पुरुणि द्यावापृथिवी सुदासे ।
 अस्मे धत्तं यदसदस्क्रुधोयु
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

54.

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मा-
 न्स्वावेशो अनमीवो भवा नः ।
 यत्स्वेमहे प्रति तेन्नो जुषस्व
 शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

वास्तोष्पते प्रतरणो न एधिः
 गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिंदो ।
 अजरासस्ते सुख्ये स्याम
 पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ॥ २ ॥

वास्तोष्पते शुग्मया संसदा ते.
 सक्षीमहि रण्वया गातुमत्या ।
 पाहि क्षेम उत योगे वरं नो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

55.

अ॒र्मी॒वृ॒हा वा॒स्तो॒ष्पते॒ विश्वा॑ रू॒पाण्या॑वि॒शानं॑ ।
 'सखा॑ सु॒शेव॑ ए॒धि नः॑ ॥ १ ॥

यदे॒र्जुन॑ सारमे॒य द॒तः पि॑शंग॒ यच्छ॑से ।
 वी॒व भ्राज॑न्त॒ ऋ॒ष्टय॑ उप॒ ल॒क्षे॒षु ब॒प्सन्तो॑
 नि षु॒ स्व॒प ॥ २ ॥

स्तेनं॑ रा॒य सारमे॒य तस्करं॑ वा पुनः॒सर ।
 स्तो॒तृनि॒व्र॑स्य रा॒यसि॑ कि॒मस्मान्दु॑च्छुना॒यसे॑
 नि षु॒ स्व॒प ॥ ३ ॥

त्वं सू॒कुर॑स्य॒ दर्द॑हि॒ तव॑ दर्द॒र्तु सू॒कुरः॑ ।
 स्तो॒तृनि॒व्र॑स्य रा॒यसि॑ कि॒मस्मान्दु॑च्छुना॒यसे॑
 नि षु॒ स्व॒प ॥ ४ ॥

स॒स्तु मा॒ता स॒स्तु पि॒ता स॒स्तु श्वा॑ स॒स्तु वि॒रप॑तिः ।
 स॒सन्तु॑ सर्वे॑ ज्ञा॒तयः॑ स॒स्त्वय॑म॒भितो॑ ज॒नः ॥ ५ ॥

य आ॒स्ते यश्च॑ च॒रति॑ यश्च॑ प॒र्यति॑ नो॒ ज॒नः ।
 तेषां॑ सं ह॒न्मो अ॒क्षाणि॑ यथे॒दं ह॒र्म्यं तथा॑ ॥ ६ ॥

स॒ह॒ल॒शृ॒गो वृष॑भो॒ यः संमु॑द्रादु॒दाच॑रत् ।
 तेना॑ स॒ह॒स्ये॒ना व॒यं नि॑ ज॒नान्स्वा॑पयाम॒सि ॥ ७ ॥

प्रो॒ष्ठे॒श्या व॑हो॒श्या ना॒रीर्या॑स्त॒ल्प॒शीव॑रीः ।
 स्त्रि॒यो याः पु॒ण्य॑गं॒धास्ताः॑ सर्वा॑ स्वा॒पया॑म॒सि ॥ ८ ॥

56.

क ई व्यक्ता नरः सनीळा
रुद्रस्य मर्या अधा स्वर्वाः ॥ १ ॥

नकिर्हीषां जनुंषि वेदं
ते अंग विद्रे मिथो जनित्रम् ॥ २ ॥

अभि स्वपूर्भिर्मिथो वपंत
वातस्वनसः श्येना अस्पृधन् ॥ ३ ॥

एतानि धीरो निण्या चिकेत
पृश्निर्यदूर्धो मही जुभारं ॥ ४ ॥

सा विटुवीरा मरुद्भिस्तु
सनात्सहंती पुण्यंती नृम्णम् ॥ ५ ॥

यमं येषां शुभा शोभिष्ठाः
श्रिया संमिष्ठा ओजोभिर्ह्याः ॥ ६ ॥

उग्रं व ओर्ज स्थिरा शवांस्य-
धा मरुद्भिर्गणस्तुविष्मान् ॥ ७ ॥

शुभ्रो वः शुष्मः क्रुध्मी मनांसि
धुनिर्मुनिरिव शर्धस्य धृष्णोः ॥ ८ ॥

सनेभ्यस्मद्युयोत दिव्यं
मा वो दुर्मत्तिरिह प्रणङ्गः ॥ ९ ॥

प्रिया वो नाम हुवे तुराणा-

भा यत्तृपन्मरुतो वावशानाः ॥ १० ॥

स्वायुधास इष्मिणः सुनिष्का

उत स्वयं तन्व १ः शुभमानाः ॥ ११ ॥

शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां

शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः ।

ऋतेन सत्यमृतसाप आय-

ञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ॥ १२ ॥

अंसेष्वा मरुतः खादयो वो

वक्षःशु रुक्मा उपशिप्रियाणाः ।

वि विद्युतो न वृष्टिभी रुचाना

अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः ॥ १३ ॥

प्र बुध्या व ईरते महोसि

प्र नामानि प्रञ्ज्यवस्तिरध्वम् ।

सहस्रियं दम्यं भागमेतं

गृहसेधीयं मरुतो जुषध्वम् ॥ १४ ॥

यदि स्तुतस्य मरुतो अधीधे-

स्था विप्रस्य वाजिनो हवीमन् ।

मक्षू रायः सुवीर्यस्य दातु

नू चिद्यमन्य आदभदरावा ॥ १५ ॥

अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो
 यक्षदृशो न शुभयैतु मर्याः ।
 ते हर्म्येष्टाः शिशवो न शुभा
 वत्सासो न प्रक्रीळिनः पयोधाः ॥ १६ ॥

दृशस्यंतो नो मरुतो मूळतु
 वरिवस्यंतो रोदसी सुमेके ।
 अरि गोहा नृहा वधो वो अस्तु
 सुमेभिरस्मे वसवो नमध्वम् ॥ १७ ॥

आ वो होता जोहवीति सत्तः
 सत्राचीं गतिं मरुतो गृणानः ।
 य ईवतो वृषणो अस्ति गोपाः
 सो अद्वयावी हवते व उक्थैः ॥ १८ ॥

इमे तुरं मरुतो रामयंती-
 मे सहः सहस्र आ नमंति ।
 इमे शंसं वनुष्यतो नि पांति
 गुरु द्वेषो अररुषे दधति ॥ १९ ॥

इमे रधं चिन्मरुतो जुनंति
 भूमिं चिद्यथा वसवो जुषंत ।
 अप बाधध्वं वृषणस्तमांसि
 धूत विश्वं तनयं तोकमस्मे ॥ २० ॥

मा वो दात्रान्मरुतो निरराम
 मर पश्चाद्दध्म रथ्यो विभगो ।
 आ न स्पार्हे भजतना वसव्ये
 यदी सुजातं वृषणो वो अस्ति ॥ २१ ॥

सं यद्भनंत मन्युभिर्जनासुः
 धूरा यद्दीष्वोषधीषु विक्षु ।
 अध स्मा नो मरुतो रुद्रियास-
 स्त्रातारो भूत पृतनास्तुर्यः ॥ २२ ॥

भूरि चक्र मरुतः पित्र्याण्यु-
 कथानि या वः शस्यंते पुरा चित् ।
 मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साळ्हा
 मरुद्भिरिस्तिनिता वाजुमवी ॥ २३ ॥

अस्मे वीरो मरुतः शुष्यस्तु
 जनानां यो असुरो विधुर्ता ।
 अपो येन छक्षितये तरेमा-
 ध स्वमोको अभि वः स्याम ॥ २४ ॥

तन्न इंद्रो वरुणो मित्रो अग्नि-
 राप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।
 शर्मन्स्याम मरुतामुपस्थे
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

57.

मध्वो वो नाम मरुतं यजत्राः

प्र यज्ञेषु शर्वसा मदति ।

ये रेजयंति रोदसी चिदुर्वी

पिन्वंत्युत्सं यदयासुरुग्राः ॥ १ ॥

निचेतारो हि मरुतो गृणंतं

प्रणेतारो यजमानस्य मन्म ।

अस्मीकमद्य विदयेषु बर्हि

रा वीतयै सदत पिभियाणाः ॥ २ ॥

नैतावदन्ये मरुतो यथेमे

भ्राजंते रुक्मैरायुधैस्तनूभिः ।

आ रोदसी विश्वपिशाः पिशानाः

समानमज्यंजते शुभे कम् ॥ ३ ॥

ऋधक्सा वो मरुतो दिबुदस्तु

यद्व आयः पुरुषता कराभे ।

मा वृस्तस्यामपि भूमा यजत्रा

अस्मे वो अस्तु छमतिश्चनिष्ठा ॥ ४ ॥

कृते चिदत्र मरुतो रणता-

नवद्यासः शुचयः पावकाः ।

प्र णोऽवत छमतिभिर्यजत्राः

प्र वाजैभिस्तिरत पुष्यसे नः ॥ ५ ॥

उ॒त स्तु॒तासौ म॒रुतो॑ व्य॒ंतु
 वि॒श्वेभि॒र्नाम॑भि॒र्नरो॑ ह॒वीषि॑ ।
 ददा॑त नो अ॒मृत॑स्य प्र॒जायै॑
 जि॒गृ॒त रा॒यः सूनृ॑ता म॒घानि॑ ॥ ६ ॥

आ स्तु॒तासौ म॒रुतो॑ वि॒श्वे ऊ॒ती
 अ॒च्छा स॒ुरीन्सर्व॑ता॒ती जि॒गात॑ ।
 ये न॒स्मना॑ श॒तिनो॑ व॒र्धय॑ति
 यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ७ ॥

58.

प्र सा॑क॒मुक्षे॑ अ॒र्चता॑ गु॒णाय॑
 यो दै॒व्यस्य॑ धा॒मस्तु॑वि॒ष्मान् ।
 उ॒त क्षो॑द॒न्ति रो॑द॒सी म॒हि॒त्वा
 नक्ष॑न्ते॒ नाकं॑ नि॒र्ऋते॑र॒व॒शात् ॥ १ ॥

ज॒नूश्चि॒द्धो म॒रुत॑स्त्वे॒ष्येण॑
 भी॒मास॑स्तुवि॒म॒न्यवो॑ऽया॒सः ।
 प्र ये म॒होभि॑रोज॒सोत॑ संति
 वि॒श्वो वो॒ याम॑न्भयते स्व॒र्दृक् ॥ २ ॥

बृ॒ह॒द्वयो॑ म॒घव॑द्भ्यो दधा॒त्
 जु॒जोष॑न्नि॒र्म॒रुतः॑ सु॒ष्टुति॑ नः ।
 गु॒तो ना॒ध्वा वि॑ ति॒राति॑ ज॒तुं
 प्र ण॑ स्या॒र्हाभि॑रु॒तिभि॑स्तिरेत ॥ ३ ॥

युष्मोतो विप्रो मरुतः शतस्वी
 युष्मोतो अर्वा सहुरिः सहस्री ।
 युष्मोतः सन्नाकुत हन्ति वृत्रं
 प्र तद्वो अस्तु धूतयो द्वेष्णम् ॥ ४ ॥

तां आ रुद्रस्त्र मीळहुषो विवासे
 कुविन्नसैते मरुतः पुनर्नः ।
 यत्सस्वती जिहीळिरे यदावि-
 रव तदेन ईमहे तुराण्याम् ॥ ५ ॥

प्र सा वाचि सुष्टुतिर्मघोना-
 मिदं सूक्तं मरुतो जुषन्त ।
 आराच्छिद्वेषो वृषणो युयोत
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

59.

यं त्रायध्व इदमिदं
 देवांसो यं च नयथ ।
 तस्मा अग्ने वरुण मित्रार्यम्-
 न्मरुतः शर्म यच्छत ॥ १ ॥
 युष्माकं देवा अवसाहनि प्रिय
 ईजानस्तरन्ति द्विषः ।
 प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो
 यो वो वराय दाशति ॥ २ ॥

न॒हि व॑श्च॒रुमं॑ च॒न

व॑सि॒ष्ठः प॑रि॒मंस॑ते ।

अ॒स्माक॑म॒द्य म॑रुतः सु॒ते स॒चा

वि॒श्वे पि॑बत क॒मिनः॑ ॥ ३ ॥

न॒हि व॑ ऋ॒तिः पृ॑त॒नासु॑ म॒र्धति॑

य॒स्मा अ॑रा॒ध्वं न॑रः ।

अ॒भि व॑ आ॒व॒र्त्सु॑म॒तिर्न॑वी॒यसी॑

तू॒यं या॑त पि॒पीष॑वः ॥ ४ ॥

ओ॒षु घृ॑ष्टि॒वरा॑ध॒सो

या॒तनां॑धांसि पी॒तये॑ ।

इ॒मा वो॑ ह॒व्या म॑रुतो र॒रे हि॑ कं

मो॒ एवं॑ न्य॒त्र ग॑त॒न ॥ ५ ॥

आ च॑ नो ब्रा॒ह्मिः स॑द॒तावि॑ता च॑ न

स्पा॒र्हर्गि॑ दा॒त॒वे व॑सु ।

अ॒ले॒ध॒तो म॑रुतः सौ॒म्ये म॑धौ

स्वा॒हे॒ह मा॑द॒याध्वै॑ ॥ ६ ॥

स॒स्व॒भि॒द्धि॒ त॒न्वः शु॑भ॒माना॑ ।

आ हं॑सा॒सो, नी॒ल॒पृ॒ष्ठा अ॑प॒सन् ।

वि॒श्वं श॑र्धो॒ अ॒भि॒तो मा॑ नि॒षेद॑

‘न॒रो न॑ र॒ण्वाः स॑र्व॒ने म॑द॒तः ॥ ७ ॥

यो नो मरुतो अभि दुर्हणायु-
 स्तिरश्चिन्तानि वसवो जिघांसति ।
 दुहः पाशान्प्रति स मुचीष्ट
 तपिष्ठेन हन्मना हतना तम् ॥ ८ ॥

सांतपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुष्टनं ।
 युष्माकोती रिशादेसः ॥ ९ ॥

गृहमेधासु आ गत मरुतो माप भूतन ।
 युष्माकोती सुदानवः ॥ १० ॥

इहेह वः स्वतंवसुः कवयः सूर्यत्वचः ।
 यज्ञं मरुत आ वृणे ॥ ११ ॥

व्यवकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनम् ।
 उर्वारुकमिव बध्नामृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १२ ॥

60.

यद्यद्य सूर्यं ब्रवोऽनागा
 उद्यन्मित्राय वरुणाय सत्यम् ।
 वयं देवत्रादिते स्याम
 तव प्रियासो अर्यमन्गृणतः ॥ १ ॥

एष स्य मित्रावरुणा नृचक्षा
 उभे उदेति सूर्यो अभि जमन् ।
 विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च गोपा
 ऋजु मतेषु वृजिनां च पश्यन् ॥ २ ॥

अयुक्तं सप्त हरितः संधस्था-
 द्या ई वहति सूर्यं घृताधीः ।
 धामीनि मित्रावरुणा युवाकुः
 सं यो यूथेव जनिमानि चष्टे ॥ ३ ॥

उद्वीं पृक्षांसो मधुमन्तो अस्थु-
 रा सूर्यो अरुहच्छुक्रमर्णः ।
 यस्मा आदित्या अध्वनो रदंति
 मित्रो अर्यमा वरुणः सज्जोषाः ॥ ४ ॥

इमे चेतारो अनृतस्य भूर-
 मित्रो अर्यमा वरुणो हि संति ।
 इम ऋतस्य वावृधुर्दुरोणे
 शुग्मासः पुत्रा अदितेरदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे मित्रो वरुणो दूळभांसो-
 ज्चेतसं चिच्चिरयंति दक्षैः ।
 अपि क्रतुं सुचेतसं वतंत-
 स्तिरश्चिदंहः सुपथा नयंति ॥ ६ ॥

इमे दिवो अनिमिषा पृथिव्या-
 श्विकित्यांसो अचेतसं नयंति ।
 प्रव्रजे चिन्नयो गाधमस्ति
 पारं नो अस्य विष्णितस्य पर्षन् ॥ ७ ॥

यज्ञोपावददितिः शर्म भद्रं
 मित्रो यच्छंति वरुणः सुदासे ।
 तस्मिन्ना लोकं तनयं दधाना
 मा कर्म देवहेळनं तुरासः ॥ ८ ॥

अव वेदि होत्राभिर्यजेतु
 रिपः काश्चिद्वरुणधुतः सः ।
 परि द्वेषाभिर्यमा वृणक्तु-
 रं सुदासे वृषणा उ लोकम् ॥ ९ ॥

सस्वश्चिद्धि समृतिस्त्वेष्ट्येषा-
 मपीच्येन सहसा सहते ।
 युष्मद्विया वृषणो रेजमाना
 दक्षस्य चिन्माहिना मृळता नः ॥ १० ॥

यो ब्रह्मणे सुमतिमायजाति
 वाजस्य सातौ परमस्य रायः ।
 सीक्षंत मन्युं मघवानो अर्य
 उरु क्षयाय चक्रिरे सुधातु ॥ ११ ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां
 यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।
 विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १२ ॥

61.

उद्यो चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं
 "देवयोरिति सूर्यस्ततन्वान् ।
 अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे
 स मन्युं मर्त्येष्वा चिकेत ॥ १ ॥

प्र वां स मित्रावरुणावृतावा
 विप्रो मन्मानि दीर्घश्रुदियति ।
 यस्य ब्रह्माणि छक्रनू अवाथ
 आ यत्कत्वा न शरदः पूर्णथे ॥ २ ॥

प्रोरोमित्रावरुणा पृथिव्याः
 प्र दिव ऋष्वाद्बृहतः सुदानू ।
 स्पशो दधाथे ओषधीषु विक्ष्व
 धग्यतो अनिमिषं रक्षमाणा ॥ ३ ॥

शंसा मित्रस्य वरुणस्य धाम
 शुष्मो रोदसी बद्धधे महित्वा ।
 अयन्मासा अयज्वनामवीराः
 प्र यज्ञमन्मा वृजनं तिराते ॥ ४ ॥

अमूरा विश्वा वृषणाविमा वां
 न यासु चित्रं ददृशे न युक्षम् ।
 ब्रुहः सचंते अनृत्य जनानां
 न वां निण्यान्यचित्ते अभूवन् ॥ ५ ॥

समु वां यज्ञं महयं नमोभि-
 हुवे वां मित्रावरुणा स्वाधेः ।
 प्र वां मन्मान्यृचसे नवानि
 कृतानि ब्रह्म जुजुषन्निमानि ॥ ६ ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां
 यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।
 विश्वानि दुर्गा पिपृर्त तिरो नो
 युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

62.

उत्सूर्यो बृहदूर्च्यश्चे-
 त्सु विश्वा जनिम मानुषाणाम्
 समो दिवा ददृशे रोचमानः
 कृत्वा कृतः सुकृतः कर्तृभिर्भूत ॥ १ ॥

स सूर्य प्रति पुरो न उद्गा
 एभि स्तोमैर्भिरेतरोभिरेवैः ।
 प्र नो मित्राय वरुणाय वोचो-
 ज्जागसो अर्यम्णे अग्रये च ॥ २ ॥

वि नः सहस्रं शुरुधो रदत्व-
 तावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।
 यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्क-
 मा नः कामं पूरंतु सवित्ताः ॥

द्यावाभूमी अदिते त्रासीथां नो
 ये वां जजुः सुजनिमान ऋष्वे ।
 मा हेळे भूम वरुणस्य वायो-
 मा मित्रस्य प्रियतमस्य नृणाम् ॥ ४ ॥

प्र बाहवां सिसृतं जीवसे न
 आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।
 आ नो जनै श्रवयतं युवानां
 श्रुतं मै मित्रावरुणा हवेमा ॥ ५ ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा न-
 स्मने तेकाह वरिवो दधंतु ।
 सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

68.

उद्वेति सुभगो विश्वचक्षाः
 साधारणः सूर्यो मानुषाणाम् ।
 चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य देव-
 श्रमेव यः समविद्यक्तमांसि ॥ १ ॥

उद्वेति प्रसवीता जनानां
 महान्केतुरर्णवः सूर्यस्य ।
 समानं चक्रं पयाविवृत्स-
 न्यदेतशो वहति धूर्षु युक्तः ॥ २ ॥

विभ्राजमानि उषसांमुपस्था-
 द्वेभैरुदेत्यनुमद्यमानः ।
 एष मे देवः सविता चच्छन्द-
 यः समानं न प्रमिनाति धाम ॥ ३ ॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति
 दूरेअर्थस्तराणिभ्रजिमानः ।
 नूनं जनाः सूर्येण प्रसूता
 अयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि ॥ ४ ॥

यत्रा चक्रुर्मृता गातुमस्मै
 ज्येनो न दीयन्नन्वेति पार्थः ।
 प्रति वां सूर उदिते विधेम
 नमोभिर्मित्रावरुणोत हव्यैः ॥ ५ ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा न-
 स्मिने तोकाय वरिवो दधंतु ।
 सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु
 यूयं पातं स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

64.

दिवि क्षयंता रजंसः पृथिव्यां
 प्र वां घृतस्य निर्णिजो ददीरन् ।
 हव्यं नो मित्रो अर्यमा सुजातो
 राजा सुक्षत्रो वरुणो जुषत ॥ १ ॥

आ राजाना मह कृतस्य गोपा
 सिंधुपती क्षत्रिया यातमर्वाक् ।
 इळां नो मित्रावरुणोत वृष्टि-
 मव दिव इन्वतं जीरदानू ॥ २ ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो देवो अर्यः
 म साधिष्ठेभिः पथिभिर्नयंतु ।
 ब्रवद्यथा न आदरिः सुदास
 इषा मदेम सह देवगोपाः ॥ ३ ॥

यो वरं गर्ते मनसा तक्षदेत-
 मूर्ध्वा धीतिं कृणवद्भारयच्च ।
 उक्षेयां मित्रावरुणा घृतेन
 ता राजाना सुक्षितीस्तर्पयेथाम् ॥ ४ ॥

एष स्तोमो वरुण मित्र तुभ्यं
 सोमः शुक्रो न वायवेज्यामि ।
 अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधी-
 र्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

65.

प्रति वां सूर उदिते सूक्तै-
 मित्रं हुवे वरुणं पूतदक्षम् ॥
 ययोरसुर्यमक्षितं ज्येष्ठं
 विश्वस्य यामन्नाचिता जिगत्नु ॥ १ ॥

ता हि देवानामसुरा तावर्था
ता नः क्षितीः करतमूर्जयन्तीः ।
अश्याम मित्रावरुणा वयं वा
द्यावा च यत्र पीपयन्नहा च ॥ २ ॥

ता भूरिपाशावनृतस्य सेतू
दुरत्येतू रिपवे मर्त्याय ।
ऋतस्य मित्रावरुणा पथा वा-
मपो न नावा दुरिता नरेम ॥ ३ ॥

आ नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं
घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिळाभिः ।
प्रति वामत्र वरमा जनाय
पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः ॥ ४ ॥

एष स्तोमो वरुण मित्र तुभ्यं
सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।
अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधी-
र्यूयं पातं स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

66.

प्र मित्रयोर्वरुणयो स्तोमो न एतु शूण्यः ।
नमस्वान्तुविजातयोः ॥ १० ॥

या धारयंत देवाः सुदक्षा दक्षपितरा ।
असुर्याय प्रमहसा ॥ २ ॥

ता न स्तिपां तनूपा वरुण जरितृणाम् ।

मित्रे साधयत धियः ॥ ३ ॥

यद्य सूर उदितेऽनागा मित्रो अर्यमा ।

सुवाति सविता भगः ॥ ४ ॥

सुप्रावीरस्तु स क्षयः प्र नु यामन्सुदानवः ।

ये नो अंहोऽतिपिप्रति ॥ ५ ॥

उत स्वराजो अदितिर्दग्धस्य व्रतस्य ये ।

महो राजान ईशते ॥ ६ ॥

प्रति वां सूर उदिते मित्रं गृणीषे वरुणम् ।

अर्यमणं रिशादसम् ॥ ७ ॥

राया हिरण्यया मतिरियमवृकाय शवसे ।

इयं विप्रो मेधसातये ॥ ८ ॥

ते स्याम देव वरुण ते मित्र सूरिभिः सह ।

इषं स्वश्च धीमहि ॥ ९ ॥

बहवः सूरचक्षसो-

अग्निजिह्वा ऋत्वावृधः ।

त्रीणि ये येमुर्विदधानि धीतिभि-

र्विश्वानि परिभूतिभिः ॥ १० ॥

वि ये दधुः शरदं मासमादह-

र्यज्ञमृक्तु चादृचम् ।

अनुप्यं वरुणो मित्रो अर्यमा
क्षत्रं राजान आशत ॥ ११ ॥

तद्वो अथ मनामहे
सूक्तैः सूर उदिते ।
यदोहते वरुणो मित्रो अर्यमा
यूयमुतस्य रथः ॥ १२ ॥
ऋतावान ऋतजाता ऋतावृधो
घोरासो अनृतद्विषः ।
तेषां वः सुमे सुच्छर्दिष्टमे नरः
स्याम ये च सूरयः ॥ १३ ॥

उदु त्यङ्गशतं वपु-
दिव एति प्रतिहरे ।
यकीमसुर्वहति देव एतशो
विश्वस्मै चक्षसे अरम् ॥ १४ ॥
शीर्ष्णः शीर्ष्णो जगतस्तस्थुषस्पतिं
समया विश्वमा रजः ।
सप्त स्वसारः सुविताय सूर्य
वहति हरितो रथे ॥ १५ ॥

तच्चक्षुर्देवहितं शुक्रमुच्चरत् ।
पश्येम शरदः शतं
जीवेम शरदः शतम् ॥ १६ ॥

काव्येभिर्दाम्या यातं वरुण द्युमत् ।

मित्रश्च सोमपीतये ॥ १७ ॥

दिवो धामभिर्वरुण मित्रश्चा यातमद्रुहा ।

पिबतुं सोममातुजी ॥ १८ ॥

आ यातं मित्रावरुणा जुषाणावाहुतिं नरा ।

पातं सोममृतावृधा ॥ १९ ॥

67.

प्रति वां रथे नृपती जग्धै

हविष्मता मनसा यज्ञियेन ।

यो वां दूतो न धिष्यावर्जीग-

रच्छां सुनुर्न पितरां विवर्षिम ॥ १ ॥

अशोच्यग्निः समिधानो अस्मे

उपो अदृश्रन्तमसश्चिदंताः ।

अचेति केतुरुषसः पुरस्ता-

च्छिद्ये दिवो दुहितुर्जायमानः ॥ २ ॥

अभिवां भूनमश्विनां सुहोता

स्तोमैः सिषक्ति नासत्या विवृक्कान् ।

पूर्वीभिर्यातं पथ्याभिरर्वा-

कस्वर्विदा वद्धमता रथेन ॥ ३ ॥

अ॒वो॒वी नून॑म॒श्विना यु॒वा॒रु-
 हु॒वे यद्वा॑ सु॒ते मा॒ध्वी वसू॑युः ।
 आ वा॑ व॒हंतु॑ स्थ॒वि॒रासो॑ अ॒श्वः
 पि॒बा॒थो अ॒स्मे सु॒षु॒ता म॒धूनि ॥ ४ ॥

प्रा॒ची॒सु दे॒वा॒श्विना॑ धि॒यं मे-
 ऽमृ॒धां सा॒तये॑ कृतं वसू॒युम् ।
 विश्वा॑ अ॒विष्टं॑ वा॒ज आ पु॒र॒धी-
 स्ता नः॑ श॒क्तं श॒ची॒प॒त्नी श॒ची॒भिः ॥ ५ ॥

अ॒विष्टं॑ धी॒ष्व॒श्विना॑ न आ॒सु,
 प्र॒जाव॑द्रेतो अ॒ह्यं नो॑ अस्तु ।
 आ वा॑ तो॒के तन॑ये तू॒तु॒जानाः॑
 सु॒र॒त्ना॒सो दे॒व॒वी॒ति गमे॑म ॥ ६ ॥

ए॒ष स्य॑ वा॑ पूर्॒व॒ग॒त्वे॒व स॒ख्ये
 नि॒धि॒र्हि॒तो मा॒ध्वी रा॒तो अ॒स्मे ।
 अ॒ह॑ळता॒ मन॑सा या॒तम॒र्वा-
 ग॒श्र॒न्ता ह॒व्यं मा॒नु॒षी॒षु वि॒क्षु ॥ ७ ॥

ए॒क॒स्मि॒न्यो॒गै भु॑र॒णा स॒मा॒ने
 परि॑ वा॑ स॒प्त ल॒वतो॑ रथौ॒ गो॒त् ।
 न वा॑यति सु॒भ्वो दे॒वयु॑क्ता
 ये वा॑ धू॒र्षु त॒रण॑यो व॒ह॑न्ति ॥ ८ ॥

असुश्रुतः मघवः सो हि भूतं

रे राया मघदेयं जुनन्ति ।

प्र ये बंधुं सूनृताभिस्तिरन्ते

गव्या पृचन्तो अश्व्या मघानि ॥ ९ ॥

नू मे हवमा शृणुतं युवाना

यसिष्टं वर्तिरश्विना विरावत् ।

धत्तं रत्नानि जरतं च सूरी-

न्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

68.

आ शुभ्रा यातमश्विना स्वश्वा

गिरो दत्ता जुजुषाणा युवाकोः ।

हव्यानि च प्रतिभृता वीतं नः ॥ १ ॥

प्र वामं धांसि मद्यान्यस्थु-

ररं गतं हविषो वीतये मे ।

तिरो अर्यो हवनानि श्रुतं नः ॥ २ ॥

प्र वां रथो मनोजवा इर्यति

तिरो रजांस्यश्विना श्रुतोतिः ।

अस्मभ्यं सूर्यावसू इयानः ॥ ३ ॥

अयं ह यज्ञां देवया उ अत्रि-

रूध्वो विवक्ति सोमसुश्रुवभ्याम् ।

आं बल्गू विप्रो ववृतीत हव्यैः ॥ ४ ॥

चित्रं ह यद्वां भोजनं न्वस्ति
 न्यत्रये महिष्वतं युयुतम् ।
 यो वामोमानं दधति प्रियः सन् ॥ ५ ॥

उत त्यद्वां जुरते अश्विना भू-
 ष्यवानाय प्रतीत्यं हविर्दे ।
 अधि यद्वर्षं इत ऊति प्रत्यः ॥ ६ ॥

उत त्यं भुज्युमश्विना सखायो
 मध्ये जहुर्दुरेवासः समुद्रे ।
 निरीं पर्षदरावा यो युवाकुः ॥ ७ ॥

वृकाय चिज्जसमानाय शक्त-
 मुत श्रुतं शयवे हूयमाना ।
 यावद्व्यामपि न्वतमपो न
 स्तर्यं चिच्छस्यश्विना शचीभिः ॥ ८ ॥

एष स्य कारुर्जरते सूक्तै-
 रग्रे बुधान उषसां सुमन्मा ।
 इषा तं वर्धद्व्या पयोभिः
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

आ वां रथो रोदसी बद्धधानो
 हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः ।

घृतवर्तनिः पविभीं रुचान
 ऽषां वोळ्हा नृपतिर्वाजिनीवान् ॥ १ ॥

स पप्रथानो अभि पंच भूमा
 त्रिवंधुरो मनसा यातु युक्तः ।
 विशो येन गच्छथो देवयंतीः
 कृत्रा चिद्याममश्विनां दधाना ॥ २ ॥

स्वश्वा यशसा यातमर्वा-
 गदस्ता निधि मधुमंतं पिबाथः ।
 वि वा रथो वध्वा रेयादमानो-
 ऽन्तादिबो बाधते वर्तनिभ्याम् ॥ ३ ॥

युवोः श्रियं परि योषावृणीत
 सूरौ दुहिता परितक्म्यायाम् ।
 यद्वैवयंतमवथः शचीभिः
 परि घंसमोमना वां वयो गात् ॥ ४ ॥

यो ह स्य वां रथिरा वस्त उला
 रथो युजानः परियाति वर्तिः ।
 तेन नः शं योरुषस्मे व्युष्टौ
 न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥ ५ ॥

नरा गौरेवं विद्युतं तृषाणा-
 स्माकमद्य सवनोप यातम् ।

पुरुत्रा हि वां म॒तिभिर्ह॒वन्ते
मा वा॒म॒न्ये नि यम॑न्देव॒यन्तः ॥ ६ ॥

यु॒वं भु॒ज्युम॑व॒विद्धं॑ समु॒द्र
उ॒द॒ह॒थुर॑र्ण॒सो अ॒लि॒धानैः ।
प॒त्त॒त्रिभि॑र॒श्रमै॑र॒व्यथि॑भि-
र्द॒सना॑मिर॒श्विना॑ पा॒रय॑न्ता ॥ ७ ॥

नू मे॒ हव॑मा शृ॒णुत॑ यु॒वाना
यासि॑ष्टं वर्ति॒र॒श्विना॑वि॒राव॑त् ।
ध॒त्तं रत्ना॑नि ज॒रतं॑ च सू॒री-
न्यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ८ ॥

70.

आ वि॒श्ववा॑रा॒श्विना॑ गतं नः
प्र तत्स्थान॑मवाचि वां पृथि॒व्याम् ।
अ॒श्वो न व॒ज्जी शु॒नपृ॑ष्ठो अस्था-
दा यत्से॒दथु॑र्धुव॒से न योनि॑म् ॥ १ ॥

सि॒ष॒क्ति॒ सा वां छ॑म॒ति॒श्वनि॑ष्ठा-
तापि॑ घ॒र्मो मनु॑षो दुरो॒णे ।
यो वां समु॒द्रान्स॑रितः पि॒प॒त्ये-
त॒ग्वा चि॒न्न सु॒युजा॑ यु॒जानः॑ ॥ २ ॥

यानि स्थानान्यश्विना दधार्थे
 क्षितो यहीष्वोषधीषु विक्षु ।
 नि पर्वतस्य मूर्धनि सदेते-
 षं जनाय दाशुषे वहता ॥ ३ ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु
 यद्योग्या अश्रैवथे ऋषीणाम् ।
 पुरुणि रत्ना दधतौ न्यस्मे
 अनु पूर्वाणि चरुगथुर्युगानि ॥ ४ ॥

शुश्रुवांसा चिदश्विना पुरुण्य-
 भि ब्रह्माणि चक्षथे ऋषीणाम् ।
 प्रति प्र यातं वरमा जनाया-
 स्मे वामस्तु सुमतिश्चानिष्टा ॥ ५ ॥

यो वां युजो नासत्या हविष्मा-
 न्कृतब्रह्मा समर्थो भवति ।
 उप प्र यातं वरमा वसिष्ठ-
 मिमा ब्रह्माण्यृच्यते युवभ्याम् ॥ ६ ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गी-
 रिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथाम् ।
 इमा ब्रह्माणि युवयून्यग्म-
 न्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

71.

अप स्वसुरुषसो नग्जिहीति
 रिणक्ति कृष्णीरुषाय पंथाम् ।
 अश्वामघा गोमघा वां हुवेम
 दिवा नक्तं शरुमस्मद्युयोतम् ॥ १ ॥

उपायातं दाशुषे मर्त्याय
 रथेन वाममश्विना वहता ।
 युयुतमस्मदनिराममीवां
 दिवा नक्तं माध्वी त्रासीथां नः ॥ २ ॥

आ वां रथमवमस्यां व्युष्टौ
 सुम्नायवो वृषणो वर्तयंतु ।
 स्यूमंगभस्तिमृत्युग्भिरश्वै-
 राश्विना वसुमंतं वहेत्याम् ॥ ३ ॥

यो वां रथो नृपती अस्ति वोळ्हा
 त्रिवंधुरो वसुमाँ उल्लयामा ।
 आ न एना नासत्योप यात-
 मभि यद्वां विश्वप्स्यो जिगाति ॥ ४ ॥

युवं च्यवानं ज़रसोऽमुमुक्तं
 नि पेदव ऊहयुराशुमश्वम् ।
 निरहंसस्तमस स्पर्तमत्रि
 नि जाहुष शिथिरे धीतमंतः ॥ ५ ॥

इयं मन्त्रिषा इयमश्विना गी-
 रिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेयाम् ।
 इमा ब्रह्माणि युवयून्यग्म-
 न्यून्यं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

72.

आ गौमता नासत्या रथेना-
 श्ववता पुरुश्वेण यातम् ।
 अभि वां विश्वा नियुतः सन्वते
 स्पर्हया श्रिया तन्वा शुभाना ॥ १ ॥

आ नो देवेभिरुप यातमर्वा-
 कसजोषसा नासत्या रथेन ।
 युवोहि नः सख्या पिच्याणि
 समानो बंधुरुत तस्य वित्तम् ॥ २ ॥

उदु स्तोमासो अश्विनोरबुध-
 ङ्गामि ब्रह्माण्युषसश्च देवीः ।
 आविवासन्नोदसी धिष्ण्येमे
 अङ्गा विप्रो नासत्या विवक्ति ॥ ३ ॥

वि चेदुच्छत्यश्विना उषासः
 प्र वां ब्रह्माणि कारवो भरते ।
 ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रे-
 दूहदमयः समिधो जरति ॥ ४ ॥

आ पश्चात्तान्नासत्या पुरस्ता-
 दाश्विना यातमधुरादुदक्तात् ।
 आ विश्वतः प्राञ्चजन्येन राया
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

, 73.

अतारिष्म तमसस्पा॒रमस्य
 प्रति स्तोमं देवय॑तो द्र॒धा॒नाः ।
 पुरु॑दंसा पुरु॒तमा॑ पुरा॒जा-
 म॒र्त्या ह॒वते अ॒श्विना॒ गीः ॥ १ ॥
 न्यु प्रि॒यो मनु॑षः सादि होता
 नास॑त्या यो यजते वंदते च ।
 अ॒श्री॒तं म॒ध्वो अ॒श्विना॒ उपा॑क
 मा वां वो॒चे वि॒दथे॑षु प्रय॒स्वान् ॥ २ ॥

अहे॑म य॒ज्ञं प॒थामु॑रा॒णा
 इमां सु॑वृ॒क्तिं वृष॑णा जुषेथाम् ।
 श्रु॒ष्टी॒वेव॒ प्रेषि॑तो वाम॒बोधि॒
 प्रति॒ स्तोमै॑र्जर॒माणो॑ वृ॒सिष्ठः ॥ ३ ॥

उप॒ त्या ब॒ह्वीं गम॑तो वि॒शं नो
 रक्षो॑ह॒णा संभृ॑ता वी॒कुपा॑णी ।
 सम॑र्धो॒स्यग्मत॑ मत्स॒राणि
 मा नो म॑धि॒ष्टमा॑ र॒तं शि॒विर्न ॥ ४ ॥

आ पश्चात्तांनासत्या पुरस्ता-

दोऽश्विना यातमधुरादुदक्तात् ।

आ विश्वतः पांचजन्येन राया

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

74.

इमा उ वां दिविष्टय

उत्सा हवते अश्विना ।

अयं वामदेवसे शचीवसू

विश्विषां हि गच्छथः ॥ १ ॥

युवं चित्रं ददधुर्भोजनं नरा

चोदेथां सूनृतावते ।

अर्वाग्रथं समनसा नि यच्छतं

पिवतं सोम्यं मधु ॥ २ ॥

आ यातमुप भूषतं

मध्वः पिवतमश्विना ।

दुग्धं पयो वृषणा जेन्यावसू

मा नो मधिष्टमं गतम् ॥ ३ ॥

अश्वांसो ये वामुप दाशुषो गृहं

यूवां दीयंति बिभ्रतः ।

मन्त्रयुभिर्नरा हयोभिरश्विना

देवा यातमस्मयू ॥ ४ ॥

अथा ह यंतो अश्विना
 पृक्षः सचंत सूरयः ।
 ता यंसतो मघवद्भ्यो ध्रुवं यश-
 ष्छर्दिस्मभ्यं नासत्या ॥ ५ ॥
 प्र ये ययुरवृकासो रथा इव
 नृपातारो जनानाम् ।
 उत स्वेन शवसा शूशुवुर्नरं
 उत क्षियंति सुक्षितिम् ॥ ६ ॥

 75.

व्युषा आवो दिविजा ऋतेना-
 विष्कृण्वाना महिमान्मागात् ।
 अप ब्रुहस्तम आवरजुष्ट-
 मंगिरस्तमा पथ्या अजीगः ॥ १ ॥

महे नो अद्य सुविताय बोध्यु-
 षो महे सौभगाय प्र यंधि ।
 चित्रं रयिं यशसं धेह्यस्मे
 देवि मूर्तेषु मानुषि श्रवस्युम् ॥ २ ॥

एते त्वे भानवो दर्शताया-
 श्चित्रा उषसो अमृतास आगुः ।
 जनयंतो दैव्यानि व्रता-
 न्यापृणंतो अंतरिक्षा व्यस्थुः ॥ ३ ॥

एषा स्या युञ्जाना पराका-
 स्त्वंच क्षितीः परि सद्यो जिगाति ।
 अभिपश्यती वयुना जनानां
 दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी ॥ ४ ॥

वाजिनीवती सूर्यस्य येषा
 चित्रामषा राय ईशे वभूनाम् ।
 ऋषिष्टुता जरयती मृषोन्यु-
 षा उच्छति वह्निभिर्गृणान् ॥ ५ ॥

प्रति व्युत्तानामरुपासो अश्व-
 श्वित्रा अदृश्रन्नुषसं वहतः ।
 याति शुभ्रा विश्वपिशा रथेन
 दधाति रत्नं विधुते जनाय ॥ ६ ॥

सत्या सत्येभिर्महती महद्भि-
 र्देवी देवेभिर्यजता यजत्रैः ।
 रुजहृळहानि दददुलियाणां
 मति गाव उषसं वावशान्त ॥ ७ ॥

नू नो गोमदीरवदेहि रत्न-
 मुषो अश्ववत्पुरुभोजो अस्मे ।
 मा नो बर्हिः पुरुषता निदे क-
 र्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यं
 विश्वानरः सविता देवो अश्रेत् ।
 क्रत्वा देवानामजनिष्ट चक्षु-
 राविरकुर्भुवनं विश्वमुषाः ॥ १ ॥

प्र मे पथा दिव्यानां अदृश्र-
 तमर्धतो वसुभिरिष्कृतासः ।
 अभूदु केतुरुषसः पुरस्ता-
 त्पतीच्यागादधि हर्म्येभ्यः ॥ २ ॥

तानीदहानि बहुलान्यास-
 न्या प्राचीन्मुदिता सूर्यस्य ।
 यतः परि जार, ईवाचरंत्यु-
 षो ददृक्षे न पुनर्यतीव ॥ ३ ॥

त इद्देवानां सधुमाद आस-
 तृतावानः कवयः पृथ्वीसिः ।
 गूळहं ज्योतिः पितरो अन्वविद-
 न्सत्यमंत्रा अजनयन्नुषासम् ॥ ४ ॥

समन ऊर्वे अधि संगतासुः
 सं जानते न यतन्ते मिथस्ते ।
 ते देवानां न मिनन्ति व्रतान्य-
 मर्धतो वसुभिर्यादमानाः ॥ ५ ॥

प्रति त्वा स्तोमैरीळते वसिष्ठा
 उष्ट्रबुधः सुभगे तुष्टुवांसः ।
 गवां नेत्री वाजपत्नी न उच्छो-
 षः स्रजाते प्रथमा जरस्व ॥ ६ ॥

एषा नेत्री राधसः सूनृताना-
 मुषा उच्छन्ती रिभ्यते वसिष्ठैः ।
 दीर्घश्रुतं रयिमस्मे दधाना
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

77.

उपो रुरुचे युवतिर्न योषा
 विश्वं जीवं प्रसुवन्ती चरायै ।
 अभूदग्निः समिधे मानुषाणा-
 मकृज्योतिर्बाधमाना तमांसि ॥ १ ॥

विश्वं प्रतीची सप्रथा उदस्था-
 द्रुशद्वासो बिभ्रती शुक्रमश्वैत् ।
 हिरण्यवर्णा सुदृशीकसदृ-
 ग्गवां माता नेत्र्यक्कामरोचि ॥ २ ॥

देवानां चक्षुः सुभगा वहन्ती
 श्वेत् नयन्ती सुदृशीकमश्वम् ।
 उषा अदर्शि रश्मिभिर्व्यक्ता
 चित्रादेषा विश्वमनु प्रभूता ॥ ३ ॥

अतिवामा दूरे अमित्रमुच्छो-
वीं गर्भ्युतिमभयं रुधी नः ।
यावय द्वेष आ भरा वसूनि
चोदय राधो गृणते मघोनि ॥ ४ ॥

अस्मे श्रेष्ठेभिर्भानुभिर्वि भाह्यु-
षो देकि प्रतिरंती न आयुः ।
इषं च नो दधती विश्ववारे
गोमदश्चावद्रथवच्च राधः ॥ ५ ॥

यां त्वा दिवो दुहितर्वर्धयंत्यु-
षः छजाते मतिभिर्वसिष्ठाः ।
सास्माद्ध धा रयिमृष्ट्वं बृहंतं
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

78.

प्रति केतवः प्रथमा अदृश्र-
चूर्वा अस्या अंजयो वि श्रयंते ।
उषो अर्वाचा बृहता रथेन
ज्योतिर्मता वाममस्मभ्यं वक्षि ॥ १ ॥

प्रतिषीमभिर्जीरते समिद्धः
प्रति विप्रोसो मतिभिर्गृणंतः ।
उषा याति ज्योतिषा बार्धमाना
विश्वा तमांसि दुरिताप देवी ॥ २ ॥

ए॒ता उ॒ त्थाः प्र॒त्यदृ॑श्न॒पुरस्ता॒-

ज्ज्योति॑र्यच्छंतीरुष॑सो विभा॒तीः ।

अ॒जी॒जन॑न्मूर्ध॒यं य॒ज्ञम॒ग्नि-

म॒पा॒ची॒नं त॒मो अ॒गाद॒जुष्ट॑म् ॥ ३ ॥

अ॒र्चे॒ति दि॒वो दु॒हिता॒ म॒घोनी॑

त्रि॒श्वे प॒श्य॑त्युष॑सं विभा॒तीम् ।

आ॒स्था॒द्रथं॑ स्व॒धया॑ यु॒ज्यमा॑न-

मा य॒मश्वा॑सः सु॒युजो॑ वह॑न्ति ॥ ४ ॥

प्र॒ति॒त्वाद्य॑ सु॒मन॑सो बु॒धंता॒-

स्माका॑सो म॒घवा॑नो व॒यं च॑ ।

ति॒ल्वि॒ल्लाय॑ध्वमुष॑सो विभा॒ती-

र्यु॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ५ ॥

79.

व्यु॑षा आ॒वः प॒थ्या॑ऽज॒नाना॑

प्र॒च क्षि॑तीर्मानुषी॒र्वो॒धय॑न्ती ।

सु॒स॒दृग्भि॑रु॒क्षभि॑र्भानु॒म॒श्वे-

द्वि॒ सूर्यो॑ रो॒दसी॑ च॒क्षसा॑वः ॥ १० ॥

व्यं॑जते दि॒वो अ॑न्तेष्व॒क्षू-

न्वि॒शो न॑ यु॒क्ता उ॒षसो॑ यत॑न्ते ।

सं ते॑ गाव॒स्तम॑ आ॒ वर्त॑यन्ति

ज्योति॑र्यच्छन्ति स॒र्विते॑व बा॒हू ॥ ११ ॥

अभूदुषा इन्द्रतमा मघोन्य-
 जीजनत्सुविताय श्रवांसि ।
 वि दिवो देवी दुहिता दधात्य-
 गिरस्तमा सुकृते वसूनि ॥ ३ ॥

तार्वदुषो राधो अस्मभ्यं रास्व
 यावत्स्तोतृभ्यो अरक्षो गृणाना ।
 यां त्वा जज्ञुर्वृषभस्या रवेण
 वि दृळहस्य दुरो अद्वैरौणोः ॥ ४ ॥

देवदेवं राधसे चोदयंत्य-
 स्मद्यक्सूनता ईरयंती ।
 व्युच्छंती नः सनये धियो धा
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

80.

प्रति स्तोमैभिरुषसं वसिष्ठा
 गीर्भिर्विप्रासः प्रथमा अबुधन् ।
 विवर्तयंतीं रजसी समंते . . .
 आविष्कृण्वतीं भुवनानि विश्वो ॥ १ ॥

एषा स्या नव्यमायुर्दधाना
 गूढी तमो ज्योतिषोषा अबोधि ।
 अग्र एति युवतिरद्वयाणा
 प्राचिकित्सूर्यं यज्ञमग्निम् ॥ २ ॥

अश्वीवदीर्गोमतीर्न उषासो
 नीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।
 घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

81.

प्रत्यु अदर्यायत्यु१-
 च्छंती दुहिता दिवः ।
 अपो महि व्ययति चक्षसे तमो
 ज्योतिष्कृणोति सूनरी ॥ १ ॥
 उदुस्रियाः सृजते सूर्यः सचा
 उद्यन्नक्षत्रमसिबत् ।
 त्वेदुषो न्युषि सूर्यस्य च
 सं भुक्तेन गमेमहि ॥ २ ॥

प्रति त्वा दुहितर्दिव
 उषो जीरा अभुत्समहि ।
 या वहंसि पुरु स्प्राहं वनन्वति
 रत्नं न दर्शुषे मयः ॥ ३ ॥
 उच्छंती यां कृणोषि मंहना महि
 प्रह्यै देवि रवर्दुशे ।
 तस्यास्ते रत्नभाज इमहे वयं
 स्याम मातुर्न सूनवः ॥ ४ ॥

तच्चित्रं राध आ भरो-
 षी यद्दीर्घश्रुतमम् ।
 यत्ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनं
 तद्रास्व भुनजामहे ॥ ५ ॥
 श्रवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं
 वाजाँ अस्मभ्यं गोमतः ।
 चोदयित्री भूधोनः सूनृतावत्यु-
 षा उच्छ्रदप स्निधः ॥ ६ ॥

82.

इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नो .
 विशे जनाय महि शर्म यच्छतम् ।
 दीर्घप्रयज्युमति यो वनुष्यति
 वयं जयेम पृतनासु दूढयः ॥ १ ॥
 सप्ताळन्यः स्वराळन्य उच्यते वां
 महांतात्रिंश्रवरुणा महावसू ।
 विश्वे देवासः परमे व्योमनि
 सं वामोजो वृषणा सं बलैर्दधुः ॥ २ ॥
 अन्नपां खान्यतृतमोजसा
 सूर्यमैरयतं दिवि प्रभुम् ।
 इन्द्रावरुणा मदे अस्य मायिनो-
 ऽपिन्वतमपितः पिन्वतं धियः ॥ ३ ॥

युवामिच्छेत्सु पृतनासु वह्नयो
 सुवां क्षेमस्य प्रसुवे मितज्ञवः ।
 ईशाना वस्व उभयस्य कारव
 इंद्रावरुणा सुहवा हवामहे ॥ ४ ॥

इंद्रावरुणा यदिमानि चक्रथु-
 त्विश्वा जातानि भुवनस्य मज्जना ।
 क्षेमेण मित्रो वरुणं दुवस्यति
 मरुद्भिरुग्रः शुभमन्य ईयते ॥ ५ ॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विष
 ओजो मिमाते ध्रुवमस्य यत्स्वम् ।
 अजामिमन्यः अथयंतुमातिर-
 बुध्रेभिरन्यः प्र वृणोति भूयसः ॥ ६ ॥

न तमंहो न दुरितानि मर्त्य-
 मिन्द्रावरुणा न तपः कुतश्चन ।
 यस्य देवा गच्छथो वीथो अध्वरं
 न तं मर्तस्य नराते परिहृतिः ॥ ७ ॥

अधीङ्ग्रा दैव्येनावसा गतं
 शृणुतं हवं यदि मे जुजोषथः ।
 युवोर्हि सख्यमुत वा यदाप्यं
 'माडीकमिन्द्रावरुणा नि यच्छतम् ॥ ८ ॥

अस्माकमिन्द्रावरुणा भरेभरे
 पुंरोयोधा भवतं रुष्टयोजसा ।
 यद्वां हवैत उभये अध स्पृधि
 नरस्तोकस्य तनयस्य सातिषु ॥ ९ ॥

अस्मे इन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा
 द्युमं यच्छतु महि शर्म सप्रथः ।
 अवधं ज्योतिरदितेऋतावृधौ
 देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

83.

युवां नरा पश्यमानासु आप्यं
 प्राचा गव्यंतः पृथुपर्शवो ययुः ।
 दासा च वृत्रा हस्तमार्याणि च
 • सुदस्त्रमिन्द्रावरुणावसावतम् ॥ १ ॥

यत्रा नरः समयंते कृतध्वजो
 यस्मिन्नाजा भवति किं च न प्रियम् ।
 यत्रा भयंते भुवना स्वर्दृश-
 स्तत्रा न इन्द्रावरुणाधि वोचतम् ॥ २ ॥

॥ अंता ध्वसिरा अदृक्षते-
 द्रावरुणा दिवि घोष आरुहत् ।
 अस्थुर्जनानामुप मामरातयो-
 र्वागवसा हवनश्रुतां गतम् ॥ ३ ॥

इन्द्रावरुणा वृधनाभिरप्रति
 भिदं वन्वेता प्र सुदासमावतम् ।
 ब्रह्माण्येषां शृणुतं हवीमनि
 सत्या तृत्सूनामभवत्युरोहितिः ॥ ४ ॥

इन्द्रावरुणावभ्या तपेति,
 भाषान्यर्यो वनुषामरातयः ।
 युवं हि वस्व उभयस्य राजयो-
 ऽध स्मा नोऽवती पार्ये दिवि ॥ ५ ॥

युवां हवंत उभयांस आजिष्वि-
 द्रं त्व वस्वो वरुणं च सातये ।
 यत्र राजभिर्देशभिर्निर्वाधितं
 प्र सुदासमावतं तृत्सुभिः सह ॥ ६ ॥

दश राजानः समिता अयंज्यवः अयंज्यवः
 सुदासमिन्द्रावरुणा न युयुधुः ।
 सत्या नृणामस्यसदामुपस्तुति-
 देवा एषाममवन्देवहूतिषु ॥ ७ ॥

दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः
 सुदास इन्द्रावरुणावशिक्षतम् ।
 श्रित्यचो यत्र नमसा कपर्दिनो
 धिया धीवन्तो असपन्त तृत्सवः ॥ ८ ॥

वृत्राण्यन्यः समिथेषु जिघ्रते
 व्रतान्यन्यो अभि रक्षते सदा ।
 हवामहे वां वृषणा सुवृक्तिभि-
 रुस्मे इंद्रावरुणा शर्म यच्छतम् ॥ ९ ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मित्रो अर्यमा
 बुधं यच्छंतु माहि शर्म सप्रथः ।
 अवधं ज्योतिरदितेर्ऋतावृधो
 देवस्य श्लोकं सवितुर्मत्रामहे ॥ १० ॥

84.

आ वां राजानावध्वरे ववृत्यां
 हव्येभिरिन्द्रावरुणा नमोभिः ।
 प्र वां घृताचीं बाभेर्दधाना
 • परि स्मना विषुरूपा जिगाति ॥ १ ॥

युवो राष्ट्रं बृहदिन्वति द्यौ-
 र्यौ सेतृभिररज्जुभिः सिनीथः ।
 परि नो हेळो वरुणस्य वृज्या ।
 उरुः इंद्रः कृणवदु लोकम् ॥ २ ॥

कृतं नो यज्ञं विदथेषु चारुं
 कृतं ब्रह्माणि सूरिषु प्रशस्ता ।
 उपो रथिर्देवजूतो न एतु
 प्र ण स्यार्हाभिरूतिभिस्तिरेतम् ॥ ३ ॥

अस्मे ईद्रावरुणा विश्ववारं
 रायं धत्तं वरुणं पुरुक्षुम् ।
 प्र य आदित्यो अनृता मिनास्थ-
 मिता भूरो दयते वसूनि ॥ ४ ॥

इयमिन्द्रं वरुणमष्ट मे गीः
 भ्रावत्तोके तनये तूतुज्जना ।
 सुरस्तासो देववीति गमेम
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

85.

पुनीषे वामरक्षसं मनीषां
 सोममिन्द्राय वरुणाय जुह्वत ।
 घृतप्रतीकामुषसं न देवीं
 ता नो यामन्नृण्यतामभीके ॥ १ ॥

स्पर्धति वा उ देवहूये अत्र
 येषु ध्वजेषु दिव्यवः पतन्ति ।
 युवं तां ईन्द्रावरुणावमित्रा-
 न्हृतं पराचः शर्वा विषूचः ॥ २ ॥

आपश्चिद्धि स्वयंशसः सदैःसु
 देवीरिन्द्रं वरुणं देवता धुः ।
 कृष्टीरन्यो धारयति प्रविक्ता
 वृत्राण्यन्यो अभूतीनि हति ॥ ३ ॥

स सुक्रतुर्ऋतचिदस्तु होता
 य आदित्य शर्वसा वां नमस्वान् ।
 आववर्तदवसे वां हविष्मा-
 नसदिस्स सुविताय प्रयस्वान् ॥ ४ ॥

इयमिदं वरुणमष्ट मे गीः
 प्रावचोके तनये तूतुजाना ।
 सुरत्नासो देववीति गमेम
 यूय पात स्वस्तिभिः रुदा नः ॥ ५ ॥

86.

धीरा त्वस्य महिना जुनूषि
 वि यस्तस्तंभ रोदसी चिदुर्वी ।
 प्र नाकमृष्वं नुनुदे बृहतं
 • द्विता नक्षत्रं प्रप्रथञ्च भूम ॥ १ ॥

उत स्वया तन्वा३सं वदे त-
 त्कदा न्व१तर्वरुणे भुवानि ।
 किं मे हव्यमहृणानो जुषेत
 कदा मृळीक सुमना अभि ह्यम् ॥ २ ॥

पृच्छे तदेनो वरुण दिदृक्षू-
 पो एमि चिकितुषो विपृच्छम् ।
 समानमिन्मे कवयश्चिदाहु-
 रयं ह तुभ्यं वरुणो हणीते ॥ ३ ॥

किमार्गं आस वरुण ज्येष्ठं
 यत्स्तोतारं जिघांससि सखायम् ।
 प्र तन्मे वोचो दूळभ स्वधावो-
 ऽव त्वानेना नमसा तुर इयाम् ॥ ४ ॥

अव दुग्धानि पित्र्यां सृजा नो-
 ऽव या वयं चकृमा तनूभिः ।
 अव राजन्पशुतृपं न तायुं
 सृजा वत्सं न दासो वसिष्ठम् ॥ ५ ॥

न स स्वो दक्षो वरुण धृतिः सा
 सुरां मन्युर्विभीदको अचिन्तिः ।
 अस्ति ज्ञायायान्कनीयस उपारे
 स्वप्रश्नेदन्तस्य प्रयोता ॥ ६ ॥

अरं दासो न मीळहुषे कराण्य-
 हं देवाय भूर्णयेऽनागाः ।
 अचेतयदचित्ता देवो अर्यो
 भृत्सं राये कवितरो जुनाति ॥ ७ ॥

अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावो
 हृदि स्तोम उपश्रितश्चिदस्तु ।
 शं नः क्षेमे शमु योगे नो अस्तु
 यूर्य पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

87.

रदत्पथो वरुणः सूर्याय
 प्रार्णासि समुद्रिया नदीनाम् ।
 सर्गो न सृष्टो अर्वतीर्कृताय-
 ञ्चकार महीरुवनीरहभ्यः ॥ १ ॥

आत्मा ते वातो रज आ नवीनो-
 त्पशुर्न भूर्णिर्यवसे सप्तवान् ।
 अंतर्मही बृहती रोदसीमे
 विश्वा ते धाम वरुण प्रियाणि ॥ २ ॥

परि स्पशो वरुणस्य स्मदिष्टा
 उभे पश्यति रोदसी सुमेके ।
 कृतावानः कवयो यज्ञधीराः
 प्रचेतसो य इषयंत मन्म ॥ ३ ॥

उवाच मे वरुणो मेधिराय
 त्रिः सप्त नामाभ्या बिभर्ति
 विद्वान्पदस्य गुह्या न वोच-
 बुगाय विप्र उपराय शिक्षन् ॥ ४ ॥

तिस्रो द्यावो निहिता अंतरस्मि-
 न्तिस्रो भूमीरुपराः षड्विधानाः ।
 गृत्सो राजा वरुणश्चक्र एतं
 दिवि प्रेखं हिरण्ययं शुभे कम् ॥ ५ ॥

अव सिंधुं वरुणो द्यौरिव स्था-
 हृत्सो न श्रेतो मृगस्तुविष्मान् ।
 गंभीरशंसो रजसो विमानः
 सुपारक्षत्रः सतो अस्य राजा ॥ ६ ॥

यो मृळयाति चक्रुषे चिदागो
 वर्य स्याम वरुणे अनागाः ।
 अनु व्रतान्यदितेर्ऋधंतो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

88.

प्र शुध्युवं वरुणाय प्रेष्ठां
 मतिं तसिष्ठ मीळहुषे भरस्व ।
 य ईमर्वाचं करते यजत्रं
 सहस्रामघं वृषणं बृहंतम् ॥ १ ॥

अथा न्वस्य संदृशं जगन्वा-
 नभेरनीकं वरुणस्य मंसि ।
 स्वर्गदत्तमन्नधिपा उ अंधो-
 ऽभि सा वपुर्दृशये निनीयात् ॥ २ ॥

आ यद्ब्रुहाव वरुणश्च नावं
 प्र यत्समुद्रमीरयाव मध्यम् ।
 अधि यदपां क्षुभिश्चराव
 प्र प्रेक्ष ईक्षयावहे शुभे कम् ॥ ३ ॥

वसिष्ठं ह वरुणो नाव्याधा-
 दृषिं चकार स्वपा महौभिः ।
 स्तोतारं विप्रः छदिनत्वे अह्ना
 यात्रु द्यावस्ततनन्यादुषासः ॥ ४ ॥

क॑त्यानि नौ सख्या बभूवुः
 सचावहे यदेवृकं पुरा चित् ।
 बृहंतं मानं वरुण स्वधावः
 सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥ ५ ॥

य अपिर्निनत्यो वरुण प्रियः स-
 न्त्वामागांसि कृणवत्सखा, ते ।
 मा तु एनस्वंतो यक्षिन्भुजेम
 यंधि ऽमा विप्रं स्तुवते वरूथम् ॥ ६ ॥

भूवासु त्वासु क्षितिषु क्षियंतो
 व्य॑स्मत्पादां वरुणो मुमोचत् ।
 अवो वन्वाना अदितेरुपस्था-
 ब्रूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

मे षु वरुण मृन्मयं गृहं राजन्नहं गमम् ।
 मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ १ ॥

यदेमि प्रस्फुरन्निव दृतिर्न ध्मातो अद्विवः ।
 मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ २ ॥

क्रत्वः समह दीनता प्रतीपं जंगमा शुचे ।
मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ ३ ॥

अपां मध्ये तस्थिवांसं तृष्णाविदज्जरितारम् ।
मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ ४ ॥

यत्किं चेदं वरुण देव्ये जने-
भिद्रोहं मनुष्याश्चरामसि ।
अचित्ती यत्तव धर्मी युयोपिम
मा नस्तस्मादेनसो देवरीरिषः ॥ ५ ॥

90.

प्र वीरया शुचयो दद्रीरे वा-
मध्वर्युभिर्मधुमंतः सुतासः ।
वह वायो नियुतो याहाच्छा
पिवा सुतस्याधसो मदाय ॥ १ ॥

ईशानाय प्रहृतिं यस्त आनु-
दशुचिं सोमं शुचिपास्तुभ्यं वायो ।
कृणोषि तं मर्त्येषु मशस्तं
जातोजातो जायते वाज्यस्य ॥ २ ॥

राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे
राये देवी धिषणा धाति देवम् ।
अध्र वायुं नियुतः सध्वतु स्वा
उत भेतं वसुधितिं निरेके ॥ ३ ॥

उच्छृणुषसः सुदिना अरिप्रा
 उरु ज्योतिर्विविदुर्दीध्यानाः ।
 गन्धं चिदूर्वमुशिजो वि वन्नु-
 स्तेषामनु प्रदिवः सल्लुरापः ॥ ४ ॥

ते सत्येन मनसा दीध्यानाः
 स्वेन युक्तासः क्रतुना वहन्ति ।
 इंद्रवायू वीरवाहं रथं वा-
 मीशानयोरभि पृक्षः सचन्ते ॥ ५ ॥

ईशानासो ये दधन्ते स्वर्णो
 गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्हिरण्यैः ।
 इंद्रवायू सूरयो विश्वमायु-
 र्वर्द्धिर्वीरैः पृतनासु सद्युः ॥ ६ ॥

अर्वतो न श्रवसो भिक्षमाणा
 इंद्रवायू सुष्टुतिभिर्वसिष्ठाः ।
 वाजयन्तः स्ववसे हुवेम
 यूयं पातं स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

91.

कुत्रिदं नमसां ये वृधासः
 पुरा देवा अनवव्यास आसन् ।
 ते वायवे मनवे बाधिताया-
 न्नासयन्नुषसं सूर्येण ॥ १ ॥

उ॒शांतां दू॒ता न द॒भाय गो॒पा
 मा॒सश्च पा॒थः श॒रद॑श्च पू॒र्वीः ।
 इं॒द्रवा॒यू सु॒ष्टुति॒र्वा॒मिया॒ना
 मा॒र्द्धि॒कमी॒ष्टे सु॒वितं च॒ नर्व्य॑म् ॥ २ ॥

पी॒वोअ॒न्नो र॒यिवृ॑धः सु॒मेधाः
 श्वे॒तः सि॒षक्ति॑ नि॒युता॑मभि॒श्रीः ।
 ते वा॒यवे॑ स॒मन॑सो वि त॑स्थु-
 वि॒श्वेन्न॑रः स्व॒प॒त्यानि॑ च॒क्रुः ॥ ३ ॥

या॒त॒त्तर॑स्त॒न्वो॒ऽया॒वदो॑जो
 या॒व॒न्न॒रश्चक्ष॑सा दी॒ध्यानाः॑ ।
 शु॒चिं सो॒मं शु॒चि॒पा पा॒तम॑स्मे
 इं॒द्रवा॒यू स॒द॒तं ब॒र्हिरे॑दम् ॥ ४ ॥

नि॒यु॒वा॒ना नि॒युतं॑ स्पा॒र्ह॒र्वी॒रा
 इं॒द्रवा॒यू स॒रथं॑ या॒तम॑र्वाक् ।
 इ॒दं हि वां प्र॑भृ॒तं म॒ध्वो अ॒ग्र-
 म॒ध प्री॑णा॒ना वि मु॑मु॒क्तम॑स्मे ॥ ५ ॥

या वां श॒तं त्रि॒युतो॑ याः स॒हस्र॑-
 मि॒न्द्रवा॒यू वि॒श्ववा॑राः स॒च॒न्ते ।
 आ॒भि॒र्या॒तं सु॒वि॒द॒न्नाभि॑र्वा-
 क्पा॒तं न॒रा प्र॑ति॒भृत॑स्य म॒ध्वः ॥ ६ ॥

अ॒र्वी॒तो न श्र॑व॒सो भि॑क्ष॒माणा
 इं॒द्रवा॒यू सु॒ष्टुति॒भिर्ष॑सि॒ष्टाः ।

वाजयंतः स्ववसे हुवेम
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

92.

आ वायो भूष भुचिषा उप नः
सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।
उपो ते अंधो मद्यमयामि
यस्य देव दधिषे पूर्वपेयम् ॥ १ ॥

प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्था-
त्सोममिन्द्राय वायवे पिबध्यै ।
प्र यद्वा मध्वो अग्रियं भरंत्य-
ध्वर्यवो देवयंतः शशीभिः ॥ २ ॥

प्र याभिर्यासि दाम्वांसमच्छा
नियुद्धिर्वायविष्टये दुरोणे ।
नि नो रयिं सुभोजसं युवस्व
नि वीरं गव्यमध्वर्यं च राधः ॥ ३ ॥

ये वायव इन्द्रमार्दनास
आदेवासो नितोशनासो अर्यः ।
प्रतो वृत्राणि सूरिभिः व्याम
सासव्हांसो युधा नृभिरुमित्रान् ॥ ४ ॥

आ नो नियुद्धिः शतिनीभिरध्वरं
संहस्त्रिणीभिरुप याहि यज्ञम् ।

वायो अस्मिन्सर्वे मादयस्व
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

93.

शुचिं नु स्तौम नवजातमर्घ्ये-
इन्द्राग्नी वृत्रहणा जुषेथाम् ।
उभा हि वा सुहवा जोहवीमि
ता वाजं सद्य उशते धेष्टा ॥ १ ॥

ता सानसी शवसाना हि भूतं
साकुंवृधा शवसा शूशुवांसा ।
क्षयंतौ रायो यवसस्य भूरः
पृक्तं वाजस्य स्थविरस्य घृत्वेः ॥ २ ॥

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गु-
र्धीभिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।
अर्वतो न काष्ठां नक्षमाणा
इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते ॥ ३ ॥

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमान
इहै रयि यशसं पूर्वभाजम् ।
इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा
प्र नो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः ॥ ४ ॥

सं यन्मही मिथती स्पर्धमाने
तनुरुच्चा शूरसाता यतैते ।

अदेवयुं विदथे देवयुभिः
सत्रा हतं सोमसुता जनेन ॥ ५ ॥

इमामु षु सोमसुतिमुप न
एन्द्राग्नी सौमनसाय यातम् ।
नू चिद्धि परिमन्त्रार्थे अस्मा-
ना वां शश्वद्भिर्वृतीय वाजेः ॥ ६ ॥

सो अग्न एना नमसा समिद्धो-
च्छा मित्रं वरुणमिन्द्रं वोचेः ।
यत्सीमागंश्चकृमा तत्सु मृळ
तदर्यमादितिः शिश्रथंतु ॥ ७ ॥

एता अग्न आशुप्राणास इष्टी-
र्युवोः सचाभ्यश्याम वाजान् ।
मेन्द्रो नो विष्णुर्मरुतः पारि ह्य-
न्यूय पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

94.

इयं वामस्य मन्मन इन्द्राग्नी पूर्व्यस्तुतिः ।
अभ्रावृष्टिरिवाजनि ॥ ९ ॥

शृणुतं जरितुर्हवमिन्द्राग्नी वनतं गिरः ।
ईशाना पिप्यतं धियः ॥ १० ॥

मा पापुत्खाय नो नरेन्द्राग्नी माभिर्वास्तये ।
मा नो रीरधतं निदे ॥ ३ ॥

इद्रे अग्ना नमो बृहत्सुवृक्तिमेरयामहे ।
धिया धेना अवस्यवः ॥ ४ ॥

ता हि शश्वंत ईळंत इत्था विप्रस ऊतये ।
सबाधो वाजसातये ॥ ५ ॥

ता वां गीर्भिर्विपन्यवः प्रयस्वन्तो हवामहे ।
मेधसाता सनिष्यवः ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी अवसा गंतमस्मभ्यं चर्षणीसहा ।
मा नो दुःशंस ईशत ॥ ७ ॥

मा कस्य नो अरुषो धूर्तिः प्र ण्डुर्त्यस्य ।
इन्द्राग्नी शर्म यच्छतम् ॥ ८ ॥

गोमद्विरण्यवद्वसु यद्वामश्वावदीमहे ।
इन्द्राग्नी तद्वनेमाहि ॥ ९ ॥

यस्तोम आ सुते नर इन्द्राग्नी अजोहवुः ।
ससीवंता सपर्यवः ॥ १० ॥

उक्थेभिर्वृत्रहन्ता या मँदाना चिदा गिरा ।
आंगूषैराविषासतः ॥ ११ ॥

ताविदुःशंसं मर्त्यं दुर्विद्वांसं रक्षस्विर्नय ।
आभोगं हन्मना हतमुदधिं हन्मना हतम् ॥ १२ ॥

95.

प्र क्षोदसा धार्यसा सल्ल एषा
सरस्वती धरुणमार्यसी पूः ।
प्रवावधाना रथ्येव याति
विश्वं अपो महिना सिंधुरन्याः ॥ १ ॥

एकचित्सरस्वती नदीनां
श्रुचिर्यती गिरिभ्य आ समुद्रात् ।
रायश्चेतती भुवनस्य भूर-
घृतं पयो दुदुहे नाहुषाय ॥ २ ॥

स वावृधे नर्यो योषणासु
वृषा विशुर्वृषभो यज्ञियासु ।
स वाजिनं मघवद्भ्यो दधाति
वि सातये तन्वं मामृजीतं ॥ ३ ॥

उत स्या नः सरस्वती जुषाणो-
प श्रवस्सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।
मितजुभिर्नमस्त्यैरियाना
राया युजा विदुस्तदा सखिभ्यः ॥ ४ ॥

इ॒मा जु॒ष्टा॒ना यु॒ष्मदा॒ न॒मोभिः
 म॒ति स्तोमं॑ सर॒स्वति जु॒षस्व ।
 तव॑ श॒र्मान्प्रिय॑तमे द॒धाना
 उप॑ स्ते॒याम शर॑णं न वृ॒क्षम् ॥ ५ ॥

अ॒यमु॑ ते सर॒स्वति वसि॑ष्ठो
 द्वा॒रावृ॑तस्य सु॒भगे॑ व॒यावः ।
 व॒र्ध गु॒भ्रे स्तुव॑ते रा॒सि वा॒जा-
 न्यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ ६ ॥

96.

बृ॒हदु॑ गा॒यिषे॒ वचो॑-
 अ॒सुर्या॑ न॒दीना॑म् ।
 सर॑स्वती॒भिन्म॑हया सुवृ॒क्तिभिः॑
 स्तोमै॑र्वसिष्ठ॒ रोद॑सी ॥ १ ॥
 उ॒भे यत्ते॑ म॒हिना॑ शु॒भ्रे अ॑र्ध॒सी
 अधि॑क्षि॒यति॑ पू॒र्वः ।
 सा नो॑ बो॒ध्यवि॑त्री म॒रुत्स॑खा
 चोद॑ रा॒धे म॒घोना॑म् ॥ २ ॥

भ॒द्रमि॑न्द्रा॒ कृण॑व॒त्सर॑स्व॒त्य-
 क॑वारी चेत॒ति वा॒जिनी॑वती ।
 गृ॒णाना॑ ज॒मद॑ग्नि॒व-
 स्तु॒वाना॑ च वसिष्ठ॒वत् ॥ ३ ॥

जनीयंतो न्वग्रवः पुत्रीयतः सुदानवः ।
सरस्वतं हवामहे ॥ ४ ॥

ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमंतो घृतश्रुतः ।
तेभिर्नोऽविता भव ॥ ५ ॥

पीपिवांसं सरस्वत स्तनं यो विश्वदर्शतः ।
भक्षीमहि प्रजामिषम् ॥ ६ ॥

97.

यज्ञे दिवो नृषदने पृथिव्या
नरो यत्र देवयवो मदन्ति ।
इन्द्राय यत्र सर्वानानि सुन्वे
गमन्मदाय प्रथमं वयंश्च ॥ १ ॥

आ दैव्या वृणीमहे स्वांसि
बृहस्पतिर्नो मह आ संखायः ।
यथा भवेम मीळहुषे अनागा
यो नो दाता पशवतः पितृव ॥ २ ॥

तम् ज्येष्ठं नमसा हविर्भिः
सुरेवं ब्रह्मणस्पतिं गृणीषे ।
इन्द्रं शोको महि दैव्यः सिषक्तु
यो ब्रह्मणो देवकृतस्य राजा ॥ ३ ॥

स आ नो योनिं सदतु प्रेष्टो
 बृहस्पतिर्विश्ववारो यो अस्ति ।
 कामो रायः सुवीर्यस्य तं दा-
 त्यर्षन्नो अति सश्वतो अरिष्टान् ॥ ४ ॥

तमा नो अर्कममृताय जुष्ट-
 भिमे धासुर्मृतासः पुराजाः ।
 शुचिकंदं यजतं प्रस्थानां
 बृहस्पतिमनुवर्णं हुवेम ॥ ५ ॥

तं शुग्मासो अरुषासो अश्वा
 बृहस्पतिं सहवाहो वहति ।
 सहश्विद्यस्य नीलवत्सुभस्थं
 नभो न रूपमरुषं वसानाः ॥ ६ ॥

स हि शुचिः शतपत्रः स शुध्यु-
 हिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षाः ।
 बृहस्पतिः स स्वविश ऋष्वः
 पुरु सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥ ७ ॥

देवी देवस्य रोदसी जनित्री
 बृहस्पतिं वावृधतुर्महित्वा ।
 दक्षाय्याय दक्षता सखायः
 करद्भागं सुतरां सुगाधा ॥ ८ ॥

इयं वां ब्रह्मणस्पते सुवृक्ति-
 ब्रह्मैवाय वज्जिणे अकारि ।
 अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधी-
 र्जजस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ९ ॥

बृहस्पते युवमिंद्रश्च वस्वो
 दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य ।
 धृत्तं रयिं स्तुवते कीरये चि-
 ब्रूयं पात स्वास्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

98.

अध्वर्यवोऽरुणं दुग्धमंशुं
 जुहोतेन वृषभाय क्षितीनाम् ।
 गौराद्वेदीयां अवयानमिन्द्रो
 • विभ्राहेद्याति सुतसोममिच्छन् ॥ १ ॥

यदधिषे प्रदिवि चार्वन्नं
 दिवेदिवे पीतिमिदस्य वक्षि ।
 उत हृदोत मनसा जुषाण •
 उशन्निरु प्रस्थितान्पाहि सोमान् ॥ २ ॥

जज्ञानः सोमं सहसे पपाथ
 प्र ते माता महिमानमुवाच ।
 एतं पपाथोर्वी १तरिक्षं
 • युधा देवेभ्यो वरिवश्चकथ ॥ ३ ॥

यद्योधसा महतो मन्यमाना-
 न्साक्षाम् तान्बाहुभिः शाशदानान् ।
 यद्वा नृभिर्वृत इन्द्राभियुध्या-
 स्तं त्वयाजिं सौश्रवसं जयेम ॥ ४ ॥

प्रेङ्गस्य वोचं प्रथमा कृतानि
 नूतना मघवा यां चकार ।
 यदेदेवीरसहिष्ट माया
 अथाभवत्केवलः सोमो अस्य ॥ ५ ॥

तवेद विश्वमभितः पशव्यं
 यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य ।
 गवामसि गोपतिरेक इन्द्र
 भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः ॥ ६ ॥

बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्वो
 दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य ।
 धत्तं रयिं स्तुवते कीरये चि-
 द्भूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

. 99 .

पुरो मात्रया तन्वा वृधान्
 न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति ।
 उभे ते विद्म रजसी पृथिव्या
 विष्णो देव त्वं परमस्य विस्ते ॥ १ ॥

न ते विष्णो जायमानो न जातो
 देवं महिम्नः परमन्तमाप ।
 उदस्तम्ना नाकमृष्ट्वं बृहन्ते
 दार्धर्ष प्राचीं ककुभं पृथिव्याः ॥ २ ॥

इरावती धेनुमती हि भूतं
 सूर्यवासिनी मनुषे उशस्या ।
 व्यस्तम्ना रोदसी विष्णवेते
 दार्धर्ष पृथिवीमभितो मयूखैः ॥ ३ ॥

उरं यज्ञाय चक्रंथुरु लोकं
 जनयन्ता सूर्यमुषासमग्निम् ।
 दासस्य चिद्वृषशिप्रस्य माया
 जग्मर्थुर्नरा पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥

इन्द्राविष्णू दृहिताः शंबरस्य
 • नवपुरो नवति च श्रथिष्टम् ।
 शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं
 ह्यथो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥ ५ ॥

इयं मनीषा बृहती बृहन्तो-
 रुक्रमा त्वसा वर्धयन्ती ।
 ररे वां स्तोमं विदधेषु विष्णो
 पिन्वत्तमिषो वृजनेष्विद्व ॥ ६ ॥

वषट्के विष्णवांस आ रुणे
 तन्मे जुषस्व शिपिविष्टे हव्यम् ।

वर्धेतु त्वा सुष्टुतयो गिरौ मे
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

100.

नू मर्तो दयन्ते सनिष्य-
न्यो विष्णव उरुगाग्नाय दार्शत ।
प्र यः सत्राचा मनसा यजात
एतावन्तं नर्यमाविवासात् ॥ १ ॥

त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्त्या-
मप्रयुतामेवयावो मतिं दाः ।
पचो यथा नः सुवितस्य भूरे-
रश्ववतः पुरुश्चन्द्रस्य रायः ॥ २ ॥

त्रिदेवः पृथिवीमेष एतां
वि चक्रमे शतर्चसं महित्वा ।
प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीया-
न्त्वेषं ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥ ३ ॥

वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां
क्षत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।
ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास
उरुक्षितिं सुजनिमा चकार ॥ ४ ॥

प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामा-
र्यः शंसामि वयुनानि विद्वान् ।

तं त्वा गृणामि त्वत्सुमतंव्या-
न्क्षयंतमस्य रजसः पराक्ते ॥ ५ ॥

किमिच्छे विष्णोः परिचक्ष्यं भू-
त्प यद्वक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।
मा वर्षो अस्मदप गूह एत-
द्यदन्यरूपः समिधे षभूथ ॥ ६ ॥

वर्षद्वे विष्णवांस आ कृणोमि
तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यम् ।
वर्धतु त्वा छष्टुतंयो गिरो मे
यूयं पात स्वास्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

101.

तिस्रो वाचः प्र वदे ज्योतिरग्रा
• या एतद्देहे मधुदोषमूधः ।
स वृत्सं कृण्वन्गर्भमोषधीनां
सद्यो जालो वृषभो रोरवीति ॥ १ ॥

यो वर्धन ओषधीनां यो अपां
यो विश्वस्य जगतो देव ईशे ।
स त्रिधातु शरणं शर्म यस-
च्चिवर्तु ज्योतिः स्वभिष्टयस्मे ॥ २ ॥

स्तरीरं त्वद्भवति सूत उ त्व-
द्यथावशां तन्वं चक्र एषः ।

पितुः प॒त्यः प्र॒ति गृ॒णाति मा॒ता
तेन॑ पि॒ता वर्ध॑ते तेन॑ पु॒त्रः ॥ ३ ॥

यस्मि॑न्वि॒श्वानि॑ भुव॑नानि त॒स्यु-
स्ति॒स्रो व्याव॑स्त्रेधा स॒सुरा॑पः ।
त्रयः॑ कौ॒शास॑ उप॒सेच॑नासो
स॒ध्वं श्रोत॑त्य॒भिर्तो वि॒दुःश॑म् ॥ ४ ॥

इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य स्व॒राजै
हृ॒दो अ॒स्त्वन्तरं॑ तज्जु॒र्जोष॑त् ।
म॒योभुवो॑ वृ॒ष्टयः॑ सं॒वस्मे
सृ॒ष्टि॒प॒त्ना ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः ॥ ५ ॥

स रे॒तोधा॑ वृष॒भः शश्रे॑तीनां ।
तस्मि॑न्ना॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्च ।
तन्म॑ऋ॒तं पा॑तु श॒तशार॑दाय
यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ६ ॥

102.

प॒र्जन्या॑य प्र गा॒यत॑ दि॒वस्प॑त्राय मी॒ळहु॑रे
स नो॑ य॒वस॑मिच्छतु ॥ १ ॥

यो गर्भ॑मोष॒धीनां॑ गवां॑ कृ॒णोत्य॑र्व॒ताम् ।
प॒र्जन्यः॑ पु॒रुषी॑णाम् ॥ २ ॥

तस्मा इदास्ये हविर्जुहोता मधुमत्तमम् ।
इळां नः संयतं करत् ॥ ३ ॥

103.

संवत्सरं शशयाना ब्राह्मणा व्रतचारिणः ।
वाचं पर्जन्यजिन्वितां प्र मंडूकां अवादिषुः ॥ १ ॥

दिव्या आपो अभि यदेनमाय-
न्दति न शुष्कं सरसी शयानम् ।
गवामह न मायुर्वत्सिर्नीनां
मंडूकानां वृषुरत्रा समेति ॥ २ ॥

यदीमेनां उग्रतो अभ्यवर्षी-
चृष्यावतः प्रावृष्यागतायाम् ।
अखलैरुक्त्या पितरं न पुत्रो
अन्यो अन्यमुप वदंतमेति ॥ ३ ॥

अन्यो अन्यमनु गृभ्णात्येनो-
रपां प्रसर्गे यदमदिषाताम् ।
मंडूको यदभिवृष्टः कनिष्क-
नृश्रिः संपुंक्ते हरितेन वाचम् ॥ ४ ॥

यदेषामन्यो अन्यस्य वाचं
• शाक्तस्यैव वदति शिक्षमाणः ।

सर्वं तदेसा समृधेव पर्व
यत्सुवाचो वदथनाध्यप्सु ॥ ५ ॥

गोमायुरेको अजमायुरेकः
पृश्निरेको हरित एक एषाम् ।
समानं नाम बिभ्रतो विरूपाः
शुरुत्रा वाचं पिपिशुर्वदंतः ॥ ६ ॥

ब्राह्मणासो अतिरात्रे न सोमे
सरो न पूर्णमभितो वदंतः ।
संवत्सरस्य तदहः परिं ह
यन्मंडूकाः प्रावृषीणं बभूव ॥ ७ ॥

ब्राह्मणासः सोमिनो वाचमक्रतु
ब्रह्म कृण्वंतः परिवत्सरीणम् ।
अध्वर्यवो घर्मिणः सिष्विदाना
आविर्भवन्ति गुष्ठा न के चित् ॥ ८ ॥

देवहितं जुगुपर्दादशस्य
ऋतुं नरो न प्र मिनत्येते ।
संवत्सरे प्रावृष्यागतायां
तप्ता घर्मा अश्रुवते विसर्गम् ॥ ९ ॥

गोमायुरदादजमायुरदा-
त्पृश्निरदाहरितो नो वसूनि ।

गवां मङ्गुका ददतः सुतानि
सहस्रसत्रे प्र तिरंत आयुः ॥ १८ ॥

104.

इन्द्रासोमा तपतं रक्ष उब्जतं
न्यर्पयत वृषणा तमोवृधः ।
परां शृणीतमचितो न्योषतं
हतं नुदेथां नि शिशीतमत्रिणः ॥ १ ॥

इन्द्रासोमा समवशंसमभ्युधं
तपुय्यस्तु चरुरग्निवा इव ।
ब्रह्मद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे
द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने ॥ २ ॥

इन्द्रासोमा दुष्कृतो वव्रे अंत-
• रनारभणे तमसि प्र विध्यतम् ।
यथा नातः पुनरेकश्चनोदय-
तद्रामस्तु सहसे मन्युमच्छवः ॥ ३ ॥

इन्द्रासोमा वर्तयतं दिवो वधं
सं पृथिव्या अघशंसाय तर्हिणम् ।
उत्तक्षतं स्वर्ग्युपर्वतेभ्यो
येन रक्षो वावृधानं निजूर्वथः ॥ ४ ॥

इन्द्रासोमा वर्तयतं दिवस्पर्ध-
मितसेभिर्युवमश्महन्मभिः ।

तपुर्वधेभिरुजरेभिरुत्रिणो

नि पेशानि विध्यत यंतु निस्वरम् ॥ ५ ॥

इन्द्रासोमा परि वां भूतु विश्वत

इयं मृतिः कृदयाश्वेव वाजिना ।

यां वां होत्रां परिहिनोमि मेधये-

मा ब्रह्माणि नृपतीध जिन्वतम् ॥ ६ ॥

प्रति स्मरेथां तुजयद्विरेवै-

हृतिं ब्रुहो रुक्षसो भंगुसवतः ।

इन्द्रासोमा दुष्कृते मा सुगं भू-

द्यो नः कृदा चिदभिदासति ब्रुहा ॥ ७ ॥

यो मा पाकेन मनसा चरंत-

मभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः ।

आप इव काशिना संगृभीता

असन्नस्त्वासंत इन्द्र वक्ता ॥ ८ ॥

ये पाकशंसं विहरंत एवै-

र्ये वा भद्रं दुर्षयति स्वधाभिः ।

अहये वा तान्प्रददातु सोम

आ वा दधातु निर्वृतेरूपस्थे ॥ ९ ॥

यो नो रसं दिप्सति पित्वो अग्ने

यो अश्वानां यो गवां यस्तनूनाम् ।

रिपु स्तेन स्तेयरुद्धमेतु
नि ष हीयतां तन्वा रे तना च ॥ १० ॥

परः सो अस्तु तन्वा रे तना च
तिस्रः पृथिवीरुधो अस्तु विश्वाः ।
प्रति शुष्यतु यज्ञो अस्य देवा
यो नो दिवा दिप्सति यश्च नक्तम् ॥ ११ ॥

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय
सन्नासञ्च वचसी पस्पृधाते ।
तयोर्यत्सत्यं यतरदृजीय-
स्तदित्सोमोऽवति हंत्यासञ् ॥ १२ ॥

न वा उ सोमो वृजिनं हिनोति
न क्षत्रियं मिथुया धारयंतम् ।
हन्ति रक्षो हंत्यासुद्रदंत-
मुभाविद्रस्य प्रसितौ शयाते ॥ १३ ॥

यदि वाहमनृतदेव आसु
मोघं वा देवा अप्यूहे अग्ने ।
किमुस्मभ्यं जातवेदो हणीषे
द्रोघवाचस्ते निर्ऋथं संचताम् ॥ १४ ॥

अद्या मुरीय यदि यातुधानो अस्मि
यदि वायुस्ततप पूरुषस्य ।

अधा स वीरैर्दशभिर्वि यूया
यो मे मोघं यातुधानेत्याह ॥ १५ ॥

यो मायातुं यातुधानेत्याह
यो वा रक्षाः शुचिरस्मीत्याह ।
इंद्रस्तं हंतु महता वधेन
विश्वस्य जंतोरधमस्पदीष्ट ॥ १६ ॥

प्र या जिगाति खर्गलेव नक्त-
मप ब्रुहा तन्वं गूहमापा ।
वत्रा अनंतां अव सा पदीष्ट
प्रावाणो व्रंतु रक्षस उपब्देः ॥ १७ ॥

वि तिष्ठध्वं मरुतो विद्विच्छत
गृभायत रक्षसः सं पिनष्टन ।
वयो ये भूत्वा पतयंति नक्तभि-
र्ये वा रिपो दधिरे देवे अध्वरे ॥ १८ ॥

प्र वर्तय दिवो अश्मानमिंद्र
सोमंशितं मघवन्सं शिशाधि ।
प्राक्तादप्राक्तादधराकुंक्ता-
दभि जाहि रक्षसः पर्वतेन ॥ १९ ॥

एत उ त्ये पतयंति श्वयातव
इंद्रं दिप्संति दिप्सवोऽदाभ्यम् ।

शिशीति शक्रः पिशुनेभ्यो वधं
नूनं सृजदशनिं यातुमद्भ्यः ॥ २० ॥

इन्द्रो यातूनामभवत्पराशरो
हविर्मथीनामभ्या रेविवसताम् ।
अभीदु शक्रः परशुर्यथा वनं
पात्रैव भिदन्सुत एति रक्षसः ॥ २१ ॥

उलूकयातुं शुश्रूलूकयातुं
जहि श्रयातुमुत कोकयातुम् ।
सुपर्णयातुमुत गृध्रयातुं
दृषदेव प्र मृण रक्ष इन्द्र ॥ २२ ॥

मा नो रक्षो अभि नडयातुमावता-
मपोच्छतु मिथुना या किमीदिना ।
पृथिवी नः पार्थिवात्पात्वहंसो-
ऽन्तरिक्षं दिव्यात्पात्वस्मान् ॥ २३ ॥

इन्द्र जहि पुमांसं यातुधानं-
मुत त्वयि मायया शाशदानाम् ।
विग्रीवासो मूरदेवा ऋदंतु
मा ते दृशन्सूर्यमुच्चरंतम् ॥ २४ ॥

प्रति चक्ष्व वि चक्ष्वेवैश्व सोम जागृतम् ।
रक्षोभ्यो वधमस्यतमशनिं यातुमद्भ्यः ॥ २५ ॥

EXTRACTS FROM THE PĀDA TEXT.

1.

1. हस्ते ऽच्युती. प्र ऽशस्तम्. दूरे ऽदृशम्. गृहे ऽप-
तिम्. 2. नि ऋः. सु ऽप्रतिचक्षम्. दर्मे. 3. प्र ऽइङ्ङः. नः अ०. 4.
सु ऽवीरासः. यत्र. स॒म् ऽआसते. सु ऽजाताः. 5. दाः. सु ऽवी-
रम्. सु ऽअपत्यम्. प्र ऽशस्तम्. यातुं ऽमावान्. 6. सु ऽद-
क्षम्. स्वा ए०. वसु ऽयुः. 7. अग्ने अप०. दह अ०. नि ऽस्वरम्.
चातयस्व अ०. 8. अग्ने. उतो इति. नः. एभिः. 9. मर्तीः.
सु ऽमनाः. 10. वृत्र ऽहत्येषु. शूराः. प्र ऽशस्ताम्. 11.
सदाम्. मा अ०. 12. उप ऽयाति. सु ऽअपत्यम्. स्व ऽजन्मना.
ववृधानम्. 13. अघ ऽयोः. स्याम्. 14. सः इत्. वीलु-
ऽपाणिः. सहस्र ऽपाथाः. स॒म् ऽएति. 15. सः इत्. नि ऽपाति.
स॒म् ऽएद्धारम्. सु ऽजातासः. 16. आ ऽहुतः. 17. छे
इति. अग्ने आ ऽहव॑नानि. भूरि ईः. वहतू इति. 18. इमो
इति. हव्या अ०. 19. दाः. दुः ऽवाससे. रक्षसे. ऋत॑ ऽवः.
वने. 20. नु. अग्ने उत् श०. सुसूदः. स्याम् उ०. 21. सु-
ऽहव॑. रण्व ऽसंदृक्. सु ऽदीती. सूनो इति. त्वे इति. नित्ये.
धृक्. अस्मत्. 22. दुः ऽभूतर्थे. सचा ए०. देव॑ ऽइक्षेष्टु. दुः-

ऽमृतयः. भृमात्. सूनो इति. 23. सुऽअनीक. आऽजु-
होति. वसुऽवनिम्. 24. वह. मदेम अविऽक्षितासः. सु-
ऽवीराः. 25 = 20.

2.

1. सुऽइधम्. शोचं. 2. सुऽकृतवः. धियम्ऽधाः.
3. सुऽदक्षम्. रोदसी इति. सत्यऽवाचम्. समऽइधम्. इत्.
4. अभिऽजु. आऽजुहानाः. घृतऽपृष्ठम्. 5. सुऽआध्यः.
देवऽयंतः. अशिश्नयुः. पूर्वी इति. रिहाणे इति. 6. योषणे
इति. दिव्ये इति. मही इति. उषसानक्ता. सुदुघाऽइव. व-
हिऽसदा. पुरुहूते इति पुरुऽहूते. मयोनी इति. यज्ञिये
इति. 7. कारू इति. जातऽवेदसा. 8. सुऽजोषाः. आ
इ०. 9. तत्. स्यस्वेति स्यस्व. सुऽदक्षः. युक्तऽग्रात्रा.
देवऽकामः. 10. वनस्पते अव. सृज् उप. सः इत्. 11.
सुम्ऽइधानः. सऽरथम्. सुऽपुत्रा. अमृताः.

3.

1. सुऽजोषाः. निऽधुविः. ऋतऽवा. तपुऽमूर्धा. घृत-
ऽअन्नः. 2. समऽवरणात् वि. 3. नवऽजातस्य. वृष्णः
अ०. अच्छ. अग्ने. 4. समऽअवृक्त. सेनाऽइव. प्रऽसि-
तिः. ते. 5. निऽशिशानाः. आऽहुतस्य. 6. सुऽसंपृक्.
सुऽअनीक. शोचसे. 7. स्वाहा अ०. परि इ०. 8. याः.

अधृष्टाः. सूनो इति. जातऽवेदः. 9. पूताऽइव. स्वऽधि-
तिः. देवऽयंज्याय. सुऽक्रतुः. 10. सुऽचेतसम्.

4.

1. च अ०. सुऽपूतम्. 2. शुचिऽदन्. 3. सम्ऽसदि.
दुऽओकम्. 4. प्रऽचेताः. त्वे इति. सुऽमनसः. 5. दे-
वऽकृतम्. हि अ०. विश्वऽधायसम्. 6. हि अ०. सुऽवी-
र्यस्य. अवीराः. मा अ०. सदा॒म्. मा अ०. 7. परिऽसद्यम्.
हि. अन्यऽजातम्. 8. प्रभाय अ०. सुऽशेवः. अन्यऽउ-
दर्यः. मंतुवै. ऊं इति.* अध. वाजी अ०. 9. अभि एतु. रयिः.
10.=3,10.

5.

1. प्र अ०. उपऽस्थे. ववृधे. 2. वृषभः. ववृधानः. 3.
असमनाः. 4. त्रिऽधातु. पृथिवी. रोदसी इति. ततं॒थ अ०.
5. वावशानाः. 6. त्वे इति. नि ऋ०. मित्रऽमहः. अग्ने.
7. विऽओमन्. जातऽवेदः. 8. अस्मे इति. आ ई०. विश्व-
स्वार. 9. पुरुऽक्षुम्. सऽजोषाः.

6.

1. सम्ऽराजः. प्रऽशस्तिम्. अनुऽमाद्यस्य. इंद्रस्यऽइव.
2. पुरीम्ऽदरस्य. 3. नि अ०. मृधऽवाचः. चकार अ०. 4.

* So always.

गृणीषे अ०. 5. अर्य०प०नीः. नि०रुध्य. बलि०हृतः. 6.
सु०म०तिम्. आ अ०. उप०स्थम्. 7. उत्०इता. आ अ०.

7.

1. भव०. मि०त०ऽहुः. 2. स्वाः. पृथिव्याः. 3. सु०धि-
तम्. विश्व०व०रे इति विश्व०व०रे. सु०शेवः. 4. वि०चैलसः
दुरोणे अ०. मधु०व०चाः. ऋत०वा. 5. आ०ज०ग०न्वान्. नृ-
०स०द०ने. वि०ध०र्ता. व०वृ०धाते इति. विश्व०व०रम्. 6. आ
अ०. वा अ०. 7. नु. अ०ग्ने. सूनो इति.

8.

1. आ०हृतम्. सु०वाधः. आ अ०. अ०ग्ने. 2. स्यः. सु-
०म०हान्. अ०क०रि०त्य०कः. कृ०ष्ण०प०विः. 3. सु०वृ०क्तिम्.
सु०द०न्. 4. प्र०प्रे अ०. 5. त्वे इति. आ०ह०व०नानि. सु०
म०नाः. सु०जा०त. 6. श०त०साः. सम०स०ह०स०म्. द्वि०ब०हीः.
अ०मी०व०चा०त०नम्. र०क्षः०हा.

9.

1. उप०स्थात् होता. सु०क०त०सु. 2. सु०क्र०तुः. पु०-
०भो०ज०स०म्. 3. सु०स०स०त्. चि०त्र०भा०नुः. प्र०स्वः. 4.
स०म०न०गाः. अ०शु०च०त् जा०त०वे०दाः. सु०स०दृ०शा. वि०भो०ति.
स०म०इ०धा०नम्. 5. अ०च्छ. ब०ह्म०कृ०ता. अ०श्वि०ना. अ०. र०त्न-

धेयाय. 6. सम् इधानः. पुरम् धिम. पुरु नीथा. जा-
त वैदः.

10.

1. दीयत शो. अजीपरिति. 2. न. देव ऽयावा. 3.
अच्छ. सु ऽसदृशम्. सु ऽप्रतीकम्. सु ऽअंचम्. हव्य ऽवाहम्.
4. स ऽजोषाः. वह. विश्व ऽजन्याम्. विश्व ऽवारम्.

11.

1. प्र ऽकेतः. न. अमृताः. स ऽरथम्. नि अ. सद इह. 2.
इत्. आ अ. अग्ने अ. सु ऽदिना. 3. त्वे इति. अग्ने. भव.
अभिगृह्णति ऽपावा. 4. अध्वरस्य अ. हि अ. जुषंत. अथ.
देवाः. ह व्य ऽवाहम्. 5. आ अ. हविः ऽअद्याय. इंद्र ऽ
ज्येष्ठासः.

12.

1. सम् इहः. चित्र ऽभानुम्. रोदसी इति. उर्वी इति.
सु आहुतम्. 2. दुः इतानि. सन्नान्. अग्निः स्तवे. दमे.
जात वैदाः. दुः इतात्. 3. त्वे इति. सु ऽसैनानि.

13.

1. प्र अ. विश्व ऽगुचे. धियम् ऽधे. असुर ऽग्ने. 2. रोद-

सी इति. अपृणाः अभि ऽशस्तेः. जात ऽवेदः. 3. वि. प.
रि ऽज्मा.

14.

1. सम ऽइथा. जात ऽवेदसे. देवहूति ऽभिः. शुक्र ऽशौ-
चिषे. दाशेम् अ°. 2. सम ऽइथा. सु ऽस्तुती. घृतेन, अ°.
भद्र ऽशौचे. 3. देव ऽहूतिम्. वषट् ऽकृतिम्.

15.

1. उप ऽसद्याय. मीळहुषे. जुहुत. 2. नि ऽससाद. गृह-
ऽपतिः. 3. अग्निः. उत अ°. 5. स्पार्हाः. 6. सः इ°.
वषट् ऽकृतिम्. हव्य ऽवाहनः. 7. सु ऽवीरम्. अग्ने आ-
ऽहुत. 8. सु ऽअग्रयः. सु ऽवीरः. 9. उप अ°. 10.
अग्निः. शुक्र ऽशौचिः. 11. भर ई°. यहो इति. 13. रक्ष नः.
स्म. रिषतः. 14. अर्ध. आयसी. नृ ऽपीतये. भव. शत-
ऽभुजिः. 15. दोषा ऽवस्तः अघ ऽयतः.

16.

1. नमसा ऊ°. सु ऽअध्वरम्. 2. विश्व ऽभोजसा. सु ऽआ-
हुतः. सु ऽब्रह्मा. सु ऽशमी. 3. आ ऽजुहानस्य. दिवि ऽसृ-
शः. 4. सूनो इति. मर्त ऽभोजना. त्वा ई°. 5. गृह ऽप-
तिः. विश्व ऽवार. प्र ऽचेताः. 6. सुकृतो इति. सु ऽकृती.

रत्नऽधाः सुऽशंसः. 7. त्वे इति. सुऽआहुत. 8. घृत-
 ऽहस्ता. दुरोणे आ. निऽसीदति. यच्छ. दीर्घऽश्रुत. 9.
 हव्यऽदातिम्. 10. पृत्तुऽभिः त्वम्. 11. द्रविणः ऽदाः.
 आऽसिचम्. 12. प्रऽचेतसम्. सुऽवीर्यम्.

17;

1. सुऽसुमिधा. सम्ऽइदः. 2. वह इह. 3. सुऽअ-
 ध्वरा. जात ऽवेदः. 4. सुऽअध्वरा. जात ऽवेदाः. पिप्रयत्.
 5. प्रचेत इति प्रऽचेतः. सत्याः. आ ऽशिषः. 6. हव्य-
 ऽवाहम्. अग्ने.

18.

1. त्वे इति. चित्. सुऽदुषाः. हि. 2. राजा ऽइव. एव
 अव. विदुः. 3. मन्त्राः. सुऽमतौ. 4. सुऽयवसे. दुधुक्षन्. इत्.
 गोऽपतिम्. आह आ. सुऽमतिम्. 5. सुऽदासे. सुऽपारा.
 6. निऽशिताः. अपि ऽइव. 7. भनन्त आ अ°. अनयत्.
 सधऽमाः. 8. दुः ऽआध्यः. मन्त्रा. अ°. पशुः. अशयत्.
 9. निऽअर्थम्. चन इत् अभिऽपित्वम्. सुऽदासे. सुऽतुकां.
 अरथयत्. वधिऽवाचः. 10. अगौपाः. यथा ऽकृतम्.
 पृश्निऽगावः. पृश्निऽनिप्रेषितासः. निऽयुतः. 11. नि.
 अस्तस्त्रिस्तः. 12. अप् सु. वज्रऽबाहुः. 13. दर्दरिति.
 दर्दः. वि. मृधऽवाचम्. 14. गव्यवः अ°. सुसुपुः. विश्वा
 इत्. 15. इद्रेण एते. दुः ऽमित्रासः. प्रकलऽत्रित्. मिमानाः.

सु॒ऽदासे॑(17). 16. गृ॒तु॒ऽपाम् म॒न्यु॒ऽम्यः॑. 17. पे॒त्वेन॑ वे॒द्या
अ॒. प्र अ॒. 18. र॒रुधुः॑ ते॒ चि॒त् शः॑ ए॒नः॑. 19. प्र अ॒.
20. ते॒ सु॒ऽम॒तयः॑. स॒म् च॒क्षे॑. चि॒त् ज॒घ॒थ॑ अ॒व. 21.
प॒रा॒ऽशरः॑. श॒त॒ऽया॒तुः॑. मृ॒ष॒न्त॑ अ॒ध. सु॒ऽदि॒ना॑. वि उ॒. 22.
वे इति॑. श॒ते इति॑. सु॒ऽदा॒सेः(23). हो॒ता॒ऽइ॒व. 23. स्मत्
ऽदि॒ष्टयः॑. पृ॒थि॒वि॒ऽस्थाः॑. 24. रो॒द॒सी इति॑. उ॒र्वी इति॑. वि
ऽब॒भाजः॑. वि॒ऽभु॒क्ता. स॒प्त ई॒त्. 25. स॒श्व॒त॒ऽअनु॑. दि॒वः
ऽदा॒सम् सु॒ऽदा॒सेः॑. अ॒वि॒ष्टनः॑. दुः॒ऽन॒शम्.

19.

. 1. ति॒ग्म॒ऽशृ॒गः॑. च॒य॒व॒यति॑. प्र॒ऽय॒न्ता॒ अ॒सि॒. सु॒स्वि॒ऽत॒-
रा॒य. 2. स॒ऽम॒र्ये॑. यत् शुः॑ नि अ॒स्मै. 3. धृ॒ष्णो॑ इति॑.
वी॒त॒ऽह॒व्यम् प्र॒आ॒. सु॒ऽदा॒सम् क्षे॒त्र॒ऽसा॒ता. वृ॒त्र॒ऽह॒त्ये॒षु.
4. नृ॒ऽम॒नः॑. दे॒व॒ऽवी॒तौ. ह॒रि॒ऽअ॒श्वः॑. च अ॒. सु॒ऽह॒न्तु॑. 5.
व॒ज्र॒ऽह॒स्त॒. नि॒ऽवे॒श॒ने. श॒त॒ऽत॒मा अ॒. उ॒त॒ अ॒. 6. रा॒-
त॒ऽह॒व्या॒य. सु॒ऽदा॒से॑. ह॒री इति॑. पु॒रु॒ऽशा॒क. 7. प॒रा॒ऽदै.
8. अ॒ति॒थि॒ऽग्वा॒य. 9. चि॒त् उ॒रु॒थ॒ऽशा॒सः॑. 10. स्तो॒माः॑.
वृ॒त्र॒ऽह॒त्ये॑. 11. नु॒. न॒हा॒ऽजु॒तः॑. व॒वृ॒ध॒स्व.

20.

. 1. नृ॒ऽस॒दन॑म्. 2. प्र आ॒वी॒त्. सु॒ऽदा॒से॑. वै. 3.
ख॒ज॒ऽरु॒त्. जु॒नुषा॑ ई॒. वि आ॒से॑. सु॒ऽओ॒जाः॑. अ॒ध. श॒नु॒-
ऽय॒न्तम्. 4. उ॒भे इति॑. रो॒द॒सी इति॑. म॒हि॒ऽत्वा. आ॒. वै.

5. चित्. सेना ऽनीः. अस्ति इ०. गो ऽएषणः. 6. नु.
रेषतः. आ ऽविवासात्. राये. ऋत् ऽपाः. ऋति ऽजाः. 7.
अयत्. भर. 8. ते. असत्. सु ऽमतौ. नृ ऽपीतौ. 9. ते.
ते. आ अ०. 10. खऽयतायै.

21.,

1. गो ऽऋजीकम्. नि अ०. जनुषा ईम्. हरि ऽअश्व. वीध.
नः. 2. सोम् ऽमादः. दुध ऽवाचः. नि ऊं इति. दूरे ऽउपवदः.
नृ ऽसाचः. 3. सवित्वै. कुरिति कः. परि ऽस्थिताः. धेनाः.
4. विवेष आ०. वघ ऽहस्तः. 5. शिश्र ऽदेवाः. 6. कत्वा
इ०. विव्यक्. स्वेन. 7. पूर्वे अनु. वि ऽसह्य इ०. 8. हि.
जुहाव ई०. शतम् ऽऊते. अस्मे इति. अभि ऽक्षत्तुः. 9. ते.
नमः ऽवृथासः. स्म. ते अ०. सम् ऽईके अभि ऽईतिम्.

22.

1. पिबे. सुसाव. हरि ऽअश्व अ०. सु ऽयतः. न अ०. 2..
हरि ऽअश्व. प्रभुवसो इति प्रभु ऽवसो. 3. बोध. आ इ०. अ-
ऽशस्तिम्. सध ऽमादे. 4. श्रुधि. वि ऽपिपानस्य अ०. बोध.
विप्रस्य अ०. कृष्व. सचा इमा. 5. सु ऽस्तुतिम्. स्वऽयज्ञः.
6. मा अरे अस्मत्. कुरिति कः. 7. तुभ्य इत्. विश्वधा
अस्ति. 8. नु. चित्. दस्म उत्. 9. पूर्वे. अस्मे इति.

23.

1. श्रवस्या इ०. स० म०र्ये. महय०. त०तान० उ०प० श्रोता.
 भे. 2. देव० जामिः. यत् शु०. वि०वाचि. तानि इत्.
 3. गो० ऽर्षणम्. रोदसी इति. महि० त्वा इ०. अप्रति. 4.
 पिप्युः. ते. नि० युतः. अच्छ. 5. तुवि० राधसम्. गूर. 6.
 एव इत्. वज्र० बाहुम्. अभि अ०.

24.

1. योनिः ते. पुरु० हूत. 2. द्वि० बर्हीः. परि० सिक्ता.
 विसृष्ट० धेना. सु० वृक्तिः. 3. सोम० पेयाय. अच्छ. 4.
 स० जोषाः. हरि० अ०श्व. सु० शिप्र अ०स्मे इति. 5. महे.
 धुरि० इव अ०. त्वा अ०. दिवि० इव. 6. एव. सु० म०तिम्.
 सु० वीराम्.

25.

1. इ०ब्र ऊ०ती उ०. स०म०न्यवः. स०म् अ०र०त. दि०द्युत्.
 2. दुः०गे. स०म् अ०भरणम्. 3. सु० दासे. वधः. म०र्त्यस्य अ०स्मे
 इति. 4. हि इ०. विश्वा इत्. उ०ग्र. 5. हरि० अ०श्वाय. दे.
 व० जूलम्. शु० हना.

26.

1. 'न अ०. तस्मै. यत् जुजोषत्. नृ० वत्. 2. उ०क्थे.

ऽउक्थे. सऽबाधः. समा॒नऽदक्षाः. 3. कृ॒णव॑त्. जनीः-
 ऽइवः म॒मृजे. 4. ए॒व. शृ॒ण्वे. वि॒ऽभ॒क्ता. मि॒थःऽतुरः.
 अ॒स्मे इति. 5. ए॒व.

27.

1. ने॒मऽधि॑ता. पा॒र्याः. नृ॑ऽसा॒ता. भ॒ज. 2. शि॒क्ष.
 पु॒रुऽहू॑त्. वि॒ऽचे॑ताः. अ॒प. परि॑ऽवृ॒तम्. 3. वि॒षेऽरू॑पम्.
 उप॑ऽस्तुतः. 4. नु. चि॒त्. सऽहू॑ती. अ॒भिऽवी॑ता. 5.
 नु. कृ॒धि. अ॒श्वऽव॑त्.

28.

1. ब॒ह्म. नः. इ॒न्द्र उप॑. हि. वि॒ऽहव॑त्. इ॒त् शृ॒. वि॒श्व-
 म॑ऽइ॒न्व. 2. ते. वि॒ऽआ॑. ह॒स्ते. 3. प्र॑ऽनी॒ती इ॒न्. यत्.
 रो॒दसी॑ इति. अ॒तू॒तुजि॑म्. 4. इ॒न्द्र अ॑. दुः॑ऽमि॒त्रासः॑. यत्. 5.
 वो॒चेम॑ इत्. द॒दत्. ब॒ह्मऽकृ॑तिम्.

29.

1. सु॒न्वे. तत्ऽओ॑काः. पि॒ब. तु अ॑. सु॑ऽसु॒तस्य. 2.
 ब॒ह्मऽकृ॑तिम्. जु॒षा॒णः अ॑. ऊ॒मि॒ति सु॑. मा॒दय॑स्व उप॑. 3. अ॒रम्-
 ऽह॒तिः. सु॑ऽउ॒क्तैः. वि॒श्वाः. त्वा॑ऽया अ॒ध. मे. ह॒वा इ॒मा.
 4. उ॒तो इति. घृ. अ॒ध अ॑. इ॒न्द्र अ॒सि. प्र॑ऽम॒तिः. पि॒ताऽइ॒व.
 5=28,5.

30.

1. भव. नृ०पते. सु०वज्र. 2. हवते. वि०वीचि.
 रंधय. सु०हंतु. 3. सु०दिना. वि०उच्छान्. उप०मम्.
 समत्सु. नि अ०, सु०भगाय. 4. ते. यच्छ. उप०मम्.
 सु०आभुवः. 5=28,5.

31.

1. हरि०अश्वाय. सोम०पात्रे. 2. शंस इत्. सु०दा-
 नवे. चकृम. सत्य०राधसे. 3. शतकृतो इति शत०कृतो.
 वसो इति. 4. नोनुमः. विद्धि. तु अ०. वसो इति. 5. त्वे
 इति. 6. वर्म अ०सि. स०प्रथः. पुरः०योधः. वृत्र०हन्.
 7. उत अ०सि. ते अनु. स्वधावरी इति स्वधा०वरी. मघाते
 इति. रोदसी इति. 8. स०यावरी. 9. त्वा अनु. 10.
 महि०वृधे. प्र०चेतसे. सु०मतिम्. चर. चर्षणि०प्राः. 11.
 उरु०व्यचसे. सु०वृक्तिम्. 12. अनुत्त०मन्युम्. हरि०अ-
 श्वाय. बर्हय.

32.

1. मो इति सु. च०न अ०रे अ०स्मत्. आरात्तात्. स०ध०मादम्.
 गृहि इहे. 2. ब्रह्म०कृतः. वसु०यवः. 3. रायः०क्षमः.
 वज्र०हस्तम्. सु०दक्षिणम्. 4. इमे. दधि०आशिरः. वज्र-
 ०हस्त. 5. श्रवत् श्रुत्०कर्णः. नु. चित्. 6. अप्रति०स्कृतः.
 वृत्र०हन्. 7. भव. स०म०अज्ञासि. त्वा०हतस्य. दुः०नशः.

भर, 8. सुनोत. सोमऽपात्रे. पचत. 9. दक्षत. राये. आ-
 ऽतुजे. इत्. 10. सुऽदासः. यस्य अ०. 12. इत्. नु अ०.
 रिच्यते अ०. 13. सुऽधितम्. सुऽपेशसम्. प्रेऽसितयः.
 14. त्वाऽवसुम्. श्रद्धा सिसासति. 15. वृत्रऽहत्येषु. प्र-
 ऽनीती. हरिऽअश्व. दुःऽइता. 16. तव इत्. इन्द्र अ०. नकिः
 त्वा. 17. धनऽदाः. ये. तव अ०. पुरुऽहूतः. 18. रदवसो
 इति रदऽवसो. 19. इत्. कुहचित्ऽविदे. अन्त्यत्. 20.
 पुरम्ऽध्या. पुरुऽहूतम्. तष्टाऽइव. सुऽद्वम्. 21. दुः-
 ऽस्तुती. सुऽशक्तिः. इत्. 22. नोनुमः अ०. स्वःऽदृशम्. 23.
 अश्वऽयंतः. 24. अभि सतः. भर इ०. पुरुऽवसुः. 25.
 नुदस्व. सुऽवेदा. वसु महाऽधने. भव. 26. शिक्ष. नः. पुरु-
 ऽहूत. जीवाः. 27. अज्ञाताः. वृजनाः. दुःऽआध्यः. मा
 अ०. अति.

33.

1. दक्षिणतःऽकपर्दाः. धियम्ऽजिन्वासः. प्रऽमंदुः. उत्-
 ऽतिष्ठन्. 2. पाशऽद्युम्नस्य. अवृणीत्. 3. एव इत्(3).
 ततार. सुऽदासम्. प्र आ०. 4. किल. यत् श०. रवेण, इ०.
 अर्धधात. 5. व्याम्ऽइव इत्. सृष्टेणऽजः. नाधितासः अ०.
 6. इडाःऽइव इत्. गोऽअर्जनासः. परिऽछिन्नाः. अभवत्.
 पुरःऽएता. 7. प्रऽजाः. आर्याः. ज्योतिःऽअग्राः. 8.
 सूर्यस्यऽइव. समुद्रस्यऽइव. वातस्यऽइव. प्रऽजवः. न अ०.
 अनुऽएतवे. 9. ते इत्. प्रऽकेतैः. सहस्रऽवल्लशम्. परि-
 ऽधिम. 10. त्रिऽद्युतः. सम्ऽजिहानम्. जन्म उत्त १०. वसिष्ठ

अ० आऽजुभारं. 11. उत असि. वसिष्ठ उर्वश्याः. मनसः
 अ० त्वा अ० 12. प्रऽकेतः. प्रऽविद्वान्, सहस्रऽदानः.
 सऽदानः. परिऽधिम्. 13. सिसिचतुः. 14. उक्थऽभृतम्.
 सामऽभृतम्. उप ए० सुऽमनस्यमानाः. प्रऽतृदः.

34.

1. शुक्रा ए० मनीषा. सुऽसंष्टः. 2. पृथिव्याः. 3.
 गूराः मंसंते. 4. धूऽसु अ० दधात अ० हिरण्यऽबाहुः.
 5. स्थात अहऽइव. याताऽइव. 6. समत्ऽसु. 7. न
 आ०. 10. चष्टे. सहस्रऽचक्षाः. 11. विश्वऽआयु. 12. अविष्टो
 इति. विश्व. 13. वि एतु. 14. अवीत. हव्यऽअत्. अ-
 स्मे. 15. सऽजूः. 16. अपऽजाम्. सीदन्. 17. नः अ० ऋत-
 योः. 19. न. भूम. महाऽसेनासः. 20. यत्. अच्छ.
 सुऽपाणिः. 21. नः. अस्मे इति. वसुऽयुः. 22. राति-
 साचः. रोदसी इति. सुऽशरणः. सुऽदत्रः. 23. तत् (2).
 रातिऽसाचः. सऽजोषाः. उभे इति. रोदसी इति. 24. उर्वी
 इति. रोदसी इति इंद्रऽसखा. 25. तत्. उपऽस्थे.

35.

1. इंद्राग्नी इति. रातऽहव्या. वाजऽसातौ. 2. पुरं-
 धिः. सुऽयमस्थ. पुरुऽजातः. 3. रोदसी इति.
 बृहती इति. सुऽहवानि. 4. ज्योतिःऽअनीकः. सुऽहवाम्.
 सुऽकृतानि. 5. व्यावापृथिवी इति. पूर्वऽहूतौ. 6. सुऽशंसः.

7. प्र ऽस्वः. 8. उरु ऽचक्षाः. प्र ऽदिशः. पर्वताः.
 9. सु ऽअर्काः. 10. भवन्तु उः. वि ऽभातीः. प्र ऽजाभ्यः.
 शम् ऽभुः. 11. देवाः. विश्व ऽदेवाः. अभि ऽसाचः. राति-
 ऽसाचः. 12. सु ऽरुतः. सु ऽहस्ताः. 13. एक ऽपात्. नः
 अः. देव ऽगोपाः. 14. आदित्याः. रुद्राः. वसवः. जुषन्त इः.
 गो ऽजाताः. 15. मृजियाः. ऋत ऽज्ञाः. उरु ऽगायम्.

36.

1. ब्रह्म एतु. सञ्जे. आ ईः. 2. सु ऽवृक्तिम्. पद ऽवीः.
 3. रन्ते. जायमानः अः. 4. हरी इति. ते. सु ऽरथा. धायू
 इति. सु ऽक्रतुम्. 5. स्वे. नृ ऽभिः. 6. सिंधु ऽमाता. सुस्व-
 यन्त. सु ऽदुधाः. सु ऽधाराः. 7. मंदसानाः. चरन्ती. 8.
 धियः अः. राति ऽसाचम्. पुरम् ऽधिम्. 9. अच्छ अः. अच्छ.
 निसिक्त ऽपाम्. प्र ऽजयि.

37.

1. त्रि ऽपृष्ठैः. सु ऽशिप्राः. 2. स्वः ऽदृशः. 3. वि-
 ऽभागे. गर्भस्ती इति. 4. स्व ऽयशाः. ऋभुक्षाः. 5. स-
 निता असि. हरि ऽअश्व. ववन्मः. 6. वासयसि ऽइव. सु-
 ऽवीरम्. नि उः. 7. निः ऽऋतिः. नक्षन्ति. सु ऽपृक्षः. त्रि-
 ऽबन्धुः. जरत् ऽअष्टिम्. अस्व ऽवेशम्. 8. सवितरिति.
 स्तब्धै. सिसक्तु.

38.

1. स्यः पुरुः वसुः. 2. सवितरिति. श्रुधि अ०. हिरण्य-
पाणे. प्रभृतौ. वि उ०. मर्तः भोजनम्. 3. स्तुतः. नः. 4.
देवी. सम् राजः. स जोषाः. 5. राति साचः. वरुत्री एक-
धेनुभिः. 6. तत् जापतिः. अवसे. 7. मितः द्रवः. सु-
अर्काः. जंभयतः अ०. 8. ऋतः ज्ञाः. तृप्ताः. देवयानैः.

39.

1. सुमतिम् भेजाते इति. अत्री इति. रुध्या इव. 2.
ववृजे. सुप्रयाः. विदपती इवेति विदपती इव. वीरिटे.
इयाते इति. पूर्व हूतौ. 3. उरु ज्ञयः. श्रोत. 4. सधः स्थम्.
अध्वरे. पुरम् अधिम्. 5. आ अ०. पृथिव्याः. आ अ०. 6.
धाते. अविदस्यम्. सदा साम्. 7. नु. रोदसी इति. अभि-
स्तुते इत्यभिस्तुते. ऋतवानः. उपमम्.

40.

1. ओ इति. स्याम अ०. विभागे. 2. तत्. रोदसी
इति. ह्युभक्तम्. देवी. अदितिः. यत्. नियुवैते इति नि यु-
वैते. 3. सः इत्. पृषत् अश्वः. उत ईम्. परि एता अ०.
4. अर्यमा अ०. धुरिति. धुः. सुहवा. देवी. 5. वयाः.
प्रभृये. 6. मा अ०. आ घृणे. राति साचः. मयः भुवः.
परि ज्मा.

41.

1. प्रातरिति सोः. 2. प्रातःऽजितम्. विऽध्वर्ता. भक्षि
इति. 3. प्रनैतरिति प्रऽनैतः. सत्यऽराधः. भगं इ०. अत्र.
ददत् नः. 4. उत इ०. स्याम उत. प्रऽपित्वे. उत उतऽइता.
सुऽमृतौ. 5. इत्. पुरऽएता. भव इह. 6. अध्वराय उ०.
दधिकावाऽइव. वसुऽविदम्. रथम्ऽइव अश्वः. 7. अश्व-
ऽवतीः. उषसः. दुहानाः. प्रऽपीताः.

42.

1. उदऽप्रुतः. अद्री इति. 2. सुऽगः. सनऽवित्तः.
युक्ष्व. अरुषाः. वीरऽवाहः. 3. रिरिचे. पुरुऽअनीकः. 4.
स्योनऽशीः. आऽचिकेतत्. सुऽप्रीतः. सुऽधितः. दमे. 5.
कृधि. उषसा उशाता. यज इह. 6. एव अ०. राखऽकामः.
7. एव. विश्वऽप्स्यस्य. अस्मे इति.

43.

1. पृथिवी इति. विऽयन्ति. 2. सऽमनसः. साधु. उ०.
3. विऽभुत्राः. कुरिति कः. 4. सुऽदुधाः. सऽमनसः. स्थ.
5. एव. विक्षु. सधऽमादः. अरिष्टाः.

44.

1. दधिऽक्राम्. अश्विना उ०. सम्ऽइदम्. द्यावोपृथिवी

इति. स्व॑रिति॒ स्वः. 2. दधि॑ऽक्राम्. उत्॑ऽईराणाः. उप॑-
ऽप्रयंतः. सु॑ऽहवा. 3. दधि॑ऽक्रावाणम्. ब्रुवे॑. मंश्च॑तोः. वि॒श्रा
अ॒, दुः॑ऽइता. यव॑यंतु. 4. दधि॑ऽक्रावा. वा॒जी अवी॑ अ॒.
प्र॑ऽजानन्. सु॒म्ऽविदानः. सूर्ये॑ण आ॒. 5. दधि॑ऽक्राः.
अनु॑ऽएतवै.

45.

1. सु॑ऽरत्नः. अ॒न्तरि॑क्षऽप्राः. नि॑ऽवेशयन्. प्र॑ऽसुवन्. 2.
बा॒हू इति॑. अ॒स्मै. 3. घ॒. सह॑ऽवा आ. वसु॑ऽपतिः. वि॑ऽश्र-
य॑माणः. म॒र्तुऽभोज॑नम्. 4. इ॒माः. सु॑ऽजिह्वम्. पूर्ण॑ऽगम-
स्तिम्. सु॑ऽपाणिम्. अ॒स्मै इति॑.

46.

1. इ॒माः. स्थि॑रऽध॒न्वने. क्षि॑प्रऽइषवे. ति॒ग्मऽआ॑युधाय.
भ॒रत॑. 2. च॒र अ॒. 3. अव॑ऽसृष्टा. सु॑ऽअ॒पिवा॑त्. रि॒रिषः॑
4. व॒धीः. दाः. प्र॑ऽसि॒तौ. जी॒वऽश॑से.

47.

1. इ॒न्द्रऽपान॑म्. अ॒रुण॑वत् इ॒. घृ॒तऽप्रुष॑म्. 2. आशु॑-
ऽहेमा॑. 3. श्रु॑तऽपवित्राः. घृ॒तऽव॑त्. 4. आ॑ऽनु॒तान॑.
धा॒तन॑.

48.

1. वाजाः. अस्मे इति. विऽभ्वः. 2. विऽभ्वः. विभुऽभिः.
वाजऽसातौ. 3. हि. विऽभ्वा ऋभुक्षाः. 4. नु कर्तुन.
विश्वे अ०. सुऽजोषाः. अस्मे इति.

49.

1. समुद्रऽज्यैष्ठाः. पुनाताः. अनिऽविशमांनाः. याः. 2.
स्वयम्ऽजाः. समुद्रऽअर्थाः. 3. सत्यानृते इति. अवऽपश्यन्.
मधुऽश्रुतः. 4. देवाः. यासु ऊ०. प्रऽविष्टः.

50.

1. मित्रावरुणा इह. विऽश्वयत्. दुःऽदृशीकम्. 2.
विऽजामन्. अग्निः तत् शो०. 3. यत् शं०. यत् देवाः.
4. शिवाः. अग्निपदाः. सर्वाः. अग्निमिदाः.

51.

3. आदित्याः. विश्वे. तुस्तुवानाः.

52.

1. द्यावापृथिवी इति. 2. तत्. मर्महन्त. भुजेम अन्य-
ऽजातम्. यत्. 3. तुरुण्यवः अं०. तत्. सऽमनसः.

53.

1. पृथिवी इति. सुऽबाधः. बृहती इति. यजत्रे इति. ते इति. हि. मही इति. देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे. 2. पूर्वजे इति पूर्वऽजे. सदाने इति. द्यावापृथिवी इति. 3. उतो इति. रत्नऽधेयानि. द्यावापृथिवी इति. सुऽदासे. अस्मे इति.

54.

1. वास्तोः. सुऽआवेशः. भव. त्वा ई. तत्. द्विऽपदे. चतुऽपदे. 2. वास्तोः प्रऽतरणः. गयऽस्फानः. इंदो इति. पिताऽइव. 3. वास्तोः सम्ऽसदा. क्षेम.

55.

1. अमीवऽहा. वास्तोः आऽविशान्. सुऽशेवः. 2. विऽइव. भ्राजते. ख. 3. पुनःऽसर. दुच्छुनऽयसे. 6. यथा इ. 7. सहस्रऽशृंगः. उत्ऽआचरत्. तेन. सहस्येन. 8. प्रोष्टे-ऽशयाः. वह्यऽशयाः. तल्पऽशीवरीः. पुण्यऽगंधाः.

56.

1. के. विऽअक्ताः. सऽनीळाः. अध. सुऽअश्वाः. 2. हि इ. 3. स्वऽपूभिः. वातऽस्वनसः. 5. सुऽवीरा. 6. सम्ऽमिक्षाः. 7. ओजः. अध. 9. दुःऽमतिः. प्रणक्. 10. तृपन्. 11. सुऽआयुधासः. सुऽनिष्काः. 12. ऋत-

ऽसापः. शुचिं ऽजन्मानः. 13. उप ऽशिभ्रियाणाः. वि ऽद्युतः.
 वृष्टिऽभिः. . 14. प्र ऽयज्यवः. गृह ऽमेधीयम्. 15. अधि-
 ऽइय इ० मक्षुः. सु ऽवीर्यस्य. नु. आ ऽदभत्. 16. सु ऽअंघः.
 यक्ष ऽदृशः. हर्म्ये ऽस्थाः. शुभ्राः. प्र ऽकीलिनः. पयः ऽधाः.
 17. रोदसी इति. सु ऽमेके इति सु ऽमेकैः. गो ऽहा. नृ ऽहा.
 अस्मे इति. 19. रमयति इमे. 20. चित्. अस्मे इति.
 21. दात्रात्. वि ऽभागे. नः. भजतन. सु ऽजातम्. . 22. ह-
 नत. गूराः. स्म. 24. अस्मे इति. श्रुष्मी अ०. वि ऽधर्ता. सु-
 क्षितये. तरेम अ०. 25.=34. 25.

57.

1. रोदसी इति. उर्वी इति. 2. नि ऽचेतारः. प्र ऽनेतारः.
 3. न ए०. यथा इमे. रोदसी इति. विश्व ऽपिशः. अंजि अ०. 4.
 भूम. अस्मे इति. सु ऽमतिः. 5. रणंत अ०. नः. सुमति ऽभिः.
 6. प्र ऽजायै. 7. विश्वे ऊती. अच्छ.

58.

साकम् ऽउक्षे. अर्चत. रोदसी इति. निः ऽकृतेः. 2. तु-
 वि ऽमन्यवः अ०. ओजसा उत. स्वः ऽदृक्. 3. इत्. सु-
 ऽस्तुतिम्. न अध्वा. नः. 4. युष्मा ऽऊतः (3). स्म ऽराद.
 5. कुवित्. 6. सु ऽस्तुतिः. सु ऽउक्तम् आरात्.

59.

1. त्रायुध्वे. तस्मै. मित्र अ०. अवसा अहनि. प्रिये. 3.
 परि० मंसते. 4. यस्मै. आ अ०. सु० मतिः. 5. ओ इति.
 सु. घृष्टि० राधसः. यातनं अ०. मो इति सु अ०. 6. सदेत
 अवित. नः. स्वाहा इह. 7. सस्वरिति. हि. नील० पृष्ठाः.
 सेद. 8. दुः० हृणायुः. हंतन. 9. तत्. युष्माकं ऊती.
 10. गृह० मेधासः. मा अप. युष्माकं ऊती. सु० दानवः. 11.
 इह० इह. स्व० तवसः. सूर्य० त्वचः. 12. No Pada text.

60.

1. ब्रवः अ०. उत्० यन्. देव० त्रा अ०. 2. नृ० चक्षाः.
 उभे इति. 3. सध० स्थात्. यूथा० इव. 4. अरुहत् गु.
 यस्मै. स० जोषाः. 5. इमे. ववृधुः. 6. दुः० दभासः. चित्.
 सु० चेतसम्. सु० पथा. 7. अनि० मिषा. प्र० त्राजे. चित्.
 8. सु० दासे. दधानाः. देव० हेळनम्. 9. वरुण० धृतः. वृ-
 णक्तु उ०. सु० दासे. वृषणौ. 10. सस्वरिति. सम० ऋतिः.
 त्वेषी ए०. रेजमानाः. चित्. मृळत्. 11. सु० मतिम्. आ० य-
 नाति. सु० धातु. 12. देवा. पुरः० हितिः. दुः० गा.

61.

1. वरुणा. सु० प्रतीकम्. 2. ऋत० वा. दीर्घे० श्रुत्. सुक्रू
 इति सु० क्रतू. पृणैश्चे इति. 3. प्र उ०. सुदानू इति सु० दानू.
 दधाथे इति. विशु अनि० मिषम्. 4. शंस. रोदसी इति. यज्ञ-
 मन्मा. 5. इमाः. 6. स० बाधः. 7. =60, 12.

62.

1. सुं ऽकृतः. 2. एभिः. वोचुः अः. 3. ऋक्ष ऽवानः.
 उप ऽमम्. 4. व्यावाभूमी इति. सु ऽजनिमानः. ऋष्वे इति.
 5. हवा इमा. 6. नु. सु ऽगा. सु ऽपयानि.

63.

1. सु ऽभगः. विश्व ऽचक्षाः. चर्म ऽइव. सम् ऽअविद्येयक्.
 2. प्र ऽसुविता. परि ऽआविवृत्सन्. 3. वि ऽभार्जमानः. उप-
 ऽस्थात्. अनु ऽमुद्यमानः. प्र ऽमिनाति. 4. उरु ऽचक्षाः. दू-
 रे ऽअर्थः. प्र ऽसूताः. 5. यत्र. अमृताः. मूरे. उत् ऽइते. मित्रा-
 वरुणा उत्.

64.

1. त्रिः ऽनिअः. सु ऽजातः. सु ऽक्षत्रः. 2. सिंधुपती इति
 सिंधु ऽपती. मित्रावरुणा उत्. जीरदानु इति जीर ऽदानू. 3.
 तत्. सु ऽदासे. देव ऽगोपाः. 4. धारयत्. सु ऽक्षितीः. 5.
 पुरम् ऽधीः.

65.

1. मूरे. उत् ऽइते. सु ऽउक्तैः. पूत ऽद्रक्षम्. आ ऽचिता.
 3. भूरि ऽपाशौ. सेतू इति. दूरत्येतू इति दुः ऽअत्येतू. दुः ऽइता
 4. हव्य ऽजुष्टिम्.

66.

1. वरुणयोः. तुवि ऽ जातयोः. 2. सु ऽ दक्षा. दक्ष ऽ पि-
तरा. प्र ऽ महसा. 3. नः. स्ति ऽ पा. तनू ऽ पा. 4. सूरै. उत्-
ऽ ईते अनागाः. 5. सुप्र ऽ अवीः. सु ऽ दानवः. अति ऽ पिप्रति.
6. स्व ऽ राजैः. 7. सूरै. उत् ऽ ईते. 8. मेध ऽ सा-
तये. 9. स्व ऽ रिति स्वः. 10. सूरै ऽ चक्षसः अग्नि ऽ जिह्वाः.
ऋतु ऽ वृधः. परिभूति ऽ भिः. 11. अहः. च आत्. 12. सु-
ऽ उक्तैः. सूरै. उत् ऽ ईते. 13. ऋतु ऽ वानः. ऋतु ऽ जाताः. ऋ-
तु ऽ वृधः. अनृतु ऽ द्विषः. सुच्छदिः ऽ तमे. 14. प्रति ऽ दहरे-
16. तत्. देव ऽ हितम्. उत् ऽ चरत्. 17. अदाभ्या आ.
सोभ ऽ पीतये. 18. च आ. आतुजी इत्यातुजी. 19. आ
ऽ हुतिम्. ऋतु ऽ वृधा.

67.

1. नृपती इति नृ ऽ पती. अच्छ. 2. सम् ऽ इधानः. अस्मे
इति. उपो इति. पुरस्तात् अग्निः. 3. सु ऽ होता. सिसृक्ति.
स्वः ऽ विदा. 4. माध्वी इति. वसु ऽ युः. अस्मे इति. सु ऽ छता.
5. देवा अग्नि. मे अग्नि वसु ऽ युम्. वाजै. पुरम् ऽ धीः. शचीपती
इति शची ऽ पती. 6. धीषु अग्नि. मु ऽ रत्नासः. देव ऽ वीतिम्.
7. पृथ्वीगत्वा इव. नि ऽ धिः. माध्वी इति. अस्मे इति. मनसा
आ. 8. सु ऽ भवः. देव ऽ युक्ताः. 9. मव ऽ देयम्. 10. नृ

68.

1. सुऽअश्वा. प्रतिऽभृता. 3. मनःऽजवाः. शतऽऊतिः
 सूर्यावसू इति. 4. देवऽयाः ऊं इति. सोमऽसुत. वल्गू
 इति. 5. नु. नि. 6. भूत्. हविःऽदे. इतःऽऊति. 7. दुः-
 एवासः. 8. चित्. चित् शक्ती अ. 9. सुऽउक्तेः. सुऽमन्मा.

69.

1. रोदसी इति. घृतंऽवर्तनिः. पविऽभिः. नृऽपतिः. 2.
 भूम. विऽबुधुरः. मनसा आ. कुत्र. 3. सुऽअश्वा. यशसा
 आ. निऽधिम्. यादमानः अ. 4. योषा अ. परिऽतक्म्यो-
 याम्. 5. वस्ते उल्लाः. परिऽयाति. विऽउष्टौ. नि अ. 6.
 गौराऽइव. विऽद्युतम्. सृषाणा अ. सर्वना उप. 7. अव-
 विद्धम्. समुद्रे. 8=67.9.

70.

1. विश्वऽवारा अ. श्वनऽपृष्ठः. 2. सिसंक्ति. सुऽमतिः.
 चनिष्ठा अ. एतऽग्वा. चित्. सुऽयुजा. 3. दुधाथे इति.
 सदाता इ. 4. देवौ. अश्ववैथे इति. नि अस्मे इति. 5.
 चक्षथे इति. जनाय. अस्मे इति. सुऽमलिः. 6. कृतऽब्रह्मा.
 सुऽमर्यः. 7. मनीषा. सुऽवृक्तिम्.

71.

1. अश्वेऽमघा. गोऽमघा. 2. उपऽआयातम्. माधी
इति. 3. विऽउष्टौ. सुसुऽयवः. स्थूमऽगभस्तिम्. ऋतयुक्-
जभिः. आ अ°. 4. नृपती इति नृऽपती. त्रिऽवंधुरः. उल-
ज्यामा. नासत्या उप. विश्वऽप्स्यः. 5. पेदवै. तमसः.
अंतरिति. 6=70.7.

72.

1. रथेत अश्वऽवता. पुरुऽचद्रेण. विश्वाः. निऽयुतः. 2.
सुऽजोषसा. 3. आऽविवासन्. रोदसी इति. धिष्ण्ये इति.
इभि इति. अच्छ. 4. च इत्. उषसः. ऊर्ध्वम्. सम्ऽइधा. 5.
पश्चातात्. नासत्या आ. आ अ°.

73.

1. पुरुऽदंसा. पुराऽजा अ°. 2. नि. ऊँ इति उपाके. 3.
सुऽवृक्तिम्. श्रुष्टीवाऽइव. प्रऽइषितः. 4. वल्ली इति. रक्षः-
इहना. सम्ऽभृता. वीलुपाणी इति वीलुऽपाणी. 5=75.2.

74.

1. अद्वे अ° शर्पावसू इति शर्पाऽवसू. 2. सऽमनसा.
3. जैन्यावसू इति. 4. मधुयुऽभिः. अश्विना आ. अस्मय
त्यस्मं स्यू. 5. अध. 6. नृऽपातारः. सुऽक्षितिम्.

75.

1. वि उ० दिविऽजाः. ऋतेन आविऽकृण्वानां. आ अ० आवः. अजीगुरिति. 2. अस्मे इति. 3. आ अ० आऽपृ-
णतः. वि अ०. 4. अभिऽपश्यती. 5. चित्रऽमघा. ऋषि-
ऽस्तुता. मघोनी. 6. विश्वऽपिशा. 8. नु. अश्वऽवत्. पुरु-
ऽभोजः. अस्मे इति.

76.

1. विश्वऽजन्यम्. 2. पंथाः. देवऽयानाः. श्रुतीची आ
अ०. 3. तानि इत्. उत्ऽइता. जारऽइव आऽचरंती.
यतीऽइव. 4. ते. सधऽमार्दः. ऋतऽवानः.. सत्यऽमंत्राः.
उषसम्. 5. समाने. सम्ऽगतासः. 6. उषऽबुधः. सु-
भगे. तुस्तुऽवांसः. वाजऽपत्नी. उच्छ उ०. सुऽजाते. 7.
दीर्घऽश्रुतम्. अस्मे इति.

77.

1. उपो इति. प्रऽसुवन्ती. सम्ऽहथे. 2. सऽप्रथाः. हिं-
रण्यऽवर्णा. सुदृशीकऽसंदृक्. नेत्री. 3. सुऽभगा. सुऽवृ-
शीकुम्. विऽअक्ता. चित्रऽमघा. प्रऽभूता. 4. अंतिऽवामा.
उच्छ उ०. कृधि. यवय. भुर. 5. अस्मे इति. प्रऽतिरन्ती.
विश्वऽवारे. अश्वऽवत्. रथऽवत्. 6. सुऽजाते. सा अ०. धाः.

78.

2. सीम्. सम्ऽईद्वः. उषाः. दुःऽहुता अप. 3. पुरस्तात्
विऽभातीः. 4. विऽभातीम्. आ अ. सुऽयुजः. 5. त्वा
अ. सुऽमनसः. बुधन्त अ. विऽभातीः.

79.

1. वि उ. सुसुन्दृक्ऽभिः. रोदसी इति. चक्षसा आवरि-
त्यावः. 2. वि अ. सविताऽईन्न. बाहू इति. 3. मघोनी.
सुऽकृते. 4. वृषभस्य. 5. चोदयंती. विऽउच्छंती. धाः.

80.

1. वसिष्ठाः. विऽवर्तयंतीम्. रजसी इति. समंते इति सम्-
ऽअंते. आविऽकृण्वतीम्. 2. ज्योतिषा उ. अग्ने. प्र अ.
3 = 41. 7.

81.

1. ऊँ इति अऽयती उ. अपो इति. ज्योतिः. 2.
सचा उत्ऽयत्. तव इत्. विऽउग्रि. 4. प्रऽह्यै. गुन्
ऽभाजः. 5. तत्. भू उ. दीर्घश्चुत्ऽतमम्. मर्त्तऽभोजनम्.
6. सृनुताऽवती.

82.

1. दीर्घऽप्रयज्युम्. दुऽध्यः. 2. सम्ऽराट्. स्वऽराट्. महावसू इति महावसू. विऽओमनि. 3. ओजसा आ. प्रऽभुम्. मायिनः अ°. 4. प्रऽसवे. मितऽज्ञवः. सुऽहवा. 6. त्विषे. मिमाते इति. आ अ°. 7. दुऽइतानि. परिऽहृतिः. 8. अर्वाक्. दैव्येन अवसा आ. 9. पुरऽयोधा. कृष्टिऽओजसा. हवते. 10. अस्मे इति. सऽप्रथः. ऋत्ऽवृधः.

83.

1. पृथुऽपर्शवः. सुऽदासम्. इंद्रावरुणा अवसा अ°. 2. यत्र. (2). सम्ऽअयते. कृतऽध्वजः. स्वऽदृशः. तत्र. इंद्रावरुणा अ°. 3. अंताः. अदृक्षत इ°. आ अ. हवनऽश्रुता आ. 4. सुऽदासम्. पुरऽहितिः. 5. अभि. मा अ°. राजथः अ°. स्म. 6. हवते. निऽबाधितम्. सुऽदासम्. 7. सम्ऽइताः. सुऽदासम्. अद्यऽसदाम्. उपऽस्तुतिः. देवऽहृतिषु. 8. परिऽयत्ताय. सुऽदासे. 9. सम्ऽइथेषु. सुवृक्तिऽभिः. अस्मे इति. 10.=82. 10.

84.

1. विषुऽरूपा. 2. युवोः. 3. प्रऽशस्ता. उपो इति. देवऽजुतः. नः. 4. अस्मे इति. विश्वऽवारम्. पुरुऽक्षुम्. 5. प्र आ°. सुऽवृत्तासः. देवऽवीतिम्.

85.

1. घृतेऽप्रतीकाम्. 2. वै देवऽहूये. 3. हि. स्वऽय-
शसः. धुरिति धुः. प्रऽवित्ताः. 4. सुऽक्रतुः. ऋतऽचित-
आदित्या. आऽववर्तत्. 5=84. 5.

86.

1. तु अ°. रोदसी इति. उर्वी इति. पप्रथत्. 2. नु अं.
सुऽमनाः. 3. दिदृक्षु उपो इति. विऽपृच्छम्. इत्. 4.
तत्. दुःऽदभ. स्वधाऽवः अव. त्वा अनेनाः. 5. सृज. नः
अव. चकृम. पशुऽतृपम्. सृज. 6. विऽभीदकः. उपऽअरे.
चन इत्. प्रऽयोता. 7. भूर्णये अ°. 8. उपऽश्रितः.

87.

1. प्र अ°. ऋतऽयन्. 2. मही इति. बृहती इति. रोदसी
इति. इमे इति. 3. स्मत्ऽइष्टाः. उभे इति. रोदसी इति.
सुमेके इति सुऽमेके. ऋतऽवानः. यज्ञऽधीराः. प्रऽचेतसः.
ये. 4. नाम अ°. 5. निऽहिताः. षट्ऽविधानाः. चक्रे. प्र-
ऽईखम्. 6. गंभीरऽशीसः. विऽमानः. सुपारऽक्षत्रः.

88.

1. सुहृत्ऽमघम्. 2. अर्ध. नु अ°. सुम्ऽदृशाम्. अधिऽपाः.
3. प्रऽईखे. 4. नावि आ अं. सुऽअपाः. यात्. उपऽसः.

5. सचावहे इति. सहस्रं ऽद्वारम्. जगम्. 6. ते. स्म. विप्रः.
7. त्वा आसुः वि अ० उप ऽस्थात्.

89.

1. मो इति सु. मृत् ऽमयम्. मृळ. सु ऽक्षत्र. 2. प्रस्फु-
रन् ऽईव. 3. प्रति ऽईपम्. जगम्. 4. तृष्णा अविदत्. 5.
च इ०. अभि ऽद्रोहम्. धर्म. रिरिषः.

90.

1. वायो इति. नि ऽयुतः. अच्छ. पिब. सुतस्य अं. 2.
प्र ऽहुतिम्. ते. शुचि ऽपाः. वायो इति. प्र ऽदास्तम् कजी
अ०. 3. जज्ञतुः. रोदसी इति. इमे इति. नि ऽयुतः. वसु ऽधि-
तिम्. 4. सु ऽदिनाः. प्र ऽदिवः. 5. इंद्रवायू इति. वीर ऽवा-
हम्. 6. नः. इंद्रवायू इति 7. इंद्रवायू इति सुस्तुति ऽभिः. सु.

91.

1. बाधिताय अ०. 2. इंद्रवायू. इति. सु ऽस्तुतिः. 3.
पीवः ऽअन्नान्. रयि ऽवृधः. सु ऽमेधाः. सिसक्तिः. नि ऽयुताम्.
अभि ऽश्रीः. स ऽर्मनसः. विश्वा इत्. सु ऽअपत्यानि. 4. या-
वत् न०. शुचि ऽपा. अस्मे इति. इंद्रवायू इति. आ इ०. 5.
नि ऽयुवाना. नि युतः. स्पर्ह ऽवीराः. इंद्रवायू इति. स ऽरथम्.
प्र ऽभृतम्. अस्मे इति. 6. याः. नि ऽयुतः. इंद्रवायू इति. विश्व-
वासाः. आ आ०. सु ऽविदत्राभिः. प्रति ऽभृतस्य. 7=90; 7.

92.

1. वा॒यो इति॑. शु॒चिऽपाः. निऽयुतः. वि॒श्वऽवा॒र. उपो॑
इति॑. पूर्वे॑ऽपेयम्. 3. अच्छ, नि॒युत् ऽभिः. वा॒यो इति॑. सु॒
ऽभोज॑सम्. 4. वा॒यवे॑. इं॒द्र ऽमाद॑नासः. आ॒ऽदे॒वासः. नि॒तो॒श॒
नासः. स्या॒म्. सु॒स॒ह्रांसः. 5. नि॒युत् ऽभिः. वा॒यो इति॑.

93.

1. नवे॑ऽजातम्. अ॒द्य इं॒द्रा॒मी इति॑. वृ॒त्र ऽह॒ना. सु॒ऽह॒वा.
2. सा॒न॒सी इति॑. सा॒कुम् ऽवृ॒धा. 3. उपो॑ इति॑. प्र॒ऽम॒तिम्. 4.
प्र॒ऽम॒तिम्. पूर्वे॑ऽभाजम्. इं॒द्रा॒मी इति॑. वृ॒त्र ऽह॒ना. सु॒ऽव॒जा.
5. ग॒त्. म॒ही इति॑. मि॒थ॒ती इति॑. स्पर्ध॑माने॒ इति॑. त॒नू ऽरु॒चा.
गू॒र॒ऽसा॒ता. य॒तैते॑ इति॑. सो॒म ऽसु॒ता. 6. सु॒. सो॒म ऽसु॒तिम्.
आ इं॒द्रा॒मी इति॑. नु. हि. परि॑म॒न्नाथे॑ इति॑ परि॑ऽम॒न्नाथे॑. 7.
अ॒ग्ने. सम॑ऽई॒द्वः. अच्छ. च॒कुम् अ॒र्य॒मा अ॒. 8. अ॒ग्ने. स॒चा
अ॒भि अ॒. मा॒ इं॒.

94.

1. इं॒द्रा॒मी इति॑. पू॒र्व्यऽस्तु॑तिः. वृ॒ष्टिः ऽइ॒व अ॒. 2. इं॒द्रा॒
मी इति॑. 3. न॒रा इं॒द्रा॒मी इति॑. मा॒ अ॒भि ऽश॑स्तये. 4. सु॒ऽवृ॒
क्तिम्. आ ई॒. 5. ई॒ळते॑. स॒ऽबाधः. वा॒ज॒ऽसा॒तये. 6. म॒ध॒
ऽसा॒ता. 7. इं॒द्रा॒मी इति॑ अ॒व॒सा आ. च॒र्ष॒णिऽस॒हा. दुः॒
ऽश॑ंसः. 8. इं॒द्रा॒मी इति॑. 9. हि॒र॒ण्य॑ऽवत्. अ॒श्व॑ऽवत्.
इं॒द्रा॒मी इति॑. 10. सो॒मे. इं॒द्रा॒मी इति॑. स॒सि॑ऽव॒न्ता. 11.

वृत्रहम्^१तमा. आ^२विवा^३सतः. 12. दुः^४शंसम्. दुः^५विंदा-
सम्. आ^६भोगम्. उद^७धिम.

95.

1. सुखे. प्र^१वाबधाना. रथ्या^२इव. 2. एका^३अः. 3.
वृत्रे. ममृजित. 4. जुषाणा उप०. सु^४भगा. मितजु^५भिः.
5. जुह्वानाः. 6. सु^६भगे. वि. आवरित्यावः.

96.

1. इत् मह्य. सुवृक्ति^१भिः. रोदसी इति. 2. उभे इति
अंधसी इति. अधि^२क्षियंति. मरुत्^३सखा. 3. सरस्वती
अकव^४अरी. 4. जनि^५यंतः. नु. पुत्रि^६यंतः. सु^७दानवः
5. घृत^८श्रुतः. 6. सरस्वतः. विश्व^९दर्शतः. प्र^{१०}जाम्.

97.

1. नृ^१सदने. पृथिव्याः. गमत्. 2. वृणीमहे अ०. महे.
अनागाः. पिता^३इव. 3. सु^४शेवम्. सिंसक्तु. देव^५कृतस्य.
4. विश्व^६वारः. सु^७वीर्यस्य. पर्वतः. 5. पुरा^८ज्ञाः. शुचि-
कंदम्. 6. अश्वाः. सह^९वाहः. सध^{१०}स्थम्. 7. शत^{११}पत्रः.
हिरण्य^{१२}वाशीः. स्वः^{१३}साः. सु^{१४}अविशः. पुरु. आ^{१५}सुतिम्.
8. देवी इति. रोदसी इति. जनित्री इति. वृद्धतुः. दक्षतः.
सु^{१६}तराः. सु^{१७}गाथा. 9. सु^{१८}वृक्तिः. ब्रह्म इ०. पुरं^{१९}धीः. 10.
दिव्यस्य ईशाथे इति,

98.

1. अत्रैऽपानम्. विश्वाहा इत्. सुतऽसौमम्. 2. प्रऽदिवि.
हृदा उत. प्रऽस्थितान्. 3. आ इ०. पप्रथ उरु अ०. 4. यो-
धयाः. इन्द्र अभिऽयुध्याः. त्वया आजिम्. 5. प्र इ०. यदा
इत्. अथ अ०. 6. तव इ०. गोऽपतिः. प्रऽयतस्य.

99.

1. उभे इति. रजसी इति. पृथिव्याः. विष्णो इति. 2.
विष्णो इति. अस्तभ्राः. 3. इरावती इतीराऽवती. धेनुमती
इति धेनुऽमती. सुयवसिनी इति सुऽयवसिनी. वि अस्तभ्राः.
देसी इति. विष्णो इति एते इति. 4. उषसम्. वृषऽक्षिप्रस्य.
मायाः. 5. इंद्राविष्णू इति. अप्रति. 6. बृहता उरुऽक्रमा.
विष्णो इति. 7. तत्. क्षिपिऽविष्टः. सुऽस्तुतयः.

100.

1. नु. विष्णवे उरुऽगायाय. यजति. आऽविवासात्.
2. विष्णो इति. सुऽमृतिम्. विश्वऽजन्याम्. अप्रऽयुताम्. ए-
वऽयावः. अश्वऽवतः. पुरुऽचंद्रस्य. 3. शतऽअर्चसम्. दि
अ०. 4. उरुऽक्षितिम्. सुऽजनिमा. 5. क्षिपिऽविष्टः. नाम
अ०. 6. विष्णो इति परिऽचक्ष्यम्. क्षिपिऽविष्टः. अन्यऽरूपः
सम्ऽइथे.

101.

1. ज्योतिः ऽअग्राः. मधु ऽदोषम्. 2. त्रि ऽधातु. त्रि-
वर्तु. सु ऽअभिष्टि अस्मे इति. 3. सूते. यथा ऽ वृशम्.
चक्रे. 4. उप ऽसेचनासः. मध्वः. वि ऽरुद्राम्. 5. स्व ऽराजै.
तत्. मयः ऽभुवः. अस्मे इति, सु ऽपिप्पलाः. देव ऽगोपाः.
6. रेतः ऽधाः. तत्. मा. शत ऽशारदाय.

102.

3. तस्मै. जुहोत. सम् ऽयतम्.

103.

1. शशयानाः. ब्राह्मणाः. व्रत ऽचारिणः. पर्जन्य ऽजिन्वि-
ताम्. 2. सुरसी इति. अत्र. 3. अभि. आ ऽगतायाम्.
अखलीकृत्य. 4. प्र ऽसुर्गे. अभि ऽवृष्टः. कनिस्कन्. सम् ऽ-
पुक्ते. 5. शाक्तस्य ऽइव. समृधा ऽइव. सु ऽवाचः. वदथन
अ. 6. गो ऽमायुः. अज ऽमायुः. वि ऽरूपाः. 7. अति-
शान्ते. अहरिति. स्थ. यत्. 8. सिस्विदानाः. गुह्याः. 9. देव-
हितिम्. द्वादशस्य. आ ऽगतायाम्. तप्ताः. वि ऽसर्गम्. 10.
हरितः. मंडूकाः. सहस्र ऽसावे. तिरिते.

104.

1. नि.अ. तमः ऽवृधः. नि ओ. 2. अत्र ऽशंसम्. अभि

- अ० ब्र० ५ द्विषे. क्रव्य ५ अदे. घोर ५ चक्षसे. 3. दुः ५ कृतः. न
 अ० चन ५ अयत्. मन्यु ५ मत् श०. 4. अ० ५ शीसाय,
 ववृधानम्. नि ५ जूर्वथः. 5. अग्नि ५ तमेभिः. अश्महन्म ५ भिः.
 तपुः ५ वधेभिः. नि ५ स्वरम्. 6. कदया अश्वा ५ इव. परि-
 हिनोमि. मेधया इमा. नृपती इवेति नृपती ५ इव. 7. भंगु-
 र ५ वतः. दुः ५ कृते. सु ५ गम्. आभ ५ दासति. 8. अभि ५ चष्टे.
 सम ५ गृभीताः. असंतः. 9. पाकु ५ शंसम्. वि ५ हरंते. प्र ५ द-
 दातु. निः ५ ऋतेः उप ५ स्थे. 10. रिपुः स्तेनः स्तेय ५ कृत् सः
 11. देवाः. 12. सु ५ विज्ञानम्. सत् च असत्. वचसी इति.
 पस्पृधाते इति. असत्. 13. वै. प्र ५ संसितौ. ग्रायाति इति.
 14. वा अ०. अनृत ५ देवः. अपि ५ ऊहे. जात ५ वेदः. ब्रौव-
 षाचैः. निः ५ ऋयम्. 15. अद्य. यातु ५ धानः. वा आ०. पुरु-
 षस्य. अध. यूयाः. यातु ५ धान इति. 16. मा अ०. अस्मि
 इति. 17. खर्गला ५ इव. 18. विशुं इ०. 19. सोम ५ शि-
 तम्. 20. एते. श्व ५ यातवः. दिप्सवः अ०. 21. परा ५ शरः.
 हविः ५ मयीनाम्. अभि. आ ५ विवासताम्. अभि इत्. पात्रा ५ इव.
 22. उलूक ५ यातुम्. गुशुलूक ५ यातुम्. श्व ५ यातुम्. कोक-
 ५ यातुम्. सुपर्ण ५ यातुम्. गृध्र ५ यातुम्. दृषदा ५ इव. 23. या-
 तु ५ मावताम्. अप उ०. 24. यातु ५ धानम्. वि ५ ग्रीवासः. मृ-
 देवाः. उत ५ चरंतम्. 25. चक्ष्व इंद्रः.

*ERRATA IN PP. 161 TO 196, EXTRACTS
FROM THE PADA TEXT.*

1, 8. नः need not have been given. 5, 7. जातुऽवेवः. Add (8) to show that the form occurs also in v. 8. 13, 1. त्वे इति. Add (3) to show that the form recurs twice in the verse. 20, 10. Add सु. 23, 6. Add नः. 32, 5. Add इवत्. 14. सिसांसति. Add (20). 35, 13. Write देवऽगोपा. 42. Dele 7. एव. 59, 1. अवसा Write 2. अवसा 60, 10. Add हि, 65, 1. Write सुरे. 66, 18. Write आतुजी इत्यास्तुजी. 68, 4. Write सोमसुत्. 70, 7. Write सुऽशक्तिम्. 71, 5. Write पेवेव. 72, 4. Dele ऊर्ध्वम्. 73, 5. Write 5=79, 5. 86, 3. Write विवृक्षु. 91, 5. Write निऽयुतः. 93, 3. Add इन्द्रासी इति. 94, 8. Add नृक. 99, 6. विष्णो इति. Add (7). 103, 6. गोऽमायुः. Add (10). अजऽमायुः. Add (10). 104, 12 असत्. Add (13). 15. यातुऽधान इति. Add (16).

THE COMMENTARY OF ŚAṆKARA.

अथ सममं मंडलमारभ्यते । तस्मिन्मंडले षडनुवाकाः । प्रथमेऽनुवाके समदश सूक्तानि । तत्राग्निं नर इति पंचविंशत्युच्चं प्रथमं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका । अग्निं पंचाधिका विराजोऽष्टादशाद्या इति । सममं मंडलं वसिष्ठोऽपश्यदित्युक्तत्वात् । इलकृष्टा वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टादश विराजस्वयेकादशकाः । शिष्टा अनादिश-
परिभाषया त्रिष्टुभः । मंडलादिपुरिमाष्यामिदेवता । विश्वजितोऽं सूक्तमाज्यशस्त्रम् । सूत्रितं च । विश्वजितोऽग्निं नर इत्याज्यमिति । अत्रेश्वतुर्वीराख्ये चतु-
र्थेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रम् । सूत्र्यते हि । अग्निं नर इति चतुर्थं इति । व्यूढहे
इशात्रे चतुर्थेऽहनीदं सूक्तं जातवेदस्यनिविहानम् । सूत्रितं च । अग्निं नर इत्या-
ग्निमारुतमिति । महाव्रतेऽपीदमाज्यशस्त्रम् । तथैव पंचमारण्यके सूत्र्यते । आज्यप्रदेशे
विश्वजित इति । अविवाक्येऽहनि प्रातरनुवाके त्वमग्ने वसूनित्यादीनामनुष्टुभां स्थाने
आद्यमृचः प्रक्षेपणीयः । सूत्र्यते हि । दशमेऽहन्यनुष्टुभां स्थानेऽग्निं नरो वीधिति-
भिरण्योगिनि त्वमग्नेये क्रताविति । आद्याः षड्व्यस्तस्मिन्नेवाहन्याग्निमारुते शस्त्रे
सौवित्र्यानुक्तार्थाः । सूत्रितं च । अग्निं नरो वीधितिभिरण्योगिनि स्तोत्रियानुक्तार्था-
विति । मंडलादिहोमेऽव्येषा । आधाने तृतीयायामिष्टौ प्रेक्ष इति स्विष्टकृतोऽनुवाक्या ।
सूत्रितं च । प्रेक्षो अम इमो अम इति संयाज्ये इति । एवमन्यत्रापि वीक्षणीयादिषु
स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । प्रायणीयेष्टौ सेवमिरसीनित्यादिके द्वे स्विष्टकृतौ याज्यानु-
वाक्ये । सूत्रितं च । सेवमिरसीनित्यस्त्वन्यनिति द्वे संयाज्ये इति । आधाने तृती-
यायामिष्टाविमो अम इति स्विष्टकृतो याज्या । सूत्रितं च । इमो अम इति संयाज्ये
इति । एवमन्यत्रापि वीक्षणीयादिव्येषा सौविष्टकृती याज्या । प्रातरनुवाक आग्नेये
क्रतो वेदुमे छंदस्याश्विनशस्त्रे च त्वमग्ने सुहव इत्याद्याः पंचर्चः । सूत्रितं च ।
वमग्ने सुहवो ण्वसंवृगिति ॥

1.

नरो नेतार ऋषिः नः प्रशस्तं प्रकर्षेण स्तुतं वृद्धं वृद्धयुक्तं वृद्धे पश्यन्
॥ गुरुर्वाग्निं गुरुणां पालके अथर्गु आगम्यं जननयं वा अग्निमहर्गुर्वाग्निं स्यात्वा हस्त-
॥ २० ॥

च्युतो हस्तप्रच्युत्या हस्तगत्या रीधितिभिरंगुलिभिः जनयंत । रीधितयो ऽगुलयो भवति धीने कर्मस्वरणी प्रच्युत एने अग्निः समरणाज्जायत इति वा हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या जनयंत प्रधास्तं दूरदर्शनं गृहपतिमननवंतमिति ॥

२. यो ऽग्निर्वमे गृहे वक्ष्याम्यः पूजनीयः हविर्भिः समर्धनीयो वा नित्योऽजस्रः आसं बभूव तं सुप्रतिचक्षं सुप्रतिदर्शनमग्निं कुतश्चित् सर्वस्मादपि भयहेतोः अवसे रक्षणाय वसवो वासका ये वसिष्ठाः अस्ति गृहे नृगृण्वन् न्यदधुः ॥

३. यद्विष्ट युवतम हे अग्ने प्रेक्षः प्रकर्षेण समिद्धस्त्वं अजस्रया सरणशीलया सुभ्यां ज्वालया नोऽस्मर्थं पुरः पुरस्तादाहवनीयायतने रीधेहि रीप्यस्व । त्वां द्वाधंतो बहवः वाजाः अजानि हवींषि उप यंति उपगच्छति ॥

४. अग्निभ्यो लौकिकेभ्योऽग्निभ्यः वरमत्यंतं युमतो रीप्तिमतः सुवीरासः कल्याणपुत्रपौत्रप्रासः तेऽमयः प्र निः शोशुचंत प्रकर्षेण नितरां रीप्यंते । यत्र येष्वग्निषु सुजाताः सुजन्मानः नरः कर्मणां नेतारो यजमाना ऋत्विजो वा समासते सहासते ।

५. सहस्य अभिभवकुशल हे अग्ने सुवीरं शोभनपुत्रपौत्रोपेतं स्वपत्यं शोभनपौत्रोपेतं प्रशस्तं श्रेष्ठं रथं धनं धिया स्तोत्रेण नोऽस्मभ्यं वाः वेहि । यं रथं यावा अभिगता घ्नन् ऋतुमावान् हिंसाया निर्गतः नलोपाभावश्छांदसः यद्वा हिंसायुक्तः परो वतिर्गत्वर्थीयः पूरकः न चाधत्ते ॥

इति पंचमस्य प्रथमे अष्टोविंशो वर्गः ॥

(P. 4.) ६. सुदक्षं सुबलं यमग्निं हविष्मती हविषा युक्ता घृताची घृतमंचतीति घृताची जुहूः युवतिः अग्निना नित्ययुक्ता सोषा वस्तोः रात्रावहनि च उपैति उपगच्छति तमेनं स्वा स्वकीया अरमतिर्हीमिः वसूयुः स्तोतृणां धनमिच्छंती उपैति ॥

७. हे अग्ने विश्वा विश्वान् अरातीः शत्रून् तपोभिस्तेजोभिः अप इह । योग्यैस्तपोभिः जरूथं परुषशब्दकारिणं राक्षसं गृणतिरूथन्प्रत्यये सति जरूथशब्दनिष्पत्तिः अदहः दहसि । किंच अमीवां रोगं निस्वरं न्यहृतोपतापं यथा भवति तथा सृष्ट शब्दोपतापयोरिति धातुः प्र चातयस्व प्रकर्षेण नाशाय । चततिर्गत्वर्थो वेति भट्टभास्करमिश्रः ॥

८. वसिष्ठ श्रेष्ठ शुक्र शुभ्र रीधिवो रीम पावक शोधक हे अग्ने ते तव अनीकं तेजः यः आ इधते समेधयति तस्यैव नोऽस्माकं उतो अपि च एभिः स्तवथैः स्तोत्रैः इहा स्मिन्वृक्षे स्याः भव ॥

९. हे अग्ने ते तव अनीकं तेजः पित्र्यासः पितृहिता आर्षेया वा मर्ताः मनुष्याः नरः कर्मणां नेतारो ये यजमानाः पुरुषा बहुषु देशेषु वि भोजिरे विभजंते आदधुति यावत् तेषामिव नोऽस्माकं उतो अपि एभिः स्तुतैः सह स्तोत्रैर्वा सुमना अनुग्राहकं मनाः सन् इह यज्ञे स्याः भव ॥

१०. य मनुष्याः मे मरीच्यं प्रशस्तां प्रकृष्टां धियं कर्म स्तुतिं वा पनयंत स्तुतिं श्रुतिं वा त इमे मयि क्षिप्त्वा नरो मनुष्याः वृक्षहत्येषु संश्रामेषु भूराः अनुग्राह्यैः विश्वाः सर्वाः मायाः अभि संतु अभिमवंतु ॥

इति पंचमस्य प्रथमे अष्टोविंशो वर्गः ॥

११. हे अग्ने भूने भूत्ये पुत्रादिरहिते गृहे मा नि षवाम न निषवाम । नृणां नृषां च गृहे मा निषवाम । दुर्ये गृहेभ्यो हित हे अग्ने अशेषसोऽपुत्राः तोकम शे' इति पुत्र-
नामसु पात्रात् अवीरता अवीरतया युक्ताश्च संत' त्वा त्वां परिचरंतः प्रजावनी-
ष्वेव दुर्यासु गृहेषु निवसाम ॥

१२. यं यज्ञं यज्ञाभयं अग्नी अश्वानामि नित्यमुपयाति तं प्रजावंतं भूत्यां हिंस-
हितं स्वपत्यं शोभनसंतानोपेतं स्वजन्मना औरसेन शेषसा पुत्रेण ववृधानं वर्धमानं
क्षयं गृहं नोऽस्मभ्यं । हे अग्ने देहीति शेषः ॥

(P. 5.) १३. हे अग्ने नोऽस्मान् अनुष्टात् अप्रीतिर्विषयात् रक्षसो राक्षसात्
पाहिरक्ष । किंच अररुषः अशुः अघायां पापमिच्छत भूतेर्हिसकात् पाहि । अपि
च त्वा त्वया युजा सहायभूतेन पृतनायूत पृतनाकामान् अभि ष्यां अहमभिभवेयम् ।

१४. स इत् स एवामिः आहवनीयोदिरस्मदीय अन्यानितरानन्यदीयानग्नीन् अ-
त्यस्तु अतिभवतु । यत्र यस्मिन्नग्नौ वाजी अशनवान् बलवान्वा वीळुपाणिर्दृढहस्तः
वीळु च्यौत्रमिति बलनामसु पात्रात् सहस्रपाथा बह्वन्नो बद्धस्थानो वा बह्वको वा
तनयोऽस्मत्पुत्रः अक्षरा अक्षरेण क्षयरहितेन स्तोत्रेण समेति सम्यक् परिचरन्नेति ।
समर्थपुत्रवत् एवामिरन्यदीयानग्नीनां भवतीति भावः ॥

१५. यः समेद्धारं प्रबोधकं संश्रम्यो वनुष्यतो हिंसकात् वनुष्यतिर्हितकर्मणि
यास्क उरुष्यात् अधिकारहंसः पापाद्य निपाति भूत्यंतं रक्षति यं च सुजातासः
भुजन्मान एव वीराः स्तोतारः सुता वा परि चरन्ति स इत् स एवामिः ॥

इति पंचमस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥

१६. यममि ईशानः समृद्ध ऐश्वर्यमिच्छन् वा हविष्मान् यजमानः समिधे सम्यक्
शीपयति यं चाश्वरेषु हिंसारहितेषु यज्ञेषु होता देवानामाह्वाता परि एति परिगच्छति
सोऽयमग्निः पुरुषा बहुषु देशेषु बहुषु यज्ञेषु वा आहूत आहूतिभिरभिहितः ॥

१७. हे अग्ने त्वे त्वयि ईशानासः धनानामीश्वराः संतः नित्यानि अग्निहोत्राग्नीनि
उभा उभौ वहनू वहनहेनू स्तोत्रं शस्त्रं च कृण्वंतः कुर्वंतः मियेधे यज्ञे भूरि बहूनि
आहवनीनि हवींषि आ जुहुयाम आ जुहवाम ॥

१८. हे अग्ने त्वं अजस्रः अतवरतः सन् इमो इमानि वीततमानि अतिशयेन कांताग्नि
हव्या हव्यानि देवताति देवानां समूहं अभि वक्षि बृह अच्छ गच्छ च । नोऽस्मदी-
यानि सुरभीणि शोभनानि ई एतानि हव्यानि देवाः प्रति व्यंतु प्रत्येकं कामयताम् ॥

१९. हे अग्ने नोऽस्मानवीरते अपुत्रतायै मा परा वाः मा देहि । दुर्याससे दुष्टव-
स्त्राय च नो मा परावाः । अस्थे अमृतये अभिहान्यै नोऽस्मान्मा परावाः ।
क्षुधे अशनायायै नोऽस्मान्मा परावाः । रक्षसे बलिने चास्मान्मा परावाः । हे
कृताव सत्यवज्रसे नोऽस्मान् इमे गृहे मा जुहूर्याः मा हिंसीः इच्छां कीदृल्य
इति धातुः वने चास्मान्मा जुहूर्याः ॥

(P. 6.) २०. हे अग्ने मे मम मवर्यं ब्रह्माणि अन्नानि नु क्षिप्रं उच्छशाधि उच्छर्षेण
शोधितानि कुरु । किंच हे देव द्योतमानां मघवज्रघः हविष्मज्रघः अस्मभ्यं सुपुत्रः

अन्तोऽप्रेरय । ते त्ववीयायां राती राने उभयासः स्तोत्रिणः क्षत्रिणश्च अथवा स्तुवन्ते यजमानाः । वयं आ स्थाम अत्यर्थं भवेम । नोऽस्मात् गृयं स्वल्पविश्रासश्च सर्वं स्वस्तिभिरविनाशिभिर्मैगलैः तथा च यास्कः स्वस्तीत्यविनाशनामास्तिरेभिषु जितः स्वस्तीति सवा पात रक्षत ॥

इति पंचमस्य प्रथमे षड्विंशो वर्गः ॥

२१. सहस्रः सूनो सहसः सुत हे अग्ने सुहवः स्वाह्वानः रण्वसंदृक् रमणीयसं-
दर्शनस्त्वं सुवीती शोभनया वीर्या विवीहि दीप्यस्व । किंच तनये नित्ये औरसे पुत्र
त्वं त्वं सचा सहायभूतः मा आ धक मामिधाक्षीः । अपि च अस्मत् पृथग्भूतः अस्माक
वा षष्ठ्यर्थं पंचमी वीरः पुत्रः नयौ नरहितौ मा वि दासीन मोपक्षीयताम् ॥

२२. हे अग्ने सचा सहायभूतस्त्वं देवैरेषु ऋत्विग्भिः समिद्धेषु अग्निषु दुर्भुतये कु-
च्छ्रभरणाय नांऽस्मान्मा प्र वोचः न म्रूहि । त्वत्सहायभूता अग्नयो यथा मामकुच्छेण
बिभृयुस्तथा म्रूहीत्यर्थः । किंच सहसः सूनो हे बलस्य पुत्राग्ने देवस्य द्योतमानभ्य ते
तव दुर्मतया निग्रहमुद्धयः भूमाद्यिन् अमादपि अत्र संप्रसारणं छावसं प्रमादावपी-
त्यर्थः । अस्मान्मा नशंते मा व्यामुर्वतु । नशंहति व्याप्तिकर्मसु पाठात् ॥

२३. स्वनीक सुतेजस्क हे अग्ने अमर्त्ये अमनुष्ये देवतात्मनि त्वयि हव्यं त्विः यः
आ जुहोति स मर्तो गनुष्यो रेवान् धनवान्भवति । यं मर्त्यं सूरिः प्राज्ञः अर्था धनादि-
कामः पृच्छमानः असावुत्तरः क्वाप्त इति पृच्छन् एति अभिगच्छति स एव मनुष्यो
देवताभ्यः वसुधानि धनपोषं दधाति धारयति । यद्वा स देवताभिर्वसुधानि
यजमानं दधाति धारयति यमग्निं सूरिः स्तोता अर्था प्रयोजनवान् पृच्छमानः को-
ऽसावगिरिति पृच्छमान् एति ॥

२४. हे अग्ने नोऽस्मदीयस्य महो महतः सुवितर्य कल्याणस्य कर्मणः विद्वान्
अस्मदीयं कल्याणं कर्म जानन्नित्यर्थः त्वं सूरिभ्यः स्तोत्रभ्यांऽस्मभ्यं बृहन् महान्
रयिं धनं आ वह । रयिमेव विशिनष्टि । हे सहसावन् बलवन् अग्ने धनं धनेन वयं स्तो-
तारः अविक्षितासः अविक्षीणाः आयुषा पूर्णायुषः सुवीराः कल्याणपुत्रपौत्राश्च संत-
मवेम हव्येम ॥

(P. 7.) २५. इयमुक् प्रागेव व्याख्याता (२०.) ॥

इति पंचमस्य प्रथमे सप्तविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशनेन तमो हार्दं निवारयन् ।

१. पुमर्थोऽनुरो देयाद्विद्यातीर्थमहंश्चरः ॥

ते श्रमद्राजाधिराजपरमेश्वरैर्दिकमार्गप्रवर्तकभीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंध-
रेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये ॥

पंचमार्ष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

2.

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वेदे विद्यार्ताधिर्महेश्वरम् ॥

जुषस्य न इत्येकादशार्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चं त्रैलोक्यम् । आप्रशब्दोक्तत्वादिदं तनूतपादहितम् । समिद्धाद्या अग्निविशेषाः प्रत्युचं देवता उक्ताः । तथा चानुक्रम्यते । जुषस्वैकादशप्रमिति । सौविष्टाविदमाप्नीसूक्तम् । सूत्रितं च । जुषस्य नः समिधमिति वसिष्ठानामिति । पत्नीसंयाजे त्वाष्ट्यागस्व*याज्या त्वाष्टे पशावपि पुनडाशस्यानुवाक्येयमिति पूर्वमुक्तम् ॥

१. हे अग्ने नोऽस्माकं समिधं अद्य जुषस्व सेवस्व । यजतं यजनीयं प्रशस्तं धूमं कृष्वन् प्रेरयन् बृहत् अत्यंतं शोच ईष्यस्व च । किंच विध्यं अंतरिक्षभवं सानु समुच्छ्रितं स्तूपैः - रादिमभिः उप स्पृश । अपि च सूर्यस्य रादिमभिस्तेजाभिः सतननः संगच्छस्व ॥

२. ये देवाः सुक्रतवः सुप्रज्ञाः सुकर्माणो वा शुचयः सीमिमंतः धियंधाः कर्मणां धारयितारः उभयानि सौमिकानि न्व हव्या हव्यानि स्वदंति स्वदयंति भक्षयन्ति तेषामेषां मध्ये यज्ञैर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वा यजतस्य यजनीयस्य नराशंसस्य नरैः प्रशंसनीयस्याग्निवशेषस्य महिमानं महस्वं उप स्तोषाम वयमुपस्तुमः । तथा च यासकः । नरा आसीनाः शंसंति अग्निरिति शाकपूणिर्नरैः पशस्यो भवन्ति । तस्यैषा भुवन्ति । नराशंसस्य महिमानमेषामुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैर्वा सुकर्माणः शुचयो धियधारयितारः स्वदयंतु देवा उभयानि हवींषि सोमं चतराणि चेति ॥

३. हे अध्वर्यवः वो यूयं ईष्टेन्यं स्तुत्यं असुरं बलवंतं सुदक्षं सुप्रज्ञं रोदसी रोद* स्याः अंतर्मध्ये कृतं देवानां हविर्वैतनार्थं चरंतं सत्यवाचं मनुष्वत् मनुष्यवत् मनुनां समिद्धं यथैवानीं मनुष्याः समिधते तथा पूर्वं मनुना प्रजापतिना समिद्धं अग्निं अध्वराय यज्ञाय सन्मत्सदैव सै महेम सं पूजयत । मध्यमपुरुषस्य व्यत्ययेनोत्तमपुरुषत्वम् ॥

(P. 8.) ४. सपर्यवः परिचरणमिच्छंतः अभिजु अभिगतजालुकं भरमाणाः पादौ नगंतः बर्हिः नमसा हविषा सहअमौ प्र वृजते प्रभरंति । तदेव विशदयति । हे अध्वर्यवः घृतपृष्ठं घृतसंसिक्तपृष्ठं पृषद्वत् स्थूलबिंदुभिर्युक्तं बर्हिः हविषा सह आजुह्वानाः मर्जयध्वं अग्निं परिचरत ॥

५. स्वाध्यः सुकर्माणः देवयंतः देवकागा गृहजमानाः रथयू रथकामाश्च* जसि पूर्वसवर्णो ह्रस्वश्च देवताता देवतातो यज्ञे दुरः यत्तृहद्वाराणि, वि अशिभ्रयुः आभितवंतः । किंच समनेषु यज्ञेषु पूर्वी प्राश्रुनि प्रागग्ने जुहूपभृतौ शिशुं न वत्समिव मातरौ गावौ रिहाणे अग्निं लिहाने*असुवो न यथा नद्यः क्षेत्राण्युदकेन*तद्वत् समं जन् अश्वर्यव आज्येन समंजति ।

इति पंचमस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः ॥

६. उत अपि च योषणे युवत्यौ स्त्रीरूपे वा बर्हिषसा बर्हिषि सीर्य्यौ पुरुहूते बह्विः स्तूतं मघोनी धनवत्यौ यज्ञिये यज्ञाहौ उपासानक्ता अहोरात्रे सुदुप्य धेनुः कामधुपगुरिव नोऽस्मान् सुविताय कल्याणाय आ श्रयेताम् ॥

७. हे वैष्णो होतारौ विप्रा मेधाविनौ जातवेदसा जातधनौ मानुषेषु मनुष्यैः क्रियमाणेषु यज्ञेषु कारू कर्मणां कर्तारौ वा युवां यजध्ये यष्टुं मन्ये स्तौमि । किञ्च हवेषु हवनेषु स्तोत्रेषु सत्सु नोऽस्माकं अध्वरमकुटिलं यज्ञं ऊर्ध्वै देवानिमुखं कृतं कुरुतं च । अपि च ता तौ युवां देवेषु विद्यमानानि वार्याणि धनानि वनयः संभज्यः तान्यस्मभ्यं संप्रयच्छथ इत्यर्थः ॥

८. एतद्वि ऋक्चतुष्टयं द्वितीयाष्टमाध्याये यद्यपि व्याख्यातं तथापि व्यवधानात्संक्षेपतोऽत्रापि व्याख्यायते । भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी भारतीभिः सजोषाः सहिता इळा मनुष्येभिः मनुष्यलोकमवैर्वैः सार्धं अग्निः आगच्छतु । सरस्वती सारस्वतेभिः सारस्वतेर्मध्यमस्थानैर्वैः सार्धं अर्वाक अस्मदभिमुखमागच्छतु । आगत्य तिस्रो देवीर्वैद्यः प्रथमार्थे द्वितीया बहिरिदं आसदंतु ॥

(P. 9.) ९. देव द्योतमान हे स्वष्टः रराणो रममाणस्त्वं नोऽस्माकं तुरीयं स्वरितमाप्नुवत् पोषयितुं पोषकरं तद्वेतो वि स्यस्व विशेषणावसानं प्रापय विभोः अय्येत्यर्थः । यतो रेतसः कर्मण्यः कर्मसु साधुः सुवक्षः सुबलः युक्तप्रावा सोमसुत देवकामः वीरः पुत्रो जायते ॥

१०. वंशस्ते देवान् उपावसुज । अथ परोक्षस्तुतिः । अग्निर्वनस्पतिः शमिता शामित्ररूपः सन् हविः सुव्याति प्रेरयतु । सत स एव वनस्पतिर्होता देवानामाह्वता सत्यतरोऽपि सन् यजाति यजतु । देवानां जनिमानि जनान् यथा स्वयं वेद तथा ॥

११. हे अग्ने सन्निधानः अर्वागस्मदभिमुखस्त्वं इंद्रेण तुरेभिस्त्वरितैर्वैवैश्च सार्धं सोमानरथं यथा भवति तथा आ वाहि आगच्छ नोऽस्मान् बहिः अध्वरातां अद्विन्तश्च सुपुत्रा कल्याणपुत्रा । स्वाहा देवाश्च सर्वे अमुताः संतो मादयंतमिति ॥

इति पंचमस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः ॥

३.

अग्निं वो देवमिति वराचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे त्रैष्टुभमाग्नेयम् । अग्नेयमनुक्रमेण । अग्निं वो देवमिति । अग्निं वो देवमित्येतदासीन् वरा सूक्तानि तृतीयचतुर्थं वसिष्ठानि प्रातरनुवाक आग्नेये ऋतौ त्रैष्टुभे छंदस्याग्निनशास्त्रे च विनियुक्तानि । सूचितं च । अग्निं वो देवमिति ज्ञानां तृतीयचतुर्थं उद्धरति । व्युद्धं वराः अष्टमेऽहनीयं सूक्तमाज्यशास्त्रम् । सूच्यते हि । द्वितीयस्याग्निं वो देवमित्याज्यमिति ॥

१. हे देवाः वो यूयं देवं द्योतमानं अग्निभिरन्यैरग्निभिः सजोषाः सशोऽश्वं सहितं द्वितीयायै प्रथमा यजिष्ठं यदृतमं अग्निं अध्वरं कौटिल्यरहिते यज्ञे वृत्तं कृणुष्वं कुरुत । योऽग्निर्देवाऽपि सन् मर्त्येषु निभ्रुविः नितरां भ्रुवस्तिष्ठति क्रतावा यज्ञवान् सत्यवान्वा तपुर्मूर्धा तापकृतेजाः घृताजः पावकः शोधकश्च भवति ॥

२. यवसे पासे आविष्यन् भक्षयन् प्रोथत् शर्वं कुर्वन् संचरन्वा अधो न अध इव महो महतः संख्याग्निरोधान् शर्वरूपोऽग्निः यदा व्यस्थान् सततेषु वृक्षेषु वितिष्ठते

आत तदा अस्य अग्नेः शोचिरर्चिः अनु वातो वाति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । अथ अनन्तरं हे अग्ने ते तव व्रजनं वर्त्म कृष्णमस्ति भवति । स्मेति पूरणः ॥

(P. 10.) ३. हे अग्ने नवजातस्य नवप्रागुर्भावस्य वृष्णो वर्षितुः यस्य ते तव अजरा जराहिता ज्वालाः इधानाः उच्चरन्ति उद्गच्छन्ति अस्य अरुषः आरोक्ष्मानः धूमो व्यामच्छ दिवमग्नि एति गच्छति । हे अग्ने स्वं दूतः सन् देवान् समीप्यसे हि संप्राप्सोषि च ॥

४. हे अग्ने यस्य स्वरूपस्य ते तव पाजस्तेजः प्रथिव्याभूम्यां तृषु क्षिप्रं व्यभ्रत विश्रयति यद्यदा अजानि काष्ठादीनि जग्मैर्दतैः ज्वालाभिरिव्यर्थः समवृक्तं वृक्ते खादति तथा सेनेव सृष्टा उद्युक्ती ते तव प्रसितिर्ज्वाला एति गच्छति । वस्म हे वर्शनी-याम्ने स्वं यवं न यवमिव जुह्वा ज्वालायां विविक्षि काष्ठादीनि भक्षयसि त्यामोषि वा ॥

५. यविष्ठं युवतमं अतिथिवत्पुज्यं तमिच्छमेवामिं दोषा दोषायां रात्रौ उपसि वासरेऽपि तमेव अस्य अग्नेर्योनौ स्थाने आहवनीयायेति धिष्ये वा निक्षिप्तानाः दीपयन्तो नरो मनुष्याः अत्यं न सततगमनयुक्तं वोढारमश्वमिव मर्जयन्तं परित्तरन्ति । आहतस्य च वृष्णः कामानां वर्षितुस्मेस्तस्य शोचिज्ज्वाला दीशाय दीप्यते ॥

इति पंचमस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः ॥

६. स्वनीकं हे सुतेजस्कामे स्वं यद्यदा रुक्मो न सूर्य इव सुवर्णमिव वा उपाके अतिके विराजसे विशेषेण दीप्यसे तदा ते तव प्रतीकं रूपमंगं वा सुसंयुक्तं सुसंवेदनं भवति । किञ्च ते तव शुभो दिवोऽन्तरिक्षान्यतुर्न अशनिरिव एति निर्गच्छति । चिक्रे वर्शनीयः शूरो न सूर्य इव भानुं स्वां दीप्तिं प्रति चक्षि प्रवर्शयासे ॥

७. हे अग्ने अमये अपस्य नेत्रे वः तुभ्यं स्वाहा स्वाहुतं हविः । किञ्च यथा वयं इत्यानि गोभि गोविकारैः क्षीरादिभिः घृतवज्रिः घृतसहितैः हव्यैः पुरोडाशादिभिश्च वाशेम परिव्रूेम तथा इवमपि नेभिः प्रसिद्धैः अमितैः अपरिमितैः महोभस्तेजोभिः शतमपरिमिताभिः आयसीभिर्हिरण्मयीभिः रुक्ममय इति हिरण्यनामसु पाठात् पूर्वैर्नगरीभिर्व नोऽस्मान् नि पाहि नितरां रक्ष ॥

(P. 11.) ८. सहसः सुनो हे बलस्य पुत्र जातवेशोऽग्ने दाशुषे साशुषः ते तव या वा याश्च ज्वालाः संति अपृष्टा रक्षाभिरप्रभृषिताः गिरो वा गिरश्च संति याभिर्गोभिः तृवतीः पुत्रवतीः प्रजाः उरुष्याः रक्ष । पाभिरुभयीभिनोऽस्मान् स्मदिति प्रशस्तवचनः प्रशस्तान् सुरीन् हविषां प्रेरकान् जरितृन् नि पाहि नितरां रक्ष ॥

९. यद्यदा शुचिरग्निः स्वया स्वकीयया तन्वा ततया कृपा कृपया दीप्यता रोचमानः पुत्रेव स्वधितिः तक्षिणीकृता स्वधितिरिव निर्गात् काष्ठान्निर्गच्छतौ तदानीं देवयज्यीयं भवति । तदेव विशदयति । योऽग्निः उशेन्यः कमनीयः सुक्रतुः सुकर्मा पावकः शोषकश्च माञ्जोररण्योः आ जनिष्ट आजायत स देवयज्याय भवतीति ॥

१०. हे अग्ने एता एतानि परिदृश्यमानानि सौभगा सौभागानि शोभनानि धनानि नोऽस्मभ्यं दिदीहि दीपय देहि वा । अपि अपि च क्रतुं कर्म यज्ञान् कर्तारं वा वृत्तेतसं शोभनप्रदानयुक्तं सुप्रज्ञानं पुत्रं वा धत्तेम संभजेमहि । वनतेः संभजनार्थस्य

वर्णनारागमे सन्ति रूपम् । विश्वा विश्वानि धनानि स्तोत्रभ्य उद्गात्रभ्यो गृणते संसृते च संतु । यूयं त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वास्तनिः क्षेमैः सदा सर्वदा पात रक्षत ॥
इति पंचमस्य द्वितीये चतुर्थो वर्गः ॥

4.

प्र वः शुक्रायैति दशच^१ चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुभमाश्रयम् । प्र व इत्यनु-
क्रांतम् । पातः (नुवाकांश्चित्रशब्दयोरेव) सूक्तमध्ये द्वितीयं तेनोक्तः सूक्तविनियोगः ।
एकादशिन आश्रये पशौ प्र वः शुक्रायैत्येवा वपाया याज्या । सूत्रितं च । प्र वः
शुक्राय भानवे भैरध्वं यथा विप्रस्य मनुषो हविर्भिरिति ॥

१. हे हविषो वोढारः वो यूयं शुक्राय शुभ्राय भानवे वीसायाम्रये सुपूतं सुगुहं
हव्यं मर्तिं स्तुतिं च प्र भरध्वम् । यो ऽग्निः वेद्यानि मानुषाः मानुषाणि च विश्वा
विश्वानि जनुषि जातानि अंतरं नरा विद्यन् प्रज्ञानिन मागेण वा जिगाति गच्छति
देवान्मनुष्यांश्चांतरा हवींषि नेतुं वर्तते इत्यर्थः ॥

२. स चित्स एव गृत्सो मेधावी । तथा च यास्कः । गृत्स इति मेधाविनाम् ।
अग्निस्वरूपस्तारको भवति । तदा यतो यदा मातुररण्याः यविष्ठो युवतमः सन
अनृष्टिः । योऽग्निः शुचिदन् वीर्यदन् वना वनानि सं युवते आत्मना सं योजयति ।
किंच भूरि चित् भूरीण्यपि अन्ना स्वायान्यन्त्रानि सद्य इत्सद्य एव समन्ति सम्भ्यन्-
क्षयति ॥

(P. 12.) ३. अस्य देवस्यामेः अनीकं मुख्ये संसदि स्थाने इयंतं श्वतं शुभ्रं
यमग्निं मर्तासौ मनुष्याः जगुध्रे परिगृह्णति यश्चार्मिः पौरुषेयी पुरुषैः क्रियमाणं गुणं
गुभीतं न्युवाच अत्र वचिः सेवार्थं वर्तते निषेवत इत्यर्थः सोऽग्निराश्वं
मनुष्यार्थं दुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठान् तुरोक्तं सपत्नैर्दुःसवं यथा
भवति तथा शुशोच सीप्यते ॥

४. कविः क्रांतइक प्रचेताः प्रकाशकः अमृतो मरणधर्मरहितः अयमग्निः अकवि-
षु अक्रांतइशु मर्तेषु मरणधर्मकेषु नि धायि निहितः । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । सहस्रो
बन्धवन्ध्रे त्वे यस्मिन् त्वयि सदा वयं सुमनसः सुमतयः स्याम स त्वमन्नामिन्द्रोऽति
नोऽस्मान्मा जुहुरः मा हिंसीः ॥

५. योऽग्निः हैवकृतं देवैः कल्पितं योनिं स्थानं आ ससाह अध्यास्ते । किमर्थं देवाः
स्थानं कल्पयन्त्यग्नेरित्यत आह । हि धर्मास्कारणान्ता अग्निः कृत्वा प्रज्ञया अमृतान्ये-
वान् अतरीत । विश्वधायसं विश्वस्य धारकं ओषधीरोषधयः वनिनश्च दृश्युश्च गर्भं
गर्भं सन्तं तं विश्वं भूमिश्च क्लिभति । भुतमेव चिभर्तानि परं बहुवचनात्तया विप-
रिणते सन् ओषधीभिर्वनिभिश्च संबध्यते ॥

इति पंचमस्य द्वितीये पंचमो वर्गः ॥

६. अमृतस्य अन्नमुद्कं वा द्वितीयार्थं पृष्टो भूररधिकं दानार्थं तुर्मासः ईशे ईष्टे
हि सुवीर्यस्य शोभनवीर्ययुक्तं गया धनं दानं ईशे ईष्टे । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः ।

सहस्रवत् हे बलवर्धने वयं वसिष्ठाः अवीराः पुत्रादिरहिताः संतो मा परि षवाम मा पशुपतिदाम । अप्सवी रूपरहिताश्च संतो मा परिषवाम । तथा च यास्कः । पशु इति रूपनामिति । अनुवः परिचरणहीनाश्च मा परिषवाम ॥

७. अरणस्य अमृणस्य रेकणो धनं परिषद्यं पर्याप्तं भवति हि अतः नित्यस्य अपु-
नर्यस्य रावो धनस्य पतयः स्याम । यद्वा अरणस्य अरभमाणस्य रेकणो धनं परिषद्यं
परिहर्तव्यं भवति अतो नित्यस्य औरसस्य रायः पुत्राख्यस्य धनस्य पतयः स्याम ।
हे अग्ने अन्यजातं अनौरसं शेषोऽपत्यं नास्ति न भवति । अचेतानस्य अविदुषः
पयो मार्गान् पुत्रोत्पादनप्रमुखांन्मार्गान् मा वि दूषः मा विदूषुषः । वृष वैकृत्स्व
इति धामुः । तथा च यास्कः । परिहर्तव्यं हि नोपसर्तव्यमरणस्य रेकणोऽरणोऽपार्णो
भवति रेकण इति धननाम रिच्यते प्रयतः । नित्यस्य रायः पतयः स्याम । न शेषो अग्ने
अन्यजातमस्ति । शेष इत्यपत्यनाम शिष्यते प्रयतोऽचेतयमानस्य तत्प्रमत्तस्य
भवति मा नः पयो विदूषुष इति ॥

(P. 13.) ८. पूर्वस्यामृच्छुक्त एगार्योऽत्र प्रपंच्यते । अरणोऽरभमाणः अ-
न्योदर्यः सुशेषः सुखतमः सन् प्रभायः पुत्रस्येन प्रहणाय मनसा मंतवा उ मनसापि
मंतव्यो न भवति हि अध जित् अपि च सोऽन्योदर्यः ओक इत् संस्थानमेवैतुनरेति
प्राप्नोति । अतो बाजी अन्नवान् अभीषाद् शत्रूणामभिभविता नव्यो नवजातः पुत्रो
नोऽस्मान् आ एतु आगच्छतु ॥

९. हे अग्ने एवं वदुष्यतो हिंसकान् नोऽस्मानि पाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वस्तः
शेषं पार्योऽन्नं हविः समभ्येतु सम्यक् प्राप्नोतु । अपि चास्मान् स्पृहयाद्यः स्पृहणीयः
सहस्री सहस्रसंख्याको रयिरभ्येतु ॥

१०. एषा ऋग्व्याख्याता (३.१०.) ॥

इति पंचमस्य द्वितीये षष्ठो वर्गः ॥

5.

प्राप्तये तवस इति नवमं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यैवैष्टुभं वैश्वानराग्निदेवताकृतम् ।
तथा चानुक्रांतम् । प्राप्तये नव वैश्वानरीयं त्विति । विनियोगो लैंगिकः ॥

१. हे स्तोतारः तवसे प्रवृद्धाय विषोऽतिरिक्तस्य पृथिव्याश्च अरंतये गन्धे अमये
वैश्वानरसंज्ञकाय अमये गिरिं स्तुतिं प्र भरन्म । यो वैश्वानरो विश्वनरहितोऽग्निः
विशेषां सर्वेषाममृतानां देवानां उपस्थे उपस्थाने यजे जागृषद्भिः प्रजुह्वैरैवैः सहितः
सन् वदधे स्तुतिभिर्हविभिश्च वर्धते ॥

२. सिधूनां नदीनां नेता स्तियानां अपाम् । स्तिषा आपो भवति स्त्वायनादिति
यास्कवचनात् । वृषभो वर्धिता वृष्टोऽक्षितस्तेजसा संप्रक्तो वा योऽग्निर्विष्वत्तरिक्तो
पृथिव्यां च धावि न्यधावि स वैश्वानरो विश्वनरहितोऽग्निः वरेण भेष्टेन हविषा
तेजसा वावृषानो वर्धमानः सन् मानुषीर्विशोऽभि मानुषीः प्रजीः प्रति वि भासि ।

(P. 14.) ३. हे वैश्वानर विश्वनरहिताग्ने त्वत्त्वन्नो भिया भीत्या असिक्नीः असि-
क्तवर्णा राजस्यः । प्रथमार्थे द्वितीया । विशः प्रजाः असमनाः परस्परमसमेताः भोज-
नानि धनानि जहतीः त्यजस्यः आयन् आगच्छन् । कदेत्यत आह । यद्यदा पूरवे
राज्ञे शोशुचानो दीप्यमानः पुरस्तस्य शङ्खणां पुरो हरयन् हारयन् अदीदिः अज्वलः ।
तथा च निगमः । अहं राजन्वरिवः पूरवे करिति ॥

४. हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरग्ने । तथा च यात्कः । वैश्वानरः कस्माद्विश्व-
जराजयति विश्व एनं नरानयतीति वेति । तत्र व्रतं त्वत्पीतिकरं कर्म त्रिधातु अंतरिक्षं
पृथिवी च उत अपि च द्यौरिति त्रयां लोकाः सच्यंत सेवन्ते । त्रैलोक्यवर्तिन्यः प्रजा-
स्त्वर्द्यं कर्म कुर्वन्तीत्यर्थः । अपि च त्वं अजस्रेण शोचिषा प्रकाशेन शोशुचानो
दीप्यमानो भासा दीप्त्या रोदसी द्यावापृथिव्यौ च आ ततं विस्तारयसि ॥

५. हे अग्ने कृष्टीनां प्रजानां क्षितयः कृष्टय इति मनुष्यनामसु पाठात् पतिं
स्वामिन् रथीणां धनानां रथ्यं नेतारं उपसां अह्नां महान्ते केतुं प्रजापक्कं वैश्वानरं
विश्वनरहितं त्वां हरितां हरणाद्व्याः वावशानाः कामयमानाः सच्यन्ते सेवन्ते । तथा
गिरी नृणां स्तुतिरूपा वाचः धुनयः पापं धुन्वानाः घृताचीः घृतमच्यन्त्यः हविषा
सहिताः सच्यन्ते ॥

इति पंचमस्य द्वितीये समनो वर्गः ॥

६. हे मित्रनहः मित्राणां पूजयितरग्ने त्वे त्वयि वसवो वासका देवा असुर्यं वनं
इष्टुष्वप्यन्यगमयन् । ते कर्तुं त्वत्पीतिकरं कर्म जुषन्त सेवन्ते हि । किञ्च त्वं आर्याय
कर्मवन्ते जनाय उरु ज्योतिः अधिकं तेजो जनयन् इष्टुन् कर्महीनान् ओकसः स्था-
नात् आज्ञः निरगमयः ॥

७. हे वैश्वानर स प्रैषिदुः त्वं पग्मे दूरस्थे व्योमव्रतारिक्षे जायमानः सूर्यरूपेण
प्रादुर्भूय वायुर्न यथा वायुः द्विद्वयग्रहसु प्रथमं सोमं पिबति तथा पाथः सोमं सद्यः
परि पासि परिपिबसि । यद्वा वायुरिव पाथां जलं परि पासि परिपिबसि शोषयसी-
त्यर्थः । किञ्च हे जातवेदः जातधनाग्ने त्वं भुवना भुवनानि उदकानि । भूतं भुवनमि-
ष्टुदकनामसु पाठात् । जनयन् अपत्याय अपत्यवत्पालनीयाय यजमानाय दशस्यन्
कामाप्त्वा यच्छन् अभि क्रां वैद्युतात्मना अभिर्कृदसि अभिगर्जसि वा ॥

(P. 15.) ८. हे जातवेदः जातप्रज्ञ वैश्वानर विश्वनरहिताग्ने तामिषं एषणीयां
द्वार्ष्टुं द्युमतीं दीप्तिमतीं अस्मे अस्मभ्यं आ ईरयस्व प्रेरयस्व । वृष्ट्या त्रैलोक्यं द्योतनं
हि । यद्वा द्युमतीं तामिषमन्नमिषमेरयस्व । तथा च भूयते । तस्माद्यस्थेवेह भूयिष्ठमन्नं
भवति त एव भूयिष्ठं लोकं विराजतीति । अथवा इषमेषणीयां तां द्युमतीं भास्वतीं दीप्ति-
मेरयस्व । यथा इषा राधो धनं पिन्वसि पालयसि । अपि च हे विश्ववार विश्वैर्वर्णी-
याम्ने पृथु विस्तीर्णं आगो यशः दाशुषं मर्याय यजमानाय पिन्वसि ॥

९. हे अग्ने मघवद्भ्यो धेनवद्भ्यो हविष्मद्भ्य इत्यर्थः । नोऽस्मभ्यं पुरुषं
बेहृषं बहुयशस्कं वा तं प्रासिद्धं रयिं श्रुत्यं श्रवणीयं वाजं बलं च नि युवस्व नतारं
मिश्रयस्व । किञ्च हे वैश्वानर विश्वनरहिताग्ने त्वं रुद्रेभिः रुद्रैर्वैसुभिश्च दैवैः सजोषाः
सहितश्च सन् नोऽस्मभ्यं माहि महत शर्म सुखं यच्छ प्रयच्छ ॥

इति पंचमस्य द्वितीयेऽष्टमो वर्गः ॥

6.

प्रसन्नाज इति सप्तमं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्याथम् । अनुक्रम्यते च । प्रसन्नाजः सम
वैश्वानरीयं त्विष्ट्युक्तत्वादस्यापि वैश्वानरोऽभिर्देवता । विनियोगो लैंगिकः ॥

१. सारं पुरां भेत्तारं वदे वंदमानः सन् प्रसन्नाजः सर्वस्य भुवनस्येश्वरस्य असुरस्य
बलवतः पुंसो वीरस्य पौंस्यमिति वीर्यमुच्यते । तथा च यास्कः । पुमान् पुरुषना
भवति पुंसतेवैति । कृष्टीनां जनानां अनुमाद्यस्य स्तुत्यस्य तत्रसो बलवतः इन्द्रस्येव
तस्य वैश्वानरस्य प्रशस्तिं स्तुतिं कृतानि कर्माणि च प्र विवाग्निं प्रब्रवीमि ॥

२. कविं प्राप्तं केतुं विश्वस्य प्रज्ञावकं धामि अर्धधर्तारं अतुः स्तातुर्वा भातु
भासकं शं सुखकरं रोदस्याः द्यावापृथिव्योः राज्यं राजानं वैश्वानरमग्निं हिम्वति
महीयाः प्रीणयति प्रेरयात वा देवाः । अहं च पुरंदरस्य पुमं दारयितुरग्नेः पूर्व्या
पूर्व्याणि पुरातनानि महानि महानि ब्रतानि कर्माणि गीर्भिराविवासे परिचरामि ॥

३. अकृतन् अयज्ञान् ग्रथिनो जल्पकान् सुभ्रवाचो हिंसितवचस्कान् षणीन्
पणिनामकान्वाधुषिकान् अभुजान् यज्ञादिषु श्रद्धारहितान् अतृषान् स्तुतिभिरग्निमवध-
यतः अयज्ञान् यज्ञहीनान् तान्दस्व्यून् वृथा कालस्य नेतृन् अग्निः प्रप्र अत्यंतं नि वि-
धाय नितरां गमयेत् । तदेवाह ॥

(P. 16.) ४. नृतमो नेतृतमो योऽग्निः अपाचीने अप्रकाशमाने तमसि निमग्नाः
प्रजाः मरंतीः स्तुवतीः शचीभिस्तृभ्यो वृत्ताभिः प्रज्ञाभिः प्राचीः क्रतुगामिनीश्चकार ।
यदा नेतृतमो योऽग्निः अपाचीने तमसि निशायां मरंतीर्माचंतीरुषसः शचीभिः
प्रज्ञाभिः प्राचीश्चकारित्यर्थः । तं वस्वो धनस्येशानं अनानतमप्रहं पृतन्युन् युद्ध-
कामांश्च दमयंतमग्निं गृणीषि स्तोमि ॥

५. योऽग्निर्देहो देहीरुपचित्ता आसुरीविद्याः वधस्त्रे वधैरासुधैर्वा अनमयत् हीना
अकरोत् । यश्च अर्थपत्नीः अर्थः सूर्यः पतिर्यासां ता अर्थपत्न्यः ता उपसश्वकार
अकरोत् । स यद्वो महानग्निर्विदः प्रजाः सहोभिर्बलैः निरुध्य नहुषो राज्ञो बलिहृतः
करपशश्चक्रे ॥

६. विश्वे सर्वे जनासो जनाः शर्मन् शर्मणि सुखनिर्मितं यस्य वैश्वानरस्य सुमंति
भिक्षमाणाः प्रार्थमानाः एवैः कर्मभिर्हन्निर्निर्वा उपतस्थुः यमेवोपतिष्ठते स वैश्वानरो विश्व-
नसह्येऽग्निः, सूर्यः सन् पित्रोर्मातापित्रोः रोदस्याः द्यावापृथिव्योर्वैरमुष्कृष्टं उपस्थं
मध्यमंतरिक्षं आ ससाद आगच्छत् ॥

७. वैश्वानरो विश्वनरहितोऽग्निर्देवो द्योतमानः बुध्न्या बुध्न्यानि अंतरिक्षाणि । बुध्न-
मंतरिक्षम् । तथा च यास्कः । बुध्नमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति वेति । वसु-
नि आच्छादकानि तमांसि । वस आच्छादन् इति धातुः । सूर्यस्य उदितोऽदितौ उदये
सति अग्निर्देवः समुद्रादंतरिक्षात् । सगरं समुद्र इत्यंतरिक्षानामसु पादार्हः । अवरास्पृथिव्याः

तमांसि आददे । समुद्रात्परस्माद्विवोऽपि तमांस्याददे । तदेव दर्शयति । अग्निदिवस्तु
मांस्याददे पृथिव्याश्च तमांस्याददे ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीये नवमो व ॥

7.

प्र वो देवमिति सुप्तर्चं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चं त्रैदुभमाग्नेयम् । प्र वो देवमित्यनु-
क्रांतम् । प्रीतरनुवाकाभिनशस्त्रयार्चसूक्त उक्तो विनियोगः ॥

१. हे अग्ने वस्त्वां देवं द्योतमानादिगुणयुक्तं सहस्रां राक्षसानभिभवतं बलमा-
रुतं वा अग्निममस्य नेतारं अश्वं न अश्वमिव वीजिनं वेगवतं बलवतं वा नमोभिः स्तुति-
भिर्हविर्भिर्वा प्र हिवे चित् प्रहिणोम्येव । किञ्च हे अग्ने त्वं विद्वान् जानन्
नोऽस्माकं अभ्वरस्य यज्ञस्य वृत्तो भव । अथ परोक्षस्तुतिः । स्मना आत्मना स्वयमेव
देवेषु मितदुः स्रग्धुमोऽग्निरिव विविधे प्रज्ञायते ॥

(P. २०८) २. हे अग्ने त्वं मद्रो मरयिता स्तुत्यो वा देवानां सख्यं देवैः सह
सख्यमित्यर्थः । ज्ञाषाणः सेवमानः पृथिव्याः सान् समुच्छ्रितं तण्डुलमादिकं भुज्यैः
शोषकैर्वाहकैस्तेजोभिः नश्यन् शब्दायमानः । ब्रह्ममानं हि शब्दायते । जमेभिर्हृष्टाभिः
उवाळाभिरित्यर्थः । विश्वं विश्वानि वनानि उशधक् कामयमानो ब्रह्म स्वाः पथ्याः
अनु स्वैर्माणैरित्यर्थः । आ आयाहि । आकारस्य पुनर्वचनमादरार्थम् ॥

३. अयं यज्ञः प्राचीनः सम्यगनुष्ठीयत इत्यर्थः । यद्वा यज्ञो यद्वा होता प्राचीनः ।
यद्वा यज्ञो हविः प्राचीनः प्राचीनं प्राङ्मुखसज्जम् । बहिर्हि बहिर्ह्य सुधितं
सुनिहितम् । ईळितः स्तुतोऽग्निः प्रीणीते तप्तश्च भवति । होता न होता च । नेति
चार्थः । विश्ववारं विश्वैर्वरणीये मातरा व्यावापृथिव्याविडायां आडवानो भवति । कदे-
त्यत आह । यतो यदा यविष्ठ हे युवतमाग्ने त्वं सुशोभः सुसुखः जज्ञिषे जायसे ॥

४. विचेतसो विविक्तप्रज्ञाः मानुषासो मनुष्याः अभ्वरे यज्ञे रथिरं रथिनं नेतार-
मग्निं सद्यो जनंत जनयन्ति । य एषां हविर्वहति सोऽयमग्निर्विदपतिः विशां पतिः वि-
श्वस्य पतिर्वा मद्रो मरयिता । मधुवचाः मादायित्ववचस्कः ऋतावा यज्ञवान् विशां मनु-
ष्याणां कुरोणे गृहे अधायि आसित् ॥

५. वृत्तो होतृत्वेन वह्निर्हविषां वोढा ब्रह्मा परिवृढः विधर्ता विश्वस्य धारकोऽग्निः
आजगन्वान् धृलोकादागत आगर्मन्शीलो वा नृषवने होतुः स्थाने असाहि उपविष्टः ।
यमग्निं द्यौश्च पृथिवी च उभे ववृधाते वर्धयतः ये च विश्ववारं विश्वैर्गुणीयं होता
मनुष्यः आयजति ॥

६. एते मरीयाः पुरुषाः द्युम्नेभिरजैः विश्वं पोष्यवर्गं आतिरंतं वर्धयन्ति । अथवा
द्युम्नेभिर्यशोभिः विश्वं जगदातिरंतं अभ्यगच्छन्निस्त्वर्थः । क इत्यत आह । ये यथा
मनुष्याः मन्त्रं स्तोत्रं स्तुत्यं वा अरं पर्याप्तं अतक्षन् समस्कुर्वन् । वेति समुच्चये । ये च
विशो जनाः श्रीषमाणाः । शृणोतेः सन्त्यङोरिति द्वित्र्यनिको झलिति सतः कित्तं
च सर्वे विधयश्छंदसि विलुप्यत इति न भवतः । ज्ञाशुस्त्वृक्षां दान इत्यङ्गुलनेतं

॥ अनिरन्तं वर्धयन्ति । मे मदीया ये वा कृतस्यास्य सत्यमिममग्निम् । कर्मणि षष्ठी ।
मानुषाणामग्नीयादिति षत् । आ दीधयन् आदीपयन् ॥

(P. 18.) ७. सहस्रः सूनो बलस्य पुत्राग्ने वसिष्ठा वयं वसुनामीशानं त्वां
अस्मदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवज्जघो हविष्मज्जघश्च ह्यमन्तं नु क्षिप्रं अद्य वा आनट् प्राप-
यः । नक्षत्र्यामिकर्मणो ऽतर्णीतप्यर्याहुडिं छन्दस्यपि हृदयत इत्याडागमः । यूयं त्वत्प-
रिवाराश्च सर्वे यूयं नो ऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातेत्येवमीमहे याचामहे ॥

इति पंचमस्य द्वितीये दशमो वर्गः ॥

8.

इधे राजेति सप्तचमष्टमे सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभमाग्नेयम् । इधे राजेत्यनुक्रांतम् ।
प्रातरनुवाकाभिनशस्त्रयोर्विनिर्योगः । आतिथ्यायां प्रप्रायमग्निरिति स्विष्टकृतो
याज्या । सूत्रितं च । प्रप्रायमग्निभरतस्य शृण्व इति संयाज्ये इति ॥

१ राजा वीमः अयः स्वामी हविषां प्रेरको वा अग्निः नमोभिः स्तुतिभिः सह तामिधे
समिधये । यस्याग्नेः प्रतीकं रूपं घृतेन आहृतं भवति । यं च नरो ऽस्मदीयाः सबाधः
संमिष्टाः संजातबाधा वा हव्येभिर्हव्यैः सार्धं ऊळते स्तुवंति सोऽग्निरुषः साम्ने
आ अशोचि आदीप्यते ॥

२. स्यः सोऽयं होता देवानामाह्वाता मंत्रो मदयिता यज्ञो महामग्निः मनुष्यो
मनुष्यस्य सुमहानवेदि सुमहस्त्वेन प्रज्ञायते । अपि च सोऽयं भाः वीमीः व्यक्रः विकरो-
ति अंतरिक्षे । किंच सोऽयं कृष्णपविः कृष्णमार्गोऽग्निः पृथिव्यां सत्संज्ञानः सृज्य-
मानः सन् ओषधीभिर्वृक्षे वर्धते ॥

३. हे अग्ने त्वं कया स्वधया हविषा नो ऽस्माकं सुशुक्तिं स्तुतिं विवसः ध्यामुषे आ-
च्छावयसि वा । कामु कां च स्वधां शस्यमानः स्तूयमानः त्वं ऋणवः प्राप्नुयाः । हे
सुवन्न शोभनदानाग्ने । तथा च यास्कः । सुवन्नः कल्याणदान इति । वयं कदा सुष्ट-
रस्य शशुभिर्दुर्हंसकस्य साधोः समीचीनस्य रायो धनस्य पतयः स्वामिनो भवेम
वतारः संभक्तारश्च कदा भवेम ॥

४. अयं प्रसिद्धोऽग्निभरतस्य यजमानस्य मम प्रप्र अत्यंतं शृण्वे प्रथितो भवति ।
केश्यवाह । यद्यदा सूर्यो न सूर्य इव बृहद्भाः बृहद्भासमानो वि रोचते प्रकाशते ।
किंच योऽग्निः वृत्तानां संग्रामेषु पुरु पूरुनामवमसुरं अग्निं तस्यो अग्निर्भुवः सोऽयं
युवान्केदीप्यमानो वैव्योऽतिथिर्देवानामतिथिवत्पूज्यः सन् शुशोच जड्याल ॥

(P. 19.) ५. हे अग्ने त्वं स्वयि आहवनानि हव्येषु आहृतयो वा भूरि बहूनि
असन्नित् भवंत्येव । त्वं च विश्वेभिर्वाय्वैरनीकैः तेजोभिः त्वद्विभूतिभिः अग्निभिर्वा सह
सुमनाः भवो भव । हे अग्ने स्तुतः स्तोतुः । स्तोतीति स्तुत् । स्तोत्रं शृण्विषे शृणु । हे
सुजात कल्याणप्रादुर्भावामे गृणानः स्तुष्टुमानस्त्वं स्वयं स्वयमेकसन्त्वं स्वां तनुं
मम सुतं वा वर्धस्व वर्धयस्व ॥

६. शतसाः गवां शतस्य संभक्ता संसहस्रं गवां सहस्रेण च संयुतः द्विवर्षो ब्राह्म-
विद्याकर्मभ्यां बृहन् वासिष्ठः द्वयोः स्थानयोर्लोकयोः महात्मा । तथा च यास्कः
द्विवर्षो द्वयोः स्थानयोः परिवृढ इति । इदं वचः इदं स्तोत्रं अमय उज्जनिषीष्ट उद्वी-
जनत् । किं तदित्यत आह । यद्वचः शुभम् कीमिन् यशस्करमित्यर्थः । अमीवचा
तमं रोगाणां निवारकं रक्षोहा रक्षसां हन्त च स्तोत्रं आपये तद्वधेन पुत्रादिकाया-
नां सुखं भवति भवेत् ॥

७. इयमुक्त्वा प्रागेव व्याख्याता (७. ७.) ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीय एकादशो वर्गः ॥

9.

अबोधि जार इति षड्वचं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रेष्टुमममयम् । अबोधि षडि-
त्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विशसूक्तमभ्य सुक्ता विनियोगः ॥

१. जारः सर्वेषां प्राणिनां जरायिता होता देवानामाहता मन्त्रो मर्याता
ऋतव्यो वा कवितमः प्राज्ञतमः पावकः शोधकोऽग्निः उपसामुपस्थात मध्ये अबोधि
अनुभूयत । किञ्च उभयस्य द्विपक्षानुपपन्नं देवस्य मानुषस्य वा जंतोः प्राणिन-
कृतं प्रज्ञानं दधाति विदधाति । देवेषु च हव्या हव्यानि दधाति । सुकृत्सु
प्रजमानेषु च ब्रविणं धनं दधाति ॥

२. सोऽग्निः सुकृत्सुः सुकर्मा सुप्रज्ञो वा भवति योऽग्निः पर्णानामस्राणां दुरो-
द्धारणे गवां पिधानानि विवृतवान् । पुरुभोजसं बहुक्षारं अर्कमर्चनीयं गवां सप-
तांस्मर्त्य पुनानः शोधयन् हरन्नित्यर्थः । होता देवानामाहता मन्त्रो मर्याता
ऋतव्यो वा दमुनाः दन्तमनाः दानमना वा राम्याणां रात्रीणां रम्यित्रीणां वा
वेशां जनानां यजमानानां वा तमोऽधिकारं तिरस्कुर्वन् ददृशे दृश्यते च । यद्वा
मस्तिरो ददृशे नाशयतीत्यर्थः ॥

(P. 20.) ३. योऽग्निरमूरोऽमूढः कविः प्राज्ञः अदितिः अशीनः विवस्वान्दीप्तिमान्
तुष्टसत् शोभनसदनः शोभनसंवदनो वा मित्रः प्रमातेस्त्राता सर्वेषां अतिधरतिथि-
पूषः शिवः शिवकरो जगतः चित्रभानुः चित्रदीप्तिः उपसामग्रे मुखे भाति सा-
यमेषां गर्भः सन् प्रव्वः जडमानाः ओषधीराविवेश ॥

४. हे ब्रह्म वस्त्वम् । अत्र विभक्तिवचनव्यत्ययः । मनुषो मनुष्यस्य युगेषु याग-
कालेषु सर्वेष्वपि दिवसेषु वा ईच्छेन्म्यः स्तस्य । अतः परं परोक्षस्तुतिः । किञ्च अजि-
तवेशः जातधनः समनगाः युक्तेषु संगता सन् अशुचत् स्वीक्यते । सुसंदृशा सुसंदर्शन-
मानुना तेजसा विभाति च । तमग्निं समिधानं समिध्यमानं गावः स्तुतयः प्रति वधंत
मतिबोधयति ॥

५. वैश्वदेवे पशावमे याहीति हविषो याज्या । सूत्रितं च । अग्रे याहि दूत्यं वा
रेषण्य इदं नरो नेमूधिता हवंत इति तिस्र इति ।

हे अग्ने दूतं वृन्स्य कर्णं हविर्वहनादि याहि देवानच्छ्राभिगच्छ । गणेन संधेन सह ब्रह्मकृता ब्रह्मकृताऽऽमानस्मदीयांश्च तव स्तोतृन्मा रिषेभ्यः मा हिंसीः । सरस्वतीं महतीं ऽश्विनां अश्विनौ अपश्च एतान्देवान् रत्नधेयायास्मभ्यं रत्नदानाय यक्षि च ॥

६. हे अग्ने त्वां वसिष्ठ ऋषिः सनिधानो भवति । तं च जरूथं पशुभाविणं जरणीयं वा रक्षोगणं हन् जहि । राये धनवते यजमानाय पुरंधि बहुधियं देवगणम । तथा च यास्कः । पुरंधिर्बहुधीरिति । यक्षि यज । किञ्च हे जातवरोऽग्ने पुरुणीथा पुरुनी-धनं बहुना स्तोत्रेण जरस्व देवान् स्तुहि । यज्ञा पुरुणीधनिकमाणाणि रक्षांसि जरयेत्यर्थः ॥

इति पंचमस्य द्वितीयं द्वादशो वर्गः ॥

10.

उषो न जार इति पंचचै दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे त्रेटुभमाम्रियम् । तथा च्युत-क्रान्तम् । उषो न पंचेति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोऽनुक्तो विविद्योगः ॥

१. अग्निः उषो न जारः उषसो जारः सूर्यः तद्वत्पृथुर्विस्तीर्णं पाजस्तेजः अभ्येतु श्रयति । किञ्च दविद्युतत् सीद्यत् शोशुचान इति त्रयोऽपि शब्दा युद्यापि दीप्तिकर्मा-णस्तयाहि दीप्तेभ्यस्त्वज्ञापनाय प्रयुक्ता इति न पुनरुक्तः । अर्च्येतं दीप्यमान इत्यर्थः । वृषा कामानां वषिषा हरिहेविषां प्रेरकः शुचिः शुद्धिकृदग्निः धियः कर्माणि हिन्वानः प्रेरयन् भासा दीप्या आ भाति प्रकाशते । अपि च उशतीः कामयमानाः अजीगः जागरयति । तमसा तिराहिताः प्रजा उद्गिरति वा ॥

(P. 21.) २. अग्निर्वेत्सोरहनि वस्तोः व्युरित्यहर्नामसु पाठात् । उषसामग्ने स्वर्णं आदि-त्य इव । तथा च यास्कः । स्वरादित्यो भवति सुअरणः सुइरण इति । अरोचि दीप्यते । उषितो न ऋत्विजश्च यज्ञं तन्नाताः विस्तारयतः मन्म मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि पठन्तीति शेषः । नेति संप्रत्यर्थः । अपि च जन्मानि विद्वान् जानन् कृतां देवा-नां देवयावा देवान्प्रति गच्छन् वनिष्ठो वात्तमोऽग्निः व्याद्ववत् विविधमाद्ववति ॥

३. मतयः स्तुतिरूपाः देवयतीर्देवानिच्छंत्यो द्रष्टुं धनं भिक्षमाणा याचमाना गिता वाचः सुसंवृशं कल्याणसंश्लेषं सुगतीकं सुकूपं शोभनांगं वा स्वंचं सुधु गच्छतं ह्यवाहं हव्यानां वादारे मानुषा गामरतिं स्वामिनमग्निमच्छ अभियति अभिगच्छति ॥

४. हे अग्ने वसुभिर्देवैः सजोषाः संगतस्त्वं नोऽस्मभ्यं इंद्रमावह । रुद्रेभिः रुद्रेदेवैः संगतो बृहन्न महांतं रुद्रं चावह । आदित्यैर्भिरादित्यैर्देवैः संगतो विश्वजन्त्यां विश्वजन-हितामांशं चावह । ऋकभिः स्तुत्यैः अंगिरोभिर्देवैः संगतो विश्ववारं विश्वैः संभजनीयं बृहस्पतिं चावह ॥

५. उशजः कामयमानाः विशो मनुष्याः मद्रं स्तुत्यं होतारमाह्वतारं युविष्ठं युवतम-मग्निं अश्वरेणु यागेषु इंक्षते स्तुवन्ति । हि यस्मात्कारणात्सोऽग्निः क्षपावान् रात्रि-मान । ज्ञो यो खरुषमयेऽग्निर्होत्रं हूयते । रथीणां रथिमतां हविष्मतां यजमानानां

देवान् यजयाय यष्टुं अतं ब्रह्मन् दारहितोऽभवत् । तथा च श्रूयते । यस्माद्दूतोऽभक्तस्त-
द्विदास्तमध्वर ईळत इति ॥

इति पंचमस्य द्वितीयं त्रयोदशो वर्गः ॥

11.

महीं असीति पंचचमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं, वैष्टुभमाश्रयेयम् । महानिस्वयुक्तो-
त्तम ॥ प्रातरनुवाकाग्निनदास्वयोरुक्तो विनियोगः ॥

१. हे अग्नि त्वं अध्वरस्य प्रकेतः प्रज्ञापनः सन् महानसि । त्वद्वृत्ते त्वया विना
अमुता देवा न मास्यन्ते न मायांति । विश्वेभिर्वैश्वेदेवैः सरथं यथा भवन्तु आ याहि च ।
इह स्तीर्णे बर्हिषि प्रथमो मुख्यो होता आह्वाता सन् निषद निषीद च ॥

(P. 22.) २. वाजपेयं बर्हिस्पत्यचरोः स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च ।
त्वामीळते अजिरं दूत्यायामग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणत इति ॥

हे अग्ने अजिरं क्षिप्रगामिनं त्वां मानुषासो मानुषाः हविष्मतो यजमानाः सदाग्निं
सहैव दूत्याय वृत्तकर्मणे हविर्वहेताय ईळते याचते । मिथं इत्यत आह । यस्य
हविष्मतो बर्हिर्देवैः सार्धं आसक्तः त्वमधितिष्ठसि अस्मै हविष्मते अहानि सुविना ह-
विनानि शोभनस्त्वानि भवति ॥

३. हे अग्ने त्वे त्वयि अंतर्मध्ये अक्तोः अह्नः । यद्यप्यनुकुरिति राज्ञेनाम तथाप्यत्र अ-
ज्यन्ते व्यज्यन्ते रूपादीन्यस्मिन्नित्यह्नो नाम । विश्वेव वारं विष्णु सवनेषु वसुनि हवींषि
वायुषि हविषां प्रसाजे मर्त्याय मनुष्याय तदर्थमित्यर्थः । प्रचिकितुः प्रवेक्ष्यति क्लृप्ति-
यद्वा अक्तोरह्नि विः क्षीनमिममश्वमजं च त्वय्यंतर्निहितानि प्रचिकितुरविद्वित्यर्थः ।
अपि च मनुष्यत् मनोविह इह ममास्मिन् यज्ञे वृत्तस्त्वं देवान् यांति यजमानोऽस्याक-
मिवास्तिपावा अभिर्शंसकात् शात्रवात्पावा रक्षिता भव ॥

४. बृहतो महतः अध्वरस्य कौटिल्यरहितस्य यज्ञस्य अग्निरीशो ईष्टे । विश्वस्य
भर्तृस्य कृतस्य संस्कृतस्य हविषश्चाग्निरेवेष्टे । हि यस्मादस्याग्नेः क्रतुं कर्म वसवो
होतुः जुषत सर्वन्ते । अथापि च देवाः अग्निं हव्यवाहं हव्यानां घोढारं दधिरे
अक्रैर इत्यर्थः ॥

५. हे अग्ने हविरद्याय हविषां भक्षणाय देवान् आवह । किमिच्छत आह । इहा-
स्मिन्वयज्ञे ब्रह्मज्येष्ठास ब्रह्मप्रमुखा देवाः मादयन्ताम् । इमं यज्ञं यष्टव्यं हविर्दिति स्थि-
तेषु देवेषु धेहि निधेहि । देवान्वा इह नय इदं हविषां देवेषु नक्षत्रे, भावः ।
अंतिमः पादो व्याख्यातचरः ॥

इति पंचमस्य द्वितीयं चतुर्दशो वर्गः ॥

12.

अगन्म महेति तृष्णात्मकं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभमामेयम् । तथा चातुक्रां-
तम् । अगन्म तृचामिति । प्रातरनुवाकाभिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः । व्युल्लहे द्वा-
रात्रे नवमेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रम् । सूचितं च । तृतीयस्यागन्म महेत्याज्यमिति ॥

१. योऽग्निः स्वे दुरोगे स्वे स्थाने आहवनीये समिद्धः कर्मष्टेः समिद्धः सन् शीघ्राय
शीघ्रते तमिमं यविष्ठं युवतमं उर्वी विस्तीर्णे रोदसी रोदस्योर्ध्वपृथिव्योरन्तर्मध्ये-
ऽनरिक्षे चित्रभानुं चित्रज्वालं स्वाहुतं सुधाहुतिभिर्हुतं संतं विश्वतः सर्वतः प्रत्यञ्चं
प्रतिगच्छतममिं महा महता नमसा नमस्कारेण अगन्म वयमुपगच्छाम ॥

(P. 23.) २. योऽग्निर्मह्ना महत्त्वेन विश्वा विश्वानि दुरितानि साह्वान् अभवन्
जातवेशः जातधनो जातप्रज्ञो वा इमे यज्ञगृहे स्तवे अस्माभिः स्तूयते सोऽग्निरस्मान्
दुरितात् पापात् अवद्यात् निदिताश्च कर्मणो रक्षिषत् रक्षतु । अस्मान् गृणतः स्तुवतो-
ऽपि रक्षिषत् । उत अपि च सोऽग्निर्नो मयानो हविष्मतो रक्षिषत् ॥

३. हे अग्ने त्वं वरुणोऽसि । उत अपि च त्वं मित्रोऽसि जगतः प्रमीतेस्त्रातासि ।
त्वं वसिष्ठाः मतिभिः स्तुतिभिर्वर्धयति । त्वे त्वयि विद्यमानानि वसु वसूनि
सुसनानि सुसंभजनानि संस्थिति । स्पष्टमन्यत् ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीये पञ्चदशो वर्गः ॥

13.

प्रागय इति तृचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं वैश्वानरामिन्देवताकम् । तथा
चातुक्रांतम् । प्रागये वैश्वानरीयमिति । विनियोगो लैंगिकः ॥

१. हे सखायः विश्वशुचे विश्वे यो शीपयति तस्मै धियधे धियां कर्मणां यो धाता
तस्मै असुरेभ्यः सुराणां यो हंता तस्मै अग्नये मन्म मननीयं स्तोत्रं धीर्ति कर्म च प्र-
भरध्वम् । मतीनामभिमतानां कामानां यतये द्वात्रे वैश्वानराय विश्वनरहिताय अग्नि-
शोषाय बर्हिषि यज्ञे हविर्न हविरिष स्तुतिं प्रीणानः प्रीयमाणोऽहं भरे भरामि । यथा
हविः प्रीणानः प्रीणयज्ञहं बर्हिषि बर्हिर्भरे संभरामि । नेति संप्रत्ययः ॥

२. हे अग्ने त्वं शोचिषा शीघ्रया शीघ्रुचानो शीघ्रमानो जायमानो जोषमान एव
रोदसी धीर्वापृथिव्यौ आपृणाः आपूरयः । अपि च जातवेशो जातप्रज्ञ जातधन वा
वैश्वानर विश्वनरहित हे अग्ने त्वं देवान् महत्त्वा महत्त्वेन अभिशस्तेः अभिशसका-
ष्ठवोरमुचः अमोचयः ॥

३. हे अग्ने जातः सूर्यात्मना जातः त्वं हर्यः स्वामी प्रेरयन्वा परिज्मा परितो
गता सन् पञ्च गोपाः । यथा गवां पालकः पशून्पश्यति तद्वत् । यथा भुवनानि
पश्यत्यक्षर्यः पश्यति तदा ब्रह्मणे ब्रह्म स्तोत्रं तदर्थं गातुं गतिं फल-

प्राप्तिं विद् । यद्वा ब्रह्मणे ब्राह्मणार्थं गातुं विद् । येन ब्रह्मणोपद्रवाभिर्गच्छति
तं गातुं विदेत्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥

इति पंचमस्य द्वितीये षोडशो वर्गः ॥

14.

(P. 24.) समिधा जातवेदस इति त्वं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धमाग्नेयम् ।
आद्या बृहती द्वितीयातृतीयं त्रिदुशी । तथा चानुक्रम्यते । समिधा बृहत्यादीति
विनियोगो लैंगिकः ॥

१. जातवेदसे जातवेदसं जातप्रसूतं अमयेऽग्निं समिधा वयं वसिष्ठा दाशेम परिच-
रेम । देवाय देवं स्तुत्यमग्निं देवहूतिभिर्देवस्तुतिभिर्दाशेम । शुक्रशोचिषे शुक्रशोचिषं
शुभ्रवीक्षि नमस्विनो हविष्मंतो वयं हविर्भिर्दाशेम । अत्र दाशतियोगात्कर्मणि चतुर्थी ।
प्रायेण सर्वत्र दाशतियोगं कर्मणि चतुर्थी दृश्यते ॥

२. हे अग्ने ते त्वां वयं वसिष्ठाः समिधा विधेम परिचरेम । हे यज्ञ यष्ट्याग्ने
वयं सुदुती शोभनया स्तुत्या दाशेम त्वां परिचरेम । अश्वरस्य यज्ञस्य होतरमे वयं
पूतनाज्येन त्वां दाशेम । हे भद्रशोचं कल्याणज्वाल देव द्योतमानाग्ने त्वां वयं हविषा
दाशेम ॥

३. हे अग्ने नोऽस्माकं देवहूतिं स्तोत्रं यज्ञं वा देवेभिः देवैः सार्धं वषट्कृतिं हवि-
जुषाणः सेवमानस्त्वं उप आयाहि । देवाय द्यातमानाय तुभ्यं वयं दाशतः परिचरं-
स्याम भवंम । सिद्धमन्यत् ॥

इति पंचमस्य द्वितीये सप्तदशो वर्गः ॥

15.

उपसद्यायेति पंचदशच पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं गायत्रमाग्नेयम् । तथा चानु-
क्रमम् । उपसद्याय पंचोता गायत्रमिति । प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतो गायत्रे छंद-
स्त्वध्वनशस्त्रे चैवं सूक्तम् । सूत्रितं च । उपसद्याय त्वमग्ने यज्ञानामिति तिष्ठ उत्तमा
उद्धरेति । आसविषी पौर्वर्द्धिक्यामुपसद्यायेत्याद्यास्तिस्रः क्रवः सामिधेन्यः । सूत्र्यते
च । उपसद्याय मीळद्वये इति तिष्ठ पृक्कैकां त्रिरनवानमिति । पवित्रेष्ट्याग्ने रक्षासी-
त्येषा प्रथमाज्यभागानुवाक्या । सूत्रितं च । पार्वकवंतावाज्यभागावग्निर्दक्षारक्षीति सेध-
नीति । अन्वारभणीयायामग्नेर्भगियाज्या । सूत्रितं च । आसवं सविनुयैषी स नी-
राधंस्या भरेति । स्वस्त्ययन्यामिष्टावग्ने रक्षा ण इति प्रथमाज्यभागानुवाक्या ।
सूत्रितं च । स्वस्त्ययन्यां रक्षितवंतावग्ने रक्षा णो अंहस इति ॥

१. हे अन्वर्यवः उपसद्याय उपसदानीयाय मीळद्वये कामानां वर्धिषेऽग्नेये त्वयी-
न्यये आस्ये तस्यैव मुखे हविर्बुद्धत । योऽग्निर्नैदिष्ठमासन्नतमं आप्यं भवति । आसन्न-
तमो बधुर्भवनोत्यर्थः । आप्यमिति स्वाधिकस्ताद्धितः ॥

२. सोऽग्निः कथैः प्राज्ञो गृहपतिर्गृहाणां पालयिता युवा नित्यतरुणः सन् पञ्च चर्षणीः पञ्च जनान् मनुष्यान् अभि अभिमुखं दमे दमे गृहे गृहे निषसाद निषीदति । उत्तरया वार्षीयपरिसमाप्तिः ॥

३. सोऽग्निर्नोऽस्माकं वेदो धनं भयात्थं अतिके भवं सहभूतं वा विश्वतः सर्वतो बाधकाद्रक्षतु । उत अपि चास्मान्वसिष्ठानंहसः पापात्पातु रक्षतु ॥

(P. 25.) ४. द्विवो ह्यलोकस्य इयेनाय इयेनसकृसाय नु क्षिप्रं गन्तेऽग्नये यस्मै नवं नूतनं स्तोमं जीजनं अजीजनं जनयामि सोमिर्नोऽस्मभ्यं, क्वचित् बहु वस्वो वसु धनम् । कर्मणि षष्ठी । वनाति ददात्स्वित्यर्थः ॥

५. यज्ञस्याग्ने पुरस्ताद्भागो शौचतो वीप्यमानस्य यस्याग्नेः त्रियो वीसयः वीरवतः पुत्रवृत्तो रथिधेनं यथा तद्वत् कृशे द्रष्टुं चक्षुषे वा स्पर्शाः स्फुहणीया भवन्ति तस्मै नवं स्तोमं जीजनमित्यनुर्षगः । उत्तरार्धं संबन्धो वा ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीयोऽष्टादशो वर्गः ॥

६. यजिष्ठो यजनीयतमो यदृतमो वा हव्यवाहनो हव्यानां हविषां वोढा सोऽग्नि-
रिमा वषट्कुतिमस्मानभिर्वीयानामाह्वति मेतु कामयतां भक्षयतु वा । नोऽस्माकं गिरः
स्तुतीश्च जुषत सेवताम् ॥

७. नक्षय उपगंतव्य । नक्षतिर्व्याप्तिकर्ता । विदपते विशां पते देव द्योतमान आदृत
संदैर्यजनानैरभिदृत हे अग्ने युर्मतं वीतिमेतं सुवीरं कन्यायास्तोदकं त्वा त्वां वयं नि-
धीमहि निहितवतः ॥

८. हे अग्ने त्वं क्षपो रात्रिः उलः अहानि च सर्वसेति यावत् वीदिहि वीप्यस्व ।
वीप्यमानेन त्वया वयं वसिष्ठाः स्वप्नयः शोभमानाग्नयो भवाम । अस्मद्युः अस्मान्
कामयमानः । सुप आधनः कथामिति कथयि कृते कथाच्छं दसीत्युपस्थैयः । दका-
रलोपच्छां दसः । तथा च यादकः । अस्मद्युस्मान् कामयमान इति । त्वं सुवीरः
सुस्तोदको भव ॥

९. हे अग्ने त्वा त्वां नरो नेतारो यजमानाः विप्रासो विप्राः मेधाविनः धीतिभिः
कर्मभिः सातथे धनाय कामानां लाभाय वा उपयन्ति उपगच्छन्ति । सहस्रिणी सहस्र-
संख्याका अक्षरा क्षयरहिता स्तुतिरूपा अस्वरीया वाक् त्वामुपयाति च ॥

१०. शुक्रशोचिः शुभ्रज्वालः अमर्त्यः मरणरहितो देवतात्मा शुचिः स्वयं शुक्रः ।
वक्रः अन्येषामपि शोधक ईडयः स्तुत्योऽग्निः रक्षांसि राक्षसान् सेधति बाधतम् ।
इति पञ्चमस्य द्वितीय एकोविंशो वर्गः ॥

११. हे सुहसो यशो बलस्य पुत्राग्ने स प्रसिद्धस्त्वं ईशानः सर्वस्य जेधत ईश्वरः
सन् नोऽस्मभ्यं राधांसि धनानि आ भर आहर । भगश्च भगो देवोऽपि वार्यं
धनं दातु अस्मभ्यं ददातु अन्यासलोपच्छां दसः । भौगोऽत्र सूक्ते निपातभागिनी
देवता ॥

१२. हे अग्ने त्वं वीरवत् पुत्रपौत्रमेतं यशोऽन्नं देहीति शेषः । देवश्च सविता
सविता देवोऽपि वार्यं वरणीयं धनं दाति, ददातु । भगश्च देवोऽपि ददातु । सितिश्च
सितिश्च देवी ददातु । सवित्रादिः सूक्ते निपातभागिनी देवता ॥

(P. 26.) '१३. हे अग्ने त्वं नोऽस्मान् अंहसः पापात् रक्ष पाहि । संहितायां शीघ्रं
इच्छांसः । अपि च हे देव द्योतमानाग्ने अजरो जरारहितस्त्वं रिषती हिंसतः शत्रू
तापिष्ठैरतिशयेन तापकैस्तेजोभिः सह अस्मीकुरु ॥

१४. अथा अधुना हे अग्ने अनाधृष्टः अप्रतिधर्षणीयः त्वं नोऽस्माकं नृपीतये नृणां
रक्षणार्थं मही महती आयसी अयसा निर्मिता शतभुजिः अत्यन्तं विस्तृता शतयुगा पू
पुरी । तद्वशाद्भाधनभूतप्राकारादिर्वा पूरुष्यते । भव । यथा अयसा निर्मिता पुरी तद्वशा
साधनभूतप्राकारादिर्वा शत्रुभ्यो भीतावशति तद्वद्राक्षसेभ्यो भीतानस्मान् पाहीत्यर्थः ॥

१५. हे अश्वभ्य अहिंस्य शीपावस्तः राज्ञिराच्छादयितः तमसो वारयितरित्यर्थः ।
अग्ने त्वं नोऽस्मान् अंहसः पापात् अघायतः पापमिच्छतः शत्रोश्च दिवा नक्तं अहनि
रात्रौ च सर्वदा पाहि रक्ष ॥

इति पंचमस्य द्वितीयं विंशो वर्गः ॥

10.

एना व इति द्वादशार्चं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चमग्निदेवताकम् । अशुजो बृहत्सो
युजः सतो बृहत्स्यः । तथा चानुक्रांतम् । एना वो द्वादश प्रागाथमिति । प्रातस्तुवाक
औम्रेये क्रतौ बार्हते छंदस्याधिनशस्त्रे चैवं सूक्तम् । सूचितं च । एना वो अग्निं यो
राहमिति । आग्निमारुतशस्त्रे देवो वो ब्रविणोरा इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं
च । देवो वो ब्रविणोरा इति प्रगाथी स्तोत्रियानुरूपमिति ॥

१. ऊर्जे बलस्य नपातं पुत्रम् । सूनूर्नेपादित्युत्पन्नमसु पाठात् । प्रियं प्रिय-
मस्माकं चेतिष्ठ अतिशयेन ज्ञातारं प्रज्ञापकं वा अरतिं गतारं स्वामिनं वा स्वधरं
सुयज्ञं विश्वस्य सर्वस्य यजमानस्य दूतममृतं नित्यमग्निमेना इनेन नमसा स्तोत्रेण ।
यद्यप्यज्ञान्वादेशो नास्ति तथापि छांदसस्वादिविशदस्यैनादेशः । यद्वा एना एन-
मित्यग्नेर्विशेषणम् । समानार्थत्वात्पूवैषु सूक्तेस्वादिवत्स्वाहसिष्ठेनान्वादिव्यते । यो
युग्मवर्धमाहुवे आह्वयामि ॥

• २. सोऽमिरुषा आरोचमानो विश्वभाजसा विश्वस्य पालयितारावधौ योजने
रथे जुनक्तु । यद्वा सोऽरुषा अद्रोचमानेन तेजसा विश्वभाजसा विश्वस्य रक्षकेण
योजने अयुज्यत । किंच सोऽमिरुद्रवत् आनेतुं देवान् प्रति भृशं द्रवतु द्रवति वा ।
स्वाहुतः सुष्ट्राकृतः सुप्रह्ला सुस्तुतिः शोभनालो वा यज्ञो यष्ट्यः सुशमी सुकर्मा
च भवति । तमिमं देवं द्योतमानं वर्तमानं वासकानां जनानां वसिष्ठानां राधो हवि-
रभिगच्छास्विति शेषः । यद्वा एष्वगुणविशिष्टोऽग्निः ब्रह्मसूनां धनानां मध्ये देवैरत्यंतप्रका-
शमानं राधो धनं जनानां यजमानानां धनवत् प्रियमम इत्यर्थः ॥

• ३. मीळपः कामानां वर्धितुः आजुहानुमानिहूयमानरथामैः शोचिस्तेज
उदस्थात् उत्तिष्ठति । अरुषास आरोचमाना शिविः शोऽन्तरिक्षस्थो धूमाशो धूमाश्च
उदस्थः । अर्धरात्रिष्वेकवर्धनांतं बहुवचनान्ततया विपरिणतं सवज्जान्वेति । तमिममि
मरः कर्मणां नेतारः अस्विजः समिधते सम्यक् दीपयन्ति ॥

(P. 27.) ४. हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्राग्ने यशस्तमं अतिशयेन यशस्विनं तं प्रसिद्धं यं त्वा त्वां दूतं कृण्वहे कुर्मः स त्वं देवान् वीतये हविषां भक्षणाय आवह । किञ्च यथा त्वा त्वां ईमहे याचामहे तस्यै विश्वा विश्वानि भर्तृभोजनानि मनुष्याणां भोग्यानि कल्याणानि धनानि रास्व अस्मभ्यं देहि ॥

५. हे विश्ववार विश्वैरेरणीयामे त्वं नोऽस्माकमध्वरे यागे गृहपतिरसि यजमानोऽसि । त्वं होता देवानामाह्वता । त्वं त्वमेव पोतासि । अतः प्रचेताः प्रकृष्टमति-स्त्वं वार्यं वरणीयं हविः यक्षि यज वेधि च कामयस्व भक्षय वा ॥

६. हे सुकृतो शोभनकर्मजमे यजमानाय मह्यं रत्नं धनम् । श्वारं रत्नमिति धननाममु पाठात् । कृधि कुरु देहीत्यर्थः । हि यस्मात्त्वं रत्नधा रत्नस्य दासासि । नोऽस्माकमेतं यज्ञे विश्वं सर्वं ऋत्विजं आशिशीहि तीक्ष्णीकुरु । किञ्च यः सुशंसः सुस्तुतिरस्मत्पुत्रो वक्षते वर्धते तं वर्धय । यद्वा सुशंसो होता वर्धते तं वर्धयेत्यर्थः । होतुः पृथगुपासानमादरार्थम् ॥

इति पंचमस्य द्वितीये एकाविंशो वर्गः ॥

७. हे अग्ने स्वाहुत यजमानैः सुष्टु आहुत त्वे तव सूरयः प्रेरकाः स्तोतारो वा प्रियासः प्रियाः संतु भवंतु । किञ्च ये मयवानो धनवतो यंतारः प्रदातारः जनानामस्मदीयानामूर्वान् समुहान् गोनानां गवां च ऊवान् वयंत प्रयच्छति ते च तव प्रियाश्च सांस्वति पूर्वैणान्वयः ॥

८. येषां दुरोगे गृहे घृतहस्ता । घृतयुक्तो हस्तो यस्या असौ घृतहस्ता । घृतेन भिषातित्यर्थः । इच्छान्नरूपा हविलक्षणा देवी । इरा इष्टेत्यन्ननामसु पाठात् । प्रातः पूर्णा निषीदति आसीदति । अपीति पूरणः । तान्हविष्मतां यजमानान् हे सहस्य सहस्रं बलाय हिताम्ने दुहो द्रोऽगुर्निर्वो निर्वकाश्च शचोऽस्वायस्व । नोऽस्मभ्यं दीर्घश्रुत दीर्घकालं श्रोतव्यं शर्म सुखं गृहं वा यच्छ च देहि ॥

(P. 28.) ९. हे अग्ने मंत्रया च मोदयिष्या देवानामासा आस्यस्थानीयया जिह्वया ज्वालया वह्निर्हविषां वोढा विदुष्टो विद्वत्तरः स प्रसिद्धस्त्वं मधवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो नोऽस्मभ्यं रयिं धनं आवह च । हव्यदति हव्यानि ददातीति हव्यदतिर्यजमानः तम । तथा च वाजसनेयिन आमनंति । यजमानो वै हव्यदतिरिति । सद्यः च कर्मसु प्रेरय च ॥

१०. हे यविष्ठय युवतमामे त्वं ये यजमानाः महो महतः श्वसो यशसः कर्म न यच्छया यशस्कामाः संत इत्यर्थः । राधांसि सौधकानि अश्व्या अश्वात्मकानि मया मयानि वदति तान्वातृन् अंहसः पापात् शश्वर्षां पुष्टिभिः श्वासाधनभूतैः शतं अपेरिमिताभिः पूर्वभिर्गरीभिश्च पिष्टुहि पालय ॥

११. ब्रह्मिणीसाः धनानां शता देवोऽग्निः वो युष्मदीयां पूर्णो हविषा आसिचं आसिक्तं स्रवं विवाटि कामयते । अत उरसि स्रवं वा सोमेन पात्रमुपपृणध्व वा सोमं वाशब्दो समुच्चयार्थो । ध्रुवमहेण होतृचमसं पूरयत च अमये सोमं यच्छत, म्येत्यर्थः । आदित्यतस्तस्मै देवोऽग्निर्वो युष्मान् आहते वहति ॥

१२. देवाः प्रचेतसं प्रकृष्टमतिमामध्वरस्य यज्ञस्य वह्निं वोढां स्तोतारं आकृण्वन् अनुवन् । किमर्थमित्यत आह । सं चामिर्विधते परित्सरते शशुभे हविषां

प्रधाने जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रत्नं रमणीयं धनं दधाति वशात्विष्यर्थः ॥
इति पंचमस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥

17.

अग्रे भव सुप्रमिधेति सप्तमं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमभिदेवताकम् । सप्तविं
द्विपवास्त्रिष्टुभः । तथैवानुक्रम्यते । अग्रे भव सप्त द्वेपरं त्रैष्टुभमिति । अतिरात्रि षष्ठे-
ऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽग्रे भवेति तृचोऽनु रूपः । सूच्यते हि । अग्रे त्वं
नोऽनमोऽग्रे भव सुप्रमिधा समिद्ध इति स्तोत्रियानुष्ठुपाविति ॥

१. हे अग्रे सुप्रमिधा शोभनया समिधा समिद्धो भव सम्यक् सीसो भव । उत
अपि च बहिर्हविषा विस्तीर्णमुपस्तृणीतमध्वर्युः ॥

२. उत अग्रे च उगतोर्देवान् कामयमाना द्वारो यज्ञगृहस्य देव्यो वा । तथा च
यास्कः । द्वारो जवतेर्वा द्रवतेर्वा वारयतेर्वा । विश्रयताम् । उत अपि च उगतो
यज्ञं कामयमानान्देवानिह यज्ञ आवह ॥ •

(P. 20.) ३. हे जातवेदः जातधनाग्रे वीहि देवानभिगच्छ हविषा देवान्यभि
यज च । स्वध्वरान् स्वध्वरान् शोभनयज्ञांश्च कृणुहि कुरु ॥

४. जातवेदाः जातधनः अग्निरमुतात्मरणरहितान्देवान् स्वध्वरान् स्वध्वरान् शोभ-
नयज्ञान् करति करोतु । यज्ञत् हविषा यजतु च । पिप्रयत् स्तोत्रैः प्रीणयतु च ॥

५. हे प्रचेतः प्रकृष्टमतिमज्जमे विश्वा विश्वानि वार्याणि वर्णीयानि धनानि वंस
अस्मभ्यं वैहि । नोऽस्माकमाशिषोऽद्य सत्या यथार्था भवंतु ॥

६. हे अग्रे ऊर्जो बलस्य नपातं पुत्रम् । सूनुर्मपादित्यपत्यनामसु पाडात । त्वामु
त्वामेव ते प्रसिद्धा देवासो देवाः हव्यवाहं हविषो वोढारमादधिरे अकुर्वन्नित्यर्थः ॥

७. हे अग्रे देवाय द्योतमानाय ते तुभ्यं ते प्रसिद्धा वसिष्ठा वयं सांशतः हवींषि
द्वतः स्याम भवेम । अतो महो महोस्त्वभियानः उपगम्यमानो याच्यमानो वा नो
ऽस्मभ्यं रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि वि दधः विधस्व ॥

इति पंचमस्य द्वितीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

18.

द्वितीयेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्र त्वे ह यत्पितर इति पंचविंशत्युचं प्रथमं
सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमभिदेवताकम् । द्वाविंशविभिश्चतसृभिः सुवासनाग्रे राशो
वानं स्तूयते । अतस्तास्तदेवताकाः । अनुक्रम्यते हि । त्वे ह यत्पंचाधिकैर् सुवास-
पैजवनस्य चतस्रोऽत्या दानस्तुतिरिति । महाव्रत आदितः पंचदशार्चः शंसनीयाः ।
तथैव पंचमारण्यके सूत्रितम् । त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इद्रेति पंचदशोति ॥ •

१. हे इद्रे त्वे ह त्वय्येव नोऽस्माकं पितरश्चित् पितरोऽपि जरितारः स्तोताः
संतः यद्यस्मात्काष्णात् विश्वा विश्वानि वामा यामानि वननीयानि भनानि सुधा च

यास्कः । वामं वननीयं भवतीति । असन्वन् अलभन्त तस्माद्वयमपि धनकामास्त्वां स्तुमः । तद्युक्तम् । हि यस्मात्कारणाच्चे त्वयि गावः सुवृथाः श्रेष्ठं सुशकाः संति त्वे त्वयि अन्धाः संति त्वं वसु धनं देवयते देवं त्वामिच्छते यजमानाय वनिष्ठो शतृन्मो भवसि ॥

२. हे इंद्र त्वं जनिभिर्जायाभिः राजेव युनिर्वीतिभिः सह क्षेप्येव निवसस्येव । हीति पूरणः । किंच हे मधवन् धनवर्निद्र विवुर्विद्वान् कविः क्रांतकर्मा क्रांतप्रज्ञो वा सन् गिरः स्तोतृन्स्मान् पिशा रूपेण हिरण्यादिना वा गोभिश्चाश्वेभ्य अभि अभितो रक्ष । त्वायतः स्वत्कामान्स्मान् राये शिशिहि धनार्थं च संस्कुरु ॥

(P. 30.) ३. हे इंद्र त्वा स्वां अत्र यज्ञे स्तोतरि वा प्रवर्तमानाः 'पस्पृधानासः स्पर्धमानाः मद्रा मोदमानाः इमा गिरः स्तुतयः उप स्थुः उपतिष्ठन्ति । अतस्ते तव रायो धनस्य पश्या स्तुतिर्वाची अस्मदभिमुखी एतु गच्छतु । हे इंद्र वयं च ते सुमनो सुष्टुतो वर्तमानाः शर्मन् शर्मणि सुखे स्याम भूयास्म ॥

४. हे इंद्र सुयवसे स्तुतृणे गोष्ठे वर्तमानां धेनुं न धेनुमिव सहविष्के यज्ञगृहे । दृष्टान्तसामर्थ्याद्वाष्टांतिकालाभः । वर्तमानं त्वां दुधुभन् । संहितायां व्यत्ययेन द्कारः । कामान् श्रेष्ठमिच्छन्वसिष्ठो ब्रह्माणि वस्वस्थानीयानि स्तोत्राणि उप सत्सृजे उप-सृजते । मे मम विश्वः सर्वो जनः त्वामिच्छामि गोपति गवां स्वामिनमाह ब्रवीति । अथ परोक्षस्तुतिः । नोऽस्माकं सुमतिं सुष्टुतिमच्छाभि इंद्र आगन्तु आगच्छतु ॥

५. नव्यः स्तुत्य इंद्रः अर्णांसि शत्रुभिर्विवारितायाः परुण्या उदकानि पद्मधना चित् प्रथमानान्यपि सुशसे राज्ञे गाधानि सुपारा सुपाराणि पारयितुं तनुं योग्यानि चाकृणोत् अकरोत् । अपि च शर्धतमुत्सहमानं शिष्यं बोधमानं शापं विश्वरू-पोद्भवमात्मनोऽभिशापं अशस्तीरुभिः शस्तीश्च उच्यतस्य स्तोतुः सिंधूनां नदीनामकृणोत् अकरोत् ॥

इति पंचमस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

६. यधुर्यज्ञकुशलः । यज्ञेः सन्प्रत्ययो न तु सन्नतः । अतो न द्विर्भावः । पुरोळाः पुरोगामी पुरोक्षता वा । इति पूरणः । तुर्वशो नाम राजासीत् । स तुर्वशो राये धनप्राप्तये इंद्रस्य सखायं सुशसं जगाम । मत्स्यास इव जालनिहिता मत्स्या इव निशिता नियंत्रिता अपि भृगवो दुह्यवश्च योधाश्च सुशसस्तुर्वशस्य च श्रुतिं आगुप्राप्तिं चक्रुः । विष्णुचः विष्वगंचतोऽरुभयोर्मध्ये सखा सुशसश्चेन्द्रः सखायं सुश-समन्तरं अतारयत् । तुर्वशं चावधीदित्यर्थः । यज्ञा यधुर्यज्ञशीलः पुरोळाः पुरोक्षाता तुर्वशो नाम राजासीत् । तेन मत्स्यासो मत्स्यजनपदं निशिता बाधिता आसन् । अपि च भृगवो दुह्यवश्च श्रुतिं सुखं तुर्वशस्य चक्रुः । विष्णुचोर्विष्वगंचतोऽरुभयोर्मध्ये सखा तुर्वशस्य सखेन्द्रः सखायं राजानमन्तरं अतारयत् ॥

७. पक्थासः पक्थाः हविषां पाचकाः भलानसुः भद्रमुखाः । भलेति भद्रवाची । अलिनासः अलिनाः तपोभिरप्रवृद्धा इत्यर्थः । विषाणिनः कंडूयनार्थं कृष्णवि-षाणिहस्ताः शोशिता इत्यर्थः । शिवासः शिवाः यागादिना सर्वस्य लोकस्य शिवकराः । यागेन हि शिवं भवति लोकस्य । आ भनन् अभिष्टुवंति तमिन्द्रम् । भनतिः शब्दकर्म गौति । भवतीति शब्दकर्मसु पाठान् । य इंद्रः सधमाः । सोमपानेन सह माद्यतीति सधमाः सधमा एव सधमाः । अयस्य कर्मशीलस्य गच्छ गोसंपानं तृप्सुभ्यो

हिंसकेभ्यः आनयत् । अजगत् अजगत् स्वयं च गोसंघात् लेभे । बुधा बुद्धेन तावत्
शब्दं जघान चैति शेषः ॥

(P. 31.) ८. दुराधो बुढाभिसंधयोऽचेतसो मंदमतयः सुशसः शत्रवः भक्षितमक्षीनां
परुष्णीं नदीं श्रेययंतः वि जगृधे । विग्रहः कूलभेदः । तमकुर्वन् । परुष्ण्याः कूलं विभिदु-
रित्यर्थः । स सुशसो मद्धा इंद्रप्रसादलब्धेन महिम्ना पृथिवीमविष्यक् तदेव व्याप्नोत् । न
पुनरुदकेनाबध्यत । ततः सुशसः शत्रुः चायमानः चयमानस्य पुत्रः कविः कविनामा
पत्यमानः पलायमानः पशुर्योगे संज्ञातः पशुरिव आशयत् अशेत सुशसा निहत इत्यर्थः ॥

९. अर्धेन्द्रः परुष्ण्या विच्छिन्नानि पर्वणि संधे । ततः परुष्ण्या आपो यथा-
पूर्वमर्थं गंतव्यमेव प्रवणदेशं प्रति परुष्णीमीयुः । आययां चक्रुः । इण् गताविति
धातोर्दंतभावितव्ययथात् लिटीश्रुति । अतो द्विकर्मकमाख्यातम् । न्यर्थमंगतव्यं पर-
ुष्ण्याः पार्श्वयोः स्थितं निम्नं देशं प्रति परुष्णीः नेयुः । आशुभन राज्ञः सुशसः अशौ
ऽपि अभिपित्वमभिप्राप्तव्यमेव जगाम । इंद्रश्च सुशसे राज्ञे मानुषे लोके धर्मिषाचो
जल्पकानमिमान् शब्दं सुतुकान् सुतोक्रमानान् । तुक् तोकमित्यपत्यनामसु
पाठात् । अर्धयत् वशमानयत् ॥

१०. यद्रेन्द्रः सुशसो रक्षगार्थमागच्छति तदा पुश्निनिप्रेषितासः पुश्निनिप्रेषिताः
पुष्ण्या मात्रा नितरां प्रहिताः चितासः संहताः जानन्तो वा पुश्निगावः । पुश्निवर्णा गावो
ऽन्वा येषां ते पुश्निगावो मरुतः यथाकृतमिन्द्रस्य साहाय्यं करवामेति यथा पूर्वं समवः
कृतस्ते समयमनतिक्रम्य मित्रमिन्द्रं यवसात् । निमित्तार्थे पंचमी । यवसं निमित्तो-
क्त्य भगोपाः गोपालेनारक्षिता गावो न गाव इव अभीयुः अभिजग्मुः । रंतयो
रमणाण्य नियुतो मरुतामन्वाश्च श्रुतिं शीघ्रप्रार्थि चक्रुः । तस्मिन्बुद्धे मरुत इन्द्रं
साहाय्यार्थमभ्यगच्छन्नित्यर्थः ॥

इति पंचमस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥

११. यः सुशसो राजा श्वस्वा यशस इच्छया जेच्छया वा परुष्ण्याः पार्श्व-
योर्वैकर्णयोर्जनपदयोर्विद्यमानानेके च विंशतिं च जनान् न्यस्तः आत्मना अहन स
राजा हस्मो न दर्शनीयो युवाध्वश्रुति सघ्नं यज्ञगृहे बहिर्यस्मिन्बुद्धे शूर इन्द्र
एषां मरुतां सर्गं प्रसवमकृणोत् सुशसः साहाय्यार्थमकरोत् ॥

१२. अध अपि च वज्रबाहुरिन्द्रः सुतं कवषं च वृद्धं च भीन् तथा बुधुमनु आनु-
सदकेषु नि वृणक्त न्यमत्प्रयत्नित्यर्थः । अन्वास्मिन्नवसरे ये स्वायंतः स्व-
यमवन् अस्तुवन् ते सखायः सख्याय सख्यायै त्वां वृणानाः

विश्वामि
मेज्जं विवाचि
तर्पयन्त्यं
१. क्रुत्यं विवकारः
२. अनतिः शब्दकर्म
पानेन सह माद्यतीति
३. गोसंघान् वृत्तु-
संतः स्थ

विश्वामि इहितिानि वृक्षानि वृक्षाणि वृक्षो नगरीश्च
इसा बलेन सद्य एव वि हर्षः विशारथानास ।
बलस्य अनौः पुत्रस्य वा गय गृहं धनं वा
पाय वा वि भाक् व्यभजत् । अदादित्यर्थः ।
पुत्रवाचं बाधवाचं पूरं मनुष्यं जेष्म जयेम ॥
१. संबन्धिनः वृक्षयो वृक्षोः संबन्धिनश्च वृक्षतो
भाषीत्यर्थः । यद् सहसा सहस्राणि च प्रति-

आधि पडधिकाः षट् च दुवोयु दुवोयुवे । चतुर्थी लुक् । परिवरणकामाय सुदासे । नमस्थानि दुवस्वतीति परिवरणकर्मसु पाठात् । नि सुसुपुः नितरां शेरते निहता इत्यर्थः । तान्येतानि विश्वा विश्वानि कृतानि कार्याणि इंद्रस्येव इंद्रस्यैव वीर्या वीर्याणीति ॥

१६. कशाधिद्विरेण रक्षिता अप्यन्यथा ते नैव बाधन्ते । एते तत्सद्यो दुर्मित्रासो वृष्टमित्राः प्रकलवित् अजानन्त इंद्रेण वैविषाणाः युद्धार्थं संगताः सृष्टाः पलायनार्थ-मुत्तुक्ताः नीची नीचीना आपो न आप इव अधवंत अधवंत । ततो निमानाः सुदासा बभूवुः । तान्येतानि विश्वा विश्वानि भोजना भोग्यानि धनानि सुदासे राज्ञे जडः ॥ इति पञ्चमस्य द्वितीये षड्विंशो वर्गः ॥

१६. इंद्रोऽभि क्षां भूमिभि भूम्यामित्यर्थः वीरस्य वीर्ययुक्तस्य सुदासः अर्द्धं हिंसकम् । अर्द्धं हिंसाकर्मणोऽर्द्धं शब्दस्य निष्पत्तिः । अनिद्रे यस्य बुद्धा-द्विद्रो नास्त्यसावनिद्रः तं इंद्रमगणयेतमित्यर्थः । शृतपां शृतस्य क्षीरावे हविषः पातरं शर्धतं उत्सहमानं परा ननुदं । किंच मनुष्यो मनुयुक्तुः मनुयुना मिनतो हिंसनो वा शत्रोर्मन्युं क्रोधं निमाय बबूधे । अथ सुदासः शत्रुः पथो मार्गान् पश्यमानो गच्छन् वर्तन् पलायनमार्गं भेजे प्राप ॥

१७. इंद्रः तत्तदा आध्रेण चित् सरिद्रेणापि सुदासा एकं मुख्यं दानकर्म चकार कारयामास । सिद्धं चित् प्रवयाः सिंहः सिंहः तमपि पत्न्येन छायेन जघान पातयामास । वेदया वेदी सूचीं तथा खन्तीः यूपदिरश्रीनवावृश्न् अववृक्तवान् । वादयाः कृत्यं सूच्यैवाकरोदित्यर्थः । तान्येतानि त्रीणि कर्मणि असंभावितानि नाशकनीयानीन्द्रस्य महिम्नोऽधिकत्वात् विश्वा विश्वानि भोजना भोजनानि भोग्यानि धनानि सुदासे राज्ञे प्रायच्छन् अदाद्य ॥

(P. 33.) १८. हे इंद्र ते तव शत्रवोऽरयः शत्र्वेनो बहवः ररयुः वदामीयुः । चिद्वि च शर्धतं उत्सहमानस्य भेदस्य भिनत्ति मर्यादा इति भेदो नास्तिकः तस्य । यद्वा भेदो नाम सुदासः शत्रुः कश्चित् तस्येत्यर्थः । रंधि वशीकरं विद लभ । यो भेदः स्तुवतस्त्वां स्तुवतो मर्तान्मर्यान् प्रत्येनः पापं कृणोति करोति तस्मिन् भेदे तिग्मं निश्चितं योद्धारमुत्साहयतम् । तथा च यास्कः । तिग्मं तेजनेरुत्साहकर्मण इति । वज्रम् वजति गच्छत्येव शत्रुं न प्रतिहन्यत, इति वज्रः तम् । वज्रशब्दो वज्रकैर्जघ्रेमवज्रविध्रेत्यादिना रन्प्रत्ययात्तो निष्प्रतिः तं जहि । वज्रेण भेदं प्रहरत्यर्थः ॥

१९. अत्रास्मिन् सर्वताता सर्वतातो युद्धे इंद्रो भेदं नास्तिकं भेदनामकं वा सुदासः शत्रुं प्रमुषायत् प्रामुष्णान् अवधीदित्यर्थः । तमिदं यामुना औषत् अतो-पयत् तैत्तीरवासी जनः सर्वाऽप्यतोषयदित्यर्थः । तृत्सवस्तृत्सीः पुरुषाश्चावन् । आवदित्येकवचनं बहुवचनान्ततया विपरिणतं सर्वत्रसंबध्यते । किंवा आसोऽजा जनपदाः शिपवो जनपदाः यक्षवश्च जनपदाः अभ्यान्यश्वसंबंधीनि क्षीर्षाणि शिरांसि युद्धे हतानामध्वानां शिरांसीत्यर्थः । बलिमुपहारं तस्मा इंद्रायोप जहुः उपजहुः । यथा भूम्यानि क्षीर्षाणि जुद्धे गृहीतान्मुख्यान्ध्वानिप्रायोपहारं जहुरित्यर्थः ॥

२०. हे इंद्र ते तव पूर्वाः पुरातनाः सुमतयः शोभनमतयो रायो धनानि च उपसो न उपस इव संचक्षे संछद्धानुं न शक्याः । न नृत्वा नूतनाश्च सुमतयो रायश्च न संचक्षे । किंच त्वं मान्यमानं मूढ्यमानस्य पुत्रकं देवकं देवकनामानं शत्रुं जघंध अमधीः । स्मना स्वयमेव बृहतो महतः क्षौलात् शंबरं च अवभेत् अवाभैस्सीरिति ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः ॥

२१. हे इंद्र पराशरः शतयातुः बहुरक्षाः । बहूनि रक्षांसि वाधितुं ये कामवन्ते स शतयातुः बहूनां रक्षसां शतयिता वा । शक्तिः वसिष्ठश्चैवमादयो ये ऋषयः स्वात्स्वविच्छया गृहाद्गृहं प्राप्ये । व्यज्ञोपि द्वितीयायै पंचमी । यद्वा गृहात् गृहे । सप्तम्यै पंचमी । प्राप्तमनुः त्वां प्रतुष्टुः प्रकर्षेण तपितवन्तोश्च ते पराशरप्रभृतयः भोजस्य भोजकस्य पालस्य ते तव सख्यं सख्युः कर्म स्तोत्रं यजनं वा न मृषति न विस्मरन्ति । मृष मर्ष । मर्षो मर्षणं तत्र कुर्वतीत्यर्थः । यतो न विस्मरन्ति अथ अतो हेतोः सूरिभ्यः सूरिणां स्तोत्रणमिषाम् । अत्र विभक्त्यव्यत्ययः । सुदिना सुदिनानि शुच्छान् शुच्छंति निवसन्ति अपगच्छन्तीत्यर्थः ॥

२२. देववतो राज्ञो नमः पौत्रस्य पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुवासो राज्ञो गौगम्रां द्वे शते वधूमता वधूसंयुक्तौ द्वा द्वौ रथा रथौ च देयं दानं वानभूतान् रेभन इंद्रः स्तुवन् अत एवार्हन्त्योग्योऽहं वसिष्ठो हे अग्ने सद्य यज्ञगृहं होतैव वषट्कर्तव्यमिति । अत्राग्नेः संबोधनं सर्वदेवमुख्यत्वप्रतिपादनार्थं न तु देवतात्वज्ञापनार्थं अतस्तद्देवताकत्वादस्य सूक्तस्य ॥

(P. 34.) २३. पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुवासो राज्ञः स्मद्विद्वयः प्रशस्तातिसर्जनश्रद्धाददानांगयुक्ताः कृशानिनो हिरण्यालंकारवन्तो निरेके दुर्गता सत्याः ऋजाः सो ऋजुगामिनः पृथिविष्ठाः पृथिव्यां सुप्रतिष्ठिताः दाना देयभूताश्चत्वारोऽश्वास्तोकं पुत्रवत्पालनीयं मां वसिष्ठं रथे स्थितं तौकाय तौकस्य पुत्रस्य । षष्ठयर्थे अतुर्थी । अत्रसं अत्राय यशसे वा वहति । पुनर्मति पूरणः ॥

२४. ययं सुवासः अत्रो यश उर्वी विस्तीर्णे रोदसी व्यावापृथिव्यौ अंतःविस्तीर्णयोर्वावापृथिव्योर्मध्ये वर्तन इत्यर्थः । यश्च सुवासः विभक्ता धनस्य प्रदाता शीर्णे शीर्णे श्रेष्ठाय श्रेष्ठाय विवभाज धनं प्रददौ तं सुवासं सप्तेत् सप्तैव लोकाः इंद्रं इंद्रमिव गणन्ति स्तुवंति । किंच सवतां नद्यः अभीके बुद्धे बुद्ध्यामर्षि बुद्ध्यामधिनामकं सप्तैव वि अशिशात न्यहन् ॥

२५. हे नरानेतारो महतः इमं सुवासं राजानं सुवासो राज्ञः पितरं दिवोदासं न विदोदासमिदं । विदोदास इति पिजवनस्यैव नामांतरम् । अनु सन्धत् अनुसंवधत् । किंच दुवायु पस्विचरणकामस्य । षष्ठ्या लुक् । पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुवासः केतं मर्षं गृहं वा आवेष्टनं रक्षाम् । अपि चास्य सुवासः क्षत्रं बलं कृपायां पुनस्तं आविनाशि अजरं अशिथिलं चास्तु ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

यस्तिग्मशृंग इत्येकादशार्च द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठम्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । तथा चातुर्क्रा-
तम् । यस्तिग्मशृंग एकादशेति । आभिषेकिकं पंचमं हन्यन्तर्वाविल्लानम् । सूत्रितं च ।
कथा शुभा यस्तिग्मशृंग इति माध्यमेन इति । विष्णुवति निष्कैवल्यशस्त्रेऽप्ये-
तसूक्तम् । सूत्रितं च । यस्तिग्मशृंगोऽभि रथं मेषानिति । महाव्रते निष्कैवल्येऽप्य-
तसूक्तम् । सूत्रितं च । यस्तिग्मशृंगो वृषभो न भूमि उषो जज्ञे धीर्योय
स्वधावाविति । आद्युष्कामिष्ट्यां मा ते अस्यामितीन्द्रस्य प्रातर्याम्या । सूत्रितं च । मा
ते अस्यां सहसावन्परिष्टौ पाहि मी अग्रं पायुमिति ॥

१. य इन्द्रस्तिग्मशृंगः तक्षिणशृंगो वृषभो न वृषभ इव भूमौ भयंकरः सन ए-
कोऽसह्य एव विश्वाः सर्वान् कृष्टीः शत्रुजनान् स्थानात् प्र च्यादयति । यश्चन्द्रः अ-
शशृषो अग्रजमानस्य राश्वतो बहौर्मयस्य गृहस्य धनस्य वापहता भवतीति शेषः ।
हे इन्द्र स त्वं शुषितराय अनिशयन अतानानिषवं कुर्वते जनाय देवो धने प्रयंता
प्रशतासि । त्वत्तत्त्वादत्र षष्ठ्या अभावः । असीत्यस्याख्यातस्थानुशासत्त्वाद्बृज-
योगाद्यानुशासत्त्वासेनवात् यद्वृत्तयुक्तमाख्यातान्तरमध्याहृत्य योजना कृता ॥

२. हे इन्द्र त्वं ह त्वं खलु त्यत् तदा तन्वा शरीरेण शुश्रूषमाणः उपचरन् समर्थं
मयेर्मर्त्यैर्योद्धुभिः सहितं युद्धं कृत्स्माश्वः अरक्षः । कर्तव्यवाहः । यद्यश्वेनेत्याय
अर्जुन्याः पुत्राय अस्मै कृत्साय शिशवे धने प्रयच्छन् दासं दासगानकमसुरं शुष्णे
च कुर्यं च न्यरययः नितरां वशमानयः ॥

(P. 35.) ३. हे धृष्णो शत्रूणां धर्षकैश्च धृषता धर्षकेण वज्रेश बलेन वा वीनहृष्यं
इत्तहविष्कं प्रजानितहविष्कं वा सुशसं राजानं विश्वाभिः सर्वान् कृतिभिः रक्षाभिः
प्रावः प्रकर्षेणारक्षः । किञ्च वृत्रहृत्येषु युद्धेषु भवत्साता भवत्सातां क्षेत्रस्य भूमिभजने
निमित्ते पौरुकुत्सि पुरुकुत्सस्यापत्यं वसदस्युं पूरुं च प्रावः ॥

४. हे नृमणः नृभिर्द्युजानां नेतृभिः स्तोतृभिर्भननीय स्तोतव्येन्द्र । नृषु मनो यस्येति
वद्व्रीहिर्या । देववीर्यो यज्ञे क्रियमाणे सति संप्रामि वा । देवा विजिगीषवा यस्मिन्
वियंति गच्छंति स संप्रामो देवकीतिः । नृभिर्मरुद्भिः सह भूरीणि बहूनि वृत्रा वृत्राणि
शत्रून् हसि मारितवानसि । किञ्च हे हर्यश्चेन्द्र त्वं दधीतये दधीतिनामकाय
राजर्षये तदर्थमित्यर्थः । इत्युं चुनुरिं च शुनिं च सुहनुं सुहनुता वज्रं
नि नितरां अस्वापयः मारितवानसीत्यर्थः ॥

५. हे वज्रहस्त तव च्योत्तानि बलानि नानि तावृशानि यद्यथा त्वं शंखरस्य नव
नवतिं परः सद्यो युगपदेव विशारितवानसीति शेषः । तथा निवेशने निवेशमार्थं
शततमा शततमीं परमविषयोः व्योमोः वृत्रं चाहन् उनी, अपि च नमुचिमहन् ॥

इति पंचमस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

६. हे इन्द्र ते तव शतहृष्याय इत्तहृष्याय शत्रुषे यजमानाय सुशसे तानाभि
भोजनानि भोग्यानि धनानि सना सनानि सनातनानि बभूवुरिति शेषः । हे पुरुषाक
वृकभृन्निद्र वृष्ये कामानां वषिषे ते तुभ्यम् त्वामानेनुमित्यर्थः । वृषणा वृषणौ

हरिं अर्थां धुनन्मि रये योजयामि । ब्रह्माण्यस्मदीयानि स्तोत्राणि वाजं बलिं
त्वां व्युत्तु गच्छन्तु ॥

७. हे सहस्रानन् बलवन् हरियो हरिवन्निद्र ते तव अस्यां स्तोत्रेणास्माभिः क्रिय-
माणानां परिष्टावन्वेषणार्थां परादे परादानाय अघाय अहंने वयं मा भूम । किंच नो-
ऽस्मान् अवृक्रेभिः अबाधैर्वैरूपैः वारयंत्युपद्रवेभ्य इति वक्ष्यानि रक्षणानि ते-
स्वायस्व पक्षि । तव सूरिषु स्तोत्रेषु मध्ये वयं प्रियासः प्रियाः स्याम भूयास्म ॥

(P. 33.) ८. हे मघवेन धनवन्निद्र ते तव अभिष्टावन्वेषणे नरः स्तोत्राणां नेतासे
वयं सखायः समानख्यातयः प्रियासः प्रियाश्च संतः हारणे इत् गृह एव महेम मोहेम ।
किंच अतिथिगवाय पूजयतिथीन् गच्छतीत्यतिथिगवः तस्मै सुशसे शिवो-
साय या मेरीत्याय शस्ते शंस्यं शंसनीयं सुखं करिष्यन् कुर्वन् तुर्वशं राजानं
नि शिशीहि वशं कुरु । यादं च राजानं निशिशीहीत्यर्थः ॥

९ हे मघवन् धनवन्निद्र ते तव तु अद्य अभिष्टावन्वेषणे ये नरः उक्थसासः
उक्थानां शंसितारः उक्था उक्थानि शस्त्राणि सद्यश्चित् सद्य एव शंसति । किंच ते
तव हवेभिः स्तोत्रैः पणीन् अप्रदानशीलान वणिजोऽपि व्यसाशान् । धनानि विज्ञे-
णादप्यन्नित्यर्थः । तानम्मान तस्मै युज्याय सख्याय तत्सख्यमनुवर्तयितुं वृणांश्च
परिशृङ्गण ॥

१० हे नूतम नेतृनमंत्र तुभ्यं गरां नेतृणां य एते स्तोमाः संधाः मघानि मंहीयानि
हृवीषि स्वतो वरंताऽस्मद्राचोऽस्मदभिमुखाः अभूवन्निति शेषः । तेषां नृणां वृवहत्वे
राश्रामे शिवः कल्याणकृत् भूः भव । सखा च भूः अविता रक्षिता च भूः ॥

११ हे इन्द्र तु अद्य स्तवमानः स्तुयमानो ब्रह्मजुतो ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्रेरित
तन्वा शरीरेण ववृधस्व । अपि च नोऽस्मभ्यं वाजानन्नान्युप मिमीहि प्रयच्छेत्यर्थः ।
स्तीन गृहांश्चोपमिमीहि । स्पष्टमन्यत् ॥

इति पंचमस्य द्वितीये त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्त्वे निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो वेद्याद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

नन् श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधर
सायणाचार्येण विरचिते माधवगिये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये

पंचमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेष्वोऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वरे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

उग्रो जज्ञ इति दशार्थं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थे ऋभूमैश्चम् । तथा श्वानुक्रम्यते ।
उग्रो दशेति । आभिष्टविके चतुर्थेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं निविज्ञानम् । सूचितं
च । चतुर्थेऽहोर्गो जज्ञ इति निष्केवल्यमिति । महाग्रतेऽपि निष्केवल्य एतत्सूक्तम् ।
तथैव पंचमारण्यके सूचितम् । उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावानुनु ब्रह्माप्यैरत भवत्ये-
ति । सौमिकवानुर्मास्येषु वैश्वदेवस्य स्थाने प्रथमं पृष्ठमहः । तथापि निष्केवल्ये-
एतत्सूक्तं निविज्ञानम् । सूचितं च । जनिष्ठा उग्र उग्रो जज्ञ इति माध्यदिन इति ॥

१. स्वधावान् बलवान् उग्रः ओजस्वी उग्रर्णो वैद्वः वीर्याय वीर्यं कर्तुं जज्ञे बभूव ।
नयो नरहितः सन् यत्कर्म करिष्यन् भवति तदपः कर्म शक्तिः कर्तव्यं । चक्रिरिति
किन्प्रत्ययस्य लिङ्गज्ञावाजलोकव्ययनिष्ठाखल्यतृनामिति षष्ठीप्रतिषेधः । अपि च
नृपत्नं यज्ञगृहं युवा नित्यतरुणः सन् अवोभी रक्षणेः सार्धं जग्मिर्गता महश्चिन्म-
होऽप्येनसः पापानोऽस्माकं चाता रक्षिता च भवेति ॥

(P. 37.) २. इन्द्रः शूश्रुवानो वर्धमानः सन् वृजमसुरं हंता भवति । तृन्तत्स्वावच
पृष्ठभावाः । वीरो वीरः सन् जरितारं स्तोतारं तु क्षिप्रमूर्त्तिं ऊर्या रक्षया प्रावीत्
प्रारभ्य । सुशसे राते लोकं जनपदं कर्त्ता च । यद्वा सुशसे कल्याणक्षानाय यजमा-
नाय लोकं कर्त्ता च भवति । ईहाप्युत्तरापाणि तृन्तत्स्वावचपृष्ठभावाः । अह वा उ
इति त्रयः पूरणाः । शशुषे यजमानाय वसु धनं मुहूर्त्तयोभूयो राता च भूत् अभूत् ।
आ इति चार्थः ॥

३. शुभो योद्धा अनर्वा अभिगन्तुरहितो युद्धेऽवपराङ्मुखो वा खजकृद्युद्धकृत् ।
खले खजे इति युद्धनामसु पाठात् । समद्वा समन् कलहः तद्दानं । शूरः शौर्येणैते
जनुषा जन्मना स्वभावत एव सत्रापाद् बहूनामभिभविता अघाळहः स्वयं च केनाप्य-
नभिभूतः स्वोच्चोः सुबलः ईमयद्भिद्रः पृतनाः शत्रूणां सेना व्यासे विक्षिपति । अध
अपि च शत्रूयंतं शात्रवमाचरंतं विश्वं सर्वं जघान हंति ॥

४. हे तुविष्मो बहुधनेन्द्र महित्वा महत्त्वेन तविषीभिर्बलैश्च उभे चिदुभे अपि रोदसी
द्यावापृथिव्यौ आ पप्राथ आपूरितवानसि । अथ परोक्षस्तुतिः । हरिवान्धवानिन्द्रो
वज्रं नि निमिक्षन् शत्रुषु प्रापयन् महेषु यज्ञेषु निविष्टु वा अंधसा सोमेन समुवोच
मसेव्यते संगच्छते वा । उच्य समवाय इति धातुः । वा इति पूरणः ॥

५. वृषा सेक्ता पिता कश्यपो वृषणं कामानां वर्षित्वरमिन्द्र रणाय युद्धार्थं जजान ।
जन जनन इति धातुः । नयै नरहितं तमु तमेवैन्द्र नारी चित् अदितिरपि ससूक्ष्मः शुभे ।
अथापि च य ईन्द्रो नृभ्यो नृणां सेनानीः सेनानां नेता सन् प्रुष्टि प्रभवति स
इन्द्र इतः सर्वस्य जगतः ईश्वरो भवति । नियुक्त्वानिन इतीश्वरनामसु पाठात् । सत्त्वा
शत्रूणां सादृक्त्व गवेषणो गवामन्वेष्टा च धृष्टुः शत्रूणां धर्षकश्च भवतीति शेषः ॥
इति पंचमस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

६. यो जनोऽस्त्यैरस्य घोरं शत्रूणां बाधकं मनो यज्ञैराविवासान् परिचरति स
जनः । नु इति प्रतिषेधे वर्तते । चिदित्येवकारार्थः । नूचितं नैव ज्ञेयते स्थानान् न
भवति । न रेषन् नैव क्षीयंत । अपि च यो जनो दुर्वासि परिभ्ररणसाधनानि
स्तोत्राद्यानि हि दधते निधने तस्मै जनाय कृतपाः यज्ञपाता कृते जा यज्ञे जातश्च
स इन्द्रोराये धवाय क्षवद्ग निवसति भवेदित्यर्थः ॥

(p. 38.) १. हे चित्र चायनीयं यत्नं पुनः विता ज्येष्ठो भ्राता वा अपराय पुत्राय कनीयसं वाशिक्षत् प्रयच्छन् । शिक्षति शानकम् प्रीणाति शिक्षतीति शानकमर्ह पाठात् । भवतीति शेषः । यच्च देव्यं देयं धनं ज्यायान् ज्येष्ठः कनीयसोऽयम् प्राप्नुयात् । यथापि धनं पितृत्वा लब्ध्वा पुत्रोऽमृत इत् अमृत एव सन् पितृमृतं विहाय दूरं पक्षी सति आस्ते तत् त्रिविधं चिन्त्य चायनीयं रयिं धनं नोऽस्मभ्यमाभर आहर ॥

८. हे इंद्र ते तुभ्ये प्रियः सखा जनो ददाद्यत् हवींषि दद्यात् हे अग्निवः स सखा ते तव निरेके दानेऽसत् स्यात् । वयं च वसिष्ठाः अन्नतोऽहिंसते नव अस्मां सुमतावनुग्रहेऽहो वर्तमानाश्च निष्ठाः स्तुतिमन्त्राः अतिशयेनाजयतो वा ॥ चनोऽन्नम् । तृपीती नृणां रक्षके वरुणे गृहे वरणीयश्वा धने स्याम वसेम भवेम वा ॥

९. हे मयवन् धनवर्जिन् इते स्वरयं वृषा सेक्ता एष स्तोम सोमः सृयमानोऽधिक्रान् क्रशति उतापि च स्तोमः स्तोता अक्रपिष्ट । अस्तौत । अपि च हे शक्र ते तव जरितारं स्तोतारं मां राधा धनस्य कामोऽभिलाष आगन् आगतः । अंतस्त्वं वस्यो धनम् । कर्मणि षष्ठी । मोऽस्मभ्यं अंग क्षिप्रं आशक्तः धेहि ॥

१०. हे इंद्र स त्वं स्वयतायै ह्ये त्वया दधमुजं भोक्तुं नोऽस्मान् धाः धारय । ये च मयवानो हविर्मनः त्वना स्वयमेव जुनन्ति हवींषि त्वां प्रति प्रेरयन्ति तानपि स्वयताया ह्ये धाः । अपि च वस्वीषु अत्यंतं प्रशस्तासु स्तुतिषु ते तव जरित्रे स्तोत्रे मह्यं शक्तिः सामर्थ्यमस्तु । यद्वा जरित्रं मह्यं ते तव वस्वीषु प्रशस्ता शक्तिर्दानमस्तु । स्पष्टमभ्यता

इति पंचमस्य तृतीये द्वितीयां वर्गः ॥

21.

असावि देवमिति दशार्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चं त्रैदुर्भमैर्द्रमैः । तथा चानुक्रांतम् । असावीति । माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणस्योन्नीयमानमिदं सूक्तम् । असावि देवमिहोप यातेऽयनुसवनमिति । इंद्रस्य वृषघ्नः पशूनामि क्रत्वेति वपाया अनुवाक्या । सूचिन् च । अभि क्रत्वेन्द्र भूरध उमन् त्वं महो इंद्र तुभ्यं ह क्षा इति ॥

१. देवं सोमं गोक्ष जीकं गोभिः संस्कृते गव्येन मिश्रितमित्यर्थः । अंधः सोमरूप मन्त्रमसावि अभिषुतम् । ईमयमिन्द्रोऽस्मिन्नभिषुतं सोमरूपेऽधिसि अनुषा स्वभावत एव न्युवाँच नितरां संगतो भवति । अग्न प्रत्यक्षस्तुतिः । हे हर्षश्च त्वा त्वां यज्ञे स्तोत्रैः हविर्भिर्वा बोधार्थसि बोधयामः । अंधश्चः सोमस्य वृक्षेषु नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रं बोधं बुधस्व च ॥

(P. 39.) २. यत्नं प्रयति न्यष्टारः बर्हिश्च विपयंति स्मृणन्ति विपिः स्तरणकर्मा द्विवधे यज्ञे सोममावो मावापश्च दुभ्रवाचो दुर्धरवाचोः भवेति । अपि च यज्ञसो यज्ञः स्विनो दूरउपवृद्धः दूरे उपवृद्धः शब्दो येषां ते दूरउपवृद्धः । नृषाचः नृषेर्नृषाचः संचत इति नृषाचः । वृषणो मावाणो गुभाद्गृहात् गृहमध्यममावा तस्मात् । आ इति चार्थः । निभिद्यन्ते अभिषववेलायां निगृह्यन्ते । उ इति पूरणः ॥

१. हे इन्द्र त्वं अहिना वृषेण परिष्ठिता आक्रांताः पूर्वाविहीरप उदकानि सवितवै
सवितुं कः अक्रांतीः । धेना नद्यश्च त्वत्पत्नो हेतोः रथ्यो न सधेन इव वावक्त्रे नि-
र्गच्छति । वक्त्रे कौन्टिल्य इति धातुः । विश्वा विश्वानि कृत्रिमाणि भुवनानि च भीषा
त्वसो भीरवा देजंते कपंते ॥

४. इन्द्रो नर्याणि नरहितानि विश्वा विश्वानि अपांसि कर्माणि विद्वान् जानन्
आयुधेभिरायुधैः भीमो भयंकरः सन् एषाम् । कर्मणि षष्ठी । एतान्सुरान् विवेष
व्यासवान् । पुरंभ तेषां वि दूधोत् अकंपयत् । अपि च जुह्वेषाणः हृष्यन् महिना
महिम्ना युक्तो वज्रहस्तः सन् तान् विजघान ॥

५. हे इन्द्र यातवो राक्षसाः नोऽस्मान् जूजुवुः न हिंस्युः । जूजुवुरिति हिंसाक्रियः
पृथक्करणक्रियो वा । अपि च हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र वंदना वंदनानि रक्षांसि वेद्याभिः
वेद्याभ्यः मजाभ्यः नोऽस्मान् जूजुवुः न पृथक्कुर्वतु । किंच अर्थः स्वामी स इन्द्रः विषु-
णस्य विषमस्य जंतोः प्राणिनः शासने सार्धत् उत्संहत । अथ च शिभवेवाः । शिभ्रन
दीव्यत् इति क्रीडंत इति शिभवेवाः अभ्रह्मचर्या इत्यर्थः । नोऽस्माकं कृतं यज्ञं सत्यं
वा मा अपि गुः मातिगमन् । तथा च यास्कः । स उत्सहतां यो विषुणस्य जंतोर्विषमस्य
मा शिभवेवा अभ्रह्मचर्याः । शिभं भयवेः । अपिगुर्कृतं नः सत्यं वा यज्ञं वेति ॥

इति पंचमस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

६. हे इन्द्र त्वं कृत्वा कर्मणा उमन् पृथिव्यां वर्तमानान् जंतून्वा अभिभूः अभ्यभूः ।
अथ अपि च ते तव महिमानं रजांसि सर्वे लोका न विव्यक्त । व्यचिर्व्यासिकम् । न
व्यासवानित्यर्थः । स्वेना ह्यात्मीयेन च शवसा बलेन वृत्रं जघंथ त्वंमवधीः । शत्रुश्च
युधा युधेन ते तव अंतं हिंसां न विविद्वत् न लब्धवान् ॥

(P. 40) ७. पूर्वे देवाश्चिदसुरा अपि असुर्याय बलाय शत्रवाय । अहिर्हिंसा-
कर्मा । बलं हिंसां चोभे कर्तुमित्यर्थः । हे इन्द्र ते तव सहांसि बलानि अनु ममिरे । हीने
इत्यनु कर्मप्रवचनीयः । तव बलेभ्यो हीना ममिर इत्यर्थः । तथा च निगमांतरम् ।
अनु ते द्यौर्विहीती दीर्ये ममेति । अथ परोक्षस्तुतिः । इन्द्रः शत्रून्विषह्य मघानि मंह-
नीयानि धनानि दयत् भक्तेभ्यः प्रयच्छति । अपि चंद्रं वाजस्याज्ञस्य सातो लाभार्थं
जोहवंत स्तुवंति स्तोतार आह्वयति वा ॥

८. हे इन्द्र ईशानं त्वां कीरिः स्तोता । कारुः कीरिरिति स्तोतृनामसु पाठात् ।
शसिष्ठः अवस रक्षणाय जुहाव हि स्तोति हि ह्वयति वा । चिञिति पूरणः । अपि च
हे शतमूते बहुरक्षेत्रं अस्मे अस्माकं भूरेः प्रभूतस्य सौभगस्य धनस्य अवो रक्षा दीयुथ
नमूविथ । अभिभानुरभिहिंसकस्य स्वावतः स्वस्तदुशस्य कृता वारजिता च भव ॥

९. हे इन्द्र ते तव नमोवृधासो नमूसा स्तुत्यः हविषा वा वर्धयितारो वयं विश्वह
सर्वसा सुखाय स्याम भवेम । महिना महिम्ना तरुत्रा अत्यंतं तारकैरे ते तव अवसा
रक्षणेन समीके संप्रामे अर्योऽभीतिमभिगमनं यनुषां हिंसकानां शयांसि बलानि च
नम्वंतु स्तोतारो हिंसन्तु ॥

१०. इममुक् व्याख्यातचरी (२०. १०.) ॥

इति पंचमस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः ।

पिबा सोममिद्रं मंदतु त्वेति नवचं पंचमं सूक्तम् । अनुक्राम्यते च । पिब नवका-
जमुतेऽत्यामिति । वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टौ विराजो नवमी बिभृष । इन्द्रो देवता ।
वरात्रे चतुर्थेऽहनि निष्केवल्यशस्त्रेऽष्टौ पिबा सोममिद्रेति षट् स्तोत्रियासुरूपौ । सुनि-
च । वैराजं चत्पुष्टं पिबा सोममिद्रं मंदतु त्वेति षट् स्तोत्रियासुरूपमिति । मलयप्रदेशे
निष्केवल्यं आद्याः षडृचः । सूत्रितं च । पिबा सोममिद्रं मंदतु त्वेति षड्भित्ति ।
आद्या निष्केवल्यशस्त्रेऽष्टौ । सूत्रितं च । पिबा सोममिद्रं मंदतु त्वेति षड्भित्ति ।
ति । चतुर्थेऽहनि माध्यंदिनसवने होमकशस्त्रेषु सूत विराजस्त्रिभुवनं कृत्स्नैक-
स्तुचः शसनीयः । तत्र न ते गिर इत्याद्याश्चतस्र ऋचः । सूत्रितं च । न ते गिरो अपि
मृष्ये तुरस्य प्र वो गहे महिवृधे भरध्वमिति ॥

१. हे इन्द्र सोमं पिब । स सोमः त्वा त्वां मंदतु मादयतु । हे हर्यश्च ते त्वर्यं
सोतुभिषवकतुः बाढभ्यामर्वा न रश्मिभ्यामथ इव सुयतः सुष्ठु परिगृहीतः आद्रिप्रीवा
यं सोमं सुपाव ॥

(P. 41.) २. हे हर्यश्च ते तव यां गुडयो गुणः चारु समीचीनो मयो मन्दकरः सोमोऽस्ति
विद्यते । येन च पीत्तेन सोमेन वृत्राणि हंसिहे प्रभुवसो प्रभुसवनेन त्वां स सोमो मम
मादयतु ॥

३. हे मधवन् धनवन्निद्रं ते तव प्रशस्तिं स्तुतिरूपां यां वाचं वसिष्ठ अर्चते
वसति तामिमां मे वसिष्ठस्य संबोधिनीं वाचं सु आ बोधं सुष्ठुभिबुध्यस्व । किंच इमा
इमानि ब्रह्म ब्रह्माणि सधमास्ते यजेत जुषस्व सर्वस्व ॥

४. हे इन्द्र विपिपानस्य विपीतवतो विपिबतो वा ममाद्रिप्रीवो हवमाह्वानं श्रुधि
भृणु । तथा च निगमांतरम् । मावभ्यो वाचं वदता वदतु इति । विप्रस्य प्राज्ञस्य
वसिष्ठस्य अर्चतेः स्तुवतो मनीषां स्तुतिं बोधं बुध्यस्व च । इमा इमानि क्रियमाणानि
बुवांसि परिचर्यानि अंतमा अंतिकतमानि बुद्धिस्थानि सखा सह सहायभूतः
सम्वा कृष्व कुरु च ॥

५. हे इन्द्र तुरस्य शत्रूणां हिंसकस्य ते तव गिरः स्तुतीः असुर्यस्य । द्वितीयार्थे
पृथ्वी । त्वदीयमसुर्यबलं विद्वान् ज्ञानज्ञहं नापि मृष्ये । सुषिर्माज्जनकर्मा न माज्यमनि
न परित्यजामीत्यर्थः । सुष्ठुति शोभनां स्तुतिं च नापिमृष्ये । सुषिर्माज्जनकर्मस्वन्य-
त्रापि बुध्यते । तथाया । मी नो अग्निं सख्यां पित्र्याणि प्र मर्षिषा इति । किंतु स्वयं
ऽसाधारण्यशः ते तव नाम स्तोत्रं सर्वैव विवक्षिष्यन्तीति ॥

इति पञ्चमस्य स्तोत्रे पञ्चमो वर्गः ॥

६. हे मधवन् ते तव सवना सवनानि सोमाभिषवणानि भूरि भूरीणि मानुषेवस्माहं
वर्तते इति शेषः । मनीषी स्तोता त्वामिच्छामि भूरि हवसे नितरां स्तौति । अतो
ऽस्मदस्मत्त आरं वरे ज्योक् चिरकालं मा कः आत्सव्यं मा कार्यं । क्षिप्रमा-
त्मानमस्मदासन्नं कुर्वित्यर्थः ॥

७. हे नूर सुभ्येऽहं सुभ्येव इमा इमानि विश्वा विश्वानि सवना सोमामिषकषामि नवा क्रियंत इति शीघ्रः । सुभ्यं स्वर्धमेव कर्षणा कर्षणानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि कृणोमि क्रतोमि । सुभ्येव धृमिर्यज्ञानां नेहाभिः विश्वधा सर्वमकारिः ह्रस्वो ह्यातव्यः स्तुत्वो वासि ॥

८. हे इमं वर्धनीयं मन्यमानस्य स्तुयमानस्य ते तव महिमानम् । नू विविति प्रतिविधार्थः । नु भिमं नू विवदुश्चुर्वाति केचन न प्रामुचति । हे उग्र उग्रं ते तव राधो धनं नोवदुर्वाति ॥

(P. 42.) ९. वे च पूर्वं प्राक्तमा कृण्वयः ये च नूना नूतनाः विप्राः मेधाविनः कृण्वयः ब्रह्माणि स्तोत्राणि जनयन् जनयन् तैष्ठिरवास्ते अस्मात्सपि हे इन्द्र ते तव सख्या सख्यानि शिवाणि ब्रह्माणि संयु । स्पष्टमन्यम् ॥

इति पंचमस्कन्तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

23.

उतु ब्रह्माणीति षडृचं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थे वैदुभनैश्च । अनुक्रम्यते च । उतु पठति । अग्निष्टोमि माध्यन्दिनसवने ब्रह्माणाच्छंसिषास्त्र एतस्सूक्तम् । सूचितं च । उतु ब्रह्माण्डयुजीवी यजी वृषभस्तुरामाळिति याज्ञा इति । चागुर्विशिक्तेऽहनि माध्यन्दिनसवने ब्रह्माणाच्छंसिषास्त्रे एतदहस्रः सत्यसंज्ञकं सूक्तम् । सूचितं च । उतु ब्रह्माण्डमि तदेवेतीतरावहरहः ज्ञान्ये इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहः स्वतरेव सूक्तम् । महाव्रतेषु निष्कैवल्य एतस्सूक्तम् । सूचितं च । उतु ब्रह्माण्डैरत अवस्था ते महः ईशोऽयमिति पंच सूक्तानीति ॥

१. अवस्था अनेच्छुया ब्रह्माणि स्तोत्राणि हवीषि चंद्रार्थमुदैरत । सर्वं कृण्व इति संभ । उ इति पूरणः । हे वसिष्ठ त्वमपि समयं यत्त इन्द्रं महय स्तोत्रेण हविषा च पूजय । अपि च य इद्री विश्वानि भुवनानि शवसा बलेन आततानं स ईश्वर उपगमनघतो मे मम वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्काणि उपश्रोता भवतु ॥

२. यद्यथा गुरुः शुचं कथंतीति गुरुध ओषधः इरुच्यंतं वर्धते तदा हे इन्द्र त्वर्थं विधावि स्तोत्ररि देवभ्रातृदेवानां बंधुधौषः स्तुतिरूपः शवसो घोषः अशानि अकारि । अपि च जनेषु माध्वेऽक्रनापि स्वमायुः स्वजीवितं नहि च्छिन्ति न जायते । वैरादुः क्षेवसे तामोत् तानि सर्वाण्येव अस्मोसि पापाण्यस्मानति वैषि अतिपारय ॥

३. गवेषणं गवां प्रापकं इन्द्रस्य रयं हरिभ्यामिन्द्रवाहाभ्यां युजे स्तोत्रैरहं उनजिम् । ब्रह्माणि स्तोत्राणि ब्रह्मण्यं परिवारेः ब्रह्मवानमिन्द्रमुप अस्तुः उपातिष्ठत । स्वः सोऽयमिन्द्रो महित्वा महत्त्वेन रोइसी व्यावायुधिष्यो विवाधिध व्यवाधिध च । अपि च इद्री ब्रह्माणि शबूनप्रतिहृद्वा नि जघम्यान् हतवान् ॥

४. हे इन्द्र त्वत्पसांशं वषाभिस्तु आपः स्तस्यो न गावः स्तस्यो वशा माध्व इव विष्टुः वर्धताम् । अपस्तुना गावो मांसला भवन्ति हि । ते तव जरितारः स्तोत्रारथं ऋतमुत्कं

नक्षत्रं व्यासुवन् । अपि च स्व नोऽस्मान् नियतो वायुर्न वायुरिव अच्छ वाहि अभि-
याहि । एवं हि धीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा द्वाजानजानि विषयसे स्तोमृभ्यः प्रयच्छासे ॥

(P. 43.) ५. हे इंद्र रैवा त्वां त एते मदा मक्कराः सोमा मादयन्तु । अपि च जरित्रे
स्तोत्रे शुष्मिणं बलवन्तं तुविषाधसं बंधुधनं पुत्रं प्रयच्छतीति शेषः । हे शूर त्वं देवतां
वृषेषु एक एव मर्तान्मनुष्यान् द्यसें द्यातिरनुकंपार्थः । अस्मिन् सवने यत्ते मादयस्वा ॥

६. वसिष्ठासो वसिष्ठाः वज्रबाहू वज्रकल्पनाहं वृषणं कामानां वषितारमित्रं एवे-
स्म उक्तेन प्रकारेणैव अक्षैरर्चनीयैः स्तोत्रैः अभ्यर्च्यति अभिपूजयति । स्तुतः स इंद्रो
नोऽस्मभ्यं वीरवत्पुत्रादियुक्तं गोमद्गोयुक्तं च धनं धातु ददातु । स्पष्टमन्यत् ॥

इति पंचमस्य तृतीये सप्तमो वर्गः ॥

24.

योनिरिष्ट इंद्र सवने अकारीति षडृचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुभमैत्रम् । अनु-
क्रम्यते च । योनिरिति । महाव्रते निष्कैवत्य एतस्सूक्तम् । सूत्रितं च । योनिरिष्ट
इंद्र सवने अकारीत्येतस्य चतस्रः शस्त्रैवात्तमामुपसंतत्योपोत्तमया परिवध्नातीति ॥

१. हे इंद्र ते तव सवने सवनेरार्थं योनिः स्थानमकारि । हे पुरुहूत नृभिर्मरुद्भिः सार्धं
तं योनिं आप्रयाहि । नोऽस्माकं यथाविता रक्षिता असः भवसि । नोऽस्माकं वृषे
वर्धनाय न्यासः । तथा च वसूनि ददः अस्मभ्यं देहि । सोमैरस्मदीयैः ममकः मादय च ॥

२. हे इंद्र द्विवर्हाः । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । द्विवर्हसः ५ योः स्थानयोः परिवृत्तस्य ते तद्व
मद्गो गृभीतमस्मानिः परिगृहीतम् । सोमश्च सुतोऽभिषुतः । मधूनि च परिषिक्ता पात्रेषु
परिषिक्तानि । विसृष्टधेना विसृष्टजिह्वा मध्यमस्वरेणोच्चार्यमाणः सुवृत्तिः । सुसमाप्ति-
द्वयं मधीषा स्तुतिरिष्टं जोहवती मृशमाह्वयंती भरते संप्रियते च ॥

३. हे ऋजीषिभिर्नोऽस्माकमिवं बहिरेमं यज्ञं सोमपेयाय दिवः स्वर्गात् आयाहि
आगच्छ । पृथिव्या अंतरिक्षाच्च । आपः पृथिवीस्थंतरिक्षनामसु पाठाल । आयाहि ।
अपि च तवसं प्रवृत्तं बलवन्तं वा मद्रांच मद्भिमुखं त्वा त्वां आंगूषं स्तोत्रं अच्छाभि
महायु नदार्थं हरयोऽश्वा वहन्तु ॥

(P. 44.) ४. हे हर्यश्व हरिनादकाश्च सुशिप्र शोभनहनो इंद्र विश्वाभिः सर्वाभिः
ऊत्तिमी रक्षाभिः सज्जोषाः संगतः स्थविरेभिर्बृह्मैर्मरुद्भिः सह वरीवृजन् शत्रून् वृषं
हिसन् अस्मे अस्मभ्यं वृषणं कामानां वषितारं शुष्मं बलवन्तं पुत्रं वधस् प्रयच्छन् ब्रह्म
स्तोत्रं जुषाणः सेवमानः नोऽस्मानायाहि ॥

५. महे महत् उपाय उद्गूणाय ऊजस्विने वा वाहे विश्वस्य वोक्ते इंद्राय धुरीष रयस्य
अरयो न अश्च इव वाजयन् बलं कुर्वन् एषं स्तोमः अधायि व्यधायि । अयं प्रयत्नः
स्तुतिः । हे इंद्र यं त्वां अयमर्कः स्तोता वसूनां वसूनि धनानि ईहे याचते । स त्वं
नोऽस्माद्यु त्वां विश्वेभ्य ओमन्तं अयणीयमन्नं पुत्रं वा अधिधाः अधिधेहि ॥ १०

३. हे इंद्र नोऽस्मान् एव एवं वार्यस्य । तृतीयार्थे षष्ठी । वरणीयेन धनेन पूषि
पूष । ते तव महीं महतीं सुमतिमनुग्रहवृद्धिं वेविहाम भृशं लभेमहि । मघवन्नृपो
हविष्मन्नृपोऽस्मभ्यं सुवीरां शोभनपुत्रावियुतां इषमन्नं पिप्प्व प्रयच्छेत्त्यर्थः ।
स्पष्टमन्यत् ॥

इति पंचमस्य तृतीयेऽष्टमो वर्गः ॥

25.

आ ते मह इंद्रेति पटुचमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । आ त इत्यनुक्रांतम् ।
महाव्रते निष्केवल्य इवमादीनि पंच सूक्तानि । सूत्रितं च । आ ते मह इंद्रोत्प्रेतेति
एव सूक्तार्नांति ॥

१. हे उग्र उग्रूणौ जस्विभिद्र यत् यदा समन्यवः समो मन्थुरभिमानो यासां ताः
समन्यवः सेनाः समरंत युध्यन्ते युद्धार्थं संगच्छन्ते वा तदा नर्यस्य नराहितस्य महो
महतः ते तव बाह्वोः स्थिता विद्युत् आयुधम् । विद्युत् हेतिरिति वज्रनामसु पाठात् ।
ऊती ऊत्ये अस्मन्नश्वायै आ पत्तानि आपततु । तव विश्वद्यक् विश्वगंतु मनश्च
मा विचारीन् अस्मास्वैव स्थिरं भवतु ॥

२. हे इंद्र दुर्गे युद्धे ये मर्तासो मर्ताः अभि अभिमुखाः । संतो नोऽस्मान् अभंति
अभिभवति तानमित्रान् शत्रून् निग्रथिहि निजहि । अपि च निनिस्सोः अस्मांश्चिदु-
मिच्छतं नस्त्वत्तं संसमाशंसनं आरे वरे कृणुहि कुरु । अपि च नोऽस्मभ्यं वसुतां
धनानां संभरणै सैमूहं आ भर आहर ॥

(P. 45.) ३. हे शिभिन् उग्रूणिभिद्र ते त्वरीयाः शतं बद्धयः कृतयो रक्षाः
सुशसे शोभनशानाय मह्यं संतु । सहस्रं शंसाः शंसनीयाः कामाश्च संतु । उत अपि च
रातिर्धनमस्तु । वनषो हिंसकस्य मर्त्यस्य वधः हिंसासाधनमायुधं च जहि । अपि
चास्मे अधि अस्मासु युध्नं वीक्षिमदन्नं यशो वा रत्नं च धेहि । तथा च यास्कः । युध्नं
द्योततेर्यशो वात्नं वा । अस्मे युध्नमधि रत्नं च धेहि अस्मासु युध्नं च रत्नं धेहीति ॥

४. हे इंद्र त्वावतः त्वत्सकृशस्य क्रत्ये कर्मणे अस्मि भवामि हि । हे शूर अबितुः वि-
श्वस्य रक्षितुः त्वावतस्त्वत्सकृशस्य रातौ दाने च अस्मीति शेषः । हे तविषीवो बलवन्
उग्र ओजस्विभिद्र विश्वेत् विश्वान्येव अहानि ओंकोऽस्माकं स्थानं कृणुष्व कुरु । हे
हरिवो हरिवन् न मधीः अस्माज् हिंस्याः ॥

५. एते वयं वसिष्ठाः हर्यश्वाय हरिनामकान्धार्येन्द्राय श्रूयं सुखकरं स्तोत्रं कुत्साः
कुर्वाणाः । करोतेः कुत्सशब्दनिष्पत्तिः । इंद्रे देवजुतं देवैः प्रेरितं सही बलं
इथानाः याचमानाः तरुजाः दुर्गाणि तीर्णाः संतो वाजं बलं सनुयाम लभेमहि । अपि
च हे शूर वृत्रा वृत्राणि शत्रून् सुहना हंतुं सुशक्तानि सत्रा सर्वसा कृधि कुरु ॥

६. इथं व्याख्यातचरी (२४. ६). ॥

इति पंचमस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

न सोम इद्वनिति पंचमं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं भैष्टुभमैत्रम् । तथा चानुक्रम्यते । न सोमः पंचमिति । महाव्रत उक्तो विनिवोगः ॥

१. मघधानं धनवंतमिदं असुतो न अभिषुतः सोमो न ममाह न तर्पयति । सुतासोऽभिषुता अपि सोमाः अग्रह्माणः स्तोत्रहीना न ममहुः । ममादेश्येतसाख्यातं बहुवचनात्तज्ज्ञया विपरिणतं सवन्न संबध्यते । अत एव त्रिष्वपि सवनेषु पावमानैः स्तोत्रैः स्तुता एव सोमा वृण्यते । अपि च नोऽस्मदीयं यदुक्तमिदं जुजोषत सेवेत । यथा च नृवद् राजेव आदरेण शृणवत् शृणुयात् तथा नवीयो नवतरं उक्तं शस्त्रं तस्माद् इन्द्राय जनये पठामीत्यर्थः ॥

(P. 46.) २. यद्यस्मान् उक्त्य उक्त्ये शस्त्रे शस्त्रे क्रियमाणे सोमो मघवानमिदं ममाह मादयति । नीधे नीधे स्तोत्रे स्तोत्रे क्रियमाणे सुतासोऽभिषुताः सोमा मादयति । तस्मात् ईमेनमिदं सबाधः परस्परं मिलिताः समानवक्षाः समानास्साहा कृत्विकः पुत्रा पितरं न पितरमिव अवसे तर्पणाय स्वरक्षणाय वा हवन्ते शस्त्रैः स्तोत्रैश्च स्तुयति ॥

३. वेधसः स्तोत्राणां विधातारः सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु यानि कर्माणि जुवति हर्षितं वृत्रवधादीनि कर्माणीदं पूर्वस्मिन्काले चकार । नूनं संप्रति अन्या अन्यानि कर्माणि कृणवत् कुर्यात् । अपि च स इन्द्रः सर्वाः पुरः शत्रुनगरीः समानः समश्रुतिः पतिः जनीरिव जाया इव सु निमामृजे सम्यक् शोधयेत् ॥

४. यस्मैन्द्रस्य मिथः परस्परं तुरो बाधमानाः संश्लिष्टा वा पूर्वा पूर्वा बहुषः ऊतयो रक्षाः संति । तं एव एवमुक्तगुणमाहुः पूर्वं कृषयः । उत अपि चाद्यापि स इन्द्रो मघानां मंहनीयानां धनानां विभक्ता दत्तेति तरणिरापवस्तारयितेति शृण्वे श्रूयते । तस्य च प्रसादादस्मे अस्मान् प्रियाणि भद्राणि कल्याणानि सञ्चत सेवताम् ॥

५. वसिष्ठो नृत् नृणाम् । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । ऊतवे रक्षायै कृष्टीनां प्रजानां इषमं कामानां वधितारं इन्द्रं एव एवं पूर्वोक्तप्रकारेण गुणाति स्तौति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं सहस्रिणः सहस्रसंख्याकान्वाजान्वाजान्वाजान्वा माहि प्रयच्छेत्यर्थः । स्पृष्टमन्वत् ॥

इति पञ्चमस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥

इन्द्रं नर इति पंचमं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं भैष्टुभमैत्रम् । इन्द्रं नर इत्यनुक्रांतं महाव्रते निष्केदव्य एतत्सूक्तमुक्तं तृतीयत्वेन । इन्द्रं पशौ वषट्पुत्रोद्वाहादपि गुणाया

स्तिन्नः क्रमेणानुवाक्याः । सूत्रितं च । इदं नरो नेमधिता हवत इत्युहं नो लोकमनु
नेधि विद्वानिति ॥

१. 'यद्येता पार्या युद्धभरणनिमित्तास्ताः प्रसिद्धाः धियः कर्माणि युनजते प्रयु-
क्यन्ते तथा नरो नेतारो यमित्रं नेमधिता नेमधितो सम्पाने हवते ह्वयति । स त्वं गुरो
नृपाता नृपां संभक्ता च शवसो बलस्य बलं चक्रानः कामयमानश्च सन् गोमति
गावः संत्यस्मिन्निति गोघ्नत् तस्मिन् व्रजे गोष्ठे गोसमूहे नो ऽस्मानाभज
प्रापय ॥

(P. 47.) २. हे पुरुहूत बहुभिराहूतेषु ते तव यः शुष्मो बलमस्ति तं शुष्मं
सखिभ्यः स्तोतृभ्यो नृभ्यः शिक्षिष्येहि । अपि च हे मघवन् हिंयस्मादृक्कहा वृडामि ।
पुरां द्वाराणि बिभेदियेति शेषः । तस्मात्स त्वं विचेताः विविक्तप्रज्ञः सन् परिश्रुतं
तिरोहितं राधो धनमपवृष्टिं अस्मभ्यमपूवृणु । नोति संप्रत्यर्थे ॥

३. स इन्द्रो जगतो जंगमस्य पञ्चदेः यतो राजेश्वरो भवति । चर्षणीनां मनुष्याणां
च राजा भवति । अधि क्षमि क्षमायां विष्णुरूपं नानारूपं यत्तुनमस्ति तस्यापि राजा
भवति । ततो शत्रुषे यजमानाय वसूनि, धनानि ददाति । स इन्द्रोऽस्माभिरुपस्तुत, एव
सन् राधो धनं अवीगस्मदभिमुखं चोदेत् प्रेरयतु ॥

४. मघवा धनवान् दानो ददानः स इन्द्रो नोऽस्माकं सहूती सहृत्या मरुद्भिः सहा-
हानिम् वाजमज्ञं नोऽस्मभ्यं ऊती ऊत्यै रक्षायै नू चित् क्षिप्रमेव नियमते प्रवच्छतु ।
यस्यैवस्य अनूता संपूर्णा अभिवीता अभिप्राप्ता रक्षिणा दानं सखिभ्यः स्तोतृभ्यो
नृभ्यो वामं वननीयं धनं पीपाय ह्यग्नि ॥

५. हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं राये धनप्राप्तये नु क्षिप्रं वरिवो धनम् । वेशो वरिव इति धन-
नामसु पाठान् । त्वं कृषिं ऐहि । वयं ते तव मनो मघाय मंहतीयाय स्तुत्या आववृ-
त्याम् आवर्तयाम । स्पष्टमन्यतु ॥

• इति पञ्चमस्य तृतीय एकादशो वर्षः ॥

28.

ब्रह्मा ण इद्रेति पञ्चमैकादशं सूक्तं वसिष्ठऋषिर् वैष्टुभमैत्रम् । ब्रह्मा ण इत्य-
नुक्रातम् । महाव्रते निष्क्रेवल्ये पञ्चमत्वेनास्य सूक्तस्य विनियोग उक्तः । अष्टमैह-
नि प्रउगशस्त्र आद्यस्तु च ऐन्द्रः ॥

१. हे इन्द्र त्वं विद्वान् जानन् नोऽस्माकं ब्रह्म स्तोत्रं उप याहि । ते तव हरयोऽश्वा-
श्वावीचोऽस्मदभिमुखाः युक्ताः संतु । हे विश्वमिन्व विश्वमीणयितरिन्द्र त्वा त्वां विश्वे,
सर्वे मतो मनुष्याः सिद्धिं यद्यापि विहवत पृथक् हवन्ते तथाप्यस्माकमित् अस्मा-
कमेव हवं शृणुहि शृणु ॥

(P. 48.) २. हे शवसिन् बलवन्निद्र यद्यदा ऋषीणां ब्रह्म स्तोत्रं पाति रक्षसि
स्तोत्रस्य रक्षणं नाम फलप्रदानम् । तथा ते तव महिमा हवं हवः स्तौता तं व्यानद
यामोषु । हे ऊम-ओजस्विन्निद्र यद्यदा हस्ते पाणौ वज्रं आ श्विषे धारयसि तथा

क्रत्वा शत्रुवधादिना कर्मणा धीरः सन् अवाक्यः शत्रुभिरनभिभूतो-जनिष्ठः अज-
निष्ठाः अमवः ॥

३. हे इंद्र यत् यस्त्वं सव प्रणीवी प्रणीत्या प्रणयनेन जोडवानात् भूषां स्तुवतो मृतो-
दसी धावापुथिष्यौ संनिनेय संगमयसि । दिवि पुथिष्यां च स्तोतृन् प्रतिष्ठापयसीत्यर्थः ।
स त्वं महे महते क्षत्राय धनाय । रयिः क्षत्रमिति धननामसु पाठात् । शवसे बलाय च ।
यजमानेभ्यो महत्तुनं बलं च दातुमित्यर्थः । जज्ञे जज्ञिषे । हीति हेत्वर्थः । यत् एवमतः
कारणात् अतुतुं जं अशतारमय जमानं तूतुं जिज्ञांता यजमानोऽक्षिभत् । अथतिहिंसाकर्मा
तस्मात्तुडयं लुक् हिनस्ति । चिह्नित्वेवकारार्थः ॥

४. हे इंद्र दुर्मित्रासौ वृष्टमित्रभूता बाधकाः क्षितयो जनाः पवंते अभिगच्छन्ति ।
पवतिर्गतिकर्मा । तेभ्यो धनमाच्छिद्य नोऽस्मभ्यमेभिः सात्त्विकैः अहभिरहोभिर्दशस्य
हेहि । किं च अनेनाः एनसां निहंता मायी प्रज्ञावान् वरुणो यद्वृत्तं नोऽस्मात्
प्रतिच्छेदं अभिपद्यति तद्वृत्तं हे इंद्र त्वत्प्रसादात् द्विता द्विधा अवसात् अवस्यतु
विमोचयतु । तथा च यास्कः स्थितिरुपलब्धौ विमोचन इति ॥

५. यत् य इंद्रो मक्षो महतो राधसः संराधकस्य राधो धनस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी ।
संराधकं महत्तुनं नोऽस्मभ्यं ददत् प्रायच्छत् । धर्मेन्द्रोऽर्चतः स्तुवतो ब्रह्मकृतिं क्रिय-
माणं ब्रह्म स्तोत्रं अविष्टोऽतिशयेन रक्षिता गता भवति तमेन मघवानं धनवंतमिदं
योच्येमेत् स्तुवमेव । स्पष्टमन्यत् ॥

इति पंचमस्य तृतीये द्वादशो वर्गः ॥

29.

अयं सोम इंद्रेति पंचमं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । अयं स्तोम इत्यनु-
क्रांतम् । व्यूळहे दशरात्रे नवमेऽहन्ययं सोम इंद्रेति प्रदंशस्तं ऐंद्रस्तुचः । सूचितं
च । अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्व आ तु ब्रह्मा ण इति । षोडशिक्षास्ते ब्रह्मन्वीर इत्येषा
त्रिष्टुप् । सूचितं च । ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाण इति त्रिष्टुबिति ॥

१. हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थमयमेष सोमः सुन्वे अभिषुतोऽभवत् । हे हरिषो हतिवर्जि-
तक्षोकाः सेवनीयो यस्यासौ तंक्षोकाः । तु क्षिप्रं आ वाहिं सुषुतस्य सम्यगभिषु-
तस्य चारोः शोभनस्यास्य सोमस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । सम्यगभिषुतं शोभनमित्यर्थः ।
तु क्षिप्रं पिब च । अपि च हे मघवन् इयानः उपगम्यमानो याच्यमानो वा त्वं मघाभि
धनानि ददः अस्मभ्यं हेहि ॥

(P. 49.) २. हे ब्रह्मन् परिवृढ वीरैर्ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं स्तोत्रं जुषाणः से-
वमानः अर्वाचीनोऽस्मभिमृष्टः सन् हरिभिरन्धैः तूयं क्षिप्रं वाहि । अस्मिन्नु अस्मिन्नेव
सवने यज्ञे स सुष्ठु मादयस्व च । नोऽस्मदीयानि इषा इमानि अयाणि स्तोत्राणि
क्षोषशृणवः उपशृणु ॥

३. हे इंद्र ते तव सूक्तैरस्माभिः क्रियमाणैः स्तोत्रैः अरंकृतिः अलंकृतिः कालि
काष्टिणी भवति । हे मघवन् ते तव कशा मूनं कशा खलु दशोम प्रीतिमुत्पादयेम, द्वादशा

स्वस्क्राममयैव विश्वा मतीः सर्वोः स्तुतीः आतसने करोमि । अध अतः कारणान् हे इन्द्र मे मदीयानि इमा इमानि इवा हवानि स्तोत्राणि वृणवः वृणु ॥

४. उत अपि च । धेति पूरणः । हे मघवन् येषां पूर्वेषामृषीणां स्तुतीरष्टाः ते पूर्व ऋषयः पुरुष्या इत् पुरुषेभ्यो हिता एवासन् । अध अतो ऽहं त्वा त्वां जोहवीमि भृशं स्तोमि । अपि च हे इन्द्र त्वं नो ऽस्माकं पितेव जनक इव प्रमत्तिः बंधुरसि ॥

५. इयं व्याख्यातचरी (२८. ५.) ॥

इति पंचमस्य तृतीयं त्रयोदशो वर्गः ॥

*30.

आ नो देवेति पंचमं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैतुमहैद्रम् । आ नो देवेत्यनु-
क्रांतम् । प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र आ न इत्ययमैद्रस्तृचः । सूच्यते हि । आ नो देव
शवसा याहि शुभिनं प्र वो यज्ञेषु देवयतो अर्चन्ति ॥

१. हे देव द्योतमान शुभिनं बलवन्निद्र नोऽस्मान् शवसा बलेन सार्धं आ याहि ।
अस्यास्मभ्यं देवस्य रायो धनस्य वृधो वर्षयिता च भव । हे नृपते सुयज्ञ महे महते
नृम्णाय बलाय च भव । बाधो नृम्णमिति बलनामसु पाठात् । हे शूरं महे महते
शवाव शबूणां हिंसकाय । क्षदिर्हिंसाकर्मा । पौस्याय वीर्याय च भव ॥

(P. 50.) २. हे इन्द्र हव्यं ह्वातव्यं त्वा त्वां विवाचि विविधा वाचो युस्मिन् प्रावु-
र्भवेति तस्मिन्गुह्ये शूराः पुरुषाः तनूष्वंगेषु रक्षणीयास्तु सूर्यस्य सातो संभजने सरति
गच्छतीत्याद्युक्तं सूर्यो विवक्षितः तस्य चिरकालं प्राप्स्यथं हवते हवति । विश्वेषु
सर्वेषु जनेषु स्वमेव सेन्यः सेनाहोऽसि । अपि च त्वं वृक्षाणि शबून् सुहंतुनामवज्रेण
रंधय अस्मभ्यं वशीकुरु ॥

३. हे इन्द्र यद्यहा अहा अहानि सुदिना सुदिनानि व्युच्छान व्युच्छेयुः । यद्यथा
च समस्तु संपामेषु केतुं ज्ञानमुपमं अंतिकं वधः धारये तथा असुरो बलवान् होता
देवानामाह्वाता अग्निः सुभगायास्माकं शोभनधनुर्प्राप्तये देवान् हुवानो हवन् अग्ना-
स्मिन्यज्ञे निषीदन् न्यसीदन् ॥

४. हे देव शूरं ते तव वयं वसिष्ठाः स्वभूताः । ये जनाः मदीयपुत्रपौत्रादयो
मपानि मंहनीयानि हवींषि दत्तः प्रयच्छतः स्तवत स्तुयति तेऽपि तव स्वभूताः ।
तेभ्य उभयेभ्यः सूरिभ्यः स्तोत्रभ्यः उपमं श्रेष्ठं वरुथं गृहं यच्छ प्रयच्छ । अपि च
त उमे स्वायुषः सुसमुद्धाः सेतो जरणां जरां अचनवंत प्राप्नुवन्तु ॥

५. एषा सिद्धा (२८. ५.) ॥

इति पंचमस्य तृतीयं त्रयोदशो वर्गः ॥

प्र व इन्द्रायेति इन्द्रायेत्यर्थं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं चैदुभयमस्ति । इन्द्राया-
स्तित्वो विराजः शिवा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतम् । प्र वो इन्द्राया गायत्रं त्रिविरा-
उत्तमिति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः । प्रथमे रात्रिपर्याये मेवावरुणस्य । प्र व इन्द्रा-
येत्याद्यस्तैश्च स्तोत्रियः । सूचितं च । प्र व इन्द्राय नमनं प्र कृताभ्युजीविण इति ।
अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणच्छांतिशक्ते वज्रमिन्द्र स्वायवोऽभीष्टानुष्पृष्टम् ।
तथा च सूचितम् । वयमिन्द्र स्वायवोऽभि वार्धयत्यायेत्युत्तमायुस्तेरिति । चतु-
र्थेऽहनि नाभ्युदितसर्वने होवक्रशस्त्र आरभणीभ्य ऊर्ध्वं वैराज एकस्त्वृष आहव-
नीजः । तद्वर्थाः प्र वो महे महिषधेः भरुधमित्याद्यास्तिस्रः । सूचितं च । प्र वो महे
महिषधे भरुधमिति चतस्रस्तिस्रश्च विराज इति ॥

१. हे सस्त्रायो वो युवं हर्यश्वाय सोमपात्रे सोमानां पात्रे इन्द्राय मार्गं मरुतां
स्तोत्रं प्र गमयत ॥

२. उत अत्रि च हे स्त्रोतः सुशानवे शोभनवाताय सत्यराधसे सत्यधनायैन्द्राय उर्यं
स्तोत्रं यथा नरोऽन्ये स्तोतारो युक्तं कीर्तिः साधनभूतं स्तोत्रं वांसति तद्वत्स्वमि वांस
उच्चारय । इति पूरणः । वयं च चक्रुम स्तोत्रं करवाम ॥

३. हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकं वाजसुरजक्रामो भव । हे शतक्रतो त्वं नोऽस्माकं गन्तु-
गोक्रामो भव । हे वसो वासयितरिन्द्र त्वं हिरण्ययुः हिरण्यक्रामोऽपि भव । छंदसि
परिच्छाद्यामपि इदमर्चयेत्येवमिति कथञ्च ॥

४. हे वृषन् कामानां वसितरिन्द्र स्वायवः स्वत्क्रामा वयं वसिष्ठाः स्वामिप्रपातुमः
प्रकर्षेण स्तुमः । हे वसो वासयितरिन्द्र अस्य इहै अस्मदीयं स्तोत्रं तु सिमं विद्धि
अवधारय ॥

५. हे इन्द्र अर्यः स्वामी त्वं वक्तृके परुषवाक्त्वानां वक्तृके भिदे निदिक्तेऽरण्येऽग्रे
नोऽस्त्वह मा रधीः वसो मा कार्धीः । अपि अपि च त्वेः स्वधि मम क्रतुः मदीयं
स्तोत्रमक्षणं कर्म गच्छतिरिति शेषः । अस्मदीयं स्तोत्रं भवसिन्त् प्रविशतित्यर्थः ॥

६. हे वृषहन्तृवृणां हितं क्रतुं त्वं कर्म अस्माकं कवचमसि कवचवद्रक्षकोऽसी-
त्यर्थः । सप्रयः सर्वतः पृथुआसि । पुरोयोधश्च पुरोयोद्धा आसि । स्वया युजा स्वया
सोमयेन प्रतिश्रुते शत्रून् प्रतिश्रवणं प्रतिहन्तीत्यर्थः ॥

इति पंचमस्तु तृतीयं पंचवशो वर्गः ॥

७. उत अपि च हे इन्द्र त्वं महाभसिः सर्वाधिकोऽसि । हे इन्द्र यस्मि ते तथ सतो
बलं स्वधावरी अन्नवत्यो रोहसी यावापुधिव्यो अनुमन्त्राने अनुमन्येते । स्वधीं तवः
सर्वधिकमित्येवोभाषपि लोको विस्वादे न कुरुत इत्यर्थः ॥

८. हे इन्द्र तनुक्तुगुणविशिष्टं त्वा त्वां सवावरी स्वज्ञा सह गंधी यव वज्रं त्वं
वसिस्तव तव योषीत्यर्थः । शुभिः सेजोभिः नक्षत्राणां व्यापुर्वशी मरुत्वती कषः
स्तोतारः तंहीती वाणी स्तुतिः परितुष्टं परिमदतु । परिमदतिरव परिमदतु
परिशुद्धातिर्यर्थः ॥

९ हे इंद्र उप द्यावि शुलोकसमीपे स्थितं दस्मं दर्शनीयं त्वा त्वामनुविंद्य ऊर्ध्वासः ऊर्ध्वा इन्द्रोऽस्मदीयाः सोमाः भुवन् भवन्ति । कृष्टयः प्रजाश्च ते तुभ्यं संनमन्त । अवि संमास्त्वैदधमेव जीयन्ते प्रजाश्च त्वामेव प्रणमन्तीतीन्द्रस्तुतिः ॥

१०. हे मदीयाः पुरुषाः वो यूयं महिष्ठ्ये महतां धनानां वर्धयिष्वे महे महत इंद्राग्र प्र मध्वं सोमान्प्रणयत । प्रचेतसे प्रकृष्टमतय इंद्राय सुमतिं सुष्टुतिं च प्र कृणुध्वं प्रकुरुत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र चर्षणिप्राः कामैः प्रजातां पूरयिष्या त्वं पूर्वाह्न-विप्रां पूरयित्रीविशः प्रजाः प्र चर अभिगच्छ ॥

(P. 52.) ११. उरुव्यचसे पृथुव्यासये महिने महते यस्मा इंद्राय सुवृत्तिं स्तुतिं ब्रह्म अन्नं हविश्च विप्राः प्राज्ञाः जनयन्त जनयन्ति । तस्यैन्द्रस्य व्रतानि रक्षणादीनि कर्माणि धीराः प्राज्ञा देवा अपि न मिनन्ति न हिंसन्ति ॥

१२. 'सत्रा राजानं सर्वतो जगत ईश्वरं अनुत्तमस्युं केनाप्यनुत्तोऽवाधितो मन्युः क्रंथो यम्य सः तमेवेंद्रे वाणी स्तुतयः सहस्र्ये स्तोतृणां शत्रूणामभिभवितुं दधिरे । अस्य व्रतोहं स्तोतस्त्वमपि हर्यश्वायेंद्राय हर्यश्वमिन्द्रं स्तोतुमित्यर्थः । आपीन बभूवुन संवर्हय उत्साहय ॥

इति पञ्चमस्य तृतीये षोडशो वर्गः ॥

32.

मो पु त्वेति सप्तविंशत्युच्चं पञ्चदशं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका । मो पु सप्ताधिका प्रगाथ तृतीया द्विपदा सौदासैरमौ प्रक्षिप्यमाणः शक्तिरस्यं प्रगाथमालंभे सोऽर्धचं उक्तेऽद्वयत । तुं पुत्रांक्तं वसिष्ठः समापयतेति शाट्वायनकं वसिष्ठस्यैव हतपुत्रस्या-धिनानि तांडकमिति । मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः इंद्रं क्रतुं न इति प्रगाथस्यार्धचस्य च वसिष्ठपुत्रः शक्तिर्वासिष्ठो वा । इंद्रो देवता । अयुजो बृहस्यः युजः सतो बृहस्यः तृतीया तु द्विपदा विराट् । महाव्रते निष्क्रेवल्ये बार्हतृचाशीतस्वित्सूक्तम् । तत्र द्विप-दामभि त्वा शुरेत्येतं राधनरं प्रगार्थं नकिः सुदास इति प्रगार्थं च वर्जयेत् । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितम् । मो पु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति राधनरं च प्रगाथमथ हास्य नकिः सुदासो रथमित्येतं प्रत्यवधातीति । चानुर्विशिकेऽहनि पंचमेऽहनि च निष्क्रेवल्ये मो पु त्वा वाघत इति प्रगाथः सद्भिपदः । सूत्रितं च । मो पु त्वा वाघतश्चनेति सद्भिपद उपसमस्त्रेऽहिसमिति । चानुर्विशिकेऽहनि मरुत्यतीये प्रकृतान्मरुत्स्वीयात्प्रगाथादनंतरं नकिः सुदास इति प्रगार्थं दांसैत् । पृष्ठयामिष्वपडहयोस्तृतीये षष्ठेऽहनि चायं प्रगाथः । तथैव सूत्रितम् । नकिः सुदासो रथमिति मरुत्स्वीयादूर्ध्वा निर्यादिति । एवंस्थितान् प्रगाथोऽपृष्ठयामिः प्रवयोरन्वहं पुनः पुनरावर्तयेदुरिति । अग्निटोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र उक्लिप्तस्य रिच्यत इति प्रगाथः । तथा च सूत्रितम् । उक्लिप्तस्य रिच्यते भूय इदिति । अग्निटोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे कस्तमिद्रेति प्रगाथः । सूत्रितं च । कस्त-मिद्रं त्वायं सद्यो ह जात इति । चानुर्विशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणश-स्त्रस्ययं प्रगाथः । अहर्मेयेऽपि द्वितीयादिवहः सु । सूत्रितं च । कस्तमिद्रं त्वायं सद्यो कस्तमिद्रं अतस्तीनामिति । आरंभणीयाः पर्वासान् कहुतोऽहरहः शस्यानीति

होवका रति । पृष्ठघण्डहस्य हृत्तीयेऽहनि निष्केवल्ये वैरूपसामपक्षे यदिद्र यावत्
इत्यनुरूपस्तृच । सूत्रितं च । यदिद्र यावत्स्त्वमिति प्रगाथी स्तोत्रियानुरूपावि-
ति । अमिष्टोमे चानुर्विशिकेऽहनि माध्यदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे श्वरणिस्त्रिषास-
तीति वैकल्पिकस्तृच । सूत्रितं च । तरोभिर्वो विश्वसुं त्रणिस्त्रिषासतीति
प्रगाथो स्तोत्रियानुरूपाविति । अमिष्टोमे निष्केवल्यशस्त्रे रथंतरसामपक्षेऽभि
त्वा शूरति प्रगाथः स्तोत्रिय । सूत्रितं च । अभि त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय
इति स्तोत्रियानुरूपाविति । आश्विनशस्त्रेऽप्ययं प्रगाथः । तथैव सूत्रितं च ।
अभि त्वा शूर नोनुमो बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथा इति । महात्रते निष्केवल्य
क्षिणपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमार्ग्यके सूत्रितम् । अभि त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा
पूर्वपीतय इति रथंतरस्य स्तोत्रियानुरूपो प्रगाथाविति । आश्विनशस्त्रे इन्द्र क्रतुं न इति
प्रगाथः । सूत्रितं च । इन्द्र क्रतुं न आ भराभि त्वा शूर नोनुम इति । चानुर्विशिके
ऽहनि माध्यदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽयं वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूत्रितं
च । इन्द्र क्रतुं न आ भरेन्द्र ज्येष्ठं न आ भरति ॥

१. हे इन्द्र त्वा त्वया वायवश्चन यजमाना अप्येतोऽस्मवस्मत्त आरे दुरे मानि
रमिन न नितरां रमयतु । अतः त्वं आरात्तस्थित दुरेऽपि वर्तमानोऽस्मदीयं सप्रमाद
यज्ञं आ गहि आगच्छ । इह वा अवापि वा सन् विद्यमान उप श्रुधि अस्मदीय
स्तोत्रमुपशृणु ॥

२. हे इन्द्र ते त्वदीयं सुते अभिपुते सोमे ब्रह्मकृतः स्तोत्रकृतो मधो न मधुनीव
मक्षो भक्तिका सखा सत्र आसत् उपविशति । अथ परोक्षस्तुतिः । वसुयवो धनकामाः
त्रितारः स्तानार काममिष्टं इन्द्र रथे न पादं रथे पादमिव आ दधुः समर्पयति ॥

३. रायस्तोभा धनकामोऽहं सुदक्षिणं शोभनदानं वज्रहस्तमिन्द्रं पुत्रो न पुत्र इव
पितरं द्वये हृदयामि ॥

४. हे वज्रहस्त इध्याशिरो दधिमिश्रणा इमे सोमासः सोमा इन्द्राय तुभ्यं सुन्तिरे
- - - । नान सोमान्मवाय मदीयं पीतये पानाय ओक्ते यज्ञमदन् आ आन
हरिभ्यामभ्यां आ याहि आगच्छ ॥

(P. 53) ५. श्रुत्कणे याज्ञाश्रवणरूपकर्ण इन्द्रो वसूनां वसुनि ईयते या ज्यो-
नोऽस्मदीया गिरं याज्ञावाक्यानि श्रवत् शृणोतु । नू चित्रैव मधिपत्नितम् । अश्र-
वणेन याज्ञावाक्यानि निष्फलानि न करोत्वित्यर्थः । अपि च इन्द्रः सद्यश्चित सद्य एव
याज्ञानंतरमेव गद्यधाणि शर्तानि च व्रत प्रयच्छेत् । विसंतं शतुमिच्छंतं तमिद्रं ना क-
ग क्रीनत न हिंस्यात् कश्चिदपि न वीरयेदित्यर्थः ॥

इति पंचमस्य हृत्तीये सप्तदशो वर्गः ॥

६. हे वृत्रहन ते त्वदीयं पुमान्गभीरा गभीराणि सवनानि सोमान सुतांति आ
भावति च त्वां शतुनिभिरुपधावति च स वीर इद्रेण हेतुना अ प्रतिष्कृतः कनाप्यप्र-
तिगतः अप्रतिशब्दता वा भवेत् । नृभिः परिचारकैः शृगुष्वे उपगम्यते च । श्व-
तिर्गतिकर्मा ॥

७. हे मघवन् धनवन्निद्र मघोनां हविष्मतां वरुथं उपद्रवाणां वारकं वर्म भव ।
यद्यस्त्वं शर्धत उत्सहमानान् शत्रून् समजासि संघेरये । अपि च त्वाहर्तस्य त्वया
हतस्य शत्रोः वैदं धनं वि भजेमहि विशेषेण लभेमहि । किञ्च दुर्नशी नाशयितुमश-
क्यस्त्वं शयं गृहं धनं वा आ भर अस्मभ्यमाहर ॥

८. हे महीयाः पुरुषाः यजिणे सोमपात्रे सोमस्य पात्रे इंद्राय सोमं सुनोत अग्निषु-
णुत । अवसे ईद्रे तपयितुं पक्तीः पक्तव्यान् पुरोडाशादीन् भक्षत च । कृणुध्वमित
इद्रप्रियक्त्वमि कर्माणि च कुरुतैव । ईद्रे हि मयः सुखं पृणजित् यजमानाय
प्रयच्छन्नेव पुणते हवींषीति शेषः ॥

९. हे महीयाः जनाः सोमिनः सोमवतो यागात् मा स्नेधत मा हिंसिष्ट । ईक्षन्
यागादिकं कर्तुमुत्सहध्वं च । महे महते आ तुजे तुजिर्हिसाकर्मा वानकर्मा वा
शत्रूणामभिर्हिसकाय धनानां प्रदात्रे वैद्राय राये धनलाभार्थं कृणुध्वं कर्माणि कुरुत
च । तराणरित् कर्मसु स्वरित एव जयति शत्रून् क्षेति गृहे निवसति च ।
पुष्टयति प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति । कवन्स्व कृत्स्नक्रियायै कृत्वापष्टस्य
अनेः सातत्यगमनकर्मणो रूपं कवतुरिति । देवासो देवाः न भवन्तीति शेषः ।
सुखप्राप्तये भवतीत्यर्थः ॥

(P. 51.) १०. सुखासः शोभनदानस्य यजमानस्य रथं नकिः पर्यासः कश्चिन्न प्रत्यस्यति
न गीरमन् न रमयति च । आत्मार्थं न कश्चिदेनं गृह्णातीत्यर्थः । अपि च यस्मिंश्चाऽविता
रक्षिता यस्य च महतोऽवितारः स गोमति गोयुक्ते व्रजे गोष्ठे गमन् गच्छेत् ॥

इति पञ्चमस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

११. हे ईद्रे त्वं यस्य मर्त्यस्य अविता रक्षिता भवः भये स मर्त्ये वाजयन् स्तुद्वेण
त्वां वलिनं कुर्वन् वाजमन्नं गमन् गच्छेत् । अपि च हे दूर अस्पाकं वाग्निप्राना
स्थानां अविता रक्षिता बोधि भव । भवतेलोदि रूपम् । भकारस्य व्याकरणेऽस्यः ।
अस्माकं मृगां पुत्रादीनां चाविता भव ॥

१२. अस्त्येद्रस्य अंशो यजे सोमस्य भागोऽतिरिच्यतेऽन्येभ्योऽपि देवेभ्यः । ईद्रेभ्य
वित्यपि सवनेषु समानमस्ति । माध्यन्दिनं हि सर्वमैद्रमिति । जिग्गुषो जितवनां धनं न
धनमिव । उर्विद्विति त्रयः पूरणीः । अपि च यो हरिवाग्निः सोमिन् यजमाने
वर्षं बलं दधाति संदधाति तं रिपो रिपवो न वभन्ति न हिंसति ॥

१३. हे जनाः अस्वैर्बलं अनल्पं सुधितं सुविहितं सुपेदासं शोभनरूपं मन्त्रं स्तोत्रं यजि-
येषु यजनीयेषु देवेषु मध्ये इंद्राय दधात विधत् । यो जनः कर्मणा स्तुत्यादिरूपे-
ण इंद्रे इंद्रस्य चित्ते भुवन् भवेत् तं जनं पूर्वीर्बलः प्रसितयः पाशादीनि बंधनानि
चर्षन्त समुद्राद्यो नेत्यर्थे वर्तन्ते न तरन्ति न व्यामुवन्तीत्यर्थः ॥

१४. हे इंद्र तव चित्ते यो भवेत् स्वावसुं त्वं वसुध्यापको यस्येति बहुव्रीहिः । तं
जनं को मर्त्य आ दधर्षति आधर्षेत् । हे मधवन् त्वे त्वर्थं यः अद्धा अद्धया युक्तः
सन् वाजी हविष्मान् भवेत् पार्यै विधि सौत्येऽहनि स वाजमन्नं बलं वा सिष्यसति
संवते ॥

(P. 55.) १५. हे इंद्र मयोमो धनवतस्ते त्वर्थमित्यर्थः प्रिया प्रियाणि वसु
वसूनि धनानि ये जनाः ददाते प्रयच्छति तान् जनान् वृषहत्थेषु संघामेषु चोदय प्र-
रय । हे हर्थश्च तव प्रणीती प्रणीत्या प्रणयनेन सूरिभिः स्तोत्रभिः पुत्रादिभिः साध-
विश्व विधानि सुरिता सुरितानि तरेम ॥

इति पञ्चमस्य तृतीयेऽकोनविंशो वर्गः ॥

१६. हे इंद्र अवमं अधमं अपुसीसादिकं वसु धनं यद्वा भीमं वस्त्वधमं तंवेत् तथैव
त्वं भूमेव मध्यमे वसु रजतहिरण्यदिकं आनरिक्षं वा पुष्टयि विभ्रस्य सर्वस्य

परमस्थोत्तमस्यापि रत्नादेश्विषयस्य वा वसुनो राजसि ईशिषे सत्रा सत्यमेव । अपि च एवा त्वां गोषु निमित्तेषु नक्तिवृण्वते केऽपि न वारयति ॥

१७. हे इंद्र त्वं विश्वस्य सर्वस्य स्तोतुर्वैजमानस्य वा धनदाः धनस्य साता सन् श्रुतः प्रसिद्धोऽसि । य ई य एते आजया युद्धानि भवन्ति तेष्वपि धनदाः श्रुताऽसि । हे पुरुहूत विश्वः सर्वोऽप्ययं पार्थिवो जनः तव स्वत्त इत्यर्थः । अवस्युः रक्षामिच्छन् नाम अजं उदृको वा । बर्हिर्नामिदृशकनामसु पाठात् । भिक्षते वाचते स्वामिर्वति शेरः ।

१८. हे इंद्र यद्यतो ह्यावतो धनस्य ईशिषे एतावत् । षष्ठ्या लुक् । एतावतो धनस्याहमीशीय ईश्वरो भवेयं हे रक्षसा रक्षति रक्षति वसुनीति रक्षसुः ततोऽहमस्मदीयं स्तोतास्मिदिधिषेय धनप्रदानेन धारयेयमेव कपत्वाय न रासीय न दद्यात् ॥

१९. कुहचिद्विदे कूचचिद्विद्यमानः कुहचिद्विद तस्मै यच्च कापि विद्यमानायेत्यर्थः मह्यते पूजयते जनाय दिविवि प्रतिसिन् रायो धनानि शिक्षेयमित् दद्यामि । आकारः पूरणः । पूर्वमिद्वस्य वाक्यं श्रुत्वा संसृष्ट ऋषिर्वदति । हे मघवन् स्वस्वतोऽन्यदस्माकं आप्यं ज्ञातेयं न ह्यस्ति । वस्यः प्रशस्यः पिता चन पालयिता च स्वद्वन्द्वो नास्तीत्यर्थः ॥

(P. 56.) २०. तरणिरित् स्तुत्याशौ कनीयि स्वरित एव पुमान् पुरंध्या नम्रया दिव्या युजा सहायभूतया वाजमग्नं सिपासति संभजते । पुरुहूतं बहुभिराहुतमिदं दत्त्वा गिरा स्तुत्या अहं आनमे नेमि चक्रस्य वलयं सुदृं शोभनशरं तष्टेव दधा दधत्ति ईशं नमिमानमयते तद्वदित्यर्थः ॥

इति पंचमस्य तृतीये विंशो वर्गः ॥

२१. मर्यां मनुष्यां बुधुती बुधुत्या वसु धनं न विदते इंद्रं स्तुवन्नेव वसु नमन इत्यर्थः । ब्रधते हिंसते इंद्रविषयस्तुत्यादिक्रौण्यकुर्वन्तमित्यर्थः । रथिधनं न नशत् न व्याप्नोति । हे मघवन् त्वया पायं दिवि सौत्ये दिवसे मावते मत्सङ्गाय देवणं वातचयं यत्ननमस्ति तत्सुभ्यं स्वत्तः सुशक्तिरित् सुकर्मव । विदत इति व्यवहितमप्यनुषज्यतेऽध्याहारस्यांतिकत्वात् ॥

२२. हे शूरैरेव अस्य जगतो जंगमस्थेशानमीश्वरं तस्थुषः स्थावरस्य चेशानम् । ईशानमिति परस्याश्चिराद्वार्था । स्वर्कृशं एवा त्वां अहुग्धा इव धेनवो यथाहुग्धा धेनवः क्षीरपूर्णधस्त्वेन वर्तते तद्वत्सोमपूर्णचमसत्त्वेन वर्तमाना वयं अभि नांनुमः भृशमभिष्टुमः ॥

२३. हे मघवन्निद्र विष्टो दिवि भवः स्वावान् स्वस्तकृशोऽन्यो न जायते पार्थिव दृथिष्यां भवोऽपि स्वावानन्वो न जह्यते विष्टः पार्थिवो वा स्वावानन्यो न जान न च जनिष्यते दृथिष्यां दिवि च निष्यति लोकेषु स्वस्तदृशः कश्चिन्नास्तीत्यर्थः । अश्वायंतोऽश्वानिच्छंतो वाजिनो वाजमिच्छंतः । इच्छायामिनिप्रत्ययः । हविष्मतो वा गव्यंतो गा इच्छंतश्च वयं, एवा त्वां हवामहे हवामः ॥

२४. हे उयायो उयायन्निद्र । आमंभितं पूर्वमविद्यमानवद्वितीयापदस्याविद्यमानवद्भावात् उयावान् उयाय इत्यस्य सर्वानुशासत्वाभावः । नकारस्य रुक् व्यत्ययात्पुनर्भावात् वा । कनीयसः सतोमम सत्प्रसिद्धं धनं अभ्याभर । हे मघवन् त्वं सनाधिरादेवाभ्यः एकवसुर्हि बहुधनो ह्यसि । भरेभरे संप्रामे यज्ञे वा हव्यः हविष्यश्चासि ॥

(P. 57.) २५. हे मघवन् परा पराञ्चीनानमित्रान् शत्रून्नुदस्य प्रेरय । नोऽस्मभ्यं वपु वसूनि सुवेदा सुलभानि कृधि कुरु । महाधने संप्रामे । वाजसातौ महाधन इति सम्प्रामनामहे पाठाद् । सख्यानां स्तोतृणामस्माकं वसिष्ठानामविद्या रक्षिता बोधि भव वृधः वर्धयिता च भव ॥

२६. हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा आ भर आहर । अपि च यथा पिता पुत्रे-यो धनं प्रयच्छति तथा नोऽस्मभ्यं शिक्ष धनं देहि । हे पुरुहूत, बहुभिराहूत यामनि यज्ञे जीवाः वयं ज्योतिः सूर्यमशीमहि प्रतिक्षिन् प्रामुग्यामः ॥

२७. हे इन्द्र भक्षता अज्ञातगमनाः वृजनाः हिंसका दुराध्यः नोऽस्मान्मात्र क्रमुः मावचक्रमु । हे शूर स्वया वयं वसिष्ठाः प्रवतः प्रवणकाः संतः शश्वतीर्बहूँरपाऽनित-रामसि अतितराम ॥

इति पंचमस्य तृतीय एकविंशो वर्गः ॥

33.

श्वित्यं च इति चतुर्विंशत्यं षोडशं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका । श्वित्यं च षट्पदा सस्तवा वसिष्ठस्य सपुत्रस्यैवैषेण वा सवाह इति । आहिता नवानां वसिष्ठ ऋषिः । वसिष्ठपुत्राणां स्तुयमानत्वात् एव देवता । विद्युतो ज्योतिरित्यादिभिर्विशान्यादिभिः सपुत्रैर्वसिष्ठः स्तुयते । अतो वसिष्ठो देवता । त एव ऋषयः । या तेनोच्यत इति न्यायात् । अनुक्तत्वाच्चिष्टम् ॥

१. श्वित्यं चः श्वित्यं श्वेतवर्णं अञ्चतीति श्वित्यं चः श्वेतवर्णा इत्यर्थः । धियंजिन्वास कर्मणां पूरयितारो वसिष्ठस्तत्कपर्शः वसिष्ठे शिरसो भागे कपर्शभूडायेषां तं वसिष्ठ-पतस्कपर्शः । शूडाकर्मणि वसिष्ठतो वसिष्ठानामिति स्मर्यते । मा मां अभि प्रमहु । विद्याबलेनाभिप्राहर्षयन् । यतो माभिमिप्रमंभुरतो बर्हिषो यज्ञात् परीति पंचम्यधानु-वाद उत्तिष्ठन्नहं नृन्युजस्य नेतृन्वोच्ये ब्रवीमि । मे मत्तो दूराद्वसिष्ठा वसिष्ठस्य मम पुत्रा अवितके गंतुं न अर्हतीति शेषः ॥

२. यदा वसिष्ठस्य पुत्राः सुशसं राजानमयाजयन् तदैव पाशद्युम्नाख्योऽपि राजा सोमस्यष्टमुद्यमं चकार । तदा ते वसिष्ठपुत्राः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य तर्ह्येयं यागे सोमं पिबंतमिन्द्रं मन्त्रबलेन तस्मादाच्छिद्य सुशसो यज्ञे स्थापयामासुः । तदेतद्वृत्तांतं कीर्तयन् वसिष्ठः स्वसुताननेन मन्त्रेण स्तौति । वैशतं वैशतः पत्न्यलं अत्र वैशतश-स्वेन सोमाधारश्चमसो लक्ष्यते । तस्य सोमं पीतं पिबंतं उममुदूर्णमिन्द्रं सुतेन सुशसो यज्ञेऽभिषुतेन सोमेन हेतुना तिरः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य पूराशयन् वसिष्ठा मन्त्रबले-नानीतवन्तः । इन्द्रोऽपि वायस्य वदतः पुत्रस्य प्राशद्युम्नस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । वायसं पाशद्युम्नं अति अतिहाय सुशसो यज्ञेऽभिषुतास्सोमाद्धेतोः वसिष्ठान्वसिष्ठस्य पुत्रा-नवृणीत । पाशद्युम्नस्य सोमयागे चमसस्थं सोमं विबलपीडितं पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य मन्त्रसामर्थ्यबलेन सुशसो यज्ञ आहवनकाले वसिष्ठानां जगामेत्यर्थः ॥

(P. 58.) ३. एवेद्यथा पाशद्युम्नस्य सवाख्ये सोमयागे चमसस्थं सोमं पिबंतमपीन्द्रं वसिष्ठैः सुशः प्राप्तवान् एवमेव सिधुं नर्षी अभिर्वसिष्ठैः कं सुखेन ततार तीर्णं आसीत् । नु इति पूर्णः । तथा च निगमांतरम् । अर्णांसि श्वित्यप्रधाना सुशस

इति । एवेदेवमेव भेदं भेदनामकं शत्रुमपि एभिर्वसिष्ठैरेव जघान । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । एवेदेवमेव हे वसिष्ठाः वो युष्मदीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण दाशाराज्ञे दशमी राज्ञिभिः सह युद्धे प्रवृत्ते सति सुदासं राजानमिन्द्रः प्रावत् प्रारक्षत् । तथा च निगमसिद्धम् । एषा राजानः समिता अयस्यवः सुदासमिन्द्रावरुणा न युयुधुरिति । दाशाराज्ञे परियन्ताय विभ्रंत इति च ॥

४. हे नरो वो युष्मदीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण पितॄणां सुष्टी प्रीतिर्भवति । पितॄणामित्यनेन पारोक्ष्येण वसिष्ठस्यैव कीर्तनम् । अहं प्रीती भवामीत्यर्थः । अयेदानीं स्वनाश्रमं गंतुमुद्यतोऽहं अशं रथस्याशं अभ्ययं व्ययामि लड्ये । लङ् चालयामीत्यर्थः । युयं न किल रिषाय न च क्षीणा भवथ । हे वसिष्ठाः यद्यस्माच्छकरीष्वशु बृहता श्रेष्ठेन रथेण साम्रा इदं शुष्मं बलं अक्थात अपारयत ॥

५. दृष्ट्वजो जातदृष्ट्या वृतासः तस्मिन्नी राजभिर्हृता नाधितासो वृष्टिं यद्यमाना वसिष्ठाः धामिव आदित्यमिवैत्रं दाशाराज्ञे दशानां राज्ञां संग्रामे उद्वीधयुः उद्वीधयन् । स्तुवतां वसिष्ठस्य स्तोत्रमिन्द्रोऽश्रोत् अशृणोच्च । उरुं विस्तीर्णं लोकं तृप्तुभ्यो राजभ्यः अकृणात् अकरोच्च अदाद्येत्यर्थः ॥

इति पञ्चमस्य तृतीये द्विर्विशोऽवर्गः ॥

६. गोअजनारो गवां प्रेरका वंडा इव यथा वंडाः परिच्छिन्नपत्रोपशाखा भवन्ति तद्वद्भरताः तस्मिन्नामेव राज्ञां भरता इति नामांतर्गणोपादानं शत्रुभिः परिच्छिन्ना एषाम् । अर्नकासोऽर्नका अल्पाश्वासन् । आदित्यपरिच्छिन्नत्वादन्तरमेव तेषां तृप्तूनां वसिष्ठः पुराणा पुरोहितोऽभवच्च । तत्पौरोहित्यसामर्थ्यात्तस्मिन् विद्य प्रजाः अप्रयंत अवर्धत ॥

७. भुवनेषु पृथिव्यंतरिक्षयुषु त्रयोऽग्निवायुसूर्याः यथाक्रमेण रेतो विश्वस्य धारकः सुदृक् कृण्वति कुर्वति । तेषां त्रयाणां ज्योतिरमा आदित्यप्रमुखाः आर्याः श्रेष्ठाः तिस्रः प्रजा भवति । ते च त्रयोऽग्निवायुसूर्याः परमांसो वीप्यमानाः उपसं संचते समवर्धन्ति । दुर्ज्ञानात्सर्वानित्सर्वानेषु तान्वासिष्ठा अनुविदुः अभिजानन्ति । तेषां रक्षस्यविज्ञानादित्यमपि वसिष्ठानामेव स्तुतिः । तथा च शाट्ट्यायनक्रमः । त्रयः कृण्वति भुवनेषु रेतो इति अग्निः पृथिव्यां रेतः कृणोति वायुरंतरिक्ष आदित्यो विवि तिस्रः प्रजा आर्या ज्योतिरमा इति वसवो रुद्रा आदित्यास्तासां ज्योतिर्यवसावादित्यत्रयो परमांसः । उपसं संचते इत्यग्निरुपसं संचते वायुरुपसं संचते आदित्य उपसं संचते इति ॥

८. 'हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं' स्तोमो महिमापि वा सूर्यस्य ज्योतिरिव वक्ष्य प्रकाशोऽस्ति । हे वसिष्ठा वो युष्माकं महिमा स्तोमोऽपि वा समुद्रस्येव गर्गा गभीराऽस्ति । तथा हे वसिष्ठाः एषां हो युष्माकं स्तोम फल्गुसमूहो महिमापि वा वातस्येव प्रजवः यथा वातस्य प्रवेगोऽन्येनान्वेतुं न शक्यस्तद्वद्वन्येन तप महिमा अन्वेतवे अन्वेतुं न शक्यः ॥

(P. 59.) ९. त इत् त एव वसिष्ठाः निण्यं तिरोहितं दुर्ज्ञानं निण्यं सस्वरित्यंतर्हितनामसु पाठात् सहस्रवल्गं सहस्रशाखं संसारं हृदयस्य प्रकृतेः प्रज्ञानैरभिज्ञं चरति । एवं स्वाच्छं येन्माभिसंचरन्ते वसिष्ठाः यमेन कारणात्मना सर्वनिघ्नं तत् निस्तुन परिधि वस्त्रम् । परिधिरित्यनेन जन्मादिप्रवाहो विवक्षितः । तं वयंतोऽसारसो जननी

त्वन्तोप सेतुः । अत्र वसिष्ठा इति बहुवचनं पूजायाम् । वसिष्ठः पूर्वं प्रजापतेरुत्पन्नं
वेहमृत्युञ्जयाप्सरःसु जायेयेति बुद्धिमकरोति भावः ॥

१०. एतस्त्वष्टु वसिष्ठस्यैव वेहपरिमहः प्रतिपाद्यते । एतश्चेन्नस्य वाक्यमित्येके
वर्णयन्ति अपरे वसिष्ठपुत्राणामिति । हे वसिष्ठ यद्यस्य विद्युतो विद्युत इव स्वीयं
ज्योतिः वेहान्तरपरिमहार्थं परि संजिहानं परि त्यजंतं त्वा त्वा । छांसमात्मनेपदम् ।
यद्वा जिघृक्षितवेहार्थं स्वीयं ज्योतिः परिसंजिहानं परिजिघृक्षंतमित्यर्थः । अस्मि-
न्पक्षे जहातेर्गत्यर्थत्वादात्मनेपदं छांसं न भवति । मित्रावरुणा मित्रावरुणौ अप-
द्यतां आवाभ्यामयं जायेतेति समकल्पतामित्यर्थः । तत्तदा ते तवैकं जन्म ।
उनापि च यद्यदागस्त्यो विशो निवेशनान्मित्रावरुणावावां जनयिष्याव इत्येतरमा-
त्पूर्वावस्थानात्त्वामा जभार आजहार ॥

इति पञ्चमस्य तृतीये चर्योविंशो वर्गः ॥

११. उत अपि च हे वसिष्ठ मैत्रावरुणौ मित्रावरुणयोः पुत्रोऽसि । हे ब्रह्मन् वसिष्ठ
उर्वेदया अप्सरसः मनसः ममायं पुत्रः स्याद्वितीदृशात्संकल्पात् द्रप्सं रेतः मित्रावरु-
णयो उर्वशीर्दर्शनात्स्कन्धमासीत् । तस्मादपि जातोऽसि । तथा च वक्ष्यते । सञ्जं
जानाविम्यन् । एवं जातं त्वा त्वां वैष्येन देवसंबंधिना ब्रह्मणा वेदगणिनाङ्गुवा
युक्तं पुष्करं विश्वे देवा अदर्वन् आधारयन् । तथा चादितेमित्रावरुणौ जज्ञानं ददन्
प्रकृत्य पठ्यते ॥

तयोरदित्ययो सञ्जं हृष्टाप्सरसमुर्वशीम् ।

रेतश्चस्कोद तत्कुंभे न्यपतद्वासतीवरं ॥

तेनैव तु मुहूर्तेन वीर्यवंतौ तपस्विनौ ।

अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च तत्रर्षी संवभूवतु ॥

चङ्पा पतितं रेतः कलशे च जले स्थले ।

रथञ्च वसिष्ठस्तु मुनिः संभूतः ऋषिसत्तमः ।

कुंभे त्वगस्त्यः संभूतो जले मत्स्यो महाद्युतिः ॥

उदियाय ततोऽगस्त्यः शम्भ्यामात्रो महातपा ।

मानेन संमितो यस्मात्तस्मान्मान्य इहोच्यते ॥

यद्वा कुंभाटृषिजातः कुंभेनापि हि मीयते ।

कुंभ इत्यभिधानं च परिमाणस्य लक्ष्यते ॥

ततोऽप्यु गृह्यमाणासु वसिष्ठः पुष्करे स्थितः ।

सर्वतः पुष्करे तं हि विश्वे देवाः आधारयन् ॥

१२. स वसिष्ठः प्रकृतः प्रकृष्टज्ञानः उभयस्य उभयं विश्वं च पृथिवीं च प्रविष्टान्
प्रकर्षेण जगन् स ह्यवदानोऽनृद्धः । किमनेन सहस्रज्ञान इति विशेषणेन उत वा अपि
वा मवान् उर्वसानसहित एव भवत् । किञ्च वसिष्ठे यमेन कारणात्मना सर्वनियञ्ज
तत्तं विस्तृतं परिधिं वस्त्रम् । परिधिरित्यनेन संसारप्रवाहो विवक्षितः । तं वयिष्यन्
अप्सरसुः उर्वेदयाः । परीति पञ्चम्यर्थानुवादः । जज्ञे जातः ॥

१३. सञ्जं बहुकर्तृके यागे । हेति पूरणः । जातो दीक्षितौ मित्रावरुणौ इषिताभ्ये-
षितौ स्वयमन्यैर्जनैर्नमोभिः स्तुतिभिः कुंभे वासतीश्वरे कलशे समानमकदेव रेतः सि-

सिञ्चतु असिञ्चताम् । ततो वासंतीवराकुंभात् मध्यावगस्त्यो मानः शमीप्रमाण उरि
याय प्रादुर्बभूव । तत एव कुंभादसिष्ठमप्युषि जातमाहुः ॥

(P. 60.) १४. हे प्रमृष्टः । प्रमृष्ट इति तृस्तव एवाभिधीयते नामांतरेण । वौ युष्म-
न्वसिष्ठ आ गच्छाति भागच्छति । एनं वसिष्ठं सुमनस्यमानाः सुमनसः संतः उपा-
उपनिष्ठत । आगतश्चासौ वसिष्ठो यज्ञे अमे पुरोहितो ब्रह्मा सन् उक्थभृतं शस्त्राणां
संभक्तारं बिभर्ति सामभृतमुद्रातारं बिभर्ति प्रावाणमभिषवणं बिभ्रत् बिभ्रतमभ्यु-
च बिभर्ति प्रवर्धति यज्ञे यत्प्रवर्धितव्यं त्रेधाविनिमित्ते कर्तव्यमस्ति तदपि वक्ष्यति
तत्तून् प्रतीक्षो ब्रवीति ॥

इति पंचमस्य तृतीये अतुर्विंशो वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

34.

तृतीयेऽनुवाके द्वाविंशतिः सूक्तानि । तत्र प्र श्रुति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तम् ।
अत्रयमनुक्रमणिका । प्र श्रुता पंचाधिका वैश्वदेवं हाव्या एकविंशतिद्विपदा अहजा
मंत्रादेवे उत्तरोऽहिवेध्यायेति । वसिष्ठ ऋषिः । आद्या एकविंशतिद्विपदा विंशत्य
क्षगा विराजो द्वाविंशाद्याश्चतस्रिदुभः । विश्वे देवा देवता । व्यूहो देवारात्रे चतुर्थे-
ऽग्रति वैश्वदेवशास्त्र इव सूक्तं वैश्वदेवनिविज्ञानम् । सूचितं च । प्र श्रुतैर्विनि-
वैश्वदेवमिति । षोडशिन्या भूर्वस्मा इति द्विपदा इति । महाव्रतेऽप्येषा द्विपदा ।
तर्ध्व पंचमारण्यके सूचितम् । आ भूर्वस्मा इत्येको मुखशोहा इति ॥

१. श्रुता सीमा देवी सर्वेषां कामानां प्रशशी मनीषा स्तुतिरस्मदस्मत्तोऽस्मिन्
सूक्ते स्तोत्र्यमाणान्देवान् वाजी वेगवान् सुतष्टः सुसंस्कृतो रथो न रथ इव प्रेतु
प्रगच्छतु ॥

२. अस्यामृच्यापः स्तूयन्ते । भरंतीः भरंस्व आशो दिवः पृथिव्याश्च । उभयोरपि
लोकयोरेत्यर्थः । जनित्रमुत्पत्तिं विदुः जानन्ति । अध अपि च भृष्वन्ति स्तोत्राणां
शेषः ॥

३. इन्द्रोऽस्मिन् ब्रूचे स्तूयते । ब्रूचोः ब्रूच्यः प्रथमाना आपश्चिदापोऽप्यस्मा
इन्द्राय पिन्वंतं प्यायन्ते । ब्रूचोऽप्यस्मिन् सस्मृमा उद्गूर्णास्तेजस्विनो वा शूरा योऽहोरो-
पि मंसन्ते इवमेवैवं स्तूयन्ति ॥

४. अस्मै षष्ठवर्धे अतुर्थी । अत्येष्टस्यागमनायाप्त्वात् भूयु रथस्यात्प्रातः । इन्द्रो
न । नेति चार्थः । इन्द्रो वज्री वज्रवान् हिरण्यबाहुर्हिरण्यहस्तश्च भवति । षोडशति
शस्यमानस्वादस्या ऐष्टस्व गम्यते । आ भूर्वस्मा इत्यत्रास्मा इत्यस्य पदस्यानुशास्त्रं
भूर्वस्यामिदम् प्रकृतत्वात् । अत एव पूर्वार्थेऽप्रीति विज्ञायते । पूर्वस्यामप्युषि अस्मा
इत्यत्रानुशास्त्रमल्पीयोऽर्धतरमनुशास्त्रमिति । तथा च यास्कः अत्येति चोदात्तं
प्रथमादेशोऽनुशास्त्रमन्वदेशो तीव्राधतरमुद्रात्तमल्पीयोऽर्धतरमनुशास्त्रमिति । अल्पी-
यस्त्वं चैवंशष्टप्रवृत्तिनिमित्तस्य संनिधानस्य दूरस्थस्वेनेत्यवर्गगतव्यम् ॥

५. यज्ञस्तुतिरियम् । हे जनाः यज्ञमग्निं प्र स्थातुं अभिक्रमत । अहेवेति पूरणी । अपि च पत्मन् पस्मानि यज्ञमार्गे स्मना स्वयमेव यत्तेव गत्तेव हिनोत गच्छत । हि गताविति धातुः ॥

६. उक्तस्यैव विवरणमत्र । हे महीया जनाः समस्तु संभामेषु स्मना स्वयमेव हिनोत गच्छत । अपि च केतुं प्रज्ञापकं दीरं पापानां वारयितारं नाशकमित्यर्थः । यज्ञं जनाय लोकाय तद्वशाथमित्यर्थः । वधात विधत्त ॥

(P. 61.) ७. अस्य यज्ञस्य शुष्माह्लाङ्गानुः सूर्य उवाग्नें उद्गच्छति । भूम भूतानि पृथिवीव भारं लोकस्यायं यज्ञो विभर्ति च ॥

८. अस्मिन्स्तुत्ये देवाः स्तूयन्ते । हे अग्ने अयातुरहिंसाग्निनियमयुक्तेन ऋतेन यज्ञेन साधन् कामान् साधयन् देवान् ह्वयामि । अपि च धियं देवानां परिचरणात्मकं कर्म व्रयामि करोमीत्यर्थः ॥

९. हे जना ये गृयं अभि देवानुद्दिश्य देवीं सीतां धियं कर्म वधिध्वं विधत्त । अपि च ये गृयं देवनां देवेषु वाचं स्तुतिरूपां प्र कृणुध्वं प्रकर्षेण कुरुध्वम् ॥

१०. सहस्रचक्षाः चडचक्षुः वरुणः आसां नदीनां पाथो जलमाचष्टे अभिपदयति । कीदृशो वरुणः । उग्रः उद्गूर्णः ओजस्वी वा ॥

इति पंचमस्य तृतीयं पंचविंशो वर्गः ॥

११. राष्ट्राणां राष्ट्राणां पत्वाभावच्छांसः । ईश्वराणामपि वरुणो राजा, ईश्वरो भवति । नदीनां पेशो रूपं रूपकुरापि भवतीत्यर्थः । अस्मै पष्ठधर्मे चतुर्थी अस्य वरुणस्य क्षत्रं बलं अनुत्तं अन्यैरजाधितं विश्वायुः सर्वतो गन्धं भवतीति ॥

१२. अयं वृक्षो देवः । हे देव नोऽस्मान् विश्वासु सर्वांसु विश्वं पुजायु । अविष्ट उ इति समुदितमविष्टो इति । अविष्ट रक्षत शांसं निनिस्सोर्निदितुमिच्छतः शत्रोः अयं असीसि कृणोत कुरुत च ॥

१३. द्विषां शत्रूणां विद्युदायुधं अशेषा असुखकरी विष्वक् सर्वतो व्येतु अपगच्छतु । तनूनामंगानां रपः पापं देवा युयोत अस्मत्तः पृथक्कुरुत ॥

१४. हव्यात् हव्यानामत्ताग्निः नमोभिरस्मरीयैर्नमस्कारैः प्रेष्टः प्रियतमः सम् नोऽस्मानवीत रक्षतु । अस्मा अग्नये स्तोत्रमधायि अस्माभिव्यधायि ॥

१५. हे स्तोतः अपामुदकानां नपातं पुञ्चमग्निं सूनूर्नपादित्यपत्यनामसु बाणान् । देवेभिर्देवैः सज्जः सह सखायमिच्छं स्तुतिभिः कृण्वं कुरुध्वम् । स चाग्रां नपात्रोऽस्मभ्यं शिवः सुखकरोऽस्तु भवतु ॥

(P. 62.) १६. अहिं मेघानामाहंसारं नदीनामुदकानां बुध्ने स्थाने १ बुध्नमेतरिक्षं ब्रह्मा अस्मिन्भूता आप इति व्युत्पत्तेः । तस्मिन्वज्रः सु उदकेषु सीवन् सीवन्तमज्जामण्ड्रं जातं इममग्निं उदधेः स्तोत्रैर्गृणीषि । बुध्ने नदीनां रजःसूदकेषु सीवन् । बुध्नमेतरिक्षं ब्रह्मा अस्मिन्भूता आप इतीति ॥

१७. अहिर्बुध्न्यः । बुध्नेऽतिरिक्षे भवो बुध्न्यः । अहिर्वासी बुध्न्यश्चेत्यहिर्बुध्न्योऽग्निः । नोऽस्मान् रिपुं हिंसायै मा धातु मा ददातु । अस्य ऋतायार्थत्कामस्य यजमानस्य

यज्ञो मा च सिधत् न क्षीयत् । यद्वा अस्याहिर्बुध्न्यस्य इममहिर्बुध्न्यमुद्दिश्य कृतायो-
यंत्तकामस्य यो यज्ञः स न क्षीयतेत्यर्थः ॥

१८. अयं वृक्षो वैके मरुतो वा । उत अपि च नोऽस्मदीयेषु एषु नृषु गुरुषु
भवाऽन्नं धुः देवा मरुतो वा धारयन्तु । राये धनार्थं धार्धत उस्सहमानाः प्रियमाणा वा
भयोऽयः प्र यन्तु प्रगच्छन्तु त्रियंतामित्यर्थः ॥

१९. महासेनासो महासेनाः राजानः एषां मरुतां देवानां वा अमेभिर्बलेभूमा
भुवनानि स्वर्णं आदिष्य इव शत्रुं स्वकीयं तपति बाधते । महातोऽपि राजानोऽमेवैरे-
शत्रून् बाधते । तानि बलानि देवानामेवैत्यर्थः ॥

२०. अस्यां देवपत्न्यस्त्वष्टा च देवता । यद्यवा पत्नीर्देवानां पत्न्यो नोऽस्मान्-
च्छाभ्यागमन्ति आगच्छन्ति तसा सुपाणिः शोभनहस्तः त्वष्टा देवो वीरान् पुत्रान्
दधातु अस्मभ्यं ददातु ॥

इति पंचमस्य तृतीये षड्विंशो वर्गः ॥

२१. नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रं त्वष्टा प्रतिजुषेत प्रतिसेवेत । अपि चारमति-
पयश्चिनुद्धिः सर्वविषयव्यापिजुद्धिर्वा त्वष्टा अग्ने अस्मभ्यं वसूद्युधनकामं स्यात्
भूयात् ॥

२२. ता यान्यस्माकमभीष्टानि तानि वसूनि धनानि रातिपाचो दानसमेता
देवपत्न्यो नोऽस्मभ्यं रासन् प्रयच्छन्तु । अपि च वरुणानी वरुणस्य पत्नी आगृणोतु
अस्मदीयं स्तोत्रमभिशृणोतु । रोदसी द्यावापृथिव्यौ चाभिशृणुताम् । सुदन्नः कल्याण-
दानः त्वष्टा च वरुणीभिरुपद्रवाणां वारयिनीभिर्देवपत्नीभिः सह नोऽस्मभ्यं सुशरणं
सुशरणप्रदोऽस्तु रायो धनानि च विदधातु ॥

२३. नोऽस्माकं तदित्यव्ययं ता रायो धनानि पर्वताः परिपांतु नोऽस्माकं
तप्ता रायः आपश्च परिपांतु । तद्वातिपाचो दानसहिता देवपत्न्यश्च परिपांतु । आप-
धीरोषधयश्च तत्परिपांतु । उत अपि च द्यौस्तत्परिपांतु । र्वनस्पतिभिः सज्जापा-
सहिता पृथिव्यंतरिक्षं च तत्परिपांतु । आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पात्रात् ।
नोऽस्माकं तदुभे रोदसी द्याव्यापृथिव्यावपि परिपासतः परिरक्षताम् ॥

(P. 63.) २४. तद्वक्ष्यमाणमुर्वी विस्तीर्णे रोदसी द्यावापृथिव्यावनु जिहाता
अनुगच्छताम् अनुमन्येतामित्यर्थः । द्युक्षो रीमिनिवासभूत इंद्रसखा इंद्रसखः इंद्र
सखा गत्येति बहुव्रीहिः । वरुणश्च तदनुजिहाताम् । द्विवचनांतस्यैकवचनांततया
विपरिणामः । ये सहासः दृष्टूणामभिभूतितारः ते मरुतोऽपि तदनुजिहाताम् । अत्र
बहुवचनांततया विपरिणामः । यदनुमत्तव्यं सहाह । धियध्वै भरणीयां धारयितुं रायो
धनस्य धरुणं धाम स्थानं वयं स्याम भवेमेति ॥

२५. नोऽस्मभ्यं तदिवं स्तोत्रमिन्द्रो वरुणश्च मित्रधामिन्ध्रापश्चौषधीरोषधयश्च व-
निनो वृक्षाश्च जुषन्तं जुषन्तां सेवेताम् । वयं च मरुतामुपस्थे उपस्थाने वर्तमाना वा
नैव शर्मणि लुके लुके वा स्याम भवेम । सिद्धमन्यत् ॥

इति पंचमस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

35.

शं न इन्द्राग्नी इति पञ्चदशार्थे द्वितीयं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका । शं नः पञ्चानां शान्तिरिति । वसिष्ठः ऋषिः । त्रिष्टुप् छन्दः । वैश्वदेवं हेतुयुक्तस्वादिदमपि वैश्वदेवम् । महानाग्नीव्रत एतस्सूक्तं जप्यम् । तथा च सूत्रितम् । भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः अ न इन्द्राग्नी भवतामवोभिरिति । एव -- सु ॥

१. नोऽस्माकमस्मभ्यं वा इन्द्राग्नी अवोभी रक्षणेः शं शान्त्यै भवताम् । रातहव्या रातहव्यौ यजमानैर्वेत्तहविष्कौ इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणावपि नोऽस्मभ्यं शं शान्त्यै भवताम् । इन्द्रासोमा इन्द्रासोमावपि नः शं शान्त्यै सुविताय कल्याणाय च भवताम् । शं शान्त्यै सुखाय च । पुनरुक्तिरावराया । अथवा शं शमनहेतुत्वं सुखं योः विषययो-
गनिमित्तं सुखमित्यपुनरुक्तिः । इन्द्रापूषणा इन्द्रापूषणावपि वाजसातो युद्धे अत्रलाभे निमित्ते वा नः शं शान्त्यै भवतामित्यर्थः ॥

२. नोऽस्माकं शं शान्त्यै भगो देवोऽस्तु भवतु । नोऽस्माकं शमु शान्त्यै एव शंसो नराशंसोऽस्तु भवतु । नोऽस्माकं शं शान्त्यै पुरंधिवह्नीरप्यस्तु । रायो धनान्यपि शमु शान्त्यै एव संतु । नोऽस्माकं सुयमस्य शोभनयमयुक्तस्य सत्यस्य शंसो वचनमपि शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्त्यै पुरुजातो बहुप्रातुर्भावोऽयमा देवोऽप्यस्तु ॥

३. नोऽस्माकं शं शान्त्यै धाता देवोऽस्तु । नोऽस्माकं शमु शान्त्यै एव विभर्ता पुण्यपापानां विधारयिता वरुणो देवोऽप्यस्तु । नोऽस्माकं शं शान्त्यै उरुची विवेन-
गमना पृथिव्यपि स्वधाभिरत्रैः सहास्तु । बृहती महस्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यावपि श भवताम् । अग्निः पथेनोऽपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवतु । शं शान्त्यै नोऽस्माकं देवानां मुखानि सुदुतयः संतु भवन्तु ॥

(P. 64.) ४. ज्योतिरनीको ज्योतिर्मुखोऽग्निर्नोऽस्माकं शं शान्त्यै अस्तु भवतु । मित्रावरुणा मित्रावरुणावपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवताम् । अश्विनाश्विनावपि शं भव-
ताम् । सुकृता पुण्यकर्मणां पुरुषाणां सुकृतानि पुण्यकर्माण्यपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै संतु भवन्तु । इषिरो गमनशीलोऽपि वातो वायुरपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै अभिवातु ॥

५. नोऽस्माकं शं शान्त्यै द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ पूर्वहूतौ -- -- -- भवताम् । अतरिक्षमपि नोऽस्माकं दृशये दर्शनाय शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्त्यै ओषधीरोषध्या-
ऽपि भवन्तु । वनिनो वृक्षाश्च शं भवन्तु । जिष्णुः जयशीलो रजसो लोकस्य, पतिरि-
न्द्रोऽपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै अस्तु ॥

इति पञ्चमस्य तृतीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

६. देवो धोतनविशुण्युक्त इन्द्रो वसुभिर्वैत्रैः सार्धं नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवतु । सुशं-
सः शोभनस्तुतिवरुणो देव आदित्येभिरादित्यैर्वैत्रैः सार्धं शं शान्त्यै अस्तु भवतु । जलाप्र-
-- -- रुद्रो दुःखप्रावको देवो रुद्रेभिः रुद्रैः सार्धं शं शान्त्यै नोऽस्माकं भवतु ।
इह यज्ञे खष्टा देवो माभिर्वैवस्नीभिः सार्धं नः शं शान्त्यै भवतु । इह यज्ञे नः
स्नोत्रं शृणोतु च ॥

७. नोऽस्माकं शं शान्त्यै सोमो भवतु । ब्रह्म स्तोत्रमपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवतु ।
माशीणोऽभिषेवसाधनभूताः पाषाणा अपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवन्तु । यज्ञाश्च नः शमु

शांत्यै एव संतु । स्वरूपां द्युपानां मितयः उन्मानान्यपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । प्रसव ओषधयोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । वेदिरपि नः शमु शांत्यै एवास्तु ॥

८. नोऽस्माकं शं शांत्यै सूर्ये उरुचक्षाः विस्तीर्णतेजाः सन् उदेतु उदये प्राप्नोतु । चतस्रः प्रविशो महाविशोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । नोऽस्माकं शं शांत्यै पर्वता ध्रुवयो ध्रुवा भवंतु । नोऽस्माकं शं शांत्यै सिधवो नद्योऽपि भवंतु । आपश्च नः शमु शांत्यै एव संतु ॥

९. अशितैर्वैवी ब्रह्मेभिर्जैः कर्मभिः सार्धं नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु । स्वर्काः शोभनस्तुतयो मरुतोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै संतु । विष्णुः व्यापकः नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । पूषा देवोऽपि नोऽस्माकं शमु शांत्यै एवास्तु । अवित्रं भुवनमंतरिक्ष-
मृत्वं वा नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । वायुरपि नः शमु शांत्यै एवास्तु ॥

(P. 65.) १०. देवः क्रीडनादिगुणश्रुक्तः संविता त्रायमाणो रक्षन् नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु । विभातीर्ल्युच्छंत्य उपसोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । नोऽस्माकं प्रजाभ्यः पर्जन्योऽपि शं भवतु । शंभुः सुखस्य भावयिता क्षेत्रस्य पतिर्नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु ॥

इति पञ्चमस्य तृतीय एकोनविंशो वर्गः ॥

११. विश्वदेवा बहुस्तोत्रका देवा नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । सरस्वती च धीभिः स्तुतिभिः कर्मभिर्वो सह नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । अग्निपात्रो यज्ञमभितः से-
वपानार्थं नः शं शांत्यै भवंतु । रातिपात्रो हानं सेवमाना अपि शमु शांत्यै एव भवंतु । दिव्या दिवि भवाश्च नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । पार्थिवाः पृथिव्यां संभूताश्च नः शं भवंतु । अप्याः अप्स्वंतरिक्षे भवाश्च । आकाशं आप इत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु ॥

१२. सत्यस्य पतयः पालकाः सत्यशीला नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । अर्वा-
नोऽश्वाश्च नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । गावोऽपि नः शं शांत्यै भवंतु । सुकृत-
उकर्माणः सुहस्ताः शोभनहस्ताः ऋभवोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै संतु । हवेणु स्तोत्रेषु
तत्सु पितरोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु ॥

१३. अज एकपात् अज एकपानामधेयो देवो नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । अग्नि-
गुणश्च नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । समुद्रोऽपि नः शं शांत्यै अस्तु । पेरुः उपद्रवेभ्यः
पारयितुः अर्पां नपात् अपानपान्नामधेयोऽपि देवो नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । देवगो-
॥ देवा गोपयितारी यस्यां सर्वा पृथिवीरुतां माता नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु ॥

१४. नवीयो नवतरमस्माभिः क्रियमाणमिदं ब्रह्म स्तोत्रं आवित्या दिव्याः अशिति-
धौरिति श्रुतेः । रुद्रा आंतरिक्षाः वृषभः पार्थिवाश्च जुषंत जुषतां सेवताम् । अन्ये
दिव्याः दिवि भवाः पार्थिवासः पार्थिकः गोजाताः गोः पृथ्वीजाताः । नाको गौरिति
क्षारणनामसु पाठात् । उत अपि च ये यज्ञियासो यज्ञार्थी ते सर्वेपि नोऽस्माकं
हवं शृण्वंतु ॥

(P. 66.) १५. यज्ञियानां यजनीयानां देवानामपि यज्ञिया यजनीया मनी
प्रजापतेश्च यजत्रा यजनीया अमृता मरणरहिता कृतज्ञा सत्यज्ञा ये देवा सति

ते सर्वे उरुगायं बहकीर्तिं पुत्रमथ नोऽस्मभ्यं रासतां प्रयच्छंतु । सिद्ध एवोत्तमः पादः ॥

इति पंचमस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् ।

पुमर्थोऽश्नुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

'36.

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्मेम तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथ पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्याय आरभ्यते । तत्र षडनुवाकात्मकस्य वासिष्ठस्य सप्तमस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके द्वाविंशतिः सूक्तानि । तत्र प्र ब्रह्मति नवर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं पूर्ववद्वैश्वदेवम् । अनुक्रांतं च प्र ब्रह्म नवेति । विनियोगे लैंगिकः ॥

१ ऋतस्य यज्ञस्य सवनात् स्थानदेवयजनवेशात् ब्रह्म स्तोत्रं स्तुत्यान् सूर्यासीन् प्रेतु प्रकर्षेण गच्छतु । किं तद्ब्रह्मति तदाह । सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः शोभनवीर्यो वा वेवो रदिमभिरात्मीयैः किरणैः गा अपो बृष्टष्टुक्कानि विसृज्य विसृजति विमुञ्चति प्रवर्धति । श्रूयते हि । याभिरादित्यस्तपति रदिमभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षतीति । रमुतिश्च भवति । आदित्याज्जायते बृष्टिर्बृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति । अत ईवृक्षं माहात्म्यं सूर्यस्यैव विद्यते नान्यस्य चिदित्यनेन पादेन सूर्यः स्तुयते । अपि च पृथिवी प्रयिता भूमिः सातुना समुच्छिन्नेन पर्वतादिना उर्वी विस्तीर्णा सती विसन्ने विसरति व्याप्नोति । तथा अग्निः पृथु विस्तीर्णं प्रतीकं पृथिव्या अवयवं देवयजनलक्षणं स्थानं अधि अधिपरी अनर्थकावित्यधेः कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां कर्मप्रवचनीययुक्तं इति समन्वये द्वितीया । ईवृक्षे स्थान आ ईधे आदीप्यते ॥

२ हे असुरा असुरी बलवन्ती हे मित्रावरुणा मित्रावरुणतैर्ज्ञा युवाभ्यां ज्ञं न हवीर्ह्यं अन्नमिव नवीयो नवीयसीमिमामस्मदीयां पुरोवर्तिनीं सुवृत्तिं स्मृतिं कृण्वे अहं स्तोता करोमि । वां युज्योऽन्यः अन्यतरः इनः प्रभुः अदब्धः शत्रुभिरिहिसितो वरुणः पश्वोः पश्वस्य स्थानस्य प्रजनयिता । वरुणो हि धर्माधर्मयोर्धारयितेति पश्वीरित्युच्यते । युवाणः अस्माभिः स्तुयमानो मित्रश्च जनं सर्वं प्रपूजिजातं यतति यातयति प्रवर्तयति । तथा च श्रूयते मित्रो जनान्यातयति जुवाण इति ॥

३ प्रजतो गच्छतो वातस्य वायो इत्याः गतयः आ रंते अभितोऽस्मंते । तथा सृवाः सृव प्रेरण इति धातुः क्षीरस्य प्रेरणियः धेनवो न नेति चार्थं गावश्च मधीपस्तं व्यायति पश्यते । अपि च महो महतो दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य सवने

स्थानेऽन्तरिक्षे जायमानः उत्पद्यमानः तृषभो वर्षणशीलः पर्जन्यः साम्नि ऊध्रः
तस्मिन्तन्तरिक्षेऽचिक्रवत् ॥

४. अस्याः पूर्वोऽर्धे ईद्रेस्तुतिरपरोऽर्धेऽर्धः स्तुतिः । हे शूरं विक्रांतं ते तव
प्रिया प्रियौ सुरया सुहृदृणौ धातू धारकौ एता एतौ हरी स्वकीयावधौ यो जनः गिरा
स्तुतिरूपया वाचा युनजत् रथे - - - ईद्रे स्वमस्य यागमायाहीति शेषः ।
योऽर्धमा रिक्षितः हिंसितुमिच्छतः शत्रोः संबंधिनं मन्त्रं कौपं प्र मित्नाति प्रकर्षेण
हिनस्ति सुक्रतुं शोभनक्रमाणि अर्यमणं आ ववृत्त्यां स्तुत्यावर्त्तयामि ॥

(P. 67.) ५. अनया रुद्रः स्तूयते । नमास्विनः हविर्लक्षणाज्वलः स्वे स्वकीये
ऋतस्य यज्ञस्य धामन् धामानि स्थानि । स्वकीये यज्ञगृहे स्थिता इत्यर्थः । वयश्च
गन्तारः कर्माणि कुर्वीषाः यजमानाः अस्य रुद्रस्य सख्यं सखिस्वमुद्दिश्य यज्ञेन
पूजयंतु । नृभिर्नैतृभिः स्तवानः स्तूयमानो रुद्रः पृथोऽङ्गं स्तोतुषु वि बाधये विव-
धाति वशातीत्यर्थः । प्रेष्ठं रुद्रस्य प्रियतममिदं नमस्तस्मै रुद्राय मया क्रियते ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

६. यत् यासां गंगादीनां नदीनां मध्ये सिंधुनामा अंगां मातृभूता सरस्वती एतस्यास्य
नदी सप्तमी सप्तमी भवति सुदुषाः कामान्शोऽङ्गं सुशकाः सुधाराः शोभनधारोपेताश्च
नद्यः सुष्वयन्त सुष्वयन्ते गतिकर्मैतत् प्रवहन्ति स्वेन स्वकीयेन पयसंरक्तेन
अग्नि पीव्यानाः याश्चाभिवर्धयन्त्यो यज्ञसोऽङ्गवन्त्यो वावधानाः कामयमाना नद्यः
साकं युगपदेव आ गच्छन्तु । आ इत्युपसर्गस्य योग्यक्रियाध्याहारः ॥

७. उत अपि च मंदसानाः मोदमानाः वाजिनो वेगवन्तः स्ये ते मरुतो नोऽस्मरीय
धियं यज्ञाख्यं कर्म लोके च अस्मरीयं पुत्रं च अवंतु रक्षन्तु । अक्षरा व्यासा चरन्
वाग्देवता च नोऽस्मान् परि त्यक्त्वा अस्मद्व्यतिरिक्तानन्यान् मा लुप्यन् मा द्राक्षीत ।
पूर्वोक्ता मरुतो वाक्च युज्यं युक्तमपि नोऽस्मरीयं रथि धनं अवीकृधन् वर्धयन्तु ॥

८. हे स्तोतारो यो यूयं अरमति उपरतिरहितां महीं महतीं भूमिं प्र कृणुध्वं आह्वयत
तथा विवध्यं यज्ञाहं वीरं न सर्वैषां प्रेरकं च पूषणं एतन्नामकं देवं प्रकृणुध्वम् । तथ
अस्या धियः नोऽस्मरीयस्यास्य कर्मणः अविस्तारं रक्षितारं भगं देवं आह्वयत । आ
च साती अस्मरीये यज्ञे युद्धे वा वाजं ऋभूणामन्यतमं देवं आह्वयत । कीदृशं वा
रातिषाचं हानसेवकं पुरंधि पुराणां धारयितारम् ॥

९. यज्ञपुच्छे अच्छायां व हर्ति चमसिनः स्वं स्वं चमसमभिवृशेयुः । सुवित्रं च
अच्छायां यो मरुतः श्लोक एत्येवत्येन्याभिवृशन्तीति ॥

हे मरुतो यो युष्मान् अयं श्लोकः अस्मरीयमिदं स्तोत्रं अच्छ एतु अभिगच्छतु
निषिक्तपां निषिक्तस्य गर्भस्य रक्षितारम् । यद्वा चमसे निषिक्तानां सौम्यानां पाता
अवोभिरस्मद्विषयरक्षणैर्युक्तं विष्णुं च अस्मरीयं स्तोत्रमच्छेत्तु । उत अपि च मरु-
विष्णुश्च गृणते स्तुयते मह्यं प्रजायै पुत्ररूपां प्रजां वयोऽङ्गं च धुः अभुः वधुः
हे मरुतः हे विष्णो यूयं स्वस्तिभिरविनाशैर्नोऽस्मान् सश सर्वश पात रक्षत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥

(P. 68.) आ वो वाहिष्ठ इत्यष्ट्यं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यै वैष्टुभं वैश्वदेवम् । अनुक्रम्यते च । आ वोऽष्टाविति । विनियोगो लैंगिकः ॥

१. अनेन दूचेन ऋभयः स्तूयते । ऋभुक्षणां विस्तीर्णस्य तेजसो निवासभूतां हे वाजाः ऋभयः वाहिष्ठो वोहृतमः स्तवध्वे स्तोतुमहोऽमुक्तः केनाप्यर्हसितुः शुष्मसीयो स्यः वो शुष्मान् आ वहतु आ समन्तात् अस्मसीयं यज्ञं प्रापयतु । हे सुशिप्राः शोभनहनवः यूयं तेन रथेनागस्य सवनेष्वस्मसीययज्ञेषु मदे महनिमित्ते त्रिपुष्टैः क्षीरधिसकुमि-
श्रै महभिर्महङ्गिः सोमैः अभि पूणध्वं शुष्मसीयं जटरमभिपूरयत । स रथो शुष्मानावह-
स्विति पूर्वेष्वान्वयः ॥

२. हे ऋभुक्षणाः हे ऋभयः स्वर्तुषाः स्वर्गं पश्यतो यूयं ह यूयमेव मघवस्तु हवि-
र्लक्षणान्नवस्त्वस्मात् न निमित्तेषु अमुक्तं अर्हसितं चोराविभिर्नापहतामित्यर्थः । रत्नं
रमणीयं धृत्य धारयथ । तदनन्तरं स्वधावन्तो बलवन्तस्ते यूयं यज्ञेषु अस्मसीययज्ञेषु सं
पिबन्तं सम्यक् सोमं पिबत । अपि च यूयं मतिभिर्धनहेतुभिः नोऽस्मभ्यं राधांसि
धनानि वि द्यध्वं विशेषेण दत्तम् ॥

३. उवाचियेत्याद्याः पंचम्यं इंद्रदेवताकाः । हे मघवन् धनवर्जिद्र त्वं महो मह-
तः अर्मस्याल्पस्य च वसुनो धनस्य विभागे परिचरणानुकूले दाननिमित्ते वृष्णं धनं
उवाचिय हि सेवसे खलु । उच्यतिः सेवाकर्मा । तथा ते स्वसीयो उभा उभौ गभस्ती
वाह वसुना धनेन पूर्णा संपूर्णा भवतः । ते स्वसीया सनुता वाक् वसध्या वसुनि
धनानि न नियमते न निबच्छति । यद्वा वसध्या वसुषु धनेषु साधुः सनुता वाक्
धनेन संपूर्णा स्वसीयो बाहू न नियच्छति नाल्पं प्रदापयतीत्यर्थः ॥

४. हे इंद्र स्वयसाः असाधारणकीर्तिः ऋभुक्षाः ऋभुनिवासकाः ऋभूणामीश्वरो वा
त्वं साधुः साधकः वाजो न अजामिव ऋका ऋकणः स्तोतुः मम अस्तं गृहं एषि प्राप्नुहि ।
न अद्य वसिष्ठाः एतत्संज्ञका ऋषयो वयं हे हरिवः स्वकीयाश्वोपेतैर्द्र ते स्वर्थं
दाधांसः हविलक्षणान् दत्तवन्तः ब्रह्म स्तोत्रं कृण्वन्तः कुर्वन्तः संतः स्याम भवेम ॥

५. हे हर्यश्च हरिनामकाश्चैत्र त्वं याभिर्धाभिः अस्मसीयाभिः स्तुतिभिः विवेपः व्यामांसि
स त्वं दायुषे चित् हविर्दत्तवते यजमानायापि प्रवतः प्रवणस्य धनस्य सनितासि
दाता भवसि । अपि च हे इंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं कदा कस्मिन् काले रायो धनानि आ व-
शस्यः प्रयच्छेः । न अद्य ते तव युज्याभिः योग्याभिः ऊती ऊतिभिः रक्षाभिः वैष्ण-
व्यां संभजेम ॥

इति पंचमस्य चतुर्थं नृतीथो वर्गः ॥

(P. 69.) ६. हे इंद्र त्वं कदा कस्मिन्काले नोऽस्मसीयं वचसः वचोरूपं स्तोत्रं
सुबोधः अवगच्छेः । तथा स त्वं वेधसः स्तोतुन् अस्मन्न वासयसीव इवेवानीमर्थं इहानीं
स्वकीयं स्थाने अवस्थापयसि । किंच वाजी बलवान् अर्वा वेगवान् त्वसीयोऽश्वः
तस्या तनोतिरिहं रूपं संततया धियास्मत्प्रेरितया स्तुत्या हेतुभूतया सुवीरं
शोभनपुत्रोपेतं रथि स्वसीयं धनं पुक्तोऽहं च नोऽस्मसीयं अस्तं गृहं न्युसीत निवसेत् ॥

७. देवी द्योतमाना निर्वृतिश्चित् भूमिरपि ईशे । कृत्यार्थे केन्द्रस्थेयः । ईशितव्या अस्वभूता सती यमिन्द्र अभि नक्षते व्याप्नोति । सुपुत्रः शोभनाज्ञैरुपेताः शरभः संवत्सराश्च यमिन्द्र नक्षते व्याप्नुवन्ति । मर्ताः मरणधर्माणः स्तोतारो पथं यमिन्द्र अस्वेवम् स्वकीये स्थानेऽनुपविशन्तं कृण्वन्तं कुर्वन्ति त्रिबन्धुः त्रयाणां लोकानां बन्धको विधातृक स इन्द्रः जरदष्टिं जरदजीर्णमष्टिं रक्षन् यस्य बलस्य हेतुभूतं तद्वर्ल उपैति उपगच्छति ॥

८. हे सवितः सर्वस्य प्रेरक देव त्वत्सकाशात् स्तवध्ये स्तोतुं योग्यानि राधांसि धनानि नोऽस्मान् आर्थं तु आगच्छन्तु पर्वतस्य पर्वत इति कश्चिद्विद्वत्स्य सखा एतत्संज्ञकस्य देवस्य रातौ शाने सति रायो धनानि अस्मान् आयन्तु । पाण्डुः सर्वस्य पालको विध्यो विधि भवः स इन्द्रः सदा सर्वदा नोऽस्मान् सिषन्तु रक्षकस्यैव सेवताम् । अस्मिन्सूक्ते ये प्रतिपादका देवास्ते सर्वे श्रूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कन्याणां सदा पात पालयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे चतुर्थी वर्गः ॥

38.

उदु ष्य देव इत्यष्टौ पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यापि त्रैष्टुभं सवितृदेवताक्रमः । समग्रं षष्ठ्यो वाजिदेवताके । भगमुग्रोऽवस इत्यर्धचो भगदेवस्यः सवित्रो वा । तथ चानुक्रमणिका । उदु ष्य सवित्रमस्यै वाजिन्यौ भगमिति भागो वार्धर्च इति गतः सूक्तविनियोगः ॥

१. सविता सर्वस्य प्रेरकः स्यः स देवी हिरण्ययी सुवर्णमयी यां अमति रूपनामै तत् रूपं प्रनामित्यर्थः । अशिभेत् आश्रयति ताममति उद्ययाम उद्यच्छति उद्गमयति उ इति पाठपूर्वः । नूनमद्य भगो भजनीयो यः सविता मानुषेभिः मनुष्यैः स्तोतृभि हव्यो हवनीयः स्तोतव्यो भवति । पुरुवसुः बहुधनो यो देवः स्तोतृभ्यो रत्ना रत्नाणि रमणीयानि धनानि वि दधाति करोति स सविता देवस्ताममतिमुद्ययामेति पूर्वैः संबधः ॥

२. हे सवितः सर्वस्य प्रेरयितृ देव त्वमुन्तिष्ठ ऊर्ध्वं गच्छ । ततः हे हिरण्यराशेः सुवर्णहस्त एवं अस्मवर्भाप्सितप्रदाभाय कृतस्य यज्ञस्य प्रभृतौ प्रणयने अस्य अस्म वीधमिदं स्तोत्रं श्रुधि शृणु । उ इति पूरणः । कीदृशस्त्वम् । उर्वी विस्तीर्णा पृथं प्रथितां अमति रूपं प्रभां विवृजानो विवृजन्तृभ्यो नेतृभ्यः स्तोतृभ्यः मर्तोभोजनं म नुष्याणां भोगयोग्यं धनं आसुवानः प्रेरयन् । एवंभूतस्त्वमिदं स्तोत्रं शृण्वति संबधः

(P. 70.) ३. अपि च सविता देवः अस्मान्भिः स्तुतोऽस्तु । अस्मदीयाः स्तुती धृष्टोत्थित्यर्थः । विधे दसवधित्वं सर्वे देवा अपि यं सवितारं आ गृणन्ति अगिष्टुर्वी नमस्यः सर्वैर्नमस्करणीयः स देवः स्तोमान् नोऽस्मदीयस्त्वै स्तोत्राणि चतुः अन्नं धा दधातुं अन्नफलानि करोतु । विधेभिर्विधेः सर्वैः पातुभिः पालनेः सूर्येन स्तोतुं स्माजि पातु नितरां पालयतु ॥

४. देवी द्योतमाना अदितिरिवीना देवमाता यं सवितारं अभि गृणाति अभिदौति । कीदृशी । सवितुर्देवस्यैव सर्वं प्रसवमनुज्ञां जुषाणा सेवमाना । सन्नाजः सम्यग्नाज-
मानाः बरुषः उपलक्षणमेतत् वरुणादयो देवाः यं सवितरमभि गृणति अभि-
दुषति । मित्रासौ मित्रादयश्च सजोषाः समानप्रीतिः अर्थमा एतस्संज्ञको देवश्च
यमभिगृणति स नः स्तोमांश्चनो धादिति पूर्वयर्थो संबंधः ॥

५. रातिषाचो शनसेविनः वनुषः संभन्कारः ये यजमानाः मिथः परस्परं संहता
भूत्वा सवितारमभिलक्ष्य सपते परिचरन्ति । कीदृशम् । विषो द्यूलोकस्य पृथिव्या भूमेश्च
रति मित्रभूतम् । उतापि अहिरुर्ध्वः बुधेऽन्तरिक्षे भवो बुध्न्यः एतीत्यहि
एतत्पर्वद्वयाभिधौ मध्यमस्थानोऽमिरहिरुर्ध्व इत्युच्यते । सधितुर्मित्रभूतः सोऽपि
तेषां नोऽस्माकं सविद्विषयं स्तोत्रं शृणोतु । तथा वरुन्नी वाग्देवी च सविद्वसहिता
सती एकधेनुभिर्मुख्याभिर्गोभिः नि पातु नितरामस्मान्पालयतु ॥

६. इयानः अस्माभिर्यज्यमानः जारपतिः प्रजानां पालकः सविता देवः सविनु-
र्देवस्य स्वस्य संबंधि रत्नं रमणीयं तत्प्रासिद्धं धनं याति याचते ॥

७. वैश्वदेवपर्वणि वाजिनस्य हविषः शं नो भवंतिवत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये ।
सूचितं च । शं नो भवंतु वाजिनो हवेष्टु वा जेवाजेऽवत वाजिनो न इत्यूर्ध्वस्तुरनवानं
याज्यामिति ॥

देवताता देवतासौ यज्ञे हवेष्वास्मदीयेषु स्तोत्रेषु मितद्रवः मितद्रवणाः मितमार्गाः
स्वर्काः शोभनात्राः वाजिनः एतदभिधायका देवाः नोऽस्माकं शं सुखाय भवंतु ।
अपि च आहं आगत्य हन्तारं वृकं वसुनामावातारम् । चोरमिति शेषः । रक्षांसि च
जंभयंतो हिंसन्तो वाजिनो देवाः सनेमि पुराणनामैतत् पुरातनाः अमीवा रोगास्त
अस्मदस्मत्तः युयवन् पृथक्कुर्वन्तु ॥

८. हे वाजिनः एतन्नामका देवाः विप्राः मेधाविनः अमृताः अमरणधर्माणः
ऋतज्ञाः सत्यं जह्नुतः एवंभूताः संतो यूयं वाजेवाजे संवेषु युद्धेषु नोऽस्मान्
धनेषु धननिमित्तेषु अवत पालयत । ततो यूयं अस्य मध्वः मधुरोपेतमिमं सोमं
पिबत । सोमपानानंतरं मादयध्वं यूयं तृप्ता भवत । ततस्तृप्ता यूयं देवयैतैः देवगम-
नसाधनेः पथिभिर्मार्गैर्योत गच्छत ॥

इति पंचमस्य अन्तुर्थे पंचमो वर्गः ॥

ऊर्ध्वो अमिरिति सप्तर्षे षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् । ऊर्ध्वः सप्त वैश्व-
देवं त्वित्यनुक्रमणिका । सूक्तविनियोगो लैंगिकः । द्वितीये छंदोमे प्रउगशास्त्रे ऊर्ध्वो
अमिरिति वैश्वदेवस्तृचः । सूचितं च । ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वोऽभ्येदुत स्या नः
सर्वस्वती जुषाणेति प्रक्रममिति ॥

(P. 71.) १. अभिरंगनादिगुणविशिष्टः ऊर्ध्व उद्गमनः सन वस्त्रो वासकस्य स्तोत्रं सुमतिं अस्मदीयां शोभनां स्तुतिं अभ्रेत् अयत्तु सेवताम् । प्रतीची अभिमुखी भूर्गः सर्वसां प्रजानां जरयित्री उपोद्विता देवताति यज्ञनेत्रि गच्छति । अग्नी आग्निर्द्यौः श्रद्धावन्तौ पत्नीयजमानौ पंथां पंधानं यज्ञमार्गं रथ्येव रथिनाविभेजानि सेवते । तथा हविर्वा संप्रेषितः नोऽस्मदीयो होता ऋतं यज्ञं यजति यजतु करोत्वित्यर्थः ॥

२. एषां यजमानानां संबन्धि सुप्रयाः शोभनाच्चेन युक्तं बर्हिः कुशमयं प्र वृजे प्रवृज्यते आसाद्यत इत्यर्थः । विदपतीव इवेतीदानीमर्थे इदानीमस्मदीयानां प्रजानां पालकौ नियुज्यान् नियुच्छन्नेन वडवा उच्यते तद्वान्यायुः पूषा च विशां प्रजानां स्वस्तये क्षेमाय अक्तोः रात्रेः संबन्धिन्या उपसः सकाशात्पूर्वदूतौ पूर्वस्मिन्नाह्वाने सति बरिद्रेऽतरिक्षे आ इयति आगच्छताम् । यद्वा विदपतीवेत्युपमा । विशां मनुष्याणां पीरिते गणे विदपतीव राजानौ यथागच्छतां तद्वत् । अस्मिन्पक्षे विशामित्युभयत्र संबध्यते ॥

३. वसवो वसुसंज्ञका देवाः अत्रास्मिन्यस्ये जमयाः पृथिव्याः - रंत रमयताम् । उतै पिस्तीर्णेऽतरिक्षे स्थिता शुभ्रा दीप्यमानाः मरुतश्च मज्जयंत परिवर्तते । हे उरुज्यः प्रभूतधमनाः वसवो मरुतश्च यूयं पथः युष्मदीयान्मार्गान् अवागं अस्मद्भिर्मुखं यथा भवति तथा कृणुध्वं कुरुत । अपि च यूयं जग्मुषः युष्मान् प्रति गतवतो नोऽस्मदीयस्य अदय इतस्यामिराह्वानं श्रौत शृणुत । अग्निर्हि यजमानानां वृत् सन् देवानाह्वयताम्यर्थः ।

४. यज्ञेषु यागेषु ते हि ते खलु प्रसिद्धाः यज्ञियासां यज्ञार्हाः ऊना रक्षकाः विश्वे सर्वे देवाः सधस्थं सहस्थानं अभि सन्ति अभिभवति आक्रामन्ति । हे अग्ने अध्वरे अस्मद्विधे अग्रे उशतः कामयमानान् तान्देवान्यक्षि यज्ञ । तथा श्रुष्टी क्षिप्रानमैतत् क्षिप्रं भगं एतस्संज्ञकं देवं नासत्या नासत्यौ अभिनी च पुरंधि पुरुषां ध्यातारं इंद्रं च यज्ञः ॥

(P. 72.) ५. हे अग्ने त्वं दिवः ब्रूलोकात्सकाशात् गिरौ - - - स्तुत्यान्देवानस्मदीयं यज्ञं प्रति आवह आह्वानं कुरु । पृथिव्या अंतरिक्षाच्च आवह । कान्देवा भिति तदुच्यते । मित्रं एतस्संज्ञकं वरुणं च इंद्रं च देवेषु देवतास्वरूपेणावस्थितं त्रिमि अथेमणमेतस्संज्ञकमस्तिमशीनां पृथिवीं च विष्णुं च । एवंभूतान्देवान् एषाम्-स्माकं यजमानानां अर्थाय आवह । सरस्वती वाग्देवता च मरुतश्च मादयताम् । अस्मदीये स्तोत्रैर्हविर्भिश्च माद्यन्तु ॥

६. यज्ञियानां त्वत्पृथ्वीं पृथ्वीं यज्ञार्हैर्भ्यो देवेभ्यः मतिभिः अस्मदीयाभिः स्तुतिभिः सह हव्यं हविः ररे अस्माभिर्वीर्यते । मर्यानां मनुष्याणामस्माकं काममभिलाषं अति न्वन अप्रतिबद्धन् अग्निः नक्षत् अस्मदीयं यज्ञं व्याप्नोत । हे देवा यूयमविदस्वमनुष्यपणीयं सर्वासां सर्वका संभजनीयं रुयि धनं धातु अस्मभ्यं दत्त । नु अद्य वयं युज्येमि मेहस्यभूतैः इह यज्ञे समागतैर्वै सक्षीमहि । यद्वा नु इत्युपमार्थः । युज्येमि नु बंधुभिर्विह वैः सक्षीमहि ॥

७. नु अद्य ग्रीहसी द्यावापृथिव्यौ वसिष्ठैरस्त्राभिः पूजार्थं बहुवचनं । अग्निद्वे अभितः सर्वेन स्तुते अभूताम् । तथा ऋतापानः अस्माभिः क्रियमाणैर्यज्ञैरुपेता दहन्तौ

मित्रोऽग्निश्चैवभूता देवा अस्माभिरभिष्टुता आसन् । सूक्तं प्रातिपादिषा च देवान्ते सर्वं
ब्रूयं नोऽस्मान् स्वास्तिभिः अभिनामैः सदा सर्वथा पातं पालयत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थं पद्यो वगैः ॥

40.

आ भुष्टिरिति सप्तमं सप्तमं सूक्तं षसिष्ठस्यार्धे त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् । आ भुष्टि-
र्यनुकृतम् । विनिर्वाणो लैंगिकः ॥

१. हे देवा विदध्या विदधेन त्वदीयेन यित्तेन संपाद्या भुष्टिः सुखं अस्मान् ओ
आ समेतु आगच्छतु । वयं तुराणां वेगवतां देवानां स्तोमं स्तोत्रं प्रति वधीमहि कु-
र्वीमहि । अद्येवानीं सविता देवः यज्जनं सुवाति अस्मभ्यं प्रेरयेत् । रत्नो रमणीयधन
धन अस्य सवितुस्तस्य धनस्य विभागै राने स्याम वयं भवेम ॥

२. मित्रो देवः नोऽस्मभ्यं तत्प्रसिद्धं धनं वरातु प्रयच्छतु । तथा वरुणो वरातु ।
गवसी द्यावापृथिव्यौ च दत्ताम् । तथा इन्द्र युभक्तं युभिः द्यातमानैः स्तोत्राभिः
मेवित नज्जनं वरातु । अयमा च वरातु । तथा अग्निर्देवी रेक्णा धनं द्रुमेषु
नज्जनमस्मभ्यं विशातु । वायुश्च भगश्च उभौ देवौ यज्जनं निखुपेत अस्माज्जितग
भाजयेताम् । यज्जनमिति पूर्वैण संबंधः ॥

(P. 73.) ३. हे प्रपञ्चः प्रपच्छन्नेन कञ्चिन्मृगविशेषा उच्यते न एवाद्या
बाहा येषां ते एवंभूता हे मरुतो रुद्रपुत्रा देवाः यथै मरुतैः मरणधर्माणं यं युज्यमान
अवाप्य पालयेत सेत स एव यजमानः उग्रोऽस्तु आजस्वी भवतु । तथा स शुभो बल-
वान् भवतु । तथा उतापि च अग्निर्गनादिगुणयुक्तो देवः सरस्वती वाग्देवता चैव
शा सर्वे देवाः ईमेन यजमानं जुनंति प्रवर्तयति । तस्य यजमानस्य संबंधिनी रात्रे
धनस्य कश्चिदपि पर्येता परिगता नास्ति नाशको न भवतीत्यर्थः ॥

४. ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा नेना प्रापयिता अयं हि अयं खलु वरुणश्च मित्रश्च
अयमा चैते राजानः समर्था देवा अपः अस्मदीयं यज्ञादिलक्षणं कर्म धुः अधुः दधति ।
अनर्वा केनाप्यप्रतिगता देवी द्यातमाना अक्षितरवीना देवमाता सुहवी शोभनाह्वाना
भवति । ते वरुणादयो देवाः अरिष्टान्बाधितान् सतो नोऽस्मान् अहो वुरितं अति
पर्षन् अतिपारयन्तु ॥

५. प्रभूये हविर्निर्हवीरूपैरजैः एषस्य प्रापणीयस्य श्रीलङ्घः कामानां सेक्तुः विष्णोः
सर्वदेवात्मकस्य अस्य देवस्य । विष्णुः सर्वा देवदा इति श्रुतेः । अन्ये देवा वयः शास्त्री
इव भवति । रुद्रो देवः रुद्रियं रुद्रसंबन्धिं सुखं महिम्नं महत्त्वं च विदेहि अस्मा-
न्प्रापयति खलु । अपि च हे अश्विनौ देवौ युवा इरावत् हविलक्षणाजयुक्तं वतिरस्म-
दीयं गृहे अयासिष्ठं अयासिष्ठं आगच्छतम् ॥

६. हे आयुषे प्राप्तवीति एवंभूत हे पूषन् देव अत्रास्मिन्वाने मा इरस्य विघाते मा
कृथा । वरुनी सर्वैर्वरणीया सरस्वती रातिप्राचश्च रातिर्वातं तस्य संबन्ध्या
देवपत्न्यश्च यज्जनं रासन् अस्मभ्यं प्रयच्छेद्युः । अत्र मा कृथा इति पूर्वैण संबंधः ।
किंच मयाभुवः सुखस्य भावकाः अर्वेनो गच्छन्तो देवाः नोऽस्माज्जि पातु नितरां
पालयन्तु । परिष्मा परितो गता वानो वायुर्देवि वृद्धिलक्षणमुदकं ददातु प्रयच्छ-
त्यस्मभ्यम् ॥

७. पूर्वं व्याख्यातेषाम् । अक्षरार्थस्तु । आवापृथिव्यौ वरुणादयो देवाश्च वसिष्ठैः स्मानिरभिष्टुता भवति । एवंभूता आह्लादका देवाः सर्वोत्कृष्टमन्त्रमस्मभ्यं वदन्तु । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवा गृह्यं कल्याणैरस्मान्सर्वदा पालयन्त ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

41.

प्रातरभिर्मिति सप्तम्यमष्टमं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका । प्रातर्भागं जगत्प्राधा-
ल्लियोक्तदेवतांत्योपस्थेति । वसिष्ठ ऋषिः । आद्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । आद्या
अग्नीव्राह्मिदेवत्या द्वितीयाद्याः पञ्च भगदेवत्याः सप्तश्रुषादेवत्या । अत्र केचिदाह ।

निवेष्टुकामो रोगान्तो भगसूक्तं जपेत्सदा ।

निवेशं विंशति क्षिप्रं रोगैश्च परिमुच्यते ॥

(P. 74.) १. प्रातरुषःकाले अग्निं देवं हवामहे इत्यं स्तोत्रात् आह्वयामः । तथा
प्रातःकाले इन्द्रं हवामहे । तथा मित्रावरुणा मित्रावरुणौ अहोरात्राभिमानीनौ देवौ
प्रातर्वयं हवामहे । तथा अश्विनौ देवानां भिषजौ प्रातर्वयं हवामहे । तथा प्रातर्भागं देवं
पूषणं देवं ब्रह्मणस्पतिं मन्त्राभिमानीनमेतत्संज्ञकं च आह्वयामः । तथा प्रातः सोममेत-
त्संज्ञकं देवं उतापि च रुद्रं देवं च हुवेम आह्वयामः ॥

२. यो भगो देवः विधर्ता विश्वस्य जगतो धारकः जितं जयशीलं उभे उद्गूर्णं अर्जितं
पुत्रं भगं देवं प्रातःकाल एव वयं हुवेम आह्वयामः । आप्राश्चित् वरिद्रोऽपि स्तोत्रात्
भगं देवं मन्त्र्ययानः स्तुवन् भगं भजनीयं धनं भक्षि भज विभज मह्यं देहीत्याह
श्रवीति तुरश्चित् तुरतिर्गतिकर्मा प्राप्तधनोऽपि राजा चित् समर्थोऽपि जनो य
भगं देवं भजनीयं धनं मह्यं भक्षि देहीत्याह तं भगं प्रातरेव वयं हुवेमेति संबंधः ॥

३. हे भग देव त्वं प्रणेता प्रकर्षेण नेतासि । तादृशप्रणेताः हे भग त्वं सत्यगध
सत्यधनोऽसि । तादृशसत्यराधः हे भग त्वं नोऽस्मभ्यं वदन्तु कामान्प्रयच्छन् इमान्
स्मवीर्या धियं स्तुतिं उक्त्व उद्रक्ष फलयुक्तां कुरु । हे भग त्वं गोभिरश्वैश्च नोऽस्मान्
प्रजनय प्राङ्मुक्तान् कुरु । हे भग त्वत्प्रसादात् वयं नृभिर्नैतभिः पुत्राग्निभिः वृत्तौ
अनुष्ययंतः प्र स्याम प्रभवेम ॥

४. उतापि च इहानीं वयं भगवंतः स्याम हे भग भगेन त्वया स्वामिना युक्ता
भवेम । यद्वा भगवंतो धनवंतः स्याम । उतापि च प्रपित्वेऽह्नां प्राप्ते पूर्वाह्ने भगवंतः
स्याम । उतापि च अह्नां दिवसानां मध्ये मध्याह्ने भगवंतः स्याम । उतापि च हे
मघवन् धनवन् भग देव सुयस्य सर्वस्य प्रेरकस्य देवस्य उदितो उदयं सति
धनं त्वत्पुत्रमहादिवानाभिप्रासीनां धूम्रौ अनुमहबुद्धौ स्याम भवेम ॥

५. हे देवाः भगो देव एव भगवान् धनवान् स्तु । तेन भगेन देवेन धनेन वयं
भगवंतः स्याम धनवंतो भवेम । हे भग तं प्रसिद्धं त्वा त्वां सर्व इत्सर्व एव जन
जीह्वीति भृशं पुनः पुनर्वाहयति । हे भग देव रा एवं इहास्मिन्वयं नोऽमुर्गं
पुरस्ता पुर्गता भव ॥

(P. 75.) ६. शुचये शुद्धाय गमनयोग्याय पहाय स्थानाय वधिक्रावेव अश्वो यथा तथा उपसः उपोदेवाः अध्वराय अस्मदीयाय यागाय सं नमंत संगच्छंतु । वाजिनो वेगवतोऽश्वाः रथमिव रथं यथा तथोपसोऽर्वाचीनस्मरन्मिमुखं वसुधैव धनस्य प्रापकं भगं देवं नोऽस्मान्प्रति आ वहंतु आनयंतु ॥

७. भद्राः भजनीयाः उपसः उपोदेवताः अध्वर्युताः अध्वर्युतः अध्वर्युताः सत्यः गोमतीर्गोमत्यश्च वरिवर्तीरिवत्यः पुत्रादिजनोपेताश्च भवत्यः नोऽस्मभ्यं सर्वं सर्वदा उच्छंतु नैशं तमो विवासयंतु । कीदृश्यः । घृतमुक्कं दुःशानाः सिचंत्यः विभतः सर्वेगुणैः प्रपीताः प्रवृद्धाः एवभूता उपसस्तम उच्छंतु । अस्मिन् सुक्ते प्रतिपादिताः हे सर्वे देवाः यूयं नोऽस्मान् सर्वाः सर्वदा रवस्तिभिः कल्याणैः पात पालयति ॥

इति पंचमस्य चतुर्थोऽष्टमो वर्गः ॥ •

42.

प्र ब्रह्माण इति षड्रचं नवमं सुक्तं वसिष्ठस्यापि त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् । अत्रानुक्रांतम् । प्र ब्रह्माणः षड्वैश्वदेवं स्थिति । सुक्तविनियोगो लैंगिकः । तृतीयं छंदोम प्रउगशास्त्रे प्र ब्रह्माण इति वैश्वदेवस्तुचः । सूत्रितं च । प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत सरस्वती देवयो नो हवन्तेति ॥

१. ब्रह्माणोऽंगिरसः एतन्नामका ऋषयः प्र नक्षंत सर्वत्र व्यापुवंतु । क्रंतुः पञ्चन्यः नभन्यस्य स्तोत्रस्य अस्मदीयं स्तोत्रं प्र वेतु प्रकपेणच्छंतु । धेनवः प्रीणयन्त्यो नद्य उद्गृह्यतः उद्गृह्यानि सिचंत्यः प्र नवंतं सर्वंतु । अद्री आग्रियंतो पत्नीयजमानो अध्वरस्य यज्ञस्य पेशः रूपं युज्यातां योजयेताम् ॥

२. हे अग्ने सनक्तिः सनाच्चिरकालादारभ्य लब्धः ते स्वरीयोऽश्वा मार्गः सुगः सुष्टु गंतव्या भवतु । किंच हरितः इयामवर्णाः रोहितश्च लोहितवर्णाश्चेत्युभयविधा ये वा य च ते स्वरीया अश्वाः सद्यन् सद्यनि यज्ञगृहे वीरवाहः वीरं भूरं त्वां वहंतः अरुषाः आगेचमाना भवन्ति तांश्च त्वं सु युक्ष्व । स्वरीये रथे सुष्टु संयोजय । सत्तः यज्ञगृहे निषण्णोऽहं होता सन् देवानामिन्द्रादीनां जनिमानि जनान् संधानह्वे आह्वयामि ॥

३. हे देवाः वो युष्माकं यज्ञं नमोभिः नमस्कारैः युक्ता इमे स्तोतारो वा यज्ञमाना वा सं महयन् सम्यक् पूजयन्ति । उ इति पूरकः । मंत्रः स्तुतिशीलः उपाकेऽस्माकं समीपे स्थितोऽस्मदीयो होता प्र रिरिचे अन्येभ्यो होतृभ्योऽतिरिच्यते । हे यजमान सर्वे देवान् सु सुष्टु यजस्व । हे पूर्वभीक ऋतेऽस्विन्नमे त्वं यज्ञियां यज्ञार्हामरमति भूमि आ वृत्त्याः आवर्तय । तथा च निगमांतरे । आ नो महीमरमति संजोषा इति ॥

(P. 76.) ४. अतिथिः सर्वेषामतिथिभूतोऽग्निः यथा वीरस्य स्तोत्राणां प्रेरयितुः रेतः हविष्मतो यजमानस्य दुरोणे गृहे स्थोनशीः सुखेन शयनीयः आचिः । केतन प्रशायते अग्निर्देवे यज्ञगृहे सुधितः आकारश्चार्थे सुनिहितश्च सुष्टु तिष्ठिनः यन् यथा सुधीतो भवति तदा सोऽग्निः आ इत्यस्य उपगच्छत्यै विशो प्रजाये वायै वरणीयं धनं सति वसानं प्रयच्छति ॥

५. हे अग्ने स्वं नोऽस्मदीयमिममभ्वरं यज्ञं जुषस्व सेवस्व । किंच मरुसु इन्द्रस्य साखिभूतेषु देवेषु इन्द्रे च यशसं यशोयुक्तं हविरलक्षणात्प्रवतं नोऽस्मदीयं यज्ञं हे अग्ने स्वं कृषि कुरु स्थापयेत्यर्थः । तथा नक्ता रात्रिश्च उपसा दिवसश्च अहर्निश इत्यर्थः बर्हिः बर्हिषि कुशमये आ सवतां उपविशताम् । अपि च हे अग्ने उशंता उशंती यज्ञ मिच्छन्तौ मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवौ इहास्मिन् यज्ञे यज्ञ पूजय ॥

६. वसिष्ठः एतवाख्य ऋषिः रायस्क्रामः पश्चाद्विधानानीच्छन् एव एवं उक्तप्रकारेण सहस्यं सहो बलं तस्य पुत्रं तद्वतमिति वा आग्नें देवं विश्वप्स्यस्य पुरुरूपस्य धनस्य लाभाय स्तूत । एवंभूतोऽग्निरस्मै अस्मभ्यमिषमन्नं रयिं धनं वाजं बलं = पप्रयत् प्रययत् विस्तारयत् ददास्वित्यर्थः । अस्मिन्सूक्तं प्रतिपादिताः सर्वे देवयूयमस्मान्कन्याणैः सर्वदा पालयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे नवमो वर्गः ॥

43.

“प्रत्यो यज्ञोष्यति पंचर्चं इशमं सूक्तं वसिष्ठस्यापि त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् । प्र व पचेत्यनुक्रांतम् । सूक्तविनियोगो लैंगिकः । प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र वो यज्ञोष्यति वैश्वदेवस्तच्चः । सूचितं च । प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन् प्र क्षोदसा धायसा सः एषेति प्रउगमिति ॥

१. देवयंतो देवान्कामयमाना विप्राः यज्ञेषु नमोभिः स्तुतिभिर्हविर्निर्वा वो शुष्माः इषभ्यै अभिप्राप्तुं प्रार्चन् प्रार्चयन्ति प्रकर्षेण स्तुवंति । आवा दिवं च पृथिव्यं भूमिं च प्रस्तुवंति । येषां विप्राणां मेधाविनां ब्रह्माणि स्तोत्राणि वनिनो न शाखा वृक्षस्य शाखा इव विष्वक् विश्वतः विद्यन्ति विशेपेण गच्छन्ति ते विप्राः प्रार्चन्ति पूर्वेषु संबंधः ॥

२. अयमस्मदीयो यज्ञः प्र एतु देवान्प्रति गच्छतु । तत्र कृष्टांतः । हेत्यो न सांम शीघ्रगान्धर्वो यथा तद्वत् । हे ऋत्विजः सर्वे यूयं समनसः सवृक्षमनस्काः संत पृताः श्रीः शुचः उद्यच्छन् हस्ते उग्रम्य धारयत । तथा अभ्वराय यागं कर्तुं साधु साधु बर्हिः कुशमवं स्तूणीत वेद्यां छादयत । हे अग्ने देवयूति देवान्कामयमानानि स्वरीणां नि शोचीषि अर्चीषि ऊर्वा ऊर्ध्वमुखानि अस्थुः तिष्ठन्तु ॥

(P. 77.) १. मातरं जननीं विभृताः विशेषेण भर्तव्याः पुत्रासो न पुत्रा इव तव हस्मान् भरणीयाः देवासो देवाः बर्हिषः कुशमबस्य वेद्यामास्तीर्णस्य सात्री उज्जते दे । अमा सवन्तु उपविशन्तु । हे अग्ने विश्वध्यां यज्ञयोग्यां स्वरीयां उवालां विश्वावी वि सर्वे हविरक्षति गच्छतीति विश्वावी जुहूः आ अनक्तु आ समंतास्तिष्ठन्तु । देवता देवतासौ मुखे नोऽस्माकं मृधः हिसकान् हे अग्ने रवं मा कः मा कार्षी । यज्ञवत्सको देवतातिशब्दोऽत्र संप्रामे वर्तते ॥

४. यज्ञनीयाः यज्ञाः ते इन्द्रादयो देवाः ऋतस्य उदकस्य सुधुषाः सुखिन शोभुः
शक्याः धाराः दुहानाः वर्षतः जोषं पर्याप्तं यथा भवति तथा आ सीषपत सपतिः
परिचरणार्थः स्तुतिभिः आ समंतात् पर्यचीचरन् अस्मान्परिचरणं कुर्वन् स्वीकुर्वन्ति
यावत् । अद्यास्मिन्ने हे देवाः वसुनां धनानां मध्ये ज्येष्ठं श्रेष्ठं वो युष्मदीयं महो
महनीयं धनं आगच्छतु । यूयमपि समनसस्तुल्यमतयः संतः आ गंतन आगच्छत ।
हे देवाः यूयं आगंतनेति संबन्धः ॥

५. हे अग्ने एव एवं स्तुतस्त्वं विष्णु प्रजासु मध्ये नोऽस्मभ्यं आ इशस्य धनमभि-
प्रयच्छ । हे सहसावन् बलवन्ने त्वया आस्क्राः अस्कृन्नाः वयं युजा नित्ययुक्तेन
राया धनेन सधमाद् सह माद्यंतः अरिष्टाः अहिंसिता भवेम । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपा-
दिताः सर्वे देवा यूयं नोऽस्मान्कल्याणैः सर्वेषा पालयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे इशमो वर्गः ॥

44.

रथिक्कां व इति पंचममेकार्शं सूक्तं वसिष्ठस्यापि रथिक्काख्यदेवताकम् । आद्या
भगती सा तु रथिक्काविलिंगोक्तदेवताका शिष्टाश्चतस्रिष्टुभः । अनुक्रम्यते हि । र-
थिक्कां रथिक्कं जगत्याद्या लिंगोक्तदेवतेति । गतां विनियोयः ॥

१. हे स्तोतारः वो युष्माकं ऊतये रक्षणाय प्रथमं रथिक्कामभ्याभिमानीं देवतां
हव आह्वयामि । ततः अश्विना अश्विनौ देवौ उपसमुषोदेवतां च समिद्धं सम्यग्धीममग्निं
च भगमेतदाख्यं देवं च आह्वयामि । इन्द्रं विष्णुं पूषणं च ब्रह्मणस्पृतिमादिस्थान्
शाश्वपृथिवी अपः उदकदेवताः स्वः सूर्यमित्येतान्देवानाह्वयामि ॥

२. रथिक्कामेतन्नामकमश्वविशेषं देवं नमसा स्तोत्रेण बोधयन्तः प्रज्ञापयन्तः उदी-
रणा प्रेरयन्तः यज्ञं यागमुपप्रयन्तः उपक्रममाणा वयं बर्हिषि इष्टां हवीरूपां देवीं
सादयन्तः आस्थापयन्तः सहवा शोभनाह्वानौ विप्रौ विप्रौ मेधाविनौ अश्विना अश्विनौ
वैशे हवेम आह्वयाम । उ इति पुरणः ॥

(P. 78.) ३. रथिक्कावाणमश्वविशेषं बुबुधानः स्तोत्रेण बोधयन्तहमग्निं देव-
मुप ह्वये उपस्तौमि । तथा च उपसमुषोदेवतां सूर्यं इशस्य प्रेरकं देवं गां भूमिं ज्ञानदे-
वतां वा एवंभूतान्देवानहमुपस्तौमि । मन्त्रतोः मन्यमानान् स्तुवतो जनान् ज्येष्ठ्यते
जानातीति । यद्वा अभिमन्यमानांश्चातयते नाशकतीति मन्त्रतुः । तस्य वरुणस्य ब्रह्मं
महांसं बभूव पिगलवर्णमश्वं तस्यानवनार्थमहमुपभ्रुवे । ते देवा अस्मदस्मत्तः विश्वा
विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि पापानि यवयन्तु पृथक्कुर्वन्तु ॥

४. प्रथमः सर्वेषामश्वानां मुख्यः बाजी शीघ्रगामी अर्वा गमनशीलः रथिक्कावा-
भश्चरूपो देवः प्रजानन् रथसंयोजनीयांस्तान्स्थानधिष्ठाय ज्ञातव्यानि सम्भू-
जानन् रथनामधे प्रमुखो भवति । कीदृशोऽश्वः । उपसा उपोदेवतया सूर्येण सर्वस्य
प्रेरकेण देवेन आदित्येभिरादित्यैश्च वसुभिश्च अशितेभिर्देवैः सह स्तोतैर्ब्रह्मैषिभिश्च
सावित्रीः सम्भूजं जानन् ऐकमत्यं प्राप्त इत्यर्थः ।

६. इधिकाः अम्बरूपो देवः ऋतस्य यज्ञस्य पंथां पंथानं मार्गं अन्वेतवै अनुगन्तुं प्रवृत्तानां नोऽस्माकं पथां पर्वीं आ अनक्तु उदकेनासिञ्चतु । उ इति पूरण । वैश्वशर्षः देवसंबन्धि बलं ईदृष्टूपोऽग्निः नोऽस्मदीयं हवं शृणोतु । अमराः अमृता महिषमहातः विश्वे सर्वे देवाः अस्मदीयं हवं शृण्वन्तु ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे एकादशो वर्गः ॥

45.

आ देवो यातिविति चतुर्कं च द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे सवितृदेवताकं त्रैदुभम् । अथैवश्चतुष्कं सावित्रमित्यनुक्रांतम् । व्यूढे दशरत्ने चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इव सावित्रनिविद्धानम् । सूत्र्यते हि । चतुर्थेऽह्न्या देवो यातु - - - इत्येषा वपानुवाक्या सूत्रितं च । आ देवो यातु सविता सुरत्नः स घा नो देवः साविता सहाविति अश्वमेधे अनुसवनं तिलः सावित्र्य इष्टयः षत्र द्वितीयस्यामिष्टौ याज्येयम् । सूत्रि च । य इमा विश्वा जातान्या देवो यातिविति ॥

१. सुरत्नः शोभनरत्नोपेतः अंतरिक्षप्राः स्वकीयेन तेजसांतरिक्षस्य पुरयि अन्वैः स्वकीयैर्वाहेः वहमानः उद्यमानः सविता सर्वस्य प्रेरको देवः आ या आर्गच्छतु । कीदृशः । नर्यां नर्याणि मनुष्याहितानि पुरुषि बहूनि धनानि हस्ते पादधानः शतं धारयन् भूम भूतानि निवेशयन् च रात्रिषु स्वे स्थाने स्थापयन् प्रसुप्तं च अहःसु प्रेरयन् । एवंभूतः सविता देवः आयातु ॥

२. शिथिरा शिथिलौ वानार्थं प्रसारितौ बृहन्तौ बृहन्तौ महांतौ हिरण्यया हिरण्यसुवर्णमयी अस्य सवितुः संबन्धिनी बाहू हस्तौ द्वयोऽंतरिक्षस्थांतात् पथैतान् उवन ऊर्ध्वो संतौ व्याघ्रवताम् । नूनमद्य अस्येदम्भूतस्य सवितुः स तादृशो महिमा महपनिष्ट अस्मानिः स्तूयते । सूरश्चिन्मूर्योऽपि अस्मै सवित्रे अपस्यां कर्मच्छामनु अनुवशातु ॥

३. सावित्रे पशौ पुरोडाशस्य हविषोः स घा न इति द्वे अनुवाक्ये । सूत्रं पूर्वमुद्धतम् । आश्वमेधिकीषु सावित्रेष्टिषु तृतीयस्यामिष्टाविधे एव याज्यानुवाक्ये । सूत्रि च । स घा नो देवः सविता सहाविति द्वे इति ॥

(P. 79.) सहावा तेजोऽतद्वाण्यभिभावुकं तेजो यस्य सः वसुपतिर्धनपालकः स सविता देवः नोऽस्मभ्यं वसुति धनानि आ सावीषत् आ समंतात्प्रेरया घेति पूरणः । स सविता देवः उरूचीं विस्तीर्णगमनां भमति रूपं स्वीरिमित्ये विश्वयमाणः निषेवमाणः सन् अथ अधुना नोऽस्मभ्यं मर्तभोजनं मनुष्याणां भोगयं धनं रासते वशातु ॥

४. इमाः ईदृम्भूता गिरः गृणति स्तुवंतीति गिरः स्तोत्र्यः प्रजाः । यद्वा इमाः स्तु रूपा वाचः धुजिह्वं शोभनजिह्वं शोभनवाचमित्यर्थः पूर्णगर्भस्ति सपूर्णधना सवितारं देवमीळते स्तुवंति । स च सविता विश्वं चायनीयं बृहन्महद्भ्योऽन्नं अग्ने

भ्मासु इधानु । यद्वा अस्मे अस्मभ्यं प्रयच्छतु । हे सवितृप्रमुखा देवाः यूयं नोऽस्मान्
स्मृतिभिः कल्याणैः सदा सर्वदा पात पालयत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥

46.

इमा रुद्रायेति चतुर्कर्म त्रयादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे रुद्रदेवताकम् । अंया त्रिष्टुप्
शिष्टा जगत्यः । तथा चानुक्रमणिका । इमा रौद्रं त्रिष्टुबन्तमिति । भूर्लगादादिषु रौद्र-
यज्ञेष्वनेन सूक्तनोवीची विगुपस्थेया । सूत्र्यते हि । इमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति
सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानमिति ॥

१. हे अस्मदीयाः स्तोतारो यूयमिमा गिरः स्तुतीः रुद्रायेतन्नामक्राय रुद्राय
भरत धारयत । कीदृशाय । स्थिरधन्वने दृढधनुष्काय क्षिप्रश्वे शीघ्रगामिबाणाय
स्वधात्र उज्रवंत अषाढहाय केनाप्यनभिभूताय सहमानाय शत्रूणामभिविचे वेधसे वि-
भात्रे तिग्मायुधाय तीक्ष्णास्त्राय एवम्भूताय रुद्राय स्तुतीर्भरत । स च रुद्रो नो-
ऽस्मदीयाः स्तुतीः शृणोतु ॥

२. स हि स खलु रुद्रो देवः क्षम्यस्य क्षमायां पृथिव्यां भवः तस्य जन्मनो
जनस्य क्षयेनैश्वर्येण चेतति प्रज्ञायते । दिव्यस्य जनस्य च साम्राज्येनैश्वर्येण प्रज्ञायते ।
शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे रुद्र देव त्वं च अवन्तीस्त्वां स्तोत्रैस्तर्पयन्ती नोऽस्मदीयाः प्रजाः
अवन् पालयन् दुरी दुर्योग्यस्मदीयानि गृहाण्युप चर उपगच्छ । किंच त्वं नोऽस्मदी-
यासु प्रजास्वनमीव । अमीवा यूयः तामकुर्वन् भव ॥

३. हे रुद्र ते वैद्युतात्मनस्तव संबन्धिनी दिवस्पति अंतरिक्षात्सकाशात् अवसृष्टा
विमुक्ता या दिव्यवस्त्ररूपा हेतिः क्षमया क्षित्वा क्षिती वा चरति वर्तते सा दिव्युत्
नोऽस्मान्परि वृणक्तु परित्यजतु । अपि च हे स्वपिबात ते तव सहस्रं बहूनि
भेषजा भेषजानि यान्यौषधानि संति तान्यस्मभ्यं प्रयच्छेति शेषः । नोऽस्माकं
तंकेषु पुत्रेषु तनयेषु च मा रिरिषः हिंसां मा कृथाः ॥

(P. 80.) ४. हे रुद्र त्वं नोऽस्मान्मा वधीः मद् हिंसीः । तथा मा परा दा मा
च त्याक्षी । अपि च हीळितस्य क्रुद्धस्य ते तूष्प्रसिती प्रकर्षेण बन्धने वयं च मी
भूम । किंच जीवशंससे जीवैराशंसनीये बहिषि यज्ञे नोऽस्मान् आ भज भौगिलः
कुरु । हे रुद्रप्रमुखा देवा यूयं नोऽस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

47.

आपो यं व इति चतुर्कर्म चतुर्वशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैद्युभमदेवताकम् । आपो
वमापमिष्यनुक्तां च । गती विनिर्धोः ॥

१. देवयन्तं देवानिच्छन्तोऽध्वर्यवः हे आपो हे अग्नेवताः वो शुष्मको कार्यभूत मित्रपानमित्रेण पातव्यं इच्छः इच्छाया भूम्याः संभूतं यमूर्नि सोमाख्यं यं रसं प्रथमं पुरा अकृण्वत अभिषवणवचनादिभिः समस्तुर्वत अद्योदानीं वयमपि वो शुष्मवीथ तमूर्नि वनेन संभजेमहि । कीदृशम् । शुचिं शुद्धं अरिप्रं पापरहितं धृतप्लुषं वृष्टिलक्षण-मुर्वकं सिंचन्तं मधुमन्तं मधुररसोपेतम् । एवंभूतं तं वनेनेति संबंधः ॥

२. हे आप एतत्संज्ञता देवाः वो शुष्मवीथं मधुमत्तमं रसवत्तमं तमूर्नि प्रसिद्धं सोमाख्यं रसं आशुहेमा शीघ्रगतिः अपां नपात् एतदराख्यो देवः अवतु पालयन् । इंद्रो यस्मिन्मूर्ने वसुभिर्वासकैर्वैः सह मादयाते मायेत् अद्यास्मिन्नेन देवयन्ता देवकामा वयं वो शुष्मवीथं तमूर्नि अद्याम प्राप्नुयाम ॥

३. शतपवित्राः शतं बहूनि पवित्राणि पावनानि रूपाणि यासां ताः स्वधया स्वकार्यभूतनात्रेन मदेतीर्जनान्मादयंत्यो देवादेव्यो द्योतमाना आपो देवानामिद्रादीनां पाथः स्थानं अपि यन्ति प्रविशन्ति । तास्तादृश्य आप इंद्रस्य प्रीणनानि व्रतानि यज्ञादीनि कर्माणि न निनन्ति न हिंसन्ति उत्पादयन्तीत्यर्थः । हे अध्वर्यवो यूयं सिधुभ्यस्ताभ्याः ऽङ्गयो घृतवदुपस्तरणभिघारणलक्षणाज्ययुक्तं इव्यं पुरोडाशादिकं हविर्गृहीतं जुह्वत ॥

४. सूर्यो देवो या अपां रदिमभिः स्वकीयैः क्रिपरैराततान विस्तारयति । सूर्यो हि रदिमभिरुक्सारमादाय वर्षतीत्यर्थः । याभ्योऽङ्गयश्च ऊर्मि अर्तेरिव रूपं गमनयोग्य गावो मयेभ्यो निर्गमनसाधनं मार्गोमद्रोऽयं रदत् वज्रेण मघान् ताडयन् प्रयच्छति हे सिधव आपः ते यूयं नोऽस्मभ्यं वरिषो धनं धातन धत्त प्रयच्छत । ते इति सिधुर्वाग्देन समानाधिकरणत्वात्पुल्लिगत्वम् । हे अग्नेवता यूयं सर्ववा नोऽस्मान्कन्याः पालयत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

48.

(P. 81) ऋभुक्षण इति चतुर्गुणं पञ्चदशं सूक्तं वसिष्ठस्यापि त्रैष्टुभं ऋभुवेवता क्रमः अन्त्याया विकल्पेन विश्वे देवा देवता । तथा चानुक्रांतम् । ऋभुक्षण आर्भवंमय वैश्वदेवी वेति । दशमेऽहनि वैश्वदेवस्तस्व आर्भवनिविद्वानम् । सूच्यते हि । ऋभुक्ष इत्यार्भवमिति ॥

१. ऋभुक्षा इत्यभूणां ज्येष्ठस्याख्या वाज इति तु कनिष्ठस्य । अत्र ऋभुक्षणां वाज इति बहुवचनेन ऋभवस्तयो गृहीते । हे ऋभुक्षणो वाजाः नरो नेतारः मघवानो धनवन्तः एवंभूता हे ऋभवो यूयमस्मै अस्मासु स्थितेन सुतस्याभिषुतेन सोमेन मादयत् तस्मा भवत । नेति संप्रत्ययः । इदानीं यातां गच्छतां वो शुष्मवीथ्याः क्रतवः कर्मण कर्तारः विभ्योऽभिवः समर्था अभ्याः अर्वाचोऽवीचोऽस्मवभिमुखाः नर्य मनुष्याः शुष्मवीथं आवर्तयन्तु ॥

२. हे ऋभवः ऋभुभिर्द्युष्मभिर्वयं ऋभुः ऋभव संतः विभुभिर्द्युष्मभिर्विभुः विभवश्च संतः शशांसि शत्रूणां बलानि शवसा युष्मद्भीयेन बलेन अभि स्याम अभिभवेम । तथा वाजसातो संग्रामे वाज एतत्संज्ञक ऋभुरस्मानवतु पालयतु । अपि च युजा सहायभूतेर्नद्रेण वृजं शत्रुं वयं तरुषेम हनाम । प्रायिण ऋभवोऽप्राद्रिव सह स्तूयंत इति ॥

३. ते तावृशा इन्द्र ऋभवश्च पूर्वार्बह्नीरस्मच्छत्रुसेनाः शासा शासनेन स्वकीय-
याज्ञया यद्वा विशस्यते हिंस्यतेऽनेनेति शासशब्द आयुधवाची तेन अभि संति अभिभवन्ति । चिद्धीतीमौ पूरौ । किंच उपरताति सप्तम्या लुक् उपरैरुपलैः पाषा-
णसवृक्षैरायुधैस्तायते विस्तार्यतु इत्युपरताति युद्धं तस्मिन्विभान् समस्तानर्थोऽरीन्
शत्रुन्वन्वन् हिंसति । विभ्वा ऋभुसा वाज एतत्संज्ञका ऋभवश्चेन्द्रश्चायः शत्रूणामभि-
गताः संतः शत्रोः संबन्धि तृष्णं बलं मिथय्या मिथत्विर्हसा तया वि कृणवत्
विकुर्वंतु विनाशयत्वित्यर्थः ॥

४. हे देवासो देवा द्योतमाना ऋभवो युयं नु अद्य नोऽस्मभ्यं वरिवो धनं कर्तनं
कुरुत प्रयच्छत । तथा विश्वे सर्व ऋभवो युयं सज्जोषाः सह प्रीयमाणाः संतो नो
ऽस्माकमवसं रक्षणाय भुत भवत । अपि च वसवः प्रशस्या ऋभवः इषमजमस्मै अ-
स्मभ्यं सं वरीरन् संप्रयच्छयुः । हे ऋभवो युयमस्मान् सर्वदा कल्याणै रक्षत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे पंचवृक्षो वर्गः ॥

49.

समुद्रज्येष्ठा इति चतुर्कचं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमब्देवताकम् । तथा
चानुक्रांतम् । समुद्रज्येष्ठा आपमिति । गतो विनियोगः ॥

१. समुद्रज्येष्ठाः समुद्रोऽर्णवो ज्येष्ठः प्रशस्यतमो यासामपां ताः सलिलस्य
अंतरिक्षनामेतत् अंतरिक्षस्य मध्यात् माध्यमिकास्थानान् यति गच्छन्ति । कीदृश्यः ।
पुनानाः विश्वं शोधयंत्यः अनिविशमानाः सर्वदा गच्छन्त्यः । वज्जी वज्रभूत वृषभ-
कामानां वर्षितेन्द्रः याः निरुद्धा अपः रराद् लिखति देवीर्देव्यस्ता आप इहास्मिन् प्रदेष्टे
स्थितं मामवंतु रक्षंतु अभिगच्छंतु वा ॥

(P. 82.) २. या आपः विद्या अंतरिक्षमवाः सति उत वा अपि च या
आपो नद्यादिगताः सत्यः स्रजंति गच्छन्ति याश्च खनिजिमाः खननेन निर्वृत्ताः
उत वा अपि च याः स्वयंजा स्वयमेव प्रादुर्भवन्त्यः समुद्र एवार्थो गंतव्यो यासां
ता समुद्रार्थाः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यश्च भवन्ति ता आपो
मामवन्ति ॥

३. वरुणः यासामपां राजा स्वामी मध्ये मध्यमलोके याति गच्छति । किं कुर्व-
न् । जनानां प्रजानां सत्यानृते सत्यं चानृतं च अवपश्यन् जानातित्यर्थः । या आप

मधुश्चुतः रसं क्षरन्त्यः शुचयः सीमियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यः ता आपो देव्यां मां रक्षन्त्विति ॥

४. अपां राजा वरुणो यास्वप्सु वर्तते । स कः सोमो यास्वप्सु वर्तते । यास्वप्सु स्थिताः विश्वे सर्वे देवाः ऊर्जमजं मरंति । वैश्वानरोऽभिर्यासु प्राविष्टः ता आपो देव्य इह स्थितं मामवन्तु ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः ॥

50.

आ मां मित्रावरुणेति चतुर्थं च सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षम् । चतुर्थ्यतिजगती ब्यूहेन शक्नी वादितस्तिष्ठो जगत्यः । प्रथमा मैत्रावरुणी द्वितीयाभिर्या तृतीया वैश्वानरी चतुर्थी गंगादिनदीविवताका । तथा चातुक्रमणिका । आ मां मैत्रावरुण्या भेयी वैश्वदेवी नदीस्तुतिर्जागतमत्यातिजगती शक्नी भवेति । अस्य सूक्तस्य प्रत्यक्षं विष्ठाविहरणे विनियोगो लिगाव्वगंतव्यः ॥

१. हे मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ युवां इहास्मिहोको मां आ रक्षतं आनिमुख्येन दृष्टव्यम् । कुलाययत् कुलाय स्थानं तत्कुर्वद्विष्यद्विशेषेण वर्षमानं विषं नोऽस्मान् आ अभिमुख्येन मा गन् मा गमत् मा गच्छतु । तथा अजकाव अजका नामरोगविशेषे तद्वत् दुर्दृशीकं दुर्दर्शनं विषं तिरो दधे तिरो धत्तां नश्यत्वित्यर्थः । तथा त्सर छद्मगामी जिह्मगः सर्प इत्यर्थः मां पद्येन पादभवेन रपसा रपिः शब्दकर्मा शब्देन मा विदन् न जानातु ॥

२. वंशं एतत्संज्ञकं यद्विषं विजामन् विविधजन्मनि पराधि वृक्षादीनां पर्वणि भुवन् उज्ज्वेत । यद्य विषं अष्टीवंतो जानुनी कुल्फौ गुल्फौ च परि वेहन् विह उपचये उपचितं कुर्यात् । अग्निदेवः शोचन् वीप्यमानः सन् इतोऽस्माज्जनात्तद्विषमपबाधतां अपहन्तु । शिष्टं व्याख्यातम् ॥

(P. 83) ३. यद्विषं शन्मल्लो एतत्संज्ञके वृक्षे भवति । यद्विषं नदीषु तत्रस्थास्वप्सु प्रावृक्षन्वति । परीति पंचम्यर्थानुवारी । ओषधीभ्यः सकाशाद्यद्विषं जायते उत्पद्यते विश्वे सर्वे देवाः तद्विषं इत्तोऽस्माज्जनाद्देशाद्वा निः सुवन्तु निःशेषेण प्रयन्तु । मा मामिति शिष्टं व्याख्यातम् ॥

४. या नद्यः प्रवतः प्रवणदेशे गच्छन्त्यः या उदन्वतीरुदन्वत्यः उदकयुक्ताः अनुवृक्षाश्चोदकरहिताश्च या नद्यः यांति पयसोदकेन पिन्वमानाः विश्वमाप्यायन्त्यः देवीर्देव्यो द्यातमाना तास्तावृद्भ्यो नद्यः अस्मभ्यं अशिपशः शिपशं नाम रोगविशेषः सैवकुर्वन्त्यः सत्यः शिवा कल्याण्यो भवन्तु । अपि च सर्वास्ता नद्यः अशिमिश्रा शिमिवधकमां अहिंसाप्रदा भवन्तु ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

51.

आदित्यानामिति तच्चमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्याथै ऋष्टुभमादित्यदेवताकम् । अनुक्त-
म्यते च । आदित्यानां तच्चमादित्यं त्विति । गतः सूक्तविनियोगः । आदित्यदेवता-
के पशौ आदित्यानामवसोति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । आदित्यानामवसा नू-
तनेनेमा गिर आदित्येभ्य इति । आदित्यमहस्यैवानुवाक्या । सूचितं च । आदित्या-
नामवसा नूतनेन होता यक्षसादित्यामिति ॥

१. आदित्यानां अदितेः पुत्राणां, एतत्संज्ञकानां देवानां अवसा रक्षणेन, तत्क्षेत्रभूते-
नेत्यर्थः नूतनेनाद्यतनेन शतमेन शं सुखं अतिशयेन तत्करणेन शर्मणा शर्मति
गृह्णामैतद् गृहेण सक्षीमहि वयं संगच्छेमहि । तुरासः तुराः स्वर्णिता आदित्याः श्रो-
तमाणाः अस्मादीयानि स्तोत्राणि शृण्वन्तः यज्ञं यष्टारमिमं जनं अनागास्त्वे ऽ नमराधत्वे
च अदितित्वे असीनत्वे च वधतु स्थापयंतु ॥

२. आदित्यासो अदितिरित्यादित्यमहस्य याज्या । सूचितं च । आदित्यासो
अदितिर्मादयतामिति नैतं महमीक्षेत हृदभानमिति ॥

आदित्यास आदित्या देवा अदितिस्तेषां माता च यद्वा अदितिरिति देवविंश-
पणं अदितिः अदितयः असीनाः रजिष्ठाः अतिशयेन ऋजवः मित्राः अयमा-
वरुणश्च एतत्संज्ञकाः मादयतां तृप्ताः संतु । भुवनस्य सर्वस्य जगतः गोपा रक्षका
एवंभूता देवाः अस्माकं संतु । अस्माकमेव रक्षका भवत्वित्यर्थः । अद्यास्मिन्दिने नो-
ऽस्माकमवसे रक्षणाय सोममस्माभिरभिषुतं पिबंतु ॥

(P. 84.) ३. आदित्याः अदितेः पुत्रा विश्वे सर्वे द्वादशसंख्याका अर्कः विश्वे मरु-
तश्च सर्वे एकोनपञ्चाशत्संख्योपेताश्च विश्वे देवाश्च विश्व ऋवभश्च इन्द्रो ऽग्निरश्विना-
श्विनौ एतत्संज्ञका एवम्भूता ये देवाः तुष्टुवानाः अस्माभिः स्तुता बभूवुः सर्वे ते देवाः
तृयं सदा सर्वश नो ऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः पात रक्षत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे ऽष्टादशो वर्गः ॥

52.

आदित्यासो अदितय इति तृचात्मकमेकोनविंशं सूक्तं वसिष्ठस्याथै ऋष्टुभमा-
दित्यदेवताकम् । आदित्यास इत्यनुक्रमणिका । गतो विनियोगः ॥

१. हे आदित्यासः आदित्या देवाः व्यत्ययेनाद्युक्तत्वाभावः यद्वा आदित्यानामिमे
आदित्याः तस्यैवमित्यर्थे प्राग्गीव्यतीयो ण्यप्रत्ययः आदित्यानां शेषभूता वयं अदि-
तय अखंडनीयाः स्याम भवेम । देवता देवेषु वसवो वासका देवाः युष्मदीयं पूः पालनं
पार्थिव्यं मनुष्येभ्यस्मासु भवतु । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ सनंतः युवां संभजंतो वयं

सनेन युवाभ्यां वत्तं धनं संभजेमहि । हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ युवयोः प्रसाः
वयं भवतो भवेम भूतिमंतः स्याम ॥

२. मित्रो वरुणः अहर्निशानिमानिनौ देवौ एतवाद्याः सर्वे 'आदिस्थाः' नोऽस्म
तत्प्रसिद्धं शर्म सुखं मम हंत मंहतिर्शनक्रमा इह तु । गोपाः विश्वस्य रक्षकास्ते देवाः
कायास्मदीयाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शर्म प्रयच्छंतु । अथ प्रत्यक्षस्तुति
हे देवाः वी, युष्मदीया वयं अन्यजातमन्येनोत्पादितं एनः पापं मा भुजेम मा भुक्तः
स्याम । हे वसवो वास्तुका देवाः यद्येन युष्मद्विधेयं कर्मणा च यध्वे यूयमस्मान्नाश
तत्तादृशं कर्म वयं मा कर्म मा कार्म । लुडि धरोतेरुत्तमस्य बहुवचनम् ।
घसहरेत्यादिना ल्लोपः ॥

३. तुरण्यवः यज्ञदिकर्मसु स्वरिताः अंगिरसः एतन्नामका ऋषयः इयाना सवि
याचमानाः संतः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य संधधि रत्नं रमणीयं यत्नं नक्षंत आशु
उत्ताराधगततच्छब्दपिक्षया यच्छब्दोऽत्राध्याह्रियते यज्ञः यजनशीलः महान् प्र
सः पिता च वासिष्ठस्य पितृभूतो वरुणश्च यद्वा सर्वेषां पिता प्रजापतिः विश्वे सर्वे दे
समनसः समानमनस्काः तत्तादृशं रत्नं नोऽस्मान् जुषंत सेवयंतु । यद्वा नोऽस्मभ्यं दे

इति पंचमस्य चतुर्थं एकविंशो वर्गः ॥

53.

प्र द्यावा, यज्ञैरिति दद्यात्प्रमकं विंशं सूक्तं वसिष्ठस्यापि त्रैष्टुभं द्यावापृथिव्य
अनुक्रम्यते च । प्र द्यावा द्यावापृथिव्यमिति । चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे इदं द्याव
पृथिव्यनिविद्धानम् । सूचितं च । आ देवो यातु प्र द्यावेति वासिष्ठमिति । द्यावापृथि
पशौ वषापुरोडाशयोः प्र द्यावेति हे ऋचौ याज्ये । सूचितं च । प्र द्यावा यज्ञे
पृथिवी नमोभिरिति हे इति ॥

१. यज्ञे यजनीये बृहती बृहत्यौ महत्यौ द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ यज्ञेय
नमोभिः स्तोत्रैश्च अहं स्तोता सबाधो बाधासहितः ऋत्विजां संबाधयुक्त इत्य
प्रद्वेष्टे प्रकर्षेण स्तौमि । मही, महत्यौ देवपुत्रे देवाः पुत्रा ययोस्ते ते वि
तृष्ट्यौ खल्वपि द्यावापृथिव्यौ पूर्वे पुरातनाः कवयः गृणतः स्तुवतः पुगे शं
पुरस्तास्थापयामासुः ॥

(P. 85.) २. आमयणे द्यावापृथिव्यैकंकपालस्य प्र पूर्वजे. इति याज्ञ
सूचितं च । मही द्यौः पृथिवी च नः प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिरिति ॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारो यूयं नव्यसीभिर्नक्षतराभिः गीर्भिः स्तुतिरूपामिवा
ऋतस्य यज्ञस्य सर्वे स्थानभूते पूर्वजे पूर्वे प्रजाते पितरा पितरो विश्वस्य मा
पितृभूते द्यावापृथिव्यौ प्र कृणुध्वं पुरस्कुरुत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे द्यावापृथि
द्यावापृथिव्यौ युवां देव्येन देवसंबन्धिनः जनेन सह नोऽस्मान् अभि आ यात्स भ

उतम । किमर्थमायातमित्युच्यते । वां युवयोः वरुणं अस्मानिर्वरणीयं महि महत् ।
यदुतमस्तौति शेषः । तदुतमस्मभ्यं सीयतामित्यर्थः ॥

३. उतो हि अपि च खलु हे यावापृथिवी यावापृथिव्यौ वां युवयोः सुहासे शोभ-
नहविर्दानाय यजमानाय देयानि पुरुषि बहूनि रत्नधेयानि रमणीयानि धनानि संति
भवन्ति । तेषां मध्ये यदुतमं अस्कृष्योऽयु कृधुको ह्रस्वः अह्रस्वमनल्पं असत् भवेत्
तदुतमस्मे अस्मभ्यं धत्तं प्रयच्छतम् । हे यावापृथिव्यौ युयं युवां नोऽस्मान् सर्वेषां
कल्याणैः पात पालयतम् ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥

54.

वास्तोष्पते इति तृचात्मकमेकविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैष्टुभं वास्तोष्पत्यम् । तथा
वानुक्रम्यते । वास्तोष्पते वास्तोष्पत्यमिति । स्मार्ते गृहनिर्माणे वास्तोष्पते इति
वतसृभिः प्रत्यृचं जुहुयात् । सूत्रितं च । वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मानिति ।
वतसृभिः प्रत्यृचं हुयेति ॥

१. हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितर्यैव त्वं अस्मान् त्वरीयान् स्तोतृनिति अत्रि
जानीहि प्रबुध्यस्व । तद्वन्नरं नोऽस्माकं स्वावेशः शोभननिवेशः अनमौवः अरोगकृच्छ्र-
भवः । किञ्च वयं त्वा त्वां यदुतमीमहे याचामहे त्वमपि तदुतमं नोऽस्मभ्यं प्रति
जुषस्व प्रयच्छ । अपि च नोऽस्माकं द्विपदे पुत्रपौत्रादि जनाय शं सुखकरो भव ।
चतुष्पदे अस्मरीयाय गवाश्चादिवर्गाय च शं सुखकरो भव ॥

२. हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितर्यैव त्वं नोऽस्माकं प्रतरणः प्रवर्धकः गयस्कानः
गयस्यास्मदीयस्य धनस्य स्फाययिता प्रवर्धकः एधि भव । हे इदं सौम्यवाह्मिक
ते त्वया सह सख्ये सति वयं गोभिः पशुभिरश्वैरिन्धैश्च सहिता अजरासां जरा-
रहिताः स्याम भवेम विनाशरहिता इत्यर्थः । पितेव पुत्रान् यथा पिता पुत्रावक्ष-
कत्वेन सेवते तथा त्वमपि नोऽस्मान्प्रति जुषस्व सेवस्व ॥

३. हे वास्तोष्पते देव शम्भया सुखकर्ता रण्व्या रमणीयया गातुमत्या धनवत्या
ते त्वया देयया संसृष्टा स्थानेन सक्षीमहि वयं संगच्छेमहि । त्वमपि क्षेमं प्राप्नुस्य
रक्षणे उतापि च योगे अप्राप्तस्य प्रापणे वरं वरणीयं नोऽस्मदीयं धर्मं पाहि रक्ष । हे
वास्तोष्पते युयं त्वं नोऽस्मान् सर्वेषां कल्याणैः पात पाहि ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥

(P. 86.) अमीवहेत्यष्ट्यै द्वाविंशं सूक्तम् । आद्या गायत्री पंचमाद्याश्चतस्रोऽनुष्टुप् द्वितीयाद्यास्तिस्र उपरिष्टाद्गृहस्यः । अष्टका चतुर्थद्वावशकी बृहतीति तल्लक्षणयोगाः । आद्या वास्तोष्पतिदेवताका शिष्टा ऐन्द्रः । तथा चानुक्रांतम् । अमीवहाष्टौ वातः स्यात्वाद्या गायत्री शेषास्त्युपरिष्टाद्गृहस्याद्वयोऽनुष्टुभः प्रस्वापिन्य उपनिषदिति । ग विनियोगः । गृहदेवतायां यदुक्तं तद्विह लिख्यते ।

वरुणस्य गृहाभात्रौ वसिष्ठः स्वममाचरन् ।

प्रविशेशाय तं तत्र श्वा नक्षत्रभ्यर्वतत ॥

क्रमंतं सारमेयं स धावतं वृष्टमुद्यतं ।

यवर्जुनेति च द्वाभ्यां सांक्षयिष्या ह्यसुषुपत् ।

एवं प्रस्थापयामास जनमन्यं च वारुणम् ॥

अत्र केचित्सुनरेवमाहुः ।

आसां प्रस्वापिनित्वं तु कथासु परिकल्प्यते ॥

वसिष्ठस्तृषितोऽन्नाथी त्रिरात्रालं चर्धभोजनः ।

चतुर्थपात्रौ चौर्यार्थं वारुणं गृहमेत्यनु ॥

कोष्ठगारे प्रवेशाय पालकश्चाविमुप्रये ।

यवर्जुनेति सप्तैव दर्शं च जज्ञाप च ॥

१. हे वास्तोष्पते गृहस्य पालक एतस्संज्ञक देव अमीवहा अमीवानां रोगा नाशकस्त्वं विश्वा विश्वानि बहूनि रूपाणि आविशान् । यद्यद्रूपं कामयते तत्तो विशंतीति शास्त्रकः । नोऽस्माकं सखा मित्रभूतं सुशेषः सुष्टु सुखकरः एभिभ

२. हे अर्जुन श्वेत हे सारमेय सरमा नाम देवशुनी तस्याः कुलोद्भव हे पित्र केषु चित्रेणेषु पिंगलवर्ण एवंभूत हे श्वनक त्वं दत्तो दंतान् यदीश यच्छसं विवृणो अस्मान्दष्टुमित्यर्थः । तशानीं वीव भ्राजंत ऋष्टयः यथा आयुधानि विशेषेण भा तथा उप अस्मत्समीपे बसतः भक्षयतस्तव दंताः सकेषु सक्तासु भासते । सक्ताश्च ओष्ठदेशविशेषवाचीत्यर्थः तथाभूतस्त्वभिहानीं सु सुष्टु नि स्वप नितरां निद्रां क

३. हे पुनः सर गतमेव देशं पुनः सरतीति पुनःसरः तादृग्भूत हे सारमेय स्तेनं प्रच्छन्नधनापहारी स्तेनः सं तस्करं प्रत्यक्षधनापहारी तस्करः सं वा गच्छ । इन्द्रस्य स्तोतृनस्माम् किं रायसि गच्छसि । अस्मान्दुच्छुनायसे । किं धसे नि शु स्वप अत्यंतं निद्रां कुरु ॥

४. हे सारमेय त्वं मूकरस्य वराहस्य द्वितीयार्थे षष्ठी वद्धि विशारदः । रोऽपि तव वद्धि विशारदतु । युवयोनित्यवैरिस्वान् । अस्मान्मा वद्धेत्यर्थः । स्तोतृ स्वधर्मेः पूर्वस्यामृचि व्याख्यातः ॥

५. हे सारमेय माता त्वसीया जननी सस्तु स्वपतु । पिता च सस्तु । श्वा सारं भवान् सस्तु । विषपतिर्जामाता यद्वा विशां जनानां पालको गृही सस्तु । सर्वे ज्ञा बंधवोऽपि सस्तु स्वपतु । अनितः परितः स्थितः अद्यमपि सर्वो जनः सस्तु स्वप

६. यो जन आस्ते अस्मिन्प्रदेशे तिष्ठति यश्च चरति गच्छति यश्च जनः नोऽस्मान् पश्यति एवंभूतानां तेषां जनानां अक्षाणीन्द्रियाणि सं हन्मः संहनाम संहति-
निमीलनं बिमीलयामेत्यर्थः । इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हर्म्यं प्रासादादिस्थावरात्मकं
वरतुजातं यथा निश्चलं भवति तथा इमे सर्वे जनाः निश्चला भवन्त्वित्यर्थः ॥

७. सहस्रभृगः सहस्रकिरणः वृषभः कामानां वर्षिता यः समुद्राद्वृद्धेः स-
काशाः चरत् उदागच्छति सहस्येन अभिभवित्रा तेन सूर्येण वयं स्तोत्रारः जनान्
सर्वाङ्गं निष्वापयामसि नितरां स्वापयामः ॥

८. या यावृद्ध्य नारीनार्यः स्त्रियः प्रोष्ठेशयाः प्राङ्गणे शयानाः या वहोशयाः
वह्यं वाहनं तस्मिन् शयानाः यास्तत्त्वशीवरीः तत्त्वशयाः याः स्त्रियः पुण्यगंधाः
मगल्यगंधा तास्तावृशीः सर्वाः स्त्रीः स्वापयामसि वयं निद्रां दारयामः ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

56.

(P. 87.) अथ चतुर्थेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र क ई व्यक्ता इति पंचविंश-
चतुर्चं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे मरुदेवताकम् । आद्या एकादश द्विपदा विंशत्यक्षरा वि-
राज शिष्टाश्चतुर्विंश त्रिष्टुभः । तथा ज्ञानुक्तात्म । क ई पंचाधिका मारुतं ह्युद्या एकाद-
श द्विपदा इति । दशरात्रे चतुर्थेऽहन्याग्निमारुते शस्त्रे इदं मारुतनिविद्धानम् । सूच्यते
हि । वैश्वानरस्य सुमतौ क ई व्यक्ता नर इति ॥

१. व्यक्ताः कांतियुक्ताः नरो नेतारः सनीळाः समानौकसः रुद्रस्य महादेवस्य
पुत्राः मर्याः सूर्येभ्यो तृभ्यो हिताः अधा अपि च स्वधाः शोभनवाहाः ई इमे एवंभूताः
के भवेतीति रूपातिशयादृषिराश्चर्येणाह ॥

२. एषां मरुतां जनेषुभि जन्मानि नकिं हि वेद कश्चिदपि न खलु जानाति । ते
नादृशा मरुतः मिथः परस्परं जनित्रं रुद्रपुत्रिभ्यां स्रकाशात्पातुर्भूतं स्वकीयं जन्म
अग विद्रं स्वयमेव विरति ॥

३. मरुतः स्वपूभिः स्वकीयैः पवनैः संचरणैः स्वयमेव संचरन्तः मिथः परस्परं
आम वपंत संगच्छन्ते । अपि च वातस्वनसः वायुवत्स्वनंतः शब्दायामावाः द्येनाः
इत्येङ् गताविति धातो रूपं गमनशीलाः । यद्वा द्येना इति लुसोपममेतत् द्येनाः
पक्षिण तद्वच्छन्तः अस्पृष्टन् परस्परं रूपसौंदर्यादिभिः स्पर्धन्ते ॥

४. धीरां धीमान् शास्वतो जनः निष्ठा निष्ठाणि श्वेतवर्णानि एतानि मरुदात्म-
कानि भूतानि चिकेत जानीयात् । किन्तु न सर्वे जना जानन्तीत्यर्थः । मही महेती
पृथिमरूपां जननी यत् यानि मरुदात्मकानि भूतानि ऊधः ऊधन्यंतरिक्षे स्वकीय
जंरं य जगार बभार एतानि चिकेतति पूरणे संबंधः ॥

५. सा विद् सा प्रजा मरुतः परिचरति । सा प्रजा मरुद्भिः हेतुभिः सनाच्चिरात्सहंती शत्रूनाभिभवंती नृम्णं बलं पुष्यती सुवीरा शोभनपुत्रयुक्तास्तु भवतु

६. मरुतः यामं यार्तव्यं गंतव्यं प्रवेशं येष्टाः यानृतमाः अतिशयेन गतारः शुभ अलंकारेण शोभिष्ठाः अतिशयेन शोभायुक्ताः श्रिया कांत्या समिष्ठाः संगच्छमान ओजोभिर्बलैः उष्मा उद्गूर्णाः एवंभूता भवतीति शेषः ॥

७. हे मरुतः वो युष्माकं ओजस्तेजः उग्रमुद्गूर्णं भवतु । शवांसि युष्मदीयानि बलानि स्थिरा स्थिराणि कैश्चिदनपहर्तव्यानि भवतु । अथा अपि च मरुद्भिर्गणः मरुत संघः तुविष्मान् वृद्धिगान्भवतु ॥

८. हे मरुतः वो युष्माकं शुष्मो बलं शुभ्रः सर्वतः शोभमानस् । किंच वो मनांरि कृष्मी संघामेषु शत्रुहननार्थं क्रोधनशीलानि । भृष्णार्थेषु शीलस्य शर्धस्य बलवते युष्मदीयस्य गणस्य धुनिः वृक्षादीनां कंपयिता वेगः मुनिरिव मननान्मुनिः स्तोता स यथा बहुविधं शब्दमुत्पादयति एवं बहुविधशब्दस्यात्पादक इत्यर्थः ॥

(P. 88.) ११. स्वायुधासः स्वायुधाः शोभनास्त्राः इष्मिणो गंतारः सनिष्का शोभनालंकाराः उतापि च तन्वः स्वकीयानि शरीरानि शुभमानाः स्वयमेव शोभयन्ते मरुतः एवंभूता भवतीत्यर्थः ॥

१२. मरुते पशौ शुची वो हव्येति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च । शुची वं हव्या मरुतः शुचीनां नू ष्टिरं मरुत इति ॥

हे मरुतः शुचीनां शुद्धानां वो युष्माकं शुची शुचीनि हव्या हव्यानि हवींषि भवतु । शुचिभ्यः प्रकाशमानेभ्यो युष्मभ्यं शुचिं शुद्धं अश्वरं यागं हिनोभि अ प्रेरयामि । ऋतसाप ऋतमुदकं स्पृशन्ती मरुतः ऋतेन सत्येनैव सत्यमायन गच्छति । कीदृशाः । शुचिजन्मानः शोभनजननाः शुचयो हीप्यमानाः पावका गोपकाः एवंभूता गच्छन्तीत्यर्थः ॥

१३. हे मरुतः अंसेषु युष्मदीयेषु स्कंधप्रवेशेषु खादयोऽलंकारविशेषा आ मुन भवन्तीति शेषः । सुरुक्माः सुतु रोचमाना हाराः वो युष्मदीयं वक्षः उर प्रवेशं उपवि श्रियाणा आश्रिता भवन्ति । किंच हे मरुतः वृष्टिभिः वर्षैः सार्धं विद्युतो न त इति याग रचाना रोचमाना तावद्भूता यूयं आयुधैर्मघताडनैः स्वधामुदकं अनुयच्छमान प्रयच्छन्ती विचरथेति शेषः ॥

१४. गृहमेधीये प्र बुध्न्या व इति प्रधानस्य याज्या । सूत्रितं च । प्र बुध्न्या ईरते महांसांति पुष्टिमती विराजौ संयज्ये इति ॥

हे मरुतः वो युष्मदीयानि बुध्न्या बुध्न्यान्यन्तरेक्षे भवानि महांसि तैर्जांसि ईरते प्रकर्षेण गच्छति । किंच हे प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टव्या मरुता यूयं नामां पांसुत्रभयन्तीति नामान्युदकानि निरध्वं वर्धयत । हे मरुतो यूयं सहस्रियं सहस्र ख्याकं दम्यं दमे गृहे भवं गृहमेधीयं गृहमेधिगुणेभ्यो युष्मभ्यं देयं एतमेतादृशं भा जुषध्वं संवध्वमण एकं भागं सहस्रियमिति कथमाह । तथा च श्रूयते । यावदेका देव कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रथते न हि तदस्ति यत्तावदेव स्याद्यावद्बहुर्जातीति

१५. वाजिनो हविलक्षणावतः विप्रस्य मेधाविनो मम संबन्धिनि हवीमन हवीमनि हविषा युक्ते स्तोत्रे क्रियमाणे सति हे मरुतो यूयं यदि यस्मात्कारणात् स्तुतस्य स्तुतं मदीयं स्तोत्रं इत्या इत्यमनेन प्रकारेण अधीथ अवगाच्छथ तस्मात्कारणात् हे मरुतो यूयं सुवीर्यस्य शोभनपुत्रोपेतस्य रायः रायं धनं द्वितीयार्थे षष्ठी मधु शीघ्रं वात वृत्तं । अरावा अरातिः शत्रुभूतः अन्यः जनः यं रायं नू चिवाहमन नैवानिहन्यात् तद्धनमस्मभ्यं वृत्तेति संबन्धः ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

(P. 89.) १६. मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः सप्तकालमित्यस्या अत्यासं इति याज्या । सूत्रितं च । अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो जुष्टो वमुना इति ॥

अत्यासो न अत्याः सततगामिनोऽश्वा इव स्वंचः सुष्ठु गच्छन्तो ये मरुतः यक्ष-
दृशो न मर्याः यक्षस्थोत्सवस्य द्रष्टारो मनुष्या इव शुभयंत शोभन्त हर्म्येष्टाः हर्म्ये स्थिताः
शिशवा न कुमारो इव शुभाः शोभमाना वत्सासो न वत्सा इव प्रक्रीडिनः प्रकर्षेण
क्रीडमानाः ते मरुतः पर्येष्टाः मयस उहकस्य धारयितारो वतारो वा भवन्ति ॥

१७. मरुतः नोऽस्मभ्यं वशस्यंतः धनानि प्रयच्छंतः सुमेके सुरूपे रोदसी द्यावा-
पृथिव्यां वरिवर्यंत स्वमाहंसा पूरयंतः सुळंतु सुळयंतु अस्मान्मुखयुक्तान् कुर्वंतु ।
आप च हे वसवो वासका मरुतः गाहा गवां मेघस्थानामुत्कानां भद्रकः नृह्य नृणां
शत्रूणां वृता वो युष्मदीयं वधः आयुधं अरेऽस्तु अस्मत्तो दूरे भवतु । यूयमपि
सुमेकाः सुमेः सुखैः सह अस्मे अस्मासु नमध्वं स्वयमेवाभिमुख्य भवतु ॥

१८. मारुते पशौ आ वो होन्नेत्येपातुवाक्या । सूत्रितं च । आ वो होता जोहवीति
सत्तः प्रचित्रमक्रे गृणते तुरायति ॥

हे मरुतः सत्तः होनुषवने निषण्णोऽस्मदीयो होता सत्राचीं सर्वतो गमनशीलं
गतिं तदीयं दानं गृणानः स्तुवन् वो युष्मान् आ जोहवीति भूशमाह्वयति । हे
वृषण कामानां वर्षितारो मरुतः यो होता ईवतो गच्छतो व्यापारवतो यजमानस्य
गोपा अस्ति युष्मद्वह्मनानिमित्तेन रक्षको भवति स होता अद्वयायी मायारहितः
सन वो युष्मान् उद्वैधः स्तोत्रैर्हवते स्तोत्रितं ॥

१९. इमे ईदृशो मरुतः तुरं कर्मसु क्षिप्रवन्तं यजमानं रमयन्ति क्रीडयन्ति । इमे
मरुत राहः सहसा बलेन सहसो बलवतो जनान् आ नमन्ति । इमं मरुतः वनुदयत
हिमकात्पुरुषाच्छंसं शंसके स्तोतारं नि पाति भितरां पालयति । अरुरुषे हविरप्रय-
च्छते जनान् गुरु महत् द्वेषः अभियं दधति कुर्वति ॥

२०. इमे मरुतः रश्मि चित् सपुद्गमपि जनं जुनन्ति प्रेरयन्ति । भूमि चित् भ्रमणः
शीलमपि हरिद्रं जुनेति प्रेरयन्ति । वसवो व्यासका देवाः युष्मान्यथा जुषन्तं
कामयेरन् हे वृषणः कामानां वर्षितारस्ते यूयं तमांसि अप बाधध्वं नाशयत ।
अपि च अस्मे अस्मभ्यं विश्वं बहुलं तोकं पुत्रं तनयं पौत्रं च धत्त प्रयच्छत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे पञ्चविंशो वर्गः ॥

२. ये मरुतः गुणतं स्तवंतं जनं निषेतारो हि सृगयमाणा भवन्ति खलु । अपि च यजमानस्य मन्म अभिमतं कामं प्रणेतारश्च भवन्ति । अपरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतो युयं० पिप्रिग्नाणाः प्रीयमाणाः संतः अद्यास्मिन्निवसे ० अस्माकं विदथेषु यज्ञेषु वातये सोमस्य भक्षणाय बहिर्बहिषि कुशमये आ सवत आसीदत उपाविशत ॥

३. इमे ईदृशा मरुतो यथा यत्परिमाणं धनादिकं वदति अन्ये मरुद्वातिरिक्ता वे- वा एतावदुतादिकं न दद्युस्तिथ्यर्थः । ते च रुक्मै रोचमानैरायुधैराभरणैः स्वकीयास्तैः तनूभिरात्मीयैः केवलैरगैश्च भ्राजन्ते सर्वदा भासन्ते । कश्चिदेकवाक्यतामाह । यथेमे मरुतो रुक्मादिभिर्भ्राजन्ते नैतावद्वैतवातिरिक्ता भ्राजन्त इति । अपि च रोवसी द्यावापृ- थिव्यौ पिशानाः प्रकाशयन्तः विश्वपिशः व्यासवीसयः एवंभूता मरुतः शुभे शोभायै स- मानं सद्गुरूपं अजि आभरणं आ अजन्ते स्वकीयावयवेषु अभिव्यक्तीकुर्वन्ति । कामाति० पूरणः ॥

४. हे मरुतः वो युष्मदीया सा प्रसिद्धा दिव्यन् हेतिः कृधक अस्तु अस्मत्तः पृथग्भ- वन् । यत् यद्यपि वयं वो युष्माकं आगः अपराधं पुरुषता पुरुषतया मनुष्यत्वेन कराम करवाम मनुष्याणां क्षिप्रमाग इत्यर्थः हे यजत्राः यजनीया मरुतः वो युष्मदीयायां तरयां दिद्युति अपि ईषदपि मा भूम । चनिष्टा अन्नवत्तमा अतिशयेनान्नप्रवेत्यर्थः वो युष्मदीया सुमतिरनुमहबुद्धिः अस्मि अस्मास्वस्तु ॥

५. अत्रास्मिन् कृते चित् अस्मदीये यज्ञकर्मण्येव मरुतो रणत रमन्ताम् । कीदृशा मरुतः । अनवद्यासः अनिदिताः शुचयो दीप्तिमुक्ताः पावकाः शोधकाः एवंभूता इति । किञ्च हे मरुतः यजत्रा यजनीया युयं नोऽस्मान् सुमतिभिरनुमहबुद्धिभिः सुद्युतिभि- र्हेतुभिर्वा प्रावत प्रकर्षेण पालयत । तथा नोऽस्मान् वाजोभिर्वाजैरैः पुष्यसे पोषार्थं प्र निरत प्रवर्धयत ॥

(P. 92.) ६. उतापि च स्तुतासः एवमस्मानिः स्तुताः मरुतः हवीषि व्यन्तु भक्ष- यन्तु । कीदृशाः । विश्वेभिर्विश्वैः नामभिरुक्कैः सहिता नरो नेतारः । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुत नोऽस्मदीयायै प्रजायै संततये अमृतस्य अमृतमुक्कं ददात वत्त । तथा हविषो रातुर्धेजमानस्य सूनृता सूनृतानि सुधु नृत्यन्ति शोभनयोग्यानि मघानि धनानि जिगृत उद्गिरत प्रयच्छतेत्यर्थः ॥

७. हे मरुतः स्तुतासः एवमस्मानिः स्तुताः विश्वे खर्वे यूयं ऊती ऊत्या रक्षयन्तु सहिता सूरिन् स्तोतृन् अच्छाभिलक्ष्य सर्वतस्तत् सर्वतातो यज्ञे आ जिगमत् आ- गच्छत । ये मरुतः स्मना आत्मनैव नोऽस्मान् शतिनः शतसंख्याकान् वर्धयन्ति । यथा वयं पुत्रपौत्रादिभिः शतिनो भवेम तथा वर्धयन्तीत्यर्थः । ते यूयमाजिगातेति पूर्वण संबंधः । एवंभूता मरुतो यूयं सर्वदास्मान्पोलयन्त ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थं सप्तविंशो वर्गः ॥

प्र साकमुक्ष इति षड्वचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैदुषं मरुदेवताकम् । अनुक्रान्तं च । प्र साकमुक्षे षडिति । गतो विनियोगः ॥

१. हे स्तोतारो यूयं साकमुक्षे संततं वर्षित्रे गणाय मरुत्समूहाय प्राच्यत स्तोत्रं प्रोच्चारयत । यो मरुद्गुणो वैव्यस्य देवसंबन्धिनः धाम्नः स्वर्गाख्यस्य स्थानस्य तु विष्मन् वृद्धिमान्भवति सर्वभ्यो देवेभ्यः प्रवृद्ध इत्यर्थः । तस्मै गणायेति पूर्वण संबन्ध । उतापि च मरुतः महित्वा स्वकीयेन महत्त्वेन सहिताः रौदसी द्यावापृथिव्यौ क्षोर्षन्ति भञ्जन्ति । तथा निर्वृतेभूमेः अवशादन्तरिक्षाच्च नाकं स्वर्गं नक्षन्ते व्यामुर्वन्ति ॥

२. हे भीमासो भीमाः विमन्यवः प्रवृद्धमतयः अयासो गन्तारः इति त्रीणि सं. बोधनानि । एवंभूता हे मरुतो वो युष्माकं जनूजन्म त्वेष्येण दीप्तेन रुद्रेण बभूवेति शेषः । उतापि च ये मरुतः महोभिस्ते जोभिः ओजसा बलेन च प्रसन्ति प्रभवन्ति तेषां वो युष्माकं यामन् यामनि गमने विश्वः स्वर्गं सूर्यस्य द्रष्टा सर्वो जीवसंपूरः । यथा स्वर्गतरिक्षं तत्पश्यतीति वृक्षः स्वर्गं सर्वस्य उत्तिष्ठति इत्यर्थः । भयते बिभर्ति ॥

३. हे मरुतो यूयं मघवद्भ्यो हविर्लक्षणान्नवद्भ्योऽस्मभ्यं बृहन्महत वयोऽन्नं दधात प्रयच्छत । नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनं स्तोत्रं जुजाषन्नित् संवन्तामैव । गतो मरुद्भिः प्रष्टुः अन्वा मार्गः जंतुं प्राणिनं न वि तिराति नाहन्ति । उदकैनाप्याययत्येव । यथा वितिरातिवर्धनार्थः । नेति चार्थः । मरुद्भिर्गतो मार्गश्च जंतुं वर्धयति । तथा नोऽस्मान् स्पर्हाभिः स्पृहणीयाभिरुतिभी रक्षाभिः प्र तिरेत प्रवर्धयते ॥

(P. 93.) ४. हे मरुतः युष्मोतः युष्माभी रक्षितः विप्रः स्तोता शतस्वी शतसंख्योपेतधनवान्भवति । युष्मोतः युष्माभी रक्षितः अर्वा अभिगता सहस्रि शत्रुणामभि-भविता स्तोता सहस्री सहस्रधनवान्भवति । युष्मोतः युष्माभी रक्षितः सन्नाद्र सन्नाद्र जययुक्तो भवति । उतापि च वृत्रं शत्रुं हन्ति युष्मद्रक्षको हिनीस्ति । हे धृतय कप-यितारो मरुतः वो युष्माभिर्वत्सं तत्प्रसिद्धं देणं धनं प्रास्तु प्रभूतं भवतु ॥

५. मीळद्वयः कामानां वर्षितुः रुद्रस्येश्वरस्य पुत्रान् तान्मरुतः आ विवासे अहं तोता परिचरामि । ते मरुतः नोऽस्मभ्यं कुर्वन्त बह्वृत्स्वः पुनः भूयः नंसन्तं नवन्तां अभिमुखा भवन्तु । कुर्वन्तु बह्वृत्स्वः पुनः शब्दार्थस्य लक्ष्यत्वात्पुनः शब्दग्रहणं किमर्थं आदर्शार्थम् । सस्वर्ता अन्तर्हितेन अप्रकाशेन यत् येन एनसा जिहीळिरे मरुतः कुभ्येषु आविः प्रकाशेन यत् येन एनसा च जिहीळिरे सुराणाम् क्षिप्राणां मरुतां सर्वेषां तदुभयमेनोऽपराधं अव ईमहे स्तोत्रेण त्वयम्पनयामः ॥

६. मघोनां धनवतां मरुतां संबन्धिनी सुष्टुतिः या शोभना स्तुतिः आस्मिन्सूक्ते कृता सा स्तुतिरस्माभिः प्र वाचि प्रोक्तासीत् । मरुतः इदमीदृग्भूतं सूक्तं जुषन्तं संवन्ताम् । हे वृषणः कामानां वर्षितारो यूयं द्वेषो द्वेषांसि शत्रून् आराधित वृषादेव युक्षो अस्मत्सः पृथक्कृत । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सर्वदा रक्षत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थोऽष्टाविंशो वर्गः ॥

यं त्रायध्व इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका । यं त्रायध्वे द्वादश त्रिप्रगाथादि नवम्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यो ऽत्यातुष्टुमौत्री मृत्युविमोचिनीति । आद्यात्तृतीयापंचम्यो बृहत्यः द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सप्तोबृहत्यः सप्तम्यष्टम्यावनुक्त-
त्वाच्चिष्टुर्भौ नवमीदशम्येकादशयो गायत्र्यः द्वादश्यनुष्टुप् । सा च स्मरदेवताका ।
शिष्टा मारुत्यः । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

१. हे देवासो देवाः इहमिदंभितो भयहेतोः यं स्तोतारं त्रायध्वे बाल्यध्वे । यं च स्तोतारं नयथ सन्मार्गं प्रापयथ हे अग्ने वरुण मित्र अर्यमन हे मरुतः एवंभूता हे देवाः नमै स्तोत्रं शर्मं सुखं यच्छत दत्त ॥

२. हे देवाः युष्माकं युष्मदीयेन अवसा रक्षणेन प्रिये अहनि सर्वेषां देवानां प्रियभूते मृत्याभिधाने दिवसे ईजानः इष्टवान् जनः द्विषः शत्रून् तरति आक्रामति । स यजमानः श्रयं स्वकीयं निवासं प्र तिरते प्रवर्धयति । यो यजमानः वो युष्मभ्यं मही-महांति इषः हविर्लक्षणान्यत्रानि वराय निवारणाय यूयं नान्यत्र गच्छत अस्मदीयान्येव हवींषि स्वीकुरुतेति निरोधनं कर्तुं वि वाशति विशोषेण व्रशति । अत एव स स्वकीयं निवारं वर्धयतीत्यर्थः ॥

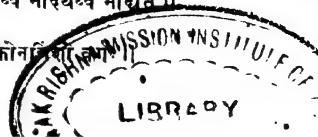
(P. 94) ३. वसिष्ठ ऋषिः वो युष्माकं मध्ये चरमं चन अवरमपि नहि परिग-
संतं वर्जयित्वा न स्तौति । किंतु सर्वानेव युष्मान् स्तौतीत्यर्थः । अद्यास्मिन्दिने
अस्माकमस्मदीये सुते सोमे अभिषुते सति हे मरुतः कामिनः सोमं कामयमानाः
विधे यूयं सचा संगत्य पिबत पतुं कुरुत ॥

४. हे मरुतः वो युष्मदीया ऊती रक्षा घृतनासु युद्धेषु नहि मर्धति न खलु हिनस्ति ।
शत्रुभिः कृतां हिसां न सहत इत्यर्थः । हे नरो नेतारो यूयं यस्मै जनाय अराध्वं कामा-
नध्वं तं जनं न हिनस्तीति संबंधः । नवीयसी नवतरा वो युष्मदीया क्षुमतिरनुग्रह-
बुद्धि अभ्यावर्त्त अस्मानभ्यावर्तताम् । तथा हे पिपीषवः सोमपानकामा यूयमपि नूयं
विप्रं यात आगच्छत ॥

५. हे पृथ्विराधसः परस्परवृष्टानि सुसंहतानि राधंसि येषां ते हे मरुतो यूयं अ-
पांसि सोमलक्षणानि हवींषि पीतये भक्षणार्थं छुल्लुटु आ यातन आयात । हि ज्यस्मा-
त्कारणात् हे मरुतो वो युष्मभ्यं इमा इमानि हव्या हव्यानि हवींषि परे अहं व्रशमि
अतः कारणाद्युयं अन्यत्र मो घु गंतन मा गच्छत ॥

६. हे मरुतो यूयं नोऽस्मदीये बर्हिः कुशमये बर्हिषि आ सवत च उपविशत ।
स्वर्हाणि स्पृहणीयानि वसु वसूनि धनानि सत्वै अस्मभ्यं वातुं नोऽस्मानवित च-
आगच्छत च । हे मरुतः अज्ञेधंतः अहिंसंतो यूयं इहास्मिन्यज्ञे मधो मक्करे सोम्ये
सोमात्मके हविषि स्वाहा स्वाहाकारेण मादयाध्वे मादयाध्वं मायत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थं एकोनविंशतिसूक्तम्

७. सस्वः संतर्हिता मरुतः सन्वः स्वकीयान्यंगानि शुभमानाः अलंकरणैः शोभ-
यन्तो मरुतः नीलपृष्ठाः अस्तिवर्णाः हंसासो हंसा इव आपसन् आपतन्तु आगच्छन्तु ।
विश्वं शर्धः व्याप्तो मरुङ्गणः मा मां अभितः समंतात् नि षेदं क्षिपेदु स्तिषीदितु ।
तत्र दृष्टांतः । सखेनऽस्मदीये यज्ञे मरुतो हृष्यतः रणवाः रमणीयाः नरो न मनुष्याः
इव तद्वन् ॥

(P. 95.) ८. साकमेधेषु मरुङ्गणः सांतपनेभ्य इत्यस्य यो नो मरुत इति
पूर्वानुवाक्या सांतपना इति मिति याज्या । तथा च सूत्रितम् । सांतपना इदं हवियो
नो मरुतो अभि दुर्हणायुरिति ॥

हे वसवः प्रतस्था हे मरुतः नोऽस्मदीयानि चित्तानि दुर्हणायुः अशोभनं कुध्यन्
तिरः सखैस्तिरस्कृतो यो जनः अभि जिघांसति आभिमुख्येन हंतुमिच्छति । स
जनः दुहः पापानां द्रोणध्वंरुणस्य पाशान् अस्मासु प्रति स मुचीष्ट बध्नीयात् । यूयं तं
जनं तपिष्ठेत् तप्ततमेन हन्मना हननसाधनेनायुधेन हंतन हत हिंस्त ॥

९. सांतपनाः शत्रूणां संतापकाः हे मरुतः इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हविः युष्मभ्यं
कल्पितमिति शेषः । हे रिशावसः रिशतां हिंसतां असितारः रिशानामत्तारो वा यूयं
युष्माकं युष्माकं ऊती ऊत्या रक्षया तत्तादृशं हविर्जुष्टेन सेवध्वम् ॥

*१०. गृहमेधास इति गृहमेधीयस्य हविषोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । गृहमेधास
आ गत प्र बुध्न्या व ईरते महांसीति ॥

गृहमेधासः गृहे क्रियमाणो यज्ञो येषां ते सुदानवः शोभनराना हे मरुता यूयं
युष्माकं युष्माकं ऊती ऊत्या रक्षया युक्ताः आ गत अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छत । हे
मरुतः मापभूतन अपगता मा भवत भू प्राप्ताविति धातुः ॥

*११. वैश्वदेवे पर्वणि मारुतस्यानुवाक्येहेह व इत्येषा । सूत्रितं च । इहेह व स्वन-
वसः प्र चित्रमर्के गृणने तुरायति ॥

हे स्वतवसः स्वायत्तबलाः स्वयं प्रवृद्धा वा हे कवयः क्रांतिवर्तिनः सूर्यत्वच-
सूर्यवर्णा एवंभूता हे मरुतो यूयं इहेह इहेव वः युष्मदीयं यज्ञं आ वृणे आभजामि
कल्पयामि ॥

१२. अत्र शौनकाः ।

त्रिरात्रं नियतोऽपोभ्य श्रपयेत्पायसं चरुम् ।

तेनाहुतिशतं पूर्णं तुडुयाच्छसितव्रतः ॥

समुद्दिश्य महादेवं व्यंबकं व्यंबकेत्युवा ।

एतत्पर्वशतं कृत्वा जीविष्वर्षशतं सुसी ।

इति पंचमस्य चतुर्थे विशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दै निवारयन् ।

गुमर्थोऽनुरो हेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

* इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यपुरो-
रणे सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये

पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

60.

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
 निममे तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥
 व्याख्याय निगमाभिज्ञः पंचमस्य चतुर्थकम् ।
 अध्यायं सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र यदयं सूर्येति द्वाविंशत् पंचमं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका । यदयं मित्रावरुणं तु वे सौर्याद्येति । मंडलद्वष्टा वसिष्ठ ऋषिः । अनुक्तत्वाच्चिष्टपु छंदः । तु वा इत्युक्त-
 त्वादेतद्व्याख्यानं सप्त सूक्तानि मित्रावरुणदेवत्यानि । आद्या सूर्यदेवत्या । विनियोगो
 लंगिकः ॥

१. हे सूर्य सर्वस्य प्रेरक एतन्नामक देव उद्यन् उद्यंस्त्वं यद्यदि अद्या-
 स्मिन्ननुष्ठानकाले ऽस्मान्भवः श्रूयाः किमिति अनागाः अनागस इति एते अपापा इति
 यदि देवेषु मध्ये श्रूयाः तर्हि वयम् । हे अस्मिन् अदीनदेव वयं देवत्रा देवेषु देवानां मध्ये
 मित्राय वरुणाय च सत्यं अविर्तयं स्याम अनागसो भवेम । किंच हे अयमन् रातः त्वां
 गृणत स्तुवंतः तव प्रियासः प्रियाः स्याम त्वत्प्रेमविषया भवेम । यद्वोत्तरार्धे 'एकं
 वाक्यम् । हे अस्मिन् हे अयमन् उक्तलक्षण देव वयं देवेषु मध्ये त्वां गृणतः तत्रैव प्रियाः
 स्याम । यदि मां देवेष्वपापं श्रूयास्तर्हि तेऽयमनपराधीत्यनुगृहीतत्वां स्तुत्वा तव प्रिया
 भवेयमित्यर्थः ॥

२. हे मित्रावरुणा एषः पुरतो दृश्यमानः स्यः सः सर्वः स्तुत्यत्वेन प्रसिद्धः
 सूर्यः उभे द्यावापृथिव्यावभि अभिलक्ष्य उदेति उमन् अंतरिक्षे गच्छन् । स विज्ञेयते ।
 विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य च गोपाः गोपायिता । किं कुर्वन् ।
 मतेषु मनुष्येषु स्थितर्त्तनं ऋजुं ऋजूनि सुकृतानि वृजिनानि पापानि च पश्यन् ॥

(P. 96.) ३. हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवयोरगमनाय संधस्थान सह-
 स्थानादंतरिक्षादंतरिक्षे सप्त सर्पणस्वभावान् तत्संख्याकान्वा हरितो हरिद्वर्णानिश्चान-
 युक्त युक्तवाच्ये । हरित आदित्यस्येति हि निरुक्तम् । या हरित ईमेन सूर्ये देवं
 पृताचीर्पृतांचना उक्त्वत्ययः उक्त्वप्रदा इत्यर्थः तादृश्यः सत्यो वहति ता अयुक्त ।
 अपोदितः सन् धामानि स्थानानि लोकान् जन्मानि जन्मभाजः प्राणितै
 इत्यर्थः तांश्च युवाकुः युवां कामयमानो यो देवः सं-चष्टे सम्यक् पश्यति श्रुयेष्व
 गोश्रुथानीव श्रुथपाः स यथा सर्वश्रुथं तद्वान्तरेणोच्यन्ति च सम्यक् पश्यति तद्व-
 त् लोकान्प्राणितश्च पश्यति ॥

४. हे मित्रावरुणौ वां युवयोरर्थाय पृक्षासोऽन्नानि चरपुरोडाशादीनि मधुमेतौ
 माधुर्योपेतानि तत्साधनान्योषध्यादीनि वा उद्दृष्टुः संपादितान्यासन् । सूर्यश्च शुक्रं
 वानं अर्णं अर्णवमंतरिक्षं आरुहन् आरोहति । यस्मै सूर्याय तद्गमनार्थमादित्या आदिते ?
 पुत्रा देवा अध्वनो मार्गान् ररंति विलिखंति साधयंति कं ते मित्राऽस्यैवा वरुणश्चैतं
 त्रयोऽपि देवाः स जोषसः रामानप्रीतयः संतुः स देव आरुहति ॥

५. इमे मित्रोऽर्थमा वरुणश्च त्रयोपि अनुतस्य पापस्य भूरेः प्रभूतस्य चेतारो हतारः सन्ति भवति हि इमे मित्रोदय क्रतस्य यज्ञस्य दुरोणे गृहे वष्टुः वर्धते हविषा स्तुत्या च । कीदृशास्त्रे । शम्भासः सुखकरा अदितेः पुत्राः अदब्धा अहिंसिताः ॥

६. इमे आदित्या मित्रो वरुणश्च एतद्व्यमर्त्यम्णोऽप्युपलक्षणं एते वृद्धास्तुर्दभाः अनभिभाव्या अचेतसं चित् अप्रज्ञानं अनुष्ठानविषयज्ञानरहितमपि वक्ष्ये । अपि क्रतुं सुचेतसं प्रकृष्टज्ञानवर्तं पुरुषं कर्तारं कर्मानुष्ठानवर्तं वर्ततो गच्छन्तोऽने दुष्कृतं तिराश्चत तिरो नयन्तोऽस्मान् सुपथा शोभनेन मार्गेण नयन्ति प्रापयन्त्यभिमत यज्ञं स्वर्गादिकं वा ॥

इति पंचमस्य पंचमे प्रथमी वर्गः ॥

७. इमे मित्रादयो देवोऽपि सुलोकस्य पृथिव्याश्च संबंधिनः अनिमिषा अनिमेषेण सर्वथा चिकित्वांसो जानंतः के अचेतसं अज्ञानं नयन्ति प्रापयन्ति कर्माणं । प्रव्राजे चित् प्रवणेऽपि अत्यंतनिम्नेऽपि देशे नद्यो नद्याः गाधमस्ति भवति युष्मत्सामर्थ्यात् । ते महान्तो नोऽस्माकं अस्य विष्पितस्य व्यासितस्य कर्मणः पारं पपन् पार यन् नयन्तु ॥

(P. 97.) ८. यच्छर्म सुखं गृहं वा गोपावत् रक्षणेपितं भद्रं स्तुत्यं आर्शतिरवीनोऽर्जमा अदितिर्वा मित्रो वरुणश्चैतं त्रयो देवाः सुभासे सुशानाय मह्यं यच्छति प्रयच्छति तस्मिन् शर्मणि तोकं पुत्रं तनयं तरुणादिकं अथवा तनयशब्दोऽपत्यसामान्यवर्त्तनः 'भार्यं' बलवन्तं पुत्रं आ सर्वतो कथाना धारयन्तो वयं हे तुरासः गमनाय त्वरमाणाः देवहेळन्तं देवानां मित्रादीनां कोपनं मा कर्म मा कार्म ॥

९. हे मित्रादयः सोऽस्मद्देवी वेदिं यागसाधनं, होत्राभिः वाङ्मैतत् वायुपाणिं स्तुतिभिः सार्धं अवयजेत वेद्यां कर्माणि कुर्वन् वेदान् न स्तुत्यादित्यर्थः । अवपूर्वो य जतिस्त्यागार्थः । स किं प्राप्नुयादिति तत्राह । वरुणधृतः वरुणेन त्वया हिसितः स कार्श्विद्विषो हिसाः प्राप्नुयादिति शेषः । अस्मास्त्वय्यमा देवो द्वेषोभिः द्वेषोभिः रक्षःप्रभृतिभिः परि वृणक्तु वर्जयतु । उरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं सुभासे शोभनदानाय मह्यं प्रयच्छतं हे वृषणा वर्षकौ कामानां मित्रावरुणौ ॥

१०. एषां मित्रादीनां समृतिः संगतिः संहतिर्वा सस्वः अंतर्हिता निगूढा त्वेषी वीसा च भवति । तादृशा एते अपीच्छेन एतदप्यंतर्हितनाम निगूढेन सहसा बलेन संहन्ते, अभिभवन्त्यस्मद्वैष्टुः । किञ्च हे वृषणोऽभिमतवर्षका मित्रादयो युष्मद्युष्मन्तो भिर्या भीत्या रेजुमाताः कंपलना भवन्ति विरोधिनः यस्मादेवं तस्मादक्षस्य युष्माकं बलस्य महिना महिम्ना महस्त्वेन नोऽस्मभ्यं मूळत उपदद्यां कुरुत ॥

११. यो यजमानो ब्रह्मणे परिवृद्धस्वकर्मणे युष्मत्स्तोत्ररूपाय सुमतिं शोभनां ब्रह्मि आ यजाने आयजते यजतिरत्र राने ददाति करोति । किमर्थम् । वाजस्य अन्नस्य सातो राने निमिने परमस्थीत्कृष्टस्य रायो धनस्य च सातो तस्य अर्थः ईदृशयति स्तुतीः प्रेरयतीत्यरिः स्तोता तस्य मन्त्र्यु स्तोत्रं मघवानो वानवंतोऽयमादयः सीक्षन्तं सञ्चन्ते । सेवित्वा च तस्य उरु क्षयाय विस्तीर्णनिवासाय सुधातु सुधां शोभनस्थानं चाक्रिरे कुर्वन्ते ॥

५२. अनया स्तुतिमुपसंहरति । हे देवा देवौ मित्रावरुणौ युवभ्यां युवाभ्यां यज्ञेषु इयं पुरोहितिः पुरस्क्रिया पूजा स्तुतिलक्षणा अकारि कृताभूत् । तां सेवित्वा विश्वानि सर्वाणि दृग्धं दुर्खानि गंतव्यानि आपदः तिरः तिरस्कुरुतम् । तथा कृत्वा नोऽस्मान्निवृत्तं पारयतम् । शिष्टो गतः ॥

इति पंचमस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

61.

(P. 98.) उद्वां चक्षुरिति सप्तचैष्टं सूक्तं वसिष्ठस्यायं त्रैष्टुभं मित्रावरुणम् । उद्वां समेत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लेखिकः ॥

१. हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवयोर्द्यौतमानयोर्वा युवयोश्चक्षुः प्रकाशकं तेजः सुप्रतीकं शोभनरूपं एवंप्रकारः सूर्यः तत्सन्वान् तेजो विस्तारयन् उदेति उद्गच्छति । अर्थादितो यो देवो विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि अभि चष्ट अभिपश्यति स देवो मर्त्येषु प्रवृत्तं मृत्युं स्तोत्रं कर्म वा आ चिक्रेत आजानाति ॥

२. हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि स प्रसिद्धा विप्रो मयावी कृतावा यज्ञवान् र्षिर्धभूत् चिरकालं श्रोता एवमुक्तलक्षणो वसिष्ठ इत्यतिशेरमतिः । गस्य ऋषेर्ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि हे सुकृतशोभनकर्माणौ अवाधौ रक्षथ । यत्कर्म शरदो बहून् संवत्सरान् आ पुण्ये आपुरयेथे स उदियति ॥

३. हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवां उरोर्विस्तीर्णायाः पृथिव्या अपि प्र प्ररिचिचार्थे । अत्येवं प्ररिचिच इत्यादिषु प्रशब्दस्य रिरिच इत्यनेन सह संबंधदर्शनादवाप्यचितक्रियाध्याहारैरे रिरिच इति योज्यम् । तथा ऋष्याहुणैर्महता बृहत् स्वरूपतोऽतिमहतो दिवो द्युलोकादपि प्ररिचिचार्थे हे सुदानु शोभनदानौ । किंच ओषधीषु विद्युः प्रजासु निमित्तभूतासु प्रजासु चेति वा स्पशो रूपं वधाये धारयेथे । किं कुर्वन्तौ । ऋषयः सत्यान् यतो विवेकात्सत्येन गच्छतो जनान् अनिमिषमव्यवधानेन सर्वेषां रक्षमाणा पालयन्तौ ॥

४. हे ऋषे मित्रस्य वरुणस्य च धाम लेखस्थानं शंस स्तुहि । ययोर्वैवर्ग्योः शुभो बलं रोदसी आवापृथिव्यौ सह वर्तमाने महित्वा स्वमहत्त्वेन बद्धधे बभूविति पृथक्स्थापयति इयं पृथिवीयं द्यौरिति पृथक्करोति । आवापृथिवी सहस्तामिति श्रुते । अयज्वान् अन्ननुष्टातृणां मःसाः कालावयवो अवीरा अपुत्रा एवायन् यंहु गच्छन्तु । नद्विपरीतो यज्ञमन्मा यज्ञार्थं गतिमान् यज्वा वृज्जनं बलं प्र तिराते प्रवर्धयन्तु प्रपृष्टीस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

५. हे अमरा अमृदौ हे विश्वा व्यासौ हे वृषणौ वर्षितारौ युवां इमा इमानि स्तुतिवचांसि क्रियन्ते यासु स्तुतिषु चित्रं आश्चर्यं न दृश्यते न कश्यत् न यशं न पूजा दृश्यते युवाभ्यां माहम्नोऽऽ महत्त्वात् प्रयत्नेन क्रियमाणमपि स्तोत्रं न चमत्कर्तुं

तीत्यर्थः । जज्ञानां अनुता अस्तुत्यविषयाणि स्तोत्राणि दुष्टो प्रोम्धारः सच्यंते संकेतं न महांतः । वां युवाभ्यां क्रियमाणानि निष्पन्नि अंतर्हितानि रहस्यान्यपि स्तोत्राणि अचित्ते अज्ञानाय अभूवन् भवन्ति ॥

(P. 99.) ६. हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्यज्ञं नमोभिर्नमस्कारैः स्तुतिभिः समु मह्यं संपूजयाम्यहम् । तदर्थं हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां सबाधो बाधायुक्तोऽहं हवं आह्वयामि बाधापरिहाराय । वां युवां ऋचसे संक्षिप्तं नवानि नूतनानि स्तुत्यानि वा मन्मानि स्तोत्राणि प्र भवत्वित्यध्याहारः । कृतानि मया समूहीकृतानि इमानीदृशानि क्रियमाणानि ब्रह्म परिवृद्धानि स्तोत्राणि युवां जुजुषम् प्रीणयन्तु ॥

७. इयं देवति सप्तमी गता (६०. १२.) ॥

“ इति पंचमस्य पंचमे तृतीयो वर्गः ॥

62.

उत्सूर्य इति षडृचं सप्तमं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका । उत्सूर्यः षष्ठाद्यास्तिस्रः सौर्यः इति । वासिष्ठ ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः । आद्यास्तिस्रः सूर्यदेवत्याः शिष्टा मित्रावरुणदेवत्याः । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

१. सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवः बृहत् अत्यधिकं पुरु पुरुणि बहूनि अर्चाषि तंजांसि उत्थेत् ऊर्ध्वं अयति । किं प्रति । मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा सर्वाणि जनिम जनिमानि जनान् । जनशब्दः संघवचनः तान्प्रत्युत्थेत् । स देवो देवा अहनि संचमानः सन् समो वृद्धो एकरूपः प्रतिनियतः सन् वृद्धयते । तस्मात्पुरुषं पुरुषं प्रत्यादित्यो भवतीति हि श्रुतिः । स देवः कृत्वा सर्वस्य कर्ता कृतः संपादितः प्रजापतिना कर्तृभिः स्तुतिकर्तृभिः सुकृतः स्तुत्या तीक्ष्णीकृतो भूत् भवति ॥

२. हे सूर्य स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान् प्रति पुरः पुरस्तान् उद्गाः उद्गच्छ । कैः माधवैः एभिः स्तोमैभिः स्तोमः स्तुत्यैः एतशेभिः एतवर्णैः स्वार्थिकः शकारो या जरेता युवशा ता पुरुषः कृष्णशवाभ्युत्तरत इत्याश्वित तादृशैः एवैर्गमनशीलैरश्वैरुद्गाः । अथ तथा कृत्वा अस्माभिः स्तुतः सन् नोऽस्मान् अनागसोऽपापान् प्रवोचः । कैभ्यः । मित्रावरुणायाथ्यम्णेऽग्रये च । अत्र सौर्यैर्दूतरेषां मित्रादीनां संकीर्तनं तेषामपि निपातभाक्तास्विरुद्धम् । एवं पूर्वोत्तरत्र च मित्रावरुणेऽर्थमादीनां संकीर्तनमपि विरुध्यते ॥

३. नोऽस्मभ्यं शुरुधः शुचेर्दुःखस्य प्रतिरोद्धारः कृतावानः सत्यवतो वरुणादयः सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनं वि रवंतु वितरन्तु । अथवा शुरुधः उत्कलक्षणाः सहस्रसंख्याकाः ओषधी रवंतु । किंच ते चंद्राः आह्लाकारिणोऽस्मभ्यं उपमं मृत्यं अर्कं अर्चनीयं यच्छन्तु । किंच स्तवाना अस्माभिः स्तुयमाना नोऽस्माकं काममपेक्षितं पूरन्तु पूरयन्तु । हे सूर्य त्वया अनुज्ञाता इति सूर्यस्य स्तुतिः ॥

(P. 100.) ४. हे यावाभूमी यावापृथिव्यौ हे अग्निं अखंडनीये एतद्व्यावा-
भूयोरैकवचनेन संबोधनं हे ऋषे महन्नामैतत् हे महन्मयी नोऽस्मान् त्रासीयां
रक्षतम् । ५. वयं सुजनिमानः शोभनजन्मानो वां युवां जजुः ज्ञातवतः स्म । किंच
वयं वरुणस्य हेळे क्रोधे मा भूम् । तथा वायोर्मा भूम् । तथा नृणां मनुष्याणां प्रियत-
मस्य मित्रस्य हेळे मा भूम् ॥

५. प्र बाहवेति पंचमी मित्रावरुणे पशौ पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । प्र
बाहवा सिद्धं जीवसे नो यद्वह्निं नातिविधे सुतानू इति ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवौ बाहवा युवाभ्यां बाहू प्र सिद्धं प्रसारयतं हविः स्वी-
काराय धनप्रदानाय वा । किमर्थमिति । नो जीवसेऽस्माकं जीवनाय । किंच नोऽ-
स्माकं गव्यमूर्तिं गावो यति गच्छत्यत्रेति गव्यमूर्तिर्गोमार्गभृङ्गिः तां दृणादिप्ररोहाय
पृतेनोदकेन आ समंतात् उक्षतं सिचतम् । किंच नोऽस्मान् जनेऽस्मत्समाने मनुष्य-
समूहे वा नोऽस्मान् अवयतं विश्रुतं कुरुतम् । हे युवाना नित्ययौवनौ सर्वत्र व्याप्तौ
वा युवां मे मम इमा इमानि हवा आह्वानानि श्रुतं शृणुतम् ॥

६. मित्रो वरुणोऽयमा चैते त्रयो देवा नु अद्य नोऽस्माकं त्मने आत्मने आत्म-
हिताय सोकाय पुत्राय च वरिषा धनं दधंतु प्रयच्छन्तु । नोऽस्माकं विश्वा सर्वाणि
गंतव्यानि सुगा सुगमनानि सुपथानि च संतु भवंतु । शिष्टं गतम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

63.

उद्देतीति षड्वचनमैतं सूक्तं वसिष्ठस्यापै त्रैष्टुभम् । आद्याश्चतस्रः पंचम्याः पूर्वार्धश्च
सूर्यदेवत्या अवाशिष्टास्त्रयोऽर्धर्चा मित्रावरुणदेवत्याः । तथा चानुक्रांतम् । उद्देतीति
चार्धपंचमा इति । विनियोगो लैंगिकः ॥

१. उद्देति उद्गच्छत्ययं सूर्यः सुभगः शोभनभाग्यः सुष्ठु भजनीयो वा विश्वचक्षाः
सर्वस्य प्रष्टा मालुषाणां सर्वेषां मनुष्याणां साधारणः । साधारणत्वप्रतिपादकश्रुङ्गिः
पूर्वमुगाहता । मित्रस्य वरुणस्य च चक्षुः प्रकाशकः देवो द्योतमानः । यो विश्वधर्मैव
चर्माणिव तमांसि समविष्यक् सह विचति संवेष्टयति स महानुभक्नो देव उद्देति ॥

२. अयं सूर्यस्य सूर्यः विभ्रन्तिव्यव्ययः उद्देति उद्गच्छति । कीदृशोऽयम् ।
जनानां सर्वेषां प्रसविता सर्वेषु कर्मस्वनुज्ञाता महान् पूज्यः केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकः
अर्णवः उदकप्रदः । किं कुर्वन्नुद्देतीत्युच्यते । समासं सर्वेषामेकारूपमेकमेव चक्रं १-
धागं चरणशीलं रथं वा पर्याववृत्सन् पर्यावर्तयितुमिच्छन् । यत्रयचक्रं धूर्षु रथस्त्रु-
युक्त एजशः एतशवर्णो हरितवर्णोऽश्वो वहति । एको अश्वो वहति सप्तनामैत्युक्तम् ॥

(P. 101.) ३. अयं सूर्यो विभ्राजमानो विशेषेण दीप्यमानः उपसीधुपस्थात् उपस्थे
मय्यर्धेः स्तोत्रभिरनुमद्यमानः सज्जुवेति । किंच एष देवो द्योतमानः सविता मे मह्यं

चच्छ्रुत् उपच्छ्रुदयति कामान् । एष इत्युक्तं क इति । यो देवः समानं सर्वेषां प्राणिनामेकरूपं धाम स्वीयं तेजःस्थानं न प्रमिताति न हिनस्ति न संकोचयति स देव उदेतीति ॥

४. अयं सूर्यो रुक्मो रोचमान उरुचक्षाः प्रभूततेजाश्च सन् द्विवोऽन्तरिक्षादुदेति । यद्वा दिवोऽन्तरिक्षस्य रुक्म आभरणस्थानीयः । कीदृशोऽयम् । दूरे अर्थो दूरगता अर्थोऽन्तेः दूरे प्रार्थ्यमानो वा तरणिस्तारकः भ्राजमानो दीप्यमानः सञ्जयेति । नूनं निश्चयं जनाः सर्वे प्राणिनः सूर्येण प्रेरकेण देवेन प्रसूता अनुज्ञाताः प्रेरिताः संतोऽर्थानि गन्तव्यानि अनुष्ठेयानि अपांसि कर्माणि कृण्वन् कुर्वन्ति ॥

५. यत्र यस्मिन्नन्तरिक्षे अमृता अमरणधर्माणः पूर्वे देवा अस्मै सूर्याय गातुं मार्गं चक्रुः अकुर्वन् तत्प्राप्त्योऽन्तरिक्षं अन्वेति अनुगच्छति । क इव । वीर्येण ग्राह्येन द्येनो न क्षुप्तीयमानो गुप्त्र इव । अयमर्थः सर्वैः सूर्य इत्युक्तम् । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां युवां सूर्ये सूर्ये उदिने सति प्रातःसवने नमोर्निर्ममस्कारैः स्तुतिभिः उतापि च हव्यैर्हविर्भिश्च प्रति विधेम परिचरेम ॥

६. नू मित्र इति षष्ठी गता ॥ (६२. ६.)

इति पञ्चमस्य पञ्चमे पञ्चमो वर्गः ॥

64.

दिवि क्षयंतेति पञ्चमं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे मैत्रावरुणम् । दिवि पंचेत्यनुक्रमणिका । तृतीये छंदोमे प्रउगडास्त्रे आद्यस्तृचो मैत्रावरुणस्य । सूत्रितं च । दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यामा विश्ववाराधिना गतं न इति ॥

१. दिवि सुलोके अन्तरिक्षे पृथिव्यां च वर्तमानस्य रजस उक्कस्य क्षयंता क्षयतिर्य्यक्तर्मा स्वामिनौ अवयः । हे मित्रावरुणौ वां युवाभ्यां प्रेरिता मैत्रा घृतस्य निमिजः उक्कस्य रूपाणि वरीरन् वृक्षे प्रयच्छति । अथवा वां युवाभ्यां घृतस्य निमिजः रूपाणि घृतानीत्यर्थः । ज्ञानि वरीरन् वीर्येन । नोऽस्माकं संबंधि हव्ये मित्राः सुजातः सुष्ठु प्रादुर्भूतः अर्यमा राजा सर्वस्य स्वामी सुक्षत्रः शोभनबलो वरुणश्चेन जुषत संवेताम् ॥

(P. 102.) २. हे राजाना सर्वस्य स्वामिनौ हे महो महत कृतस्योक्कस्य यज्ञस्य गोपा गोपायितारौ सुवर्माजिते परांगवस्वर इति परांगवद्भावात् षष्ठ्याः षष्ठितसमुदायस्य निघातस्त्वं हे सिधुपती नद्याः पालयितारौ हे क्षत्रिया बलवन्तौ युवां अर्वाकं अस्मदभिमुखं आयातं आगच्छतम् । किंच हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे जीरवान् क्षिप्रवानौ युवां नो अस्मभ्यं इक्षामन्नं उतापि च पुष्टिं तस्माभ्यां वृष्टिं च दिवोऽन्तरिक्षात् अव अवस्तात् इन्द्वतं प्रेरयतम् ॥

३. मित्रो वरुणो देवोऽर्थोऽर्थमा चंते त्रयोऽपि नोऽस्मान् तत् तदा यदस्माकं अपेक्षितं तदा साधिष्ठेभिः साधकृतमैः पथिभिर्मार्गैः नयन्तु प्रापयन्तु । किंच नोऽस्मान् सुवाप्तं शोभनवाताय जनाय अरिरर्थमा यथा ब्रवत् अस्मै अनुकंप्य इति ब्रूयात् तथा कुर्वन्तु । अर्थस्य पुनरभिधानमादरार्थम् । देवगोपाः देवा युयं गोपायितारो येषां मस्माकं ते वयं इषा युष्मानिर्द्दोतव्येनाज्जनं सह पुत्रादिसहिता मदेम हृदये ॥

४. हे मित्रावरुणौ यो वं युवयोरितं गतं रथं मनसा तक्षत् स्तौमीति संकल्पयन् । तथा कृत्वा ऊर्ध्वो उन्नतां धीतिं कर्म स्तुतिरूपं कृणवत् कुर्यात् उच्चैः स्तुयात् । एवं कृत्वा धारयद्य यागे धारयेत् हे राजाना स्वामिनौ मित्रावरुणा मित्रावरुणौ ता तौ युवां जनं पृतेनोदकेन उक्षेयां सिचनम् । तस्मै सुक्षितीः शोभननिवासाः प्रजाः तर्पयेथाम् । यथा सुक्षितयो भवन्ति तथा तर्पयेथामिति ॥

५. अनया स्तुतिमुपसंहरति । हे वरुण हे मित्र तुभ्यं युवयोः वायवे वायुर्गता आवित्य स एवायमा तस्मै चैष स्तोमः स्तवः अयामि अकारि । किमिव । शुक्रो हीन सोमो न युष्मभ्यं प्रीतिकरः सोमो यथा वीयते तद्वत् । धियः कर्माण्यस्मदीयानि अविष्टं पुंशोः स्तुतीः जिगृत्वं प्रबुध्यतम् । अन्यद्गतम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

65.

प्रति वां सूर इति पंचचै दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं मैत्रावरुणम् । प्रति वामित्यनुक्रान्तम् । द्वितीये छंदोमै प्रउगशस्त्रेऽप्येष त्वचः । सूत्रितं च । प्रति वा सूर उदिते सूक्तं धेनुः प्रतनस्येति ॥

१. सूर सूर्य उदिते प्रातःसवने मित्रं पूतदक्षं शुद्धबलं वरुणं वां सूक्तैर्देवे आहूये । ययोर्मित्रावरुणयोः अक्षितं अक्षीणं अत एव ज्येष्ठं असूर्यं बलं आचिता आचिते उपचिते श्रूरसंपैरुपेते यामन् यामनि संप्रामे विश्वस्य शत्रुसंघस्य जिगत्सु जेत भवति ॥

(P. 103.) २. ता हि तौ खलु देवौ देवानां मध्ये अमुरा बलवन्तौ अर्या अर्यो नो सर्वस्येश्वरौ ता तौ नोऽस्माकं क्षितीः पुत्रादिरूपाः प्रजा ऊर्जयन्तीः प्रवृद्धाः कर्म कुरुतम् । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वयं वां युवां अद्याम व्यामुयाम । यत्र प्रस्थां युवयोर्व्यामी यात्रा यात्रापुथिन्यौ । सर्वरा तयोः सहभावाद्यमर्थो लभ्यते । अहा च एतद्रात्रैरुपलक्षणं अहोरात्राणि च प्रीपयन् अस्मान् प्याययेयुः ॥

३. ता तौ मित्रावरुणौ भूरिपाशौ प्रभूतबंधनसाधनपाशोपेतौ अनुतस्य यागरहितस्य सेतु सेतुवद्धं कौ रिपवे मर्त्याय वैरिजनाय दुस्त्वयेतू दुरतिक्रमौ भवतः । हे मित्रावरुणा तादृशौ मित्रावरुणौ वां युवयोर्कृतस्य यज्ञस्य युवयोरर्थायानुग्रीयमानस्य यागस्य यथा मार्गेण दुरिता दुःखानि तरेम नावा अपो न प्रभूतान्युदकानीव ॥

४. मैत्रावरुणे पशावा नो मित्रावरुणेत्येषा चतुर्थ्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुण हव्यजुषि युवं वस्त्राणि पविषा वसाथे इति ॥

हे मित्रावरुण मित्रावरुणौ नोऽस्माकं हव्यजुष्टि हविःसेवनवतं यज्ञं आगच्छ-
तमिति शेषः । आगत्य वेळाभिरनैः सह पृथैरुदकैर्गव्युतिमस्मदीयां भूमिं उक्षतं सि-
चतम् । वां युवां प्रति अत्रास्मिन् लोके वरं उत्कृष्टं हविः स्तोत्रं वा, कः अत्र यच्छेदि-
ति शेषः । अतः केवलं कृपयैव विव्यस्य दिवि भवस्य चारोश्चरणीयस्य उद्गः
उद्गकस्य कर्माणि पृष्टी उक्तलक्षणमुद्गं पुणीतं प्रयच्छतम् ॥

६. एष इतोम इति पंचमी गता (६४. ५.)

इति पंचमस्य पंचमे सप्तमोऽवर्गः ॥

66.

प्र मित्रयोरित्येकोनविंशत्युच्येकादशं गूरुं वसिष्ठस्यार्षम् । अत्रेयमनुक्रमणिका ।
प्र मित्रयोरैकोना गायत्रं दशम्याद्यास्त्रयः प्रगीथाः पुरउष्णिक् चतुर्ध्याद्या दशांश-
न्यास्तिष्ठः सौर्य इति । दशमी बृहती एकादशी सतोबृहती द्वादशी बृहती त्रयोदशी
सतोबृहती चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतोबृहती षोडशी पुरउष्णिक् शिष्टा गायत्र्य ।
चतुर्ध्याद्यास्त्रयोदशयता आदित्यदेवत्या चतुर्दश्याद्यास्तिष्ठः सूर्यदेवत्या । आद्यं न्यौ
तुचौ पूर्वदन्मैत्रावरुणौ । अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे आदितो नवर्च-
शस्याः । प्र मित्रयोरैरुणयोरिति नवेति सूचितत्वात् । पृष्ठशानिष्ठवषडहयोः स्तोमश-
ब्दिनिमित्तमावापार्थो आद्याः षडृचः । सूचितं च । प्र मित्रयोरैरुणयोरिति
षडिति ॥

१. मित्रयोरैरुणयोः मित्रावरुणयोरित्यर्थः उभयत्र प्रतिगोपापेक्षया द्विवच-
नत्वं लुविजापयोः बहुप्रातुर्भावयोरैवयोः नोऽस्मदीयः श्रूयः सुखकरो नमस्त्वानन्न-
वान हविर्भिर्युक्तः स्तोमः स्तोत्रं प्रेतु गच्छतु । अहोरात्रं वै मित्रावरुणाविति श्रुति ।
अनयोरहोरात्रापेक्षत्वात्तयोः पुनः पुनरागमनादनयोस्तुविजातत्वम् । अथवा बहुषा
मुपकारायानयोः प्रातुर्भावात्तुविजातत्वम् ॥

२. न्या यौ युवां धारयत । के । न्देवाः आत्रिकर्तारः असुर्याय बलकरणाय । की-
दृशौ युवाम् । सुदृष्टा शोभनबलो इक्षपितरा बलस्य पालकौ स्वामिनौ वा बलप्रदा-
वित्यर्थः । प्रमहसा प्रकृष्टतेजस्को तौ साधयतमित्युत्तरत्रान्वयः ॥

(P. 104.) ३. ता तौ स्तिपा स्त्र्यायत इति स्तयो ग्रहाः सन्पात इति
स्तिपा तनुवा तन्वः पातागौ हे वरुण हे मित्र उक्तलक्षणौ युवां जरितृणां नोऽस्मा-
कं धियः कर्माणि स्तुतिरूपाणि साधयतं सफलवति कुरुतम् ॥

४. यत्तुनमस्माकमपेक्षितं तद्व्याप्तिमन्काले सूर उदिते सति प्रातः सवने अनागा-
पापहन्ता मित्रोऽर्जमा सविता भगश्चैते प्रत्येकं सुवाति प्रेरयेत् । अथवा अनागा मि-
त्रोऽर्जमा सता भवतु । तर्वापिसतं धनं भग्ने भजनीय सविता सुवाति प्रेरयतु ॥

५. स क्षयः स निवासः सुग्रावीरस्तु सुदुः प्रकर्षेण रक्षितास्तु प्रशब्द आदरार्थः प्रकर्षेण तु क्षिप्रं भवत्विति शेषः कर्तव्युच्यते हे सुगानवः सुगाना युष्माकं यामन् यामनि ग्राम्णे सन्ति। क्रीडशानां गमने। ये यूयमागत्य नोऽस्माकं अंहः पापमर्तिपप्रात अतिपारयथ तेषां गमन इति ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमेऽष्टमो वर्गः ॥

६. उतापि च ये मित्रादयस्त्वयः स्वराजः सर्वस्य स्वामिनः अदितिः तेषां माता च सन्ति अदब्धस्य अहिंसितुस्य महो महतो व्रतस्यास्य कर्मणो राजानः स्वामिनः ते ईशते समर्था भवेति अभिमत्तं वातुमिति शेषः। अथैवैव योज्यम्। ते मित्रादयोऽदितिश्च अदब्धस्य व्रतस्य स्वराज ईश्वरास्ते महो महतोऽस्मत्प्रभिमतधनेस्व राजानः स्वामिनः संत ईशतेऽस्मभ्यं तद्वातुम् ॥

७. प्रति वामित्येप त्वत्त्वत्तुर्विशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य पर्यासार्थः। सूत्रितं च। प्रति वां सूर उदिते व्यतरिक्षमतिरदिति ॥

हे मित्रावरुणौ मित्रं त्वां वरुणं च युवां रिशादसं शत्रुणामन्तारं अर्यमणं च प्रति प्रत्येकं गुणीषं स्तुवे। कर्तव्युच्यते। सूरैः सूर्यैः देवे उदिते सति प्रातरित्यर्थः ॥

८. हिरण्यया हितरमणीयेन राया धनेन सहिताय अतृकात्र अहिस्याय शक्तेऽस्माकं बलाय इयमिदानीं क्रियमाणा मतिः स्तुतिर्भवत्विति शेषः। हिरण्येभ्यश्च सुगां मुलुगिति हतीयैकवचनस्य याजादेशः। किंच हे विप्राः प्राज्ञाः इयं मे च स्तुतिर्मेघसातये यत्तलाभाय च भवतु ॥

९. हे देव वरुण ते वयं तव स्त्रोतारः स्याम समृद्धा भवेम। न केवलं वयमेव यज्ञमाताः किंतु सूरिभिः स्तोतृभिर्कृत्विभिः सह। तथा हे मित्र देव ते वयं सूरिभिः सह स्याम भवेम। किंच इषमजं स्वरुदकं च धीमहि धारयामहे ॥

१०. आश्विनशस्त्रे बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथः। सूत्रितं च। बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथा इति। वशरात्रे पञ्चमेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप्ययं प्रगाथः। सूत्रितं च। बहवः सूरचक्षस इमा उ वां विविष्टय इति ॥

बहवो महान्तः सूरचक्षसः सूर्यसदृशप्रकाशाः सूरः प्रकाशको येषामिति वां अभिमजिह्वा अभिरेव जिह्वा अदनसाधनं येषां तादृशाः। कृतावृधो यज्ञस्य व-
र्धयितारो मित्रादयः। किंच ये त्रीणि विश्वानि व्यासानि विद्वानि भिद्व्यादिस्थानानि
अित्याशीनि परिभूतिभिः परिभातुकैः धीतिभिः कुर्मोमः येमुः प्रयच्छति ते क्षत्रमाशत-
त्युत्तरत्र संबन्धीयम्। अथवात्रैव ये त्रीणि स्थानानि प्रयच्छति ते बहुत्वाद्विगुणो-
पता आगच्छत्वित्यध्याहार्यम् ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमे नवमो वर्गः ॥

११. ये मित्रादयः शर्वं संवत्सरं वि दधुः अकुर्वन् आत् अनंतरमेव वासं अनंतरं
अहः अनंतरमाहः साध्यं यज्ञं आत् अनंतरमक्तं शर्वं च कृचं मंत्रांश्च। यद्वा सर्वत्र

आदित्ययमपीत्यर्थे वर्तते । तथा सति क्रमोऽविवाक्षितः । ते मित्रो वरुणो ऽयमा
च त्रयः अनाप्यमन्यैरप्रसंगं क्षत्रं बलं राजानः राजमानाः आशत व्यासवन्तः ॥

(P. 105.) १२. तत्प्रासिद्धमद्यास्मिन्यागकाले वो युष्मान्मनाजहे याधामहे । कैः
साधनैः सूक्तैः । कस्मिन्काले सूर उदिते प्रातःकाल इत्यर्थः । यद्धनं हे ऋतस्योद-
कस्य रथ्यः नेतारो यूयं वरुणावय ओहते यूयमित्यनेन सामानाधिकरण्यासोहत
इत्यत्र पुरुषद्वयस्य ओहध्व इत्यर्थः । तद्धनं मनामहे इति ॥

१३. ये यूयं ऋतावान् ऋतवन्तः यज्ञवन्तः उष्कवन्तो वा ऋतजाताः । उक्त ऋत-
ज्ञार्थः तर्क्यमुत्पन्नाः । अथवा ऋतात्प्रजापतेः संकाशादुत्पन्नाः ऋतावृध उक्ता-
र्थस्य ऋतस्य वर्धयितारः घोरासो घोराः अनुतद्विषः अयदृष्टेष्टारः तेषां वो युष्माकं
सुच्छार्दिष्टमे सुखतमे सूक्ते धने अत्यन्तरमणीयगृहयुक्ते सुखे वा ये वयं ये चान्ये सूर्य-
स्तोतारः ते सर्वे स्याम भवेम ॥

१४. सोमातिरेके माध्यंदिनसवने नैमित्तिके शस्त्रे उदु त्यदित्ययं प्रगाथोऽनुरूप
सूत्रितं च । बण्महाँ असि सूर्योदु त्यदृशतं वपुरिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपार्थित
चातुर्विधिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽयमेव वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तु च । सूत्रितं च ।
उदु त्यदृशतं वपुरुदु त्ये मधुमत्तमा इति ॥

त्यक्तत्वं वर्शतं वर्शनीयं वपुर्मंडलं विवोऽन्तरिक्षस्य प्रतिहरे समीप उदु एति
उद्वेति । उ इति पूरणः । यवीं यक्षेत्तन्मंडलं आशुः शीघ्रगामी एतशः एतवर्णोऽश्वो वर्हति
धारयति । किमशम् । विश्वस्मै सर्वस्मै अरं चक्षसे सम्यक् सर्वलोकवर्शनाय ॥

१५. शीर्ष्णः शीर्ष्णः सर्वस्यापि शिरसः तृतीयार्थे पंचमी स्वस्वाशिरसंत्यर्थः ।
अयं वर्हतीत्यनेन संबध्यते । अथवा शिरःशब्देन तद्वान्पवार्यो लक्ष्यते वीप्सया
तस्य कात्स्न्यमुच्यते सर्वस्य श्रेष्ठमित्यर्थः । जगतो जंगमस्य तत्पुषः स्थावरस्य
पतिं स्वामिनं रथे वर्तमानं सूर्यं विश्वं रजः समया सर्वलोकस्य समीपे अभितः
परितः समयेत्यादिना समयाशब्दयोगात् द्वितीया सप्त सप्तसंख्याकाः स्वसारोऽन्य-
निरपेक्षेण स्वयमेव सरंत्यो हरितो हरितवर्णा अश्वो वर्हति ॥

इति पंचमस्य पंचमे वरामो वर्गः ॥

१६. तत्प्रासिद्धं चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं देवहितं देवानां हितं तेषां हविस्वीका-
रस्मैतरीयाधीनत्वात् । अथवा देवेन हितं शुक्रं निर्मलं सूर्यमंडलमुच्चरत उद्वच्छति ।
तच्छ्रुतः शतं शतसंवत्सरं पश्येम जीवेम शरद्ः शतं पुनः श्रुतिराश्रयार्था ॥

१७. पृष्ठपाभिप्लवषडहयोः स्तोमनिमित्ते आवापे काव्येभिरक्षभ्येति हवः ।
काव्येभिरक्षभ्येति तिस्र इति हि सूचितम् ॥

(P. 106.) हे अश्वभ्या अश्वेभनीयौ हे वरुण त्वं मित्रश्च युमतं युतिमतौ युवां
काव्येभिरस्मत्कृतैः स्तोत्रैरायातम् । किमर्थम् । सोमपीतये सोमपानाय ॥

१८. हे वरुण त्वं मित्रश्च अश्वहा अश्वोऽश्वारौ युवां विवो, युसंबोधिन्यो धामनि
धामन्यः स्थानेभ्यः पंचम्यर्थे तृतीया । अथवा धामनिस्तेजोभिः विभूतिभिः सार्धं अ

यातं अस्मद्यज्ञमागच्छतम् । आगत्य च आनुजी शङ्खणां सर्वतो हिसको आशतारौ वा धनानां एवंप्रणी संतौ सोमं पिबतम् । तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु अत्र हिंसायामाचानि वा वर्तते ॥

१९. हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे नरा यागनेतारौ आद्विति सोमलक्षणां जुष्टाणौ प्रियमाणौ संतौ आ यातं आगच्छतं यज्ञम् । आगत्य च हे ऋतावृधा यज्ञस्य वर्धकौ युवां सोमं पातं पिबतम् ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चम एकादशो वर्गः ॥

• 67.

प्रति वां रथमिति दशर्चं द्वादशं सूक्तम् । प्रति वां दशश्विनं तु तद्वित्यनुक्रमणिका । ऋषिर्वसिष्ठः । छंदस्त्रिष्टुप् । तुष्ट्यादिपरिभाषयैतदाशान्यष्ट सूक्तान्यश्विदेवव्यानि । प्रातरनुवाके अश्विने ऋतौ त्रैष्टुभे छंदस्येतदादिसूक्तसप्तकं द्वितीयवर्जं शंस्यम् । तथा च सूत्रम् । प्रति वां रथमिति सप्तानां द्वितीयमुद्धरेदिति ॥

१. हे नृपती नृणां ऋत्विग्य जमानानां स्वामिनावश्विनौ वां युवयो रथं जरध्वै जरा स्तुतिः स्तोतुं प्रतिगच्छामीति शेषः । के --- ति तदुच्यते । हविष्मता श्विर्धुक्तेन यज्ञियेन यज्ञार्हेण मनसा स्तोत्रेण । यो रथो वां हे धिष्ण्यौ धिषणाहौ धिषणा स्तुतिः वां युवां वृतां न वृत इव अजीगर्जो गरयति प्रबोधयति अस्मान्प्रति गंतुं तं रथमच्छा विवक्षिमावक्षिम् । प्रबोधने वृष्टांश्च । सगुर्न पितरा पुत्रौ मातापितरौ विवक्ष् । अथवा अत्र यो रथो युवामजीगः तेन रथेन गंतुं बुध्यमानौ युवामच्छा विवक्ष्मीति वा योज्यम् ॥

२. अस्मे अस्माभिः समिधानः समिध्यमानः सन् अग्निः अशोचि शीघ्र्यते । तम-सश्चित् तमसोऽपि अन्ताः पर्येताः प्रदेक्षाः उपो अहृशन् उपहृश्यते सर्वैः । केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकः सूर्यो दिवो बुहिनुरुषसः पुरस्तात् पूर्वस्यां शिशि भ्रिये शोभायै जायमानः सन् अचेति ज्ञायते । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरगमनसमयः । अत आगच्छतमिति शेषः ॥

३. हे अश्विना वां युवां सुहोता सुष्टु देवानां स्तोता विवक्ष्णान् स्तुतीनां वक्ताहं हे नासत्या सत्यभूतौ इवमश्विनीवित्यत्र योज्यं स्तोमैः सिषन्ति सेवते । अतः पूर्वार्क अस्मसमिमुखं पूर्वभिः पथ्याभिः पूर्वभुष्णैर्मार्गैः स्वर्विंशं स्वर्गमुदकं वा जानता स्वर्ग-णवता वा वसुमता धनवता च रथेन यातं गच्छतम् ॥

(P. 107.) ४. हे अश्विना अश्विनौ अयोः रक्षित्रोः युवाभ्यां युवाकुः युवां कामयमानोऽहं नूनमद्य स्वभूतो भवामीति शेषः । यद्यस्मात् हे माध्वी मधुरस्य सोमसस्याहौ, मधुविद्यासंबंधिनी वा वां युवां सुते अभिषुते सोमे वसुयुर्वसुका मो इवे स्तीमि अतो वा स्वभूतः वा युवा आवहंतु । के । स्थविरासः स्थूलाः प्रवृद्धाः अन्धाः । एतयोरातिप्रवृद्धत्वात् शीघ्रगतेरपेक्षितत्वाच्च स्थविरैरेव भाव्यम् । आगमनानंतरं भूस्मे अस्माभिः सुपुता सुष्टु अभिषुतानि मधूनि मधुररसान् पिबाथः पिबतम् ॥

८. हे अधिना अधिनौ देवा देवौ युवां प्राचीं ऋज्वीं अमृध्रां अहिंसितां वसुं धनमिच्छन्तीं मे मम धियं बुद्धिं स्तुतिं कर्म वा सासये लाभायोषितां कृतं कुरुतम् । किंच वाज आ संपातोऽपि विश्वाः पुरंधीरस्मवीया ब्रुद्धीरविष्टं रक्षतम् । हे शचीपती शचीति कर्मनाम कर्मणां पालको ता तौ युवां शचीभिः अस्मवीयैः रतुत्यादिरूपैः कर्मभिर्नोऽस्मान् शक्तं प्रयच्छतं धनमिति शेषः ॥

इति पंचमस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

६. हे अधिना अधिनौ तोऽस्मान् आसु धीषु एषु कर्मसु अविष्टं रक्षतम् । तोऽस्मभ्यं अह्वयं अशींण प्रजावत्पुत्राद्युपेतं पुत्रोत्पादनसमर्थं रेतोऽस्तु । वां युवयोऽनुग्रहात् लब्धे तोके पुत्रे तनये तद्पुत्रादौ च तूनुजानाः अभिमतं धनं प्रयच्छन्तः सुरत्नासः शोभनधनाश्च संतो देववीति देवानां वीतिः प्राप्तिर्यस्मिन् तादृशं यज्ञं आ गमम आगच्छेम ॥

७. एष पुरतो वीयमानः स्य स युवयोः प्रियत्वेन प्रसिद्धः सोमो हे माध्वी मधुप्रियाः विश्विनौ वां युवयोः पुरतः निधिः निधिस्थानीयो हितः स्थापितो ऽरमे अस्माभौ रातो वृत्तः संकल्पितः संनिहितः । किमिव । सख्ये सख्यार्थं पूर्वगतत्वेव पुरतो गता वृत्त ईव । स यथा प्रियं जनयन् स्वामिनः पुरतो वर्तत तद्वदित्यर्थः । यस्मादेवं तस्मान् अहेळता अक्रुध्यता मनसा अनुग्रहयुक्तेन चेतसा अवाकं अस्मवमिमुखं आ यातं आगच्छतम् । अभ्रता हव्यं हविः सोमादिकं अभ्रती अभ्यवहरन्ती । कुत्र । मान्सीषु विश्वे मनुष्यरूपासु प्रजासु वर्तमानम् ॥

८. हे अरुणा सर्वस्य भर्तारौ युवयोरेकस्मिन् समाने उभयसाधारणे योगे ऽस्मद्विषये सति वां युवयोः रथः सप्त स्रवतः सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका वा गंगाद्या परि गात् परिगच्छति शीघ्रमागच्छतीत्यर्थः । तद्व्रथानुकूलाः सुभ्रवः सुभ्रवता देवयुक्ताः देवाभ्यां युवाभ्यां युक्ताः अश्वाः शीघ्रगमने न वायन्ति लघुप्यन्ति न श्राम्यन्ते । येऽश्वाः वां धूर्तु रथस्य तरणयः तारकाः शीघ्रगंतारो वहन्ति युवां ते न वायन्तीति ॥

(P. 108.) ९. असश्चता कुत्राप्यसज्यमानौ युवां मघवद्भ्यो धनवद्भ्यो हविष्यद्भ्यो यजमानेभ्यः तेषामर्थाय भूतं हि भवतम् । तेभ्य एवातुरक्तौ भवतम् । अनुग्राह्या एव विशेष्यन्ते । ये राया धनेन निमित्तेन राया युक्ता वा मघवेयं वातव्यं मघं धनं हविर्लक्षणं वा जुनन्ति प्रेरयन्ति यच्छन्ति ॥ श्वे च बंधुं स्नेहेन बभ्रतातीति बंधुः तं स्वसंबन्धितम् ।

अथवा फलेन बभ्रतातीति बंधुरध्वर्यादिः तं सूनृताभिः प्रियसत्त्वात्मिकानिर्वाग्भिः प्रतिरन्ते प्रवर्धयन्ति । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः । किं कुर्वन्तः । गव्या गोरूपाणि अश्वा अभ्ररूपाणि च मघानि धनानि पुंचन्तौऽर्थिभ्यः प्रयच्छन्तः । तेभ्यो मघवद्भ्यो भूतमिति ॥

१०. हे युवाना नित्ययौवनौ नु अद्य युवां मे हवमस्मवीयां स्तुतिं आ श्रुतम् श्रुत्वा च हे अधिनौ इरावत् हविर्भुक्तं वर्तिर्गृहं यासिष्टं आगच्छतम् । आगत्य च रत्नानि रमणीयानि धनानि धत्तं वत्तम् । सूरीन् स्तोतृन् जरतं वर्धयतम् । धातूनामनेकार्थत्वात् । शिष्टं स्पष्टम् ॥

इति पंचमस्य पञ्चमे त्रयोदशो वर्गः

आशुभ्रा यातमिति नवर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धमाश्विनम् । आदित सप्त विराजः अष्टमीनवम्यौ त्रिष्टुभौ । अनुक्रम्यते च । आ शुभ्रा नव सप्ताद्या विराज इति सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

१. हे शुभ्रा वीतौ स्वभ्रा शोभनाभौ हे अभिना अभिनौ आ यातं अस्मद्यज्ञमागच्छतम् । दद्या शत्रूणां क्षपयितारो युवां युवाकीर्युवां कामयमानस्य मम गिरः स्तुनीर्बुधुषाणां सेवमानो भवतमिति शेषः । न केवलं स्तुतिं क्रितुं नोऽस्मदीयानि प्रतिभृता संभृतानि हव्यानि हवींषि च वीतं भक्षयतम् ॥

२. वां वामांसीत्येषा आश्विनशस्त्रयाज्या । सूत्रितं च वां वामांसी मद्यान्य-स्युभया पिबतमश्विनेति ॥

हे अश्विनौ वां युवाभ्यां मद्यानि मरुजनकानि अधांसि सोमलक्षणान्यजानि प्राणेषु प्रास्थिपत गृहीतान्यासन्नित्यर्थः अतो युवां मे मम हविषो वीतये पानाय अरं अत्यर्थं शीघ्रं गतं आगच्छतम् । अर्यः अरैः अस्मद्विरोधिना हवनानि तिरः तिरस्कृत्य नोऽस्मदाह्वानं श्रुतं शृणुतम् । श्रुतमित्यस्य वाक्यादित्वादिनिघातः ॥

३. हे सूर्यावन्मू सूर्यायाः सह रथे वसंतौ वां युवयोः रथः अस्मभ्यमस्मदर्थं इयानो याच्यमानः सन् इयति आगच्छति अस्मद्यज्ञम् । अथवा वां प्रेरयति गमनाय । की-दृशो रथः । मनोजवाः मनोविशः शतोतिः अपरिमितास्मद्विषयरक्षणं । किं कुर्वन् । रज्ज्वां लोकां तिरः तिरस्कृत्य अतिक्रम्य इयतीति ॥

४. यद्यदा वां युवां प्रति देवया देवौ युवां कामयमानः उ इति पूरणः अयम-द्रिः अभिषवयावा सोमसुत् सोममभिषुण्वन् युवाभ्यां युवाभ्यामर्थाय अभिषुण्वन्निति संबंधः । एवं कुर्वन् ऊर्ध्वः उन्नतः सन् विवन्ति उच्चैः शब्दयति तदानीं वल्गुं सुंदरी युवां विप्रा मेधावी यजमानो हव्यैर्हविर्भिः आ ववृतीति आवर्तयति ॥

(P.109.) ५. हे अश्विनौ वां युवयोश्चित्रं चायनीयं यज्ञोजनं धनं अस्ति ह अस्ति खलु न्विति पूरणः तदस्मभ्यं वृत्तमित्यर्थः । अथ तयोः स्तुतिः । अत्र ये एतन्नामकादृषेः पंचम्यर्थे चतुर्थी तस्मान्महत्त्वंतं कर्त्तव्यं नि युयोतं पृथक्कृतम् । योऽङ्गिः प्रियः सन् स्तोदत्वाद्युवाभ्यां प्रियभूतः सन् युवाभ्यामेव कृतमोमानं रक्षणं सुखं वधत धारयति ॥

• • इति पंचमस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

६. उतापि च हे अभिना अभिनौ वां युवयोः कर्म कुर्वते जुरते जूर्णाय हविर्दे-हविरात्रं च्युवानायैतन्नामकाय महर्षये त्यक्तप्रतीत्यं प्रतिगमनं तत्तस्य रूपस्य प्रत्यासन्नै भूत् अभूत् । किं तदिति । यद्वर्षी रूपं इत ऊति इतोऽगमनाख्यं मृत्योः सका-शादिति प्रामिरूपं अधि धत्थः अभ्यधत्तम् । युवं च्यवानमश्विना जरतं पुनर्युवानं चक्रुः शचीर्भिरित्यादिषु च्यवनस्य युवयोर्नवीकरणं प्रसिद्धम् ॥

७. उतापि च त्वं तं भुञ्ज्यं एतज्ज्ञानं समुद्रे मध्ये समुद्रोदकस्य मध्ये सखायो भुञ्ज्यसखिभूता बुरेवासो गुष्टमनाः जहः त्यक्तवन्तः । ईमेन समुद्रमध्ये क्षिप्तं निः पर्वत्तं निरपारयतम् । यो भुञ्ज्युर्धुवाकुः युवां कामयिता अरावा अरणवान् अभिगंता च तेनेन निरपारयतम् । अत्राश्विनेषु सूक्तेषु कथाः सूच्यन्ते अत्रिभुञ्ज्यवासीनामभिजलादिभ्यो रक्षणरूपास्ताः सर्वा महता प्रपञ्चेनास्माभिर्नोसत्याभ्यां बर्हिर्वित्यत्र प्रपञ्चिताः । तास्तत्र द्रष्टव्याः ॥

८. वृकाय धनाशार्त्तं अभिलषत इत्यर्थः । चिरिति पूरणः । अथवा परेभ्यो धनानि प्रयच्छते । यद्वा वृकाय वृकवर्द्धिसकायैतज्ज्ञानकाय असमानाय कर्मभिरुपक्षीयमाप्ताय ऋषये शक्ते अभिमतं धनमवत्तम् । शकेशानार्थस्य लुक्छेत्तद्रूपं अडभावच्छादितम् । उतापि च शयवे एतज्ज्ञानकाय ऋषये हूयमाना आहूयमानो युवां श्रुतं अभूणुतम् । यो युवां अष्ट्यां गां अपिन्वैतं अपूरयतं क्षीरेण अपो न अङ्गिरिव नवीं तां यथैककेन पूरयतस्तद्वत् । कीदृशीमष्ट्याम् । स्तयै चित् स्तरीमपि निवृत्तप्रसवां वृद्धामपि शक्ती शक्त्या सामर्थ्येन रोहनलक्षणेन शुक्लां कृत्वा शचीभिर्द्युष्महीयैः कर्मभिः हे अभिनुताविति । शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्जह्मरये स्तयै पिप्यथुर्गामित्याद्युक्तम् ॥

९. एष स्तोता स्य स प्रसिद्धो वसिष्ठः कौरुः स्तोता उषसामग्रे प्रातःसवने बुधा-
नो बुध्यमानः सुमन्मा शोभनमतिः सुदुतिर्वा सूक्तैर्जरते स्तोति । तं इषाज्जेन वर्धत्
वर्धयतम् । वचनव्यत्ययः । अष्ट्या अहंतव्या गौश्च वर्धत् वर्धयतु । अथैकमेव
वाक्यम् । ऋष्या गौर्वसिष्ठस्य प्रतिनियता अभिहोत्रार्था गौः इषाज्जेन घृताग्निनेत्यर्थः ।
पयोभिश्च तं वसिष्ठं वर्धत् वर्धयतु । एवमात्मानं परोक्षेण निर्विदेशः । शिष्टं स्पष्टम् ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमे पञ्चदशो वर्गः ॥

69.

आ वां रथ इत्यष्ट्यै चतुर्विंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभमाश्विनम् । अनुक्रम्यने च ।
आ वां रथोऽष्टाविति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

१. हे अश्विनौ वां रथो वृषाभिः युवभिरश्वैर्युक्तः सन्नायातु यज्ञमस्मरीयम् । कीदृशां
रथः । इत्यादि विशेष्यते । रोदसी द्याविप्रुधियौ बद्धधानो बाधमानो हिरण्ययः हिर-
ण्यमयः घृतवर्तनिः घृतमुक्ते हतैर्न्यां यस्य तादृशः पवित्री रथनेमिभिः मधुपात्रैर्वा रु-
चानो वीप्यमानः इषां वोळ्हा यजमानैर्हन्तानां हविषां बाहकः द्रातव्यानां वाजानां
वोळ्हा नृपतिः नृणां यजमानानां स्वामी वाग्मिनीवानजवात् ॥

• (P. 110.) २. स रथः पञ्च भूम भूतानि सर्वप्राणिनः पप्रधानः प्रथमानः वि-
वृषुरः वंशुरमुखावयं सारथ्यवस्थानं काष्ठमयं तादृशैस्त्रिभिर्द्युक्तो मनसास्मस्तुत्या-
युक्तोऽभ्यायातु । येन रथेन देवयन्तीर्विशो यजमानान्प्रसि गच्छथः । हे अश्विना
अश्विनौ कुत्र चिह्नं यत्र कापि यामं गमनं दधाना धारयन्तौ येन विशो गच्छथः स
यास्विति ॥

१. हे देवौ स्वश्वा शोभनाश्वेन यशसा च अर्वाक अस्मदभिमुखं यातं आगच्छतम् । हे वत्सा शत्रुणा मुपक्षपयितरौ मधुमुतं मधुरसोपेतं निधि निधिवज्रिर्जितं सोमं पिबाथः पिबतम् । वां युवयो रथो बध्वा सूयेया सह यादमानो गंतव्यान्प्रति गच्छन् गमय-
जित्यर्थः । एवं कुर्वन् वर्तेनिभ्यां स्वचक्राभ्यां विद्योऽतान् पर्येतप्रदेशान् बाधते क्षीघ्र-
गमनेन पीडयति ॥

४. युवोर्युवयोः भ्रियं भ्रयत इति श्री रथः* तं सेवामेव वा योषा सर्वश मिश्र-
यंती योषित् सूरः सूर्यस्य कुहेता पर्यवृणीत । कश्च । परितकम्यायां रात्रौ परितस्त-
कनवति संग्रामे यज्ञे वा गंतव्ये । किञ्च । यद्यश देवयंतं देवकामं यजमानं यज्ञं वा
शचीभिर्भुवयोगमनाविलक्षणैः कर्मभिः अवयः रक्षयः तवानां प्रसन्नीसं वयोऽन्नं सो-
माविलक्षणं ओमना अवनेन रक्षणेन निमित्तेन वां परिगात् पर्यगात् ॥

५. यो रथो हेति पूरणः स्य सु प्रसिद्धो रथो हे रथिरा रथिनौ मत्वर्थीयो
रः उवाः तेजांसि वस्ते आच्छादयति । यश्च रथो युजानः अन्वैर्युक्तः स्म वर्तिमार्गे
यजमानगृहं वा पारियाति परिगच्छति तेन रथेन हे अभिना अभिनौ नोऽस्माकम-
स्मिन् यज्ञे उपसो व्युष्टौ प्रातःकाले शं शमनाय पापानां योः मिश्रणाय च सुखानां
नि वहतं नितरां प्राप्तम् ॥

६. हे नरा नेतारावभिनौ गौरैव गौरा मृगीव विद्युतं विशेषेण वीप्यमानं* स्त्रेमं
प्रति दृषाणा दृष्टाण्युक्तौ अद्यास्माकं सवना सवनानि उप यातं उपागच्छतम् ।
पुरुषा बह्व्यु यज्ञेषु वां युवां यजमाना मतिभिः स्तुतिभिर्हवन्ते हि स्तुवन्ति अतो वां युवां
अन्ये यष्टारो देवयंतो देवौ कामयमानाः वां युवां मा नि यमन् मा नियन्तु ॥

(P. 111.) ७. हे अभिना अभिनौ युवं भुङ्क्षु एतन्नामकं अवविद्धं विक्षिप्तं
सखिभिः समुद्रे तन्मध्ये निमग्नं अर्णस उक्तावुहूयुः । किं कुर्वन्तपुविति तदुच्यते ।
अविधानैः अक्षीयमाणैः अश्रमैः अव्ययिभिश्च पतत्रिभिः पतनवद्भिः गमनवद्भि रथे
नियुक्तरथैः वंसनाभिः शारीरैः कर्मभिश्च पारयन्ता पारयन्तौ समुद्रमर्णस उहूयुरिति ।
नासत्या भुङ्क्षुमूह्युः पतंगैरित्युक्तम् ॥

८. नू मे हवमित्यष्टमी सिद्धा (६८. १०.) ॥

इति पंचमस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

70.

आ विश्ववारोति सप्तचं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यायं वैश्वभमाश्विनम् । अनुक्रम्यते
च । आ विश्ववारा ससेति । प्रातरनुवाको आश्विनशस्त्रे च विनियोग उक्तः । आद्य-
स्तचस्तृतीयं छंदोमे प्रउगशस्त्रे विनियुक्तः । आ विश्ववाराश्विना गतं नोऽयं सोम
इदं इति सूत्रितत्वात् ॥

१. हे विश्ववारा सर्वैर्वरणीयावभिनान्भिनौ नोऽस्माकं यद्यागमागतमागच्छतं
वां युवयोस्तत्स्थानं पृथिव्यां वेद्यां प्रावाचि प्रोच्यते । तदर्थं शुनपृष्ठः सुख-

करपृष्ठभागः अत्यंतविपुलत्वादारूढानां सुखकरपृष्ठभाग इत्यर्थः । वाजी वेगवान्-
श्चो न अश्वोऽस्यात् तिष्ठतु युवयोः समीपे । यत् यमित्यर्थः । यमश्च आसेरयु
आसीदथः सोऽश्वः । यद्वा यत्स्थानमासीदथ तत्स्थानमथ आश्रयत्वितो गमुनाय ।
स्थितौ वृष्टांतः । भ्रुवसे भ्रुवाय निवासाय योनिं न योनिं स्थानमिव ॥

२. सा सुमतिः अस्माभिः क्रियमाणा शोभना स्तुतिश्च निष्ठा कमनीयतमा अतिशये-
नाज्जवती वां युवां सिषन्ति सेवते । किंच धर्मः प्रवर्गश्च मनुष्यो मनुष्यस्य यजमान-
स्य दुरोगे यागगृहे अतस्तपि तसोऽभूत् । यद्धर्म इत्यतपन्नद्धर्मस्य धर्मत्वमिति श्रुतिः ।
यज्ञस्य शिरःस्थानीयत्वादस्य । यो धर्मो वां युवां प्राप्नुयन्निति शेषः । समुद्रान् सरित-
श्च पिपतिं पूरयति वृष्टिद्वारा । एतन्वा चित्र चिञ्चिती पूरणः अन्धाविव यथा सुयुजा
सुष्ठु युक्तौ रथे भवतस्तथेत्यर्थः । नेत्युपमार्थः । तद्वद्युवां यज्ञे युजानो योजयन् यज्ञः
स एवं करोति ॥

(P. 112.) ३. हे अश्विना युवां दिवो द्युलोकासागत्य यानि स्थानानि दधाथे
कुरुधः । कुर्वेत्युच्यते । यद्वापि महतीषु ओषधीषु विभु यजमानेषु च । तौ युवां पर्वत-
स्य मेघस्थांतरिक्षस्य वा मूर्धनि स्थाने सवन्ता निषीदन्तौ इषमजं वाशुषे हविर्वात्रे जना-
य यजमानाय वहन्ता प्रापयन्तौ भवतमिति शेषः ॥

४. हे देवा देवौ युवां ओषधीषु ओषधिविकारान् चरुपुरोडाशविकारान् अप्सु सोम-
सान् चनिष्टं अत्यंतकमनीयतमं कामयेथामित्यर्थः । यद्यस्मात् योग्या युवयोरुचिता
ओषधीरपथ ऋषीणां संबन्धिनीः अश्ववैधे व्यामूयः तस्मादस्मदीया अपि कामयेथामि-
त्यर्थः । यद्वा ऋषीणामस्माकमिति पूजार्थं बहुवचनम् । यद्यस्मादोषधीष्वप्सु च च-
निष्टं योग्याः स्तुतीश्च अश्ववैधे तस्मादस्मे अस्मासु पुरुषाणि बहूनि रत्ना रमणीयानि ध-
नानि नि दधतौ पूर्वाणि युगानि मिथुनानि जायापातिरूपाणि अनु चख्ययुः ख्यातवन्तौ
अनुकृष्टवंतावनुग्रहाधर्मम् ॥

५. हे अश्विना अश्विनौ चिञ्चिती पूरणः युवां शुश्रूवांसा श्रुतवन्तौ संतौ पुरुषाणि बहूनि
ब्रह्माणि परिवृद्धानि कर्माणि स्तुतिलक्षणानि ऋषीणामस्माकं संबन्धीनि अभि च-
क्षाथे अभिपश्यथो युवाम् । अतो जनाय यजमानस्य मम वरं यज्ञं प्राप्तिं
प्र यातम् । वां युवयोश्च निष्ठोक्तलक्षणा सुमतिरनुग्रहमतिरस्मे अस्मासु अस्तु भवतु ॥

६. हे नास्तया अश्विनौ वां युवयोर्यो यज्ञो यजमानः समर्थः ऋत्विग्युपैर्मर्थ्यं स-
हितुः सन हविष्मान् हविषा युक्तः कृतब्रह्मा कृतस्तोत्ररूपकर्मा भवाति भवति तं वरं
दर्शनीयं त्रसिष्ठं आ उप प्र यातं प्रकर्षणं पागच्छतम् । इमा इमानि ब्रह्माणि मंत्रजा-
तानि युवभ्यां युवाभ्यामर्थाय क्षागमनाय ऋच्यन्ते स्तूयन्ते क्रियन्ते इत्यर्थः ॥

७. अथ सप्तम्या स्तुतिमुपसंहरति । हे अश्विना अश्विनौ इयं मनीषा स्तुतिर्युवयो
कृतेति शेषः । तदेवावस्य पुनरुच्यते । इयं गीः स्तुतिः कृता । हे वृषणी कामानां
वर्षकौ इमामस्मत्कृतां सुश्रुक्तिं शोभनां स्तुतिं जुषेथो सेवेथाम् । इमा इमानि ब्रह्माणि
कर्माणि स्तुतिरूपाणि युवयूनि युवां कामयमानानि सन्ति अगमन् गच्छन्तु युवाम् ।
युथं पातेति सिद्धम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले ऋग्यजुर्वेदोऽनुवाकः ॥

71.

पञ्चमेऽनुवाके एकविंशतिः सूक्तानि । तत्र अप स्वसुरिति षड्विंशं प्रथमं सूक्तं त्रै-
ष्टुभमाश्विनम् । अनुक्रम्यते च । अप स्वसुः षड्विंशतिः । गतो विनियोगः ॥

१. स्वसुः स्वसुस्थानीयाया उपसः सकाशात् नक् नक्तं रात्रिरप जिहीते ।
अपगच्छति । तरयाः अवकाशं दत्त्वा स्वयमपगतेत्यर्थः । स्वसा स्थले ज्यायस्यै
योनिमार्गगत्युक्तम् । कृष्णाः, कृष्णवर्णा रात्रिः अरुषाया आरोचमानायाह्ने सूर्याय
वा पथां पथानां मार्गं रिणक्ति इत्येवमिति । यस्मादेवं तस्माद्युवयोराश्वमनुसमयत्वात् हे
अश्वमया अश्वधनौ हे गोमया गोधनौ उभयोः प्रसातारावित्वर्थः । ईदृशां वां युवां द्वेभ्य
स्तुम् आह्वयाम् । दिवा नक्तं सर्वदा शरुं हिंसकमस्मदस्मच्छे युयोतं पृथक्कृतम् ॥

२. हे अश्विनौ युवां उपायातं उपागच्छतमस्मवाह्वानं प्रति । किमर्थम् । दांशुषे
हविषा इति यजमानाय तदर्थं रथेन वामं वननीयं धनं वहता वहन्तौ । अस्मदस्मन्नो
युयन् पृथक्कृतम् । किम् । अनिरा इरा अन्नं तदन्नदारिद्र्यामित्यर्थः । अमीनां रोगे च ।
हे माधवी अनुमन्तौ युवां नोऽस्मान् दिवा नक्तं सर्वदा चासीथां रक्षतम् ॥

३. अवमस्यां आसन्नायां व्यष्टौ व्युच्छन्ने उपसि वां युवयो रथं मुन्नायवः शुक्लेभ्य
शोभयन्तोऽथा वृषणां वर्षकाः युवां आ वर्तयन्तु । स्यमगभर्गित सुखरदिम् रयुनगदिम्
वपुषां प्रदेषधनयुक्तं रथं हे अश्विनाश्विनौ ऋतयुग्मिभ्य उदकयुक्तेभ्य उदकप्रदेभ्यै
सर्वह्वयाम् ॥

४. हे नृपती नृणां यजमानानां पालकौ अश्विनौ वां युवयो रथः वोक्तं
युवयोवोक्तोऽस्ति सर्वदा संनिहितो वर्तते । कीदृशोऽसौ । त्रिषंभुरः सारथ्यधितान-
स्थानत्रयेषां वसुमान् धनवान् उन्नयामा उन्नं दिवसं प्रति गता एना एतेन
रथेन हे नासत्या अश्विनौ नोऽस्मानुपायातम् । यत यश्च ग्यां वां विश्वस्त्वन्यो
व्यामरूपोऽग्निं त्रिगातिं अभिगच्छति । अथ आह यद्यस्माद्विश्वस्त्वन्यो वसिष्ठो
वां त्रिगातिं स्तौति अत उपायातम् ॥

५. हे अश्विना युवं युवां च्यवानं जरसो जीर्णाद्रूपात् अमुमुक्तं अमुंचेतम् । युवं
च्यवानमश्विना जरतं पुनर्युवानमिति ह्यन्यत्र । तथा पेद्वे एतन्नामकाय रात्रे
आयुं शीघ्रगामिनमश्वं निरुह्युः न्यवहतं युद्धे । युवं श्वेतं पेद्व इति निगमः । अ-
थाग्निं महर्षि अंहसः ऋबीसादग्नेः सकाशात्तमसश्च गृह्णातः स्थिताच्च सकाशाद्विष्पतं
निपाययतम् । युवमृवीसमुत तममत्रय ओमन्वंतं चक्रधुरिति निगमः । तथा जादुषं
गिरिं शिथिल भ्रष्टे स्वराऽन्तर्मध्ये पुनर्वि धत्तं न्यधातम् । परिविष्टं जादुषं विश्वतः
सीमिति युक्तम् ॥

६. इयं मनीषेति षष्ठी गता (७०. ७.) , ,

इति पञ्चमस्य पञ्चमेऽष्टादशो वर्गः ॥

(P. 114.) आ गोमतेति पंचचै द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यापे वैश्वभमाश्विनम् । अनुक्रम्यते च । आ गोमता पंचति । विनयोगः । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोक्त । आश्विने पशावाद्याश्वतलो याज्यानुवाक्याः । सूत्रितं च । आ गोमता नासत्या रथेनेति चतस्र इति ॥

१. हे नासत्या अश्विनौ गोमता गीयुक्तेन अश्ववता अश्वयुक्तेन अश्वैर्वृषभैश्चोदने-
त्यर्थः यद्वा गोमता गोप्रदेन पुरुश्वद्रेण बहुधनेन धनप्रदेनेत्यर्थः । तादृशेन रथे-
नायातं आगच्छतम् । वां विश्वा बहुयो नियुतः स्तुतयः सचं संवत् सम्प्रदायता
हे स्पर्हिता स्पृहणीयया श्रिया शोभया तन्वा शरीरेण च शुभाता दीक्ष्यमानौ शुभम् ॥

२. हे नासत्या अश्विनौ युवां देविभरितैर्वैः सह सजोषसा समानप्रीनौ परम्पर-
संतौ नोऽस्माकमर्वाक अभिमुखं रथेनायातं आगच्छतम् । आगमने बं - ति शयमाह ।
युवैष्टुवयोः नोऽस्माकं च सख्या सख्यानि पित्र्याणि पितृन् प्राप्तानि । नेशनी स्तुत्या-
द्युपाधिना प्राप्तानि भवन्तीत्यर्थः । तदेवाह । उतापि च युवयोर्मम च बंधु बंधकः पि-
तामहः समानः एक एव । तस्य वित्तं तस्येति कर्मणि षष्ठी तं बंधुं तदंधुस्व वा
वित्तं जानीतम् । विदस्वान्वरुणश्चाभावपि कश्यपादहितं जाता विवस्वानश्वनाजंनका
वरुणां वसिष्ठस्येतीत्येवं समानबोधुत्वम् । तथा च बृहदेवतायामुक्तम् ।

अमर्वान्मथुनं त्वष्टः सरण्युत्त्रिशिराः सह ।
स वै सरण्युं प्रायच्छत्स्वयमेव विवस्वते ॥
तस्य सरण्युं जाते ते यमयस्यो विवस्वतः ।
तावद्युमो यमावेव हास्तां यस्या च वै यमः ॥
सृष्ट्वा मनुः परांशं तु सरण्युं सदृशीं स्त्रियम् ।
निश्रिण्य मियुनं तस्यामथा भूत्वा प्रचक्रमे ॥
अविज्ञानाद्विवस्वतस्तु तस्यामजनयन्मनुम् ।
राजपिरासीत्स मनुर्विवस्वानिव तेजसा ॥
स विज्ञाय अपक्रांतां सरण्युमात्मरूपिणीम् ।
त्वार्धां प्रातिं जग्माशु वाजी भूत्वा सलक्षणः ॥
सरण्युस्तु विवस्वतिं विज्ञाय स्वसरूपिणम् ।
मैथुनायामचक्राम तां च तत्रारुरोह सः ॥
ततस्तयोस्तु वेगेन शुकं तद्वतजुवि ।
उपाजिघ्रक्ष सा त्वश्वा तच्छुक्रं गर्भकाम्यया ॥
आप्राणमात्रच्छुक्रं तत्कुमारो संबभूवतुः ।
नासत्यश्वेव रक्षश्च यो स्तुतावाश्वनावपि ॥

३. स्तोमासः स्तोमा रत्वा अश्विना अश्विनौ उदु अबुध्न उन्मृष्टं बोधयति । उ-
इति पूरणं । जहमि बंधुनाभैतत बंधुभ्यानीयानि ब्रह्माणं कर्मपरिवृद्धानि कर्माणि
वैधीः द्यातमानाः उपसः चकाराश्विनौ च अबुध्न । विप्रो मेधावी वसिष्ठः इमे रौद्री

द्यावापृथिव्यौ धिष्ये धिषणाहं स्तुत्ये आविवासन् परिचरन् नासत्या अश्विनौ
अच्छ अभिमुखं विवक्ति स्तौति ॥

४. 'हे अश्विनौ उपासः उपस व्युच्छति चेत् तमांसि विवर्त्सयति । चेदिति पू-
णार्थं वा । स च वक्ष्यमाणसूर्याद्यपेक्षकः । चेदोंगादनिघ्नत । अतो युवयोः स्तु-
तिसमयत्वाद्गङ्गाणि रतोत्राणि कार्ष्णः स्तोतारः प्र भरते प्रकर्षेण संपादयति । ऊर्ध्वम-
श्वेत आश्रयति भानुं तेजः सविता देवः । अग्नयोऽपि समिधा समिधनेन बृहत्
अतिमहत् जरते रतूयते ॥

(P. 115.) ५. आ पश्चातादिति पंचमी आश्विने पशौ वपाया अनुवाक्या ।
सूत्रितं च । आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तादा गोमता नासत्या रथेनेति ॥

हे नासत्या अश्विनौ पश्चातान् पश्चाद्देशान् आयातम् । तथा पुरस्तात् पूर्वस्मा-
द्देशान् तथा अधगतं अधरतनाद्देशाद्देशिणत उदक्ताव उदग्देशान् । सर्वत्रयातमिति
सबोधः । किं बहुना विश्वतः सर्वस्माद्देशात्वाच्चजन्येन पंचजनहिनेन राया धनेन
सह आयातम् । निषादपंचमाश्वत्वारो वर्णाः पंचजना ॥

इति पंचमस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

73.

अतस्मिन्नेति पंचचै तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यापि वैदुभमाश्विनम् । अतारिष्मेत्यनु-
क्रमिका । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

१. अस्य तमसोऽज्ञानस्य तत्कार्यस्य जननमरणवतः संसारनु खस्य अथवा
प्रकृतत्वात् प्रयोगवैषयाज्ञानस्य पारं अतारिष्म तीर्णा स्म । किं कुर्वतः । देवयंतो
देवकामाः स्तोमं स्तुतिं प्रति दधानाः देवेषु कुर्वाणाः । पुरुदंसा बहुकर्मणो पुरुतमा
प्रभुतमसौ पुराजा पूर्वजातौ अत एवामर्त्या अमरणधर्माणौ अश्विनाश्विनौ
गीगिरिता स्तोता वासिष्ठो हवते स्तौति आह्वयति वा ॥

२. प्रियो युवयोः प्रियभूतां मनुषां मानुषं मनुषः सकाशाज्जातो वा होता देवा-
नामाह्वता स्तोतायं निषादं न्यसादि निषण्णो भवति । युवयोः कर्मणि वर्षत् इत्य-
र्थः । हे नासत्याश्विनौ यो यजते यागं करोति वंदते स्तौति च तस्य संबन्धिन् मन्वो
मनुं सोमरसे हे अश्विनाश्विनौ उपाकेऽतिक्रम्य समीपे स्थित्वैव अभीतं पिबतमि-
त्यर्थः । विक्षेपेषु यज्ञेषु वा युवां प्रयस्वान् अन्नवान् सन् आ वाचं आह्वये ॥

३. उराणाः उरु स्तोत्रं कुर्वाणाः स्तोतारो वयं प्रथां पततां आगच्छतां देवानाम-
थायं यज्ञं यागं तत्साधनं हविर्वा अहेम वर्षयेमहे । वृषणा वर्षको कामानां इमां
सृष्टिं शोभनरतुतिं जुषेयां सेवेथाम् । वां युवां श्रुष्टीवैव श्रुष्टीति निप्रतमं शिप्रगंतौ
दुन इव प्रेषितोऽहं अबोधि बोधयति दीप्त्रं गंतव्यमिति । किं कुर्वन् । स्तोमैः स्तोत्रैः
प्रति जरमाणः प्रतिस्तुवन् । कः । वसिष्ठोऽहं अबोध्याति ॥

४. त्या त्वी तौ वही हविषां वोढारौ नोऽस्माकं विशं प्रजां ऋत्विजं उप गमत उपगच्छताम् । ईदृशौ तौ । रक्षोहणा रक्षसां हन्तारौ संभूता सम्यग्भूतौ पुष्टांगौ वीजुषाणी वृद्धपाणी । यद्वायमर्धर्चाऽश्वपरतया व्याख्येयः । तथा सति तौ इयम्य वोढारौ वृद्धपासौ आश्विनोरश्वौ उपगच्छतामिति तस्यार्थः । अंधारयन्त्रानि मत्सराणि मदकराणि सोमान समग्मत गच्छतं च युषाम् । नोऽस्मान् मा मर्षिष्टं मा हिंस्तं किं तु शिवेन मंगलेन धनेन सार्धमागतमागच्छतम् ॥

(P. 116.) ५. आ पश्चातादिति पंचम्या विनियोगो व्याख्या च गता (७२.५) ॥

इति पंचमस्य पंचमे विशो वर्गः ॥

74.

इमा उ वामिति षड्चं चतुर्थं सूक्तमाश्विनं वसिष्ठस्यार्षम् । आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्त्यं शिष्टाः सतोवृहत्त्यः । तथा चानुक्रांतम् । इमा उ शं षड प्रागाथमिति । प्रातस्तु वक्त्रे आश्विने क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे च सूक्तम् । सूत्रितं च । इमा उ वामस्य वामिति । वशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउमे शस्त्रे इमा उ वामित्ययमाश्विनस्तृचः । सूत्रितं च । इमा उ वां द्विविष्टयः पिवा सुतस्य रसिन इति ॥

१. इमां द्विविष्टयो द्विविमिच्छत्यः प्रजा ऋत्विजोऽपि उ इति चार्थे हे अश्विना उसा वासको वां हवते आह्वयति । अयं वसिष्ठोऽपि हे शचीवसू कर्मधर्ता वां युवां अवसंऽस्मद्रक्षणाय युवयोस्तर्पणाय वा अह्ना आह्वयामि । किमर्थमेव प्रजा अप्यहमर्पित्यादरोक्तिरिति तत्राह । हि यस्मात्कारणात् युवां विशं विशं प्रजां प्रजां प्रति गच्छथ ॥

२. हे अश्विनौ युवां युवां चित्रं चायनीयं भोजनं धनं वदथु धारयथ । तत्तुन स्तुतायने स्तुतिमते स्तोत्रे चंदियां प्ररयतम् । तदर्थं समनसा समानमनस्को सतो म्य युवयोः संबोधनं अर्थाक अम्मदभिमुखं नि यच्छतम् । तथा कृत्वा सोम्य सोमशे वरिधे मधु मधुररसं पिबतम् ॥

३. हे अश्विना अश्विनौ युवां आयातमृगच्छतम् । आगत्य चोप समीपे भूयतं भवतम् । मधुः मधुरं सोमरसं पिबतम् । पीत्वा च हे वृषणा वर्षको हे जेन्धावसू जेतव्यतनां जितधनावित्यर्थः । युवां पर्या ष्ट्युक्ते अंतरिक्षाहुग्धम् । नोऽस्मान् मा मर्षिष्टं मा हिंस्तम् । ईदृशप्रार्थनाकरणमेव हिंसा । आगतमागच्छतं शीघ्रम् ॥

४. येऽश्वासाऽश्वाः वां युवयोः स्वभूताः वायुषो हविर्दानुर्गृहं युवां चित्रता धारयतो दीधिति गमयतीत्यर्थः । मधुयुमिः शीघ्रगंतुर्भिर्हयेभिर्हयैरश्वैः हे नरा नेतारो अश्विनौ देवा देवौ अस्मयू अस्मान्कामयमानौ आयातं अस्मद्यज्ञमागच्छतम् ॥

(P. 117.) ५. अधा ह अपि च अश्विना अश्विनौ यतः स्तुतिभिर्गच्छतं यममानाः सूरयो मन्त्राविनः स्तोतारः पृथोऽजं प्रभूतं सचंत सेवते संयति वा । ता तौ युवां

मपवद्भयोऽन्नवद्भयोऽस्मभ्यं ध्रुवं आविचलितं यशोऽन्नं यश एव वा छुर्हिर्गृहं यंसतः
प्रयच्छतं हे नास्त्यर्थाश्चनौ ॥

६. हेभ्यजमन्नाः अवृक्षासः परकीयधनस्यानाशतारः जन्तानां मनुष्याणां मध्ये
नृणां तारः कृत्विष्टृपाणां नृणां रक्षितारः संतो ययु युवां प्रामुवंति हविर्भिः । प्रासौ दृष्टांत ।
रथा इव त्रीत्यादिपूर्णा रथा यथा प्रामुवंति स्वामिगृहम् । उतैत्ययमुत्तरवाक्यापेक्षः ।
अपि च तरो यजमानाः स्वेन शवसा स्वीयेन बलेन श्रूयुः वर्धते । उतापि च
मुक्षितिं सुनिवासं क्षियति गच्छति प्रामुवंति ॥

इति पंचमस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

75.

व्युषा आव इत्यष्टौ पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षम् । अत्रानुक्रमणिका । व्युषा अष्टाधुष-
स्य तु वा इति । तु वा इत्युक्तत्वात्तुव्यादिपरिभाषयेदमादीनि सप्त सूक्तान्युपोदेवत्या-
नि । प्रातरनुवाके उपस्थे कृतौ त्रेष्टुमे छंदसि आश्विनशस्वे चैदमादीनि षट् सूक्तानि ।
तथा च सृज्यत । व्युषा आवो दिविजा इति षडिति त्रेष्टुभमिति । ऋग्विधाने आख्या-
नां विनियोगोऽत्र लिख्यते ।

रात्र्या अपरकाले य उत्थाय प्रयतः शुचिः ।

व्युषा इत्युपतिष्ठेत षड्भिः सूक्तैः कृतांजलिः ॥

प्रामुयात्स हिरण्यादि नानारूपं धनं बहु ।

गा अश्वान्पुरुषान्धन्यान स्त्रियो वासांस्यजाविकम् ॥

१. इयमुषा दिविजाः दिव्यतरिक्षे प्रातुर्भूता सती व्यावः व्युच्छत विभानं
धनवर्तीत्यर्थः । वसिर्निवासवाची अत्र विपूर्वा व्युच्छते भवेत् । छंदस्यपि दृश्यत
ः यावत् । इन्द्राग्रहणस्य विध्यंतरोपसंग्रहणार्थत्वादनजाहिरण्याडागमः । हृदयाभ्य
र्हान् लोकः । सेवेषा कृतेन तेजसा महिमानं स्वमहत्त्वमाविष्कृत्वात्ता आगात् आ-
गतवती । आगत्य च द्रुहोऽस्मद्गोधून् अमुष्टं सर्वेषामप्रियं तमश्च अपायः अपवृ-
णानि । किंच अंगिरस्तमी अंगैर्गत्व्यर्थाङ्गिणः गन्तुमाः पृथ्याः पृथ्वीः भूर्जागः
उर्द्वर्तानि । प्राणिनां व्यवहाराय प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

२. अद्य तांऽस्माकं मंह महते, सुविताय सुखप्राप्तये सुखगमनाय वा बोधि भव ।
किंच हे उपर् मंह महते सौभाग्याय सौभाग्याय प्र यधि प्रयच्छ अस्मान् । किंच चित्रं
चायनीयं यशसं यशोयुक्तं रयिं धनं धेहि धारय अस्मे अस्मासु । हे मानुषि मनुष्य-
हिनं देवि मर्त्यैर्व्यवस्मासु श्रवस्युं अजवंतं पुत्रं धेहीत्यनुषंगः ॥

३. दर्शनायाः दर्शनीयायाः प्रकाशयुक्ताया उपसः एते पुरो वृद्धयमानाः त्वे ते प्रसि-
द्धाश्च पृथ्या आश्रयभूता वा अमृतासांऽमरणाः अनश्वराः भान्तौ रदमयः आगु-
आर्णच्छांतः । किं कुर्वन्तः । देव्यानि देवतां संबधीनि व्रतानि कर्माणि जनयन्तः

उत्पादयन्तः । तदनुकूलप्रकाशप्रदानात्तदुत्पादकत्वमेषाम् । अंतरिक्षा अंतरिक्षाणि आपृणतः आपूरयन्तः । एकस्यैवांतरिक्षस्य वायुमेषपक्षिणामालंबनोपाधिना त्रिविधं अतो बहुवचनमुपपन्नम् ॥ एवं कुर्वन्तो मानवो व्यस्युः विविधं तिष्ठन्ति प्रसरन्ति ॥

(P. 118.) ४. एषा स्या सोषाः पराकात् दूरदेशात् दूरे स्थितापि युजाना उद्योगं कुर्वाणा प्रकाशाय पञ्च क्षितीः निषादपञ्चपाश्वत्वारो वर्गाः तान् सद्यः परिजिगाति । किं कुर्वन्ती । जनानां प्राणिनां वयुना प्रज्ञानानि अभिपश्यन्ती साक्षित्वेनावलीकयन्ती । कीदृशी सा । विवो बुहिता बुहितस्थानीया भुवनस्य भूतजातस्य पत्नी पालयित्री । परिजिगातीत्यन्वयः ॥

५. वाजिनीवती बह्वना यद्यप्युषोनामैतत् तथापि चित्रामघेत्यस्याप्युषोनामकस्य पृथग्विद्यमानस्वाद्वैको योगरूढोऽवगन्तव्यः सूर्यस्य योषा योषित चित्रामघा विचित्रधना विचित्ररदस्याख्यधना वा राशो धनस्य अवशिष्टस्य तस्य वसुनां देवमनुष्यादिसर्वश्रयाणां धनानां चेशे ईष्टे । अथवा वसवो वासका रश्मयः तेषामागच्छन्ति । ऋषिपुत्रा ऋषिभिः स्तुता जरयन्ती प्राणिजातानि उषा खलु पुन पुनगवर्तमाना प्राणिनामायुः क्षपयति मयोनी धनवती उषाः वर्द्धिभिः कर्मवाङ्मय यज्ञमानं गृणाना स्तुयमाना उच्छति विमानं करोति ॥

६. द्युतानां द्योतमानामुषसं वहन्तो धारयन्तः अरुषामः आरोचमानाश्चित्राधायनीया अश्वाः प्रत्यङ्म्रन्त प्रतिदृश्यन्ते । सा ओषा शुभ्रा दीप्यमाना विश्वविषा बहुलपेज रथन्त्याति सर्वत्र गच्छति । विधत्ते परिचरते जनाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति ददाति च ॥

७. सत्या अन्यैरवाध्या महती पूजनीया प्रवृद्धा वा गुणे देवी द्योतमाना यजना यजनीयाः सत्यैभिः सत्यैर्महद्भिर्देवैर्यजन्नेरुक्तलक्ष्णैः किरणैर्निपातभारिमग्न्यैर्वैवा सहिता सती दृढहान्यत्यंतस्थिराणि तमांसि रुजन्त भिनन्ति । उलियाणां गानामैतत् उत्साविण आसां भागा इति तद्भ्युत्पत्तिः तासां संचराय ददन् ददाति । सामर्थ्योत्पक्रोशमित्यर्थः । अथवा उलिया गाः ददन् ददाति स्तोत्रम् । किंच गाय उपलक्षणमेतत् सर्वेऽपि तमोऽवरुद्धा प्राणिनः उपसं वावशन्त उशन्ति कामयन्ते । विशेषेण गवां प्रभति संचारार्थमुषसांऽपेक्षितत्वात्तासां प्राधान्येनाक्ति ॥

८. हे उषः तु नोऽस्मभ्यं गोमद्वह्निगोभिर्युक्तं वीरवह्निरेः पुत्रैरुपेतं रत्नं रमणीयं धनं पुरुषांजो बह्वर्त्त चास्मे अम्मासु धेहि देहि । पादभशदम्भ इति पुनर्गन्धानम् । नोऽम्माकं बहिर्युजं पुरुषता पुरुषतायां पुरुषसमूहव्यस्मत्सदृशं प्वित्यर्थः । निदं निदायै मा क्रुः मा कार्षीः । यथा ते निदन्ति तथा मा कुर्वित्यर्थः ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमं द्वाविंशो वर्गः ॥

76.

उदु ज्यानिरिति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं वैष्टुभमुपस्यम् । तथा चार्तुक्रांतम् । उदु सवेति ।
प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्वयोरुक्तो विनियोगः ॥

(P. 119.) १. अमृतं अमृतत्वसाधकं अविनाशि वा विश्वजन्यं विश्वेषां जनानां
हितकरं ज्योतिरिति विश्वानरः सर्वेषां नेता सविता देवः उद्भूतं ऊर्ध्वं अयति देवानां
व्यवहर्तृणां स्तोत्राणां वा यजमानानां कृत्वा कर्मणा निमित्तेन यागानुष्ठानमित्यर्थः
तदर्थम् । यद्वा देवानां चक्षुश्चक्षुःस्थानीयमौषधं तेजः कृत्वा कर्मणा निमित्तेन अजनिष्ट
प्रादुरभूत् । उत्पन्ना चोषा विश्वं सर्वं भुवनं भूतजातमाविरक्तः प्रादुरक्तः अक्रांत
समस्त जगदाविकृतवती ॥

२. मे मया देवयाना देवप्रापका पंथाः पंथानः प्रादुश्चन प्रदृश्यते । कीदृशाः पं-
थानः । अमर्षतो अहिंसनं वसुभिस्तेजोभिरिष्कृतासः संस्कृता । पुरस्तात् पूर्वस्यां दि-
शि उपमं केतु प्रज्ञापकं तेजः अभूत् अयेति ज्ञायते । सांप्राथ प्रतीची प्रत्यगंचना
अमर्षमसुखी हर्म्यभ्योऽधि उच्छिन्तभ्यः प्रवेशभ्यः हर्म्यशब्द उन्नतप्रदेशोपलक्षकः
आगत आगच्छति ॥

३. हे उप तानीत् तान्येव तव तेजोसि बहुलान्यहानि आसन् उप प्रकाशयुक्त-
स्यैव शालम्याह शब्दव्यवहारात् । तानीत्युक्तं कानीत्याह । या यानि सूर्यस्य दर्शना
अस्मिन् उदये सति प्राचीनं तस्य प्रादेशं प्रत्युपयति । यद्वा सूर्यस्य प्राचीने देशे या या-
न्युजिता अजमानि तानीत्यर्थः । हे उप यतां येन तेजोभिः परि उद्भूते दृश्यसे त्वं जार
इव पत्याविव आचरंती समीपे स्त्वरंती साध्वी नारीव जारि रात्रेर्जरयितुरिगुर्ये संचर-
ती दृश्यसे । यथा लोके दुष्टं भ्रमणशीलमपि पतिमत्यक्तैव साध्वी संचरति तद्वत्
तमविमुच्यती त्वमित्यर्थः । न पुनर्यतीव यती पतिं परित्यज्येतस्तत् संचरंती व्य-
भिचारिणीव सूर्यमपरित्यजंती त्वम् । पुनरित्ययं वैलक्षण्यसामान्यार्थः । एवं येस्ते जो-
भिर्नृणां परिदृश्यसे तान्येवाहान्यासन्निति संबंधः ॥

४. त इत्ते ऽगिरस एव ऋषीणां मध्ये देवानां सधमाह सहमाद्यंत आसन् अभ-
वन । त इत्युक्तं क इत्याह । ये ऋतावानः सत्यव्रतः वावयोऽनुचाना । ये वा अने-
जानागे कवय इति श्रुतेः । पूष्यसिः पूर्वकालीनां पितरः पालयितारः सर्वस्मागिर-
सो गृहं तमसायुतं ज्यातिः सोयं तेजोऽन्वविदन् लब्धवन्तो भंजसामध्यात् सैत्य-
मवा सत्यमनुयः संत उपासे उपसमजनयन् प्रादुरकुर्वन् । तुरीयेण ब्रह्मणाविदद्विः
अवयममनुविदर्शितं निगनी । अत्रागिरसां स्तुत्योपस एव स्तुतिर्ज्ञातव्या ॥

५. समाने सर्वेषां साधारणे ऊर्ध्वं गोसमूहे षण्णभिरपहृते पुनर्लब्धये सति
अर्थात्यन्तार्थकः संगतासो मिलिता संतः ते सं ज्ञानते एकवृद्धयो भवति । न मिथः
परस्पर यत्नं सहैव साधनमनुनिष्ठंतीत्यर्थः । तेऽगिरसो देवानां व्रतानि कर्माणि
यागलक्षणाणि नमिनंति न हिंसन्ति किंतु परिपालयंतीत्यर्थः । किं कुर्वन् । अमर्षतो-
ऽहिंसनो वसुभिर्वासकैरुषसां तेजोभिः यादुमानाः गच्छंतः ॥

(P. 120.) ६. हे सुभगे वेद्युषः स्वा स्वां उषर्बुधः उषसि बुध्यतः तुष्टुवांसः स्तुवंतः वसिष्ठाः स्तोमोषः स्तोत्रैः ईळते स्तुवंति । गवां नेत्री प्रापयित्री वाजपत्नी अन्नस्य पालयित्री अन्नवात्रोप्यर्धः ईदृशी त्वं नोऽस्मर्थं उच्छ विभाहि । हे उषः सुनाते सुप्राहुर्भावे प्रथमा इतरदेवेभ्यो मुख्यभूता जरस्व ॥

७. एषोषा राधसः स्तोतुः सूनुतानां स्तुतीनां नेत्री सती उच्छंती तमो विवासयंती वसिष्ठे वसिष्ठगोत्रोत्पन्नैः रिभ्यते स्तुयते । रीर्यश्रुतं रीर्यं श्रूयमाणं सर्वत्र प्रसिद्धं रयि धनमस्मे अस्मासु वधाना धारयती ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

77.

उषां रुच्ये इति षडृचं सममं सुक्तं वसिष्ठस्यार्षमुपम्यम् । तथा चानुक्तम् ।
उषां रुच्ये षडिति । प्रातरनुवाकाश्विनश्चत्वार्योक्तं विनियोगः ॥

१. इयमुषाः उषो समीप एव सूर्यस्य रुच्ये दीप्यते शुवतिर्येवर्णोपेता योषा न योषादिव सा यथा वस्वानरणादिना पत्युः समीपे प्रदीप्यते तद्वत् । किं कुर्वता । विश्वं सर्वं जीवं जीवसं चरायै संचाराय प्रसुवंती प्रेरयती । किंच अग्निः मानुषाणां मनुष्याणां अर्थाय समिधेऽभूत् समिधर्नीयोऽभवत् कृत्यार्थं केन रामिद्ध सन तमाः स्यंधकारान् बाधमाना बाधमानं ज्योतिस्तेजः संघं अकः अकार्षत् । अथवा उपस ज्योतिस्तमांस्त्रिबाधमाना बाध्यमानानि अकः अकूशेत् ॥

२. विश्वे कृत्स्नं जगत्प्रति प्रतीची अभिमुखी सप्रथाः सर्वतः पृथुतरा उदम्यान् उदगच्छत । उदित्य च रुशत् वीमं श्रुक्तं तेजोमयं वासो वसनीयं तेजं गमून् चित्रती धारयती अश्वेत् वर्धते । हिरण्यवर्णा हितरमणीयवर्णोपेता सुदृशीकसंज्ञक संज्ञयतीति संज्ञक तेजः सुष्टु दर्शनीयं संज्ञक तेजो यस्याः सा तादृशी गवां वाचां गवामेव वा माता निर्मात्री । उषः काले हि पश्चिमनुष्णादीनां वाचो निर्गच्छति । गवामपि तस्मिन्काले संचारात्तन्निर्मातृत्वम् । अथवा रश्मीनां निर्मात्री अरोचि रश्चते अह्नां नेत्री विवसानां प्रापयित्री ॥

३. देवानां चक्षुश्चक्षुःस्थानीयं तेजो वहंती धारयती सुभगा शोभनभना सुदृशीक सुदर्शनं अश्वं सर्वदा गतारं आदित्यं चयंती प्रापयंती । किम् । श्वेतं श्वेतवर्णोपेतं सूर्यं प्रकाशयुक्तं कुर्वतीत्यर्थः । कीदृशी उषाः । रात्रिमभिः स्वकीयेव्यन्ता अदृशी दृश्यते च । चित्रामया विचित्रधना विश्वमनु सर्वं जगदनुलक्ष्य प्रभूता प्रवृद्धा सर्वजगद्व्यवहारायैत्यर्थः ॥

(P. 121.) ४. हे उषः अतिवामा अति अस्मदंतिके वामं वननीयं धर्मं यस्या सा अतिवामा त्वं अमित्रं अस्मच्छुद्धं दूरे अस्मत्तो विप्रकृष्टदेशे वर्तमानं कृत्वा व्युच्छ विभाहि । ययामित्रो दूरे भवति तथा व्युच्छेत्यर्थः । तथा उर्वी गव्यूर्ति भूमिभूय

नोऽस्माकं कुपि कुरु । किंच द्वेषोऽस्मद्द्वेषेन यावय अस्मत्तः पृथकुरु । यो धनं चोदय
प्रयय गृणते स्तुवते महा हे मघोनि धनवति ॥

५. हे उषो देवि अस्मे अस्मभ्यं श्रेष्ठभिः प्रशस्यैर्मानुभ्यै रदिमभिः प्रकाशैर्वि
महि प्रकाशय । किं कुर्वती । नोऽस्माकमायुरायुष्यं प्रतिरंती वर्धयंती । हे विश्ववर
विश्वैः संभजनीये देवि नोऽस्मभ्यमिषं च गोमहाभिर्बहुभिरुपेतं अश्वावत् अश्वैश्चोपेतं
राधा धनं च दधती विभालीति ॥

६. हे दिवो दुहितरुषः सुजाति शोभनजनने यां त्वा त्वां मृतिभिः स्तोत्रैर्वसिष्ठा
वर्धयति सा त्वमस्मासु वसिष्ठेषु कृष्वं प्रदीप्तं बृहंतं महंतं रयि धनं धां धेहि ॥

इति पंचमस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

78.

प्रति केतव इति पंचममष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्याश्वै वैष्टुभमुषम्यम । प्रति पंचत्यनुक्त-
मणिका । उक्ता विनियोग ॥

१. अस्या प्रथमा प्रथमोत्पन्नाः केतव प्रज्ञापका रश्मयः प्रत्यदृश्रन् प्रतिवृ-
द्धयेत । अस्या अंजया व्यंजका रश्मयः ऊर्ध्वा ऊर्ध्वमुखा वि श्रयंतं विविधं सर्वत्रा-
भयंति । हे उषो देवि अर्वाचा अस्मस्मिन्मुखेनागच्छता बृहता महता ज्योति-
मता रथेन वामं वननीयं धनमस्मभ्यं वक्षि वहसि ॥

२. अग्निः समिद्ध सन् सीं सर्वतः प्रति जरते अभिवर्धते । विप्रासो विप्रा मेधा-
विन कृत्विजश्च मतिभिः स्तुतिभिरुषसं गृणंतः स्तुवतो जरते । उषाश्च देवी ज्योति-
या विश्वा सर्वाणि तमांसि दुरितास्मद्दुरितानि अपबाधमाना याति ऊर्ध्वं गच्छति ॥

(P. 122.) ३. एता उ इति पूरणः त्याः ताः प्रसिद्धा एता विभर्तिर्विना-
त्यो विभानं कर्षत्यो ज्योतिस्तेजो यच्छंती प्रयच्छंत्यः उपसः पुरस्तात्पूर्वम्यां
विशि प्रत्यदृश्रन् प्रतिवृद्धयेत । ता उपसः सूर्यं यज्ञं भूमिं च अजीजनन् प्रादुरकुर्वन्
वरस उद्यानंतरं तेषां संभवात्तज्जनकत्वमुपचर्यते । किंच अपाचीनं नीचीनं बु-
द्धमप्रियं सर्वेषां दृष्टिनिरोधकत्वात्प्रियत्वं तादृशं तुमः अगात् अपगन्तव्यमृत ॥

४. दिवो दुहिता मघोनी नवती उषाः अचैति सर्वैर्जायते । विश्वे सर्वेऽपि प्रा-
णिनो विभर्ता उच्छंती उपसं पश्यति । तादृशी देवी स्वधयान्नं युज्यमानं रथं
आत्मात् आतिष्ठन् आरंभति । यं रथं सुयुजः शोभयोजना अश्वासोऽश्वाः आ-
व्रते अभिमतं देशं प्रापयति तं रथमास्थारिति ॥

५. हे उषस्त्वा त्वां अद्यास्मिन्काले सुमनसः शोभनस्तुतिका मघवानो हंविर्लक्ष-
णात्रवतोऽस्माकसोऽस्माका अस्मदीयाः पुरुषा कृत्विजः यद्वा मघवान् इत्येतद्वयं
मित्येतस्य विशेषणं हविष्मन्तोऽयं प्रति बुधते प्रत्यबोधयन् स्तुतिभिः । हे उषसो

युयं च विभातीश्वरच्छंभुः सत्यस्तिन्वितायध्वं जगत् स्निग्धभूमिकं कुरुत । तिल
सेहन इत्यस्मात्तिलुः तिलुरिलाभूमिः यस्य तत्तिलिवलं तत्कुरुत शिष्टं स्पष्टम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः ॥

79.

व्युषा भाव इति पंचर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यापिमुषस्यैष्टुभम् । व्युषा इत्यनुक-
माशिका । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्ता विनियोगः ॥

१. जनानां सर्वप्राणिनां पश्या पयि हितोपाः व्याय. व्यौच्छत । यद्वा जनाया
हिताय व्यौच्छति यो जयम् । किं कुर्वती । मानुषीमनुष्यरूपाः पंच तिली निपादप-
चमांश्चतुरो वर्णान्बोधयती । ईदृशव्युषा सुतेष्टुभिः संदृश्यते संदर्शयतीति वा सदृक
तेजः सुतेजोभिः उश्चभिः गोभिर्मानुषैश्च । अरुणैरुषा आग्निमधावदिति हि
भूतिः । अरुण्या गाव उपसामिति निरुक्तम् । सूर्यश्च रोदसी व्यावायुश्चर्या तमायुक्तं
चक्षसा प्रकाशकेन तेजसा व्यायां विवृणोति ॥

२. उपस अकून तेजोसि दिवोऽन्तरिक्षम्यातेषु पर्येतप्रदेशेषु व्यजते व्यक्तीकुर्व
तीत्यर्थः । युक्ता परस्परं संयुक्ता विशो न प्रजा इव सेना इव यनेत तमा
नाशनाय । अथ प्रत्यक्षवाकः । हे उपस्ते तव गावो रश्मयस्तमोऽधकारं समायनयान
नाशयति । अतोस्तेजो व्यच्छति प्रयच्छति सविज्ञा सूर्यां बाहू इव ॥

(P. 123.) ३. इन्द्रतमा सर्वस्येश्वरतमा मघानी धनवती उषा अभूत प्रादुर्भूत ।
सुविताय कल्याणाय श्रवांस्यज्ञानि अजीजनन उदपादयत् प्रकाशितवतीत्यर्थः । दिवो
हुहिता अंगिरस्तमा मंडतमा । यद्वा अंगिरांगोवैभारद्वाजः सह राज्ञेरणुत्पत्ते गवि
वसानंम्भाषोरूपत्वाद्गिररतनेष्टुच्यते । भारद्वाजै राज्ञे सहोत्पत्तिरनुक्रमण्यमुक्ता
राज्ञी कुशिकः सोमरो रात्रिर्वा भारद्वाजी इति । तादृशव्युषाः सुकृते यजमानाय
वसूनि धनानि विधाति करोति ॥

४. हे उषो यावद्वाधो धनं स्तोत्रभ्य पूर्वं अरहो रत्नवत्यसि तावद्वाधो धनं ग-
णाना स्तूयमाणा अस्मभ्यमुपि रास्व देहि । यां स्वा त्वां वृषभस्य रवेण लुप्तोपमेया
वृषभरथेति कमणि षष्ठी वृषभं रवेणैव त्वां प्रकाशेन जजुः जानति प्राणिन । अ-
थवा वृषभस्य प्रवृत्तस्य स्तोत्रस्य रवेण शब्देन जजुः ज्ञापयति दृक्कृतस्य इदस्याष्टे
सुरो द्वाराणि पथिभिर्गाः प्रवेदय पिहितानि व्यौषाविवृतान्यकरोः ॥

५. देवं देवं सर्वमपि स्तोतारै राधसे धनाय चोदयती प्रेरयती अस्मद्राक् अस्म-
द्भिमुखं सूनुता वचांसि ईरयती प्रेरयती व्युच्छती व्युच्छनं कुर्वती नीऽसूनां सनयं
शानाय धनलभाय धियां बुद्धीर्धाः धेहि । शिष्टं स्पष्टम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे षड्विंशो वर्गः ॥

80.

प्रति स्तोमेभिरिति तच्चात्मकं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं वैष्टभमुषस्यम् । प्रति तच्च-
मित्युक्तमणिका । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

१. विप्रासो मेधाविनो वसिष्ठः वसिष्ठगोत्राः स्तोमैभिः स्तोतृभिः प्रयुज्यमाना-
मीभिः स्तुतिभिः प्रथमा इतरयजमानेभ्य पूर्वभूता संतः उपसं प्रत्यबुध्नन् प्रतिबोध-
यन्ति । कीदृशीमुषसं च । रजसी व्यावाश्रयिष्यौ समन्ते समानपर्यन्ते एकीभूतप्रान्ते
विवर्तयती व्यावर्तयती विश्वः सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्याविकृण्वती प्रकटी-
कृती स्वभासा ॥

२. एवोषाः स्या सा गतदिवसेषु प्रसिद्धा वृक्षयमानैषा नव्यं नवतरं आयुरायुष्यं
यौवनमित्यर्थः तादृशं दधाना धारयन्ती गृही गृहं तमोऽधकारं ज्योतिषा स्वतेजसा
निवारयन्ती अबोधि बुध्यते । अग्रे पुरोदेशे सूर्यस्य पुरस्तात् देवानामग्रे वा इतरदेवेभ्यः
पूर्वमित्यर्थः युवतिनित्यतरुणी अहयाणा लुप्तोपमेषा अलज्जा युवतिरिव । सा यथा
पत्युग्ने संचरति तद्वत् सूर्यस्य पुरस्तादेति । एवंभूता सर्वा सूर्य यज्ञमग्निं च
प्राचिक्रित्त प्रज्ञापयति ॥

(P.124.) ३. अश्वावतीर्बहुभिरस्मभ्यं प्रदैर्यैरश्वैस्तद्वत्यः तथा गोमतीर्गोमयैः
गोपया वीरवतीर्वीरवत्यः पुत्रा अत एव भद्राः स्तुत्या उपास उपसः सः सर्वदा
उच्छतु । पुनः कीदृश्यः । घृतं उदके दुग्धना रोग्यो विश्वतः प्रण्युतः स्वतः
प्रवृत्ता । यूयं पातेति गतम् ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमे सप्तविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्थ प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयत् ।

पुमर्थोऽश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरभुक्भूपालसाम्राज्यभुञ्ज-
रणसौयणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये

पञ्चमाष्टके पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥

81.

यस्य निश्चितं वेदाद्यो वैदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वरे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथ पद्यो व्याख्यायते । सप्तमे मंडले पञ्चमेऽनुवाके दश सूक्तानि व्याकृतानि ।
प्रत्यु ब्रूहीति षड्वचमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घमुषस्यम् । प्रथमाद्या अयुजा इ-
हस्य द्वितीयाद्या गुजः सतोब्रूहत्यः । तथा चानुक्रांतम् । प्रत्यु षड् प्रीगाश्रमति ।
पञ्चानुवाके उपस्ये क्रतौ बार्हते छंसि आश्विनशस्त्रे च इदं सूक्तम् । सूत्रितं च ।
प्रत्यु अश्वसि सह वामेनेति बार्हतमिति ॥

१. आयती आगच्छती व्युच्छती तमांसि विवासयती वज्रयती दिवः सुलोकस्य सूर्यस्य वा दुहिता पुत्री एवंभूता उषा प्रत्यवशि सन्तेः प्रतिदृश्यते । उ इति पूरक । सैषा महि महत् तयो नैशमंधकारं अप उ इति निपातद्वयसमुदायः अप्रेत्यस्यार्थे अपो व्ययति अपवृणोति । किमर्थम् । चक्षसे दर्शनार्थम् । एवं कृत्वा सुनरो जनानां सुष्ठु नेत्री उषा ज्योतिः प्रकाशं कृणोति करोति ॥

२. सूर्य सर्वस्य प्रेरकः आवित्यः उल्लियाः रश्मीन् सचा सह युगपदेव उत्स-
जते उद्गमयति । तथा उच्यते प्रादुर्भवत् नक्षत्रं नभसि दृश्यमानं ग्रहनक्षत्रादिकं आर्च-
वत् दीप्तिमत्करोति । सौरिण तेजसा हि नक्तं चंद्रप्रभृतीनि नक्षत्राणि भासन्ते ।
सुषम्णः सूर्यरश्मिश्चंद्रमा गंधर्व इति हि निगमः । एवं च सति हे उष उपोदेवते
तव सूर्यस्य च व्युषि विवासने प्रकाशने सति भक्तनाम्ने संगमेमहि संगच्छे-
महि । इच्छच्छः पूरक ॥

३. हे दिवो दुहित दिवोऽन्तरिक्षाज्जायमानो हे उष उपोदेवते त्वा त्वां जीराः
क्षिप्रकारिणा वयं प्रत्यभुस्महि प्रतिबोद्धारो भवेम । हे वनन्वति वननं संभजन स-
भक्तद्वयं धनं वा तद्वति या त्वं पुरु बह स्पर्ह स्पृहणीयं धनं वहासि प्रापयसि वायुं
हवीषि वृत्तवते यजमानाय रत्नं रमणीयं धनमिव मयः सुखं च या त्वं वहासि तां
त्वं प्रत्यभुस्महीत्यन्वयः ॥

४. हे महि महति देवि दानादिगुणयुक्ते उपोदेवते उच्छतीं तमांसि वज्रयतीं
महता वलिष्ठा युक्ता यद्वा महतिदानकर्मा दानयुक्ता या त्वं स्व सर्वे जगत् प्रत्ये
प्रबोधनार्थं दृशे दर्शनार्थं च कृणांषि करोषि तस्यास्तादृश्याः रत्नभाज रत्नातां
रमणीयानां धनानां भाजयिष्याः सर्वायिष्याः ईमहे याचामहे । किम् । रत्नभाज
इति समन्विताहाराद्रत्नानां गम्यते । अपि च वयं तव प्रियतमा स्याम भवेम
मातुर्न सुनवः यथा मातुर्जनन्याः सुनवः पुत्राः प्रियतमा भवन्ति तद्वत् ॥

(P. 125.) ५. हे उष तच्चित्रं चायनीयं राधा धनं आ भूः औहम् अम्भभ्यं प्रय-
च्छ । यद्धने दीपश्रुतमं देशकालयोर्विप्रकर्षेऽप्यतिशयेन श्रांतव्यम् । अपि च हे दि-
वो दुहितः तत्तव त्वया देयं मर्तमोजनं मर्तानां मनुष्याणां भागयोग्यं यद्वत्तमस्ति तदा-
स्व देह्यस्मभ्यम् । वयं च त्वदत्तं धनमज्ञं च भुज्जामहे अभ्यवहरेम ॥

६. हे उष सुरिभ्यः स्तोत्रभ्योऽस्ताभ्यं अमृतं मरणरहितं नित्यं वसुध्वनं वासक-
वसुध्वनं वा अत्र अत्रणीयं यशः राक्षित्यनुपंग । तथा गोमतो बहुभिर्गोनिर्गुक्तान्
वाजान् अन्नानि चण्डमभ्यं रास्त । शिष्टः पराङ्मुक्तः । मघानो हविष्मतो यजमानस्य
चोदयित्री प्रेरयित्री सूनृतावती प्रियसत्यात्मिका वाक्सूनृता तद्वती उषाः क्षिप
शोषकान् शत्रून् अपाच्छत् अपगमयतु ॥

इति पंचमस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥

82.

इन्द्रावरुणौ दशार्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चं जागतम् । इदमादीनि चत्वारि सूक्तानिन्द्रावरुणैव तानि । तथा चानुक्रांतम् । इन्द्रावरुणा दशैन्द्रावरुणं ह जागतं त्विति । तृतीये सर्वे उक्त्यै प्रशास्तुः शस्ते एतत्सूक्तम् । सूचितं च । इन्द्रावरुणा युवमात्रां राजानानिति ॥

१. हे इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ युवयुवां नोऽस्माकं विशेषे निवेशयित्रे परिचारकाय जनाय पुत्रपौत्राविक्षणाय अध्वराय यज्ञानुष्ठानार्थं महि महत् शर्म गृहे सुखं वा यच्छतं प्रयच्छतम् । अपि च दीर्घप्रयच्छं दीर्घप्रततयज्ञं अस्मदीयं जनं यः शत्रुः अति वनुष्यति । अतिजिघांसति पृतनासु संग्रामेषु वृद्धयः दुर्भिक्षः दुष्टाभिसंधीनं तान शत्रून् वयं जयेम अभिभवेम ॥

२. द्वितीयः पादः परोक्षकृतः शिष्टाः प्रत्यक्षकृताः । हे इन्द्रावरुणौ वां युवयोर्मध्ये अन्य एको वरुणः सम्राट् सम्यग्वाजमान इति उच्यते । ताः सम्राजा पृतामुनीत्यादिषु कीर्त्यन्ते । अन्य इन्द्रः स्वराट् स्वयुमेव अन्यनिरपेक्षयैव राजमान इति उच्यते । स्वर्गादिद्रो दम इत्यादिषु कीर्त्यन्ते । तथाविधाविन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ महानौ सुगुणयुयौ महावसू महाभानौ च भवतः । हे वृषणा कामानां वर्धिताराविन्द्रावरुणौ वां युवां परमं न्यामनि उत्कृष्टे आकाशे विश्वे देवासः सर्वे देवा ओजः सं दधुः समयाजयन् शरीरशार्दूयाय तद्धेतुभूतं तदोज इत्युच्यते । स्मर्यते च । ओजोनामाष्टमी दक्षेति । तथा बल वृचवभादेः कार्यस्य हेतुभूतं साधर्थं च युवाभ्यां सं दधुः समयाजयन् ॥

३. हे इन्द्रावरुणौ अपासुदुर्कानां खानि द्वाराणि वृषेण पिहितानि ओजसा बद्धेन अन्वतुतं अन्वविध्यतम् । आविरकस्य वृचस्य वधेन वृष्टिपतिबंधं निराकृतवंतावित्यर्थः । तथा सूर्ये सर्वस्य प्रेरकमादित्ये दिव्यतरिक्षे प्रभुं प्रभूतं संतं एरयतं अभ्यगमयतं स्वर्भानुनाटुतं सूर्ये तद्वधेन प्रकाशितवंतावित्यर्थः । हे इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ मायिनः प्रज्ञाकरस्य अस्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति अपितः जलरहिता नदीः अपिन्वत जलेनापूरयतम् । तथा च निवित्पदमाप्नायते । अस्य मदे जरितरिद्रोऽपि जिवदनुवाऽपिन्वदपित इति । अपि च धियः कर्माण्यस्माभिरनुष्ठितानि कर्माणि पिन्वतं सिञ्चत फलनं पूरयतम् ॥

(P. 126) ४. हे इन्द्रावरुणौ बह्व्यो हविषां स्तोत्राणां वा वोढारः अह्वयजः युष्मुद्धेषु पृतनासु शत्रुसेनासु रक्षणार्थं युवामित युवामेव हवन्ते आह्वयन्ति मितजवः सकुच्यत जातुका अंगिरसोऽपि क्षेमस्य रक्षणस्य प्रसवे उत्पादने निमित्तभूते मति युवामेव हवन्ते । भूतः कारणात् हे इन्द्रावरुणौ कारवः स्तोत्रारो वयमपि उभयस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च वस्वो वसुनो धनस्य ईशाना ईश्वरो सुहवा सुखेन्द्रादित्यो युवामेव हवामहे आह्वयामहे ॥

५. हे इन्द्रावरुणौ यत् यौ युवां भुवनस्य लोकस्य संबर्धनीं इद्वानि परिदृश्यमानानि विश्वा सर्वाणि जातानि जनिमति भूतजातानि मज्जन्मा आन्मयिनः वने चक्रयुः कृतवन्तौ त्वयोर्युवयोर्मध्ये एकं वरुणं क्षेमेण रक्षणहेतुना मित्रो देवो

बुधस्यति परिचरति । मित्रावरुणौ हि परस्परं प्राप्तसुख्यौ अत एव सहचरौ
वृद्धयेते । अन्य एक इंद्रः मरुद्भिर्मरुद्गणैः उग्र उद्गृह्यबलः सन शुभं शोभनमलंकारं
ईयते प्रप्नोति । यद्वा मरुद्भिर्मध्यस्थानदैवगणैः सार्धं उग्र औजस्वी इंद्रः शुभमुक्क
ईयते प्ररयाति ॥

इति पंचमस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

६. वरुणस्य उपाश्रयमेतत् इंद्रस्य वरुणस्य च त्विषे वीस्यथ औजो बलं नु
क्षिप्रं मिमाते स्तोत्रेण निर्मिमाते यजमानपक्ष्यौ । स्तोत्रेण हि बलं जायते । किमर्थम् ।
महे महते श्रुत्वाय प्रनाय ईदृशस्य धनस्य लाभार्थम् । अर्येन्द्रस्य वरुणस्य च ध्रुव
नित्यं स्वं स्वकीयं असाधारणं यदेौजो विद्यते तदेौजो मिमाते इत्यन्वयः । तयोर्नि-
द्रावरुणयोः अन्य एको वरुणः अजामि अबंधुं अस्तुवंतं अथयंतं हिसंतं कामयिष्य-
वंतं अस्तोतारमयजमानं च आतिरत् अभिहंति । अन्य एक इंद्रः दशैरिन्द्रैरवापये-
भूयसः बहुतरान् शत्रून् प्र वृणोति प्रकर्षेणावृत्तान् बाधितान् करोति । यद्वा भूयसां
यजमानान् प्र वृणोति प्रवरानुकृष्टान्करोति ॥

७. हे इंद्रावरुणा इंद्रावरुणौ तं मर्त्यं मनुष्यं अंहं पापं नशते न व्याप्नोति । न
त्र दुरितानि दुर्गमनानि पापफलानि च प्राप्नुवन्ति । कुतश्चन कस्मादपि निमित्तात्तत्र
संतापश्च तं न प्राप्नोति । हे देवा देवी दानादिगुणयुक्ताविद्रावरुणौ यस्य मर्त्यस्य म-
नुष्यस्य अध्वरं यज्ञं गच्छथः प्राप्नुथो युवां वीथः कामयेथे च यस्य हवींषि तं म-
नुष्यं परिहृतिः परिबाधा न नशते उक्तप्रकारेण न प्राप्नोति ॥

८. हे नरा नंतराविद्रावरुणौ देव्येन देवसंबोधना अवसा रक्षणेन सह अयं क
‘अस्मदभिमुखं आ गतं आगच्छतम् । आगत्य च मवीयं हवं स्तोत्रं शृणुतम् । यद्विमे
मम जुजोषथः प्रीयिथ मयि प्रीतिरस्ति चेत् युवाभ्यामागतव्यं मवीयं स्तोत्रं श्रोतव्यं
च भवतीत्यर्थः । युवाहि युवयोः खलु यत्सख्यं सखित्वं उत वा अपि च यद्यप्य
आपित्वं बांधवं मारुतं मृडीकस्य सुखस्य साधनं तदुभयं हे इंद्रावरुणा नि यच्छत
अस्मभ्यं प्रयच्छतम् ॥

(P. 127.) ९. हे कृष्टयोजसा शत्रूणां कर्षकं औजो बलं ययो तादृशौ हे इंद्रा-
वरुणौ भरेभरे संग्रामे संग्रामे अस्माकं पुरोयोधा पुष्ताद्योद्धारो भवतम् । यत्र यो
कं युवां उभये उभयविधा पूर्वकार्त्तना इहर्त्तनाश्च नरा नंतरा स्तारार रपि
युद्धेभ्यो युवां हवन्ते । अभ अपि च तोकस्य पुत्रस्य तनयम्पौत्रस्य सान्ति
संभजनीयेषु निमित्तभूतेषु त्व यौ युवां हवन्ते तावस्माकं पुरोयोधा भवतमित्यन्वयः ॥

१०. अस्मे अस्मभ्यं इंद्रादयः युष्मद्भ्योतमानंधने यच्छंतु प्रयच्छंतु । तथा मरि
महत राप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णे शर्म गृहं च प्रयच्छंतु । अपि च कृतावृध
‘कृतस्य यत्तस्य वर्धयिष्याः अस्तिभरद्वाजाया देवमातुर्भ्योतिस्ते जज्ञे नोऽस्माकं अवशं अ-
‘हिसकमस्तु । वयं च देवस्य दानादिगुणयुक्तस्य सवितुः सर्वस्य प्रेरकस्य औक्तं स्तोत्रं
‘मनुमहं जानीमः कुर्म इत्यर्थः । यद्वा देवेन सवित्रा अस्मभ्यं देयं औक्तं यथा मनुमहे
याचामहे ॥

इति पंचमस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

युवां नरेभ्यः दशैर्च त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्याथै जाग्रतं मैत्रावरुणम् । युवां नरेभ्यः-
मुक्तांतम् । अभिषेकपृथग्येषु स्तोमवृद्धौ प्रशास्तुः इदं सूक्तमावापार्थम् । मुनिनं
च । युवां नरा पुनीषे वाभिति ॥

१. हे नरा नेतारविद्रावरुणौ युवां षष्ठ्यर्थे द्वितीया युवयोः आप्त्यं बंधुभावं पश्य-
मानास पश्यंतः युष्मद्वांधवलाभायिनः गच्छंतो गो आत्मन उच्छंतो यजमानाः पृथु-
पर्ववः पृथुर्विस्तीर्णः पशुः पार्श्वस्थि येषां ते तथोक्ताः विस्तीर्णाश्वपशुहस्ता संतः
प्राचा प्राचीनं ययुः बहिराहरणार्थं गच्छन्ति । पार्श्वं हि बहिराच्छिद्यते । तथा च
तेतितीयकम् । अश्वपार्श्वं बहिरच्छेतीति । हे इंद्रावरुणौ युवां दासा दासानि उपक्ष-
पयितुं च वृक्षण्यावर्गकाणि शत्रुजातानि आर्याणि च कर्मानुष्ठानपराणि च शत्रु-
जातानि हतं हिंस्तम् । अपि च सुदासं अस्मद्याज्यं एतत्संज्ञं राजानं अवसा रक्षणेन
नार्थं अवतं आगच्छतम् ॥

२. यत्र यस्मिन् संग्रामे नरो मनुष्याः कृतध्वजः उच्छ्रितध्वजाः समयन्ते युद्धार्थं
संगच्छन्ते । यस्मिन् आजा आजौ युद्धे । चर्नेन निपातद्वयसमुदायो विभज्य धाज-
नाय । किञ्च किमपि प्रियमनुकूलं न भवति अपि तु सर्वं दुष्करं भवति । यत्र च
युद्धे भुजा भुवनानि भूतजातानि स्वर्गशः शरीरपातादूर्ध्वं स्वर्गस्य द्रष्टारो वारिश्च
मयत विभ्यति तत्र तादृश संग्रामे हे इंद्रावरुणौ नोऽस्मानधि वाचतं अस्मत्पक्षपात-
वचनां भवतम् ॥

३. हे इंद्रावरुणौ भूभ्या अंता पर्यन्ताः ध्वजिराः सैनिकैर्ध्वस्ता समद्रुत संद्रुह्यं-
ते । तथा विविधैर्लुलैर्घोषः सैनिकानां शब्दश्च अरुहन् आरुहोऽभूत् । जनानामस्मदी-
यानां भटानां भरातयः शत्रवः समुपास्तुः उपस्थिता । एवं प्रवर्तमानेऽस्मिन् युद्धे हे
हवनश्रुता आह्वानशीलाविद्रावरुणौ अर्वाक अस्मदभिमुखं अवसा रक्षणेन सह आ-
गत आगच्छतम् ॥

(P. 128.) ४. हे इंद्रावरुणा इंद्रावरुणौ वधनाभिर्बधकरैरायुधैः अप्रतिगतं अ-
प्राप्तं भवेत् एतत्संज्ञं सुदासः शत्रुं वन्वन्ता हिसंतौ युवां सुदासं शोभनं वदामीति सुदाः
एतत्संज्ञं मम याज्यं राजानं प्राप्तं प्रकर्षेणारक्षतं एषां लुप्तूनां मम याज्यानां ब्रह्माग्नि
स्तोत्राणि शृणुतं अशृणुतम् । कदा । हवीमनि आहूयन्तेऽस्मिन् युद्धार्थं परस्परमिति
हवीषा संग्रामः तस्मिन् । यस्मादेवं तस्मान् लुप्तूनां एतत्संज्ञानां मम याज्यानां
पुरोहितः मम पुरोधानं सत्या सत्यफलमभवत् । तेषु यस्मिन् पुरोहित्यं तत्सफलं
जातमित्यर्थः ॥

५. हे इंद्रावरुणौ अर्यः अरैः शत्रोः संबंधीनि अघान्याहंतृन्यायुधानि मा मां अ-
भ्युत्पति अभितो बाधन्ते । अपि च वनुषां हिसकानां मध्ये अरातयः अभिगमनशी-
लाः शत्रवश्च मामभिनपन्ति । युवं हि युवां खलु उभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य चक्षो-
वसुमेधनस्य राजथः ईशाथे राजतिरैश्वर्यकर्मा । अध स्म अतः कारणात् पार्थे
तरणायै विवि विवसे युद्धदिने नोऽस्मानवतं रक्षतम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्थी वर्गः ॥

६. उभयासः उभयविधाः सुदा संज्ञो राजा तत्सहायभूतास्तत्सवश्च एवं द्विप्रकाश-
जनाः आजिषु संप्रामेषु ईद्रे च वरुणं च युवां हवते आह्वयते । किमर्थम् । वस्वा धन-
स्य सानये संभजनार्थम् । यत्र येष्वजिषु दशभिर्दशसंख्याकैः राजभिः शत्रुभूतै-
नृपैः निबाधितं नितरां हितं सुदासं हवन्तुभिः सह वर्तमानं प्रावतं युवां प्रकषेणार-
क्षतं तेष्वजिष्वित्यन्वयः ॥

७. हे इंद्रावरुणौ दश दशसंख्याकाः राजानः सुदासः शत्रवः समिताः संगताः
परस्परं समवेताः अयज्यैवः अयजमानाः एवंभूतास्ते सुदासं एतत्संज्ञं एकमपि राजानं
न युयुधुः न संप्रजहूः । युवाभ्यामनुगृहीतं तं प्रहर्तुं न शक्नुः । तदानीं अग्रसदां अग्रनि अन्ने
हविषि सीदतीत्यग्रसं कृत्विजः हविर्भिर्युक्तानां नृणां धनस्य नेतृणां कृत्विजां उप-
स्तुतिः स्तोत्रं सत्या सफलाभूत् । अपि च एषां देवहूतिषु देवा हूयत एष्विति देवहूतयो
यज्ञाः तेषु सर्वे च देवा अभवन् युष्मदनुग्रहात्प्रादुर्भवन्ति ॥

८. हे इंद्रावरुणौ दशराज्ञे दशशब्दस्य छांदसो वीर्यैः विभक्तियन्त्यश्च दश-
भी राजभिः शत्रुभूतैः विश्वतः सर्वतः परियन्ताय परिवेष्टिताय सुदासे राज्ञे अशिशतं बलं
प्रायच्छतम् । यत्र यस्मिन्देशे विश्वयः श्रितिं शैत्यं नैर्मल्यं अंचतो गच्छन्तं कपर्दिनां
जटिलाः धीवन्तः कर्मभिर्युक्तास्तत्सवः वसिष्ठशिष्याः एतत्संज्ञा कृत्विजः नमसा
हाकर्षणं नात्रेन प्रिया स्तुत्या च असंपतं पर्यचरन् तस्मिन्देशे युवां तस्मै राज्ञे बलं
प्रायच्छतमित्यर्थः ॥

(P. 129.) ९. हे इंद्रावरुणौ युवयोरन्य एक ईद्रे वृत्राणि शत्रून् समिधेषु
संप्रामेषु जिघ्रते हन्ति । अन्य एका वरुणः सदा सर्वदा ब्रह्मानि कर्माणि अभि रक्षते
अर्भन्तं सर्वतो रक्षति । हे वृषणा कामानां वर्धितार हे इंद्रावरुणौ तथाविधौ वा युवां
सृष्टिन्तानि सुप्रवृत्तानि अस्तुतिभिः हवामहे आह्वयामहे । आहूतौ च युवां अस्मै अ-
स्मभ्यं शर्म सुखं यच्छन्तं दत्तम् ॥

१०. व्याख्यातयम् (८२.१०.) अन्नार्थं स्तु । इंद्रादयोऽस्मभ्यं द्यौतमानं प्रयच्छन्तु
सर्वतो विस्तीर्णं महद्गृहं च । यज्ञस्य वर्षयिष्याः अदीनाया देवमातुः तेजश्च अस्माकं
मनाधिकं भवतु । वयं च प्रेरकस्य देवस्य स्तोत्रं मनामहे कुर्महे ॥

अथ पंचमस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

84.

आ वामिति पंचवै चतुर्दशं सूक्तं वासिष्ठं त्रैष्टुभमैन्द्रावरुणम् । अनुक्रांतं च । आ वां
पंचेति । उक्थ्ये तृतीयसवने मैत्रावरुणं शस्त्रं इदं सूक्तम् । सूत्रितं च । आ वां राजानां
विभ्रावरुणा मधुमत्तमस्येति याज्येति ॥

१. हे राजानौ राजमानौ ईश्वरौ वा इंद्रावरुणौ अध्वरे हिंसारहितेऽस्मिन्त्यागे वां युवां
हव्येभिर्हविर्भिनमोभिः स्तोत्रैश्च आ वृष्ट्या आवर्तयामि । अपि च बाह्योर्हस्तयोर्हधानां

धर्ममाणा विषुवत्पा रूप्यत इति रूपं हविः विविधहविर्युक्ता घृताची घृतमंचनी
युः स्वता आत्मना स्वयमेव तां युवां परि प्रजिगाति अभिप्रागच्छातु । यद्वा
विषुवत्पा ज्ञानादिधरूपी वामिति योज्यम् ॥

२. हे इंद्रावरुणौ युवांयुवयो बृहन्महतं राष्ट्रं राज्यं यौ युजोकरूपं इन्वति वृष्टया
सर्वान् प्रीणयति । यौ युवां सेतुभिर्बन्धकोः अरन्तुभिः रज्जुरहितं रागादिभिः सिन्धोः
प्रापकृतो बन्धीयः शिमं चंगन इति धातुः तयोर्मध्यं वरुणस्य वारयितुर्देवस्य हेतुः
क्रोधः नोऽस्मान्परि वृष्ट्या परिबृणुक्तु परिचयान्यव गच्छतु । इंद्र उ इंद्रश्च उरु
विस्तीर्णं लोकं स्थाने कृणवत्करोतु ॥

३. हे इंद्रावरुणौ नोऽस्माकं विध्येषु गृहेषु क्रियमाणं यत्तं चान् शोभनं फलस-
हितं कृतं कुरुतम् । तथा सुगिषु स्नातृन्वस्मासु विद्यमानानि प्रह्लादि परिबृढानि
स्नोत्राणि प्रशस्तौ प्रशस्तानि उत्कृष्टानि फलमानि कृतं कुरुतम् । अपि च देवभूतः
वैवाभ्यां युवाभ्यां प्रेरितो रयिर्यत् नोऽन्तानुनेतु प्राप्नोतु तथा । स्वाहोभिः स्मृहणीया-
निकृतीभिः रक्षाभिर्नोऽस्मान् प्र निरतं युवा वर्धयथा प्रपृस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

(P. 130.) ४. हे इंद्रावरुणौ अस्मे अस्मभ्यं रयिं धनं धनं प्रयच्छतमा कीदृशम् ।
विश्ववारं विश्वे सर्ववर्णीयं संभज्जनीयं वसुधं निवासयकं पुरुषु बद्धं पुरुभिर्व-
ह्नि प्रशस्तं वा । आदित्य अरितेः पुत्रो यो वरुण अतुता अतुतानि सत्यरहितानि
भूतानि प्र मिनानि प्रजिनमिन् मीळ विमायामिति धातुः शूर शौर्यवान् स वरुण
अमिता अमितानि अपरिमितानि वसुधं धनानि दयते स्तोत्रभ्यो इति ॥

५. मे मरीचा इयं गीः स्तुति इंद्र वरुणं च अट अश्रुतां व्याप्नोतु । तथा तूत-
जाना मया प्रयमाणा सा लोके पुत्रे तनये पौत्रे च विषये प्रावत प्रभवस्मान् ।
ययं च सुगन्धाम आभनधनाः सौम्य देवकीर्तिं देवैः कामयितव्यं यत्तं ज्ञेयं प्राप्नुयाम ।
हे इंद्रावरुणावयः सर्वे वैशः युयं स्वास्त्वभिः कृत्यायेनोऽस्मान् तदा सर्वशः पास
रसन् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

पुनीषे वामिति पंचचै पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यायै ऋषेभर्मैन्द्रावरुणम् । पुनीषे इत्य-
सूक्तं । आभिप्रायिकेष्टेष्टेषु तृतीयसूक्तो स्तोत्रवृत्तौ प्रशस्तुः इत्यावापार्थम् ।
सूचितं च । युवां नरा पुनीषे वामिति ॥

१. हे इंद्रावरुणौ वां युवाभ्यां युवयोरर्थे अस्मत्सं रक्षोराहितां राक्षसैरसंसृष्टां
मतीषां स्तुति पुनीषे शोभयामि । किं कुर्वन् । इंद्राय वरुणाय च सोमं सुहृत् इंद्रं
वरुणं चौदित्य सोममग्नौ प्रक्षिपन् । कीदृशीं मनीषाम् । वैवां द्योतमानां उपसं न
उपमिव घृतप्रतीकां वीसावयवाम् । शिष्टः परोक्षकृतः । ता तादृशैः वरुणौ अभीके
आभीगते युद्धे यस्मिन् यस्मिन् युद्धार्थं गमते सति नोऽस्मान् उरुयतां रक्षताम् ॥

२. वेवहूये देवा विजिगीषयो योद्धारो हूयन्ते युद्धार्थं परस्परमाहूयन्त इति देव हूय. संग्रामः अत्रास्मिन्देवहूये संग्रामे स्पर्धन्ते वै शत्रवो ऽस्माभिः स्पर्धन्ते खलु । उ इति पुरकः । येषु संग्रामेषु ऋजेषु पताकासु विद्यवः शत्रुभिमान्याशुधानि पर्वन्ति तान तेषु संग्रामेषु विद्यमानान् अभिजान् शत्रून् हे इंद्रावरुणौ युवं युवां शत्रौ शत्रौ शरणा हित- केनाशुधेन पराच्यः पराङ्मुखान् विषुचः विविधगतींश्च हतं हिंस्रम् । यथा ते शत्रवः पराङ्मुखा इतस्ततः पलायमानाश्च भवन्ति तथा तान्बाधेयमित्यर्थः ॥

३. आपश्चित् अङ्घ्रिकाराः सोमाश्च स्वयशतः स्वायत्तयशस्काः वैशीर्योत्तमाना संतः सद् सु सद्गतेषु स्थानेषु इंद्रं वरुणं च देवता एते द्वे देवते धुः धारयन्ति अवस्था- पयन्ति । सोमनाप्यायिता हि देवताः स्वे स्वे स्थाने ऽवतिष्ठन्ति । यद्वा वसतीर्योऽस्या आप एव सोमाभिषवद्गारा सद्गतेषु इंद्रं वरुणं च धारयन्ति । तयोर्इन्द्रावरुणयोरन्व एक प्रविक्ता पृथक्कृताः पुण्यापुण्यविशेषेन विचित्रफलभोक्त्राः कृष्टीः प्रजा अ सांकर्येण धारयन्ति । अन्य इंद्रं वृत्राणि शत्रुजातानि अप्रतीनि अन्यैरप्रतिगतानि हन्ति हिनस्ति ॥

(P. 131.) ४ सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स होता स्तोता कृतचित् क सस्योद्भक्तस्य यज्ञस्य वा चैता निवेतास्तु भवतु । ह आदित्या अदितिः पुत्राविद्रावरुणौ छ्रांसः साहितिका हम्बः । यो नमस्वान् नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वा युक्तः सन् शवसा बलेन युक्तो वां युवां परिचरतीति शेषः स सुक्रतुरित्यन्वयः । अपि च यो हविष्यान् हविर्मियुक्तः सन् अक्षसे तर्पणार्थं वां युवां आववर्तन् आवर्तयेत् स यजमानः प्रयत्नान्नवान् भूत्वा सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय कलाय असदित भवेद्देव ॥

५. व्याख्यातेयम् (८४, ५.) । मदीया स्तुतिरिन्द्रं वरुणं चाभ्युताम् । मया प्रेयमाणा सा पुत्रे पात्रे च विषये अस्मान् प्ररक्षतु । वयं शोभेनधना संतः उत्तरोत्तरं यागं प्राप्नुयाम । हे इंद्रावरुणादयो देवा अस्मान् सर्वदा कल्याणे रक्षत ॥

इति पंचमस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

धीरा स्वस्येभ्यश्चैषो दशं भूक्तं वसिष्ठस्यार्थे जेष्टुभं वरुणदेवस्यम् । तथा चात्र- कांतम् । धीराष्टौ वरुणं हन्ति । गतो विनियोगः ॥

१. अस्य वरुणस्य जनुषि जन्मानि महिना महिना तु क्षिप्रं धीरा धीराणि धैर्य- वन्ति भवन्ति । यो वरुणः उर्वी क्षिप्रार्त्तौ रोवसी चित् आवापुष्यव्यावपि वि तस्तम् विविधं स्तब्धं स्वकीये स्थाने स्थिते अकरोत् । यश्च बृहन् महांतं नाकमादित्यं नक्षत्रं च ऋक्षं दर्शनीयं हिता हैधं प्र ननुसे प्रेरयति स्म । अहनि सूर्यं दर्शनीयं प्रे- रयति शत्रौ नक्षत्रं तथेति द्विप्रकारः । भूम भूमि च य पप्रथत् अप्रथयत् विस्तारित- बान् तस्यास्य वरुणस्येभ्यश्च ॥

२. वरुणं शीघ्रं विदुक्षमाणं ऋषिरनया वितर्कयति । उतेति विचिकित्सायाम् ।
 इत किं स्वया तन्वा स्वीयेन आग्नीयेन शरीरेण सं वत्स सहव्रतं करीमि आहोस्वित्
 तन्नेन वरुणेन सह संवदे । कश नु कश खलु वरुणं त्वे अंतर्ध्वानि अंतर्भूता भवानि
 वरुणस्य चित्ते संलप्ता भवानीत्यर्थः । अपि च मे मर्त्यं हृदयं स्तोत्रं हविर्वा अहणा-
 नोऽकुप्येन वरुणः किं केन हेतुना, ज्ञेयं तेष्वेन । सुमनाः शोभनमनस्का सन्नहं कश
 कस्मिन्काले मृत्कीकं सुखयितारं वरुणं अभि खर्षे अभिपश्येयम् ॥

३. हे वरुण तदेवः पापं पृच्छे त्वां, पृच्छामि विदुक्षु छांसं सुलोपः प्रष्टुमिच्छन्नहं
 येन पापेन हेतुना त्वर्षीयैः पाशैर्बद्धोऽस्मि पृष्टः सन् तत्पापं कथय । अहं विपृच्छं
 विविधं प्रष्टुं चिकितुषां विदुषां जनान् उपा एमि उपायाम् । ते त्वं त्वं श्रित् क्रांत-
 शिनां जनाश्च मे मह्यं समानमित् समानमेव आह अकथयन् । यत्तद्वस्तुसाह । हे
 स्तोत्रं सुभ्यं श्रवणं भयमेव वरुणो, दण्णीते कुप्यन्तीति । अतः क्रोधं परित्यज्य
 अस्मान्पाशोभ्यो मोचय ॥

(p. 132.) ४. हे वरुण ज्येष्ठमधिकं किं वागः आस कोऽपराधो मया कृतो बभूव
 यत् येन आगसा सखायं मित्रभृतं जसंतं स्तोतारं जिघांससि हतुमिच्छसि । हे
 ब्रूतं दुर्दमं अन्यैर्बाधितुमशक्यं स्वधावेस्तेजस्विन हे वरुण तद्वागो म मह्यं प्र वोचः
 प्रब्रूहि । एवं सति तस्य प्रायश्चित्तं कृत्वा अनेना अपाप सन्नहं तुरस्त्वरमाणं शशि-
 नमसा नमस्कारेण हविषा वा त्वां अवेयां अवगच्छेयम् ॥

५. हे वरुण पित्र्या पितृन् प्राप्तानि नोऽस्मरीयानि दुग्धानि द्रोहान् बंधवहेतुभू-
 तान् अथ सृज विमुञ्च अस्मत्तो विधेय च । वयं च या यानि द्रोहजानानि ननुभिः
 शरीरैः चकृम कृतवन्तं स्म तांति ज्ञाव सृज । हे राजन् राजमान वरुण पशुवृषं न
 तावृषं स्तेन्यप्रायश्चित्तं कृत्वा अकृसाने शष्पादिभिः पशूनां तर्पयितारं स्तेनमिव शस्त्री
 रज्जोर्वत्सं न वत्समिव च वसिष्ठं मां बंधकात्पापात् अव सृज विमुञ्च ॥

६. हे वरुण सः स्वः दक्षः पुरुषस्य स्वरूपवद्वलं पापप्रवृत्तौ कारणं न भवति ।
 किं नहि । धृतिः स्थिरा उत्पत्तिसमय एव निर्मिता वैवर्गतिः कारणं धृगतिस्थैर्ययो-
 गिति धातुः । सा च धृतिः वक्ष्यमाणरूपा सुरा प्रमादकारिणां मन्त्रु अधिश्चर्गुर्वावि-
 विषयः सन् अनर्थहेतुः । विभीडकं द्यूतसाधनोऽथ स च द्यूतपुरुषं प्रेरयन्नर्थहेतु-
 र्भवति । अचिन्ति अज्ञानं अविवेककारणम् । अत ईदृशी वैवर्कृतिरेव पुरुषस्य पापप्रवृ-
 त्तौ कारणम् । अपि च कर्त्रीयसोऽल्पस्य हीनस्य पुरुषस्य पापप्रवृत्तौ उपरि उपागते
 समीपं नियन्त्रत्वेन स्थितः ज्यायानधिकः ईश्वरोऽस्ति । स एव तं पापं प्रवर्धयति ।
 तथा चाज्ञानम् । एष होवासाधु कर्म कारयति तं यमधो निनीयते इति । एवं च
 सति स्वप्नभूत स्वप्नोऽपि अतृप्तस्य पापस्य प्रयत्नात् प्रकर्षेण मिश्रयिता भवति । इद्विति
 पूरक । स्वप्ने कृतेरपि कर्मभिर्बहूनि पापानि जायन्ते किमु वक्तव्यं ज्ञामाते कृतेः
 कर्मभिः पापान्युत्पद्यन्त इति । ततो ममापराधो वैशैवगत इति हे वरुण त्वया क्षंतश्च
 इति भावः ॥

७. नीलहृषे सेवने कामाणां वर्षिजे भूर्णये जगतो भर्जे वेवाय दानादिगुणमुक्ताय
 वरुणाय अनागाः तत्प्रसादात् अपाप सन्नहं अरमलं पर्याप्तं करार्णं परिचरन् कर-
 गार्णम् । शसो न मया भूयस्त्वामिने सग्यक् परिचरति नहन् । अर्थं त्वामी स च

वेव अधितः अज्ञानतो ऽस्मान् अचेतयत् चेतयत् प्रज्ञापयत् । गृत्स् स्तोत्रं च कवितरः प्राज्ञतरौ वेवः राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं जुहोति जुनात् प्रेरयत् ॥

८. एकाकिर्नि वरुणे पशौ अभयमिति पुरोडाशस्यानुवाक्या । स्तूयितं च । अयं सु तुभ्यं वरुण स्वभाव एवा वंदस्व वरुणं ब्रूतमिति ॥

हे स्वभावः अलवन्वरुण तुभ्यं त्वदर्पं क्रियमाणः अयं एतत्सुक्तात्मकं स्तोमः स्तोत्रं हवि त्वदीये सु, सुष्टु उपशितः उपगतः समवेतोऽस्तु । चिदिति पुरकः । अ. प्राप्तिप्रापणं योगः प्राप्तस्य रक्षणं क्षेमः नोऽस्मदीये क्षेमे रक्षणे तं उपद्रवाणां यममस्तु । योगे च नोऽस्मदीये प्रापणे शमु शमनं भवतु उपद्रवाणाम् । हे वरुणा इया वैयाः नोऽस्मान् सर्वं स स्तुतिभिरयिनामैः पात रक्षते ॥

इति पंचमस्य खण्डः प्रथमो वर्गः ॥

87.

(p. 133.) इत्यथ इति समर्थं समर्थं सुक्तं वसिष्ठस्यार्थं वेष्टुमं वारुणम् । अनुक्रान्तं च । इदमस्मेति । गतो विनियोगः ॥

१. अयं वरुणो वेव सूर्याय भवस्य प्रेरकायादिव्याय पथा मार्गान् अंतरिक्षप्रवेशान् रन् प्रत्यच्छत् । समुद्रिया समुद्रे उच्यते भवानि यद्वा समुद्रव्यम्मावप इति समुद्रमंतरिक्षम् । तत्र भवान्यर्थास्त्युक्तानि नदीनां प्र अस्तु जत । समी न सुद्यते सुष्ठुर्मा साविना प्रेरत इति स. यथा अर्वेती वडवा प्रति शीघ्रं गच्छति तद्वत् क्रतयान् क्रतु शीघ्रं गमनमात्मन इच्छन् महीमहती अवतीः राज्ञी अहम्भ्यः सकाशाच्चकार भेदेन कृतवान् । अस्तं गच्छन् सूर्य एव वरुण इत्युच्यते । स हि स्वगमनेन राज्ञीजनयान् ॥

२. हे वरुण ते स्वर्गस्य त्वया अंतरिक्षे प्रवेशानां गतो वायुगत्मा सर्वभ्यः प्राणिजातस्य प्राणरूपेण धारयिता । स च रज उदके आ नवीनोत् समतात् प्रेरयति । वातेन हि वृष्टिर्जायते । भूणिर्जगतो भर्ता स वायुर्यवसे घातं प्रक्षिपे सति यथा पथुर्जगत् न भवति तद्वत्ससवान् ससमिभ्यज्जगत् तद्वान् भवति । हविर्लक्षणमज्जगत् तस्मै प्रयच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा, सनाते कसौ रूपम् । ततः ससवान् गेगन्तवान्वातं घातं सति पथुर्यथा गारवाही भवति तद्वज्जगतो भर्ता । हे वरुण मही महत्यो ब्रह्मी परिवृद्धे इमे रोदसी व्यावापृथिव्यौ अंतर्मेभ्य व्यावापृथिव्योर्मभ्य इत्यर्थः । त तव विश्वा सर्वाणि धाम धामानि स्थानानि ते जासि वा प्रियाणि सर्वेषां प्रतिकराणि भवति ॥

३. स्वर्गानि स्पृशन्तीति स्वर्गभग वरुणस्य वेवस्य स्वर्गभग स्मृष्टिः स्मृष्टिस्त्ये जन् प्रशस्यर्थं सहार्थं च वर्तते प्रशस्तगतयः यद्वा सह प्रेषिताः संतः समैकं शोभनवेहनें सुरूपं वा उभे रोदसी व्यावापृथिव्यौ परि पश्यन्ति परित ईक्षते । उभयोलोकयोर्वर्तमानान्पुण्यापुण्यकारिणा जनान्पश्यन्तीत्यर्थः । अस्मद्देशं तस्मात्तद्गीत्युक्

मागानः कर्मवत्तः यज्ञधीराः यज्ञेषु कृतबुद्धयः प्रचेतसः प्राज्ञाः कवयः क्रांतवर्शिनी
ये जनाः मन्म मन्मानि स्तोत्राणि इष्यन्त गमयन्ति वरुणं प्राप्स्यन्ति तानपि परिपश्य-
न्तीत्यर्थः ॥ अतोऽस्मानपि स्तोत्रं ज्ञात्वा पापान्मुच्यन्स्विष्टिपराशास्ते ॥

४. मेधिराय मेधाविने मे मह्यं वरुण उवाच उक्तवान् । किमुक्तवान् तदाह । त्रिः
सप्त एकविंशतिसंख्याकानि नामानि अष्टया गौर्बिभर्ति धारयतीति । वागत्र गौरुच्यते ।
मा च उरसि कंठे शिरसि च बद्धानि गायत्र्यादीनि सप्त छंदासां नामानि बिभर्ति ।
यद्वा वैशात्मिका वाक् एकविंशतिसंस्थानां यज्ञानां नामानि बिभर्ति धारयति । अपर
आह । गौः पृथिवी । तस्याश्च गौः स्मा उमेति पठिताज्यैकविंशति नामानांति । अपि च
विद्वान् ज्ञानं विदो मेधावी स वरुणो गुणाय युक्ताय उपराय 'उप' सर्वपि रममाणाय
अनेवासिने मह्यं शिक्षन् उपविशन् पत्न्यां कृष्टस्य रथानस्य ब्रह्मलोकलक्षणस्य संब-
धानि तुह्या गुणैर्मनि रहस्यानि उद्देशं गम्यानि नगस्वधार्थं इमान् च वाचत उक्त-
वान् । अतोऽहं वरुणस्य शिष्योऽस्मि । तस्मात्तु वरुणोऽस्मान् पापाप्माचक्षुस्त्वित्यर्थः ॥

५. तिस्रः त्रिप्रकारा उत्तममध्यमाधमभावेन त्रिविधा आवां गृह्णांका अस्मिन्व-
रुण अंतर्मध्ये निहितः । तिस्रः पूर्ववाग्निविधाः भूमी भूम्यश्च । पट्टिधानाः विधानं
विधा वसेनायुतुभेन पट्टिधाः प्रकीर्णः यासु तादृश्यः उपराः अस्मिन्नेव वरुणं
उमा अनुभूता । लोकाणां त्रित्वं च त्रयो मा इमं त्रिवृत्ता लोका इत्यादिना ब्राह्मण-
नामगम्यते । तिस्रो भूमीधारयन्निति निगमश्च भवति । इमां लोकां आहृत्य वरुण-
स्मिष्टतीत्यर्थः । अपि च गुह्यः रतुस्य गजेश्वरः स वरुणः दिव्यंतरिक्षे हिरण्यं
हिरण्यं सुवर्णं मय हितमणीयं वा प्रेक्ष्य वेलावत् विम्बयसंस्पर्शिनं एतं सूर्यं शुभं कं
हीत्यर्थं चक्रे कृतवान् । दिवि सूर्यमक्षरात्साममद्रावति हि श्रूयते ॥

(P. 134.) ६. वरुणं षोऽव त्रिधुमिति वराया अनुवाक्या । सूत्रितं च ॥
अव त्रिधुं वरुणां व्योसि स्थादयं सु तुभ्यं वरुण स्वभाव इति ॥

व्योसि सूर्य इव दीप्तो वरुणः सिधुं समुद्रं अव स्थात् वेलायामवस्थापयति ।
यथा वेलां नासिकामिति तथा करोतीत्यर्थः । कीदृशो वरुणः । द्रप्सो न द्रव्यशील
उदावधुर्विव श्वेनः शुभ्रवर्णः मृगः लुप्तोऽममंतत गारमृग इव तुविमान् बलवान्
प्रवृद्धो वा गंभीरशंसः गंभीरो महान् शंसः स्तोत्रं यस्य स तथोक्तः । रजसं उदकस्य
विभातो निर्मातु सुपारश्च, सुष्ठु तु ख्यात्पारकं क्षत्रं बलं धनं वा यस्य सप्रवृत्तो वरुणः
सतो विद्यमानस्यास्य जगतां राजा ईश्वरो भवति ॥

७. आगां उपराधं चक्रुषे चित् कृतवतेऽपि स्तोत्रे यो वरुणः श्रुजयति षेपदयो
करोति तस्मिन्वरुणे अनागाः अनागसां पुनपराधाः संतो वयं स्याम वर्तमाना-
भवेम । किं कुर्वते । अदितेरहीनस्य वरुणस्य संबंधीनि व्रतानि कर्माणि अनु आ-
नुगम्येण कथं संपर्धयतः । हे वरुणादयो देवाः यूयं अस्मान् सर्वं कल्याणै
पालयत ॥

इति पञ्चमस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

प्र संभ्रुवमिति सप्तमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे त्रैष्टुभं वरुणम् । प्र संभ्रुवमि-
त्यनुक्रातम् । गतो विनियोगः ॥

३. ऋषिरात्मानमेव प्रत्यक्षीकृत्य स्तुतौ निर्युक्तं । हे वसिष्ठ एवं मीळद्वये सेक्रे
वरुणाय श्रुंष्टुवं शोभयित्री यद्वा स्वत एव श्रुतां प्रेष्टां प्रियतमां मति मननीयासी-
वृषीं स्तुतिं प्र भरस्व प्रहर प्रापय । यो वरुण ईमेनं सूर्यमर्वांश्च अस्मदभिमुखं करते
अंतरिक्षे करोति तस्मै वरुणयेत्यन्वयः । कीदृशं सूर्यम् । यजत्रं यष्ट्यं सहस्रामयं
बहुधनं वृषणं कामानां वर्षकं बृहंतं महान्तम् ॥

२. अथा अधुना अन्य वरुणस्य संदृशं संदर्शनं नु क्षिप्रं जगन्वान् गतवान्हं अ-
मेरदीकं उवालासंयं मसि स्तवानि तं वरुणं यष्टुमिति शेषः । यद्यदा वरुण स्वः
सुखकरं अंशमन् अंशमनि अभिषवार्थं पाषाणं अभि स्थितं अभिषुतमित्यर्थः ईदृशं
अंशः सोमलक्षणमलं अभिषा अधिकं पाना भवेत् । छांदसः षष्ट्यभावः । उ इति
पूरकः । तदानीं मा मां वपुः शरीरं स्वीयं वपुर्गति रूपताम् प्रशस्तं रूपं वा दृशये
दर्शनार्थं अभि निर्वायात् अभिप्रापयेत् ॥

३. यद्यदा वरुणे प्रसन्ने मति अहं वरुणश्चोभौ नायं दुममयीं तरणसाधनभूतां
आ रुहाव उभावारूढावभूव तां च नायं यदाश समुद्रं मय्यं समुद्रस्य मय्यं प्रति
प्रेरयान् प्रतर्षेण गुमयाव यद्यदा च अपामुवकानां अधि उपरि सुभि गंवीभिर-
न्याभिरपि नौभिश्चराव वर्तावहै तदानीं भुमे शोभार्थं प्रेखे नौरूपायां शोलायामेव
प्रेखयावहै निमोन्नतैस्तरंगैरित्येतत् प्रविचलतौ संक्रीडावहै । कर्मणि पूरकः ।
यद्वा क्रियाविशेषणं कं सुखं यथा भवति तथेत्यर्थः ॥

(P. 135.) ४. एवं वसिष्ठेनात्मनोक्ते यद्वरुणेन कृतं तद्दर्शयति । वसिष्ठं ह वसिष्ठं
खलु वरुणो नावि स्वकीयायां आ अघात आरोहयत् । तथा तस्मैपि अहोभिः रक्षणेः
स्वपां स्वपसं 'शोभनकर्माणं चकार वरुणः कृतवान् । अपि च विप्रो मेधावी वरु-
णः अह्नां दिवसानां मध्ये सुविनस्ये यत्फलत्वेन शोभनविनस्यं तत्र स्तोतारं अस्था-
पयसिति शेषः । किं कुर्वन् । यात यातां गच्छतां द्यावो दिवसान् यात् यातीरूपासः
उषस्ता उपलक्षिता रात्रीश्च नु क्षिप्रं ततनन् सूर्यात्मना विस्तारयन् ॥

५. हे वरुण स्यानि तानि पुरातनानि नौ आवयोः सख्यां सख्यानि सखित्वानि क
कुत्र बभूवुः । पूर्वस्मिन् काले अतृकं अहिंस्यं आत्यंतिकं यत्सख्यमस्ति तत्स चावहै
आवां सेवावहै । विधिति पूरकः । अपि च हे स्वधावः अन्नवन्वरुण ते स्वशीयं गृहं
जगम गच्छानि । लोड्ये लिट् । कीदृशं गृहम् । बृहंतं महान्तं मानं मांस्त्वस्मिन् सखां
णि भूतानीति मानं सर्वस्य भूतजगत्स्य परिच्छेदकमित्यर्थः । सहस्रद्वारं बहुद्वारम् ॥

६. हे वरुण यो वसिष्ठो निरयो भुव आपिर्बुधुः औरसः पुत्र इत्यर्थः । यः पूर्व
प्रियः सन् त्वां प्रति आगासि अपराधान् कृणवत् अक्रूरोत् स इदानीं ते तव सखा
सखांसमानख्यस्तुः प्रियोऽस्तु । हे यक्षिन् यजनीय वरुण ते तव स्वभूना वयं एनस्यंत
एनसा पापेन युक्ता संतो मा भुजेम मा भुज्यहि । त्वत्प्रसन्नतापापुरहिता एव संतो

भोगान् भुज्जामहे । विप्रो मेधावी एवं च स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते यस्मिन्नायं वरुणं अनि-
हनिवारकं वर्णाय वा गृहं यन्धि प्रयच्छ । स्मृतिं पूरकः ॥

७. अन्य ऋषिधानम् ।

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु जपनं बंधात्प्रमुच्यते ।

तिष्ठन्नात्रो जपेक्षता पिशाचस्तु न गच्छति ॥

ध्रुवासु त्वासु आसु दृश्यमानासु क्षितिषु भूमिषु क्षियंत निवसंतो वयं हे वरुण
त्वा त्वां स्तुम इति शेषः । स च वरुणः अस्मत् अस्मत्तः पाशं बंधकं पापं वि मुक्तो
क्षत मोक्षयेत् । तथा अक्षिः अखंडनीयायाः पृथिव्याः उपस्थानुपस्थानात् अवो रक्षणं
वरुणेन हतं वन्वानाः संभजमाना वयं स्याम । अन्यद्गतम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥७॥

89.

मां शु वरुणेति पंचममेकविंशं सूक्तं धारुणम् । अस्या जगती शिष्टाश्चतस्रो गाय-
त्र्यः । तथा चानुक्रांतम् । मां शु पंच गायत्रं जगत्पतमिति । गतो विनियोगः ॥

१. हे राज्ञीश्वर वरुण त्वरीयं मुन्ययं मृषाविभिर्निमित्तं गृहं मां मा उ मेव अहं
गमं गतोऽस्मि । अपि तु सुशोभनं सुवर्णमयमेव दृष्टरीयं गृहं प्राप्तवानि । स त्वं मां
मृळं सुख्य हे सुभ्रज शोभनधन वरुण मृळय उपव्यां च कुरु ॥

२. हे अद्विवः आयुधवन्वरुण यद्यदा प्रस्फुरन्निव शैत्येन प्रविचलन्निव त्वङ्ग-
याद्विपमानो दृतिर्न दृतिरिव ध्माती वायुना पूर्णः सन् त्वया वृद्धोऽहं एमि गच्छामि
तर्शनी मृळं सुख्य हे सुभ्रज सुधन मृळय उपव्यां च कुरु ॥

(P. 136.) ३. हे समह सधन श्रुचे स्वभावतो निर्मल वरुण रीनता रीनतया
अशक्ततया क्रन्वः कर्मणः कर्तव्यत्वेन विहितस्य श्रोतस्मार्तादिलक्षणस्य प्रतीपं
प्रतिकूलं अननुष्ठानं जगम प्राप्तवानस्मि अत एव त्वया बद्धः तादृशं मां मृळं
सुख्य । अन्यद्गतम् ॥

४. अपां समुद्राणामुदकानां मध्ये तस्थिवांसं स्थितवंतमपि जरितारं तव स्तोत्रारं
मां दृष्ट्वा पिपासा अविवत् आमवती । लवणोत्कटस्य समुद्रजलस्य पानादह-
स्तात् । अतस्तादृशं मां मृळं सुख्य । अन्यद्गतम् ॥

५. देवसुवां हविषु धारुणस्य हविषः यत्किं चैवमिति याज्या । सूत्रितं च ।
यत्किं चैवं वरुण वैद्ये अन उप ते स्तोमान्पशुषु इवाकरमिति हे इति ॥

हे वरुण वैद्ये देवसुमरुके जने यद्विदं किञ्चन अभिद्रोहं अपकारजातं मनुष्या
वयं जिरामसि चरामः निर्वर्तयामः तथा अक्षिः अक्षिः अज्ञानेन तव त्वरीयं
यज्ञमे धारकं कर्म प्रयोपिम वयं विमोहितवन्तः हे देव तस्मादेनसः पापात् नोऽस्मान्
मा रीरिषः मा रीरिषः ॥

इति पंचमस्य षष्ठे एकादशो वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले पंचमीऽध्यायः ॥ -

90.

षष्ठेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र प्र वीरयेति समर्थे प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यायं चैष्टुमं वायव्यम् । यासु पंचम्याद्यासु द्विवचनमस्ति ता ऐश्वरायव्यम् । तथा चानु-
क्रान्तम् । प्र वीरया सम वायव्यं ह्यंशश्च या द्विवदुक्ता इति । तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे
प्र वीरयेति वायव्यस्तृथ । सूत्रितं च । प्र वीरया शुचयां वरिरे वां ते सत्येन मनसा
वीर्याना इति ॥

१. हे वालो वीरया वीराय विविधमीरयित्रे सुणं सुलुगिति चतुर्थ्या याजानेश
वां ते व्यत्ययेन द्विवचनं तुभ्यं शुचयः शुद्धाः मधुमंतः माधुर्योपता सुतासः अमि-
षुताः सोमाः एतेर्याभिः नवमेऽहनि प्रउगे अध्वर्याभिः अध्वरय नैष्ठिभिः कृत्स्विभिः
प्र वरिरे प्रवीर्यते । इदं वान इत्यस्येतद्रूपम् । यत एवमन्तः कारणात् हे वायो नियुतो
वडवाः वह रथं प्रापय । तेन च रथेन अच्छ याहि अस्मद्यज्ञमभिगच्छ । अभिरय
च सुतस्याभिषुतस्य अध्वस अन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वकायभागं पिब । किमथम् ।
मदायि मदीत्याचर्यम् ॥

२. शुतासीरयि पर्वणि वायव्यस्य हविष ईशानायेति याज्या । सूत्रितं च । स
रथं नो देव मनसंशानाय प्रहति यस्त आनडिति । वायव्ये पशावेपैव पशुपुरोडा-
द्यास्य याज्या । सूत्रितं च । ईशानाय प्रहति यस्त आनद प्र वो वायु रथयुजं
कृणुध्विति ॥

हे वायो ईशानाय ईश्वराय ते तुभ्यं भवदर्थं प्रहति प्रकृष्टामाहति चरपुरोडाशवि-
सोभ्यां यो यजमान आनदं प्राप्तं दद्यादित्यर्थः । तथा हे शुचिवाः शुद्धस्य सोमस्य
पातवायो तुभ्यं शुचि शुद्धं सोमं च यः प्रयच्छति मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये तं यजमानं
प्रशस्तं मुख्यं कृणापि करापि । स च जानोमान सर्वत्र प्रादुर्भूतः प्रख्यातः सन
वाजी अस्य घामवस्य धनस्य प्रामये जायते अवकल्पते । मयै धनं लभत इत्यर्थः ॥

३. नियुत्वहुणविशिष्टवायुदेवताको पशौ राये न यमिति पुरोडाशस्य याज्या ।
सूत्रितं च । राये नु यं जज्ञतु रोदसीमे प्र वायुमच्छा बृहती मनीषेति ॥

इमे रोदसीं यावापृथिव्यौ यं त्रायु राये धनार्थं नु क्षिप्रं जज्ञतुर्ननयामासु
तं देवं ज्ञानाविमुणयुक्तं वायुं देवी द्यौरमाना धिषणा स्तुतिः राये धनार्थं धानि धार-
यति धनं यथा लभ्यते तथा भ्रत्यतीत्यर्थः । अभ अधुना एवं स्तुतां प्रवृत्तायां स्वाः
स्वकीयाः नियुतो वडवाः रथवाहाः वीर्यं सभ्रत सचंत सेवते । उत अपि च श्वेत
शुभ्रवर्णैः निरेकं नितरां रेको रिक्तता निरेकः शरिद्राभित्यर्थः । तस्मिन् सन्ति वसुधिति
वसुतां धानारं वायुं नियुतोऽस्मद्यज्ञं प्रापयतीति शेषः ॥

(P. 137.) ४. द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यवृत्तस्य उच्छलुषसु इति तृतीया
सूत्रितं च । उच्छलुषसः सुदिना अरिमा इत्येकपातिन्य इति ॥

येऽगिरसो वायुमस्तोषत तेषां अरिप्राः पापरहिता उपसः सुदिनाः शोभन-
विनस्य हेतुभूताः सस्य उच्छल औच्छलं त्वयासयन । ते एव वीर्याना वीर्यमूला

संतः उरु विस्तीर्णी ज्योतिः सूर्योदयं विवितुः वायोः प्रसादात्कलभंत । अपि च उशिजः कामयमानास्तेऽगिरसो गच्छ्य चित्रं गोसंघरूपमपि ऊर्ध्वं धनुं परिभिरपहन्तं वि ववृ-
व्यवृण्वन् अलभंत । तथा तेषामगिरसामर्थाय प्रक्षिप्तः पूराण्य आपः अनु ससु-
अन्वसरन् अन्वगच्छन् । हिताहितः चरणपरा आसन्नित्यर्थः । आवरकस्यागुरस्य
वायुना हननात्सुरेणोद्गतानुषः प्रभृतीन् पुनर्लब्धवन्त इत्यर्थः ॥

५. तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे ते सत्येनेत्यैन्द्रवायवस्तुचः । सूत्रितं च । ते सत्येन
मनसा दीध्याना विवि क्षयंता रजसः पृथिव्यामिति ॥

ते प्रसिद्धाः सत्येन यथार्थेन मनसा मननीयेन स्तोत्रेण युक्ताः दीध्यानाः
दीध्यानाः स्वेन स्वकीयेन स्वविहितेन क्रतुना कर्मणा नित्यनैमित्तिकात्मना युक्तासो
युक्ताः पूर्वभूताः यजमानाः हे इन्द्रवायू वीरवाहं वीरैर्विशेषेण ईरयितुमिः स्तोत्रभिः
वह्नीय पापणीयं यद्वा वीरैरश्वैर्वह्नीयं तं ईशानयोरीश्वरयोर्वा युवयोः स्वभूतं रथं
वहंति स्वं स्वं यत्नं प्रापयन्ति । तत्र च पृथोऽन्नानि हविलक्षणानि अभि सचन्ते
युवामभिसेवन्ते ॥

६. हे इन्द्रवायू ईशानास इश्वराः प्रभूवो ये जनाः नोऽस्मभ्यं गोभिरश्वेभिरश्वैर्वसु-
भिर्निवासकैः हिरण्यैश्च सहितं स्वः सुप्ररणीयं सुखं कथने वृत्तिं प्रयच्छति यद्वा
हिरण्यव्यातिरक्तानि धनानि वसुनि तैरहिरण्यैश्च सहेत्यर्थः ते सूर्यो दातारः शिष्यं
ध्यातमायुस्त्रं जीवन्तं वा शत्रूणां स्वभूतं पृतनासु संग्रामेषु अर्वाङ्गरैश्च वीरैः शूरभटैश्च
साधनभूतैः सह्यः अभिभवेयुः यद्वा सहायैर्नृतीया अर्वाङ्गिरीः पुत्रैश्च सहितं शत्रू-
णानासु अभिभवंतुरित्यर्थः ॥

७. अर्वातो न अश्वा इव हविषां वोढारः श्वसोऽन्नस्य द्वितीयार्थे षष्ठी अन्नं
भिक्षमाणा याचमानाः वाजयन्तः वाजं बलमात्मन इच्छन्तो दीसद्वा वयं स्ववसं शो-
भनरक्षणाय सुदु तर्पणाय वा सुदुतिभिः शोभनभिः स्तुतिभि इन्द्रवायू इन्द्रं वायुं च
इवेम आह्वयमहि । अन्यद्वैतम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

कुविदंगेति समर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यापि त्रैष्टुभं वायव्यम् । कुविदंगेत्यनुक्रांतम् ।
गतं सूक्तविनियोगः । वायव्यं पशौ कुविदंगेति वपाया याज्या । सूत्रितं च । कुवि-
दंगं नमसा ये वृथास ईशानाय प्रहति यस्त आनङ्गिति ॥

१. वीर्यमिति स्तुवंतीति देवाः स्तोतारः पुरा पूर्वस्मिन्काले ये वृथासो वृद्धा देवाः ।
स्तोतारः कुविदिति बहुनाम् अंगेति क्षिप्रनाम् कुवित् बहुशः अंगं भिन्नं कृत्स्नं
नमसा वायुविषयेण स्तोत्रेण नमस्कारेण वा अनवद्यास अवद्यरहित्युः आसन्नं तैः सूर्या-
भिधायकैः हवीणां दातुं सूर्येण सह उपसं अवासयन् उपसो व्युष्टिः सूर्योदयं च वायु-

यागार्थं कुर्वतीत्यर्थः । किमर्थम् । मनवे मनुष्याणां बाधिताय बाधितानां पुत्रादीनां रक्षणार्थमित्यर्थः । यद्वा मनवे बाधितायेति षष्ठ्यर्थः । बाधितस्य मनो प्रजापतेर्यागे वायवे हवींषि कृतमित्यन्वयः ॥

(P. 138.) २. द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे ऐंद्रवायवतृचस्य उशंतेत्येषा प्रथमा । सूत्रितं च । उशंता कृता न द्वाय गोपा यावत्तररमैन्वा यावत्तोज इत्येका द्वे चेति ॥

हे इंद्रवायू उशंता उशंती कामयमानौ कृता देवतेर्गौतिकर्मणो कृतशब्द गंतारौ गोपा गोपायितारौ ईंद्रशौ युवां द्वाय हिसार्ये न भवतम् । अपि तु मासो मासाश्च पूर्वीर्बह्वीः शरदः संवत्सरांश्च चिरकालमस्मान् पाथः रक्षतम् । अपि च हे इंद्रवायू सुष्टुतिरस्मदीयां शोभना स्तुतिः वां युवां इयाना गच्छंतीं प्राप्तुंतीं माडीकं मुखं ईदं यच्छते । यद्वा सुखं यथा भवति तथा युवामीदं स्तोती । तूयानव्यं प्रशस्यं सुविदं सुष्टु प्राप्यं धनं च ईदं ।

३. नियुत्तुवायुदेवताके पशौ पीवोअज्जानिति वपाया याज्या । सूत्रितं च । पीवोअज्जानियवृध सुमेधा राये नु यं जज्ञतु रोरसीम इति । तथा द्वितीय छंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्यैव द्वितीया । सूत्रितं च । पीवोअज्जानियवृधः सुमेधा उच्चल्लुषस सुविना अरिप्रा इति ॥

पीवोअज्जान् पीवांसि स्थूलानि प्रभूतान्यज्जानि येषां तान् रयितृध रय्या धनेन वृद्धान् एवंभूतानादयज्जनान् सुमेधा शोभनप्रज्ञः नियुतां वडवानां स्वाहाहानां अग्निश्चरामिभयणीयः श्वेतः श्वेतवर्णो वायुः सिषक्ति सेवते । ते च जनाः समनस समन्तमास्त्वा संतः वायवं वायुमुद्दिश्य यष्टुं वि तस्युः विविधमवातिष्ठते । स्थित्वा च ते नू कर्मणां नेतारो जना विश्वत विश्वानि सर्वाण्येव स्वपत्यानि शोभनापत्यहेतूनि यदा सुष्टु अपतनकारणानि वायुदेवत्यानि कर्माणि चक्रुः कुर्वति ।

४. द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे ऐंद्रवायवतृचस्य यावत्तर इत्यादिके द्वे कृता । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतम् ॥

हे इंद्रवायू युवयोस्तन्वः शरीरस्य तरो वेगो यावदस्ति यावच्च ओजां बलं यावच्च नरः कर्मणां नेतार कर्त्तृवजः चक्षसा ज्ञानेन सीध्याना सीध्यमाना भवन्ति तस्य सर्वस्मानुरूपं शुचिपा शुचिः सोमस्य पाताराविंद्रवायू शुचिं शुद्धं सोमं अस्मे अस्मदीयं दातुं विवतम् । इदं वेद्यां स्तोत्रं बर्हिश्च आ सवतं पानार्थमासीदतं बर्हिष्पुपाविशः तमित्यर्थः ॥

५. हे इंद्रवायू 'पार्हवीरा' स्पृहणीप्रस्तोतृकान् नियुतः आत्मीयानश्चान् सरथं उभयोः समानमंकं रथं नियुवाना निमिश्रयितौयुवां अर्षाकं अरमदमिभुखं यतुं गच्छतम् । इदं हि इदं खलु मध्वो मधुरस्य सोमस्य अग्रं ग्रहेष्वाद्यगैंद्रवायवाख्यं ग्रहं वा युवयोरग्रं प्रभूतं प्रकर्षेण हतं हामर्थमुत्तरवेदिं प्रति नीतम् । अथ अथ तादृशस्य सोमस्य पातानंतरं प्रीणाना प्रीयमाणौ युवां अस्मे अस्मान् वि मुमुक्तं पाशादिभो चयतम् ॥

६. प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे ऐंद्रवायवतृचस्य या वां शतमिति तृतीया । सूत्रितं च । या वां शतं नियुते याः सहस्रमित्येकपतित्य इति ॥

हे इंद्रवायू या नियुतः शतं शतसंख्याकाः सत्यः वां युवां सचन्ते सेवेन याश्च विश्ववारा विश्वैर्वर्णया नियुतः सहस्रं सहस्रसंख्याकाः सत्यः युवां सचन्ते सु-
विद्वानि शोभनधनप्रशमिराभिर्निगुहिरवाक अस्मदभिमुख्ये आ याते आगच्छतम् ।
हे नरा नेतारो प्रतिभृतस्य उत्तरवेदिं प्रति नीतस्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य द्वितीयायै
पट्टी ईदृशं सोमं पातं पिबतम् ॥ •

३. व्याख्यातेयम् (१०, १) अक्षरार्थस्तु । अश्वा इव हविषु वोदारोऽन्नं याचमानाः
बलं कामयमाना वासिष्ठा वयं शोभनरक्षणाय शोभने स्तोत्रैरिन्द्रवायु आह्वयेमहीति ॥

इति पंचमस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

92.

(P. 139.) आ वायो इति पंचमं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे त्रैतुमं वायव्यम् ।
अनुक्रान्तं च । आ वायो पंचेति । शुनासीरीये पर्वणि वायोर्नियुत्वन्तो यागस्य आ वायो
इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ वायो भूप शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि वाश्वांसमच्छा-
ति । नियुत्वद्वायुर्वेत्ताके पशौ एषैव वपाया अनुवाक्या । प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे
वायव्यवत्त्वस्यैवाद्या । सूत्रितं च । समुद्राकूर्मिरित्वा उद्यमा वायो भूप शुचिपा इति ॥

१. हे शुचिपाः शुचेः शुद्धस्य सोमस्य पातवायो नोऽस्माकं उप सर्मापि अ भूप
आगच्छ भू प्रमावित्यस्यैतद्रूपम् । हे विश्ववार विश्वैर्वर्णयि ते तव वाहनमृता
नियुतो वडवाः सहस्रं सहस्रसंख्याका विद्यन्ते । यत एवमतः क्षीप्रमागच्छ । त्वेव
मध्वं यदकरं सोमलक्षणमधोऽन्नमुषो उप उ उपायामि उपयते पाद्रे गृहीतमासीत ।
हे देव वायो यस्य सोमस्य पूर्वपयं प्रथमपातं दधिषे दधासि धारयसि । इंद्रवायवग्रहे
प्रथमे वपद्वारि केवलाय वायवे हूयते द्वितीये त्विन्द्रवायुभ्यामिति वायो प्रथमपातम् ।
तादृशवप उपायामीत्यन्वयः ॥

२. प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे इंद्रवायव्यवत्त्वस्य प्र सोनेत्याद्या । सूत्रितं च । प्र
सोता जीरो अश्वरेष्वस्थाग्रे वायव इंद्रमादनास इति ॥

जोः क्षिप्रकारी सोता अभिषोता अभ्यर्तु इंद्राय वायवे च पिबथ्ये पानार्थे अ-
श्वेषु यागेषु सोमं प्रास्थात् प्रातिष्ठपत् पुरस्तादुत्तरवेदिं श्रापितवान् । हे इंद्रवायू
यत येपु यज्ञेषु मध्वः सोमस्य अग्रियं अग्रभवं प्रथमभागं देवयंतो देवकामा अभ्यर्तवः
शर्वाभिः कूर्मभिः अभिषवाहिलक्षणैर्वा तुवयोरर्थं प्र भरति प्रकर्षेण भरति संवाक्यति
तेष्वध्वरंष्टित्यन्वयः ॥

३. शुनासीरीये पर्वणि नियुत्वद्वायोर्वागस्य प्र याभिरिति याज्या । सूत्रितं च ।
प्र याभिर्ग्रासि वाश्वांसमच्छा स त्वं नो देव मनसोति । तदेवत्ये पशौ एषैव पुगेडा-
शम्यानुवाक्या । सूत्रितं च । प्र याभिर्यासि वाश्वांसमच्छा नो नियुहः शनिर्वाभि-
र्गितु । प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे एषैव वायव्यवत्त्वस्य तृतीया । सूत्रितं च । आ
वायो भूप शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि वाश्वांसमच्छति ॥ •

हे वायो दुराणि यज्ञगृहे स्थितं दाम्भांसं हविषां सातारं यजमानं इष्टये यागाय या-
भिर्नियुज्जिर्वडवाभिरच्छ" यासि अभिगच्छसि ताभिरस्मा-प्रत्यागच्छति शेषः ।
आगत्य च नोऽस्मभ्यं सुभीजसं शोभनान्नयुक्तं रायं धनं नि युवस्व नितरीं निश्चय
प्रयच्छ । तथा वीरं पुत्रं गव्यं गोसंयं अदव्यं अश्वसंयं एतदुभयात्मकं राधो धनं च
नि युवरव प्रयच्छ ॥

४. प्रथमे छंदोमे ऋगशस्त्रे ऐन्द्रवायवतृचस्य ये वायव इद्रेति द्वितीया । सूत्रितं
च । ये वायव इन्द्रमावनासो या वां शतं नियुतां याः सुहस्रमिति ॥

ये सूरयः स्तोतारः इन्द्रमावनास स्तोत्रैरिन्द्रस्य तर्पयितारः तथा वायवे वायोऽथ
मावनास्तर्पका भवन्ति ये च आदेवास जागतेरुपेताः अत एव अयः अरः शशोर्नि-
तोऽग्रासो निहंनारः तैस्फमरीयैः सूरिभिः स्तोत्रभिः वृत्राणि शत्रून् घ्नन्तः हिंसन्तः स्याम
भवेम । किं कुर्वन्तः । अभिजान् शत्रुभदान् नृभिस्सरीयैः पुरुषेभ्यो यज्जिभिः सासध्यां
सोऽभिभवन्तः ॥

५. नियुत्वद्वायुदेवताको पशौ आ नो नियुज्जिरिति हविषोऽनुवाचया । सूत्रितं च ।
आ नो नियुज्जिः शतिनीभिर्ध्वरं पंवाभजाचांशुवृषः सुमेधा इति । प्रथमे छंदोमे
ऋगशस्त्रे वायव्यतृचस्यैषैव तृतीया । सूत्रितं च । आ नो नियुज्जिः शतिनीभिर्ध्वर
प्र साता जीरां अध्वरेष्वस्थानिति ॥

हे वायो नोऽस्माकं अध्वरं हिस्मरहितं यज्ञं शतिनीभिः शतसंख्यावतीभिः सह-
विर्गभिः सहस्रसंख्यावतीभिश्च नियुज्जिर्वडवाभिः उप आ याहि उपगच्छ । तद्वन्तर-
मस्मिन् सवने प्रातःसवने मातृयस्व सोमेन तृप्यस्व । अन्यद्वन्तरम् ॥

• इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्विंशोऽवर्गः ॥

93.

(P. 146.) शुचिं न्वित्यष्टर्चं चतुर्थं गूक्तं वसिष्ठरयार्षे चैष्टुभमैद्राक्षम् । अतुक्तं यत्
हि । शुचिं न्वृष्टाविद्राक्षं त्विति । गतं गूक्ताविनियोगः । ऐन्द्राक्षरय पशोर्नृपाया शुचिभि-
र्व्यक्तं याज्या । सूत्रितं च । शुचिं तु स्तोमं नवजातमूढं गोभिर्विषः प्रमत्तिभि-
च्छमानं इति ॥

१. हे वृत्रहणा वृत्राणां शत्रूणां हंस्माविद्राक्षी शुचिं शुद्धं निरवद्यं नवजातं इहाश-
मुत्पन्नं स्तोममस्मरीयं स्तोत्रमद्यास्मिन्काले तु क्षिप्रं जुषयां सेवेयां । हि यस्मात्सुहृता
सुखमाह्वानुं शक्यो उभा उभौ वां युवां जहवीमि पुनः पुनराह्वयामि । अत आगत्य
सेवेयामित्यर्थः । किंच ता तौ तैर्पाविष्यौ युवां उशते कामयमानाय यजमानाय
धृजजमन् बलं वा सद्यस्तृणानीमेव शीघ्रं धेष्टा धातुतमौ भवतम् ॥

२. हे इन्द्राक्षी ता तौ तादृशौ सानसी सर्वे संभजनीयौ युवां शवसाना शवां बलं
तद्वराचरन्तौ हि खलु भूतं बलमिव शत्रूणां भंजकावारतामित्यर्थः । कीदृशौ
सुतां साकं वृष्टा सह प्रयुक्ता शवसा बलेन शत्रूणांसा वर्षमानौ तथा हायां धारय

मूर्खद्वयस्य यवसस्यान्नस्य क्षयतावीश्वरो । एवंविधौ युवं युवां स्थविरस्य स्थूलस्य
पृथ्वेः शत्रूणां पर्यकस्य वाजस्यन्त्रस्य क्रियामहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रसा-
नत्वाच्चसुट्यर्थे षष्ठी ईदृशमन्नं पुक्तं संयोजयतं अस्मभ्यः प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

३. वाजितो हविष्पंतो विप्रा मेधाविनः प्रमतिं प्रकृष्टां मतिं इंद्राग्न्योरनुमहवुद्धि-
मिच्छताः आत्मन इच्छन्तः यत् ये यजमाणाः विद्वं विद्वंति जानन्ति देवांस्तैव
‘यद्व्यववेनेति विद्वं यजः’ तं धीनि कर्मणि बुद्धिभिर्वा लोभो गुः उपगच्छति । उ
इति पूरकः । ते नरः कर्मणां नेतारो जनाः अवेतो न काष्ठा यथा अन्धाः शीघ्रं युद्ध-
भूमिं व्यासुवंति तथा नक्षमाणां इंद्राग्नानि कर्माणि व्यासुवंत ईदृशमी, ईदृशमि च जी-
ह्वतः पुनः पुनराह्वयतो भवन्ति ॥

४. अनाद्यस्त्रायामैन्द्राग्नस्य हविषो गीर्भिरित्येषा याजग्ना । सृजितं च । ईदृशमी
अवसा गतं गीर्भैर्विप्रः प्रमतिमिच्छमान इति । इंद्राग्ने पशौ परोडाशस्यैषैव याज्या ।
सृजे तृदाहृतम् ॥

हे इंद्रामी प्रमतिं युवयोरनुमहवुद्धिं इच्छमान इच्छन् विप्रो मेधावी वसिष्ठः यशासं
यशासां युक्तं पूर्वभाजं पूर्वमेव संभजनीयं रयिं धनमुद्दिश्य गीर्भैः स्तुतिभिः ईदृशयुवां
स्तौति । हे वृत्रहणा वृत्रस्य हंतारौ सुवज्रा शोभनायुधाविद्रामी नव्यभिर्नवतैः प्र-
दत्तैर्वैश्वैर्वित्तैर्वैश्वैर्नैर्नोऽस्मान् प्रतिरतं प्रवर्धयतम् ॥

५. मर्त्री मह्यौ मिथयी परस्परं हिंसत्यौ यद्वा मिथयिराक्रोशकर्मा परस्परमाक्रो-
शंर्या स्पर्धमाने स्पर्धां कुर्वत्यौ तनुरुचा - - - हतं हिंसन् तैषा सोमसुता हतं
सततं हिंसन् । तथा सोमसुता सोममभिषुण्वता जनेन यजमानसंघेन असी-
ममुतं जनं हिंसन् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

(P 111.) ६. हे इंद्रामी इमासु इमामेव नोऽस्मदीयां सोमसुतिं सोमामिषवाक्रया
सोननसाय सुभसो भावाय सु सुष्टु उप यातं उपागच्छतम् । अपि च युवां अस्मान्
परित्यज्य नू चित नैव ममार्थे अन्यान् न मन्येये अस्मानेव सर्वदा बुध्येथ । हि यस्मा-
देवं तस्माद्वा युवां शश्वद्भिर्बड्भिर्वा जैरत्रैर्हविलक्षणैः आ ववृतीय आवर्तयामि ॥

७. हे अग्ने स त्वं एता एनेन नमसा अज्जेन अस्मदीयेन हविषा समिद्धः
संसीमः सन मित्रं वरुणमिन्द्रं च अच्छ वोचेः अभिब्रूयाः अयमस्मदीयो रक्षणीय इति
कथय । वयं यशसोऽपराधे सीमितं परिमहार्थीयः सी सर्वतो वाङ्मनः कार्यं प्रकृम
कृतवन्तो वयं तत्तस्मादागतः सु मूळ अस्मान् हंष्टु रक्षा । तच्चाग । अर्थमासीति मित्रा-
र्यश्च शिशभंतु अस्मत्तो विद्योजयन्तु ॥

८. हे अग्ने उपलक्षणमेतत् हे इंद्रामी एता इष्टीः इमान्यज्ञान् आशुषाणसः आशु
शार्धं संभज्जमाना वयं युवोर्युवयोः स्वभूतान्वाजानन्त्रानि सच्चा सह युगपदेव
अभ्यइयामि अभिप्राप्तुयाम । अपि च इंद्रो विष्णुर्मरुतश्च नोऽस्मान् परि ह्वयन्
अस्मान्परित्यज्यान्यान् मा द्राक्षुः सर्वदास्मानेव पश्यन्तु । अन्यद्गच्छ ॥

इति पंचमस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

94.

इयं वामिति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमैन्द्राग्रम् । द्वादश्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतम् । इयं वां द्वादश गायत्रमंत्यानुष्टुबिति । ज्यातिष्टोमे प्रातः सधने अच्छावाकशस्ते आवितो नरर्चः शस्यते । सूत्र्यते हि । इयं वामस्य मन्मन इति नवेति । आभिषाविकेपुच्छेषु स्तोमेषु कृद्धावच्छावाकरय प्रातःसवने इह सूक्तमावापार्थमुत्तमावर्जम् । सूत्रितं च । इयं वामस्य मन्मन इत्येकादशेति । चानुर्विशिकेऽहनि प्रातःसवने तस्यैवायस्तुचः । सूत्रितं च । इयं वामस्य मन्मन इन्द्राग्नी यवार्मिमे इति ॥

१. हे इन्द्राग्नी इयं पूज्यस्तुतिः पूज्या मुख्या स्तुतिः अस्य मन्मन स्तोतुः भूस्माद्गतिष्ठान वां युवाभ्यां युवयोरर्थे अभ्रान्तांघ्रादृष्टिरव बह्वी सती अजनि प्रादुर्भूता नां भृणुतमित्युत्तरत्र संबंधः ॥

(P. 142.) २. हे इन्द्राग्नी जरितुः स्तोतुः हवमाह्वानं युवां भृणुतम् । भृणुत्वा च गिरस्तरीयाः स्तुतीर्विनतं संभजतम् । तथा इक्षाना ईश्वरौ युवां धियः अनुष्ठितानि कर्मणि पिप्यतं तत्स्थैः कलैः पूरयतम् ॥

३. हे भरा नेताराविन्द्राग्नी नांऽस्मान् पापत्वाय पापवत्त्वाय हीनभावाय मरीरधतं तथा अभिशस्तये शत्रुभिः कृतायाभिशंसनाय मा मरीरधतं तथा निर्विक्राय जनाय नांऽस्मान् मा मरीरधतं मा वशीकुरुतम् ॥

४. चानुर्विशिकेऽहनि प्रातःसवने अच्छावाकस्य इद्रे अमेत्ययं षडहस्तोत्रिय संज्ञकस्तुचः । सूत्रितं च । इद्रे अग्ना नमो बृहत्ता इद्रे ययोरिवमिति ॥

अवस्यवः रक्षणकामा वयं इद्रे देवे अग्ना अग्नौ च बृहद्ब्रह्म वर्धकं नमं हविरिक्षणमन्त्रं सुवृत्तिं सुप्रवृत्तां स्तुतिं च आ ईरयामहे अभिप्रेरयामः । तथा धिया कर्मणा युक्ताः धेनाः वाङ्मैतत् अप्रगीताः स्तुतिवाचश्च अभिप्रस्तामः ॥

५. ता हि तौ खलु इन्द्राग्नी शश्वतः बहवः विप्रासो मेधाविनो जना ऊनये रक्षणाय इत्या इत्यमनेन प्रकारेण ईळते स्तुर्वति । तथा सचाधः समानं बाधमाना परस्परं बाध्यमाना जनाः वाजसातये अन्नलाभाय तावेवेन्द्राग्नी ईळते स्तुर्वति यद्वा ऋजसातिरिति संग्रामनाम संग्रामार्थम् ॥

६. विपन्यवः स्तोत्रमिच्छंतः प्रयस्वतः हविरिक्षणनात्रेनोपेताः सतिप्यव सति धनमात्मन इच्छन्तो वयं मेधसात्क मेधानां सातो संभजने निमित्तभूते सति हे इन्द्राग्नी ता तौ वां युवां गीर्भिः स्तुतिभिः हवामहे आह्वयामहे ॥

इति पंचमस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥

७. अक्षानास्यायामैन्द्राग्रस्य हविष इन्द्राग्नी अवस्येत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । इन्द्राग्नी अवसा श्वतं गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमान इति ॥

हे चर्षणीसहा चर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिभूतिसारो हे इन्द्राग्नी अग्नि

स्तोत्रयो देवेन अवसा अन्नेन सह आ गतं आगच्छतम् । दुःशंसो वृष्टाभिः शंसनः
पारुष्यवारी शत्रुश्च नोऽस्मान्मा ईशत ईशिष्ट अस्मान्बाधितुं मा शक्नोतु ॥

८. हे इंद्राग्री कस्य कस्य चिदपि अरुणोऽरेर्मर्त्यस्य मनुष्यस्य संबन्धिनी
भृतिर्हि सा नोऽस्मान्मा प्र णक्त्वा प्राप्नोतु । शर्म सुखं च अस्मभ्यं प्रथच्छतं
दत्तम् ॥

९. हे इंद्राग्री गोमत् गोभिर्युक्तं हिरण्यवत् हिरण्यैः सुवर्णैर्युक्तं अश्वावत्
अश्वैश्चोपेतं यद्वसु वां युवामीमहे याचामहे तद्वसु युवयोः प्रसादात् वयं वनेमहि
संभजमहि ॥

१०. चानुर्विशिकेऽहनि प्रातः सवने अच्छावाकशस्त्रे यत्सोम आ सुत इत्यारं-
भणीया अहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहभ्यु एषा प्रातः सवने तेनैव शंसनीया । सूचितं
च । यत्सोम आ सुते नर इत्यारंभणीयाः शस्त्रेति ॥

सोमं सुते अभिषुते सति नरः कर्मणां नेतारः कृत्विजः सपर्यवः परिचरणक्रमाः
संतः समीचीना प्रशस्ताश्चो इंद्राग्री इंद्रमुद्धि च यद्यथा आ अजोरुः अनिरुद्धं कृतम्
युवामागच्छतीमति शेषः ॥

११. वृत्रहंतमा वृत्राणामावरकाणां हंततमौ मंशाना मोदमानौ या यावद्विद्राग्री
उत्थर्मानः शस्त्रैः गिरा च स्तुत्या च आविवासन् परिचर्येते व्यत्ययेन कर्मणि
कर्तृप्रत्ययः आंगुषैरयोषैरन्यैश्च स्तोत्रैः यावाविवासतः परिचर्येते तौ शुवां औ-
गच्छतमिति शेषः ॥

१२. हे इंद्राग्री तौ युवां दुःशंसं वृष्टाभिः शंसनं दुर्विद्वांसं दुर्विज्ञानं रक्षास्विनं वृ-
तं आभोगं आहत्य अस्मत्तोऽपहृत्य भोक्तारं मर्त्यं मनुष्यं शत्रुं हन्तृना हननसाध-
नेनायुधेन हतं हिंस्तम् । उक्तमेवार्थं वृष्टांतेन वृद्धयति । उद्धि लुप्तोपममेतत् ।
उद्धानं कुंभमिव । यथा कुंभोऽनायासेन मिक्षत एवमनायासेनैव शत्रुमायुधेन युवां
हिंस्तम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

(P. 143.) प्रक्षोदसेति षडृचं षष्ठं सूक्तं वीसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं सरस्वतीदेवताकम् ।
तृतीया तु सरस्वदेवताकम् । अनुक्रम्यते च । प्रक्षोदसा षट् सारस्वतं तु तृतीया
सरस्वत इति । गतः सूक्तविनियोगः । प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्रक्षोदसा धायसी
सप्त एपेन्तिप्रउगमिति । सारस्वते पशौ प्रक्षोदसेति वपाया याज्या । सूचितं च ।
प्रक्षोदसा धायसी सप्त एषा पार्वीरवी कन्या चित्राश्रिति ॥

१. एषा नदीमन्निगमा एषा वृद्धयमाना नदीरूपा सरस्वती आयसी अयसा
निमिन्ना पू पुर्वीव धरुणं लिङ्गाव्यस्ययः धरुणा धारयित्री धायसी धारकेण क्षोदसा

उत्केन प्र सन्ने प्रधावति शीघ्रं गच्छति । सिधुः स्येवनशीला नरीरूपा सा अन्याः विश्वाः सद्यः अपः आपगाः महिना महिम्ना प्रबाधधाना भृशं बाधमाना रथेव प्रतोलीव विस्तीर्णा सती याति गच्छति । यद्वा रथेव रथेनैव यथा रथी रथेन मार्गस्थं तद्गुल्मादिके चूर्णीकृत्य गच्छति तद्वत् स्वकीयेन वेगेन सर्वे संपिपती गच्छतीत्यर्थः ॥

सारस्वत एव पशौ क्पाया एकाग्रैतदित्यनुवाक्या । सूत्रितं च । एकाचेतस्सरस्वती नरीनामुत स्या नः सरस्वती जुषाणेति ॥

२. सहस्रवत्सरेण कृतुना यक्ष्यमाणो नाहुषो नाम राजा सरस्वतीं नदीं प्रार्थयामास सा च तस्मै सहस्रसंवत्सरपर्याप्तं पर्यां घृतं च प्रददौ । अयमर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । नदीनामन्यासां मध्ये शुषिः श्रुद्धा गिरिभ्यः सकाशात् आ समुद्रात्समुद्रपर्यन्तं यती गच्छती एका सरस्वती नदी अचतत्त्वाद्दृश्यं प्रार्थनामज्ञासीत् । तथा भुवनस्य भूतजानस्य भूरेवै इलस्य रायो धनानि चेतती प्रज्ञापयती प्रयच्छती नाहुषाय राज्ञे घृतं पयश्च सहस्रसंवत्सरक्रतोः पर्याप्तं दुदुहे दुग्धवती दत्तवती ॥

३. सरस्वदेवताके पशौ स वावृष इति शुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । स वावृषि नर्यो योषणामु यस्य व्रतं पशवो यन्ति सर्वे इति ॥

मध्यस्थानो वायुः सरस्वान् नर्यो नृभ्यो हिनो वृषा सेचनसमर्थः शिशुरल्पः प्रादुर्भागसमयेऽत्पतया वृद्धयमानो वृषभो वर्धिता एवंभूतः स सरस्वान् याज्यासु यज्ञार्हासु योषणासु योषिस्तु आत्मनः कलत्रभूतासु मध्यमस्थानास्त्वप्सु मध्ये वावृषे वर्धते । स तादृशः सरस्वान् मयवङ्गयो हविष्मङ्ग्यो यजमानेभ्यो वाजिनं बलिं पुत्रं दधाति वहाति । तथा सातये लाभार्थं तन्वं तेषां शरीरं वि मासृजीत विमाष्टि लाभार्थं संस्कारीतीत्यर्थः । यद्यप्येषा सरस्वतः स्तुतिस्तथापि सरस्वत्याः प्रीणनार्थं तत्सवनमिति छांदोगिके सारस्वते तृचेऽस्या उक्तो विनियोगो न विरुध्यते ॥

(P:144.) ४. दशरात्रे अष्टमेऽहनि प्रउगे उत स्या न इति सारस्वतः सप्तमस्तृचः । सूत्रितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगमिति । सारस्वते पशौ पुरोडाशस्य उत स्या न इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणा सरस्वत्यभि नो नेषि वस्य इति ॥

उत अपि च जुषाणा प्रीयमाणा सुभगा शोभनधना स्या सा सरस्वती नोऽस्माकमस्मिन्त्यज्ञ उप श्रवत् अस्मदीयाः स्तुतीरुपशृणोतु । कीदृशी सा । मितसुभिः प्रह्वेजीतुभिः नमस्येनमस्कारैः देवैरिजानांपगम्यमाना । चिच्छब्दश्चार्थः । युजा नित्यं युक्तेन राया धनेन च संगता सखिर्भ्य उक्तरोत्कृष्टतरा । ईदृशी, अस्मदीयाः स्तुतीरुपशृणोत्वित्यन्वयः ॥

५. पवित्रेष्टयां सारस्वतस्य हगिष इ जुह्वाना इति याज्या । सूत्रितं च । इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिर्दधिक्राव्यो अकारिषमिति ॥

हे सरस्वति हमा इमान्यस्मदीयानि हवींषि जुह्वानस्तुभ्यं जुह्वतो वयं नमोभिर्विद्विष्येनमस्कारैः युष्मद्वत्सकाशात् आ उपसर्गभुतयोऽग्न्याक्रियाभ्याहारः आ दवीभति धनानीति शेषः । स्तुतिं चारमदीयं रतां प्रति जुषस्व इति संवत्सकं युजं च नियुजं

अतिशयेन पिये तव स्वरीये शर्मन् शर्मणि सुखे वधानाः निधीयमानाः संतः शरणं न वृक्षमाभयभूतं वृक्षमिव उप स्थेयम् त्वामुपतिष्ठेयं संगच्छेद्गहि ॥

६. 'हे सुभगे' शोभनधने सरस्वति अयं वसिष्ठः ते - 'कृतस्य यज्ञस्य संबंधिन्यौ द्वारौ पूर्वापरे व्यावः विवृणोति । उ इति पूरकः । हे शुभ्रे शुभ्रवर्णे देवि वर्ध वर्धस्व । तथा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वाजान् अजानि रासि प्रदेहि । अन्यज्ञतम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

96.

बृहदु गायिष इति षडृचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षम् । आद्या बृहती तृतीया प्रस्तारपंक्तिः शिष्टास्तिष्ठो गायत्र्यः । आद्यष्टचः सरस्वतीदेवताकः अत्यथ सरस्वदेवताकः । तथा चानुक्रांतम् । बृहदु प्रगाथः प्रस्तारपंक्तिः परास्तिष्ठो गायत्र्यः सरस्वत इति । पंचमेऽहनि प्रउगशस्वे आद्याः प्रगाथः सरस्वतष्टचः । सूत्रितं च । बृहदु गायिष इति चरितं प्रउगं प्रगाथानेकं इति ॥

१. अनया ऋषिः (रमानं संबोध्य सरस्वत्याः स्तुतीं प्रेरयति । हे वसिष्ठ इवं बृहदु बृहदेव महदेव वचः स्तोत्रं गायिषे गायसि । किमर्थम् । नदीनां मध्ये असुराः राक्षसाश्चतुर्थ्यैकवचनस्य उपांशः असुराद्यै बलवत्यै नदीरूपायै सरस्वत्यै अस्याः प्रीणनार्थमिच्छत्यर्थः । तथा रोक्षसा व्यावापृथिव्योः स्थितां द्विवि देवतारूपेण भूम्यां व्यापृथेण निवसतीं सरस्वतीमित् सरस्वतीमेव सुवृत्तिभिः सुप्तु स्तैषवर्जितः स्तोमैः स्तोत्रैर्मह्य पूज्य सर्वेश सरस्वतीमेव स्तुहि नान्यां देवतामिति भावः ॥

२. हे शुभ्रे शुभ्रवर्णे सरस्वति यत् यस्यास्ते तव महिना महिमा दुमे अभ्रसी उभयविभं दिव्यं पार्थिवं चाग्निं माभ्यमारण्यं वा पूरवः पूरयितव्या मनुष्याः अधिक्षियन्ति अधिगच्छन्ति सा त्वं अवित्री रक्षित्री सती नोऽस्मान् बोधि बुध्यस्व । अपि च मरुतस्त्वा ऋतो माध्यमिका देवगणाः ते सखायो यस्या माध्यमिकाया वाचः मातृशी त्वं मघोनां हविलक्ष्णधनोपेतानामस्माकं राधो धनं चोद प्रेरय ॥

३. भद्रा कल्याणी भजनीया वा सरस्वती भद्रमित् भद्रमेव कल्याणमेव कृणवन् अस्माकं करोतु । तथा भक्तवारी अकुत्सितगमना क्षाजिनीवती अन्नवती चेतति चेतयतु अस्मात् प्रज्ञायतु । यद्वा मरीच्यं स्तोत्रं चेतति जानातु । तथा जमदग्निवत् जमदग्निना ऋषिणैव सया गृणाना स्तुयमाना वसिष्ठवत् अर्हार्थे वतिप्रत्ययः वसिष्ठार्हं वसिष्ठस्यानु रूपं स्तुवाना स्तुयमाना च भुवः ॥

(P. 145.) ४. सरस्वदेवताके पशौ जनीयन् इति तिष्ठ पुरोडाशहविषां क्रमेणाहु- वाक्या । सूत्रितं च । जनीयन्तो न्यमय इति तिष्ठो दिव्यं सुपणं वायसं बृहन्तमिति ॥

* जनीयतः जायत आस्वपस्यानीति जनयो जायाः सा इच्छतः पुत्रीयतः पुत्रान्का-

मयमानाः सुदानवः शोभनशानाः अघवः उपगतारो वयं नु अथ सरस्वतं देवं हवामहे स्तुमहे आह्वयामहे वा ॥

५. हे सरस्वः सरस्वन् देव ते त्वदीया ये ऊर्मयो जलसंघा मधुमती रसवती धृतश्रुतः घृतस्य वृष्टघृतकस्य क्षारिणी भवति तेभिस्तैरूर्मिभिः नोऽस्माकमविता रक्षिता भव ॥

६. अह्वारंभणीयायां सरस्वतो यागस्य पीपिवांसमित्यनुवाक्या । सूत्रितं च । पीपिवांसं सरस्वतो विद्वयं सुपर्णं वायसं बृहन्तमिति ॥

पीपिवांसं प्रवृद्धं सरस्वतो देवस्य स्तनं शब्दायमानं स्तनवद्वसाधारं वा मेघं भक्षी-
महि भजेमहि प्राप्नुयायः । या विश्वदेशतो विश्वः सर्वदेशतो भवति दृश्यमानो भवति
तं स्तनं मेधमित्यर्थः । तथा प्रजां पुत्रादिरूपां इषमन्नं च सरस्वतः प्रसादादुद्गीर्णमहि ॥

१० इति पंचमस्य षष्ठे त्रिंशो वर्गः ॥

97

यज्ञे दिव इति वशाच्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यायं त्रैष्टुभम । प्रथमा ऐंशी तृतीयानवम्यो-
विद्राब्रह्मणस्पती देवता दशम्या ईद्राब्रह्मस्पती शिशानां तु बृहस्पतिः । तथा चानुक्रां
तम यज्ञे त्रैष्टुभमिदं ब्राह्मणस्यमत्यद्री च तृतीयानवम्यावैद्राब्रह्मणस्पत्ये इति ।
अभिप्रायः त्रैष्टुभमेषु तृतीयासवने रतांस्तुष्टौ ब्राह्मणाच्छंसिन इदमुत्तरं च सूक्तमा-
वापार्यम् । सूत्रितं च । यज्ञे दिव इति ॥

१ यत्र यस्मिन्पुत्रे देवयज्ञो देवान्कामयमाना नरो पितरः कृत्विजो मरुति हव्यति
यत्र यस्मिन् सवनानि अभिषोतव्या सोमाः ईद्राय ईद्रार्थं सुन्वे अभिषूयते पुथिव्याः
संबधिनि तृपदने तृयां नेतृणां स इवभूते तस्मिन्पुत्रे प्रथमं सर्वभ्यो देवेभ्यः पूर्वं दिवा
सुलोकानि गमद् आगच्छतु । किमर्थम् । मदाय मदर्थं सोमं पातुमिद्वर्थः । तथा
यथश्च गतारः तदीया अश्वाश्च गमत आगच्छतु ॥

२. हे सखायः समानखयाना स्तोतारो वयं देव्या देव्यानि देवसंबंधीनि अवांस
रक्षणानि आ वृणीमहे प्रार्थयामहे । नोऽस्माकं हविः बृहस्पतिः बृहतां पालयिता
देवः आ गंहे मरुतिर्नार्यः आ मरुते आरुते लोपस्त आत्मनेपदेऽपिवात तर्गा ।
या बृहस्पतिः परावृतां दूरदेशानि धनान्याहृत्य पुत्रेभ्यः पितेव नोऽस्मभ्यं दाता
भवति तस्मै मीळिद्वे रोक्षे बृहस्पतये अनागाः अनागसः अनपराधा यथा वयं
भवंमहे सखायः तथा यूयं परिचरतेति शेषः ॥

३. च्येष्टं प्रशस्यतमं सुशेवं सुसुखां ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिं पालयितारं एतत्संज्ञं तम्
तमेव देवं नमसा नमस्कारेण हविर्मिश्ररूपगोडाशदिभिश्च सार्धं गृणीषे गृप्ते स्तुवे ।
अपि च महि मृतांतविद्रं देवैः देवार्हैः शोकः अस्मदीयः स्तावको मंत्रः सिसक्तु
सेवताम् । ब्रह्मणोऽज्ञस्य मंत्रस्य वा देवकृतस्य देवैः स्तोत्राभिः कृतस्य य ईद्रो
ब्रह्मणस्पतिर्वा राजा ईश्वरो भवति तन्निद्रं तं ब्रह्मणस्पतिमिति संबंधः ॥

(P. 146.) ४. प्रेष्ठः प्रियतमः स बृहस्पतिः नोऽस्माकं योनिं स्थानं वेदिलक्षणं आ सत्तु आसीदितु आगत्योपविशतु । यो बृहस्पतिः विश्ववात्र विधैवरणीयो योऽस्ति भवति । अपि च रायो धनस्य सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्थ च यो कामोऽस्माकमभिलाषोऽस्ति तं काममस्मभ्यं दातु वदातु । काम्यमानं प्रयच्छत्वित्यर्थः । तथा सश्वतः उपद्रवैः संसक्तान् नोऽस्मानरिष्टान्निहसितान् कृत्वा अति पर्वतं अतिपारयति शत्रून् ॥

५. तं सर्वत्र भोक्तव्यतय प्रसिद्धं अमृताय अमरणत्वाय जीवनाय जुष्टं पर्याममेकं मर्चनसाधनमन्नं पुगजाः पुराजाता इमंऽमुतासः अमरणा देवाः बृहस्पतेराज्ञया नोऽस्मभ्यं आ धासु । प्रवष्टु । वयं च शुचिक्रवं शुद्धस्तात्रं पस्त्यानां पस्त्यामिति गृहनाम तेन तद्धतां लक्ष्यते गृहिणां यजतं यष्टव्यं अन्नवर्णं अप्रत्यृतं कनाप्यप्रतिशृतं बृहस्पति बृहतां पालकं देवं इवम आह्वयाम रतुयेम वा ॥

इति पंचमस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

६. शम्भासः शम्भाः सुखकराः शम्भा वा अरुषासः आरोचगानाः सहवाहः संहस्य बाहका अश्वाः तं बृहस्पतिं व्हंति वहंतु यरय बृहस्पतेः सहश्चिन्तु बलं च भवति नीळवत् नीळं निलया निवास तत्पुक्तं सभस्थं सहस्थानं च यस्य तं बृहस्पतिमित्प्रन्वयः । कीदृशा अश्वाः । नभो न आस्त्यमिव अरुषं आरोचमानं रूपं वसानाः धारयंत ॥

७. स हि स खलु बृहस्पतिः शुचिः शुद्धः शतंपत्रः बहुविधवाहनः स एव शुंभुः सर्वेषां बोधयिता हिरण्यवाशी वाशीति वाङ्माम हितरमणीयवाक् । यद्वा वाशीभिस्तक्षतादमन्मयीभिरिति निगंभात् वाशी आयुधं रवणमयायुध ईषिरो गेता अभ्येषणीयो वा स्वर्षाः स्वर्गस्त्र संभक्ता यद्वा सरणशालिस्त्र्योदकस्य सनितः शाना स एव बृहस्पतिः स्वावेशः सुनिवासः ऋष्यः दर्शनीयः । ईदृशो देवः सखिभ्यः स्तोतृभ्यः पुरु बहुलं आसुतिमन्नं करिष्ठः कर्तृमो दातृमो भवति ॥

८. देवी देव्यौ शानदिगुणयुक्तं देवस्य बृहस्पतेर्जीनवी जनयिष्यौ रोदसी छावा-पृथिव्यौ महिस्त्वा महत्त्वेन युक्तं बृहस्पतिं ववृधतुः वर्धयामासतुः । हे सखायो गूय-मपि दक्षाद्याय वर्धनीयाय द्वितीयार्थं चतुर्थी वर्धनीयं तं बृहस्पतिं दक्षत वर्धयत । स च बृहस्पति ब्रह्मणे बृंहिताय प्रभूतायाज्ञाय तर्ष्यं सुतगा सुतरणानि सुखेन तरणीयानि सुगाश्च सुखेनावगाहनीयानि उदकानि करत् करोतु ॥

(P. 147.) ९. हे ब्रह्मणस्पते तुभ्यं वज्रिणे वज्रवते इंद्राय च वां युवाभ्यां नाराय्यं चतुर्थी ब्रह्म मंत्ररूपा इयं सुवृत्तिः सुप्रवृत्तः स्तुतिः अकारि मया कृताभूत् । तो युवां प्रियोऽस्मदीयार्त्तं कर्माणि अविष्टं रक्षतम् । तथा पुरंधी पुरुषीः बह्वीः स्तुती जिगृत्वं निगिरतं शृणुतमिति यावत् । अयः अरीः अभिगन्त्रोः वतुषां संभक्तृणामस्माकं अरातोः शत्रुसेनाः जजस्तं उपक्षपयतम् ॥

१०. श्रुतीयैस्त्वन उक्थ्ये ब्राह्मणाच्छंसिनो बृहस्पते युवमिति शस्त्रयाज्या । सूत्रिणं च । बृहस्पते युवमिदं ब्रह्म इति याज्येति । वाजपेयेऽतिरिक्तावृष्ट्यं एषेव पारि-धानीया । सूत्रितं च । बृहस्पते युवमिदं ब्रह्म इति परिधानीयेति ॥

हे वृहस्पते त्वं च इंद्रश्च युवां विष्यस्य विवि भवस्य वस्यो वसुनो धनस्य ईशाये ।
अतः कारणात् स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कीरये स्तोत्रनामैतत् स्तोत्रे रयि धनं धत्त
इत्तम् । विविदिति पूरणः । अन्यद्वत्त ॥

इति पञ्चमस्य षष्ठे द्वाविंशो वगीः ॥

98.

अभ्वर्थव इति सप्तमं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यापि त्रैदुभमैर्द्रं समग्यैर्द्राबार्हस्पत्या ।
तथा चानुक्रांतम् । अभ्वर्थवः समोक्तदेवतात्येति । पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनिर्थागः ॥

१. हे अभ्वर्थवोऽध्वरस्य नेतार कर्त्स्विजः क्षितीनां जनानां मध्ये वृषभाय अष्टा-
वेन्द्राय अरुणमारोचमानं बुग्धं अभिषुतं अंशुं सोमं जुहोतन जुहत् । अवपानं अवक्रम्य
स्थितं वृरस्थे पातव्यं सोमं गौरात् गौरमुगावुषि ववीयान् अतिशयेन विद्वान् इंद्रः
सुतसोमं अभिषुतसोमं यजमानमिच्छन् अन्विच्छन् विश्वाहा विश्वान्यहानि इत् एष
सर्वज्ञेय याति गच्छति । अतस्तरसा इंद्राय सोमं जुहुतेत्यन्वयः ॥

२. हे इंद्र प्रसिध् विप्रगतेषु विवसेषु पूर्वस्मिन्काले चारु शोभनं यत्सोमलक्षणमजं
दधिषे पद्मनेत्रेवरे धारयसि अभ्य सोमस्य पीतिमित पानमेव विवेदिवे प्रतिविवसं इशानी-
मपि वसि कानयसे वषा कांतावित्यस्य सिधि शपो लुकि षत्वकत्वषस्वेत्तद्वपम् ।
उतापि च हे इंद्र हृता हृदयेन उत्तशब्दार्थे मनसं च जुषाणः सेवमानः उशन्
अस्माकमयमानस्त्वं पस्थितान् पुरस्तात्क्षीतान् उत्तरेदिस्थान् सोमान्पाहि पिब ॥

३. हे इंद्र त्वं जज्ञानो जायमान एव सहसे बलाय सोमं वषाथ पीतवानसि । ते
तव महिमानं महत्त्वं माता त्वरीया जननी अहिति प्रोवाच्य प्रोक्तवती । संवाहसूक्तेऽयं
पंथा इत्यादिकेनही न्वस्येत्यर्थं चोदारभ्य अहिन्या इंद्रं मातेर्यस्योक्तत्वात् । अतः
कारणात्, हे इंद्र त्वमुरु विस्तीर्णमंतरिक्षं आ पप्रथ स्वतेजसा आपूरितवानसि । अपि
च युवा युद्धेन देवेभ्यः स्तोत्रभ्यो देवेभ्य एव वा वरिवो धनं चकथं कृतवानसि ॥

(F. 148.) ४. हे इंद्र महतः प्रभूतान् मन्यमानान् शत्रून् यद्यस्य योधयाः अस्माभिर्यो-
धयेः ते सह योद्धुं बलं प्रयच्छेदित्यर्थः । त्वानीं शाश्वतान् हिंसतस्तान् शत्रून् बाहभि-
आयुधैर्भरपैक्षैर्हस्तेरेव त्वर्यसाः वृत्साक्षाम सहमे अभिनवेम । यद्वा यदि वा हे इंद्र
नृभिर्नृभिर्भरपैक्षैर्भूतं परिवृतः स्वमेवाभियुध्याः अस्मदीयान् शत्रून् अभियुध्यस्व सौश्रवसं
अथोऽजं यशो वा शोभनस्य अवसा हेतुं तमानि संधामं त्वया सहाधिन वज्रं जयेम ।

५. इंद्रस्य कृतानि वीर्यकर्माणि प्रथमा प्रथमानि पुरातनानि प्रवोचं प्रव्रवीमि ।
मघवा मघवानिन्द्रः या यानि चकार कृतवान् नूतना नूतनान्यभिनयानि च तानि प्रवो-
चम् । यदेत् यदेव अदेवीः आसुरीमोयाः ते कृतानि असहिष्ट अभ्यभूत् अथ अन्तरमेव
अस्येन्द्रस्य सोमः क्रैवलः असाधारणोऽभवत् । तदाप्रभृत्येव सोमस्येन्द्रस्य आसाधारणः
संबंधो जात इत्यर्थः ॥

१. हे इन्द्र पशव्यं पशवो द्विविधा द्विपादश्चतुष्पादश्च तेभ्यो हित् अभितः सर्वतो विद्यमानं इत्वं विश्वं सर्वं जगत् इव तथैव स्वभूतं सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य चक्षसा तेजसा द्यक्षिणं पश्यति एवं प्रकाशयसि । अपि च हे इन्द्र एक एव त्वं गोपतिरसि । न केवलमेकस्या एव गोः पतिरपि तु सर्वासानित्याह गवाप्तिमिति । अतः कारणात् ते त्वया प्रयतस्य प्रतस्य द्वितीयार्थे षष्ठी प्रत्तं वस्वो धनं भक्षीमहि भजेमहि ॥

२. ७. व्याख्यातेयम् (१७. १००.) । अक्षरार्थस्तु । हे बृहस्पते इत्वं चन्द्रश्च युवां दिव्यस्य पार्थिवस्य चोभयविधस्य धनस्येश्वरी भवथः । तां युवां स्तुवते स्तोत्रे धनं वृत्तमिति ॥

इति पंचमस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

99.

परो मात्रयेति सप्तमं दशमं सूक्तं वृत्तिवृत्त्यापि वैदुभम् । उहं यज्ञायेत्याद्यास्तिस्र एन्द्रावैष्णव्यं शिष्टाः केवलविष्णुदेवताकाः । तथा चानुक्रांतम् । परो वैष्णवं तुरुमिर्द्वै-
दाश्च तिस्र इति । गतः सूक्तविनियोगः । विष्णुदेवता के पशौ परो मात्रयेति परोडाशस्य याज्या । सूचितं च । परो मात्रया तन्वा वृधानेरावती धेनुमती हि भूतमिति ॥

१. पर इति सकारांतं परस्तादित्यस्यार्थं परशब्दाच्छादितोऽस्मिप्रत्ययः परो विवा पर एना पृथिव्येति यथा । मात्रयेति व्यत्ययेन तृतीया । मात्रया परः परस्ताद्वत्-
मानया अपरिमितया तन्वा शरीरेण वृधान वर्धमानं हे विष्णो ते तव महि-
त्वं महत्त्वं नान्वश्रुवन्ति नानुव्यामुवन्ति । त्रैविक्कमसमये यत्तव माहात्म्यं तत्सर्वं रूपि जनेज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः । ते तव उभे रजसी उभौ लोकौ पृथिव्या आरभ्य पृथिवीमंतरिक्षं च विप्र जानीमो वयं ऋषोपोपलभामहे नान्यत् । हे देव द्योतमान विष्णो त्वमेव परमस्य स्वर्गारेरुत्कृष्टलोकस्य द्वितीयार्थे षष्ठी परमं लोकं वित्सं जानासि । अतस्तव महत्त्वं न केनापि व्याप्तुं शक्यमिति भावः ॥

(P. 149.) २ पूर्वोक्त एव पशौ न ते विष्णो इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । न ते विष्णो जायमानो न जातस्त्वं विष्णो मुमति विश्वजन्यामिति ॥

हे देव शानादिगुणयुक्त विष्णो ते तव महिम्नं महत्त्वस्य परं विप्रकृष्टं अंतर्भूतसानं जायमानः प्रादुर्भवन् जनः नाप न प्राप्नोति । तथा जीमः प्रादुर्भूतं ऽपि जनो नैव प्राप्नोति । तव महत्त्वस्यावसानं नास्ति अत एव सर्वेन जायत इति भावः । कोऽसौ महिमा तमाह । ऋत्वं दर्शनीयं बृहत् महान्तं नाकं सुलोकं उदस्तभाः त्वमुर्ध्वमधारयः यथा अधो न पतति तथा । पृथिव्या भूमिः संबन्धिर्न प्राचीं ककुभं च साधये धारि-
वानसि । उपलक्षणमेतत् सर्वस्य भूतजातस्य । तथा च मंत्रांतरम् । य उ त्रिधातुं शिषीमुर्तुं द्यमिको साधार भुवनानि विश्वेति ॥

३. पूर्वोक्त एव पशौ इरावती इति हविषो याज्या । सूचितं च । इरावती धेनुमती हि भूतं विश्वकर्मन्हाविषा प्रादुधान इति हे इति ॥

हे यावापृथिव्यौ मनुषे स्तुवते मनुष्याय दशस्या दिवसया युक्तं युवां इरावती
भजवत्योऽधेनुमती गोमत्यो सूयवसिनी शोभनश्वसे च भूतमभूतम् । हिशब्दः
प्रसिद्धौ । विष्णुना विक्रान्तत्वात् युवामेवमेव खलु पूर्वमभूतमित्यर्थः ॥ हे विष्णो एते
इमे रोदर्सौ यावापृथिव्यौ व्यस्तम्भौ विविधमधारयः । पृथिवीमूर्ध्वमुखत्वेनेति विवि-
धत्वम् । अपि च पृथिवीं प्रथितामिमां भूमिं भभितः सर्वत्र स्थितैर्मयूखैः दार्धय धा-
रितवानसि । यथा न चलति तथा दृढीकृतवानित्यर्थः । प्रवेता हि विष्णोः स्वभूताः ।
विष्णुः पर्वतानामधिपतिरिति श्रुतेः ॥

४. हे इंद्राविष्णु यज्ञाय यजमानाय उहं विरतीणै लोके स्वर्गाख्यं चक्रधुरु कृ-
तवन्तौ खलु युधाम । किं कुर्वन्तौ । सूर्यं सर्वस्य भेरकमादित्यं उपसं तमोनिवारकमुषः-
कालं अग्निं च असुरैरावृत्तं जनयन्तौ पुनः प्रादुर्भावयन्तौ । हे नरा नेतारो विद्राविष्णु
वृषाग्निप्रभ्य एतत्संज्ञस्य वीरस्य चित् उपक्षपन्नितुरसुरस्य मायाः पुनर्नाज्येषु सैषामपि
जघ्नयुः जिहंसयुः । युवां सूर्यादिकं जनयन्तावित्युच्यते ॥

५. हे इंद्राविष्णु बृहिताः दृढीकृता नव नवति च नवोत्तरनवति संख्याकाः पुरः
पुराणि शंबरस्य स्वभूतानि अथिष्टं अहिसिष्टम् । अथ हिसायाम् । अपि च शतं सहस्रं च
वचिन्तोऽसुरस्य वीरान् अप्रति प्रतिहन्ति यथा न भवति तथा साकं सह संघश एव
हर्थः अहिसिष्टम् । यो वचिनः शतमिन्द्रः सहस्रमिति हि निगमांतरम् ॥

६. बृहती महतीयं मनीषा मन्मथीया स्तुतिः बृहन्ना बृहन्तौ महन्तौ उरुक्रमा विस्ती-
र्णविक्रमौ । विष्णुना सहैकार्थभावादिन्द्रस्याप्युरुक्रमत्वम् । तवसा तव इति बलस्य
बृहन्तौ नामधेयं तद्वन्तौ एवंभूतौ युवां वर्धयन्तौ प्रवृद्धौ कुर्वन्तौ अस्मामिः कृता । हे
विष्णो हे इंद्र विद्वेषु यज्ञेषु वां युवाभ्यां स्तोमं उक्तलक्षणं स्तोत्रं ररे वरे रा दान
इति धातुः तौ ब्रूवां वृजिनेषु इषोऽज्ञानि पिबन्तं, अस्मभ्यं वर्धयन्तम् ॥

७. अभ्युदयेष्टौ विष्णोः शिपिविष्टस्य वषट् इत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । भद्रा
ते हस्ता सुकृतौत पाणी वषट्ते विष्णवासा आ कृणोमिति ॥

हे विष्णो ते तुभ्यं आसः आस्यात् आ अभिमुखं वषट् कृणोमि करामि ।
वषट्कारणं हविर्हावयामि । हे शिपिविष्ट शिपयो रक्षयः तैराविष्ट विष्णो तद्वषट्कृतं
मे मूर्तीयं हव्यं हविर्मुषस्व सेवस्व । सुष्टुतयः शोभनस्तुत्यात्मिका गिरो वाचश्च त्वां
वर्धन्तु वर्धयन्तु । अन्यद्वतम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

(P: 156). १. नू मतं इति सप्तमैकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यायं वैष्टुभं वैष्णवम् । नू
मतं इत्यनुक्रान्तम् । उक्त्येच्छावाकशस्ते इहं शंसनीयम् । सूत्रितं च । ऋतुर्वेति
नू मतो भवा मित्र इति ॥

स मर्तो मनुष्यः सनिष्यन् धनमिच्छन् नु क्षिप्रं दयते धनमादत्ते । दयतिरादृष्टपूर्वार्थं द्रष्टव्यः । यो मनुष्य उरुगायाय बहभिः कीर्तनीयाय, विष्णवे दाशत हवीषि दद्यात् । अथ सत्राचा सहाचता मनसा मननेन स्तोत्रेण प्र यजाते प्रकर्षेण पूजयेत् । एतावन्तं एतावत्परिमाणं महान्तं तथैव नरेभ्यो हितं विष्णुं आविवासात् नमस्कारादिभिः परिचरेत् स मर्तो दयस्व इत्यन्वयः । यद्वा सनिष्यन्निति सनतेऽर्वाभार्थस्य लृटि रूपम् । स मर्तः सनिष्यन् धनार्थीनं लप्स्यमानो भवन्नेत्र हविरादिकं नु क्षिप्रं दयते विष्णवे ददातीति योज्यम् ॥

२. विष्णुदेवत्ये पशौ पुरोडाशस्य त्वं विष्णो इत्यनुवाक्यम् । सूत्रितं च । त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यां वि चक्रमे पृथिवीमेष एतामिति ॥

हे एवाय, एतां प्राप्तव्याः कामाः तान् यापयति प्रापयति स्तोतृनिव्येवयावः हे एवायन्तं विष्णो त्वं विश्वजन्यां सर्वजनहितां हविर्विद्युक्तां सुमतिं अन्तुमहर्षिद्विना अस्मभ्यं वहि । सुवितस्य सुष्टु प्राप्तव्यस्य भूरेवेदस्य अन्धावन्तोऽश्वयुक्तस्य पुरुषं द्रष्टुं पुच्छतां बहुतामाह्लावकस्य राखो धनस्य पचैः संपर्को नोऽस्माकं यथा भवति तथा वेदांत्यन्वयः ॥

३. वैष्णवस्योपांशुयाजस्य त्रिदैव इति याज्या । सूत्रितं च । इदं विष्णुर्वि चक्रमे त्रिदैव पृथिवीमेष एतां परो मात्रया तन्वा वृधनेति ॥

एष देवो वातादिगुणयुक्तो विष्णुः शतर्चसं शतसंख्यान्यर्चाषि यस्यास्तादृशी मर्तो पृथिवी उपलक्षणमेतत् पृथिव्यासीन् चीन् लोकान्माहत्वा महत्त्वेन त्रिदैव चक्रमे त्रिभिः पदैर्विक्रान्तवान् । तवसः तवस्वनां वृद्धार्षि तवीश्वर तवस्वतरा विष्णुः प्राप्तुं अस्माकं प्रभवतु स्वामी भवेतु । अस्य स्थविरस्य वृद्धस्य विष्णोर्नाम नामकं रूपं विष्णुरित्येतन्नामैव वा त्वेष हि यस्मादीमं तस्मात्कारणास्त विष्णुः प्रभवत्वित्यर्थः ॥

४. पूर्वोक्त एवं पशौ वि चक्रम इति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च । वि.चक्रमे पृथिवीमेष एतां त्रिदैवः पृथिवीमेष एतामिति ॥

एष देवो विष्णुः एतां पृथिवीं पृथिव्यासीन्मांस्त्रीन् लोकान् क्षेत्राय निवासार्थं मृत्युं स्तुवते देवगणाय दशस्यत् असुरेभ्योऽपहत्य प्रदास्यन् वि चक्रमे विक्रान्तवान् । अस्य च विष्णोः क्षीरयः स्तान्तारा ज्मासो जनाः धुवांसो निश्चला भवन्ति । एतेकाः सुमिक्तयोऽभिने स्थिरा भवन्तीत्यर्थः । सुजनितान्शोभनानि जनिमीति कीर्तनम् । पादिना मुखहेतुमूतानि यस्य तादृशो विष्णुः उरुक्षितिं विस्तीर्णनिवासं चकार स्तादृभ्यः करोति ॥

५. ऋतीयसवनेऽतिरात्रादूर्ध्वं सोमातिरेके सभि नैमित्तिके होतुः शस्त्रे प्र तत्तं भयेति स्तौत्रिक्यस्तुचः । अभ्युदयेऽपि विष्णोः शिपिविष्टस्य प्र तत्तं भयेति याज्या । सूत्रितं च । वषट्ते विष्णवासा आ कूर्णामि प्र तत्तं अद्य शिपिविष्ट नाम्नेति ॥

हे शिपिविष्ट रश्मिभिरादिष्ट विष्णो ते तव तत्प्रसिद्धं विष्णुगिति प्रख्यातं नाम अयः सोमो मृतुतीनां हविषां वा तथा वयुतानि जातव्यान्यर्थं जानानि विद्वान् जानन्नं अ-

योशानीं प्रशंसानि प्रकर्षेण स्तौमि। तवसं प्रवृद्धं तं स्वात्मां विष्णुं भक्तव्यान् भक्तवी-
यान् अदृष्टतरोऽहं गृणामि स्तौमि। कीदृशम्। अस्य रजसो लोकस्य पराके वृद्धो
क्षयं निगसन्तम् ॥

(P. 151.) ६ पुरा खलु विष्णुः स्वं रूपं परित्यज्य कृत्रिमं रूपांतरं धारयन् संग्रामे
वासिष्ठस्य साहाय्यं चकार। तं जानन् ऋषिरनया प्रत्याचष्ट। अत्र निरुक्तम्। शिपि-
विष्टो विष्णुर्गतिं विष्णोर्द्वै नामनी भवत्। कुत्सितार्थीयं पूर्वै भवतीत्यौपमन्यवः। किं ते
विष्णोऽप्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयं यत्रः प्रभूपं शेष इव निर्वैष्टितोऽस्मीत्यप्रतिपन्न-
रदिनः। अपि वा प्रशंसानामैवाभिप्रेतं स्यात्। किं ते विष्णोः प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्याप-
नीयं यदुत प्रभूपे शिपिविष्टोऽस्मीति प्रतिपन्नरदिनः। शिपयोऽत्र रदिमय उच्यते तैरा-
विष्टो भवति। मा वर्षो त्वस्मद्वपुर्गृह एतत्। वर्ष इति रूपनाम वृणातीति सत्। यव-
न्यरूपः समिधे संग्रामे भवसि संयतरदिमिति। तत्र कुत्सितापेक्षे योजना। हे
विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं प्रख्यापनीयं भूत् भवति। किं शब्दः क्षेपः। अप्र-
ख्यापनीयमेव तद्भवति। यन्नामास्मभ्यं प्र ववभे प्रभूपे शिपिविष्टोऽस्मीति। अंतर्णी-
तोऽस्मानमेतत्। शेष इव निर्वैष्टितस्तेजसा अनाच्छादितो भवामीति। तदधीत्यार्यात्वा-
विदं नाम न प्रशस्तमित्यर्थः। तन्नाम किं परिचक्ष्यं वर्जनीयं परित्याज्यम्। विरु-
द्धार्थप्रतिपादकत्वात्स्वत एव परित्यक्तं हि तत्। शिष्टं समानं पूर्वै। अत उक्तं रूप-
विलक्षणं यद्वैष्णवरूपमस्त्येतद्वर्णं रूपमस्मदस्माकं मापगूहः अपगूढं संवृतं मा कुह।
गुण संवरणे। अपि तु तदेव रूपं प्रकटय। वैष्णवस्य रूपस्य गूहनं का प्रसक्तिरिति
चेत्। यद्यस्मादन्यरूपो रूपांतरमेव धारयन् समिधे संग्रामे बभूथ अस्माकं सहायो
भवसि तस्मादिवं गूहनं न कार्यमिति। प्रशंसापक्षे तु हे विष्णो ते तव तन्नाम किं
परिचक्ष्यं भूत् किं प्रख्यापनीयं भवति। न प्रख्यापनीयम्। किं तन्नाम। शिपिविष्टो
रदिमभिराविष्टोऽस्मीति यन्नाम प्रभूपे। यत एवं प्रख्यातरूपस्त्वमतोऽस्माकमेतद्वै-
ष्णवं रूपं संवृतं मा कार्षीः। इशानीं गूढरूपोऽपि यद्यस्मात्त्वे समिधे संग्रामेऽन्यरूप-
कृत्रिमरूपः यदन्यद्वैष्णवं रूपं शौर्यादिलभनं तादृमुप एव बभूथ भवसि तस्मात्त्वं
गूढोऽपि ज्ञायस एवेति व्यर्थमेव तस्य रूपस्य गूहनम्। अतो बहुतेजस्कं यद्वैष्णवं
रूपं तदस्माकं प्रदर्शयति तात्पर्यार्थः ॥

७. द्वाख्यातेयम् (१९. ७.)। अक्षरार्थगुत्। हे विष्णो तुभ्यं आस्थात् आस्येन
वर्षं करोमि। वषट्कृतं तन्मशीयं हविः हे शिपिविष्ट सेवस्व। शोभनस्तुतिरूपा मरीया
वाच्ये स्वां वर्धयस्त्विति। शिष्टः पादः सिद्धः ॥

इति पंचमस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

वैश्वस्य प्रकाशेन तमो हार्क निवारयन्।

पुनर्याश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्वाजपिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक् भूपालसाम्राज्यपुरं-
हेन सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वैश्वस्यप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाहके
षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

101.

यस्य निश्वासितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वेदे विद्यार्थमहेश्वरम् ॥

अथ सप्तमो व्याख्यास्यते । सप्तममंडलस्य षष्ठेऽनुवाक एकादश सूक्तानि व्याख्यातानि । तिस्रो वाच इति षड्चंद्रोदशं सूक्तम् । अत्रानुक्रम्यते । तिस्रः षड् पार्जन्यं त्विति । एते कुमार आग्नेयोऽप्ययदसिष्ठ एव वेति वक्ष्यमाणत्वाद्भिषुच कुमार ऋषिर्वसिष्ठो वा । अनुक्तत्वाच्चिष्टम् । इवमुत्तरं च पर्जन्यदेवस्यम् । अत्र शौनका ।

आस्यद्गन् विगाह्याः प्राङ्मुखः प्रयत् शुचि ।

सूक्ताभ्यां तिस्रः आग्नेयामुपतिष्ठेत् भास्करम् ॥

अनभतेतज्जमप्यं वृष्टिकानेन यत्नतः ।

पंचरात्रेऽप्यतिक्रान्तिं गृह्णी वृष्टिनामुयात् ॥

१. ऋषिरात्मानं स्तुती प्रेरयति । हे ऋषे तिस्रः त्रिविधा जगत्पुत्रा सापत्न्यका स्तुतिरूपा वाचः प्र वर प्रमूहि । कीदृशो वाच । ज्योतिष्मा ज्योतिष्योन्मीनः प्रणवः अमे प्रमुखो यासां तादृशी । या वाचः मधुदोषं मधुन उदकस्य रालकं वृष्ट्युदकस्य कतरं एतत् नभसि दृश्यमानं ऊधः उद्धतं मेघं यद्वा दुर्धामान्तत् ऊधः इव पयस आश्रयभूतं मेघं बुहे बुहते बुहर्लदि लापस्त आत्मनेपद्विभक्तिं तलोपः बुहर्लको रुद स्तोत्रैः प्रीतो हि पर्जन्यो मेघैर्वर्धयति अत्र वाच एव बुहेतीत्युपपत्तिः । यद्वा वसेति व्यत्ययेन मध्यमः । तिस्र इति कुतश्चिन्तितमध्यमेषां त्रिविधाः ज्योतिष्याः त्रिविधैः विद्युत्प्रमुखा वाचः प्रवर्तते । या गोजितलक्षणा वाच वीर्यवर्धनं मेघं बुहे उदकानि बुहति । एवंभूतं स च पर्जन्यो वत्सं सह निवसेत् वैद्युताग्निं कृण्वन् प्रादुर्कुर्वन् तंभुव आषधीनां ग्रीह्यादीनां च गर्भं कुर्वन् सत्यः शीघ्रं जातः शार्भुतो वृषभो वर्धिता सन रोरवीति भूतं शक्यते ॥

२. यः पर्जन्य आषधीनां वर्धनो वर्धयिता । यश्च अवागुदकानां वर्धकः । यश्च वेदो द्योतमानः पर्जन्यो विश्वस्य सर्वस्य जगत ईश ईष्ट लापस्त आत्मनेपद्विभक्तिं तलोपः अर्धीगर्थेति कर्मणि शेषत्वेन विवक्षिते पदौ अनुदात्तेस्वाह्यसर्वधातुकाः नुदात्तत्वं धातुस्वरः यदृत्ताजित्वञिति निघातप्रतिषेधः । सप्तपर्जन्यं त्रिविधं त्रिभूमिकं शरणं गृहं शर्म सुखं च यस्य स यच्छतु अस्मभ्यं वसतिरिच्छते । यमर्लेदवडागमः सिद्धदुष्कमिति निष् इतश्च लोप इतीकारलोपः । तथा विवर्त्तु विवृत्तप्वतिशयेन वत्तमानम् । श्रूयते हि । त्रीणि वा आरित्यस्य तेजांसि वसन्ति प्रातर्ग्रामे मध्यारने शरद्यपराह्णे इति । एवंविधं स्वभिष्टि स्वभ्येषणं ज्योतिस्तेजश्च अस्मभ्यं यच्छच्छतु ॥

३. त्वदिति तकारांतोऽन्यशब्दपर्यायोऽनुवाकः सर्वनामसु पठितः । अस्य पार्जन्यस्य त्वत् अन्यद्रूपं स्तेरी निवृत्तप्रसवा गो सा यथा न दोग्ध्रा तत्रैव पतति न भवति । उ इति पूरकः द्वितीय उशब्दश्चाथ । त्वज अन्यच्च रूपं गूढं अनुवक्ष्यमुने उदकानि

प्रवर्षति । एष पर्जन्यः तन्वं स्वकीयं शरीरं यथावशं यथाकामं स्तरीत्वेन धेनुत्वेन च चक्रे करोति । अपि च पितृदिवः सकाशात् पयः वृष्टिपुष्कं माता पृथिवी प्रति गृभ्णाति । प्रतिगृह्णाति, हयसोर्भे इति भवम् । प्रतिगृहीतेन तेन हविषात्मना परिणतेन पिता सुलोको वर्धते । तेनैवोदकेन पुत्रः पृथिव्यां भवः प्राणिसंघोऽपि वर्धते ॥

(P. 152.) ४. यस्मिन्पर्जन्ये विश्वानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि तस्थुः तिष्ठन्ति । यदर्धानवृत्तीनि भवन्तीत्यर्थः । यस्मिंश्च द्वावो धुप्रभृतयो लोका अवतिष्ठते । यस्माच्च आपस्त्रेधा सधुः प्राच्यः प्रतीच्योऽवाच्यश्च सरयो निर्गच्छन्ति उपसेचनासः उपसेक्तारः वनः पीरस्त्यः प्रतीच्य उरीच्यश्चेति त्रिप्रकाराः कोशासौ मेघा विरप्य महान्तं पर्जन्यमभितः परितः मध्व कर्माणि षष्ठी मधु उदकं श्रोतन्ति क्षारयन्ति वर्षति ॥

५. इदं वचो वचनं स्तोत्रं स्वराजो स्वायत्तरीषये पर्जन्याय क्रियते । एतच्च हृदस्तरीयस्य हृदयस्य अन्तरं अन्तर्गतमस्तु । स च तत्स्तोत्रं जुजोषत् सेवताम् । जुषी प्रीतिसेवनयोः लेट्यडागमच्छादसः शपः ह्यः । मयोभुवः सुखस्य भावयित्र्यो वृष्टयः अरमे अस्माकं तत्प्रसादात् संतु भवन्तु तथा देवगोपा देवः पर्जन्यो गोपायितो रक्षिता यासां तथाविधाः ओषधीरोषधयश्च धुपिप्पलाः सुफला अस्माकं भवन्तु ॥

६. स पर्जन्यः शश्वतीनां बह्वीनामोषधीनां रेतोधा रेतस उदकस्य बीजभूतस्य धाता विनिधाता भवति वृषभ इत्युपमा यथा कश्चिद्वृषभो बह्वीनां गवां गर्भस्थाधाता भवति तद्वत् । अतस्तस्मिन् पर्जन्ये जगतो जंगमस्य तस्थुषः स्थावरस्य च आत्मा देहो वर्तते । तत्पर्जन्येन दत्तं कृतं उदकं मा मां शतशरशाय शतसं-वन्सरभीदनार्थं पातु रक्षतु । माशब्दस्य क्रत्यक इति प्रकृतिभावो हरवत्त्वं च । अन्यद्वत् ॥

इति पञ्चमस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

102.

पर्जन्यायेति वृत्रं त्रयोदशं सुक्तं गायत्रम् । पूर्ववद्विदेवते । तथा चानुक्रांतम् । पर्जन्याय त्वं गायत्रमिति । विश्वेनर्षपर्जन्यायामन्वारंभणीयायां पर्जन्यस्य चरो पर्जन्यायेत्यनुवाक्या । सूच्यते हि । पर्जन्याय प्र गायत प्र वाता वांति पतयन्ति विवृत इति ॥

१. हे स्तोतारः पर्जन्याय देवाय प्र गायत प्रकर्षेण स्तोत्रमुच्चारयत । क्विकृशाय । त्रिव्योऽन्तरिक्षाभूय पुत्राय । तत्र हि पर्जन्यः प्रातुर्भवति । मीळहृषे सेक्ते । स तादृशः पर्जन्यो नोऽस्मभ्यं यवसं ओषध्यादिलक्षणमन्नं दानुमिच्छतु ॥

२. यः पर्जन्य ओषधीनां ग्रीह्यादीनां गवां अर्धतां अर्धतीनां पुरुषीणां नारीणां च

यः पर्जन्यो गर्भं प्रसूतिहेतुं बीजं उक्तरूपं कृणोति करोति तस्मै पर्जन्यायेत्युत्तरत्र संबंधः ॥

(P. 163.) १३. तस्मा इत् तस्मा एव पर्जन्याथ आस्ये देशानामास्यभूते अग्नौ मधुमत्तमं रसवत्तमं हविर्मुहोत जुहोत हे ऋषिब्रजः । स, च पर्जन्यो नोऽस्मभ्यं इष्टानन्नं संयतं सम्यक् नियतं यथा भवति तथा कर्तुं करीतुं वरान्विति यावत् ॥

इति पंचमस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

103.

संवत्सरमिति वशत्रै चतुर्दशं सूक्तं, वसिष्ठस्याथै वैष्टुभं आद्या त्वनुष्टुपं मंडूका देवता । तथा चातुर्कांतम् । संवत्सरं वश पर्जन्यस्तुतिः संवृष्टान्मंडूकांस्तुष्टायाद्यानुष्टुबिति । वृष्टिकामनैतत्सूक्तं जप्यम् ॥

१. अत्र निरुक्तम् । वसिष्ठो वर्षक्रामः पर्जन्यं तुष्टाव तं मंडूका चन्वमोदंत स मंडूकाननुमोदमानान् वृष्टा तुष्टावति । मंडूका मज्जूका मज्जनान्मदेतेर्वा मोदतिकर्मणो मदेतेर्वा तृप्तिकर्मणो मंडयतेरिति वैयाकरणा मंड एषामोक्त इति वा मंडो मदेवो मूदेर्वा तेषामेषा भवतीति । व्रतचारिणः व्रतं संवत्सरसत्रात्मकं कर्म आचरेता ब्राह्मणा लुप्तोपममेतत् एवंभूता ब्राह्मणा इव संवत्सरं शरभ्रभृति आ वर्षतीरेकं संवत्सरं शश-यानाः शिद्यानाः वर्षणार्थं तपश्चरंत इव बिल एव संतः एते मंडूकाः पर्जन्यं जिन्वितां पर्जन्येन प्रीतां यथा वाचा पर्जन्यः प्रीतो भवति तादृशीं वाचं प्रावादिषु प्रवर्तन्ति ॥

२. विद्याः शिवि भवा आपः कृति न कृतिमिव भुक्त्वा नीरसं सरसी महत्सः सरसी गौरादिलक्षणां डीप् सरस्यां सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक् ईदृतां च सप्तम्यर्थ इति प्रगृह्यसंज्ञा महति सरसि निर्जले घर्मकाले शयानं निवसेत एतं मंडूकगणं यद्यदा आयत्त अभिगच्छति तदा अत्रास्मिन्वर्षणे पर्जन्ये वा सति वासिनीनां वत्स-युक्तानां गवां न मायुः गवां शब्द इव मंडूकानां वसुः शब्दः समेति संगच्छते । यथा वत्सैः संगतासु गोषु महान् घोषो जायते तद्वद्वृष्टे पर्जन्ये महान् कलकलशब्दो जायते इत्यर्थः । अहेति पुरकः ॥

३. उशतः कामयमानान् लब्ध्वावतः लब्ध्वावत एतान्मंडूकान् प्रावृषि वर्षतं आगः तायामागते सति यद्यदा अभ्यर्षात् पर्जन्यो जलैरभिषिचति ईमिन् पुरगः । तसानीं अखलीकृत्य अखल इति शब्दानुक्तं अखलशब्दं कृत्वा पुत्रः पितरं न पितरमिव अग्नौ मंडूको वरंतु इव्वयंतमन्यं मंडूकमुपैति प्राप्नोति ॥

४. एनोरेनयोर्द्वयोर्मंडूकयोरन्यो मंडूकोऽन्यं मंडूकमनुगम्य गृह्णाति गृह्णाति । अपां उक्तानां प्रसर्गे प्रसर्गे वर्षणे सति यद्यदा अमंदिषातां हृष्टावभूताम् । यद्यदा च अभिवृष्टः पर्जन्येनाभिषिक्तः कनिष्कन स्कंदतेर्यङ्लुगंतस्य रूपं भूषं स्कंदन् उक्त्वं कुर्वन् पुष्टिं पुष्टिवर्णो मंडूको हरितेन हरितवर्णेनान्येन मंडूकेन अचं सुपुंके संयोजयति । उभावप्येकविधं शब्दं कुर्वते । तसानीमप्यीऽन्यमनुगृह्णाती-त्यन्वयः ॥

५. हे मंडूका यद्यत्रैषां युष्माकं मध्ये अन्यो मंडूकोऽन्यस्य मंडूकस्य वाचं वशति अनुवशति अनुकरोति शिक्षमाणः शिक्ष्यमाणः शिष्यः शक्तस्यैव शक्तिमतः शिक्षकस्य वाचं वेथानुवशति शब्दं यद्यस्य च सुवाचः शोभनवाचो ह्युचं सर्वे अप्सु वृष्टेष्टुकेषु अधि उपरि प्लवंतो वक्ष्यन् वस्तु शब्दं कुरुत तत्तद्वैषां युष्माकं सर्वे एवं परंमतः शरीरं समुधेयं समुद्धमेवाविकलावययतिव भवति । इवशब्दोऽवधारणे । धर्मकाले मृद्गावमापन्ना मंडूकाः पुनर्वर्षेण सत्यविकलांगाः प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

इति पंचमस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

(P. 154) ६. यथा मंडूकानां मध्ये एको मंडूको गोमायुः गोमायुरिव मायुः शब्दो यथा तादृशो भवति । एकः अन्यो मंडूकः अजमायुरजस्य मायुरिव मायुरस्य तादृशो भवति । एकः पृथिः पृथिव्यर्थः । एकोऽपरो हरितो हरितवर्णः । एवं विश्वरूपा गोमायुश्चात्रैव सप्तममेकं मंडूका इति नाम विश्रुतो धारयंतः पुरुषा बहुषु देशेषु वाचं वक्ष्यन् शब्दं कुर्वन् पिपिशुः अवयवीभवति प्रादुर्भवति । पिश अवयवे । पुपशब्दोऽवयवगुण्येत्यादिना ज्ञाप्यत्यर्थः ॥

७. रात्रिमतस्य वर्तत इत्यतिरात्रं अतिरात्रं न सोमं यथातिरात्राख्ये सोमयागे ब्राह्मणासो ब्राह्मणाः रात्रौ स्तुतशस्त्राणि पर्यायिण शंसन्ति हे मंडूका द्वितीयो नक्षत्रः संप्रत्यर्थं न संप्रति पूर्णं सर अभितः संप्रतः वर्ततः रात्रौ शब्दं कुर्वाणा युयं नक्षत्रः तस्मिन् परिष्ठं परितः सर्वतो भवथ । यदहः प्रावृषीणं प्रावृष्येणं प्रावृषि नक्षत्रे बहून् तस्मिन् नक्षत्रे वर्तमाना भवथेत्यर्थः ॥

८. सोमिनः सोमयुक्ता परिवत्सरीणं सोमस्पर्शिकं गवामयनिकं ब्रह्म स्तुतशस्त्रात्मकं कुर्वन्तः कुर्वन्त ब्राह्मणास लभोपममेतत् ब्राह्मणा इव वाचं शब्दमकृतं अकृतं धर्म मंडूकाः । अपि च धर्मिणा धर्मेण प्रवर्गेण चरन्तोऽध्वर्यवः अध्वरस्य जितारं कृत्विज इव सोम्यशानाः स्वयद्वाचाः गुह्याः धर्मकाले विलेऽभिगृह्णाः के विलेऽभिगमन मंडूकाः न संप्रति वृष्टौ सत्यां आविर्भवति जायन्ते ॥

९. नरो जितार एत मंडूका इत्यहिति द्वैः कृतं विधानं अस्यतीर्य धर्म इत्येव रूपं जुगुपुः गोपात्रांत कालं कालं रुदन्ति । अत एव द्वादशस्य द्वादशमासात्मकस्य संवत्सरस्य कृतं न त वसंतादिकं न धर्मं भिनन्ति न हिंसन्ति । स्तुतेरनुभोदनेन तत् काले वृष्टिर्भवती भवतीत्यर्थः । संवत्सरे संपूर्णं प्रावृषि वर्षती आगतायां आगते तति पक्षे पूर्वं धर्मकाले धर्मेमानः ततास्तापिन षोडशताः संप्रति वैसर्गं विसर्जनं तिकात्मनमभ्युपार्ते प्राप्नुवन्ति ॥

१०. गोमायुः गोमिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो मंडूको वसूनि धनानि नोऽस्मभ्यं अदात् वदात् । अजमायुश्च अजात् वदात् । हरितो हरितवर्णश्च अजात् वदात् । पृथिः पृथिव्यर्थश्च अजात् वदात् । तथा सहस्रतावि सहस्रसंख्याका ओषधयः सूयंत जुष्यन्त इति वर्षतुः सहस्रसावः तस्मिन् सति सर्वे मंडूकाः गवां शतान्यपरिमता ग्राह्यं नोऽस्मभ्यं प्रथैक्युतः आयुर्जाविनं प्र तिरन्ते प्रवर्धयन्तु ॥

इति पंचमस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

(P. 155) इंद्रासोमेति पंचविंशत्युचं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षम् । आद्या षट् जगत्यः सममी जगती त्रिष्टुप् वा अष्टादश्यां विशीत्रयोविंद्यो जगत्याऽऽत्या प्रति नृक्षेत्र्यनुष्टुप् शिष्टाश्चतुर्दश त्रिष्टुभः । नवमीद्वादशीत्रयोविंद्य सोमदेवत्याः 'एकादशी' देवदेवत्या अष्टमीषोडश्याविंद्रदेवताके समदशी भावदेवत्या अष्टादशी मरुदेवताका दशमीचतुर्दश्यावमिंदेवताके प्रवर्तयेत्याद्याः पंचर्च इंद्रदेवताकाः । मा नो रक्ष इति त्रयोविंद्याः पूर्वाऽर्धर्चो वसिष्ठस्य प्रार्थनापरः अतस्तदेवमाकः उत्तरोऽर्धर्चः पृथिव्यंतरिक्षदेवत्यः । शिष्टानां रक्षाहणाविंद्रासोमौ देवता । तथा चानुक्रांतम् । इंद्रासोमा पंचभुिकैद्रासोमं राक्षान्नं शापामिशापप्रायं षट् सुम वाद्या जगत्य 'एक-विंशित्रयोविंद्यो' चाष्टादशी मारुती च दशमीचतुर्दश्यावमिंद्यौ देव्येकादश्यानुष्टुप् नवमी द्वादशी त्रयोविंद्यौ सोम्यः समदशी प्राण्यष्टमीषोडश्यावैद्वौ प्रवर्तयेति पंचिंद्रो मा नो रक्ष इत्यृषिरात्मन आशीरुत्तरोऽर्धर्चः पृथिव्यंतरिक्षदेवत इति । अत्र बृहद्देवतायामनुक्रम्यते ।

संवत्सरं तु मंडूकविंद्रासोमं परं तु यत ।

ऋषिदेवशी रक्षान्नं पुत्रशोकपरिमुतः ।

हन्तं पुत्रशने क्रुद्ध सौदातैर्तुःखितस्तशः ॥

अतो रक्षानिबहणार्थमेतत्सूक्तं जाप्यम् ॥

१. हे इंद्रासोमा इंद्रश्च सोमश्च इंद्रासोमौ देवताद्वंद्वे चेति पूर्वपदम्यानन्द आमंत्रि-
ताद्युत्तत्त्वं रक्षो रक्षांसि जानावैकवचनं युवांतपते संतापयतं आमंत्रितं पूर्व-
मविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्त्वत् तपतमिति तिङुतस्य निष्ठाताभूषः तथा उच्चजतं
हिंस्तं उच्चजतिर्हिताकर्मा तिङः परत्वाभिप्रायाभावः हे वृषणा वृषणौ कामानां
वर्षितारौ न्यर्पयतं रक्षांसि नीचेष्टं प्रापयतम् । तमोवृषः तमसा आवरकेण अंधकारेण
मायारूपेण वर्षमानान् तमांसि रात्रौ वर्षमानान्वा अचितः ज्ञानरहितान्मूढान्वाक्षसान्
पराभृणीतं पराक्रुष्टा यथा भवन्ति तथा हिंस्तम् । तथा न्यापतं नितरां इहतं उप-
गृह्णतं हन्तं तान्मारयतम् । तुदेयां अस्मत्ता हन्तांस्तान् प्रेरयेथाम् । अत्रिणः अग्निशीलां-
स्तावाक्षसान्निशिशीतं नितरां तनूकुरुतम् ॥

२. हे इंद्रासोमौ अघशंसं अघस्यानर्थस्य शंसितारं अघमागस्य हंतारं राक्षसं स
सहैव अमीतिशुभयोग्यक्रियाध्याहारः अभिभवतम् । स च तपुः युवयोर्भोजसा
तप्यमानो राक्षसः अमित्रानिव अमित्रयुक्तः अतो प्रक्षिप्तः चरुवियथस्तु यस्य प्रयत्ने
केवलोऽप्ययमादृशपूर्वार्थं द्रष्टव्यः आयसस्तु आयसां प्रामोतु उपक्षीयतामत्यर्थः ।
अपि च ब्रह्मद्विषे ब्रह्मणेभ्योऽस्मभ्यं द्वेष्ट क्रव्यादे क्रव्यं मांसं भक्षयित्रे पौरचक्षसे
पौरवर्त्तनाय परुषभाषिणे वा किमीदिने किमिदानीमिति चरते पिशुनाय द्वेषः द्वेष्य-
भावं अन्वाग्रं अव्यवायं अनवयवं नैरतयेण यथा भवति तथा धत्तं इत्तम् ॥

३. हे इंद्रासोमौ बुद्धकृत्तौ बुद्धकर्मकारिणौ राक्षसान् वस्त्रे वारके अंतर्गतेऽन्तरभगे
आलंबनरहिते तमस्यंधकारे प्र विध्यते प्रवेद्य ताडयतम् । यथा श्वेन प्रकारेण एषां
मथैकश्चन एकाऽपि रुक्षसः अतः अस्मात्तमसः पुनर्न सदस्यत् उद्गच्छेत् तथा

विश्वतमित्यर्थः । एतेलैद्यडागमः इतश्च लोप इतीकारलोपः गुणायदेशो । तत्पसिद्धं मन्त्रमुत्क्रोषयुक्तं वां युवर्षाः शर्वा बलं सहसे रक्षसामभिभवनाय अस्तु भवतु ॥

४. हे इंद्रासोमौ दिवोऽन्तरिक्षात् युगोकाद्वा वधं हननसाधनमायुधं संवर्धयतं उत्पादयतम् । पृथिव्याः अस्मादपि लोकात्तर्हणं हिंसकमायुधं अप्शंसाय अधशंसमनर्थस्पर्शसक्ते राक्षसं हंतुमुत्पादयतम् । तथा पर्वतेभ्यः पर्वतवज्रो भेद्येभ्यः सकाशात् स्वयं सृष्ट शङ्कोपतापयः उपतापकं अशनिं उत्तक्षतं उद्धृतं कुरुतम् । येनाशनिना वावृथानं वधेमानं प्रवृत्तं वा रक्षो राक्षसं निजूर्वधुः निहयः जुर्वी हिंसायां तमशनिमुत्तक्षतमित्यर्थः ॥

५. हे इंद्रासोमौ दिवोऽन्तरिक्षात्परितः सवेतः वर्धयतं आयुधानि प्रेरयतम् । युवं तौ युवां अभितमेभिः अभिना संतर्हस्तपुर्वधेभिस्तापकप्रहारैः अजर्भिर्जराहितैर्दृढैः अदम्यन्मभिः अदमसारभूतस्यायसो विकारैर्हननसाधनैस्तेरायुधैः औन्नयो राक्षसस्य पर्शानि पार्श्वधाने नि विश्वतं निहतम् । तं च राक्षसा निःस्वरं निःशब्दं यत् अपयंतु निर्गच्छतु ॥

इति पंचमस्य सप्तमे पांचमो वर्गः ॥

(P. 156.) ६. हे इंद्रासोमौ इयमस्मानिः क्रियमाणां मतिर्मननीया स्तुतिर्वाजिना वाजिनौ बलवन्तौ वां युवां विश्वतः सर्वतः परिभूतु परिगृह्णातु व्याप्रांतु वा । तत्र वृष्टांतः । कक्ष्या कतं बंधनी रज्जुः अथैव यथाश्वं परिगृह्णाति तद्वत् । यां होत्रां वाचं वां युताभ्यां मेधया परिहिनीमि प्रेरयामि सेयं मतिरिति संबंधः । अपि च इमा इमान्यस्मानिः कृतानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि धनैः पूरयति तथा जिन्वतं फलेः पूरयतम् ॥

७. हे इंद्रासोमौ तुजयद्भिः त्वरमाणैः एवैर्गन्तुमिच्छेः प्रति स्मरेथां अभिगच्छतं उपसर्गवशेनात्र स्मरतिरत्रार्थांतरे वर्तते यथा प्रस्मरणं प्रस्थानमिति । अभिगत्य च दुहो द्रोघधून भंगुरावतः भंजनकर्मवतः रक्षसो राक्षसान् हतं हिरतम् । हे इंद्रासोमौ दुष्कृते पापकारिणे राक्षसाय सुगं सुखं मा भूत मा भवतु । दुहा द्रोहेण युक्तां यां नोऽस्मात् कदाचिदपि अभिवासति अभिहंति तस्मै दुष्कृत इत्यन्वयः ॥

८. पक्वेन पक्वेन शुद्धेन मनसा चरंतं वर्तमानं सत्यवादिनं यो मां राक्षसः अतृते भिस्तृतेः असत्यैर्वचोभिर्वचनैः अभिचष्टे अभिशांसति मय्यसत्यवाचमश्रोपयति हे इंद्र काशानां मुष्टिना संगृभीता सम्यक् गृहीताः आप इव यथा आपो विशीर्णा भवन्ति तथा असतोऽसत्यस्य वक्ता स राक्षसः असन्नस्तु अविद्यमानो भवतु नश्यत्वित्यर्थः ॥

९. ये राक्षसाः पाकशंसं परिपक्ववचनं सत्यभाषिणं मां एवैः एतव्यैः प्राप्तव्यैः आस्मीयैः कामैर्हेतुभूतैर्विहरते विशेषणं हरति उपक्षयति यथाक्रामं परिवृवंतीत्यर्थः । ये वा स्वधाभिर्बलैर्युक्ताः भद्रं कल्याणवर्तनं मां वृषयति वृष्टं कुर्वति तान् सर्वान् सोमः अहये वा सर्पाय वा प्रवृष्टु निरुक्तेः पापदेवतायाः उपस्थे उत्सवे वा आ वधानु प्राक्षिपतु ॥

१०. हे अग्ने यो राक्षसः नोऽस्माकं पित्रोऽज्ञस्य रसं सारं विप्सति जिघांसति यश्च अध्यानामस्मदीयानां रसं विप्सति यश्च गवां रसं विप्सति यश्च तनूनामस्मदीयानां शरीराणां रसं विप्सति रिपुर्बाधकः स्तेनश्चौरः स्तेप्रकृन् धनस्यापुहतां स्वसर्वी

जनः वभ्रं हिंसां एतु प्राप्नोतु । अपि च स बाधकः तन्वा स्वकीयेन शरीरेण तना च तनयेन च नि हीयतां निहीनो भक्तु ॥

इति पंचमस्य सप्तमे पद्ये वेगः ॥

(P. 157.) ११. स राक्षसः तन्वा तना च व्यत्ययेन तृतीया तन्वाः शरीरस्य जनयस्य च परः परस्तावस्तु वर्तमानो भवतु उभाभ्यां विमुक्तो भवत्वित्यर्थः । विश्वा व्याप्तास्तिस्रः पृथिवीः त्रीन् लोकान् अधोऽस्तु अधस्ताद्भवतु । लोकत्रयावपि प्रच्युतो भवत्वित्यर्थः । हे देवाः अस्य शत्रोः यशोऽन्नं कीर्तिर्वा प्रति श्रुष्यतु यी राक्षसो नाऽस्मान् दिवा अहनि विप्सति जिघांसति यश्च न रात्रौ नक्तं जिघांसति अस्थोभय-विधस्य यशः प्रतिश्रुष्यत्विति संबंधः ॥

१२. प्रायेणैमाभिर्ऋग्भी राक्षसेन सह ऋषिणा शपथः क्रियते । अत्र केचिदाहुः ।

हत्वा पुत्रशतं पूर्वं वसिष्ठस्य महात्मनः ।

वसिष्ठे राक्षसोऽसि त्वं वासिष्ठ रूपमास्थितः ।

अहं वसिष्ठ इत्येवं जिघांसू राक्षसोऽब्रवीत् ।

अत्रोत्तरा ऋचौ कृष्टा वसिष्ठो न इति श्रुतम् ॥

चिकितुषे विदुषे जनाय इवं सुविज्ञानं विद्वत्तुं सुशकं भवति । किं तन् । सद्य सत्यं च असद्य असत्यं च । वचसी सत्यासत्यरूपे वचने पस्पृधाते मिथः स्पर्थते । तयोः सत्सतोर्मध्ये यत्सत्यं यथार्थं वचनं यतरत् यद्य ऋजीमः ऋजुतमं अकुटिलं तदित तदेव अकुटिलं सत्यं भाषणं सोमोऽवति रक्षति । असत् उक्तविलक्षणमसत्यं हन्ति हिनस्ति । एवं सति आवयामध्ये कसुरोऽनृतभाषीति विद्वद्भिः सुविज्ञानमित्यर्थः ॥

१३. वृजिने पापकारिणं राक्षसं सोमो देवः न वा उ न खलु हिनेति प्रेरयति । गच्छ त्वमिति न मुच्यति । तथा क्षत्रियं क्षत्रं बलं तद्धनं मिथुया मिथ्याभूतं वचनं धारयन् बिभ्रतमसत्यवादिनं पुरुषं न च हिनोति न विसृजति । अपि तु इक्षो राक्षसं हन्ति । असत् असत्यं वर्तन् च हन्ति हिनस्ति । उभौ राक्षसानृतवादिनौ तौ सोमेन हनौ इंद्रस्य संबन्धिनि प्रसितौ बंधने शयाते निवसतः । यद्वा इंद्रस्येति तृतीयार्थे षष्ठी । इंद्रेणेश्वरेण सोमेन प्रसितौ बद्धौ पिबू बंधने अस्मात्कर्मणि निष्ठा गतिरनंश इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् ॥

१४. यदि वा अहं अनतदेवः अन्ता असत्यभूताः देवा यस्य तादृशो यद्यहं आस अस्मि । अथवा मोघं वा निष्फलं वा देवान् अप्यूहे उपगच्छामि । अहं यदि उक्तकृ-पोऽस्मि हे अग्ने तर्हि मां बाधस्व न ह्यहं तथाविधोऽस्मि । एवं सति हे जातवेदः जा-तानां विसृजस्मि अस्मभ्यं किंकारणं हृणीषे कृध्यसि तव क्रोधोऽस्मासु न जाय-तां इत्यर्थः । द्रौघवाचः अनुतवाचो राक्षसास्ते तव निर्ऋथं निःपुण्योऽतिहिंसायां वर्तन्ते निर्ऋथं निःशेषेणार्ति हिंसां सच्रतां सेवताम् ॥

इयमपि शपथरूपेण । यद्यहं वसिष्ठो यातुधानो राक्षस्येऽस्मि अद्य अस्मिन्नैव

दिने मुरीय विनयेय । अपि वा पुरुषस्य मनुष्यस्य आयुर्जीवितं यद्यहं राक्षसो भूत्वा
ततप हिंसितवानस्मि तर्ह्येहमद्य विनयेत्यन्वयः । अथा अथैवं स्यात् अहं वसिष्ठस्त्वं
राक्षस इति तर्हि स त्वं दशभिर्वीरैः पुत्रैः उपलक्षणमेतत् सर्वेषु जनैर्वि युयुः प्रियुक्तो
भवेः । यो राक्षसो मा सां मोषं मृषैव हे यातुधान हे राक्षस इति संबोद्धाह ॥

इति पंचमस्य सप्तमो वर्गः ॥

(P. 158.) १६. यो राक्षसः मां अयातुं भूराक्षसं संतं हे यातुधान हे राक्षसेति
संबोध्य आह ब्रूते । यो वा यश्च रक्षाः राक्षसः शुचिरस्मि शुद्धो भवामिन राक्षसोऽ-
स्मीत्याह ब्रूते नमुभयविधं राक्षसमिद्वौ महता प्रौढेन बधेनायुधेन वज्रेण हेतु हिनस्तु ।
स च विषयस्य सर्वस्य जंतोर्जनस्य अधमो निकुटः सन् पर्वीष्ट पततु ॥

१७. या राक्षसी नक्तं रात्रौ दुहा, ह्येहेण युक्ता स्वर्गलेव उल्कीव प्र जिगाति
प्रगच्छति । किं कुर्वती । तन्वं स्वकीयं शरीरं अप गृहमाता अपवृण्वती प्रकाशयती
सा राक्षसी अनंतान् अपर्यंतान् वज्रान् गर्तान् अव पर्वीष्ट अवाङ्मुखा पततु । मावाण-
सोमप्रतिषेधार्थाः पाषाणाश्च उपद्वैः अभिषवशुद्धैः रक्षसो राक्षसान् प्रंतु हिंसंतु ॥

१८. हे मरुतो युयं विश्व प्रजासु वि तिष्ठध्वं विविधं तिष्ठत । तत्र रक्षसान्
हेतुमिच्छत अन्विच्छत । तदनंतरं रक्षसस्तावन्नरान् गृहायत गृह्णीत । गृहीत्वा
च संपिनष्टन चूर्णयत । ये राक्षसा वयः पक्षिणो भूत्वा भूत्वा नक्तभिः रात्रिभि-
रात्रिषु पतयति अणच्छति ये वा ये च देवे दीप्तिध्वरे यागे रिपो हिंसा धर्धरे वि-
धर्धरे तागाक्षासान् संपिनष्टनेत्यन्वयः ॥

१९. हे इंद्र दिवोऽंतरिक्षात् अदमानं अशनिं प्र वृत्तय प्रेरय राक्षसान् हेतुम् । तथा
सोमशितं सोमेन तीक्ष्णीभूतं यजमानं हे मयवन् धनवर्जिद्र सं शिशाधि संस्कृत ।
अपि च प्राक्तात् प्राच्याः अगन्तात् प्रतीच्याः अधराद्वाच्याः ऊदक्तादुत्तरतः सर्व-
स्मादपि दिग्भागात् रक्षसो राक्षसान् पर्वतान् पर्वता वज्रेण अभि जहि मारय ॥

२०. स्ये ते एते राक्षसाः श्वयातवः श्वभिः परिकरभूतैः हिंसंतः श्वभिः सह यांतां
वा पतयति पतति ये दिप्सवो जिघांसवः संतः अदाभ्यं अहिंस्यमिद्रं विप्संति जि-
घांसंति तेभ्यः पिशुनेभ्यः पिशुतान् कपटान् हेतुं शक्रः शक्त इदौ कपे आयुधमश-
निस्त्वं शिशीते तीक्ष्णीकरोति । यातुमद्भ्यो राक्षसेभ्यो नूनं क्षिप्रमशनिं सृजत वि-
सृजतु, सृजतार्थम् ॥

इति पंचमस्य सप्तमो वर्गः ॥

(P. 159.) २१. यातूनां हिंसकानां रक्षसां अयमिद्रः पराशरः पराशानयिता
हिंस्ताभवत् । कीदृशानां हविर्मथानां हवींषि मथनतां अभिसुखं आ विवासतं आग-
च्छताम् । अपि चायं शक्र इंद्रः वनं वृक्षजातं परशुर्यथा छिन्नं कुट्टय इव पात्रेव
स्नमयानि पाशाणि भिन्नं मुद्गर इव च सतः प्राप्नोतेतत् यदाह यास्कः तिरः सत इति
प्राप्तस्येति प्राप्ताश्रयसो राक्षसान् भिन्नं हिंसन् अभ्येति अभिरच्छति । इतु पूरणं ॥

२२. उलूकयातुं उलूकैः परिकरभूतैः सह यातयति हिंस्तीनिभ्याति गच्छतीति

२३. उलूकयातुः यद्वा उलूकरूपी यातीत्युलूकयातुः हे इंद्र सादृशं राक्षसं जहि विनाशय । तथा च बृहदेवत्यामुक्तम् ।

उलूकयातुं जह्येतान् नानारूपान् निशाचरान् ।

स्त्रीपुरुषांश्च त्रिष्वेवां जिघांसूनिद्र मे जहि ॥

० एवमुत्तरत्रापि योज्यम् । शुश्रूलूकयातुं उलूका द्विविधाः बृहदुलूकाः अल्पो-
लूकाश्चेति । तत्र उलूकयातुमिति बृहदुलूकाभिप्रायेणोक्तम् । क्षिशुरल्प उलूकः
तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं श्रूयानुं श्रूयमाणं वर्तमानं राक्षसं उतापि च कोकयातुं
कोकश्चक्रवाकः तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं सुपर्णयातुं सुपर्णः श्रेयन् तत्वाकारं यातुधानं
उतापि च गृध्रयातुं गृध्ररूपं च यातुधानं एतान् सर्वाङ्गानाकारान् हे इंद्र
जहि । किं ब्रह्मना दृषदेव पाषाणेनेव वज्रेण रक्षः राक्षसमात्रं प्र मृण मारय ॥

२३. रक्षो राक्षसजातिर्नोऽस्मान् मा अभिनद् मामिव्यामोतु नशतेर्व्याप्तिर्मर्मणो
लुङि मन्त्रे घसेति लृलृक् । न माङ्घ्र्योग इत्यङ्भावः । तथा यातुमावतां यातनावतां
राक्षसानां मिथुना मिथुनानि स्त्रीपुरुषरूपाणि युगलानि अप उच्छलन् उषा अपि
विनाशयतु अपवर्जयतु । या याभि मिथुनानि किमीदिना किमीदिनानि किमिदं
किमिदमिति जिघांसया वर्तमानानि भवेति । अपि च पृथिवी प्रथितयं भूमिश्च
नोऽस्मान् पार्थिवात्पृथिव्या अंतरिक्षस्य संबन्धिनः अंहसः पापास्यान् रक्षतु ।
अंतरिक्षं च दिव्यादिवि भवात्पापादस्मान् पातु मक्षतु ॥

२४. हे इंद्र पुमांसं पुरुषधारिणं यातुधानं राक्षसं जहि मारय । उतापि च मायया
मंचनया शाशवानां हिंसर्तां स्त्रियं राक्षसीं च जहि । अपि च मूरदेवाः मारणक्रीडा
राक्षसाः विभीवासाः विच्छिन्नपीवाः संत ऋवंतु नश्यंतु । ते तथाविधा राक्षसाः
उद्यतमुद्यंतं सूर्यमादित्यं मा दृशन् मा द्राक्षुः ॥

२५. उपाकरणेभ्यस्सर्जनयोर्भंडलाद्यंतर्होमे प्रति चक्ष्वेत्येषा । सूचितं च । यो नः
स्वाऽग्निं नरः, प्रति चक्ष्वेति ॥

हे सोम स्वमिन्द्रश्च प्रति चक्ष्व प्रत्येकं पदय राक्षसान् तथा वि चक्ष्व विविधं पदय
यथास्मान्न बाधेरन् तथा पदयेत्यर्थः । युवां च संहतो जागृतं जागरूकौ रक्षोवधो-
युक्तौ भवतम् । यातुमङ्ग्यो हिंसावङ्ग्यो रक्षोभ्यो राक्षसेभ्यः अशानिमशमिरूपं,
यधमायुधं अस्यतं क्षिपतम् ॥

इति पंचमस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः ॥

CRITICAL NOTE.

Hymn 1. Introduction 1. 10. अविवाक्ये ऽहनि प्रातरनुवाके. From A, B. C, as is usual with it, omits the viniyoga. M., who notes that he takes the introduction and the commentary to the first verse from his B1, Ca and C Mill only, omits अविवाक्ये ऽहनि, but has the note "Before प्रातरनुवाके Ca reads अविवाहनु. The whole passage omitted in C Mill. Sayana may have written अविवाक्ये ऽहनि, which, as I observed too late, is a reading supported by the authority of Dr. Stephenson's MS." Cf. तस्मिन्नेवाहनि below 1. 12.

Verse 1. आगम्यं अतनवतं वा. M.'s correction for the reading of the MSS. My MS. A writes आगम्यतनवत वा. There is a mark over the त which may be intended for the anusvāra. B (which writes अध्वर्यु in the margin, to go after अथर्व्यु) आगम्यतनवतं वा. C अथ-गम्यं, omitting all that follows. The second explanation of अथर्व्यु, a word which occurs only here, is from Yaska, whom Sayana proceeds to quote. The MSS. hardly enable us to say what the alternative explanation is. "आगम्य तनवतं वा Ca, B1. अगम्यमतनवतं वा C Mill. गम्यं. B4." -हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या हस्तगत्या A, B. हस्तच्युती हस्तच्युत्य C.

12. A, B अप्रतिविषयान् corrected in A to अप्रीतिविषयान्. C अप्रीतिविषयान्. This is M.'s reading, from his MSS. A, C Mill, & Wilson. His B, Ca have अप्रतिविषयान्.

15. यः समैद्धारं प्रबोधकं सैद्धार्यो. From A. So also M.'s A, Ca, B1. His B4 (which omits सैद्धार्यो) places समैद्धारं प्रबोधकं after इतोत्तारः. M. omits सैद्धार्यो.

18. अनवरतः. So M. A अन at end of one line, ववतरः at beginning of next. B, अनवरतः with a च written above the र. Cf. Sayana on III. 26, I. 100, 14. and III. 1, 21. See M.'s note.

20. B writes यथवा, and A यथा वा for अथवा. य for an initial अ is a very common mistake.—यूयं. M. adds त्वं by conjecture. Cf. उभयानि सौमिकानि च in the note on 2, 2, where M. reads उभयानि हविःसंस्थादीनि च सौमिकाणि च. Cf. also, as M. himself notes, Sayana on 3, 10 and 7, 7, अविनाश°. M. notes that the reading in Yaska is अविनाशि°.

21. उपक्षीयतां. So A apparently; it may be उपक्षीयत, which is M.'s reading by conjecture. "नोपक्षीयत A. मापक्षीयतां B4. मापक्षीयत Ca, C Mill. मापक्षीयते B1." My MS. B उपक्षीयेते (sic) C. उपक्षीयतां.

2. Introd. सौविष्टौ. From B. A apparently the same reading corrected into वसिष्ठानां. C सौविष्टौ. M. रशाविष्टौ by conjecture. "साविष्टाविरं A, Ca. सौविष्टाविरं B1."

1. स्तुष्टुत. M. misses a इशं. after this. स्तुष्टुः - - रश्मिभिः. A स्तुष्टु तष्टुः (sic) रश्मिभिः. B. स्तुष्टु तष्टुः (sic). C स्तुष्टुः रश्मिभिः. M. स्तुष्टुस्तुष्टु रश्मिभिः.

2. सौमिकानि च. This is the note on the उभयानि of the text, and the commentator goes on हव्या हव्यानि. M. inserts हवि-संस्थादीनि च after सौमिकानि च. His MSS. A, Ca have our reading. "सौमिका हविःसंस्थादीनि च C Mill, C Wilson. सौमिकानि इतराणि च B1. सौमिकानि च A, Ca. इतराणि सौमिकानि च B4."

4. पादौ. M. पादैः against his MSS.

6. स्त्रीरूपे वा. M. adds दिव्ये दिवि भवे मही महत्यौ from his MS. B only.

10. (जनमानि) जनान्. From B. So also M.'s C Mill, C Wilson. Cf. Say. on 42, 2. A जनाना (sic). C. जननानि. M. reads जननानि with his B4 only. "जानन् A, B1. जनाना Ca. जनान् C Mill, C Wilson."

11. अस्मान्. M. अस्माकं against his MSS.

3. 4. खादति. So M. by conjecture. His A, Ca सादति. His B सीदति. My MS. A समवृक्त सादति. B समवृक्त वृक्ते सादति.

5. आहवनीयायेति. From A (which, however, drops the व, writing आहनीयायेति). So also M.'s Ca. It serves to define the स्थानं = आहवनीयार्थं कल्पिते स्थानं. B आहवनीयायते. C भाषतने. M. plights आहवनीयायतने by conjecture. "आहवनीयायते A. आहवनीयायेति Ca. आहवनीये C Mill. आयतने B4. आहवनीयायतनेये B1."

8. (उरुव्या) रक्ष. From A, B, C. So also M.'s A, B, Ca. M. रक्षेः by conjecture. In my MS. A रक्ष is corrected to रक्षति.

4. 5. ओषधीभिर्वनिभिश्च संबध्यते. M.'s reading from conjecture. All the MSS., except M.'s C Mill which has वनिनिश्च, have वनिनश्च.
6. 'एषु इति. By conjecture. A, B अप्स इति, which is also M.'s reading. C omits the quotation from Yaska.
7. The passage परिषद्य to धने which M. gives from his B4, Ca, —noting that it is wanting in his A, B1 —is in all three of my MSS. C omits the second explanation यद्वा &c.—अरममाणस्य (so correct). From B, A omits it, as M. also does. But compare commentary on next verse.
8. अरममाणः. Write अरममाणः.
9. नि पाहि. M. adds त्वन् त्वमवद्यात्पात् नो ऽस्मान्निपाहि from his MS. B4 only. It is wanting in my A, B. C has it, and has also सहसावन् चलवन् before अत्रे. The evidence seems to show that Sayana did not think it necessary to explain 'the त्वमु नः सहसावन्नवद्यात्' of the text.
5. 2. भवति. A, B add इति. C omits quotation from Yaska.—M. inserts वा before वाव गानः by conjecture. None of my MSS. have it. A, B write तेजसा वृत्तानो. C तेजसा वृत्तानो.
3. असिक्तवर्णाः. From A, B, C. So also all M.'s MSS. M. अप्सि-
तवर्णाः.
5. महान्तं. A, B, C. M. gives it from his A, B, Ca, noting that it is wanting in C Mill.—हरणान् A, B, C. M. omits against his MSS. A, Ca ; with his MS. E.
6. सेवते. By conjecture. All the MSS. सेवत (जुषत हि सेवत एव?). M. असेवत. But compare Say. on I. 68, 2.
7. कामान् वा. From A, B. So also M.'s A, Ca, C Mill, B1. M.'s B1 and my C omit वा. M. कामान् च.—वेद्युतात्मना. From M. A, B विद्युतात्मना. C विद्युतात्मना.
8. यद्वाभनन्ती तानिषमन्ननिषनंरयस्थ. From A, B. So also M.'s A, Ca. अन्ननिष may be a quotation. M. omits the second इष with his C Mill, B1. My MS. C omits everything from प्रेरयस्व l. 2 to एरयस्व l. 5.
6. 2. अक्षुः. From A, B. M. आक्षुः. C धर्तारं भानुं omitting the words between.—प्रेरयति A omits, but marks an omission.
3. इथा कालस्य ननुन्. M. mentions a variant in his B4 वृथा कालस्योत्सोमन्.—तदेवाह. M. adds अग्निः पूर्वो मुख्यः सन् अयज्युत-

यजमानानपरान् जघन्यान् चकार from his C Mill. It is wanting in his A, Ca. B4 fills up the 'supposed gap in another way पूर्वः पुरातनः आग्निः अपरान् पुरुषान् अयज्यन् यागानर्हान् चकार. So also my MS. C.

7. अंतरिक्षाणि. So A, B, C. So also M.'s MSS. M. आंतरिक्षाणि.
7. 1. प्र हिषे चित् प्रहिणोम्येव. This is the corrected reading of my MS. A, and original reading of my MS. C (writes प्रहिणोम्येवा). The original reading of A and the reading of B is प्र हिषे हे अग्ने त्वं (sic) चित् प्रहिणोम्येव. So M. except that he reads त्वां.
3. इडायां. So A, B. So also M. from his MS. Ca. only. "इलायां B4. इजयां A; deest in C Mill." My MS. C इडायां.
6. विलुप्यन्त. From A, B. So also M.'s A, Ca. M. विकल्पन्त from his C Mill, B1. In my MS. A विलुप्यन्त is corrected into विकल्प्यन्त. Sayana is not quoting the paribhāṣhā, which would not suit all the cases here.—"मानुषाणां was most likely a mistake in the original MS. of Sayana. There is no variant reading in any MS., but what Sayana intended to write was मासाणां." Max-Muller. In my MS. A मानुषाणां is corrected into न मासाणां. न मानुषाणामश्रीयात् looks like part of a verse.
8. 2. दीप्तिः. A, B, C दीप्तिः, corrected in A to दीप्तिः. M. दीप्तिः from his B1. "दीप्तिः A, B, Ca. दीप्तिः C Mill."
3. दुर्हितसकस्य. Corrected in A to दुर्हितस्यस्य.
9. 1. देवानामाह्वाना. The च which M. adds is not in any of my MSS., and seems wrong.—द्विपदः. The च which M. adds is not in any of my MSS.—A omits विद्धानि.
2. A omits गवां.—दानमनाः दानमना वा. From A, B. C omits दानमना वा. M. दानमना रममना दानमना वा.
4. विभक्तिर्वचन°. A, B विभक्तिर्वचन° (C omits the note). So also M. विभक्तिर्वचन° is a dvandva compound.
10. 5. रथीणां रथिमतां. From C. M. रथीणां सुर्यस्य रथिमतां with all his MSS. except B4. So also my A, B: but सुर्यस्य is stroked out in A.—अभवत्. A भवेत्. C कृतोऽभवत् भवेत्.
11. 2. अजिरं क्षिप्रगामिनं. By conjecture. MSS. and M. अजिरं प्रगामिनं. Cf. अजिर क्षिप्रनामैतत् Say. on Rv. IV. 43, 6.—मिथं &c. So A, B. C omits the clause. M. किमर्थमित्यत आह.
3. अभिशंसकाह. M. अभिशस्तेरभिशंसकाह.

5. किमित्यत आह. From A, B. So also M.'s MSS. M. किमर्थमित्यत आह by conjecture. My MS. C किंच.—यत्तं वृष्ट्यं. A, C. M. यत्तमिदं यष्ट्यं. So B.—A, C omit निधेहि.
12. 1. विस्तीर्णं. From A, B. B. विस्तीर्णयोः, as M. reads. Sayana would either write as we have, or उर्वी उर्व्योः विस्तीर्णयोः.
3. वर्धयति. None of my MSS. repeat the वर्धति text, as M. does from his C Mill only.
14. 1. शुभ्रवीप्ति. C adds अग्नि.—प्रावेण सर्वत्र. From A, B. So also M. from his Ca. A. His other MSS. have a *lacuna*. My C omits अत्र &c.
15. Introd. 1. 6. M. notes that he gives the passage from पादकवंतो to स्वस्त्ययं from Ca, C Mill. It is in my MSS. A, B. C omits it.—1. 7. अग्नेर्भगियाड्या. From A, B. C omits the passage. M. अग्नेर्भगिनो याड्या apparently by conjecture. He notes that his Ca has our reading, and his C Mill भगा.
7. M. कल्याणस्तोत्रिकं. "We should expect कल्याणस्तोत्रकं, and this is the reading of one MS. in VII. 15, 8." All my MSS. have the right form in both places.
11. नोऽस्मभ्यं राधांसि धनानि आ भर आहर. From C. A, B. नोऽस्मभ्यं राधांसि धनानि राधे राधे इति धननामसु पाठात् नोऽस्मभ्यं आ भर, आहर. This is the reading also of M.'s A, C, Ca. B1. M. prints it, omitting the second नोऽस्मभ्यं with his B4. I have supposed that the confusion is due to an interpolation.—भागिनी. So A, B, M. C omits all after ददानु. M. notes that his A has, भागी, and his B1 भागि.
12. A, C omit the second सविता.
14. प्रकारं (twice). MSS. (C omits) and M. प्रकारं.
16. 2. वसिष्ठानां. From C. A वसिष्ठा corrected into वसिष्ठानां. M. notes that he reads वसिष्ठानां from his B4 only. "वसिष्ठा A, C, Ca, B1." My MS. B वसिष्ठा.
5. कामयस्व. This is M.'s correction of the कामय त्व which all his MSS. but one, as also all mine, present. Cf. Say. on Rv. I. 70.
- M.'s B1 कामय च.—C omits भक्षय वा.
6. यैश्च सुशंसः. M. यद्वा यः सुशंसः by conjecture.
7. प्रियाश्च. M. प्रियासः.
8. A omits, first घृतहस्ता, perhaps rightly.—अभिचारिता. A अभिवारिता.

11. सोमिन पात्रं. So A, B, C. So also M. from his A, Ca, B. "सोमनात्रं B1. "उत्सिचध्वं seems to be taken by Sayana in the sense of सिचध्वं or पूरयत."
17. Introd. "ससापि C Mill. सप्तदशा A, Ca. सदा B1." M. M. My MSS. A, B also सप्तदशापि. C. सप्तच सप्तदशं सूक्तं द्विपवास्त्रिदुभः.
1. Write उपस्तृणीतां.
 2. "यज्ञगृहस्य देव्यो वा A, Ca, B1. यज्ञस्य गृहस्य देव्यो च C. यज्ञगृहस्य B." M. M. My MSS. A, B यज्ञगृहस्य देव्यो वा. C यज्ञगृहस्य विश्रयतां.
 3. A omits स्वध्वरान्. So also in 4.
18. 3. Write सृतिरवाचीं.
5. गाधानि. M.'s B adds तलस्वर्गानि. So also my MS. C.—"बोधमानं A, B, C. बाधमानं? cf. Rv. I. "100, '18." M. M. All my MSS. have बोधमानं. Sayana takes शिष्युं here as governing the following शापं.
 6. न तु सन्तः. "न तु सन्तः C. न तु समंत अन A. न तु सन्त शंत आथुन Ca. न तु सन्तः B1." M. M., who prints न तु सन्तः. My MS. A agrees with M.'s Ca. B न तु सन्त संत अनुत (sic). C omits the passage—जालनिहिता. From A, B, C. M जले निहिता.—"नियंत्रिता. B. वयंत्रिता. A, Ca. अवयंत्रिता B1. इवयंत्रिता. C" M. M. My MS. A वयंत्रिता corrected into नियंत्रिता. B, वयंत्रिता. C नियंत्रिता.—मत्स्यजनपदा. From A, B. So also M. from his Ca, A. "मत्स्य इव जनपदा B1." My MS. C omits the passage.
 7. तपोभिरप्रवृद्धा. A, B, M. M.'s C has तपोभि वृद्धा, and his B. तपोभिः प्रवृद्धा. My MS. C has this last reading.—अजगन् अजगत्. From A, C. So also M. from his Ca. "अजगन् B, C. अजगत् B1. अजगन् अजगत् A." My MS. B. अजगत् only.
 8. पलायमानः (cf. v. 16 "कथ्यमानः गच्छन्.") This is the corrected reading of A and the reading of C. B पालयमानः. This last is the reading of M.'s MSS. A, C, Ca. M.'s B1 has our reading. His B1 पालयमानाः. M prints पाल्यमानः by conjecture.
 9. यथापूर्वं. A यथापूर्व्यं corrected to यथापूर्वं. B यथापूर्व्यं. C यथापूर्वं. M. reads यथापूर्वं with his B, C, and notes that his A, Ca have यथापूर्व्यं. —न्यर्थमगतव्यं. This is the corrected reading of A and the reading of C. B न्यर्थं अगतव्यं. Cf. M.'s note:

- “न्यर्थमगतव्यं B. न्यर्थे आगतव्यं A, C, Ca. न्यर्थे आगतव्यं B1.”
 —सुतोक्तानान्. From A, B, C सुदृष्टव्यसंयुक्तान्. This last is the reading of M.'s B4. M.'s other MSS. have our reading. He prints सुतोक्तान् by conjecture.
10. निमित्तार्थे. From M. So also M. from his B1. “निमित्तार्थे. A. निमित्तार्थे Ca. निमित्त C.” My MS. B. निमित्तार्थे. My MS. C om ts.
11. यस्मिन्नुद्धे शूर. From A, B, C दर्शनीय अध्वर्युर्विव स यथा संचन, &c. M.'s A, Ca, B1 have our reading. His B agrees with my MS. C. His C Mill, C Wilson have यथाध्वर्युर्विव सचन यत्तगृहे बर्हिः यस्मिन्नुद्धे सपत्नान् नि शिषानि नितरां लुनाति तस्मिन्नुद्धे शूर &c. M. follows this, except that he writes युवाध्वरिव सचन.
15. ते नैव बाध्यते. From A, B, C. So also all M.'s MSS, except B1. M. who writes तेनैव, reads बाध्यते from his B1.
17. अश्रीन. So A, C. So also M. by conjecture. His B अश्रीन्. His A, C, Ca, B1 अश्रान्, as my B has.—बाध्यदेः. This is the corrected reading of A. The original reading is वेभ्यदेः. B वेभ्यदेः (कृत्यसूत्ये वाकरोत्.) See M.'s note.—“धनानि deest in A, B1.” M. It is in all my MSS.
18. A omits भेदस्य.—विदं लभ यो भेदः. M.'s reading by conjecture. A वद उभयोरभेदः. So also M.'s A, Ca. B वद उभयोरभेदः. C विदं लभ of प्रति यः एनः.
19. C inserts यः before इन्द्रः. So also M.
20. पुत्रकं. From A, B, C. M पुत्रं.
21. A. corrects पालस्य to पालकस्य. B पालस्य भोक्तस्य पालकस्य. —अपगच्छति From A, B, C. So also M.'s A, C, Ca. His B1 अवगच्छति. He prints उपगच्छति by conjecture.
22. इन्द्रः. From A, B, C. M prints इन्द्र the reading of his C MS. but from the V. L. it is evident that that is a misprint for इन्द्र the reading intended. M.'s A, B, Ca इन्द्रः.—अतस्त्वद्वताकत्वात्. From A, B. It is a quotation from the viniyoga. So also M.'s A, Ca. His C, B1 अतस्त्वद्वता. He prints अतस्त्वद्वता by conjecture.
23. प्रशस्ताति प्रशस्ताः अस्मादि. A=M.'s Ca. A.
19. 2. A omits न्यर्थः.
6. ता तानि. M. adds स्वयादत्तानि from his MSS. A, B1.

11. शरीरेण. M.'s B4 adds कृत्या रक्षणेन.
3. A omits क्षेत्रसता.
4. गच्छति स संप्रामः. From A: the स is added in margin. B. omits स. C omits the passage. M. गच्छतीति संप्रामः.—A omits सुहेतु.
8. A omits प्रियासः.—वा मदीयाय. From B. A वामदेवाय. C वात्मदीयाय. So M.
10. अभूवन्. A अवन् corrected into अभूवन्.—कल्याणकृत भूः. A adds भूः. भूः in the margin. So M.'s B4 has शिवः कल्याणः भूरः.—रक्षिता च A, B omit च.—इदं नो इदं नो. So all MSS.
20. 'Introd. M. gives the verse वागीशाद्याः &c., before the verse यस्य निश्चितं, &c.—A अभिप्लवके, B अभिप्लविके.—A omits इति to उभे, ll. 3 and 4.—माध्यदिनः. From B. A, M, मध्यदिनः.
 1. A, B युवा युवा नित्यतरुणः.
 4. A, C महित्वेन.
 5. जज्ञान जन जनन इति धातुः. So A, but corrected from जज्ञान (sic) जनन इति धातुः. B omits जन जनन.—साधकः A धर्षकः M. mentions a variant साधकः.
 6. क्षीयत B, M. क्षीयते A.
 7. दूरः. So A, B, दूरं C, M.
 8. ते So A, B, C and M.'s MSS. M. यन्ते by conjecture.
 10. B omits the first explanation of वस्वीषु, and C omits the second.
21. Introd. My MSS. also omit सूत्रितं च.
 2. दूरउपब्धः &c. A दूरउपशब्धः दूरे उपब्धिः with शब्दो येषां added in the margin.—गृहमध्यमघावा. A, B as in M.
 5. उत्सहेत. M.'s reading by conjecture. "उत्सहे च A, C, Ca, B4, D. उत्सहेच B1." My MSS. उत्सहे च.—दीव्यत इति. So B, C. M. दीव्यति.—C omits क्रीडन् इति.—मातिगमन् From A, B, C. So also M.'s B, C, Ca, D. He reads मापिगमन् with his A, B1.
22. 2. गुणः From A, B, C. So also all M.'s MSS. He prints अनु-गुणः.
 6. स्वहा. So B, C, M. A has the strange reading स्तमस्त्वोत्रं लादेयना which M. finds in his C, Ca.—नितरां स्तोति From B. A adds ह्वयति. C नितरां आह्वयति. M. निहरां ह्वयति स्तोति by con-

- jecture. "स्तौति हयति A. स्तौव हयति Ca. स्तौता हयति आहयति
 • B4. स्तौति आहयति D. स्तौति हयति B1." •
8. 'नादध्वन्ति. A नोध्वन्ति.
9. A omits अजनयन्.
23. Intro. 1. 2 माध्यदिन°. M. माध्यदिने. Cf. l. 1. सूत्रितं च (l. 2): A goes on उदु ब्रह्माण्येस्त (l. 6) quitting all the intervening matter.
2. रंथति (So correct). M. संरंथति.
3. द्वंद्वानि (Separate from अप्रति). A, B, C. So M. from his Ca. A. His B1 द्वंद्वानां.
6. वज्रकल्पनाहं. So A, B (C omits the word). It is the reading also of M.'s MSS. A, C, Ca, D. His B omits the word. M. prints वज्रकल्पनाहं by conjecture.
24. 1. मादय च. From A, B, C. So also M.'s B1. His A, B4, C मादय. His D मादय. M. prints मादयच by conjecture.
3. A, B इंद्रं (sic) बहिरिदं यज्ञं. C इदं बलिः इदं यज्ञं. M. mentions a reading इंद्रं यज्ञं, B1. His A, B4, C, D agree with ours A, B. The reading इदं यज्ञं, which is M.'s correction, does not seem to have been found in any MS.
25. 1. शुद्धार्थे. A, B. So also M.'s MSS. A, Ca, D. C omits, as M. does with his other MSS.
26. 3. अन्या अन्यानि So B, C. So also M. (whose संप्रत्ययन्यान्यानि is a misprint) from his MS. B. M. notes that his C, Ca, D have अन्याप्यन्यानि (and perhaps this is the reading intended), and his A अन्याप्यन्या अन्यानि. My MS. A अन्याधिः (perhaps for अन्याप्य) न्यानि.—समवृत्तिः. M. adds एकाऽसहाय from his B4. only. My MSS. omit the words.
4. बाधमानाः. So B, and M. from his A, B1. A, C, and M.'s B4, Ca, D बाधनाः.
27. 1. A and B omit नेमधिता नेमधितौ संग्रामे. C has the words. M. gives them from his B4. only. "D has प्रयुज्यते नेमधिता; then in the margin, नेमधितौ संग्रामे नरः कर्मणां नेतारः इंद्रं हवन्ते आहवन् तीत्यर्थः. Afterwards the commentary runs on यमिन्द्र हवन्ते हयति स. ब्रजे गोष्ठे वीसमूहे गोष्ठे समूहे A.
28. 3. A writes नृपं for भृशं.—प्रतिष्ठापयसि So C, A, D प्रतिष्ठापयति. Cf. M.'s nōt.
4. स्वप्नसावाह. तत् corrected into त्वत् A. M. gives स्वप्नसावाह

from his B4, but notes that his A, C, Ca, D, B1 have तस्यसादात्.

5. प्रायच्छत्. प्रयच्छेत् corrected into प्रयच्छतु A.

29. 1. सेवनीयो A, B. C तस्सेवनीया. सवनीया from his C, Ca. "सेवनीयो A. तस्सेवनीयो B4. तत् सेवनीया D. सवानायो B1."

30. 2. सुहंतुनामवज्जेण. From A, B, C. So also M's A, B, Ca, D. M. gives सुहंतुनाम्ना वज्जेण from his C Mill. "Possibly it might be सुहंतुना."

2. A. omits सुदिता. तथा A. M. तदा by conjecture, "तथा A. तथा B1, 4, C, Ca, D."

4. प्रयच्छ. A प्रयच्छतु.

31. Introd. 1. 8. तदर्थ. A, B, as M's A, C, Ca, D, have His B1 तदर्थ. तदर्थ is M.'s correction.

8. A omits one यत्र. — A omits मरुत्वती.

12. स्तोत्राणां.—M. prints स्तोत्राणि. His MSS. C, Ca, D have स्तोत्रीणां. His MSS. A, B1 स्तोत्राणां. My MSS. are corrupt. A स्तोत्रीणां corrected into स्तोत्राणां (sic) B what looks like स्तोत्राणां. C omits the word, with which reading compare सहमानाः शत्रूनामभिभविष्ये. Sayana on 4C, 1.

32. Introd. 1. 8 सूत्रिते. A adds च.—A रथंतर. 1. 11. सद्विपक् उपस-
मस्येद्विपदांमिति. I have followed M. in taking this from Āśval.
A सद्विपदमिति. B सद्विपक् उपदस्येते । द्विपदामिति. उपदस्येते is
corrected to उपदस्ये. For उपसमस्येद्विपदां M.'s MS. A has उपदस्ये
द्विपदां, agreeing with the corrected reading of my MS. B, His Ca
स्य द्विपदां. His D उपसमस्ये द्विपदां. His B1 सद्विपदां.—1. 14.
मरुत्वसीयादूर्ध्वा. From B; agreeing with M.'s A. So also
apparently A, although it writes मरुत्वसीदूर्ध्वा (sic). M. prints
मरुत्वसीया ऊर्ध्वे from Āśval. See his note for some other readings.
—1. 15 माध्यन्ति. 17. मेवावरुणशस्त्रे. A, B add छावा.
So also all M.'s MSS. I have followed M. in omitting it.—
20 आरंभणीयाः. So M. from Āśval, and his MS. B1. "आरंभणीयां
A; C, Ca, D." My MS. A आरंभणीया. B आरंभणीया or
आरंभणीयो.—11. 23 to 25. A omits the passage from अमिष्टोमे
to स्तोत्रियानुरूपमिति.—11. 26, 27. A omits अभि स्वा to तयैव
सूत्रितं च.

1. अप्येनो. A, B. So also all M.'s MSS. except his B4, which has यज्ञयनाः अपि, placing यज्ञ before निरीमन्. M. prints अप्येते by conjecture. My MS. C agrees with M.'s B.
4. ---. A, B सचम्. C. अभिषुतवन्तः. M. prints सुता बभूवुः by conjecture. "सुबभू A, Ca; altogether wanting in C. अभिषुतवन्तः B4. सुषुवः B1. सुबभूः D, but in the margin अभिषुतवन्तः."
5. वसूनां. A adds च. —याच्यते. B च्यातव्यते (sq).
8. A अभिषुत. B अभिषुतं.—A इन्द्राय प्रियकराणि.
9. कुरुत च. A omits च.
10. आत्मार्थं. A, B. आत्मानं. C. M gives आत्मार्थं from his MSS. Ca, C, D, and notes that his MSS. A, B have आत्मानं.
12. समानमस्ति. From C. So also M.'s B4, D. A, B सोमानमस्ति. So also M.'s MSS. A, Ca, M. prints सोमपानमस्ति from his MS. B1. He notes that his C has सोमोषि.
13. सुविहितं. A, B. In B the word originally was perhaps सुनिहितं. C सुष्टु निहितं. M gives सुविहितं from his MSS. C, Ca, D. His B4 has the reading सुष्टु निहितं. His B1 does not explain the सुधितं of the text.
14. A omits स.
16. A omits तवैव.
19. संतुष्ट. A संतुष्टस्य.
22. स्तुतृशं. M. adds सवदृशं. But notes that that word is not in his MSS. C, Ca, D.
24. हविष्यः. So A, B. C ह्यातव्यः. Compare M.'s note "हविष्यः A, C, Ca, B1. ह्यातव्यः B4. यत्ते वा हव्यः आह्यातव्यः हविष्यश्चासि. D." Perhaps हव्यः was left unexplained.
33. Introde. सपुत्रस्य A, B. M. gives that reading from the Muktamāṇikā. His MSS. vary from it —A भावात् for न्यायात्.
1. कपर्शः. M. from his MS. B. All his other MSS. have कपर्शः as my A, B also have. C omits the explanation of क्षिणतस्करपर्वः.—My MSS. A, B and all M.'s except his B4 omit the word before अहति. C has it.
2. पल्लवः. From M., who notes that two of his MSS. have पललः. A यल्लुतं (obviously a mistake for पल्लवः). B पललः. C वैशतं चमसे स्थितं सीमं &c.

3. सवाख्ये. From C (corrected), M. A, B सवाख्ये.—इति च. A हति वा.

7. सर्वानेव तान्. From M. A, B सर्वानेतान्. C सर्वानेव omitting तान्.

8. I have given the text as it stands in A, agreeing, as it does exactly, with the text B. gives from his MSS. Ca and D. My MS. B has what seems the better reading. The first line is left unexplained, as requiring no explanation, and the commentary runs हे वसिष्ठाः एषां वा युष्माकं स्तोमोऽपि वातस्येव, &c. This is the reading of M.'s A, and of my MS. C.

9. A writes सहस्रसंकाशार्थं (sic).—A, B कारणानात्महा. This is also the reading of M.'s MSS. A, C, Ca. He compares v. 12 and gives कारणात्मना from his MSS. B, D. So also my C.

10. 1. 3. A writes परि संनिहानं परिजितृक्षंतमित्यर्थः, the first explanation having fallen out.

11. मैत्रावरुणो मित्रावरुणयोः. A मैत्रावरुणयोः (sic) for the two words.—My MSS. and all M.'s MSS. except his B4 omit the मनसः and अधि of the text.—अहंभुवा. So C and M. from his MSS. B1, A, B, Ca, D. My MS. B has अहंभुवा, which M. notes is the reading of MS. E, 1, II. 2612. A writes वेदराशिना स्वः हंभुवा.—3rd verse of the quotation. समुत्. So B, and M. from his MS. A. My MS. A has समुत्, which M. notes as the reading of his MSS. C, Ca.—A omits the verse यद्वा कुंभान्. M. notes that it exists in his MSS. A, D, B1, only.—B writes अभिमनं च.

34. 4. पूर्वस्यानिदमः प्रकृतत्वात्. ("On account of the occurrence of the word अस्मै in the previous verse"). By conjecture. Cf. below इदंशब्दप्रवृत्तिर्निमित्तस्य संनिधानस्य. A, B पूर्वस्यामिप्रकृतत्वात् (sic). This is also the reading of all M.'s MSS., except that his B1 writes पूर्वस्यापि. M. gives by conjecture पूर्वस्यामिदस्य प्रकृतत्वात्.

9. A writes देवत्रा ह्वेषु.

14. A हव्यात् यामकाग्निः.

16. सीदंतं. From C. So also M., who finds it in his MSS. B1,

4. A, B सीदंत, as M.'s MSS. A, C, Ca, D have.

17. सिधत् न क्षीयत्. From M., who finds it in his Ca. sec. man.

A सिधत् न क्षीयत्. B सिधत् न क्षीयते. C सिधत् न क्षीयते.

22. A omits अति

24. 1. 3 जिहाता. So A, B, and all M.'s MSS. except his B4, which has जिहातु. My MS. C has जिहातु (rightly, as it omits the notes stating that जिहातां in the second clause is to be treated as a dual, and in the third as a plural). M. जिहीतां. 1. 4. जिहातां. From B. A, M. जिहतां.—भरणीयां From A, B. So also all M.'s MSS. except his B1. 4, which have भरणीय, as my C has. M. भरणीय by conjecture. ▶
35. Introd. एव - ३ सु. So B, and M. from his MSS. A, C, Ca. A. एवमेतासु. Compare M.'s note.
5. The gap after पूर्वहूतौ is marked as a gap in M.'s MSS. A, Ca, and in my MS. B. This last writes पूर्वहूतौ वा ---. A पूर्वहूतौ प्रथममहूतौ. So M.'s MSS. Ca. sec. man. and D. M. पूर्वहूतौ प्रथमाहूतौ from B4. So also my C. His C. पू पूर्व प्रार्थितौ. His B1. पू भवतां.
6. जलाष: ---. From B. A जलाष: सुखरूपो. Compare M.'s note. He follows his MS. A in not marking a lacuna. C जलाष: गंगाधर:, as M.'s B4 has.
9. A omits वा.
12. सत्यशीला: (C omits this word). B, M. add देवा: C has it also.
15. After the colophon to the third adhyāya A leaves two numbered pages blank, possibly for the insertion of the khula which M. gives in his *Paritas Lecturis* from his MS. 82.
36. 1. रुदनात् स्थानात्. A omits स्थानात्, perhaps rightly.—गान्धर्व्य चित्त. So all the MSS. But my MS. A supplies कश्च in the margin sec. man. Compare M.'s note.
2. A writes इषं नवीयोरूपं अन्नमिव नवीयो. नवीयसी.
4. ---. A युजान्. This is the reading also of M.'s MSS. Ca, 40. His A, B1 युजान्. His B4 युञ्जन्. So my MS. C. My MS. B युञ्जान्. M.'s MS. C युजान्. M. print युञ्ज्यात्.
6. अभि पीप्यानाः. A अभिपीप्यानाः.
9. धुः अधुः दधन्तु. A धुः दधन्तु (sic).
37. 1. जेतु रथेनागव्यं A B, C.
3. पूर्णो संपूर्णो. A writes पूर्णो पूर्णो (sic). Perhaps पूर्णो पूर्णो is the right reading.—सूतता वाक् वसव्या &c. (1. 4). A सूतता वाक् धनेन (1. 5), &c.

4. A omits वयं.
6. निवहेत्. M.'s correction. A, B, C. न्यवहेत्. So also all M.'s. MSS.
8. प्रतिपादका. From A, B. So also M.'s MSS. A, C, Ca, D, B1. C प्रतिपादिता. So, from his MS. B4. only, M. The word refers to the activity of the gods as described in the hymn.
- 38 6. &c. From B. A धनं नोऽस्माकमनुमंसीष्ट। अनुमन्यतां। उष ओजस्वी स्तोता भगं भजनीयं सवितारं भगसंज्ञकं देवं अवसे नोऽस्माकं रक्षणाय जोहवीति। भुशं व्ययति। अथापि चानुष्मोऽसमर्थः स्तोता भगमेतत्संज्ञकं सवितारं वा रस्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं. So M., from all his MSS., except that he adds वा after देवं. My MS. C agrees with A, M., except that it has सवितारं अवसे नः अस्माकं and भगं देवं रमणीयं, &c.
7. वैश्वदेव°. From A, B. C omits the passage. M वैश्वदेवे.
8. यूयं दप्ता भवत ततस्त्वसा यूयं. B यूयं दप्ता यूयं.
- 39 Introd. प्रउगमिति. So M (with Āśval.) and his MS. B1. A, B and M.'s MSS. A, C, Ca, D प्रउग इति. C omits the passage
2. शोभन°. B शोभनेनः—आगच्छतां. The comment on the verse stops in C here. A, B आगच्छतां तद्वत् अस्मिन्पक्षे, &c.
3. पृथिव्याः. A पृथिव्याः सारंसा (sic) रम्यंतां. B पृथिव्या सा रनं रम्यंतां. This is also the reading of M.'s A, C, Ca. C and M.'s B4 पृथिव्याः रंत &c., M.'s B1. पृथिव्याः मंतरं रम्यंतां. His D पृथिव्या सा. M prints पृथिव्यां. Perhaps we should read पृथिव्यां भवाः or पृथिव्यास्थाः—परिवर्तेत. From A, B, M. परिवर्त्यते, C परिवर्तते. Compare Sayana on मर्जयंत VIII. 84, 8. Perhaps परिवर्तते is the right reading here too.—गतवतः. A गच्छतः.
5. A. writes गिर गिरीया. B गिरः गरीयां (स्तुत्यान्) M. गिरो गिरी यान्. “गिरीयान् Ca. गरीयान् A, B; deest in C. गिरीया D.” Sayana's word was probably गीर्यान्, another form of गुर्यान् = स्तुत्यान्.
6. सक्षीमहि. C adds संगमेमहि (sic) as M.'s B also does.
7. A वसिष्ठैरस्माभिः अग्निश्च एवभूतदेवाः (sic), the intervening words being omitted.
- आसन्। सूक्ते, &c. From A. So also M.'s Ca, C, D. That a gloss on the sentence यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्कं was no part of the original text seems clear from the great variety of attempts made to fill the supposed *lacuna*. M. prints चंद्रा उपह्लादका देवा

- नोऽस्मभ्यमर्कमर्चनीयमन्नमुपमं सर्वोत्कृष्टं यच्छतु इदं from his A, 'B1. M.'s B, अभिदुष्टाः आसन् नः अस्मभ्यं अर्कं अर्चनीयं उपमं सर्वोत्कृष्टं अन्नं यच्छत इदं चंद्राः आह्लावकाः सर्वे यूयं. This is the reading of my MS. C. My MS. B आसं चंद्राः आह्लावकाः सर्वे देवाः नोऽस्मभ्यं उपमानभूतं उत्कृष्टं सुकर्मन् गच्छतु (sic). इदं अस्मिन् सूक्तं. &c.
40. 1. आगच्छतु. The clause which follows in M. अथवा श्रुतिर्वैगवती विदथ्य विदथे यत्ते क्रियमाणास्मदीया, स्तुतिर्युष्मान् (MISS. युष्मदीयानां) आगच्छतु is wanting in all my MSS.
2. रोदसी. M adds च.—l. 5. यत्तुनं from A, C. B तत्तुनं, which is M.'s reading.
6. विघातं मा कृथाः. 'So M. and B' (MS. विघतं). A. विघते मात्तथा (sic) C वियानं मा कृथाः.—A, B omit देवाः.
41. 2. 1. 2. ये भग. A, B omit भ.
3. हे भग देव त्वं. B हे भग त्वं देव त्वं.—C omits the second हे. C सत्यराधः सत्यधनस्त्वं नः अस्मभ्यं. A हे भग देव त्वं नोऽस्मभ्यं प्रणेतः, &c. This is perhaps the right reading, Sayana not having thought it necessary to explain प्रणेतः and सत्यराधः. —फलयुक्ताः. From C, A, B, M. सफलयुक्ताः.
4. The words उत्तापि च प्रपित्वे to मध्याह्ने भगवतः, स्याग are wanting in A.
5. M. inserts वा before वयं by conjecture. None of my MSS. have it.
6. अथो यथा. From M. A यथा अथो. B यथा अथो apparently corrected into यथा अथो. C यथा अधिकारान्धः संगच्छति.—उषो देवाः. From A, B. So also M.'s A, C, Ca, D. My MS. C उषोदेवताः with M., from his B4 only.
7. 1. 8. उच्छतु. M adds a यच्छतु which is in none of my MSS.—
- A विवाहयतु अस्मिन्सूक्ते omitting the intervening words.
42. 1. सर्वतु. अपर्यतु. B न सर्वतु.—आद्रियतौ. From M. Cf. 39, 1. All my MSS. here have आद्रियतौ.
2. सु before युक्व (so correct). From C. So also M. (who reads युक्व) from his B —सत्तः MSS. निसत्तः. "Sayana took सुते for सु ते, and immediately afterwards जनिमानि सत्तः for जनिमा निसत्तः." M. I have ventured to go against the MSS. in writing सत्तः, because my MS. A writes जनिमानि जनान् below,

and not जनिमा जनान्, as all the other authorities have. सत्तः explained by निषन्नः occurs again 56, 18.

3. नमस्कारैः. From A, C. B नमस्कार², which is M.'s reading

4. वीरस्य. M. adds वीरकस्य from his A, B1 only. It is in none of my MSS. — आ इयत्यै. A या (sic) इयत्यै. Cf. note on l. 20. B, C omit आ, as M. also does.

5. A omits उपाविशतां.

43. 1. 'द्विवं च. A omits च.

2. साधुकं. From A. So also M. against all his MSS., which read साधुकं, as my MSS. B and C do.

— वेद्यां. From C. So also M. from his B4. A मेद्या B मेथा corrected to मथा. Compare M.'s note, "वेद्यां B4. वेद्यं B1 मेद्या A, C, Ca. मेद्या D. Cf. the next verse." The मेद्या of my MS. A, and M.'s MSS. A, C, Ca. may contain the true reading. But compare, as M. does, वेद्यामास्तीर्णस्य in the next verse.

3. जननीं. A, B जननीयं, corrected in B to जननी. C omits the word, and that perhaps is the right reading. All M.'s MSS. have the strange reading जननीयं, except B4, which omits the word. M. prints जननी.

— अस्मान्. From A, B, C. So also M.'s A, B, D. It is undoubtedly the right reading. The gods are to come to "us" as children come to the mother who nourishes them. The reading of M.'s C, Ca अस्मान् can only be for अस्मान्. M. prints अस्माक — A वेद्यामास्तीर्णस्य.

4. हे देवाः यूयं आगतनेति संबंधः. From A, B, C. M. prints हे देवा यूयं — आगतनेति संबंधः. "यति स्थ, and the explanation of it is left out in A, B, C, Ca. It could easily be supplied in this way: यति स्थ यावंतः स्थ तावंतः &c." It is not likely that there is any lacuna.

45. Introd. My MSS. A, B, do not mark the gap, which is taken from M. But compare Sayana below on v. 3.

46. 1. एतन्नामकाय रुद्राय. 'The Rudra so called.' This is the reading of all my MSS. and of M.'s A, C, Ca, D, B1. His B4 has रुद्राय देवाय M. prints भरत. 'एतन्नामकाय देवाय.'

2. अस्मदीयानि गृहाणि. A, B. So also M. from his C, Ca, D. My MS. C omits the words.

3. अंतरिक्षात्सकाशात्. From A, B. अंतरिक्षात् = दिवि, and सकाशात्

- =परि. C अंतरिक्षकाशान्. So M from, his B4 only. "अंतरिक्षात्सकाशान् A, C, Ca, D, B1."—A विद्युत्प्रशक्तिरूपा हे स्वपिपात, omitting the intervening words, as M.'s C, Ca, D also do. M notes that his A has दिव्या for क्षित्या. B has the passage, with हेतुः (sic) for हेतिः, and व्यञ्जतु, for परिच्यञ्जतु. C अशक्तिरूपं हेतिः इमया क्षितौ चरति वर्तते सा विद्युत् नः अस्मान् इति वृणक्तु परिच्यञ्जतु. —स्वपिपातं. C adds जितप्राण as M.'s MS. B4 also does.
47. 1. B अभिषेकपर्वणादिभिः.—C संभूतं ऊर्मि सोमरसं, अकृष्वत कुरुध्वं यमूर्मि वनेन. M notes that he takes the passage from सोमाख्यं to तमूर्मि from his MSS. C, Ca, D. A has it with त्वं (sic) भूधं for संभूतं and सम्यक् कुर्वत for समस्कुर्वत. B has it with the variant given above.
4. अतैरिदं रूपं. From M. A अजैरिदं रूपं. B अतैरिदं रूपं. C omits the words.
48. 1. नयै मनुष्यरथं. From A, B. So also M.'s A, C, Ca, D, B1. नयै रथं मनुष्यरथं would be more regular, and is perhaps what Sayana wrote. M.'s B4 and my C नयै नराहं रथं. M prints नयै मनुष्यहितं रथं.—आवर्तयंतु. A वर्तयंतु. B आवर्तयंतु आगमयंतु, (sic).
2. ऋतुः ऋभवः. By conjecture. B उरु भवंत्यृभवः. So also M.'s B1, C, Ca, D, and my A, with वुरु for उरु. C उरु भवतु ऋतुः. M prints उरु भवतीत्यृभवः. "उरु भवंत्यृभवः A. उरु भवतु, ऋभव B4."
3. विस्तार्यते. B विस्तीर्यते.—मिप्रातेः. This, which is the reading of M.'s MS. A, is pointed to by the reading of my MS. A मिप्रातेः, (So also M.'s Ca, D) and that of my MS. B मिप्रातेः. C मिथत्या मिथतिर्हिंसा, omitting this clause, a reading which I should like to adopt. M.'s B मिथ्यातेः. M prints मिथतेः by conjecture.
49. 1. अपः. A, B, C आपः.
2. अर्चयंतः. By conjecture. MSS. निवृत्तः. Cf. Pan IV. 4, 20, and Sayana on I. 56, 6.—समुद्र एव &c. M समुद्रार्थाः समुद्र एव &c. from his MS. B only. Sayana often omits the word of the text in such places. My MS. C समुद्रार्थाः समुद्रे एव गंतव्यो अर्थो यासां ताः शुचयः &c.
4. सर्वैः. From A. So also M.'s Ca. sec. man. and D. My MS. B साकः, with M.'s A, C and Ca pr. man. C omits the words, as M. does.—A omits सर्वैः.
50. 1. A, C omit the second, हे.—A, B, C कुर्वन्.—A, B omit ना

गन्. joins मा गन्तु.—A स्वरुः छ आगामि जिह्वागः. B स्वरुः छ
अभ्यामी जिह्वागः (corrected to जिह्वागः). C स्वरुः सर्पः मां &c.
—A, B write गुप्तौ for गुप्तौ (C) as do also M's A, C, Ca,
D, 2. Cf. Sayana on I, 71, 5.

4. प्रवणदेशे गच्छत्यः. M adds या निवतो निषदेशे गच्छत्यः या उद्धत
उद्धतदेशे गच्छत्यः from his MS. D only. He notes that his MS.
B4 has या निवतो नीचैर्गच्छत्यः या उद्धतो या ऊर्ध्वे गच्छत्यः. My
MS, C या निवतः नीचैर्गच्छत्यः उद्धतः पाः ऊर्ध्वे गच्छत्यः. — A
omits स्वर्कयुक्ताः. C omits उदन्वत्यः. — A शमिर्वर्धनकर्मा असाप्रा
भवन्तु B शमि वर्धनकामा असाप्रा भवन्तु. C अशमिताः अहिंसाप्रा भवन्तु.

51. Introd. l. 5. अदित्यान्. A, B. अदित्यानां.

1. A वा अदितित्वे असीनत्वेन दधतु. This is also the reading of M's
MSS. A, C, Ca, D. My MS. B वा and असीनत्वे तत (sic). The
reading in the text is M's, from his B4. His B1 अदितित्वे
असीनत्वे.

52. 2. कर्म. A, B कर्तुः.

3. यरुणश्च. From A, B, C, M. omit च. — सेवयन्तु. A, B, C सेवयन्तु.

53. 1. A omits महत्यौ. — B ययौस्तौ.

2. A पूर्वप्रजाते.

54. In A Hymn 55 follows immediately after Introduction to
Hymn 54, which, with the Introduction to Hymn 55, has
fallen out.

2. B omits पशुभिः. C has it.

3. B omits देव. C has it.

55. Introd. B द्वितीयाद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः पञ्चम्याद्यास्तिस्रः उपमिष्टादृष्टव्यौ.
So also M's MSS. A, C, Ca, D. and B pr. man. I have corrected
with M. But it looks as if Sayana's text arranged the hymns
in a different order. — B वारुणं.

1. A omits बहूनि. — तत्तद्देवा विशीर्षीति यास्कः. A, B. See M's
note! C omits the quotation from Yaska.

7. यः M adds सूर्यः from his MSS. C, Ca, D. My MS. A has it.
B writes ययूः समुद्रान् (sic). C omits सूर्यः.

8. प्रांकणे. From M. A प्रांकणे. B प्राकणे corrected to प्रीकपेण.
C प्रांगणं. "प्रांकणे A. प्राकणे Ca, D. प्राक प्रवर्ण C. प्रांगण
B1, 4."

56. 5. बलं. A. धनं बलं. B. M. धनं बलं वा C. धनं.

8. कपयितुवेगः. A, M, B, C कपयितुं वेगः. 'कपयितुवेगः' A, Ca. कपयितुं वेगः (*sc.*) [no reference to MSS.]. कपयितुः or कपयिता. M. I have given this last by conjecture.—मनसान्मुनिः. From M. A. चमनसान्मुनिः. B मनुसान्मुनिः, corrected to मनसान्मुनिः. C omits probably rightly.—Add इति पंचमस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः.
9. "The commentary to this and to the next verse is omitted in A, C, Ca, D, and C Colebr. All the C MSS. (exc. B1) have सनेमस्मविति — कृगन्ययस्त्यक्तः. The explanation printed in brackets is written by a later hand on the margin of C Colebr. B1 has the following spurious commentary, &c." Max-Muller. My MS. A has a spurious commentary which resembles that found by M. in Colebr. B1. A, B सनेम्यस्मविति हे मरुतः स कृगन्ययस्त्यक्तः. The letters हे मरुतः स are written in a second hand in a space that was originally left blank.
12. A, B omit शुची and हव्या.
13. M. notes that Sayana reads षतः सुरक्माः instead of वंशः सुरक्माः.
14. A, B विराजे.
15. हवीमति. From B. A हविमति. M हविमति. — A अन्यो जनः. B अन्यो जनः. C अन्यो जनः.
18. चवीयं B, C तवीयं. A, M. notes that all his MSS have चवीयं. —आ जुहवीति. A, B write अजोहवीति. M omits आ.
19. A, B हिसकान् पुरुषान्.
21. परित्यज्य. MSS. and M. परित्यक्त्वा.
23. उक्थानि &c. From C, B and M. omit the या before यानि and read प्रशस्यंत for शस्यंते. A उक्थानि कर्माण प्रशस्यंत, omitting the words between उक्थानि and कर्माणि.
57. 1. A omits the words between रेजयति and नेषां.
2. A, B omit बहिः.
3. रोचमानैरायुधैराभरणैः. From A, B, C. So also all M.'s MSS. M prints रोचमानैराभरणैरायुधैः. Sayana takes (but cf. रुक्माद्विनिः below. C omits this) रुक्मैः as an adjective, and refers the आयुधैः of the text to the "ornaments" of the Maruts that are their weapons —A स्वकीयायुधैः.
4. A, B, क्षिप्रम्, as M.'s MSS. also have, except his B1, which

has क्षिप्रयागः. M has हि प्रमादः in his text, but refers to हि प्रमादः as his reading, in his V. L. C omits the clause. I have conjectured क्षिप्रयागः from the reading of M.'s B1.

—अपि ईषवपि. A ईषवपि.—A अन्नप्रासा (corrected from something else)*for अन्नप्रासा.

6. A writes सुदृता नृत्याति. शोभनयोगीनि.

58. 3. A is corrupt, writing नृद्वयं सुदृति for our text down to that word.

5. नवतां. From A, B, C. M. नमतां.—B अभिमुखा भवतु. C अभिभवतु. M. अभिमुखीभवतु.

59. 2. स्वीकुरुतेति निरोधनं. So C, M. A कुरुते निरोधनं, B स्वीकुरुते निरोधनं.

4. न सहते. From A, B. So also all M.'s MSS. M removes the न.—तथा. A तदा.

5. सुसंहतानि. A सुसंहितानि.—A येषु ते हेमरुतो वो युष्मभ्य इमा इमानि, the words between having fallen out. —B omits the अधांसि of the text.

7. All the MSS. नि षेव, निषेवतु. M. corrects निषीवतु. I have preferred to add it, and that was perhaps unnecessary.—A writes सवनेभ्य इत्यस्य &c., the words between having fallen out

8. अशोभनं. A अशोधनं.—M notes that all his MSS. have स जनो. So also all mine.

9. जुजुष्टन सेवभ्यं. A जुजुष्ट (sic) stopping there, and also omitting the viniyoga of v. 10.

10. गृहमेधासः. A, B हे गृहमेधासः.

11. य युष्मदीयं. From C, A, B, M. अस्मदीयं.

12. M adds, in brackets, to the quotation from Śaunaka, the following explanation taken literally from his MS. D.

यजुर्गो ब्रह्मविष्णुश्रामांभवंकं पितरं यजामुह इति शिष्यसमाहिते वसिष्ठो ब्रवीति । किंविशिष्टमित्यत आह । सुगंधि प्रसारितपुण्यक्रीतिम् । पुनः किंविशिष्टम् । पुष्टिवर्धनं जगद्बीजम् । उरुशक्तिमित्यर्थः । उपासकस्य वर्धनं अग्निमादिशक्तिवर्धनम् । अतस्त्वत्पसाशदेवं सुख्योर्वरणात्संसारोद्वा मुक्षीय मोचय । यथा बंधनादुर्वारुकं कर्कटीफलं मुच्यते तद्वन्मरणात्संसारोद्वा मोचय । किं मर्यादीकृत्य । आमुताम् । साष्टुड्यतामोक्षपथैतमित्यर्थः । अथ तैत्तिरीयभाष्ये शोभनः शरीरगंधः पुण्यगंधो यः यस्यासौ सुगंधिः । यथा हृक्षस्य संप्रथितस्य दूरान्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूरान्धो वातीति श्रुतेः । पुष्टिः शरीरधनादिविषयां वर्धयतीति पुष्टिवर्धनः । तादृशं व्यंबकं

यजामहे पूजयामः । लोके यथोर्वारुक्कलानि बंधनाहुंतास्त्रयमेव मृत्युने
 तद्वदहं त्र्यंबकप्रसादेन मृत्योर्मुक्षीय मोचनयुक्तो भूयासं अमृतमश्निरजीवि-
 तास्त्रयपदिवी मा मुक्षीय । चतुर्थपाठार्थमंधस्य तात्पर्यतिशयं दर्शयति ।
 त्र्यंबकं यजामहे इत्याह मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति यावैतदाहेति ॥

For three other similar interpolations see his note. I have omitted the whole passage with my MS. P, and M.'s MSS. A, Ca, Ca Colebr. All these MSS. mark an omission. My MS. A writes वयं त्र्यंबकं त्रिलोचनं यजामहे किलक्षणं सुगंधि, सोभनगंधोपेतं पुष्टिवर्धनं पुष्टेः पोषकं, agreeing so far, it will be seen, with the gloss in M.'s C. There follows स्वचः (sic) क्रांतर्द्धिनः &c., the last clause of the commentary on verse 11, repeated here by mistake. Then the passage above, which M. finds in his MS. D with the following variants. मृत्योर्मरणात् सायुज्यतामोक्षपर्यंतमित्यर्थः, omitting the words between. In the last sentence त्र्यंबकं यजामहे - - - - तादिति यावैतदाहेति. There follows the second part of the gloss in M.'s C हे रुद्र प्राप्तामृतात् (M. हे रुद्र मा मां मृतात्) मरणात् मुक्षीय मां मोचय । कस्मात्कमिव बंधनात् वृतात् उर्वारुकमिव (M. कस्मात्कमिव बंधनात् नात् वन् उर्वारुकमिव द्रवारुकमिव बंधनं प्रत्यक्षस्तुतिः). Then follows the apolophon इति श्रीराजाधिराज &c., C.

60. 1. A omits अथ. अवेष्टु मध्ये. A omits मध्ये. —तर्हि वयम् । "There we" sc. shall be so. With हे अदिते Sayana begins another clause. M. omits वयं after अदितेदेव against his MSS. A, B, C, Ca. I give it from my MSS. A, B.—A writes हे अर्यमन् दातः त्वां गृह्णतः तवैर प्रियाः स्याम यदि मां, &c.
2. A सर्वस्तुत्यत्वेन. B सर्वे (sic) स्तुत्यत्वेन.—प्रसिद्धः सूर्यः. From A, B. So also all M.'s MSS. except B, which has the प्रसिद्धो नृचक्षा नृणः मनुष्याणां द्रष्टा सूर्यः of edition. My MS. C has the words, —स्थितानि. So M. from his B1. A स्वज्ञानि. B स्विज्ञपति. This last is the reading of M.'s A, Ca. My C omits the words.—A, B omits अथ.
3. A omits अश्नान्.—A यूयेव गोयूथपाः स यथा, &c.—A ततांतरगो-
 व्यक्ति (sic). B as M. prints, except that the anusvāra is omitted. C omits the whole clause. M. तद्वान्तरगोव्यक्ति by conjecture, noting that his A, B have तद्वान्तरगोव्यक्ति, (तद्वान्तरगो, written गा, व्यक्ति?) and his C, Ca. तद्वान्तरगोव्यक्तं च.
5. A omits अन्त्य.

6. गतह्यं. A गतद्रुपं. - वक्षेः. M. adds सामर्थ्येऽश्रितयन्ति from his MS. B only. 'There must be an old *lacuna* here. - अपि क्रतुं सुचेतसं अकृष्टानवन्तं पुरुषं कर्तारं. From A. B inserts a second क्रतुं before कर्तारं. M.'s MSS. A, C, Ca with us. His MS. C has कृतं कर्तारं. M. omits our क्रतुं, and inserts that word before कर्तारं. My MS. C reads अपि क्रतुं सर्वतः संविवेकः (sic) सुचेतसं संहर्षनधत्तं कर्मानुष्ठानवन्तमपि. - A, B omit दन्तः.
7. ह्यलोकस्य. A कलोकस्य. - A, B G विक्षिप्तस्य व्यामितस्य as M. has. 'M.' notes that in the Nirukta विप्रावस्य stands for विक्षिप्तस्य.
11. तस्य मन्थं. By conjecture. A, B and M.'s A, C, Ca, B1 तासां मन्थं. M. मन्थं. My MS. C reads सातौ तस्य अर्थः स्तौतुः मन्थं.
12. हे देवा. Sayana follows the Pada text in taking the देव of the Sanhita text for देवा - दुःखानि From A, B, C. So also M.'s A, B, C. M. दुःखेन by conjecture.
61. 3. ऋधक सत्यान् यतो विवेकात्सत्त्वेन गच्छतो. By conjecture. Compare the reading of M.'s Ca 'ऋधक यत ऋधक सत्यान् यत. विवेकान्. A ऋधक यत धक सत्यानयत. (sic) वि. B. ऋधक सत्यानयतः वि. & C. ऋधक सत्यानयतः (sic) वि. See M.'s note.
- यवां. A, B omit the वां of the text as do also M.'s MSS. A, B, C, Ca. His B has it. M changes रुवां to युवास्यां against all the MSS. C, वां युवां. - A महत्त्वात्. - अस्तुत्यविषयाणि. M. स्तुत्यविषयाणि - अयुवन भवन्ति. A युवन भवन्ति. B युवन भवन्ति. भूवन भवन्ति is the reading of M.'s A, C, Ca. His B the reading as I have printed. M. prints नाभूवन् न भवन्ति. Compare the variants अहति and न अहति at 33, 1.
62. 2. A, B कृष्णशतस्युः.
3. अतः. A तं.
4. हे महर्ष्यो. A, B write महे महर्ष्यो. - नृणां. B, C add स्तुतिनैतृणां. So also M.
5. नो जीवसेऽस्माकं जीवनाय. A नो जीवनाय.
63. 1. A omits च.
4. A drops a line, writing 'अयं सूर्यो रुक्मो युञ्जमानो वा. तरुणितारकः &c. - गन्तव्यानि. A मन्तव्यानि.
5. A omits सार्यो. - तत्पाथो. B omits तत्. - A omits मित्रावरुणा. as it also omits सूर्ये.

64. 2. A, B omit. गोपा.

4. A, B omit यो. — स्तोमीति. From C, A, B स्तोमति. M स्तोमिन.

5. वायुर्गता. A writes वायुं गतासि.

65. 1. A उपाचिन्ते.

4. A omits मित्रावरुणा.—अत्रास्मिन् लोके. A, B add a second वरं युवां प्रति as M.'s A, C, Ca B also do. I have omitted this, with M. from his B4.—A प्रयच्छन्तं. My MS. C reads हे मित्रावरुणा णौ नः अस्माकं ऋष्यमुष्टिं हविःसवनवनं यज्ञं अगच्छन्तमिति शेषः आगस्य च गच्छति गोस्थानं घृतं उक्षतं सिञ्चतं अत्र अग्निम यज्ञं वा युवां प्रति इच्छामिरजैः वरं अष्टं हविः यः यजमानः आयलेक्षितं शेषः अतः केवलं कृपयैव तस्मै जनाय ब्रजमानाय दिव्यस्य दिवि भुवस्य चाराः रमणीयस्य उद्गः उद्गस्य उद्गं प्रणीतं पृथच्छतं.

66. Introd. A omits द्वादशी ब्रह्मती, and writes चतुर्दशी सतो ब्रह्मती.—A ताः and व्याः. B व्याः व्याः. A B आद्यन्तो. So also all M.'s MSS.

3. घृहाः. From A, B, C. So also M.'s MSS. He prints गृहाः and refers to Rv. VII. 19, 11. Also to X. 69, 4, where it is explained by यज्ञानां पालयिता.

6. A, B write अहिंसितस्य रक्षक (sic). So also M.'s A, C, Ca. रक्षक is wanting in his B1, 4. My MS. C ये अद्वयस्य सङ्गः महत्. &c. From the note in the *Varietas Lectionis* M. would appear to have wished to correct to रक्षका, but he has neither form in his text.

10. The viniyoga from B (omits इति after the first सूरचक्षस) and M. A आश्विनशस्त्रे बहवः सूरचक्षस इमा उ वां दिविष्टय इति संधा प्रगाथः.—वर्षा तादृशा. &c. A writes वर्षा तादृशान्, and omits the words which follow down to परिभूतिभिः.

11. ते मित्रावरुणा. From A, C. B, M. ते वरुणा मित्रा.

12. A प्रातःकाल इत्यत्र पुरुषव्यत्ययः, the intervening words being wanting.

13. A प्रजातैः प (sic) सकाशात्. B प्रजातैः सकाशात्. "प्रजापतैः B4. प्रजातैः C, Ca, BL." M. The original book had प्रजातैः प corrected by numerals thus प्रजातैः २१. The figure 2 over ते covered that which was to be written as ते, and the २ was dropped. A omits ते दमे.

, अथ ब्रह्मसंविदनं. From A, B, C. It is the reading; also of M.

A, B1, and is the reading clearly intended in his C, Ca. "This (the gender being dependent on the preceding अर्थः) is to be construed with वहति" M prints सूर्यं वहति. "अयं वहति A, B1 अयं वहति C, Ca. अयं वहति B4".—सूर्यं विश्वं रजः समया सर्वलोकस्य समीपे. From A, B. So also M's MSS. except his B1, 4. His B4 inserts सुविताय कल्याणाय after सूर्यं, and M. adopts this. His B1 has प्रकाशाय, apparently without repeating the सुविताय of the text. Either Sayana did not consider it necessary to explain सुविताय, or his explanation has been lost. My MS. C agrees with M., and reads विश्वं रजः सर्वे लोक समया सर्वलोकस्य समीपे.

16. हविःस्वीकारस्यैतदीर्याधीनत्वात्. From A (इतदीर्या = his course). B is corrupt, but seems to have had that reading (हविःस्वि- (sic) कारंस्वे (sic) तदी (corrected to तदा)र्याधीनत्वात्). C omits the first explanation of देवहितं. This is probably right. For देवानां हितं is not good Sanskrit. M. हविःस्वीकारस्यैतदीर्याधीनत्वात् by conjecture. See his note.

18. यु° From A, C. So also M's A, B, B, and M. from his C, Ca. सुलोक° (B omits द्वयो°).

37. 1. A के वेति तदुच्यते. B - - - नेति तदुच्यते. C omits the clause. "All MSS., except B1, 4, mark a lacuna after शेषः to केनेति तदु°. A later hand in Ca Colebr. supplies it केन साधनेनेति." M. —C. यो रथो वा युवां &c., omitting our वा युवां.—A writes सूनुरे पितराविव and stops there.

3. धनवता च. From B (MS. व). धनवता वा A, M. C स्वादेश स्वर्गे जानता वसुमता धनवता रथेन. This is probably right.

4. युवाभ्यां. So all the MSS. M suggests that it is a mistake for युवयोः. Sayana does not construe the वा of the text 'with' the immediately preceding अवोः, but with the स्वभूतो भवामि which he supplies.—सोमस्यस्योहे. By conjecture. A सामस्यस्योहे (sic). B सोमस्यस्योहे. The first स्य was a mistake for रस. C, M सोमस्योहे. Compare मधूनि मधुररसान् four lines below.—अधुविद्यासंबन्धिनौ. M adds वा.—अतो वा स्वभूतः. "Or that is why he is स्वभूतः," referring to the previous स्वभूतो भवामीति शेषः. By conjecture. A अतिवा स्वभूतः. B अति वा स्वं (sic) भूतः. C omits the phrase altogether, and is very probably right in doing so. M print अतो वा स्वभूतः by conjecture. "अतीया A. अतीयाव C, Ca. अति वा B1, not in B4. भवामीति शेषः is expected after it."

The अतो of their originals, written आता, was corrected by some scribes into अति, by others into अती.

6. 'लब्धे.' From B, M. "लब्धे B. लब्धे C, Ca, illegible in A; perhaps, लभ्ये" M. My A writes लब्धे (sic). So also C.

8. गंगाद्याः From C and M. A गंगाद्याकाः. B गंगाद्याका (sic). "गंगाद्याकाः A, C, Ca. गंगाद्याः B4 4: cf. Pāṇi VI. 4. 15." M. —तद्रथानुकूलाः. By conjecture. (M also conjectures तद्रथानुकूला [ः]). It seems to be the reading to which A and B तद्रथान् कूला point. C तद्रथाकूलाः. M. तद्रथाश्वाः from his B1. "रथाकूलाः B4. रथान् कूला A, Ca; left out in C."

—वां &c. From B, M. 'But there is something wrong. A व्य, (sic) for वां. C omits वां and युवां ते न वायंतीति.

2. B, C, M. हवनानि. C adds आह्वानि (vic). Perhaps आह्वानानि should be inserted here. Compare the use of आह्वान immediately.—अस्मदाह्वानं श्रुतं. From C. A, B अस्मदाह्वानमित्यर्थः तं (sic) श्रुतं. इत्यर्थः here seems meaningless, and the reading in the text accounts for the तं which both A and B (in B नं ?), show. It is the नं of आह्वानं, and इत्यर्थः is an interpolation. M अस्मदाह्वानमित्यर्थः तच्छ्रुतं.

5. कवीसं. From B, M. A omits the anusvāra. C कवि आवासं. M. who gives कवीसं from his MS. A notes that his Ca has क-स- his B1 कवा वासं, and his B4 कवि (आ वा) सं.—धारयते. From M. A धारयज (sic). B धारयतः. C धारयंत.

6. तत्तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये. From A, except that A writes प्रत्यास्य, with the great majority of the MSS., a mistake which is due to the early or southern practice of writing the mātṛas before, instead of above or after the letters. The clause stands by itself, in explanation of प्रतिगमनं, to which the तत् at the beginning of the clause refers. B प्रतिगमनं न (with marks of elision) तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये. C तस्य रूपस्य प्रत्ययभूतं. M. तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये, (omitting तत्) with the note "तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये A, Ca. तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये C. नतस्य रूपस्य प्रत्यास्ये B4, pr. man. तस्य रूपस्य प्रत्ययं B4, sec man. तस्य रूपस्य प्रत्यास्यं भूतं अभूत B1. Perhaps भवस्य रूपस्य प्रत्यास्ये. Cf. IV. 5, 14".

8. धनादात्रे. From A, M (by conjecture). B, C and all M.'s MSS. धनदात्रे.—A, B write चित् चिदिति पूरणः. C, which omits the first two explanations of वृत्ताय (perhaps rightly) has चित् पूरण

- after कृषये. —नदी तां. From B, M (by conjecture). A, C and M's A, B1, 4° नदीनां. His C, Ca नरीनां.
69. 6. B स्वीर्ताभिः for स्तुर्ताभिः.—नियंतु From A, B, C (the last omits the anusvāra). So also M's A, Ca, and (with the anusvāra omitted) his B4. His B1 has नानयंतु. M. corrects to निश्चयंतु.
7. शरीरिः. B, C शरीरिः.
70. 1. अथो न अथः. From C. So also M's B4. C adds न पूर्य after तिष्ठतु. A अथो न अथो ऽस्थात्. B अथ न अथो न अस्थान
 6 M. अथो ऽस्थात् from his B1. "अथो न अथः (C. अल्पा न अथः A. &c.)—B तत्स्थानमेव for तत्स्थानमथ (This must be a mistake of the same kind as that which led to the corruption of अथ above into अथ्य). —A योनिस्थानमिव.
2. वा युवां. From A, C. So also all M's MSS. M writes वा वा युवां by conjecture. My MS. B वा युवां.
4. जायपतिः. From C. A, B, M. जायपतिः.
5. जनाय यजमानस्य. From C. So also M's B4. A, B, and the rest of M's MSS. जनस्य यजमानस्य. M prints जनाय जनस्य यजमानस्य by conjecture.
4. युवयोः रथः. M. युवयोर्यो रथः by conjecture.—यत यथ रथः. From C. So also M's B4. A, B यद्रथो यथ रथः. This is M's reading. His MSS. A, Ca, B1 write तद्रथो for यद्रथो.—अथ आह. So A, B, C. M. अथवाह from his MS. B1 only. "अथ आह A. B4, Ca. It may be अन्य आह; cf. Rv. VI. 42, 2." Perhaps the first of the two explanations of the clause यद्वा &c. is an interpolation.—वसिष्ठो वा. So M. corrects the reading of the MSS. शसिष्ठो वा.
- निवारयत. From A, B, C. So also M's B, Ca. It is the reading also intended in M's A, which writes निवारयंत. It is निषत्, and the right reading is perhaps निष्यत निवारयत, न्यवारयत. M. corrects निवारयत to न्यवारयत.—ह्युक्त. A omits हि.
72. 1. गोप्रदं is M's correction for गोप्रदेशेन as his MSS. read. In the V. L. he suggests गोप्रदेशेन. That the गोप्रदेश of the original Southern MSS. was read by scribes गोप्रदेश, and from that corrected into गोप्रदेशेन, seems probable from the reading of my MSS. A, 19 धनप्रदेशेत्यर्थः (sic). They agree with M's MSS. in

reading गोप्रदेशेन here. C omits the second explanation of गोप्रदेशेन. — For बह्वनेन A writes by mistake बह्वचनेन.

2. इतरेः A तेः. — तिथिमाह. A बंधान्तिशय. B बंधान्तिशये. This last is the reading of M's A, Ca. He reads बंधुत्वातिशय, from his B1. (MS. ०५). "Not in B1." My MS. C. omits the clause. — The passage from the Brihaddevatā Bh. stands for a MS. of that work in the Bhao Daji collection. V. 1. Bh. वाने between शरण्युः and शरण्युः as the form of the name. A, B शरण्युः and शरण्युः. V. 2 शरण्यां. From M., who finds it in his B1. A writes शरस्यो (sic). B शरण्यां as M's A, Ca have. Bh. शरण्यु (sic). — ज्ञाते ते. A, B (A जानते). Bh. ज्ञाते. The correct reading of the pāda is perhaps ततः शरण्युवा ज्ञाते. — Bh. नो चाप्युनो. So M's MS. of the Brihaddevatā B न चाप्युनो corrected to तावाप्युनो (, १८). It perhaps agreed with Bh. — Bh. ज्यायांस्ताभ्यं तु वै येनः as M's MS. has. V. 3. Bh. सुव्यो-पचक्रते. V. 4. अविज्ञानात्. From Bh. So also M. from Kuhn, and his MS. A अविज्ञानात् with M's Ca. B अविज्ञानात्. — यजपिरमय-स्यासिप Bh., as M's MS. also has. V. 5. Bh. स्वपक्रातां, as M's MS. also has. — Bh. अथरूपिणी. V. 7. Bh. शरण्युवा as M's MS. also has. — Bh. विनिष्ठा, as M's MS. also has. — B जिज्ञासु corrected pr. man. to जिज्ञासु. This is the reading of M's A, B. — स्वसरूपिण. By conjecture. A, B असरूपिण. This is also the reading of M's Ca. His A, B असरूपिण. Kuhn हररूपिण. M gives हररूपिण from his MS. of the Brihaddevatā. So also Bh. हर was a gloss upon स्वरा. V. 7. तच्छुक्रं. From Bh. So also Kuhn, and M. from his MS. B त शुक्रं. A has a gap, writing मथुनयो-पचक्रामात्राच्छुक्रं तत (sic). — समेकाभ्या. From Bh. So also M. (with Kuhn) from his MS. B मतक्रामाभ्या as M's A, Ca, B, have V. 8 Bh. आध्यातमाद्या (sic). — Bh. अश्विनावर्ति. So also M's MS.

3. कर्मविरुद्धानि. From A, B. So also M's A, Ca, B1. It is left out in his B4, as it is also in my MS. C. M. compares (in a note which has got misplaced, (see M on 71. 4). VI. 12, 2 where Sayana has त्रय परिहृते तद्विषयं हर्ष. He reads परिवृद्धानि by conjecture. — A, B omit आविवाहन्. — C विष्णवे. M notes that all the Sāṃhitā MSS read विष्णवे, and that Sayana read अश्विना in this verse instead of विष्णवे. "The Pāda MS (Mun) had indeed अश्विना pr. man."

1. A drops a line, writing *पुर्वस्माद्देशात् पांचजन्येन* &c. B अधस्ता-
देशादक्षिण (sic). M. notes that his MSS. A, Ca have *क्षिण* for
दक्षिण, which he takes from B. My MS. C has *दक्षिण*.
73. 1. प्रकृतत्वात्. A प्रत्यक्षत्वात्. C omits the second explanation of,
तत्रसः.
2. मनुष्यसकाशात् A, B. So also M. by conjecture. "मनुष्यसकाशात्
A, Ca; deest in B." My MS. C. मनुष्यः मनुष्यः देवानां &c.—स्थित्वेव.
A. स्थित्वा.
4. स्मेमान समम्भत् गच्छन् च युवाम् from A, B संगच्छन्. C. गच्छन्.
M. समगच्छन्. by conjecture.
74. Introd. प्रउभे A, B. M. प्रउभे.—रसिनः. From A, B. M. रसिनः.
1. ऋत्विजोऽपि. A ऋत्विजः.
2. स्तुतिमत्. By conjecture.—A स्तुतिं च ते (sic) B, C, M. स्तुतिवत्.
The word is very probably an interpolation.—नि यच्छन्. MSS.
and M. add नियमन् which is an impossible form. Sayana did
not think it necessary to explain नियच्छन्.—A मधुरं रसं.
3. हे अश्विना अश्विनी. From C. A omits अश्विना. B, M. omit अ-
श्विनी.
5. गृहं. A वृद्ध.—प्रयच्छन् A, B, M. C प्र यच्छन्.
75. Introd. The passage from the Rigveda. हिरण्यादि. From
the Rigv. A, B हिरण्यानि as M. prints from his MSS.—रा
अश्वान्. From the Rigv. So also M. from Rigv. A, B and M's
MSS. गावाऽश्वान्.—धन्यान्. From A, B (corrected in B to
धान्यान्). M's MSS. A, Ca also have धन्यान्. His B1 धान्यान्.
He notes that the reading of the Rigv. is धान्या. He reads
धान्यं.
3. A omits दर्शनीयायाः.—प्रसरन्ति. From A, B. So also M's Ca.
M reads सरन्ति with his A, B. It is the reading of my C.
4. निषादपंचमाश्वरा वर्णाः तान्. From C, M., who reads निषादप-
चमाश्वरा वर्णान् (the last word by conjecture: M seems to im-
ply that all his MSS. have निषादपंचमान्) notes that his B4
has our reading. His A, Ca, B1 चतुरो वर्णाः. All my MSS. have
निषादपंचमाः in the nominative, A चत्वारो वर्णाः. B चतुरो वर्णाः.
The clause stands out of the construction. A may be right in
omitting तान्.
5. A, B अथैको योग° as M. gives by conjecture.—My MSS.

- रश्माख्य^o as M.'s have.—A बलानां and B बालानां for वसूनां.—A अभिष्टे and B अभीष्टे for अपीष्टे.
7. A अन्यैरवाधा.—अव्यन्तस्थिराणि. From A, B, M. अव्यन्तं स्थिराणि.
8. A, B omit पुरुषता.
76. 1. A अमृतसाधकं. C omits the word.—A omits स्तोत्रं. C omits स्तोत्राणां वा.—यागानुष्ठानमित्यर्थः तदर्थः. From A, B. यागानुष्ठानार्थमित्यर्थः. M. यागानुष्ठानार्थमित्यर्थः। तदर्थः.—A omits सर्वं.
3. C प्राग्दिशं. A writes तार्त्त्वर्थः (1,4) न पुनर्थतीदृ (1,7), omitting all between. M. notes that Sayana "took जार for the locative." The commentary may be reconciled with the Pada text if we suppose that Sayana took जादृ for the locative. An attempt is made in my B to correct जारो रात्रेर्जरयिता, but सूर्य is left in the locative.—अत्यक्तैव MSS. and M. अत्यक्तैव.—B साध्वी संचरन्ति (sic).—A परिदृश्यते. B परिदृश्यते.
4. मंत्रसामर्थ्यात्. M. adds ते.
5. A omits from तैर्गिरसां to परिपालयतीत्यर्थः.
77. Introd. A omits उपस्थं.
1. A, B समिधेषुत समिधे समिधनीयोनवत्.—A अंधकारान् बाधमानं वा बाधकं. M omits वा against his MSS. A, Ca, B1. I have omitted वा बाधकं with my MS. C, B अंधकारान् बाधमाना बाध्यमानानि अन्धः अकरोत्, omitting the first explanation.
2. उदित्य. By conjecture. A, B, C उदित्वा (C उक्त्वा). M. उदिता.—A omits the words between वसनीयं तेजः and सप्त दशनीयं.
4. पृथक्कुरु. M. adds वसूनि शत्रुणां धनानि आ नर आहर from his MS. B4 only. The words are in my MS. C.
5. A, B omit भोमत.—अश्वोपेतं. M. adds श्ववद्रथैरुपेतं from his MS. B4 only. The words stand in my MS. C.
78. 1. आश्रयन्ति. From A, B. C, M. अश्रयन्ति.—उद्योतिधमतः MSS. and M. add तेजोवता which is a wrong form.—रथेन &c. From C, A, B and M.'s 1, Ca, B1 स्थनास्मभ्यं &c. M omits the second अस्मभ्यं.
3. एता उद्वति पूरणः. From A. C एता उ पूरणः. B and M. एता उ उ इति पूरण.
5. C omits अस्माकाः.
79. 2. A सेना इति—यतंत. M. adds प्रयतंत.—A, B, M. add अत्र गमनाय वा. I have omitted with C. The clause is not good Sanskrit, and the meaning is otiose.

3. A, B have प्रयोसि for श्रवांसि.—रात्रिवसानस्य. From A, B (B रात्रिवसनस्य). So also M.'s A, Ca. His B1 रात्रिवसानस्य. M corrects do रात्रिवसनस्य. My MS. C omits the whole passage going from गन्तव्या (1.3) to तावद्वयुषाः (3.5)—and this seems right. Cf. next note.—उषोरूपत्वात्. MSS. and M. उषारूपत्वात्.
5. वानाय धनलाभाय. From B, M. M. notes that he gives धनलाभाय from his A, B1. C omits धनलाभाय. A वानानि (sic).
30. 2. 'वृथ्यमाना. From C, M. A, B अकृथ्यमाना.—युवतिर्नित्यतरुणी. M adds सर्वत्र मिश्रयन्ती वा. So also A, B. It appears to me to be a manifest interpolation, and I have omitted it with my MS. C. A, B read युवती for युवतिः. C writes युवतिर्नित्यतरुणी (sic).—अलज्जा युवतिरिव. C अलज्जावती स्वरुणी.—A संचरन्ती. I संचरन्ति (sic).
3. A, B omit सह. A omits सायथाज्ञायैण in the colophon.
31. Introd. प्रथमाद्या. A आद्या.—उपस्य. A उ३स्य.—अश्विनशस्त्रे. A, I add छंदसि. B omits च.
4. उच्छन्ती. From C. It is the word in the text. A, B, M. व्युच्छन्ती.
2. उग्रत्. M. adds उग्रच्छत्. It is in none of my MSS.—प्रादुर्भवत्. M. प्रादुर्भव. —एव च सति. A, B add हि.
3. वनन्वति &c. A वनन्वति वनं (sic) संजनं संभक्तव्यं धनं वा. B वनन्वति कृत्वं संभक्तव्यं धनं वा. C वनन्वति संभक्तव्यधनवति (sic).—A omits बहु.
4. A omits करोषि.
5. A रत्नमप्यस्ति.
6. शोषकान्. A पकान् (sic). B शोकान्. C omits the word. M notes that his MS. A omits all from प्रियं to the end.
2. Introd. A हि जामत.
1. 1. अभिजिघांसति.
2. A omits ता (1. 2^a).—A कीर्त्यतेत्युक्तं (sic)—A reads एकं. वरुणं सस्त्राद् सम्यग्माजमानं अन्यः इंद्रः स्वराद् स्वयमेव राजमानं उच्यते, and this seems right.—वां युवां A, B, C. Sayana construes वां as one of two accusatives after संवृत्तः. "It should be युवाभ्यां, as immediately afterwards." M.—A ओषो ना (मा added in the margin) ष्टमी वशति. B ओजो नाष्टमी वशति. C omits. M. gives ओजः साष्टमी वशति from his B1. "ओजो नाष्टमी वशति A ओजो नाष्टमी ॥ वशति Ca."

3. A सर्वत्र प्रेरकं. C omits.
5. जनिमति. From A, B. In A जाता (*sic*) जनिमति; has been corrected to जातानि संति. M.'s B1 also reads जनिमति. His A जतिमति. His Ca संति. He prints जातिमति, by conjecture. My MS. C omits the word. — आत्मीयेन. A B आत्मीये (*sic*). C omits the word.
82. 6. A, C omit बलं.
7. A, B दुर्गममनानि.
8. A drops a line, writing आगत्य च मदीयं स्तोत्रं श्रोतव्यं च.
83. 1. A, B write गुप्ततन्त्राध्वः (*sic*) लाभार्थिनः, corrected in A. C omits the word. — उपक्षपयिष्ये. MSS. and M. उग्रक्षपयिष्ये.
2. वीराश्च. From C. So also M.'s B. A, B and M. from his A, Ca वीराश्च.
3. A, C उपास्थितः.
8. श्रिति. From B. A has श्रितं corrected to श्रिति. M. श्रितः; C omits श्रिति श्वेत्यं.
10. द्योतमानं. M. adds धनं from his B1, 4.
84. 1. अभिप्रयच्छति. From M. So also B, which, however, writes अभि अ (*sic*) गच्छति. A, C अभिप्रयच्छति.
2. A, B omit हे.
4. B omits भूतानि.
85. 1. M. omits हे.
2. A, B omit वै.
3. असांकार्येण. So M. from his MS. A. “असांकार्येण Ca. आसांकार्येण B. असाकार्येण B1.” My MSS. A, B असांकार्येण. My C आसाकार्येण.
86. 4. अवगच्छेयं. By conjecture. A अपगच्छेतां corrected to अपगच्छेयं. C M. उपगच्छेयं. B उपगच्छेतां.
5. विशेष्य च. From B. So also M.'s A, Ca, B. My MS. A writes विशेष्य च, and corrects विशेष्य (omitting च). C omits अस्मत्तो विशेष्य च as M.'s C apparently does. — शण्यादिभिः. By conjecture. A पापादिभिः. C यवसादिभिः. M. gives वासादिभिः from his Ca, B1. So also my B. “वासादिभिः A. यवसादिभिः B1. शण्यादिभिः accounts for the reading पापादिभिः, and the other readings were glosses.

- G स्वरूपपद्वलं. From A. So also M.'s Ca. "Not in B4." My B स्वरूपं बहलं, evidently a mistake for स्वरूपं बलं. C omits, writing वक्षः पापप्रवृत्तौ. 'M. स्थभूतं तद्वलं from his A, B1.—प्रमाद°. From C. 'So also M. from his MS. B, A, B, and M.'s A, Ca प्रमाद°. 'In A it is. corrected to प्रमाद°.—A. तं यमनिनीषत इति. This is the reading of M.'s Ca. It is corrected in my MS. sec. man. to तं यमयो निनीषत इति. That is B.'s reading, and the reading of M. from his MS. A. M.'s Bf तं यमयो निनीषता.
87. 4. रममाणाय. From C, M. A. परमाणाय corrected to अरमाणाय. B परमाणाय. The variants are very instructive. रममाणाय was written, by a very common mistake, for रममाणाय. 'If was corrected in the usual manner by writing the figure 2, 1 over the first two letters, which had got transposed. thus ररमाणाय. This was carelessly written परमाणाय, and परमाणाय was fruitlessly corrected to अरमाणाय.—उपदेश°. So A, B, M. In A it is corrected to उपदेश°, which is the reading of C.
88. 2. अभि स्थितं. From A, B, C, M. अवस्थितं.—स्वीयं. By conjecture, A स्कवीयं (sic), corrected sec. man. to स्वकीयं. A.'s original reading would seem to be a wrong correction of a mistake in writing स्वीयं as सवीयं. B has same mistake स्कवीयं, and same correction स्वकीयं. C omits the word. M. स्कवीयं. (sic) MSS. and M. अभिननीयात् अभिप्रापयेत्. But we should perhaps omit the two अभि s. Sayana filled out the अभि of the text in his usual way अभि स्थितं. 'अवस्थितं was wrongly substituted for अभि स्थितं. This left the अभि of the text unexplained, and it was wrongly construed with निनीयात्.
3. अभूव (आरूढावभूव). From A. My B and M.'s A, Ca have the same reading, except that, as often, they write ब for व, आरूढावभूव. M. takes the बभूव of this reading, and corrects to बभूविव. "भूताव. B4. बभूना B1." The second reading here is really अभूता. My C has भवाव.
4. "Sayana read स्वपामवोभिः instead of स्वपा महोभिः." M. My MS. C has अहोभिः in Sayana's commentary. This is apparently also the original reading of my MS. A.
5. सखा सखा समानख्यातः. From A, where, however, the second सखा is wrongly smeared over. सखा समानख्यातः is a clause by itself containing a reference to Nirukta VII. 60. B सखा स सखा

- with a line over सखा to indicate that it is to be taken out. C ते तव सखास्तु omitting the words between. M. gives one सखा, noting that his A has सखा सखा.
89. 3. प्रतिकूलमनुष्ठानं. So A, B, and M. from his Ca. "प्रतिकूल-
जितमनुष्ठानं A. अननुष्ठानं B4. प्रतिकूलनुष्ठानं B1." My MS. C प्रतीपं,
अननुष्ठानं.
4. लवणोक्तस्य. C लवणोक्तस्य.—समुद्रजलस्य. From A, C. B,
M. समुद्रजलस्य.
5. निर्वर्तयामः.—From A. B, M. निर्वर्तयामः. C omits the word.
90. 1. वीराय. A smears this word over. B has it. C omits it, omit-
ting also, as usual with C, the grammatical note.
2. "Sayana seems to take वाजी अस्य as one word." M. This is a
mistake, and is a good illustration of the remarks to be made
in the Preface as to the use of sandhi in the commentary.
To write वाज्यस्य, as M. does in the commentary, is not in
deed wrong, but is misleading. वाजी is part of the predicate
with जायते, and is left unexplained, as requiring no explanation.
Then follows the note on अस्य, the next word in the text,
अस्य, i.e., प्राप्तव्यस्य धनस्य.
3. धातारं. M. adds गृहानारं. So also my MS. B.
4. औच्छन्. From B, M. A, C omit.
5. स्वकीयेन स्वविहितेन. By conjecture. A स्वकीयस्वा (sic) विहितेन.
B writes स्वकीयत्वे विहितेन (sic). C स्वकीयेन विहितेन. M. gives
स्वकीयत्वे विहितेन from his MS. A. "स्वकीयस्व विहितेन Ca.
स्वकीयेन विहितेन B4. स्वकीयेनैव B1."—वहनीयं तं. From A, B, M.
omits तं. C omits the second explanation of वीरवाहं.
92. 1. "उप समीपे from B4." M. My MSS. A, B omit. C उप समीपं.
4. "सुरयः स्तोताः A, B, Ca." M. So also my A, B, C.
5. A omits प्रातःसवने.
93. 2. संयोजयतं. From M., who gives it by conjecture. Cf. Sayana
on I. 109. 4. A संयोजयतं (sic). B स्वयोजयतं (sic). C योजयतं.
"स्वयोजयतं A, Ca. योजयतं B." M.
3. भूमिं व्यामुवन्ति. From C, and M., from his B4. "भूम्यां वामुवन्ति
A. भूम्यां चामुवन्ति Ca, B1" M. My MS. A agrees with M.'s
Ca, B1, and my MS. B. with M.'s A.
5. तनुरुद्या—हन्, हिस्तं. So M. from his MS. A, C. (M. does
not say whether they mark a gap) That there is an old lacuna

here seems evident from the variety of readings which the MSS. present, and from the unsatisfactory character of those readings. My MS. B. तनुरूचा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये श्रूसाता श्रूसाता रणे यतैते जेतुं यत्नं कुर्वन्त्यो वैरिसेने देवयुभिः देवान् कामयमानैः सह अवेवयुं विवधे यज्ञे सत्रा हतं सततं हिस्तं. So also A, except that it omits अवेवयुं. C तनुरूचा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सत्रा हतं सततं हिस्तं. M.'s MS. B4 has स्पर्धा कुर्वन्त्यो श्रूसाता श्रूसाता रणे यतैते यत्नं कुर्वन्त्यो वैरिसेने तनुरूचा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सत्रा हतं सततं हिस्तं तथा सोमसुता सोममभिषुण्वता जनेन यतमानसं धेन देवयुभिः देवान् कामयमानैः सह विवधे यज्ञे अवेवयुं असोमसुतं जनं सं हिस्तं. "B. has तनुरूचा || आच्छिद्य हतं. All left out in 'Ca.'"

8. परि ख्यन्. M. मा परि ख्यन् by conjecture. नः = अस्मान्, परि ख्यन् = अस्मान् &c.

94. 2. A omits स्तोतुः.

3. पापत्वाय पापवत्त्वाय. From A, B. So also M.'s Ca. M. omits पापवत्त्वाय with his other MSS. So also my MS. C.

4. षडहस्तोत्रियसंज्ञकस्त्वयः. From B, M. A षडहस्तोत्रियस्तृचः.

6. मेधानां. From A, C. M. मेधानां यागानां. So also my MS. B.

12. A omits हुंभो.

95. 5. परिव्रिष्ट्यां. From A, B. So also M. from his B1. His A, C, Ca. परिव्रिष्ट्यां.—C त्वद्विषयैः.

6. ते. A, B ते त्वायन्तु, for the last akshara in both cases may be तु. In B it is written ते त्वायं | तु (or तु). M. finds ते त्वायन्तु in his A, Ca. He notes that यन्तु is not in his B1, 4. This last (ते त्वां ऋतस्य) is the reading of my MS. C. Perhaps त्वायं तु, to indicate that ते is to be taken with सरस्वति, and not with द्यज्ञस्य. M. prints ते त्वां यन्तु by conjecture.

96. Intro. M. आद्या बृहती द्वितीया सप्तो बृहती. I have omitted द्वितीया सप्तो बृहती with my MSS. A, B. M.'s MSS. A, Ca, B1 also omit these words. His B4 has द्वितीया प्रस्तारपन्तिः तृतीया सप्तो बृहती. So also my MS. C.—सरस्वदेवताकः. From C. So also M. by conjecture. A, B and M.'s MSS. सरस्वान्देवताकः.—A writes पञ्चमेहनि प्रउगं प्रागाथानेक कृति.—A omits the second सरस्वतीमिव. C. omits सरस्वतीमिव.

6. सरस्वती ध्यागस्य. From A, B. M. सारस्वध्यागस्य. C omits the viniyoga.

97. 2. A, B, C omit the अभिनजामहे which M. inserts between आ वृणीमहे and प्रार्थयामहे.—A writes अहमेनेपवृष्टिवति तस्मै &c, apparently dropping a line.
4. वरणीयो योऽस्मिन्. From A, B, C and M वरणीयो ऽस्मिन्.
5. A writes अहृतं. C omits the word.
6. शम्मा वा. From A, (MS. शम्मा) B, C omits. M. शम्मा वा. Cf. below देवेभ्यः स्तोत्रिभ्यो देवेभ्य एव वा. 98, 3.
9. उपक्षयते. From M. A उपलक्षयते. B उपक्षयते. C उपलक्षयते.
98. Introd. A वृशमं. So also M. But see his Errata.
3. अग्निः इन्द्रं मानेत्यस्योक्तत्वात्. By conjecture. इन्द्रं माता is a quotation from v. 5 of the hymn referred to (Rigv. IV. 18). A अदित्यइन्द्रमादित्यास्योक्तत्वात् has M.'s MSS. read. So B, with आदित्य? for अदित्य. C प्रोक्तवती अयं पंथा इत्यादिके अनः कारणेति, &c. M. gives आदित्यइन्द्रमदित्यास्योक्तत्वात् by conjecture.—देवेभ्य एव वा. A omits वा.
4. अभियुध्यस्व. From A, B, C. So also M.'s MSS. He corrects to अभियुध्येश्व.
6. तव तवैव. A, B. तवै तवैव. C तदैव. M. तवेत् तवैव. गोः पतिः. From C. A, B, M. गोपतिः.
99. Introd. A एकादशं.
1. A, C नान्यत्. B, मान्यत् corrected to नान्यत्. M. gives नान्यत् from his B1, 4, and notes that his A, Ca have मान्यत्.
2. प्रातुर्भूषिणि जनः. So C, M. A, B जातः for जनः.—अपर्वस्य भूतस्य जातस्य.
3. पृथिवीमूर्ध्वमुखत्वेनेति विविधत्वं. From A, B. It is the reading also of all M.'s MSS., except that his Ca adds in the margin व्यामधोमुखत्वेन. M. gives this, though his note seems to treat it as a variant. My MS. A adds व्यामधोमुखत्वेन (the व्याम has been torn off). C omits the whole clause, and this is probably right. It was a gloss.—मयूखैः. M. adds पर्वतैः from his B4 and margin of Ca. He notes that C Colebrooke has in the margin कालसङ्घातः पर्वतैः, and that the word is wanting in Ca, B1, A. It is wanting in my M. B. A is corrupt. C has पर्वतैः.
5. शतं. A, B शतं शतं.—सर्वश एव. From A, B, which, however, write संप्रस एव. In B this has been wrongly corrected to संशत एव. M. सद्य एव. by conjecture. "संपद्य स एव" A. सद्यस एव (perhaps for संपद्य एव) Ca. सह सद्य एव B1."

100. 4. अस्य च. From A, B, C. M. तस्य च.

6. गूढरूपोऽसि. M.'s correction. "गूढरूपाणि A. गूढरूपायि. Ca. गूढरूपोऽसि. B1." My MS. A agrees with M.'s Ca. B गूढरूपायि.

101. 1. A, B, C omit ज्योतिरमाः.

102. 1. A writes प्रकर्षेण स्तोत्र (sic) पर्जन्यो नोऽस्मभ्यं, omitting the words between.

103. 4. हृष्टोऽवभूताम्. From A, B. So also C, which, however, writes हृष्टो अभूत (sic). M. हृष्टो बभूतां. Compare note on 88, 3.

7. वर्तमाना. A, B तो वर्तमाना as M.'s A, Ca have. In B अहनि. तो's corrected into अहनीतो. C अहनि वर्तमाना which is the reading of M.'s B1. M. gives सर्वतो वर्तमाना by conjecture.

8. A घर्मेण चरतः, omitting प्रवर्गेण. In the margin मे is written with a reference to the मे of घर्मेण. C omits प्रवर्गेण. B has it. A हृष्टो for वृष्टो.

9. तं तं. So B, M. A त (sic) C omits. स्तुते. So A, B, M. पर्जन्यस्तुते. My MS. C writes रस्तुतेष्वर्जन्य न मोदनेन (sic). This seems to betray the gloss.—घर्मेकरले. A writes घर्मे काके (sic).

10. A, B omit हरितः. add पुष्पिः.

104. Introd. l. 11. पचैद्यो. From M. A, B चतस्र ऐद्यो वा.

5. अश्मसारभूतस्यायसः. From M., who finds it in his B1. My MS. A अश्मराभूतस्यायसः. My MS. B has *prima manu* अश्मसामृतस्यासो (sic), अश्मसा which is the reading of M.'s A, Ca. is corrected to अश्मसार, but the other mistake remains. My MS. C, अश्महन्मभिः अयसो विकारैः आयुधैः—निर्गच्छन्तु. A, B add अपगच्छन्तु. C यन्तु निर्गच्छन्तु.

6. स्तोत्राणि. M adds यथा by conjecture, and marks an omission between स्तोत्राणि and यथा.—C omits फलेः and adds after पूरयत, हृष्टांतः नृपतीव राजानो इव तौ यथा पूरयतः तद्वत्.

7. अत्र स्मरतिरर्थांतरे. ("in this other meaning"). From A, B. C omits as usual. M. omits the first अत्र.

8. मुष्टिजा. From B, M. A, C omit. Cf. VIII. 78, 10—A, B असत्यवक्ता. C असत्यः वक्ता—A यथा स्वधाभि (sic).

9. उपक्षयंति. From A, C, B, M. उपक्षपयंति.

11. विमुक्तो. From A, C, B, M. विमुक्तो.

12. प्रायेणदमाभिः. From A, B. So also M.'s MSS. He corrects to प्रायेणदमाभिः—वासिष्ठ. M.'s correction, MSS. वसिष्ठ.—A वसि-

- श्रो नेति श्रुतं as M.'s Ca has. B वसिष्ठो नेति न (sic) श्रुतं. C omits.
 • M.'s A, B1 agrees with my MS. B. M. corrects to वसिष्ठेनेति नः
 • श्रुतं. अकुटिलं सत्यं भाषणं By conjecture. M. अकुटिलं. सत्यभाषणं.
 A असत्यभाषणं, omitting the second अकुटिलं. • B. अकुटिलं
 असत्यभाषणं. C सत्यभाषणं.

13. गृह्य त्वमिति न मुंचति A, B, C. See M.'s note.
15. संबोध्यह. From B, M. A, C आह.
18. गृहीत M. adds गृहीत. It is not in A, B, C.
19. तीक्ष्णभूतं. From A, B, C. M. तीक्ष्णीकृतं.
20. A writes परिगतभूतैः.—A omits अशानि.
21. प्राप्तान्. A प्राप्तवान्.
22. A omits श्रयातुं &c., down to सुपर्णयातुं.

BOMBAY SANSKRIT SERIES.

Edited under the superintendence of Dr. P. Peterson and Dr. R. G. Bhandarkar.

	Rs.	a.	p.
No. I.—Pañchatantra, Books IV. and V. Edited, with Notes, by Dr. Bühler	0	6	0
No. II.—Nāgojibhatta's Paribhāshenduśekhara. Edited and explained by Dr. Kielhorn. The Sanskrit Text and various Readings, Part I.	1	4	0
No. III.—Pañchatantra, Books II. and III. Edited, with Notes, by Dr. Bühler	0	6	0
No. IV.—Pañchatantra, Book I. Edited, with Notes, by Dr. F. Kielhorn	0	10	0
No. V.—The Raghuvamśa of Kālidāsa, with the Commentary of Mallinātha. Edited, with Notes, by S. P. Pandit, M.A. Part I., Cantos I.—VI.	1	4	0
No. VI.—Mālavikāgnimitra : a Sanskrit Play by Kālidāsa. Edited, with Notes, by Shankar P. Pandit, M.A.	2	2	0
No. VII.—Nāgojibhatta's Paribhāshenduśekhara. Edited and explained by Dr. Kielhorn. Part II. (Translation and Notes), Paribhāshās I.—XXXVII.	1	4	0
No. VIII.—The Raghuvamśa of Kālidāsa, with the Commentary of Mallinātha. Edited, with Notes, by S. P. Pandit, M.A. Part II., Cantos VII.—XIII.	1	8	0
No. IX.—Nāgojibhatta's Paribhāshenduśekhara. Edited and explained by Dr. Kielhorn. Part II. (Translation and Notes), Paribhāshās XXXVIII.—LXIX.	1	4	0
No. X.—The Daśakumāracharita of Daṇḍin. Part I. Edited, with Critical and Explanatory Notes, by Dr. Bühler	0	14	0
No. XI.—The Nītiśataka and Vairāgyaśataka of Bhartṛhari, with extracts from two Sanskrit Commentaries. Edited, with Notes, by Kāshināth Trimlak Telang, M.A.	1	0	0
No. XII.—Nāgojibhatta's Paribhāshenduśekhara. Edited and explained by Dr. Kielhorn. Part II. (Translation and Notes), Paribhāshās LXX.—CXII.	1	4	0
No. XIII.—The Raghuvamśa of Kālidāsa, with the Commentary of Mallinātha. Edited, with Notes, by S. P. Pandit, M.A. Part III., Cantos XIV.—XIX.	1	4	0
No. XIV.—Vikramāṅkadeva-Charita. Life of King Vikramāditya Tribhuvanamalla of Rāṣṭraka, composed by his Vidyaapati Bilhama. Edited, with an Introduction, by Dr. G. Bühler	1	0	0

No. XV.—Mālatī-Mādhava : a Drama by Bhavabhūti. Edited, with Critical and Explanatory Notes, by Dr. R. G. Bhandarkar, M.A. (Second Ed. in the Press.)	
No. XVI.—Vikramorvśī : a Drama by Kālidāsa. Edited, with Notes, by Śhaṅkar P. Pandit, M.A.	2 8
No. XVII.—Hemachandra's Deśināmamālā. Edited, with Critical Notes, a Glossary and a Historical Introduction, by Professor R. P.ischel and Dr. G. Buhler. Part I. Text and Critical Notes by Professor Pischel	3 4
No. XVIII.—Vyākaraṇa-Mahābhāṣya of Patañjali. Edited by Dr. F. Kielhorn. Vol. I. Part I. (in the Press.)	
No. XIX. Ditto ditto by ditto, Vol. I. Part II.	2 0
No. XX. Ditto ditto by ditto, Vol. I. Part III.	2 0
No. XXI. Ditto ditto by ditto, Vol. II. Part I.	2 0
No. XXII. Ditto ditto by ditto, Vol. II. Part II.	2 0
No. XXIII. Vāsishṭhadharmasāstram. Edited, with Notes, by Dr. A. A. Fuhrer	0 12
No. XXIV.—Kādambarī by Bāṇa and his son, Vol. I. Sanskrit Text, complete. Edited by Dr. P. Peterson	1 8
Do. Vol. II. Introduction and Notes, by do.	2 8
Ditto do. Vols. I. and II. (Bound together)	4 0
No. XXV.—Kīrti-Kaumudī. Edited, with Notes, by Prof. A. V. Kshavate	1 4
No. XXVI.—Vyākaraṇa-Mahābhāṣya of Patañjali. Edited by Dr. F. Kielhorn. Vol II. Part III.	2
No. XXVII.—Mudrārākṣasa, by Viśiṅhadatta, with the Commentary of Dhunḍhirāja. Edited, with Notes, by K. T. Telang	1 14
No. XXVIII.—Vyākaraṇa-Mahābhāṣya of Patañjali. Edited by Dr. F. Kielhorn. Vol. III. Part I.	2 0
No. XXIX.—Ditto do. of do. by do. Vol. III. Part II.	2 0
No. XXX.—Ditto do. of do. by do. Vol. III. Part III.	2 0
No. XXXI.—Subhāshitāvalī of Vallabhadewa. Edited by Dr. P. Peterson and Pandit Durgaprasad	5 0
No. XXXII.—Tarka-Kaumudī of Laṅkāśhī-Bhāskara. Edited by Professor M. N. Dvivedi	0 12
No. XXXIII.—Hitopadeśa of Nārāyaṇa. Edited by Dr. P. Peterson	1 10
No. XXXIV.—The Gaudavaho, by Vākpati. Edited by Śhaṅkar P. Pandit	5 8

	Ra.	a.	p.
No. XXXV.—Mahânārâyana Upanishad. Edited by Colonel G. A. Jacob	0	11	0
No. XXXVI.—University Selections of Hymns from the Rigveda. Edited by Dr. P. Peterson... ..	4	0	0
No. XXXVII.—Śārngadharapaddhati. Edited by Dr. P. Peterson. Vol. I.	5	6	0
No. XXXVIII.—Naishakarmyasiddhi. Edited by Col. G. A. Jacob	3	0	0
No. XXXIX.—A Concordance to the principal Upanishads and Bhagvadgītā, by the same author	8	10	0
No. XL.—Eleven Atharvāna Upanishads, with Dīpikas, by the same author	2	8	0
No. XLI.—Handbook to the Study of the Rigveda, by Dr. P. Peterson. Part I.	3	0	0
No. XLII.—The Daśakumaracharita of Daṇḍin, Part II. (completing Dr. Bühler's Edition). Edited with Critical and Explanatory Notes by Dr. P. Peterson	0	14	0

BY THE SAME AUTHOR.

LISHED BY ORDERS OF GOVERNMENT, AND TO BE HAD OF
THE CURATOR, GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPT., BOMBAY.

THE FIRST BOOK OF THE RAMAYANA. With Notes.

KADAMBARI. Vol. I. Sanskrit Text 3rd Edit. Vol. II Intro-
duction and Notes, 2nd Edition.

HITOPADESA. With Introduction and Notes.

UNIVERSITY (BOMBAY) SELECTION OF HYMNS FROM
THE RIGVEDA, WITH SAYANA'S COMMENTARY AND
NOTES.

SARNGADDARAPADDHATI. Vol. I. Sanskrit text.

DASAKUMARACHARITA. PART II. (Completing Dr. Bühler's
edition).

(In conjunction with PANDIT BURGAIASAD).

THE SUBHASHITAVALI OF VALLABHADEVA, with an Intro-
duction and Notes.

PUBLISHED BY THE BOMBAY BRANCH OF THE ROYAL ASIATIC
SOCIETY.

THREE REPORTS ON A SEARCH FOR SANSKRIT MANU-
SCRIPTS, with an Index of books. 1882-1886.

PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

THE NYAYABINDUPIKA OF DHARMOTTARACHARYA.

PUBLISHED BY THE AUTHOR, AND TO BE HAD OF THE SUPERINTENDENT
EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA, BOMBAY.

THE AUCHITYALAMKARA OF KSHEMENDRA, &c., with
a Preface, in reply to Professor Bhandarkar.

